كشف الباري

عما في

صحيح البخاري

تصنيف

حضرت مولانا سليم الله خان

كشف البارى

عما فى

صحيح البخارى

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث

جامعه فاروقیه کراچی

کتاب الغسل

جلد ۱۷

خصوصیات

- داحادیثو تخریج
- د تعلیقات بخاری تخریج
- داسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- دشرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پېښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل-- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ ....۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ لَهٗ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِی الْاٰخِرَةِ وَهُوَ الْحَكِيْمُ الْخَبِيْرُ۝ [سبا:١]

يُّؤْتِی الْحِكْمَةَ مَنْ يَّشَآءُ وَمَنْ يُّؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوْتِیَ خَيْرًا كَثِيْرًا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّآ اُولُوا الْاَلْبَابِ۝ [البقرة:٢٦٩]

هُوَ الَّذِیْ بَعَثَ فِی الْاُمِّيّٖنَ رَسُوْلًا مِّنْهُمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِهٖ وَيُزَكِّيْهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوْا مِنْ قَبْلُ لَفِیْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ۝ [الجمعة:٢]

مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗۤ اَشِدَّآءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ تَرٰىهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَّبْتَغُوْنَ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سِيْمَاهُمْ فِیْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ اَثَرِ السُّجُوْدِ [الفتح:٢٩]

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاٰمَنُوْا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ۝ [محمد:٢]

اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِیِّ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا۝ [الاحزاب:٥٦]

اللهم صل على محمد وأزواجه وذريته كما صليت على آل إبراهيم وبارك على محمد وأزواجه وذريته كما باركت على آل إبراهيم انك حميد مجيد، [صحيح البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء رقم الحديث، ٣٣٦٩)

اما بعد: ډيرزيات حمد اوثنا او بې شميره تعريفونو اوثنا ګاني د الله تعالى د لاريب او برحق ذات دپاره دي چا چې دخپلې بې اندازې مهربانۍ او احسان سره د خاورې څخه اوبيا د ورېنې اوغوښې د ټکړو څخه اشرف المخلوقات انسان پيدا کړه. اود عقل اوفهم په ذريعه ئې د نامعلومه اوبې درکه څيزونو په علم او معرفت سره ښائسته کړل او په اولنۍ وحی کښې ئې قلم د تعليم ذريعه اوګرځوله او د دې د عظمت او اهميت خبر ئې ورکړو.

په لکهونو او کروړونو درود اوسلام اود کامل رحمت نزول دې وی زما د خالق اومالک په محبوب او آخری نبی فداه ابی وامی حضرت محمد بن عبدالله صلوات ربی وسلامه عليه په محترم اومکرم ذات باندې .چا چې د جهالت اوګمراهۍ په ژورو او خطرناکو کندو کښې ورپريوتې انسانيت د اسلام اوايمان په ذريعه د کاميابۍ او کامرانۍ اوچت مقام ته اورسول.

شغفت به حبافانذكر اسمه تحدر مع العين يستشهد الخدا

بسيرية عطرت ظل جوانحی لعل يد الرحمن تستنقذ العبدا

أرطب حلقى بالصلاة على إسمه فتنقلب الأشواق فى مهجتى بردا

ډیرزیات خوش نصیبه اوبختور دی هغه پاک نفسونه چا چې د الله تعالی کلام اوارشادات نبوی نه صرف په خپلو سینواولیکلو کښې محفوظ کړی دی بلکه خپل ژوندونه ئې د دې ارشاداتواووینا گانوعملی مظهر جوړ کړي دي.اود ((فليبلغ الشاهد الغائب)) حقیقی مصداق جوړ شول.الله جل شانه دې په کروړونو رحمتونه نازل کړی د الله تعالی په مینه کښې مستې دې قافلې په یو باوفا اوباصفا شهسوار ،لوئې داعی ،حضرت مولانا محمدالیاس کاندهلوی په قبر باندې، د چا د فکر اوفیض اوسعی مشکور نه رڼا حاصلونکی د یو تبلیغی جماعت د نقل اوحرکت په برکت سره بنده ظلوم اوجهول چې د عصیان اونسیان څخه جوړ شوې دې بې اصول عصری فنون د اوبو بربوڅې اوکنړلې او د علوم الهی او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشادات علی صاحبها الصلاة والسلام حاصلولو او درس اوتدریس ، تصنیف اوتالیف سره ئې جوړښت نصیب شو.(یعنی په دې کښې مشغوله شو)

د حدیث پاک خدمت یقیناً د الله تعالی فضل وکرم او د قدرمندو استاذانو ،مورپلار، ورونړو، مخلصه دوستانوخاص کر زما د شیخ او مربی ، استاذ المحدثین ، حضرت شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم وفیوضاتهم د پیشمنی د وخت دعاګانې ،او د هغوی د تربیت او شفقت په وجه راته نصیب شوې دې.اودا د طالب علمئ د اولنئ زمانې د دعاګانو د قبولیت اثرهم دې.ځکه چې بنده کله په اول ځل د علم د طلب د سفر دپاره قصد اوکړو نوزما مشفق اومحسن مشرورور مولانا خالد محمود صاحب مدظله (فاضل جامعه فاروقیه کراچی) راته د قطب العالم،ریحانة الهند،حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا کاندهلوی نور الله ،،آپ بیتی،، راکړو اودا نصیحت ئې راته اوکړو چې د دې یو مخ مطالعه کوه.نو د مطالعه په دوران کښې د حضرت نور الله مرقده د اول حدیث په وخت اول کښې دا دعا مې د نظر څخه تیره شوه چې ،،اې الله د حدیث پاک سلسله ډیره روسته شروع شوه دا اوس ترمرګه پورې ماسره اوساته، [ص،۸۸] نو هم د هغه وخت څخه مې دا دعا ځان سره لازمه اونیوله او د هغه سمیع او مجیب الدعوات د رحمت په دربار کښې مسلسل دعا کونکې یم چې ،، اې الله د علوم نبوت د حاصلولو سلسله د ډیر وخته پورې د عصری ادارو خاورو چانړ کولو څخه پس شروع شوې ده.نو اوس تر مرګه پورې د علوم نبوت د تعلیم او تعلم او خدمت سره راته تعلق نصیب کړه او اوس صرف یوه آرزو ده چې د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم فیوضات اودحدیث مبارک د خدمت دا سلسله جاری وی.

اردو شعر

عبث ہے جستجو بحر محبت کے کنارے کی

بس اس میں ڈوب ہی جانا اے دل بار ہونا

په موجوده زمانه کښې د الله تعالی د طرفه د دین په ټولو شعبواو کاروتو کښې نوې نوې کارنامې کونکو کښې د الله تعالی په دربار کښې د الله تعالی د قبول شوو بندګانو یوه ډله د علماء اهل سنت والجماعت

دیوبند ده. ددې قافلې مشر محدث کبیر،شیخ الاسلام والمسلمین، حضرت مولانا سید حسین احمد مدنی نور الله مرقده د علومو او معارفو څخه څه حصه اخستونکې اوامین ، زما شیخ او مربی ،استاذ المحدثین، حضرت شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان صاحب دامت برکاتهم وفیوضهم اطال الله بقاءه علینا وعافیته هم دې.د دوی د دینی اصلاحی اوعلمی خدماتو څخه به څوک خبر نه وی د تیرې شوې نیمې صدۍ څخه هم زیاته موده ئې د اصح الکتب بعد کتاب الله صحیح البخاری درس پوره په محنت اوکوشش سره جاری دې. او تقریباً د دولس دیارلس کالوراسې د دې درسونو اوافاداتو د ترتیب،مراجعت ،تحقیق اوتعلیق عظیم الشانه سلسله روانه ده.په ما عاجز بنده باندې چې دحضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم کوم علمی، روحانی اومادی احسانات دی هغه نه صرف د ژبې او بیان محتاج نه دی بلکه د هرقسم رسمی تشکر د کلماتو څخه هم لوړ دی.د دې لوئې احساناتو څخه یو دا هم دې چې کمزوری بنده ته ئې دخپلو درسونو او امالی د ترتیب اومراجعت اود تحقیق اوتعلیق کار حواله کړل. کوم چې پخپله د نعمت غیرمترقبه څخه څه کم نه دې.نو د الله تعالی په فضل وکرم سره د حضرت شیخ الحدیث دامت فیوضهم دهرقسم او مسلسل سرپرستۍ اوحوصله افزائې او دعاګانو د ترتیب اومراجعت اود تحقیق اوتعلیق په ټولو سختو مرحلو کښې د هغې په ترسره کولو کښې د نال (د څارو په پښویاندې چې د اوسپنې کوم پترې لګولې شی هغې ته وائی) کار ورکړو.خلاصه دا چې د حضرت شیخ الحدیث دامت فیوضهم د صحیح بخاری شهر آفاق دروس او امالی دا مجموعه کوم چې د کشف الباری په نوم باندې نامذاره ده تقریباً د درې کالو مسلسل محنت او صبر ، کوشش اوجدوجهد،د استاذانو دعاګانواود مور پلار اوبنده سره دزړه تعلق ساتونکو اومحبت کونکو ورونړو د پرله پسې دعاګانواومدد نیتجه چې نن موجودیږی.او دا استاذ المحدثین حضرت شیخ الحدیث زیده مجده هم جامع شخصیت د دوی اوچت اخلاق او صفات حمیده ،دینی ، اصلاحی اوپه دې بنده ظلوم اوجهول باندې د شفقت اوعنایت تردې چې په ذاتی دکور په معاملاتو کښې مدد کول دبیان محتاج نه دی البته دا ضرور ده

دید لیلیٰ کیلئے دیدۂ مجنوں ہے ضرور　　　میری آنکھوں سے کوئی دیکھے تماشا ان کا

د سپارلې شوی کار د تفصیل بیانولو څخه وړاندې د خپلوهغه احسان کونکو استاذانواو نورو حضراتو تذکره کول ضروری ګنړم د چا خبرو، مدد ،سرپرستۍ ود بیشمنید دوخت دعاګانو د دې لوې کار دپاره راته لارهمواره کړه په دې حضراتو کښې د ټولو څخه وړاندې د مولاناعبید الله خالد صاحب مد ظله ذکر خیر دې چا چې په حیثیت د ناظم اعلی جامعه فاروقیه اومسئول شعبه تصنیف وتالیف د دې سلسلې په ټولومرحولو کښې چې څومره د هغوی په وس کښې وه نو په آسانتیا پیدا کولو کښې ئې د څه کمی څخه کار نه دې اخستې.الله تعالی دې د خپل شان لائق دوی ته د دې بهترینه بدله ورکړی.

زما په احسان کونکو استاذاتو کښې د ټولو نه اول مولانا محمد یوسف افشانی صاحب دامت برکاتهم اوحضرت مولانا نورالبشر صاحب دامت برکاتهم دی په دوی کښې د اول ذکر شوی (افشانی صاحب) خوپه ما عاجزه باندې دومره احسانات دی چې د هغې شمارهم زما د وس څخه بهردې ،د دوی هرقسمه

مدد،دعاګانې ،نصیحتونه او پرله پسې راهنمائی د لارې د مشال کارورکوی.او ثانی الذکر (نورالبشر صاحب) دوی دعلمی او تحقیقی کار په دوران کښې ډیر په ورونړ تندی (خوشحالئ) سره په مختصرو او اوږدو مجلسونو کښې دګرانو ګرانو غټو پرانستل کړی دی (یعنی مشکلات ئې حل کړی دی) اود راهنمائې سره سره ئې د خپلو ډیرواهمو اوقیمتومشورو احسان رابانردې هم کړې دې.د تصنیف د نورو ملګرو خصوصاً استاذ محترم مولانا حبیب اللهزکریا صاحب مدظله ،استاذ محترم مولانا مزمل سلاوټ صاحب مدظله ، اواستاذ محترم مولانا عزیز الرحمن صاحب مدظله راسره هم ډیر مدد کړې دې.په دوی کښې د اول الذکر (مولانا حبیب الله زکریا) ځخه راته پوره پوره د فائدې اخستلو موقع ملاؤ شوې ده.

د محترمو والدینو، پرله پسې دعاګانو،نصیحتونو، اود مشر ورور مولانا خالد محمود صاحب او صادق محمود صاحب کوم چې اګرچې زما نه د مسافت په اعتبار سره لرې دی خو د دوی مسلسل رابطه ،(تماس) حوصله افزائی ، اومعاشی مدد یقینا دبنده په علمی ،تصنیفی ژوند کښې بنیادی کردار اداکړې دې.ډیره بې انصافی به وی که د ګران ملګری مفتی محمدطاهر اټکی صاحب تذکره اونکړم چا چې بغیر د مبالغې ځخه په ګهنټو ګهنټودخانه کعبې غلاف نیولې وو او د بنده دپاره اوخاص کر د موجوده کار دآسانتیااو تکمیل دپاره ئې دعاګانې کړی دی الله تعالی دې زما دې ټولو محسنینوخاص کر مولانا عطاء الله شهاب صاحب ، مولانا شفیق الرحمن صاحب، مولانا صابرمحمود صاحب اود تصنیف دشعبې ملګری مفتی امان اللهصاحب، مفتی مبارک علی صاحب، مفتی محمد راشد صاحب، مفتی عبدالرحیم صاحب، مفتی سمیع الرحمن صاحب ، مفتی عبدالغنی صاحب ، مفتی ثناء الله صاحب ، او نورو مدد کونکو اوډاډ ګیرنه راکونکو ته ډیرې غوره بدلې ورکړی.

بنده د حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت فیوضاتهم دطرفه د دروس صحیح بخاری د ترتیب ، مراجعت اوتحقیق دپاره کتاب الغسل باندې کارکولو مکلف ګرځولې شوې وو. کتاب الغسل ټول په ۲۹ ابوابو باندې مشتمل دې. دا زیر نظر مجموعه په دې کښې په یوولس بابونو، دوه قرآنی آیاتونو ، نولس حدیثونو اوپنځه تعلیقاتو او تشریحاتوباندې مشتمل ده.حضرت شیخ الحدیث دامت برکاتهم وفیوضهم اود هغوی په حکم سره د استاذ محترم حضرت مولانا نورالبشر صاحب مدظله د طرفه دبخاری شریف د دې تقریر د ترتیب ،مراجعت او تحقیق دپاره بنده د لاندینی ځیزونو دالتزام پابند ګرځولې شوې دې.

۱- د ترجمة الباب مقصد / مقاصد وضاحت او تراجم ابواب باندې سیر حاصل بحث کول

۲- ربط د بابونو اود مناسبت ذکر کول

۳- د حدیث الباب ترجمه کول

۴- د حدیث الباب دامهات سته ځخه تخریج کول

۵- د حديث د راويانو جامع پيژند ګلو ، خاص کر د هغوی د تعديلاتواو توثيقاتو ذکر کول دغه شان که په هغوی باندې د امامانو کلام وی نو د هغې ذکر کول. که بلا تکلف اوتعسف دفاع کيدې شی نو دفاع ، ګنی بيا کم از کم په صحيح بخاری کښې د داسې متکلم فيه راوی د راوړلو عذر بيانول

۶- د حديث په سند باندې محد ثانه کلام کول

۷- د حديث په شرح کښې چې د کومو څيزونو خيال ساتلې شوې دې هغه دا دی.

الف: د حديث په نورو طرقو کښې وارد شوې مختلف الفاظ نقل کول او د هغې تشريح کول

ب: نحوی،صرفی، بلاغی،لغوی اواعرابی حيثيت سره تشريح او تحقيق کول

ت: د فقهی مذاهبو(د اصحاب المذاهب د کتابونو څخه) تنقيح او حواله ورکول

ث: د فقهی دلائلو التزام

۹- د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت بيانول

۱۰- د بخاری د متابعاتو اوشواهدو تشريحات

دا خبره دې ياده وی چې په متابعاتواو شواهدوکښې د لانديني خبروخاص طور سره خيال ساتلې شوې دې.

الف:د حديث د کتابونو حواله چې دصفحفاتو سره ورکړې شی ، نو هلته ورسره د کتاب اوباب دغه شان د رقم الحديث ذکر ضرور اوکړې شی.

ب: د حديث الباب تخريج خاص کر د امهات سته څخه چې اوکړې شی که امام بخاری په هغې کښې متفرد وی نو د معتمد مصنف حواله دې ضرور ورکړې شی.او په دې سلسله کښې د فتح الباری، عمدة القاری سره سره د تحفة الاشراف څخه هم مدد واخستې شی.

ت: په متن کښې چې د حديث د کوم کتاب حواله ورکړې شوې وی که هغه کتاب په دارالتصنيف کښې موجود وی يا په آسانتياسره ملاويدې شی نو هغې طرف ته مراجعت کول او حواله ورکول دې وی اوکه نه وی نو د مجبورئ په وجه ثانوی مراجع مثلاً فتح الباری وغيره حواله دې ورکړې شی.

ث: د تعليقات بخاری په سلسله کښې دې خامخا د تعليق التعليق څخه استفاده اوکړې شی.

ج: د راويانو په باره کښې دعامو شروحاتو د حوالې په ځائې دې د اسماء الرجال د معتبرو کتابونو حواله ورکړې شی.

ح: د لغوی تحقيقاتو دپاره دې د لغات الحديث اوعام لويو د لغت کتابونو مثلاً تاج العروس، لسان العرب، بالمصباح المنير اوالمغرب وغيره ته ترجيح ورکړې شی.

خ: د اعرابی ،نحوی،اوصرفی تحقيقاتو دپاره (د نحواوصرف خاص کر) د حديثو شروحاتو څخه استفاده واخستې شی.

د: دفقهی مباحثو او د هغې د دلائلو دپاره د هر مکتب فکر کتابونو ته دې رجوع اوکړې شی.

ذ: د حديثی مباحثو اومحد ثانه کلام دپاره د شروحاتو سره سره د علل حديث کتابونو ته رجوع دی.

ر: په معاصرو تقريرونو باندې خو به د سرسرى استفادې حده پورې اعتماد وى خو دحوالې اعتماد به پرې هيڅ كله نشى كولې.
ز: كوم ځه چې دحديث ځخه استفاده كولى شى نو هغه به د حديث د شارحينو د كلام په رڼا كښې وى.
س: دغه شان په يو حديث باندې فقهى او كلامى مباحث به هم مكرر نشى ليكلى مګر دا چې سخت ضرورت وى نو په هغه وخت كښې به داولنى ځائې حواله هم وركولې شى.
ش: دحديث چې كوم مباحث ذكر كول دى د هغې تعين به د اكابرينو شروحات او تقريرونه وړاندې كيخودلى شى او مرتب كولى شى.
احقر د دې خبرزې ښه كوشش كړې دې چې د ذكرشوو ځيزونو التزام ساتلوسره سره تقرير آسان او عام فهم وى.
دحضرت شيخ الحديث دامت بركاتهم په خصوصى حكم سره د ټولو عربى عبارتونو د ترجمې هم التزام مې كړې دې.د دې دپاره چې د كم استعداد طالبان اوحديث د مباحثو ذوق لرونكى عام مسلمانان ترې هم استفاده كولى شى.خو كه په حواشى كښې صرف داهل علمو دپاره چرته د عربى عبارت حواله وركړې شوې ده نو د هغې د ترجمې التزام نه دې كړې شوې.د تقرير په دوران كښې كه چرته حديث راغلى وى نو دهغې مكمل تخريج كړې شوې دې او د متعلقه كتابونو په مروجه طريقه باندې حواله وركړې شوې ده.بعضې وخت كه د حديث يوه ټكړه، اثر، يا تعليق په تقرير كښې موجود وى د ضرورت مطابق مكمل سنداوبعضې وخت پوره متن حديث هم په حاشيه كښې نقل كړې شوې دې.د احاديثو د تخريج دپاره د ،،دارالسلام،، مطبوعه كتب سته ځخه استفاده كړې شوې ده.په حواله جاتو كښې امهات كتب اومصادر اصليه ځخه چې ځومره كيدې شوه د استفادې كوشش شوې دې.بعضې وخت د مجبورئ د وجې يا د تائيد دپاره د مصادر ثانويه حواله هم وركړې شوې ده.د حوالو په وركولو كښې د دې خبرې هم كوشش شوې دې چې ترځومره كيدې شى نو كم از كم د درې معتبر اومعتمد كتابونو حوالې وركړې شى.اود تراجم رجال په سلسله كښې ځومره چې راته ښودنه شوې وه هغه شان د تراجمو چې كوم كتابونه ملاوېږى نو په هغې د مشهورو كتابونو حوالې وركړې شوى دى.د دې دپاره كه اهل علم غواړى نو په آسانتيا سره مطلوبه بحث اوراوى ته رسيدل كولې شى.د فرق باطله د بعضې كتابونو د نه موجود كيدوپه وجه د مجبورئ په وجه د ،، المكتبة الشامله،، ځخه هم استفاده شوې ده.حسب ترتيب په اول كښې د بابونو اجمالى فهرست اود اسماء الرجال مترجم لهم فهرست او په آخر كښې د ټولو مصادرواو مراجعو تفصيلى فهرست هم وركړې شوې دې.په كوم كښې چې د كتاب اومصنف پوره تعارف، د محقق اومحشى او مكتبه نوم اود طباعت كال كه موجود وى نودهغې ذكر هم شوې دې اوكه د مختلفو مكتبو د مختلفو طبعاتو ځخه استفاده شوې وى نوپه داسې صورت كښې هغه په ګوته كړې شوې ده.اود تعليقاتواو د كتابونو د حواشيو ذكر د مصادرو سره د مستقل مصدر په توګه وركړې شوې دې.

د اهل علمو ځنځه دا خبره بیخي پټه نه ده چې د هرې یوې علمي مسودې او درسي تقریر د ترتیب او تحقیق په دوران کښې د مقتضاء حال مطابق اضافې او ترمیم وغیره ضروري وي نو دلته هم داسې نوبت راتلل ضروري وو. خو الله تعالی دې زما شیخ اومربی حضرت شیخ الحدیث دامت فیوضهم ته ډیرې ښې بدلې ورکړي چې هغوی په دې بوډاتوب، د بیمارو د زیاتوالي ، او د ډیرو دیني او علمي مصروفیاتو باوجود وخت په وخت نه صرف په مهربانۍ سره مطالعه کړه ده بلکه د خوښولو اظهار ئې هم کړې دې.

دیر و حرم میں روشنی شمس و قمر سے ہو تو کیا

مجھ کو تو تم پسند ہو اپنی نظر کو کیا کروں

دا یو خاص علمي او تحقیقي کار دې. او احقر ته د خپلې کم علمۍ او کم فهمۍ نه صرف دا چې احساس دې بلکه ښکاره باره اقرار هم دې.

سرخرو ہوتا ہے انساں ٹھوکریں کھانے کے بعد

رنگ لاتی ہے حنا پتھر سے پس جانے کے بعد

د اهل علم او تحقیق د مزاج مطابق د فن ماهرینو ته به د دې حقیقت هم ښه معلومات وي چې د یو علمي او تحقیقي کار په ترتیب او تحقیق او تعلیق کښې د څومره ځان سترون، عزم او استقامت، اود تلاش او لټون ضرورت وي چې بعضې وخت صرف د یوې نکتې او د یوې جزئیه پورې رسیدلو دپاره بغیر د مبالغې د سوونو نه بلکه د زرګونو صفحاتو اود څوڅو جلدونو او د شلو کتابونو د صفحاتو اړولو راړلو ضرورت پیښیږي. هله مقصودي ملغلره حاصلیږي. یقیناً دا لوئې خدمت زما د ظلوم او جهول او بې علم او کم استعداد د وس (طاقت) کار نه وو. که د الله تعالی توفیق اود حضرت شیخ دامت برکاتهم العالیه سرپرستي شامل حال نه وه. په دې باندې بس دا وئیلې شي

این سعادت بزور بازو نیست

تانہ بخشد خدائے بخشندہ

بنده د دې عظیم الشان کار په سلسله کښې د خپل ځان ځنځه وړاندې د قدرمندو استاذانو خاص کر د حضرت مولانا نور البشرصاحب دامت برکاتهم اوحضرت مولانا حبیب الله زکریا صاحب مدظله د منهج د تابعدارۍ څومره چې کیدو شو کوشش کړې دې. خو دانسان په حیثیت دومره علمي او تحقیقي کار کښې دغلطۍ او سهو امکان ځنځه سل فیصده بچ کیدل ډیره ګرانه ده. او نه بنده خپل ځان د دې ځنځه خالي ګڼړي. د دې وجې د اهل علم وفضل په خدمت کښې درخواست دې که د مطالعې په دوران کښې ورته ښکلا اوښه والې په نظر راشي نو دا دې د الله تعالی انعام اوګڼړي اوزما شیخ او مربي حضرت شیخ الحدیث دامت فیوضهم ته منسوب کړي او که په سهو او غلطۍ باندې خبر شي نو دا دې د بنده د طرفه تقریر ته د تحریر جامې اغستلو ناقص کوشش او د مرتب ذاتي کوتاهي او خامي اوګڼړي اودهغې ځنځه دې ما ضرور خبر کړي د دې دپاره چې د هغې اصلاح اوکړې شي او د دغه شان ممکنه غلطیانو ازاله اوکړې شي.

د کتاب د کمپوزنګ څخه پس د پروف تصحیح او نظرثاني د څو ورځو د مسلسل جدوجهد ، کوشش او صبر کونکی محنت څخه پس بنده په خپله مکمل کړه اود کمپوزنګ او سیټنګ په باره کښې عرفان انور مغل ورور مې ډیر د مهارت ښودنه اوکړه اود میاشتو کارئې په ورځو او ګنټو کښې اوکړه او د هنرمندئ ثبوت ئې ورکړل.او په بعضې انتظامی کارونو کښې راته د مکتبه فاروقیه ناظم مفتی حماد خالد صاحب، یوسف رانا صاحب او محمدصدیق صاحب د دې ورونړو ښه تعاون حاصل وو.الله تعالی دې دې ټولو حضراتو ته او نورو ټولو مدد ګارانو او احسان کونکو ته جزاء خیر ورکړی

په آخر کښې احقر په خپله هم دعا کوی او قدرمندولوستونکو ته خو درخواست کوی چې زما د شیخ اومربی حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم واطال الله بقاء، علینا د مکمل صحت اوعافیت دپاره خصوصی دعاګانې کوی چې الله تعالی د حضرت اقدس د مهربانئ سیورې ترډیر وخته پورې په مونږ باندې قائم او دائم اوساتی اومونږ ته او ټول امت ته دې د هغوی د فیوضاتو څخه د مستفید کیدو توفیق ورکړی دغه شان د مرتب دپاره هم دعا کوئی چې زرتر زره د باقی سپارلې شوی کار د تکمیل توفیق ورکړی اوداحقر دا معمولی غوندې کوشش په خپل دربار کښې قبول اومنظور کړی اودا دبنده د ده د مور پلار او د ټولو دوستانو او محبانو دپاره د صلاح اوفلاح اود آخرت ذخیره اوګرځوی.آمین

ابوالخیر عارف محمود بن حاجی جمعه خان
استاذورفیق شعبه تصنیف وتالیف جامعه فاروقیه کراچئ
۲۴ ربیع الثانی ۱۴۳۵ هجری مطابق ۲۴ فروری ۲۰۱۴ عیسوی
پښتومترجم احقرشاه فیصل بن نبی ګل ترې اوزګارشو

دجمعې مبارکه ورځ دیرویشتم شوال کال ۱۴۳۷ موافق ۲۹ جولائی کال ۲۰۱۶ عیسوی

مضمون	صفحه

صفحه	مضمون

۷-باب: اَلْمَضْمَضَةِ وَالْاِسْتِنْشَاقِ فِى الْجَنَابَةِ ۲۵۵

مضمون	صفحه

بسم الله الرحمن الرحيم

۵ - كتاب الغسل

وَقَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ /المائدة:۶/.

وَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴾ /النساء:۴۳/. (۱)

دَ بسم الله سره متعلق تفصيلي بحث "بدء الوحي" لاندې تيرشوې دې. (۲)

دلته دَ عنوان نه وړاندې بسم الله شته که نه؟: دَاصيلي په روايت کښې دَ عنوان نه وړاندې بسم الله نشته دې او هغه دَ "کتاب" په ځائې دَ "باب" عنوان قائم کړې دې. دازياته اوجه دَ په نسبت دَ کتاب ځکه چه کتاب دَ مختلف انواع مجموعه ته وائې اوغسل دَ طهارت يونوع او قسم دې سره دَدې چه في نفسه دَدې اسباب ډيردې. زمونږ په نيزمتداول نسخه اودَ نورو حضراتو په روايت کښې دکتاب دَ عنوان نه وړاندې بسمله مذکوره. (۳)

عنوان مقدم دې که بسمله؟: دَدې نه پس دلته دااختلاف دې چه عنوان مقدم دې که بسمله؟ دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په قول بسمله دَعنوان نه مقدم ده خودَاکثروحضراتو په نيز دَدې عکس دې. (۴) يعنې بسمله مؤخراوکتاب الغسل عنوان مقدم دې.

دَماقبل سره ربط: امام بخارى رحمه الله په ماقبل کښې "کتاب الوضوء" په عنوان سره دَ طهارت صغرىٰ او دَدې انواع بيان کړې وو. اوس دَدې ځائې نه «کتاب الغسل» په عنوان سره طهارت کبرىٰ اودَهغې انواع بيانوي. دَ حدث اصغر سره دَ طهارت زيات حاجت پيښيږي په خلاف دَحدث اکبر، لهذا دَ طهارت صغرىٰ کثيرالوقوع کيدلو دَوجې نه ئې دا په طهارت کبرىٰ باندې مقدم کړې دې. (۵).

---

(۱) آيات سره متعلق بحث وړاندې راځي.
(۲) کشف البارى بدء الوحى: ۳۸۴-۳۶۹،۲۰۷-۲۰۳/۱.
(۳) عمدة القارى: ۲۸۱/۳.
(۴) فتح البارى: ۴۷۴/۳، إرشاد السارى: ۴۷۵/۱.
(۵) عمدة القارى: ۲۸۲/۳

دَغسل لغوی تحقیق: په لغت کښې غسل دَ باب ضرب نه «غسل الشئ غَسْلاً» وینځل «او په اوبوسره خیرې لرې کول» ته وائی. (۱)
علامه رازی رحمه الله فرمائی چه غسل دَ سین په ضمه اوسکون دواړه شان مستعمل دې. (۲) علامه جوهری رحمه الله وائی «غسل: غَسَلْتُ الشئ غَسْلاً بالفتح والاسم الغُسل بالضم» (۳) یعنی دَغین دَ فتحه سره مصدر اوضمه سره اسم دې. ابن منظور رحمه الله وائی الغَسل بفتح الغین مصدردې غَسَلْتُ نه اوبضم الغین اسم دې دَ اغتسال او غسل بضم الغین دَ ټول بدن وینځلوته وائی (۴) ابن اثیر رحمه الله هم دَغین فتحه سره مصدراوضمه سره اسم ګرځولې دې. البته هغه وائی «الغُسل بالضم الماء الذي يغسل به» یعنی غسل بضم الغین هغه اوبوته وئیلی شی چه په هغې سره غسل کولیشی. (۵) ابن سیده رحمه الله فرمائی چه په مصدرباندې ضمه اوفتحه دواړه جائزدی بعض وائی چه الغَسل «بالفتح» دَ لامبلوعمل ته وائی اوضمه سره هغه اوبوته وائی په کوم سره چه لامبلې شی. (۶)
صاحب دَمجمع بحار الأنوار، علامه طاهر پټنی رحمه الله فرمائی «الغَسل: بفتح غين أشهر وأفصح من ضمها مصدر غسل»، الغسل مصدردې دَ غسل یعنی بفتح غين اشهر وافصح دې په نسبت دَ غین دَ ضمه. (۷)
هم دغه توجیه علامه قسطلانی رحمه الله په ارشاد الساري کښې اوشیخ الاسلام علامه زکریا انصاری رحمه الله تحفة الباري کښې اختیارکړې ده. (۸)
دَعلامه نووی رحمه الله رائې: علامه نووی رحمه الله فرمائی «بفتح الغين وضمها لغتان، الفتح أفصح وأشهر عند أهل اللغة والضم هو الذي يستعمله الفقهاء، أوأكثرهم» (۹) یعنی غسل دَ غین په فتحه اوضمه دواړه شان لوستلې کیږی دَاهل لغت په نیز فتح سره افصح او اشهردې. اواکثرفقهاء ئې ضمه سره استعمالوی. علامه نووی رحمه الله نور فرمائی چه علامه جمال الدین بن مالک رحمه الله چه په خپله زمانه کښې دَاهل ادب امام وو. مادَهغوی نه په دې باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل: «إذا أريد به الاغتسال، فالمختار ضمه، ويجوز فتحه، كقولنا: غسل الجنابة اغتسالها، ومن فتحه أراد غسل بدنه غَسلاً» (۱۰) یعنی که چرې اغتسال یعنی غسل کول مراد واخستې شی نوبیاضمه مختار ده اوفتحه هم جائزده لکه چه زمونږ قول غسل الجنابة دې یعنی دَ جنابت نه غسل کول اوخوک چه دامفتوح لولی نودې نه مراد دَلاسونو وینځل دی.

---

(۱) القاموس الوحيد: ص ۱۱۶۷.
(۲) مختار الصحاح: ص ۲۸۱.
(۳) معجم الصحاح: ص ۷۷٤.
(٤) لسان العرب: ۱۰/۷۰.
(۵) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ۲/۳۰۸، مجمع بحار الأنوار: ٤/۳۸.
(۶) اوګورئی فتح الباري: ۲/۴۷۴.
(۷) مجمع بحارالأنوار: ٤/۳۸.
(۸) أرشاد الساري: ۱/٤۸۵ تحفة الباري: ۱/۲۱۷.
(۹) المجموع شرح المهذب: ۲/۱۳۰
(۱۰) تهذيب الأسماء واللغات، مادة غسل: ۳/۶۰.

غسل: بكسر الغين هغه څيزته وائی چه دَ تنظيف په غرض سره په غسل کښې استعمالولې شي (١) لکه خَطمی، سدر اوصابون وغيره. جوهری وائی «والغِسل بالکسر: مايغسل به الرأس من خطمی وغيره» (٢)
الغُسل بالضم دا دَ غسول «بفتح الغين» جمع هم راځی. دَ کپړووينځونکی اشنان «صابون» وغيره ته وائی. علامه نووی رحمه الله «المهذب» په حواله سره ليکلی دی چه دَحضرت ميمونه رضی الله عنها په روايت کښې دی «أدنيت لرسول الله صلی الله عليه وسلم غُسلاً من الجنابة» (٣). يعنی ما دَ رسول الله صلی الله عليه وسلم دَ غسل جنابت دَپاره اوبه کيخودې، اودَحضرت قيس بن سعد رضی الله عنه روايت کښې دی «أتانا رسول الله صلی الله عليه وسلم فوضعنا له غُسلاً» (٤) يعنی رسول الله صلی الله عليه وسلم مونږ له تشريف راوړو نومونږ دَهغوی دَ «غسل» دَپاره اوبه کيخودې.
په دې دواړو احاديثو کښې لفظ غسل مضموم الغين دې او مراددې نه دَغسل اوبه دی. په دې دواړو احاديثو کښې لفظ «غُسلاً» مضمون الغين کيدل اهل لغت، محدثين اوفقهاؤ په نيزمتفق عليه دی.
باقی پاتې شوه خبره دَ شيخ عمادالدين بن باطيش رحمه الله «المهذب» په الفاظودکتابت کښې دا مکسور الغين کرځول نودايوصريح خطا، قبيح تصحيف اوداسې منکردی چه ده نه وړاندې چادې ارتکاب نه دې کړې اوداسې باطل دی چه په کوم کښې به دَهغه اتباع نه شی کولې. مادې تذکره خلق په دې باندې دَ خبرولودَپاره کړې ده، دې دَپاره چه څوک په دې سره دهوکه اونه خوری. (١)

يوه شبه: علامه نووی رحمه الله ليکلی دی چه دَ فقهاؤ اقوال: باب غسل الجنابة اوغسل الميت او وجب عليه وضوءوغسل او يجب الغسل من خروج المنی وغيره په شان الفاظوکښې لفظ غسل دَ غين په ضمه او فتحه دواړه شان لوستل جائزدی دواړه شان لوستل فصيح دی. البته فتحه سره لوستل مشهوردی. دَ فقهاؤ خپل مضمون لوستل خطاوجهل اوپه بل لغت باندې نه خبريدل دی. (٥)

جواب: علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله دَعلامه نووی رحمه الله دَ طرف نه دَفقهاؤ تغليط اوتجهيل په جواب کښې فرمائی «تخصيص الفقهاء الغسل الشرعی بالضم واستعمالهم الفتح فی غيره إنما هو للتميز لئلا يشتبه أحدهما بالآخر، فلاوجه لتغليطهم» (٦) يعنی دَفقهاء غسل شرعی ضمه سره خاص کول او «لفظ دَغسل» دَ غين فتحه سره په نورو معنوکښې استعمالول په دواړوکښې تميز پيدا کولودَپاره دې. دې دَپاره چه په دې دواړو کښې اشتباه پيدا نه شی لهذا هيڅ وجه نشته دې چه په دې باره کښې دَ فقهاؤ تغليط اوکړې شی.

دَ کتاب شروع په قرانی اياتونوسره دَ کولوغرض: امام بخاری رحمه الله دکتاب الغسل شروع دَ قرآن مجيد په دوو آياتونو سره کړې ده. يودَ سورت نساء او بل دَ سورت مائده آيت دې. علامه کرمانی رحمه الله دَدې نه دَامام بخاری رحمه الله غرض بيانولوسره فرمائی «وأما غرض البخاری من هاتين الآيتين فهو بيان أن

---

(١) لسان العرب:١٠/٧٠، إرشادالساری:١/٤٨٥، تحفة الباری:١/٢١٧.
(٢) معجم الصحاح:ص٧٧٥، تحفة الباری:١/٢١٧، إرشاد الساری:١/٤٨٥.
(٣) سيأتی تخريجه
(٤) الحديث أخرجه الإمام أحمد بن حنبل فی مسنده، حديث قيس بن سعد بن عبادة رضی الله عنه:٣٩/٢٦٢، رقم الحديث: ٢٣٨٤٤.
(٥) تهذيب الأسماء واللغات:٣/٥٩.
(٦) السعاية:١/٢٧٤.

وجوب الغسل على الجنب مستفاد من القرآن»(١) يعنى دَ امام بخارى رحمه الله غرض په دې دوو آياتونوسره دابيان كول دى چه په جنبى باندې دَغسل واجب كيدل دَ قرآن پاك نه مستفاد دى. هم دا توجيه علامه قسطلانى رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله هم اختياركړې ده.(٢)

يودقيق نكته: بيا امام بخارى رحمه الله دَ سورة مائده آيت دَ سورة نساء په آيت باندې مقدم كړې دې. حالانكه په ترتيب كښې سورت نساء په سورت مائده باندې مقدم دې. دَدې توجيه حافظ ابن حجر رحمه الله دا بيان كړې ده چه امام بخارى رحمه الله دا دَ يودقيق نكته دَ وجې نه كړې دى. هغه دا چه دَ سورت مائده لفظ ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾كښې اجمال دې اودَسورت نساء لفظ ﴿حَتّٰى تَغْتَسِلُوا﴾كښې دَاغتسال تصريح او تطهير مذكوربيان دې.(٣)

دَعلامه عينى رحمه الله رائې: علامه عينى رحمه الله دَ حافظ صاحب دا توجيه ردكړې ده هغه فرمائى چه ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ كښې هيڅ اجمال نشته دې نه دَ لغت په اعتبارسره اونه دَ اصطلاح په اعتبارسره ځكه چه ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ دَ لغت او اصطلاح هر دواړو په اعتبارسره دَ بدن دَ غسل په معنى كښې دې.(٤)

دَ بخارى شريف متداول نسخه كښې او شرح ابن بطال كښې دادواړه آياتونه مختصراً اودكشف البارى دَ متن دَپاره منتخب نسخه اودَ بخارى شريف په نورو شرحوكښې مكمل ذكردى.(٥)

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾(٦)

ترجمه: اوكله چه جنابت اوشى نوښه شان سره پاكوالې حاصل كړئى، اوكه چرې بيمارئى، يا په سفركښې وى،ياڅوك تاسوكښې لاړشى دَ ضرورت نه راغلې وى، ياښځوله ورغلې وى، بيا اوبه نه بيا مومئى تاسو، نواراده اوكړئى دَ پاكې خاورې اواومږئى خپل مخ او لاسونه په دې سره، الله تعالى نه غواړى چه په تاسوباندې سختى اوكړى، ليكن غواړى چه تاسو پاك كړى اوپوره كړى خپل احسان په تاسو باندې دې دَپاره چه تاسو احسان اومنئى.

په سورت نساء كښې دَالله تعالى ارشاد دې: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا﴾(٧)

---

(١) صحيح أبى عبدالله البخارى بشرح الكرمانى:١١١/٣.

(٢) اوګورئى إرشادالسارى:٤٨٣/١ عمدة القارى:٢٧٢/٣.

(٣) فتح البارى:٤٧٥/٢-٤٧٤.

(٤) عمدة القارى:٣٧٣/٣.

(٥) صحيح البخارى:٣٩/١،قديمى كتب خانه، كراچى شرح ابن بطال: ٣٧٥/١ اوګورئى فتح البارى:٤٧٤/٢عمدة القارى :٢٧٢/٣تحفة البارى: ٢١٧/١إرشاد السارى:٤٨٥/١شرح الكرمانى:١١١/٣-١١٠.

(٦) سورت المائدة آيت:٦

(٧) سورت نساء آيت: ٤٣.

ترجمه: اې دَ ايمان والو مه نيزدې کيږئ مانځه ته کوم وخت چه تاسو په نشه کښې نئ، تردې چه تاسو پوهيږئ په هغې څه چه وايئ اونه دهغه وخته پورې چه دَغسل حاجت وى مګر په لاره تللووخت کښې تردې چه غسل اوکړئ، اوکه چرې تاسو بيماران يئ ياراغلې وې يوسړې تاسونه دَ ضرورت نه يا ورغلې وى ښځوته، بياملاؤنه شى تاسو ته اوبه، نواراده اوکړئ دَ پاکې خاورې، بيااومږئ په خپلو مخونو او لاسونوباندې، بيشکه الله تعالى معاف کونکې اوبخښونکې دې.

دَ طهارت کبرىٰ اصل: دَ سورت مائده او نساء دا آياتونه دَ طهارت کبرىٰ په حواله سره دَ اصل حيثيت لرى. (١)دَ طهارت ټول احکام دَدې آياتونونه مستنبط کړې شوى دى. په سورت مائده کښې مقصود اصلى دَ اودس احکام بيانول دى. غسل اوتيمم تبعاً ذکرشوې دې. اودَ سورت نساء په آيات سره دَ غسل مقصدبيانول دى.

دَغسل حکم رومبي آيت کښې ﴿فَاطَّهَّرُوْا﴾ اوپه دويم آيت کښې ﴿حَتّٰى تَغْتَسِلُوْا﴾ په ذريعه ورکړې شوې دې. دلته دَ تطهير اواغتسال هم يوه معنى ده ځکه چه ﴿فَاطَّهَّرُوْا﴾ دَباب تفعيل صيغه ده په کوم سره چه په طهارت کښې مبالغه مطلوب ده.(هغه هم دَغسل په ذريعه سره حاصليدې شى) بيا په دې باندې نور دا چه تطهر پخپله په لغت کښې دَ غسل په معنى کښې مستعمل دې. (٢)

دحدث اکبرنه غسل دَ امت محمديه خصوصيت نه دې: دَ حدث اکبر يعنى لوئى پليتئى نه غسل کول اوطهارت حاصلول دامت محمديه خصوصيت نه دې، بلکه دې نه وړاندې بنى اسرائيل هم دَدې مکلف وو. اوالبته دَ صحيح قول مطابق اودس دَدې امت خصوصيت دې پخوانوامتونوته داشرف حاصل نه وو. سابقين انبياءکرامو ته هم دا حکم وو. حدث اکبرنه طهارت دَدې امت خصوصيت نه دې دَدې په دليل کښې علامه عبدالحى لکهنوى رحمه الله فرمائى: عبدبن حميددَ وهب رحمه الله نه نقل کړې دى چه هغوى فرمائى «مکتوب فى الزبور: من اغتسل من الجنابة فإنه عبدي حقاً ومن لم يغتسل من الجنابة فإنه عدوي حقاً» (٣)يعنى په زبورکښې ليکلې شوى دى چه الله تبارك وتعالى ارشادفرمائيلې دې چاچه دَ جنابت نه غسل اوکړو هغه زما حقيقى بنده دې اوچاچه دَ جنابت نه غسل اونه کړو هغه په حقيقت کښې زمادښمن دې.

---

(١) بداية المجتهدونهاية المقتصد: ٥٢٧/١.

(٢) لامع الدرارى:٢٠٦/٢.

(٣) السعاية فى كشف مافى شرح الوقاية: ١٧/٣،ولم أجده تماماً كما ذكر، إلا أن الإمام أبابكرأحمد بن مروان بن محمد الدينورى القاضى المالكى (المتوفى٣٣٣ هـ) أخرجه مختصراً أفى المجالسة وجواهر العلم (١٤٨/٦-١٤٩رقم الحديث:٢٤٧٨) ولفظه: [قال] حدثنا محمدبن عبدالعزيز، نا أبى، ناعبدالرزاق، نا معمر عن زيدبن أسلم، قال: سمعت وهباً الدمارى يقول: "قرأت في الزبور: إن الله تبارک وتعالى يقول: "من اغتسل من الجنابة فإنه عبدى حقاً".آه .أما لفظه: "فإنه عدوى حقاً" أخرج معناه الإمام أبوبكر أحمدبن الحسين البيهقى (المتوفى ٤٥٨ هـ) مرسلاً فى شعب الإيمان، باب العشرون من شعب الإيمان [وهوباب] فى الطهارات، فضل الوضوء(١٩/٣رقم الحديث ٢٧٤٩): [قال]أخرنا أبوعبدالله الحافظ، ثنا أبوالعباس الأصم، ثنا يحيى بن أبى طالب، ثنا عبدالوهاب بن عطاء، أنا عوف بن أبى جميلة وجعفر بن حبان أبوالأشهب والربيع بن صبيح عن الحسن عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه يروى ذلک عن ربه تبارک وتعالى أنه قال: ثلاث من حافظ عليهن فهوعبدى حقاً وقال عوف وأبى: حقاً ومن ضيعهن فهو عدوى حقاً، الصلاة، والصوم والجنابة" يعني غسل الجنابة وهذا مرسل. اهـ

دَ انبياء سابقين وظيفه: علامه بيهقي رحمه الله په دلائل النبوة كښې نقل كړي دي چه غسل جنابت دَ انبياء كرام عليهم السلام وظيفه وه په دې امت باندې هم دَ جنابت غسل فرض كړې شوې دې. چنانچه هغوى دَ حضرت وهب بن منبه رحمه الله نه نقل كړي دي چه الله تعالى په زبور كښې په حضرت داؤد عليه السلام باندې وحي نازل كړه اووئې فرمائيل: ((يأداؤد! إنه سيأتي من بعدك نبي يُسمى: أحمدومحمداً، صادقاً سيداً، لا أغضب عليه أبداً، ولا يغضبني أبداً، وقد غفرت له قبل أن يعصيني ماتقدم من ذنبه وما تأخر وأمته مرحومةٌ، أعطيتهم من النوافل مثل ما أعطيت الأنبياء، وافترضت عليهم الفرائض التي افترضت على الأنبياء والرسل، حتى يأتوني يوم القيامة نورهم مثل نور الأنبياء، وذلك أني افترضت عليهم أن يطهروالي لكل صلاة، كما افترضت على الأنبياء قبلهم، وأمرتهم بالغسل من الجنابة كما أمرت الأنبياء قبلهم وأمرتهم بالحج كما أمرت الأنبياء قبلهم، وأمرتهم بالجهاد كما أمرت الرسل قبلهم)) ([1])

يعنى اې داؤد! تانه پس به يونبي راځي دَهغه نوم به احمداومحمدوي، هغه به رښتوني اوسرداروي، زه به دَهغه نه كله هم نه ناراض كيږم اوهغه به ما كله هم ناراض نه كړي. ماد نافرمانئي نه وړاندې دَ هغه مخكښې روستو ټول ګناهونه معاف كړې دي. دَهغه امت بخښلې شوې دې. مادهغه امت ته دَ انبياء كرامو په شان نوافل وركړي دي اوپه هغوى باندې هغه فرائض فرض كړې شوي دي كوم چه په انبياء كرامو اورسولانو باندې فرض كړې شوې. تردې چه هغوى به په قيامت كښې زما په دربار كښې حاضريږي په داسې حال كښې چه دَهغوى نور به دَ انبياء كرامودنور په شان وي. داځكه چه ما په هغوى باندې فرض كړي دي چه هغوى دې زمادپاره په هرمانځه كښې پاكي حاصله كړي لكه څنګه چه په مخكښنوانبياء كرامو باندې فرض كړې شوې وو. اوماهغوى ته دَجنابت نه دَغسل حكم وركړې دې لكه څنګه چه دَهغوى نه مخكښې رسولانوته حكم وركړې شوې وو او هغوى ته دَ حج حكم وركړې شوې دې لكه چه وړاندې انبياء كراموته وركړې شوې وو اوهغوى ته مې دَ جهاد حكم وركړې دې لكه چه وړاندې رسولانوته حكم وركړې شوې وو.

دَ جنابت غسل كله فرض شوې؟: دَغسل فرضيت دَ هجرت نه وړاندې شوې. حافظ ابن عبدالبر رحمه الله دَ اهل سير نه نقل كړي دي چه غسل دَ جنابت په مكه مكرمه كښې فرض شوې. ([2])

دَغسل جنابت فرضيت په مكه مكرمه كښې په كومه موقع شوې نوپه دې باره كښې علامه عبدالحى لكهنوى رحمه الله ليكلي دي چه دَغسل جنابت فرضيت مكه مكرمه كښې اسراء (معراج) په شپه شوې لكه چه دَابن عمر رضي الله عنهما روايت په دې باندې دلالت كوي. ([3])

امام ابوداؤد رحمه الله دَ حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه نقل كړي دي: ((كانت الصلاة خمسين، والغسل من الجنابة سبع مرار، وغسل البول من الثوب سبع مرار، فلم يزل رسول صلى الله عليه وسلم يسأل حتى جعلت الصلاة خمساً، والغسل من الجنابة مرة، وغسل البول من الثوب مرة)) ([4]) يعنى په شروع كښې مونځونه پنځوس او دَ جنابت غسل اووه ځل اودَمتيازوكپړې وينځل اووه ځل فرض شوې وو، رسول الله صلى الله عليه وسلم (په شپه دَمعراج) دَا لله تعالى نه

---

[1] جماع أبواب صفة رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب صفة رسول الله صلى الله عليه وسلم في التوراة والإنجيل والزبور وسائر الكتب وصفة أمته: ٣٨٠/١.

[2] إنسان العيون في سيرة الأمين المامون المعروف بالسيرة الحلبية: ٣٧٨/١. أوجز المسالك: ٣٣٩/١.

[3] السعاية: ٢٧٤/٣.

[4] كتاب الطهارة، باب في الغسل من الجنابة، رقم الحديث: ٢٤٧.

دکمي درخواست اوکړو تردې چه پنځه مونځونه باقي پاتې شو او غسل دَ جنابت يوځل او دَمتيازونه کپړې وينځل يوځل باقي پاتې شو.

دَغسل په فرضيت باندې دَعلماؤ اتفاق: بياجمهور علماء فرمائي چه دَ جنابت غسل فرض دې. ابن عبدالبر رحمه الله [1]ابن رشدمالکی رحمه الله [2]اوابن حزم رحمه الله په دې باندې اتفاق نقل کړې دې. [3]ليکن عمر بن ابراهيم العلوي الزيدي الکوفي الحنفي (المتوفی ٥٣٩ هـ) چه دَ روافض فرقه جاروديه سره تعلق لرلو هغه دَ غسل جنابت قائل نه وو. [4]

دَعلامه ابوالغنام نرسی قول: علامه شمس الدين ذهبي رحمه الله العبرفی خبرمن غبر [5]اوتاريخ اسلام کښې نقل کړې دی «قال الحافظ محمدبن ناصر: سمعت الحافظ أبي الغنائم النرسي يقول: عمر بن إبراهيم جارودي المذهب ولا يري الغسل من الجنابة» [6]يعني حافظ بن ناصر وئيلي دی چه مادَ حافظ ابوالغنام النرسی نه واوريده چه عمر بن ابراهيم جارودي المذهب وو اودَغسل جنابت قائل نه وو.

دَ قران اوسنت مخالفت: دَهغه دامذهب دَ قرآن اوسنت خلاف دې ځکه چه دَ الله تعالى ارشاد دې ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ﴾ [7]

اونبی کريم ﷺ ته چه کله هم جنابت شوې نوحضورپاك غسل فرمائيلې دې لکه څنګه چه دَ رواياتونه معلوميږي.

دَجنابت دَغسل تعليم: الله تعالى نبی کريم ﷺ ته دَ نور ارکان اسلام سره دَحضرت جبرائيل عليه السلام په ذريعه باندې دَ جنابت دَ غسل تعليم هم ورکړې دې. چنانچه په مصنف ابن ابی شيبه کښې دَعبدالله بن بريده رحمه الله روايت دې هغه فرمائي چه کله مونږ مديني منورې ته راغلو نودَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په خدمت کښې حاضرشو هغوی اوفرمائيل: «كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فأتاه رجل جيد الثياب طيب الريح، حسن الوجه، فقال: السلام عليك يارسول الله!، فقال: وعليك، فقال: يارسول الله! أدنومنك؟ فقال: "أدنه" فدنا دنوة، فقلنا: ما رأينا كاليوم رجلاً أحسن ثوباً ولا أطيب ريحاً ولا أحسن وجهاً ولا أشد توقيراً لرسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قال: يارسول الله! أدنومنك؟ قال: "نعم" فدنا دنوة، فقلنا مثل مقالتنا، ثم قال له الثالثة: أدنومنك يارسول الله!؟ قال: "نعم" حتى ألزق ركبتيه بركبة رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: يارسول الله! ما الإسلام؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "تقيم الصلاة، وتؤتي الزكاة، وتصوم رمضان، وتحج البيت، وتغتسل من الجنابة، قال: صدقت، فقلنا: ما رأينا كاليوم قط رجلاً، والله لكأنه يعلم رسول الله صلى الله عليه وسلم» يعني مونږ دَ

---

[1] الاستذکار:١/٣٠٤ فتح المالک بتبويب التمهيد:١/٤٢٠.

[2] بداية المجتهد:١/٥٣٤.

[3] الأوسط فی السنن والإجماع والاختلاف:١/١١١.

[4] لسان الميزان:٦/٦٣-٦٢.

[5] العبرفی خبرمن غبر: ٢/٣٥٧-٣٥٦.

[6] تاريخ الإسلام:١١/٣٢١.

[7] المائدة:٦، يعنی که چرې تاسو په جنابت کښې شئ نو په ښه شان سره پاکي حاصلوئ. داآيت سره دَدې چه مدنی دې ليکن دادَ هغه آياتونه دی دَ کوم حکم چه په مکه کښې راغلې وو اونزول ئې په مدينه کښې شوې. (السعاية: ١/٢٧۴).

رسول الله ﷺ په مجلس كښې ناست وو چه ناڅاپې دَ رسول الله ﷺ په خدمت كښې يو سړې راغلو چه دَ بهترين كپړو والا، ښكلې خوشبوئى والا اوښكلې مخ والا وو. هغه دَ الله تعالى دَ نبى په خدمت كښې سلام عرض كړو نو حضورپاك دَ سلام جواب وركړو. بيا هغه عرض اوكړو اې دَ الله تعالى رسول آيا زه لږشان نيزدې شم؟ نوحضورپاك ارشاد اوفرمائيلو رانيزدې شه، نوهغه لږ شان نيزدې شو. حضرت ابن عمر رضي الله عنهما وائى چه مونږ په (خپل زړه كښې) اووئيل چه مونږ دَ نن ورځې په شان يوسړې نه دې ليدلې چه دَ ښكلې كپړووالا، پاكيزه خوشبوئى والا، ښكلې مخ والا اودَ رسول الله ﷺ ډيرزيات عزت كونكې. بيادې سړى عرض اوكړو اې دَالله تعالى رسول! آيازه تاسو ته درنيزدې شم؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل او، نوهغه لږ نور ورنيزدې شو. مونږ په خپل زړه كښې دَ مخكښې خبرې په شان سوچ اوكړو. بيادې سړې په دريم ځل اووئيل اې دَالله رسول! آيازه تاسوته درنيزدې شم؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل او، نودحضورپاك سره دومره نيزدې شو چه هغه خپل دواړه زنګونونه دَ رسول الله ﷺ زنګونونوسره يوځائى كړل. بيا هغه سوال اوكړو اې دَالله رسول! آسلام څه څيزدې؟ نبى كريم ﷺ اوفرمائيل (اسلام دادې چه) ته مونځ قائم كړې، زكوة اداكړې، دَرمضان روژې اوساتې، دَ بيت الله حج اوكړې اودَ جنابت غسل اوكړې.هغه اووئيل تاسو رښتيا اوفرمائيل.مونږ وئيل چه مونږ دَ نن په شان سړې كله هم نه دې ليدلې،په الله تعالى قسم!لكه چه هغه رسول الله ﷺ ته دَ(دغه امور)تعليم وركولو.

دَغسل دَمشروعيت حكمت: دحيض نفاس اوجنابت نه پس دسړى اوښځې په بدن كښې فتور او سستى پيداكيږى، په طبيعت كښې دَ يوقسم كمزورى اوكمې محسوس كيږى. په غسل سره په سړى كښې تازه والې راځى. دَ حيض نفاس او جنابت سره راتلونكې كمزورى لرې كيږى او طبيعت بحال كيږى. بيا دَ جنابت په حالت كښې په عام توګه انسان دَالله تعالى دَ ذكرنه غافل كيږى اوحائضه او نفساء مونځ هم صحيح نه دې. الله تعالى دَ جنابت وغيره نه پس غسل واجب ګرځولې دې دې دَپاره چه دَ انسان قوت بحال شى اوهغه تازګى محسوس كړى اودَ الله تعالى دَ ذكرنه غافل نه شى او شرعاً دَمونځ اداكول صحيح شى. (١)

دَحكيم الامت رحمه الله توجيه: حكيم الامت حضرت مولانا اشرف على تهانوى رحمه الله دَ غسل دَمشروعيت وجه بيانولو سره فرمائى: "جنابت او حيض دواړه داسې حالتونه دى كوم ته چه دَ قرب الهى سره منافات او په كوم كښې چه نجاست سره اختلاط دې. اومونځ او قرآن كريم لوستل الله تعالى سره دَ هم كلام كيدو مرتبه ده اودَ الله تعالى سره دَ هم كلام كيدو شرف سره انسان هله مشرف كيدې شى چه دَ هر قسم نجاستونو نه پاك اومطهروى ځكه چه الله تعالى پاك دې اوهغه دَ ناپاكئى نه نفرت دې".

حكيم الامت حضرت مولانااشرف على تهانوى رحمه الله نورليكلى دى چه په جماع كښې تلذذ وى او په دې سره په ذكر الهى كښې غفلت ضرور كيږى په دې وجه دَ دې دَتلافى كولودَپاره غسل كول شى. دَ منى په وتلوسره دَ بدن ټول مسامات كولاويږى كله دې نه خوله اوځى اودې خولې سره دَ بدن دَ دننه حصې نه ګنده مواد هم خارج كيږى كوم چه مساماتوته په رسيدوسره حصاريږى. كه چرې دا اونه وينځلې شى نودَخطرناكو بيمارو راپيداكيدو انديښنه كيږى. (٢)

دَ بقراط قول: حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله اوفرمائيل چه فصول بقراط كښې دى: دَ جماع نه پس فورى توګه باندې غسل كولوسره دَ بيمارئى خطره ده په دې وجه ډيره تادى نه دى كول پكار. دغه

---

(١) تعليقات بداية المجتهد:١/٥٢٧.

(٢) احكام اسلام عقل كى نظر ميں: ص٣٧.

شان غسل جنابت بالکل نه کولوسره برګې مرض او ګنده بغل بیماری پیداکیږی اوحیض په حالت کښې جماع کولوسره دَ جذام بیماری پیدا کیږی.(۱)که چرې څوك دا اووائی چه منی په نجس کیدوکښې په یقینی توګه دَ متیازو وغیره نه کمه ده نوبیا صرف خروج منی سره د پوره بدن وینځل ولې واجب ګرځولې شوی دی نه چه په بول وبراز سره؟

جواب: علامه شعرانی رحمه الله "المیزان الکبری" کښې دَ خپل رور شیخ افضل الدین نه دَدې جواب نقل کړې دی چه دَ خروج منی یا جماع دَ وجې نه پوره بدن وینځل واجب ګرځول صرف دَ نجاست د وجې نه نه دی بلکه په دې کښې دموجود هغه خوند د وجې نه دی چه په پوره بدن کښې ورننوځی اودا یخوی اودې دَ خپل رب دَ یادنه غافل کوی. هم په دې وجه شارع مونږ ته داحکم راکړې دې چه ترکوم ځائې پورې دَ دې خوند رسیږی هلته دَ بدن پوره سطح باندې اوبه اوبهیونی «دې دَ پاره چه ددې اثرات ختم کړې شی» (۲)

دَ ابن قیم الجوزیه رحمه الله رائې: علامه ابن قیم الجوزیه رحمه الله لیکلی دی چه په خروج منی سره دَ غسل واجب اولازم کیدل او په متیازو وغیره سره نه واجب کیدل دَ شریعت اسلامی دَ لویوخوبیانو رحمت حکمت او مصلحت نه دې. ځکه چه منی دَ ټول بدن نه اوځی په دې وجه الله سبحان وتعالی دَدې نوم "سلاله" کیخودلې دې. (۳)ځکه چه منی دَ ټول بدن نه راوتوسره آخردَ شاپه لار ښکته راځی «اودَ اندام مخصوصه په ذریعه سره خارج کیږی» اومتیازې وغیره صرف دَ خوراك څښاك فضلې وی کوم چه په معده اومثانه کښې جمع کیږی. په دې وجه دَ خروج بول وبراز په نسبت دَ منی وتلوسره بدن ډیرکمزورې کیږی. (۴)

جنابت دَغفلت سبب او غسل دَ تازګئی سبب دې: په خروج منی سره غسل کول نه صرف دَ بدن زړه او روح دَپاره مفید دې بلکه دَ هغه ټولو ارواح دَ پاره مفید دې دکوم چه بدن سره تعلق دې. ځکه چه دا په غسل سره قوی کیږی. غسل دَ خروج منی سره راتلونکې کمزوری لرې کوی. په جنابت سره په بدن کښې درونډوالې، سستی اوغفلت پیدا کیږی اوپه غسل سره تازګی او په بدن کښې سپکوالې پیدا کیږی.(۵)

دَ جنابت بوج: دَ جنابت نه پس ترکومې پورې چه غسل کولوسره طهارت حاصل نه کړې شی دَدې په نجاست سره انسان په خپل ځان دَ غرېه شان بوج محسوس کوی. چنانچه حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه فرمائی«واغتسلت فکأنی ألقیت عنی جملاً»(۶)یعنی ماغسل«دجنابت»اوکړو«اودَغسل نه پس داسې محسوس شوه چه» لکه چه مادَ خپل ځان نه یوغرښکته کړې وی.

---

(۱) فیض الباری:۴۵۳/۱انوار الباری:۹/۹.

(۲) السعایة:۱۸/۱.

(۳) وهوفی قوله تعالی ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلٰلَةٍ مِّنْ طِيْنٍ ﴾المؤمنون:۱۲.

(۴) إعلام الموقعین عن رب العالمین، فصل: کل ما فی الشریعة یوافق العقل، الغسل من المنی دون البول:۱۰۱/۲.

(۵) أعلام الموقعین عن رب العالمین:۷۸/۲-۷۷.

(۶) الحدیث أخرجه الإمام أبوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، رقم الحدیث:۳۳۲، انظر جامع الأصول رقم:۵۲۹۲.

دَ جنابت دَغسل نه بې پرواهي كولونحوست: كوم سړي چه په غسل جنابت كښې بې پرواهي كوي اوهغه دَ جنبى پاتې كيدو عادت ګرځولې وي تردې چه دَمونځ وخت هم تيرشي نودداسې سړي دَ جنابت نحوست ذكر په حديث شريف كښې راغلى دى. چنانچه امام ابوداؤد رحمه الله اوامام نسائى رحمه الله دَحضرت على رضي الله عنه نه دَ حضوراقدس ﷺ ارشاد مبارك نقل كړې دې چه نبى كريم ﷺ فرمائيلى دى «لاتدخل الملائكة بيتًا فيه صورة، ولاجنب ولا كلب» يعنى دَرحمت ملائكې په داسې كوركښې نه داخليږى په كوم كښې چه تصوير جنبى او سپى وى.

دَ جنابت غسل ناخوښولوانجام: اسلامى احكام ناخوښه ګرځول اودَهغې په مقابله كښې دَ كافرانو دَ مذهب څه خبره خوښول ډيره خطرناكه خبره ده. كيدې شى چه څوك مغرب وهلي او دَجديدتعليم ليونې تش په نوم عالم يامستشرقين شاګردان دامعمولى عمل ګڼړى ليكن يادلرئې چه دادَ يومؤمن دَايمان دَپاره دَ زهرهلاهل نه كم نه دې. اكثرداسې خبرې دَ ايمان نه محرومى اودَلمن دَخالى كيدو سبب جوړيږى. يوه مشهوره واقعه ده چه يوعالم په انګلينډ كښې اوسيدلو. هلته يوه انګريزه ښځه مسلمانه شوه. دَدغه عالم په لاس ئې كلمه اولوستله اودَهغه نه دَ دين دَ ډيروخبرو دَ تعليم حاصلولو سره ئې په عمل كښې پوخوالې پيداكړو. څه موده پس دغه ښځه وفات شوه اودَهغې ئې هم هلته جنازه كولوسره خښه كړه. دا مولوى صاحب دَ انګلينډنه دَ حج يا عمرې په نيت سره مكې مكرمې ته راغلو. هلته دَ يوبل عالم انتقال شوې وو.

په مكه كښې رواج دادې چه هم په يوقبركښې څه موده پس بل مړې كيخودې شى. دغه شان هم په يوقبركښې دَ مناسب وقفې سره ډير مړى يوبل پسې خښولې شى. دَ روميى مړى هډوكى وغيره يوطرف ته كولوسره هم په دَغه قبركښې بل مړې كيخودې شى. هم په دغه رواج سره دَدغه مړشوى عالم دَپاره هم يوقبر كولاؤكړې شو نو په هغې كښې دَ انګلينډ دَهغه مړې شوې ښځې نعش دَ اول نه پروت وو. دَ انګلينډ والا مولوى صاحب هم هلته موجود وو هغه دا ښځه اوپيژندله. هغه مړشوي عالم په يوبل قبركښې خښ كړې شو.

مولوى صاحب چه كله انګلينډته لاړو نودَهغه خيال راغلوچه په انګلينډكښې خښه كړې شوې دغه نوې مسلمانې ښځې نعش خو مكې مكرمې ته رسولې شوې دې چه دلته دَهغې په قبركښې څوك دې؟ دې سوچ كولوسره ئې چه كله دَهغې په قبركښې اوكتل نوهلته دَمكې دَهغه عالم مړې پروت وو. هغه ډيرحيران شو چه داڅه قصه ده. بيا هغه سوچ اوكړو چه مكه كښې دَدې عالم باره كښې معلومات كول پكاردى چه هغه څنګه سړې وو؟ دَخلقونه ئې تپوس اوكړو نو هريوهم دغه اووئيل ډير ښه عالم وو ډير نيك وو. په دې باندې هغه سوچ اوكړو چه دَهغه دَ ښځې نه معلومول پكاردى څكه چه دَ ښځې تعلق ډير نيزدې وى. دَهغې نه تپوس اوكړې شو نوهغې هم دغه جواب وركړو چه ډير ښه وو ليكن يوه خبره به ئې كوله كه په جنابت كښې غسل فرض نه وې نوډيره آسانى به وې. په عيسائى مذهب كښې دا ډيره ښه خبره ده چه غسل جنابت فرض نه دې.

دَ غوركولونه پس معلوميږى چه يوه ښځه كومه چه دَ كفرپه وطن كښې مره شوې وه دَهغې څه عمل الله تعالى ته دومره خوښ شوې وو چه دَهغې مړې دَهغه ځائى نه مكې مكرمې ته اورسولو اويوعالم چه په ظاهره ډير نيك وو ليكن هغه په اسلام كښې نقص راؤويستلو يواسلامى حكم يعنى دَ جنابت نه پس غسل ئې ناخوښ كړو اودَ دې په مقابله كښې دَ عيسائيت طريقه ښه اوګڼړله. دَ كومې نقصان چه

دا شو چه په مکه کښې مرکیدونه پس هلته دَخښیدونه باوجود الله تعالی دَهغه مرې دکافرانو وطن ته اورسولو،اعاذنا الله منه.(١)

دا واقعه دَ هغه مسلمانانودَپاره دَعبرت سبب دې چه په هره خبره کښې دَمغرب اودکافرانودَ پاره دَخوښوالی اظهارکوی. خاص کر دَاهل علم په نوم باندې یادیدونکی خلق چه دَخپلو مشرانودَ نسبتونو امانتدار جوړیدو په ځائی سرکاری عهدو این جی اوز ورکړې شوې دولت دَ وجې نه مستشرقین اودَ هغوی دَ منونکو په غیر کښې تلی ناست دی یا خپل نسبت بزرګانوطرف ته خوکوی لیکن هغوی په حقیقت کښې دَدې دنیاوی مفاداتو حصول غواړی. تحریر او تقریر افکاراونظریات کښې هغوی دَمسلمانانوترجمانی کولوپه ځائی هروخت دَ غیرمسلمو تعریفونه کوی. لکه چه دا خلق په اسلام باندې کفرته ترجیح ورکوی. داسې خلقوله هم دَ خپل بد انجام نه ویریدل پکاردی. الله تعالی دې دَ ټولو مسلمانانو ایمان عقائد اونظریاتوحفاظت اوکړی.

په دین اکبری کښې دَغسل جنابت منسوخیت: حضرت مولانا منظوراحمد نعمانی صاحب رحمه الله تذکره مجدد الف ثانی" کښې لیکلی دی چه دَ"اکبربادشاه" دَ نوی دین یوه مسئله وه چه غسل جنابت واجب نه دې چه دَمنی نه نیکان خلق پیدا کیږی بلکه بهتردادې چه دَ کوروالی کولونه وړاندې غسل اوکړې شی (٢)دا خبره بدیهی البطلان ده.

دَ بدن اوقلب ضرورت: بهرحال دا یوه داسې معامله ده کوم چه هرسلیم الطبع او صحیح الفطرت سړې پیژنی چه غسل جنابت دَ انسانی بدن او قلب دَ ضروریاتونه دی ځکه چه جنابت سره دَ انسان ارواح طیبه یعنی دَ فرښتونه لریوالې پیدا کیږی اوکله چه غسل کوی نودا لریوالې ختمیږی. بل دَ جنابت دَ وجې نه انسانی روح دَخپل رب په دربارکښې دَ سجدې کولونه منع کولې کیږی. حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه فرمائی «إذا نام الإنسان عرج بروحه حتى يؤتى بها إلى العرش، فإن كان طاهرا أذن لها بالسجود، وإن كان جنبا لم يؤذن لها بالسجود»(٣) یعنی کله چه انسان اوده کیږی نودَهغه روح دَ عرش طرف ته اوړلې شی، که چرې انسان پاك وی نودَهغه روح (دَخپل رب په دربار کښې) دَ سجدې کولو اجازت ورکولې شی اوکه هغه جنبی وی نودَهغه روح ته دَ سجدې کولو اجازت نه ملاویږی.

دَ اوده کیدونه وړاندې دَ اودس حکمت: کیدې شی هم دغه وجه ده چه دَ حضورپاك دَ تعلیماتو نه معلومیږی چه جنبی کله اوده کیږی نوهغه له پکاردی چه اودس اوکړی. کله چه حضرت عمر رضی الله عنه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس اوکړو «هل ينام أحدنا وهو جنب؟» یعنی په مونږ کښې څوك اوده کیدې شی په داسې حال کښې چه هغه جنبی وی؟حضورپاك اوفرمائیل «نعم ليتوضأ، ثم لينم حتى يغتسل إذا شاء».(٤)

او هغه له پکاردی چه هغه دې اودس اوکړی بیادې اوده شی ترهغې پورې کله چه هغه اوغواړی چه غسل اوکړی (دَ سحرنه وړاندې).

---

(١) جواهر الرشید:٩/١٥-١٤.

(٢) ص:٧٢، بحواله فتاوی حقانیه:٥٦٨/١.

(٣) الأثر أخرجه عبدالله بن المبارك المروزي في كتاب الزهد، الجزء العاشر، ص:٢٥٤، رقم:١٢٤٥.

(٤) الحديث أخرجه الإمام مسلم في صحيحه وانفردبه، كتاب الحيض، باب جواز نوم الجنب واستحباب الوضوء له وغسل الفرج إذا يأكل أو يشرب أو ينام أو يجامع، رقم الحديث:٧٠٣، انظر: تحفة الأشراف، رقم:٧٧٨١.

دَ حاذق اطباء رائې: حاذق طبيبانودَدې خبرې صراحت کړې دې چه دَ جماع نه پس غسل کول دَ بدن تحليل شوې قوتونه واپس کوی اوکمزورنې ختموی اودَ بدن اوروح دپاره ډيرزيات مفيد دی. اودَ جنابت په حالت کښې پاتې کيدل دَ بدن او روح دپاره سخت مضردی. دَدې امر په ښه والی باندې عقل او فطرت سليمه ګواهی کافی ده.(۱)

دَ غسل جنابت دَ فضيلت باره کښې يوبې سندروايت: دَ جنابت دَ غسل دَ فضيلت باره کښې بعض بې سند اوموضوع روايات بيانولې شی. په عام توګه خطيبان حضرات په خپلو بيانونوکښې داسې بې سند روايتونه بيانوی. تردې چه بعض حضراتو وړاندې راتلونکی بې سند روايت تحقيق کولونه بغير دَ تشريح په نوم باندې يومفصل کتاب هم تصنيف کړې دې. (۲)

علامه جلال الدين سيوطی رحمه الله فرمائی چه ماته شيخ شمس الدين ابن القماح رحمه الله په يوه مجموعه کښې دا روايت ملاؤشوې دې. په کوم کښې چه دَ ابوالعباس مستغفری نه روايت وو چه مايوخل دَ علم په تلاش کښې ابوحامد مصری له دَمصرتلودپاره اراده اوکړه. هلته په رسيدوسره مادهغه نه حديث دَ خالد بن وليد رضی الله عنه اوروَلو درخواست اوکړو. هغه ماته دَ يوکال روژې ساتلو حکم راکړو. بيا ماهغه ته دَدې باره کښې بيا درخواست اوکړو نوهغه دَخپل مشائخ په سندسره دَحضرت خالدبن وليد رضی الله عنه پورې سندسره ماته داحديث بيان کړو چه حضرت خالدبن وليد رضی الله عنه فرمائی يوسړې دَ حضورپاك په خدمت کښې حاضر شو وئی وئيل زه دَ دنيا او آخرت دَ نيکوباره کښې تپوس کول غواړم. حضورپاك ارشاد اوفرمائيلوچه څه غواړې تپوس اوکړه. په دې باندې دغه سړی دَمختلف څيزونومتعلق تپوسونه کول شروع کړه. په دغه سوالونوکښې ئی دَيوسوال دا پوښتنه اوکړه «أحب أن ألقى الله نقياً من الذنوب»چه زه داغواړم دَ ګناهونونه پاك صفاشم او الله تعالی سره ملاقی شم. حضور پاك په جواب کښې ارشاد اوفرمائيلو «اغتسل من الجنابة متطهراً، تلقى الله يوم القيامة وماعليك ذنبٌ» يعنی دَ جنابت غسل په ښه اهتمام او صفائی سره کوه نودَ قيامت په ورځ به الله تعالی سره په داسې حال کښې ملاقات اوکړې چه په تاباندې به هيڅ ګناه نه وی. (۳)والله اعلم بالصواب.

---

۱) إعلام الموقعين عن رب العالمين:۷۸/۲.

۲) دَ مذکوره کتاب نوم "زندگی کے پچیس مسائل اور ان کا کامیاب حل" دې کوم چه ادارة الرشيد کراچی نه چهاپ شوې دې.

۳) وتمامه: قال العلامة السيوطی:

وجدت بخط الشيخ شمس الدين بن القماح فی مجموع له عن أبی العباس المستغفری قال: قصدت مصر أريد طلب العلم من الإمام أبی حامد المصری والتمست منه حديث خالد بن الوليد فأمرنی بصوم سنة. ثم هاودته فی ذالک، فأخبرنی بإسناده عن مشايخه إلی خالد بن الوليد قال: جاء رجل إلی النبی صلی الله عليه وسلم فقال: إنی سائلک عما فی الدنيا والآخرة! فقال له: "سل عما بدالک" قال: يانبی الله! أحب أن أکون أعلم الناس. قال: اتق الله تکن أعلم الناس. فقال: أحب أن أکون أغنی الناس. قال: کُن قنعاً تکن أغنی الناس. قال: أحب أن أکون خيرالناس. فقال: خيرالناس من ينفع الناس. قال أحب أن اکون اخص الناس إلی الله قال اکثرمن ذکرک الله تکن خص العباد إلی الله. فقال: أحب أن أکون أعدل الناس. قال: أحببْ للناس ماتحب لنفسک تکن أعدل الناس. فکن نافعاً لهم. قال:أحب أن أکونَ من المحسنين. قال: اعبدالله کأنک تَراه فأن لم تکن تراه فإنه يراک. قال: أحب أن يکمل إيمانی. قال: حَسِّن خُلُقکَ يکمل إيمانک. فقال: أحب أن أکون من المطيعين. قال: أدِّ فرائض الله تکن مطيعًا. فقال: أحب أن ألقی الله نقياً من الذنوب. قال: اغتسل من الجنابة متطهرتلقی الله يوم القيامة أوماعليک ذنب. قال: أحب أن يرحمنی ربی،

قال: ارحم نفسک وارحم خلق الله يرحمک الله. قال: أحب أن تقل ذنوبي قال: استغفر الله تقل ذنوبک. قال: أحب أن أكون أكرم الناس. قال: لاتشكون الله إلى الخلق تكن أكرم الناس. فقال: أحب أن يوسع عليّ في رزقي. قال: دُمْ على الطهارة يوسع عليک في الرزق. قال: أحب أن أكون من أحباء الله ورسوله. قال: أحب ما أحب الله ورسوله وأبغض ما أبغض الله ورسوله. قال: أحب أن أكون آمنا من سخط الله. قال. لاتغضب على أحد تأمن غضب الله وسخطه. قال: أحب (أن) تستجاب دعوتي. قال: اجتنب الحرام تستجب دعوتک. قال: أحب أن لا يَفْضحني الله على رؤوس الأشهاد. قال: احفظ فرجک كي لا تفتضح على رؤوس الأشهاد. قال: أحب أن يسترالله على عيوبي. قال: استرعيوب إخوانک يستر الله عليک عيوبک. قال: مالدذي يمحوا عني الخطايا؟ قال: الدموع والخصوع والأمراض. قال: أي سيئة أعظم عندالله؟قال: سوء الخلق والشح المطاع. قال: مالذي يُسكن غضب الرحمن؟ قال: إخفاء الصدقة وصلة الرحم قال: مالذي يطفئ نارجهنم: قال: الصوم. ۱ه. (جمع الجوامع، الحجامع الكبيرفي الحديث والجامع الصغير وزوائد، المسانيد والمراسيل، مسند خالدبن الوليد رضي الله عنه، حرف الخاء:۳۵۳/۱۴-۳۵۲، رقم الحديث:۱۰۹۵۴، ونقل عنه العلامة على المتقي الهندي رحمه الله في كنزالاعنال في سنن الأقوال والأفعال، كتاب الموعظ والرقائق والخطب والحكم من قسم الأفعال، فصل في جامع المواعظوالخطب، خطب النبي صلى الله عليه وسلم ومواعظه:-۵۳/۱۶-۵۴رقم الحديث:۴۴۱۴۷). يعني حضرت خالدبن وليد رضی اللہ عنہ فرمائي يوسړي د حضورپاك په خدمت كښې حاضرشو وئې وئيل زه دَدنيااوآخرت باره كښې تاسونه پوښتنه كول غوارم. حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو چه څه غواړې تپوس اوكړه. په دې باندې هغه سړي اووئيل اې دا الله تعالى نبي زه دتولونه لوئې عالم جوړيدل غوارم. حضورپاك اوفرمائيل دالله تعالى نه ويره اختيار كړه دتولو نه به لوئې عالم جوړشې. هغه سړي اووئيل په خلقوكښې د تولونه لوئې غنى كيدل غوارم. حضورپاك ارشاد اوفرمائيل قناعت اختياركړه په خلقوكښې به د تولو نه لوئې غني جوړشې. هغه سړي اووئيل چه زه په خلقوكښې دتولونه بهترجوړيدل غوارم. حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو په خلقو كښې د تولونه بهترهغه سړې دې چه خلقوته نفع رسونكې وی نوته هم خلقوته د نفع رسونكې جوړشه. هغه وئيل زه په تولوخلقوكښې د تولونه لرئې عادل جوړيدل غوارم. حضورپاك اوفرمائيل چه څه د ځان دپاره خوښوې هم هغه د خلقود پاره هم خوښوه نو په خلقوكښې به دتولونه لوئې عادل جوړشې. هغه وئيل زه دالله تعالى په درباركښې دتولونه خاص بنده جوړيدل غوارم. حضورپاك اوفرمائيل دَ الله تعالى ذكرپه كثرت سره كوه نودالله تعالى په بنديګانوكښې به د تولونه خصوصي جوړشې. هغه وئيل زه دهغه خلقونه كيدل غوارم چه داحسان والا (د احسان صفت سره متصف دی). حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو دالله تعالى عبادت داسې كوه لكه چه ته هغه ګورې بيا كه هغه ته نه هم ګورې نوهغه خوتاته ګورې. هغه وئيل زه غوارم چه زما ايمان كامل شي. حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو خپل اخلاق ښه جوړكړه ستا ايمان به كامل شي. هغه وئيل زه دالله تعالى په فرمانبردار بنديګانوكښې كيدل خوښوم. حضورپاك اوفرمائيل دالله تعالى فرائض په ځائې راوړه د الله تعالى مطيع به جوړشې. هغه وئيل زه غوارم چه د ګناهونونه پاك صفا الله تعالى سره ملاؤشم. نبي پاك اوفرمائيل ته د جنابت غسل ښه په صفائي سره كوه په داسې كولوسره به ته د قيامت په ورځ الله تعالى سره په داسې حال كښې ملاقات اوكړې چه په تاباندې به هيڅ ګناه نه وی. هغه وئيل چه زه غوارم د قيامت په ورځ ما په نور كښې راوچت كړي. حضورپاك اوفرمائيل په چاباندې ظلم مه كوه د قيامت په ورځ به ته په نور كښې اوچت كړې شې. هغه وئيل زه غوارم چه زما رب په ماباندې رحم اوكړي. حضورپاك اوفرمائيل په خپل ځان باندې رحم اوكړه اود الله په مخلوق باندې رحم اوكړه الله تعالى به په تاباندې رحم اوكړي. هغه وئيل زه غوارم چه زما ګناهونه كم شي. حضورپاك اوفرمائيل دالله تعالى نه بخښنه غواړه ستا ګناه به كمه شي. هغه وئيل زه غوارم چه په خلقوكښې د تولونه معزز جوړشم. حضورپاك اوفرمائيل د خلقو په وړاندې دالله تعالى شكايت هيڅ كله مه كوه نومعززترين سړې به جوړشې. هغه وئيل زه دالله تعالى اود هغه د رسول محبوب ترين جوړيدل غوارم. حضورپاك اوفرمائيل ځوك چه الله تعالى اودهغه رسول ته

يوبل موضوع روايت: بعض خلق دَ جنابت دَ غسل په فضيلت كښې دَحضرت انس ﷛ طرف ته منسوب كولوسره مرفوعًا روايت نقل كوى چه حضورپاك ﷺ فرمائيلى دى: «من اغتسل من الجنابة حلالاً أعطاه الله عزوجل مائة قصر من درة بيضاء، وكتب له بكل قطرة ثواب ألف شهيد»(١) يعنى كوم سرى چه په حلال طريقه سره كوروالي كولونه پس دَ جنابت غسل اوكړو الله عزوجل به دَ سپينو مرغلرو جوړشوى سل محلونه وركوى او «دغسل دَ اوبو» دَ هرڅاڅكى په بدله كښې به «دَ هغه په عمل نامه كښې» دَ زرو شهيدانو ثواب ليكلې كيږى. واضح دى وى چه علامه ابن الجوزى ﷬ «المتوفى ٥٩٧هجرى» په كتاب الموضوعات كښې (٢)علامه جلال الدين سيوطى ﷬«المتوفى ٩١١هجرى»الآلى المصنوعة

محبوب وى ته هم هغوى خوښوه اودَهغه رسول چه كوم څيزسره بغض ساتى ته هم هغى سره بغض ساته. هغه وئيل زه دَالله تعالى دَ ناراضگتى نه مامون جوړيدل غوارم. حضورپاك اوفرمائيل په چاباندې غصه مه كوه نودَالله تعالى دَ غصې او خفگان نه به محفوظ شې. هغه وئيل زه مستجاب الدعوات جوړيدل غوارم. نبى كريم ﷺ اوفرمائيل دَ حرامونه پرهيزكوه مستجاب الدعوات به جوړشې. هغه وئيل زه غوارم چه الله تعالى دَ گواهانو په وړاندې ما رسوا نه كړى. حضورپاك اوفرمائيل دَ خپل شرمگاه حفاظت كوه دې دپاره چه ته دَ گواهانو په وړاندې رسوا نه شې. هغه وئيل زه غوارم چه الله تعالى زما په عيبونوباندې پرده واچوى. حضورپاك اوفرمائيل دَ خپلو رونړو په عيبونوباندې پرده اچوه الله تعالى به ستا په عيبونوباندې پرده واچوى. هغه وئيل كوم يوڅيززما گناهونه ختمونكي دي؟ حضورپاك اوفرمائيل اوښكې عاجزى او بيمارئى. هغه وئيل دَ الله تعالى په نيزكومه يود نيكى دَ ټولونه افضل ده؟ حضورپاك اوفرمائيل ښه اخلاق تواضع، په مصيبت باندې صبركول او دَالله تعالى په فيصله باندې راضى كيدل. هغه وئيل دَ الله تعالى په نيزكومه يوه گناه دَ ټولونه لويه ده؟ حضورپاك اوفرمائيل بداخلاقى اوهغه بخل دَ كوم اطاعت چه شوې وى. هغه وئيل دَ رحمن غصه يخونكي څيزكوم يودي؟ نبى پاك اوفرمائيل په پټه صدقه كول او صلهٔ رحمى كول. هغه وئيل دَ دوزخ اور مړكونكي كوم يوڅيزدي؟ حضورپاك اوفرمائيل روژه.

مذكوره روايت بې سندي: دَعلامه سيوطى ﷬ دا روايت بې سنددي په پوره سندكښې صرف دَ دريو راويانو نومونه ذكر دى. دَ باقى څه معلومات نشته دي. په دَغه دريوكښې هم دَ ابوالحامد مصرى په كتب رجال وغيره كښې څه تذكره نه ملاويږى. باقى قاضى شمس الدين ابن القماح ﷬ ددوى دَ حالاتودپاره اوگورئى: طبقات الشافعية الكبرى، طبقة السادسة:٥/٢١٣-٢١٢الدُّررالكامنة فى أعيان المائة الثامنة، حرف الميم:١٨٥/٢. اوابوالعباس جعفرى مستغفرى ﷬ ددوى دَ حالاتودپاره اوگورئى:الأنساب للسمانى، باب الميم والسين:٢٨٦/٥. حالات علماء رجال بيان كړى دى. اودَ ابوالعباس مستغفرى ﷬ دَ وفات كال ٤٣٢هجرى دي اوحضرت خالدبن وليد ﷛ په ٢١هجرى كښې دَدې دنيانه رخصت شوې وو. دَ مينځ پوره سند غيرمذكوردي. لهذا تركومې چه په يومعتبرسندسره دَدې ثبوت نه ملاويږى هغه وخت پورې دا حضورپاك ته منسوب كول او بيانول جائزنه دى. دَعلامه سيوطى ﷬ په روايت كړې شوې دې روايت باندې اودَدې نه علاوه په ډير دَ پاك اوهند كښې عام مشهور رواياتو باندې زمونږ فاضل دوست مولانا طارق اميرخان صاحب، متخصص فى الحديث جامعه فاروقيه كراچې دَ اصول حديث او آئمه جرح وتعديل په رنړاكښې "غير معتبرروايات كا فنى جائزه" په عنوان سره يوډير محققانه كاركړې دې.

(١) كتاب الموضوعات، كتاب الطهارة، باب ثواب الغسل:١١/٢، اللآلى المصنوعة فى الأحاديث الموضوعة، كتاب الطهارة: ٨/٢ تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة، كتاب الطهارة، الفصل الأول:٦٨/٢

(٢) كتاب الطهارة باب ثواب الغسل: ١١/٢.

كښې[1] اوعلامه ابن عراق كنانى (المتوفى ٩۶٣هجرى) تنزيه الشريعة كښې[2] صراحت سره دَدې حديث باره كښې ليكلى دى "وضعه دينار" يعنى داحديث دينار وضع كړې دې. ابن حبان رحمه الله دَ دينار باره كښې فرمائى: «يروي عن أنس أشياء موضوعة لايحل ذكره إلا بالقدح فيه» [3] يعنى دينار دَ حضرت انس رضى الله عنه طرف ته منسوب كولوسره ډير زيات موضوع اودَ خان نه جوړشوى څيزونه نقل كوى چه دَهغې ذكر كول جائزنه دى. بغيردَدې نه چه څوك دادَ موضوع كيدودَ وضاحت دَپاره بيان كړى.

غرض دَدې قسم بې سند اوموضوع رواياتو په ذريعه دَ جنابت دَغسل دَ فضيلت ثابتولو هيڅ ضرورت نشته دې. په قرآن اوحديث كښې ذكرشوى اونور نصوص صحيحه باندې دې اكتفااوكړې شى، بې سند اوموضوع رواياتونه دَ مكمل اجتناب ضرورت دې.

دَ غسل حقيقى او اصطلاحى تعريف: علامه ابن حجرعسقلانى رحمه الله فرمائى دَ غسل حقيقت دَ بدن په اندامونوباندې اوبه بهيول دى.[4]

دَ احنافو فقهاء كرامودَغسل اصطلاحى تعريف «غسل البدن» دَ بدن په وينځلوسره كړې دې. [5] علامه لكهنوى رحمه الله دَغسل شرعى تفسير «غسل تمام الجسد» يعنى دَپوره بدن په وينځلو سره كړې دې[6]

دَعلامه زَبيدى رائې: علامه زَبيدى رحمه الله فرمائى «واصطلاحاً غسل البدن بالماء الطهور من جنابة أوحيض أو نفاس» [7] يعنى په اصطلاح كښې جنابت، حيض اونفاس نه پاكى حاصلولودَپاره بدن پاكول په اوبو سره وينځلوته غسل وائى. خو شوافع په بدن باندې اوبه بهيولوسره نيت هم ضرورى ګرځوى. [8] او مالكيه په نيز نيت سره «دلك» يعنى مږل هم ضرورى دى.[9] دَ نيت او دلك فى الغسل هم هغه حكم دې كوم چه په اودس كښې دَ نيت اودلك دې. دَدې تفصيل كتاب الوضوء كښې اوګورئ.

اركان غسل: دَ اركان غسل باره كښې دَ احنافو په مينځ كښې اختلاف دې. دَ صاحب وقايه په نيز اركان غسل درې دى ① مضمضه ② استنشاق ③ پوره بدن يوځل وينځل.[10]

علامه علاء الدين سمرقندى رحمه الله فرمائى: «للغسل ركن واحد، فهو تسيل الماء على جميع ما يمكن غسله من بدنه مرة واحدة، حتى لوترك شيئاً يسيراً لم يصبه الماء، لم يخرج من الجنابة» [11]

---

[1]) كتاب الطهارة:٢/٨.

[2]) كتاب الطهارة الفصل الأول:٢/١١.

[3]) كتاب الموضوعات كتاب الطهارة باب ثواب الغسل:٢/١١.

[4]) فتح البارى:١/٤٧٤.

[5]) اوګورئ ردالمحتار: ١/١١٢بدائع الصنائع:١/٢۶٧البحرالرائق:١/٨۶.

[6]) السعاية:١/٢٧٤.

[7]) إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة، كيفية الغسل: ٢/٥٩٨.

[8]) مغنى المحتاج:١/۶٧.

[9]) حاشية الصاوى على الشرح الصغير:١/١۶.

[10]) الوقاية مع السعاية:١/٢٨٠-٢٧٤.

[11]) تحفة الفقهاء، كتاب الطهارة، الجنابة والغسل:ص ١٩-١٨.

يعنى غسل هم يوركن دې چه تركومې پورې ممكن وى په پوره بدن باندې يوخل اوبه بهيول، تردې چه كه معمولى شان خائى هم پاتې شى اوهلته اوبه اونه رسى نودَ جنابت نه وتلې نه شى.
ليكن علامه لكهنوى رحمه الله صاحب تحفة الملوك پنځه څيزونه نقل كړى دى درې سابقه څلورم نوم ته دننه اوبه رسول اوپنځم دَ ويښتو بيخونو ته اوبه رسول.[1]
داخبره دَعلامه سمرقندى رحمه الله دَ صنيع نه هم مستفاد ده په دې وجه هغه دَ ركن غسل په تفصيل كښې دا پنځه واړه ذكركړى دى.[2]
صاحب تنويرالابصار علامه تمرتاشى رحمه الله په نيزباندې اته څيزونه دى. ① مضمضه ② استنشاق ③ پوره بدن باندې اوبه بهيول ④ نوم ⑤ بريت ⑥ وريځې ⑦ دَ ږيرې دَ بيخونو پورې اوبه رسول ⑧ اوفرج خارج وينځل.[3]
صاحب مراقى الفلاح علامه شرنبلالى رحمه الله يولس څيزونه ذكركړى دى: ①خله ②پوزه ③پوره بدن ④قلفه (دَ اندام مخصوصه زياتى څرمن كومه چه دَ سنت په وخت پرې كولې شى) دننه حصه دَ كوم جدا كول چه مشكل نه وى، دَهغې وينځل، ⑤دَنوم دننه اوبه رسول ⑥ هرهغه سورې چه يوخائى شوې نه وى هغې ته اوبه رسول. ⑦ دَ ښځې اوسرى راغوند كړې شوې ويښتو بيخ ته اوبه رسول ⑧ چه ږيره ګڼره وى نودَ ږيرې لاندې دَ مخ دَ څرمن پورې اوبه رسول. ⑨ دغه شان بريت ⑩ اودَ اوريځو څرمن پورې اوبه رسول او ⑪ اوفرج خارج وينځل.
علامه شرنبلالى رحمه الله اوفرمائيل چه دَدې ټول مرجع او حاصل هم يوڅيز دې اوهغه دا چه تركوم خائى پورې بغيردَ حرج نه ممكن وى په پوره بدن باندې اوبه بهيول، البته دا ټول ځان ځانله شميرل دَتعليم په غرض سره دى.[4]
هم دغه خبره علامه لكهنوى رحمه الله هم ليكلى ده.[5] امام ابوبكرجصاص رحمه الله فرمائى ((والمفروض من غسل الجنابة إيصال الماء بالغسل إلى كل موضع يلحقه حكم التطهير من بدنه لعموم قوله: ﴿ فَاطَّهَّرُوا ﴾))[6] يعنى دَالله تعالى ارشاد ﴿فَاطَّهَّرُوا﴾ دَعموم په رڼا كښې دَ بدن هرهغه حصې پورې په غسل جنابت كښې اوبه رسول فرض دى دكوم پاكول چه ضرورى دى.الحاصل په پوره بدن باندې يوخل اوبه بهيول تركومې چه ممكن وى بغيردَ څه حرج نه اوبه بيهول ممكن وى ركن غسل دې، حتى چه كه چرې دَ بدن لږ شان حصه هم اوچه پاتې شى نوغسل به صحيح نه وى.[7]
ايا په غسل كښې واجبات شته؟: علامه لكهنوى رحمه الله فرمائى چه چاهم دَدې صراحت نه دې كړې چه په غسل كښې واجبات شته كه نه، البته دَ فقهاؤ صرف دَ غسل فرائض اوسنن ذكركولوباندې اكتفاء

---

[1] السعاية:١/٢٧٤تحفة الملوك:ص ٣٩.
[2] تحفة الفقهاء: ص١٩.
[3] تنوير الأبصارمع الدرالمختار:ص٢٦.
[4] مراقى الفلاح مع حاشية الطحطاوى. كتاب الطهارة. فصل (لبيان فرائض الغسل): ص١٠٣-١٠٢.
[5] السعاية: ٢٧٥/١.
[6] أحكام القرآن. سورة المائدة. باب الغسل من الجنابة:٤٥٨/٢.
[7] ردالمحتار: ١١٢/١، بدائع الصنائع:٢٦٧/١، البحر الرائق:٨٦/١.

كول دَدې خبرې دليل دې چه په غسل كښې هيڅ واجب نه دى دا يواستقرانى امردې. (۱)ليكن دا يادساتنى چه بعض فقهاء فرائض هم په واجبات سره تعبيركوى. «لجواز اطلاق بعضهما على البعض».

دَ طهارت مراتب: امام غزالى رحمه الله دَ طهارت څلورمراتب بيان كړى دى: ① المرتبة الأولى: تطهير الظاهر عن الأحداث وعن الأخباث والفضلات. ② المرتبة الثانية: تطهير الجوارح عن الجرائم والآثام ③ المرتبة الثالثة: تطهير القلب عن الأخلاق المذمومة والرذائل الممقوتة. ④ المرتبة الرابعة: تطهير السر عما سوى الله تعالى، وهى طهارة الأنبياء صلوات الله عليهم والصديقين. (۲)

يعنى ① ظاهربدن دَ احداث (حدث اصغراواكبر) خيرى اوفضلات نه پاكول. ② جوارح دَ جرائم اوګناه نه پاكول يعنى بچ كول. ③ زړه دَ اخلاق ذميمه اوقابل نفرت رذائل نه پاكول. ④ سر يعنى باطن قلب دَالله تعالى نه سوا دَ هرڅيزنه پاكول چه دَ الله تعالى نه علاوه په زړه كښې دَ بل څاخيال رانه شى دادَ انبياء كرامو اوصديقين شان طهارت دې.

دَ طهارت اهميت: علماؤ ليكلى دى چه طهارت په ټولو مراتب دَ طهارت كښې دَنصف عمل مقام لرى څكه چه دَ اعمال باطنه مقصود دَالله تعالى عظمت او جلال منكشف كيدل دى اوداهغه وخته پورې نه شى كيدې تركومې چه دَ باطن نه ماسوى الله اونه څى. طهارت قلب يعنى اخلاق حميده حصول دَهغه وخته پورې نه شى كيدې تركومې چه زړه دَ اخلاق ذميمه او قابل نفرت رذائل نه پاك نه كړې شى. دغه شان جوارح ترهغه وخته پورې په طاعات سره ښائسته كيدې نشى تركومې چه دَ ګناهونونه بچ نه كړې شى. هم دغه حال دَ ظاهرهم دې چه ظاهرى طهارت هم هغه وخت نه شى حاصليدې تركومې چه دَ احداث نه پاكې حاصله نه كړې شى. دا يادساتنى چه دَ طهارت په ټولو مراتب كښې اصل دَباطن طهارت دې خودَدې حصول هم په ظاهرى طهارت باندې موقوف دى. (۳)

اسلام دَ طهارت اوپاكوالى دَ ضرورت په وجه نه صرف دَدې حكم وركړې دې بلكه دَدې اصول او احكام ئې هم مقرر كړى دى. حضورپاك دَخپلو تعليماتو په ذريعه دَدې حدودهم متعين كړى دى. دَ انسان ظاهرى بدن، كپړې، مكان او چاپيره ماحول هم دَ صفاساتلو تعليم وركړې دې. دَدې تعليماتو په رڼاكښې حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم به دَ طهارت او پاكوالى ښه اهتمام كولو دَكوم په وجه چه الله تعالى په قرآن كريم كښې دَهغوى تعريف كښې ارشاد اوفرمائيلو ﴿فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا ۚ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ﴾ (۴)

ترجمه: په دوى كښې څه خلق داسې دى چه خوښوى چه هغوى دې پاك صفاوى اوالله پاك اوصفا اوسيدونكى دوستان ساتى.

په طهارت باندې دَ صحابه كرامو تعريف: طلحه بن نافع وائى چه ماته ابوايوب انصارى رضى الله عنه حضرت جابربن عبدالله رضى الله عنه اوحضرت انس بن مالك رضى الله عنه اوخودل كله چه دا (پورتنې) آيت نازل شو نو

---

(۱) السعاية: ۲۷۵/۱.

(۲) إحياء علوم الدين وكتاب أسرار الطهارة: ص۱۶۰.

(۳) إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة:ص: ۱۶۱-۱۶۰،مفتاح السعادة ومصباح السيادة فى موضعات العلوم :۲۶/۳-۲۵التعليق الصبيح: ۱۷۱/۱.

(۴) سورة التوبة: ۱۰۸.

رسول الله ﷺ انصار مخاطب کولوسره اوفرمائیل: «یامعشرالأنصار! إن الله أثنی علیکم فی الطهور خیراً، فما طهورکم هذا؟ قالوا: یارسول الله! نتوضأ للصلاة ونغتسل من الجنابة ونستنجی بالماء، قال: هوذاك، فعلیکم به» (۱)یعنی اې د انصارو ډلې الله تعالی د طهارت باره کښې ستاسو تعریف بیان کړې دې. نو داستاسو طهارت اوپاکی څه ده؟ انصارو عرض اوکړو اې دالله تعالی رسول ﷺ د مانځه دپاره اودس کوو د جنابت نه غسل کوو اوپه اوبوسره استنجاء کوو، نوحضورپاك اوفرمائیل چه هم دغه هغه طهارت اوپاکی ده دکوم چه الله تعالی تعریف کړې دې نوتاسودا لازم اونیسئ.

هم طلحه بن نافع د حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه نه نقل کړی دی چه رسول الله ﷺ ارشاد فرمائیلې دې «الصلوات الخمس والجمعة وأداء الإمانة کفارة لما بینهن، قلت وما أداء الأمانة؟ قال: الغسل من الجنابة» (۲)یعنی پنځه مونځونه، جمعه او دامانت اداکول دَدې په مینځ کښې کیدونکې ګناه دپاره کفاره ده. حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه فرمائی چه ماعرض اوکړو د امانت د اداکولونه څه مراددې؟ نوحضورپاك اوفرمائیل دې نه مراد د جنابت نه غسل کول دی. د حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه په روایت کښې د امانت د اداکولو تفسیرنه پس دی «فإن الله لم یأمن ابن آدم علی شیء من دینه غیرها» (۳)

یعنی الله تعالی بنیادم ته د غسل جنابت نه زیات د دین د یوشئ ذمه وار او امین نه دې جوړکړې.

۱-باب: اَلْوُضُوءِ قَبْلَ الْغُسْلِ

دغسل نه وړاندې د اودس بیان

دترجمة الباب مقصد: دَدې ترجمة الباب غرض بیانولو کښې شراح حدیث کښې اختلاف پیداشوې دې اودَدوی نه ډیر اقوال اوتوجیهات نقل شوی دی:

اولنې توجیه: دترجمة الباب یومقصد داکیدې شی چه کیف الوضوء قبل الغسل یعنې د غسل نه وړاندې د اودس څه طریقه ده؟ آیا هم هغه طریقه ده کومه چه د مونځ والا داودس ده یادَ غسل نه وړاندې د اودس څه بل څه طریقه ده؟ نو دَدې ترجمې نه دامام بخاری رحمه الله غرض دغسل نه وړاندې د اودس طریقه بیانول دی. (۴)

دویمه توجیه: بعض حضراتو وئیلی دی چه دامام بخاری رحمه الله مقصد دغسل نه وړاندې داودس صورت بیانول دی چه آیا خپې هم د نورو اندامونو د اودس سره هم په شروع کښې اووینځلې شی لکه چه دحضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کښې چه راغلی دی یا په شروع کښې اونه وینځلې شی بلکه د غسل نه فارغ کیدوسره بیا اووینځلې شی. لکه چه دحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت کښې چه راغلی دی. امام بخاری رحمه الله دواړه روایتونه نقل کولوسره لکه چه دواړه صورتونه ذکرکړی دی. (۵)

---

(۱) شعب الإیمان، باب العشرون من شعب الإیمان [وهوباب] فی الطهارات، فصل الوضوء: ۳/۱۹-۱۸رقم الحدیث: ۲۷۴۷.
(۲) شعب الإیمان، باب العشرون من شعب الإیمان [وهوباب] فی الطهارات، فصل الوضوء: ۳/۱۹-۱۸رقم الحدیث: ۲۷۴۸.
(۳) المصدرالسابق: ۳/۲۰-۱۹رقم الحدیث: ۲۷۵۰.
(۴) فضل الباری: ۲/۴۲۵.
(۵) اوګورئ: الکنزالمتواری فی معادن لامع الدراری: ۳/۱۸۹، وتقریربخاری: ۲/۷۹

دريمه توجيه: ياد امام بخاري رحمه الله مقصد په دې ترجمه سره داخودل دي چه د غسل اودس د غسل شروع کولونه وړاندې کولې شي نه چه د غسل نه فارغ کيدونه پس، ځکه چه يوځل غسل کولوسره طهارت حاصل شو نو اوس د اودس حاجت پاتې نه شو.[1]

څلورمه توجيه: د ترجمة الباب يومقصد داهم کيدې شي چه امام بخاري رحمه الله داخودل غواړي چه حضورپاك د غسل نه وړاندې کله اودس کړې دې اوکله ئې نه دې کړې.

د علامه قسطلاني اوحافظ ابن حجر توجيه: علامه قسطلاني اوحافظ ابن حجر رحمه الله د توجيه مطابق د امام بخاري رحمه الله غرض د دې باب نه وړاندې د اودس سنت يا مستحب کيدل بيان کول دي.[2]

د علامه عيني رحمه الله توجيه: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره د وضوء قبل الغسل حکم بيانول مقصوددي چه آيا دا واجب دي؟ که سنت دي؟ اوکه مستحب دي؟[3]

د حضرت شيخ الحديث رحمه الله توجيه: شيخ الحديث حضرت مولانا زکريا کاندهلوي رحمه الله فرمائي چه زما په نيز زيات اوجه دادی چه په دې باب سره د امام بخاري رحمه الله غرض د غسل نه وړاندې محض استحباب وضوء بيانول دي.[4]

الحديث الاول

۲۴۸- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم "أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ شَعَرِهِ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرَفٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ [حديث باب [۲۵۹،۲۲۹]][5]

ترجمه: مونږ ته عبدالله بن يوسف بيان اوکړو اوونيل چه امام مالك رحمه الله مونږ ته خبرراکړو د هشام نه هغه د خپل پلارعروه نه هغه د حضرت عائشة رضي الله عنها نه چه حرم محترم وه د رسول الله ﷺ، چه رسول الله ﷺ به کله د جنابت غسل کول غوښتل نو (په لومړي کښې د لاس وهلونه وړاندې) په شروع کښې خپل دواړه لاسونه وينځل بيابه ئې د مونځ د اودس په شان اودس کولو، بيابه ئې خپلې ګوتې په اوبو کښې وهلې اودې سره به ئې د ويښتو د جررو خلال کولو. بيابه ئې په خپلو دواړو لاسونو باندې درې لپې اوبه واخستې او په خپل سريه ئې اچولې بيابه ئې په خپل ټول بدن مبارك باندې اوبه بهيولې.

---

[1] فضل الباري:۴۲۵/۲.

[2] اوګورئې: ارشادالساري: ۴۸۷/۱فتح الباري:۴۷۵/۱.

[3] عمدة القاري:۲۸۳/۳.

[4] الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص ۶۰

[5] الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الغسل، باب هل يدخل الجنب يده في الاناء قبل أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذرٌ غير الجنابة؟ رقم:۲۶۲، وفي باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قد أروى بشرته أفاض عليه، رقم:۲۷۲ومسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب صفة الغسل من الجنابة، رقم:۳۱۶،وأبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة، باب في الغسل من الجنابة، رقم:۲۴۲، والترمذي في جامعه، أبواب الطهارة، باب ماجاء في الغسل من الجنابة، رقم: ۱۰۴، والنسائي في سننه في كتاب الطهارة، ذكر وضوء الجنب قبل الغسل، رقم:۲۴۸، وانظر كذلك في تحفة الأشراف، مسندعائشة، رقم:۱۷۱۶۴،وجامع الأصول في كيفية الغسل، رقم:۵۳۱۹.

تراجم رجال

قوله: حدثنا عبدالله بن يوسف: دامشهورامام اومحدث ابومحمدعبدالله بن يوسف دمشقي رحمه الله دي چه په تينسي اوكلاعی سره هم مشهوردي[1] دَدوی تفصيلي حالات كتاب بدء الوحي دويم حديث اوكتاب العلم، باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب لاندې تيرشوي دی.[2][3]

قوله: قال: أخبرنا مالك: [4]دا امام دارالهجرة عالم المدينه ابوعبدالله بن مالك بن انس بن مالك بن ابی عامربن عمرو الاصبحی المدنی دي.[5]

شيوخ واساتذه: دَ امام مالك رحمه الله په استاذانوكښې اسحاق بن عبدالله بن ابوطلحه، جعفر بن محمد الصادق، ربيعه بن ابوعبدالرحمن، زيدبن اسلم، سعدبن اسحاق، ابوبكربن محمدبن عمرو بن حزم، عبدالله بن دينار، ابوالزناد عبدالله بن ذكوان، محمدبن مسلم بن شهاب زهری، نافع مولی ابن عمر، يحی بن سعيدالانصاری اوابوزبير مكی وغيره رحمهم الله مشهوردی.[6]

تلامذه: دَهغوی رحمه الله نه روايت كونكوكښې ابن مهدی، ابن القاسم، معن، ابومصعب، [7]ابراهيم بن طهمان، حبيب بن ابی حبيب، سفيان ثوری، سفيان بن عيينه، عبدالله بن مبارك عبدالله بن يوسف تينسی، ابونعيم الفضل ابن دكين، مكی بن ابراهيم، وكيع بن الجراح، يحيی بن زكريا بن ابی زائده، ابوعلی الحنفی او ابوالوليدطيالسی رحمهم الله وغيره معروف دی.[8]

دَ امام بخاری رحمه الله نه چه كله «أصح الأسانيد» باره كښې تپوس اوكړې شو نوهغوی اوفرمائيل «مالك

قوله: :عن نافع عن ابن عمر»[9] يعنی اصح الاسانيد هغه روايتونه دی كوم چه امام مالك دَ نافع عن ابن عمر په طريق سره نقل كړی دی. مثنی بن سعيدوائی چه ما امام مالك رحمه الله نه اوريدلی دی چه ما يوه شپه داسې نه ده تيره كړې چه ماته دَ رسول الله ﷺ په خوب كښې زيارت نه وی شوې.

دَحديث رسول ﷺ احترام: امام مالك رحمه الله به دَ رسول الله ﷺ دَ ارشاداتو ډيرزيات احترام كولو. كله چه به ئی دَ حديث اورولواراده كوله نواول به ئی اودس كولو بيابه ئی بهترين لباس اغوستلو توپئی به

---

[1]) تهذيب الكمال:۳۳۳/۱۶.

[2]) كشف الباری:۱۱۳/۳.

[3]) كشف الباری:۲۸۹/۱.

[4]) دَامام مالك رحمه الله حالات كشف الباري:۲۹۰/۱كتاب بدء الوحي دَ دويم حديث په ذيل كښې اوكشف الباري:۸۰/۲ كتاب الإيمان، باب: من الدين الفرارمن الفتن په ذيل كښې تيرشوی دی.

[5]) تقريب التهذيب:ص ۵۱۶رقم:۶۴۲۵.

[6]) تهذيب الكمال:۱۰۶/۲۷-۹۳.

[7]) الكاشف:۲۳٤/۲.

[8]) تهذيب الكمال:۱۱۰/۲۷-۱۰۷.

[9]) تقريب التهذيب، ص:۵۱۶رقم:۶۴۲۵تهذيب الكمال:۱۱۰/۲۷.

نی اچوله ډیره به نی ګمنزکوله او په خپل ځائی به ډیر په وقار او دبدبه سره کیناستلو اوبیابه نی حدیث بیانول شروع کړلو. د هغوی نه ددې (ټول اهتمام) باره کښې پوښتنه اوکړې شوه نوهغوی اوفرمائیل چه زه دا ټول هرڅه دحدیث رسول الله ﷺ په احترام کښې کوم.[1]

دامام مالك رحمه الله په تصانیف کښې موطا اوتفسیر غریب القرآن مشهوردی. دې نه علاوه هغوی مسائل او نجوم باندې یوکتاب او الوعظ، الردعلی القدریة په نوم سره رسائل هم لیکلی دی.[2]

هشام: دا ابوالمنذرو یا ابوعبدالله، هشام بن عروه، اسدی، مدنی رحمه الله دې. د جلیل القدر تابعي عروه بن الزبیر بن العوام ځونی دې.[3] دهغوی رحمه الله په توثیق او جلالت شان باندې د ائمه اتفاق دې.[4]

قوله :: عن أبيه: دا ابوهشام عروه بن الزبیربن العوام رضی الله عنه دې.[5] د حضرت عروه رحمه الله حالات کشف الباري، بدء الوحی دَدویم حدیث په ذیل کښې اختصارسره[6] اوکشف الباري کتاب الایمان باب أحب الدین إلی الله أدومه لاندې په تفصیل سره بیان کړې شوی دی.[7]

قوله :: عن عائشة رضی الله عنها: دادحضورپاك زوجه محترمه ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها بنت حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه ده.ددې مختصر حالات (بدء الوحی) دویم حدیث لاندې تیرشوی دی[8]

شرح حدیث: أن النبي صلی الله علیه وسلم کان إذا اغتسل من الجنابة بدأفغسل یدیه. نبی کریم ﷺ چه به کله د غسل جنابت (اراده) کوله نواول به نی خپل دواړه لاسونه وینځل.

د جنابت لغوی تحقیق: جنابت په لغت کښې د قرب ضد دې ((الجنابة، أجنب، یجنب اجناباً)) نه اسم دې په اصل کښې لریوالی اوبعدته وائی.[9]

قوله :: جَنَبَ (دنصرنه) اوجنب الشئ تجنیباً دلرې کولوپه معنی کښې دې.په قرآن مجید کښې الله تعالی د حضرت ابراهیم علیه السلام دعانقل کړې ده هغه هم په دغه معنی کښې ده ﴿ وَّاجْنُبْنِيْ وَبَنِيَّ اَنْ نَّعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴾ (اي الله) اوما اوزما اولاد د بتانودعبادت نه لرې اوساته.[10]

---

[1]) حلیة الأولیاء:۳۱۸/۶،تهذیب الکمال:۱۱۰/۲۷.

[2]) الأعلام للزرکلی:۲۵۷/۵.

[3]) ددوی حالات کشف الباري:۲۹۱/۱ بدء الوحي په ذیل کښې مختصراً اوکشف الباري: ۴۲۲-۴۳۶/۲ کتاب الإیمان په ذیل کښې په تفصیل سره تیرشوی دی

[4]) دامام مالك رحمه الله د ثقاهت اوجلالت شان باره کښې تفصیلات دپاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۱۱۱-۱۱۷/۲۷،حلیة الأولیاء: ۳۲۲/۵-۳۱۸.

[5]) عمدة القاري:۲۸٤/۳.

[6]) اوګورئی:کشف الباري:۲۹۱/۱.

[7]) کشف الباري:۴۳۶/۲.

[8]) کشف الباري۲۹۵/۱-۲۹۱.

[9]) لسان العرب:۳۷٤/۲.

[10]) اوګورئی معجم الصحاح، ص:۱۹۱،مختار الصحاح، ص:۷۹-۷۸. لغات القرآن:۳۱/۱.

ابن منظور رحمه الله وائي چه الجنابة منى ته وائي. په قرآن کريم کښې دَالله تعالى ارشاد گرامى دي. ﴿وَإِنْ كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ (۱)

جنب څه ته وائي؟: دَ جماع يا منى دَخروج سره چه په چا غسل واجب شى هغه ته جنب يا جنبى وائى. که هغه سړې وى اوکه ښځه وى، يو وى که دوه وى يادَدې نه زيات په ټولو باندې دَدې اطلاق صحيح دې. علامه ابوبکرجصاص رحمه الله فرمائى «الجنب اسمٌ يطلق على الواحد وعلى الجماعة، وذلك لأنه مصدر» (۲) يعنى لفظ جُنُب چونکه مصدردې په دې وجه دَدې اطلاق يوکس اوجماعت (دواړو) باندې کولې شى. (۳)کله دَ جنب تثنيه جنبان جمع جنبون او اجناب خومؤنث جنابات هم راځى. (۴)

دَ جنبى وجه تسميه: انسان ته دَ جنبى وئيلو وجه هم دغه ده چه هغه په عام توگه باندې دَ ناپاکنى په حالت کښې خپل ځان دَخلقونه لرې ساتى ترکومې چه پاکى حاصله نه کړى. (۵)

علامه ازهرى رحمه الله وائى چه انسان ته جنبى ځکه وئيلې شى ترکومې چه هغه پاکى حاصله نه کړى هغه دَمواضع الصلاة دَ قربت نه منع کړې شوې دې. (۶)يعنى شرعاً هغه په حالت دَ جنابت کښې دَ مانځه نه په لرې اوسيدوباندې ماموردې. (۷) علامه نووى رحمه الله فرمائى «سمى الجنب جنباً لأنه يجتنب الصلاة والمسجد والقراءة ويتباعد عنها» (۸) انسان ته جنبى ځکه وئيلې شوې چه هغه په حالت دَ جنابت کښې مونځ جمات اودَ قرآن دَ تلاوت نه لرې وى او ځان ساتى. امام ابوبکر جصاص رحمه الله فرمائى «الجنابة اسم شرعى يفيد لزوم اجتناب الصلاة وقراءة القرآن ومس المصحف ودخول المسجد إلا بعد الاغتسال، فمن كان مأموراً باجتناب ما ذكرنا من الأمور موقوف الحكم على الاغتسال فهو جنبٌ» (۹)يعنى جنابت داسې شرعى حکم دې په کوم سره چه مونځ دَقرآن کريم تلاوت قرآن کريم ته لاس لگول اودَ جمات دَ داخليدونه ځان ساتل لازم راځى البته غسل نه پس داټول کارونه کولې شى. نوچه کوم سړې هم دَ ذکرشوڅيزونونه په اجتناب کولوباندې ماموروى اودَ دغه امورو حکم په غسل باندې موقوف وى نوداسې سړى ته جنب وئيلې شى.

په جنابت حيض اونفاس کښې فرق: جنابت حيض اونفاق سره دَدې چه وړاندې بيان کړې شوى احکام «اجتناب عن الصلاة، والمسجد ومس المصحف وقراءة القرآن» کښې برابر دى خو په دواړو کښې فرق په دې اعتبارسره دې چه حيض اونفاس مانع دى دَ وطى نه، ترکومې چه ښځه دَ حيض اونفاس والاوى

---

۱) لسان العرب:۳۷٤/۲.
۲) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:۴۵۷/۲.
۳) اوگورئى: لسان العرب:۳۷٤/۲، النهاية: ۲۹۵/۱، معجم الصحاح ص:۱۹۱،مجمع بحار الأنوار:۳۹۶/۱،عمدة القارى:۲۸۲/۳.
۴) لسان العرب:۳۷٤/۲الصحاح ص:۱۹۱.
۵) النهاية:۲۹۵/۱لسان العرب:۳۷٤/۲.
۶) لسان العرب:۳۷٤/۲النهاية:۲۹۵/۱عمدة القارى:۲۸۲/۳.
۷) معجم مفردات القرآن ص: ۱۱۳.
۸) المجموع:۱۵۵/۲.
۹) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:۴۵۷/۲.

نودَ غسل نه باوجود به هم دې سره كوروالې جائزنه وی خو غسل جنابت ختموی او انسان پاكوی اوجنابت دَ جواز وطی نه هم مانع نه دې. (١)

دَجنابت اصطلاحی تعريف: صاحب هدايه علامه ابوالحسن المرغينانی رحمه الله فرمائی چه په لغت كښې جنابت دَ منی په شهوت سره وتلوته وائی. «أجنب الرجل» هغه وخت وئيلې كيږی كله چه سړې په يوه ښځه سره خپل شهوت پوره كړی. (٢).

علامه سعدی جلبی محشی هدايه وعنايه او صاحب كفايه رحمهما الله فرمائی چه جنابت په شهوت سره دَ منی وتلودَ وخت حالت ته وائی. (٣) علامه عبدالحي لكهنوی رحمه الله صاحب دَ هدايه دَ ذكركړی شوی تعريف محل نظر ګرځولوسره ليكلی دی چه دَدې دَ ثبوت دَپاره دَ لغت دَمعتبره كتابونو حواله ضروری ده، حالانكه دَ لغت په كتب معتبره كښې دَ جنابت معنی بُعد اولريوالی سره كړې شوې ده. (٤)

علامه زبيدی رحمه الله فرمائی «الجنابة حالة تحصل عند التقاء الختانين أو خروج المنی علی وجه الشهوة، فيصير من قامت به جنباً» (٥)

علامه نووی رحمه الله فرمائی «تطلق فی الشرع علی من أنزل المنی وعلی من جامع» يعنی دَ شريعت په اصطلاح كښې دَ جنابت اطلاق انزال منی او جماع كولوباندې كيږی. (٦) ابن حزم رحمه الله فرمائی «الجنابة هی الماء الذي يكون من نوعه الولد» يعنی جنابت هغه اوبوته وائی دَ كوم نه چه بچې پيدا كيږی. (٧)

جنابت دَ حديث په رڼاكښې: دَ احاديث مباركه دَتتبع نه معلوميږی چه جنابت دَ يوداسې شئ نوم دې چه كوروالې، احتلام اودَ خروج منی نه پس دَ انسانی بدن دَ دننه نه خارج كيږی او انسانی بدن يا په دې باندې موجود هروېښته لاندې راځی اودريږی. لكه دَ امام ابوداود رحمه الله او ابن ماجه روايت «تحت كل شعرة جنابة» (٨) اودَ امام احمد رحمه الله روايت «علی كل شعرة جنابة» (٩)

دَ ابن فارس رائې: ابن فارس نقل كړی دی چه خپلې بی بی سره كوروالې كونكې جنب هم دَدې نه مشتق دې خكه چه هغه هم دَ دغه څيزونونه لرې وی كوم سره چه نور نيزدې وی لكه مونځ جمات وغيره. (١٠) په شريعت كښې جنابت دَ ښځې اوسړی اختلاط (جنسی) نوم دې. (١)

---

١) أحكام القرآن، سورة المائدة، باب الغسل من الجنابة:٤٥٧/٢.

٢) اوګورئی: الهداية: ٤٦/١ الجنابة فی اللغة، خروج المنی علی وجه الشهوة، يقال أجنب الرجل إذا قضی شهوته من المرأة

٣) اوګورئی: حاشية سعدی چلپي علی الهداية: ٦٤/١ ، الكفاية: ٢٠/١.

٤) اوګورئی: السعاية: ٣١٠/١.

٥) إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، كتاب أسرار الطهارة، كيفية الغسل: ٥٩٨/٢.

٦) المجموع شرح المهذب: ١٥٥/٢.

٧) المحلي بالآثار: ٢٥٠/١.

٨) سنن أبي داؤد، كتاب الطهارة، باب الغسل من الجنابة، حديث رقم: ٢٤٨، سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة وسننها، باب تحت كل شعرة جنابة: رقم الحديث: ١٠٦.

٩) مسندأحمد، مسندعائشة رضی الله عنها، رقم الحديث: ٢٤٨٥١،٢٦٢٢٠. نه معلوميږی. الإعجاز العلمی فی لفظ الجنابة وحكمها الشرعی ص: ٢.

١٠) مجمل اللغة لابن فارس: ١٩٩/١.

دَ سيدسابق رائې: فقه سنه كښې سيدسابق ليكلى دى. چه جنابت دَ ښځې يا سړى په خوب يا بيدارئى كښې شهوت سره دَ منى وتلوته وائى اودا دَ رسول الله ﷺ دَ ارشاد «الماءمن الماء»[٢] دَ وجې نه موجب غسل دې.[٣]

موجبات غسل: دَموجبات غسل باره كښې ائمه مجتهدين اوفقهاء كرامو په مينځ كښې اختلاف دې.

دَ مالكيه مذهب: دَمالكيه په نيز په څلورو شيانوسره غسل واجب كيږى: ①خروج منى ② غيوبت حشفه ③حيض ④نفاس.[٤]

دَ شوافع مذهب: دشوافع په نيز په پنځوشيانوسره غسل واجب كيږى ① مرګ ② حيض ③ نفاس دَ بچې په پيداكيدوسره، سره دَدې چه څه لوندوالې نه وى ④ جماع سره كله چه حشفه يا دَدې په اندازه په فرج كښې داخل شى او⑤ خروج منى سره كه په معتاد طريقه سره وى اوكه په غيرمعتاد طريقه سره وى.[٥]

دَ حنابله مذهب: حنابله په نيز په شپږو څيزونوسره غسل واجب كيږى. ①خروج منى كه شهوت سره وى ② التقاء ختانين سره سره دَدې چه انزال اونه شى ③حيض ④ نفاس ⑤مرګ ⑥اودكافردَ اسلام قبلولوسره.[٦]

دَ احنافو مذهب: دَ احنافو فقهاء په نيز دريوڅيزونوسره غسل واجب كيږى. ①جنابت ② حيض ③ نفاس[٧] البته دَ ثبوت جنابت دوه سبب دى ①دَمنى په شهوت سره په توپ سره وتل ② دَ ښځې د متيازو په مقام كښې، يادَ سړى يا ښځې دَ ډكومتيازو په مقام كښې دخول سره، كه انزال وى اوكه نه وى.[٨] په دې كښې فاعل اومفعول دواړه برابردى. يعنى دَ دواړو حكم يودې.[٩]

موجبات غسل كښې به دَهريووضاحت په خپل مقام باندې راځى، دلته چونكه دَغسل جنابت بيان روان دې په دې وجه جنابت اودَدې دَ اسباب سره متعلق به دَ ضرورى امورو وضاحت كولې شى.

---

[١] معجم مقاييس اللغة:٤٨٣/١.

[٢] الحديث أخرجه مسلم واللفظ له فى كتاب الحيض، باب بيان أن الجماع كان فى أول الإسلام لايوجب الغسل إلا أن ينزل المنى وبيان نسخه وأن الغسل يجب بالجماع، رقم:٧٧٦، وأبوداؤد فى كتاب الطهارة، باب فى الإكسال، رقم:٢١٧وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب الماء من الماء، رقم:٦٠٦،وأحمدفى مسنده، مسندأبى سعيدالخدرى، رقم:١١٢٦٣، والطحاوى شرح معانى الآثار، فى كتاب الطهارة، باب الذى يجامع ولاينزل:٤٥/١انظر كذلک جامع الأصول، الفصل الأول فى غسل الجنابة، النوع الثانى:الإنزال، رقم:٥٣٠٥.

[٣] فقه السنة للسيدسابق:٤٩/١.

[٤] الشرح الصغيرعلى أقرب المسالک إلى مذهب الإمام مالک:١٦٠/١حاشية الدسوقى على الشرح الكبير:٢٠٨/١.

[٥] المجموع شرح المذهب:١٣٠/٢فتح العزيز:١٠٩/٢الحاوى الكبير:٢٥٥/١.

[٦] المغنى:١٢٨/١الفقه الإسلامى وأدلته:٥٢١/١، ٥١٤.

[٧] الهداية:٤٥/١ومابعدها، بدائع الصنائع:٢٧٣/١البحرالرائق:٩٩/١-٩٣.

[٨] فتح القدير:٦٥/١بدائع الصنائع:٢٧٣/١البحرالرائق:٩٩/١المبسوط: ١٨٣،١٨٧/١.

[٩] أحكام القرآن، سورة المائدة،باب الغسل من الجنابة:٤٥٧/٢.

په خروج منى سره دَ غسل واجب كيدل: په دې خبره خودټولو ائمه حضراتو اتفاق دې چه په خروج منى سره غسل واجب كيږى البته په دې خبره كښې اختلاف دې چه مطلقًا په خروج منى سره به غسل واجب كيږى يا شهوت سره كيدل هم ضرورى دى؟

مذاهب ائمه: په دې سلسله كښې تفصيل دادې چه امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله اودَ راجح قول مطابق دَ مالكيه په نيز منى كه شهوت سره وى نوبياموجب غسل ده گنى نه ده.[1]

خوامام شافعى رحمه الله اوبعض مالكيه رحمهم الله فرمائى چه مطلقاً په خروج منى سره به غسل واجب كيږى كه منى په شهوت سره وتلې وى اوكه بغيردَ شهوت نه.[2]

لهذا كه دَ وزن په اوچتولوسره منې اوځى يادَ يواوچت ځائى نه دَ راپريوتلودَ وجې نه وتلې وى يا په شاباندې په ډنډه وغيره سره وهلودَ وجې نه وتلې وى يادَ يوبيمارئى دَ وجې نه وتلې وى غرض چه په هريوه غيرمعتادطريقه سره دَمنى خروج سره دَ حنفيه او حنابله په نيز غسل نه واجب كيږى.[3] خودَ شوافع په نيز په دې قسم ټولو صورتونوكښې هم غسل واجب دې.[4]

دَ شوافع دليل: دَ شوافع دليل دَحضرت ابوسعيدخدرى رضى الله عنه روايت دې كوم چه امام مسلم رحمه الله امام ابوداؤد رحمه الله امام احمد رحمه الله اوامام طحاوى رحمه الله وغيره نقل كړې دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى «إنما الماء من الماء» [5]يعنى انزال دَمنى اوبوسره غسل واجب كيږى.[6]

علامه نووى رحمه الله فرمائى «معناه يجب الغسل بالماء من إنزال الماء الدافق، وهو المنى» [7]ماء دافق يعنى دَمنى په انزال سره په اوبوباندې غسل واجب كيږى. شوافع دَ عموم حديث نه استدلال كوى دلته دَ شهوت هيڅ قيدنشته دې، مطلقاً خروج منى موجب غسل گرځولې شوې دى.[8]

دَ احنافو دليل: دَحنفيه يودليل خودَ قرآن كريم آيت دې. سورت مائده كښې دَالله تعالى ارشاد مبارك دې ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾[9]يعنى كه تاسو په جنابت كښې شئ نوپاكى حاصله كړئ. علامه شبير

---

[1]) اوگورئى: ردالمحتار على الدرالمختار:١/١١٨، الهداية:١/٤٥المبسوط: ١/١٨٥بدائع الصنائع:١/٢٧٣المغنى لابن قدامة :١/١٢٨الإنصاف:١/٢٢٧الشرح الصغير:١/١٦١-١٦٠حاشية الدسوقى:١/٢١٠بداية المجتهد:١/٥٣٨.

[2]) اوگورئى: كتاب الأم:١/٤٨الحاوى الكبير:١/٢٥٥المجموع:٢/١٣٨فتح العزيز:١/١٢٢، ١١٤.

[3])اوگورئى:بدائعالصنائع:١/٢٧٧المبسوط:١/١٨٥السعاية:١/٣١٠ردالمحتار:١/١١٨المغنى:١/١٢٨الإنصاف :١/٢٢٨

[4]) المجموع: ٢/١٣٩الحاوى الكبير:١/٢٦٠بدائع الصنائع:١/٢٧٧المبسوط:١/١٨٥بداية المجتهد:١/٥٣٨.

[5]) الحديث أخرجه مسلم واللفظ له فى كتاب الحيض، باب بيان أن الجماع كان فى أول الإسلام لايوجب الغسل إلا أن ينزل المنى وبيان نسخه وأن الغسل يجب بالجماع، رقم:٧٧٦، وأبوداؤد فى كتاب الطهارة، باب فى الإكسال، رقم:٢١٧وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب الماء من الماء، رقم:٦٠٦وأحمدفى مسنده، مسندأبى سعيدالخدرى، رقم:١١٢٦٣، والطحاوى شرح معانى الآثار، فى كتاب الطهارة، باب الذى يجامع ولاينزل:١/٤٥انظر كذلك جامع الأصول، الفصل الأول فى غسل الجنابة، النوع الثانى:الإنزال، رقم:٥٣٠٥.

[6]) الحاوى الكبير:١/٢٦٠فتح الملهم:٣/٢٠٠الهداية:١/٤٦.

[7]) المجموع شرح المهذب:٢/١٣٨.

[8]) الحاوى الكبير:١/٢٦٠المجموع شرح المهذب:٢/١٣٩الهداية١/٤٦السعاية: ١/٣١١.

[9]) المائدة:٦

احمد عثماني رحمه الله فرمائي چه په جنابت سره دَ غسل واجب کيدو دارومدار دَمني په توپ سره دَ شهوته وتلوباندې دې. لکه چه لفظ «جنباً» دَ الله تعالى ارشاد ﴿وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ کښې دې طرف ته اشاره ده لکه څنګه چه صاحب دَ هدايه دَ دې وضاحت کړې دې.[1]

دَامام شافعي رحمه الله دَ دليل جواب: دَامام شافعي رحمه الله دَ طرف نه ذکرکړې شوې حديث «الماء من الماء» دَ جمهورو دَ طرف نه مختلف جوابونه ورکړې شوي دي دَ کوم تفصيل چه به انشاء الله دَ جنابت سبب ثاني په ذيل کښې ديرزر بيانولې شي. البته دلته صرف په يوجواب باندې اکتفاکوو.

دَ صاحب هدايه توجيه: صاحب دَ هدايه علامه ابوالحسن المرغيناني رحمه الله «الماء من الماء» باره کښې فرمائي «والحديث محمول على خروج المني عن شهوة»[2] يعني مذکوره حديث دَمني په شهوت سره وتلو باندې محمول دې.

دَعلامه عيني رحمه الله وضاحت: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه حديث «الماء من الماء» په «خروج المني على وجه الشهوة» باندې په دې وجه محمول کړې دې چه په ادله کښې تطبيق ورکړې شي.[3] په دې وجه چه حضورپاک په نورو رواياتو کښې «خروج المني على وجه الشهوة» باندې خو غسل لازمي ګرځولې کړې دې نه چه دَ مطلقاً خروج ماء باندې. چنانچه امام ابوداؤد رحمه الله امام نسائي رحمه الله اوامام احمد رحمه الله دَ حضرت علي رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې «عن علي قال: كنت رجلاً مذاءً فجعلت أغتسل حتى تشقق ظهري، فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم، أوذكرله، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لاتفعل إذا رأيت المذي فاغسل ذكرك وتوضأ وضوءك للصلاة، فإذا فضخت الماء فاغتسل"»[4] حضرت علي رضي الله عنه فرمائي چه زمانه به په کثرت سره مذي وتله (اودَمسئلې نه معلوميدو دَ وجې نه) مابه په دې سره غسل کولو(او په کثرت سره به دَدې نوبت راتلو) تردې چه (دَيخنئ په موسم کښې دَ سختې يخنئ او باربار غسل کولوسره) زماپه ملا کښې درد پيداشوې وو. ماحضورپاک سره دَدې تذکره اوکړه يابل چا حضورپاک سره تذکره اوکړه نوحضورپاک اوفرمائيل داسې مه کوه يعني دَ مذي سره غسل مه کوه اوکله چه ته مذي اووينې نوخپل اندام مخصوصه اووينځه اودَمانځه والااودس اوکړه اوکله چه ته دَ توپ والااوبه اووينې نوبيا غسل کوه يعني غسل ماء دافق (مني) سره واجب کيږي نه چه مذي سره.

په مسنداحمدکښې دَحضرت علي رضي الله عنه هم دغه قصه مختصراًنقل ده په هغې کښې حضورپاک حضرت علي رضي الله عنه ته فرمائيلي «إذا خذفت الماء فاغتسل من الجنابة وإن لم تكن خاذفاً فلا تغتسل»[5] يعني

[1] فتح الملهم: ۲۰۷/۳، الهداية: ۴۶/۱، فتح القدير: ۶۵/۱.

[2] الهداية: ۴۶/۱.

[3] البناية: ۳۲۸/۱.

[4] الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة، باب في المذي، رقم: ۲۰۶، والنسائي في سننه في كتاب الطهارة، باب الغسل من المني، رقم: ۱۹۳، وأحمدفي مسنده، مسندعلي بن أبي طالب: ۳۲۱/۱، رقم: ۸۶۸ انظر كذلك جامع الأصول، باب الغسل، النوع الثاني، المذي: ۱۹۹/۷، رقم: ۵۲۱۹.

[5] الحديث، أخرجه الإمام أحمدفي مسنده، في مسندعلي بن أبي طالب: ۳۱۶/۱ رقم: ۸۴۷

کله چه په توپ سره اوبه وی نو دَ جنابت نه غسل اوکړه اوکه چرې اوبه (منی) دفق وشهوت سره نه وی نو غسل مه کوه.
په رومبي روايت کښې «فضحت» اودويم روايت کښې «خذفت» الفاظ راغلی دی فضح اوحذف دَ منی دفق اوشهوت سره وتلوته وائی نولکه دَدواړو روايتونو مطلب دا اووتلو چه کله انزال دفق او شهوت سره وی نوغسل کوه گنی مه کوه.[1] چونکه دَحضرت علی رضي الله عنه والا دواړه روايتونه مقيددی اوحديث «الماءمن الماء» مطلق دی اودا هم يوې واقعه سره متعلق دی لهذا مطلق به په مقيدباندې محمول کولې شی. دَ امام شافعی رحمه الله په نيزخومختلف واقعاتوسره تعلق لرونکی مطلق روايات په مقيدباندې محمول کول صحيح دی نودلته په طريقه اولی سره به داسې کول صحيح وی.[2]
دويمه توجيه: حديث «الماءمن الماء» دَ خروج منی بالشهوة باندې محمول کولو يوه وجه داهم ده چه «الماءمن الماء» دَخپل عمومی مفهوم په اعتبارسره سره دَدې چه منی مذی اوودی درېواړوته شامل دی ليکن دا په خپل عموم باندې باقی نه دې ځکه چه په مذی اوودی سره غسل نه واجب کيدو باندې اجماع ده.[3] لهذا «الماء» نه به دلته خاص اوبه مراد اخستې شی اودابه په خروج منی بالشهوة باندې محمول کولې شی.
دَدې دليل دَ ام سليم رضي الله عنها روايت دې چه هغه دَ رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه اووئې وئيل چه الله تعالی دَ حق بيانولوسره نه شرميږی، آيا په ښځه باندې غسل شته کله چه هغې ته احتلام اوشی؟ حضورپاك اوفرمائيل چه او که چرې هغه اوبه اووينی (دَ روايت الفاظ دی «نعم! إذارأت الماء» نودلته دَ الماء نه خاص اوبه مراددی. گنی مذی اوودی سره به هم غسل لازم راشی. خبره داده چه په اجماع سره په دې غسل نه واجب کيږی.[5]
دَخروج منی من الذکر په وخت دَ شهوت حکم: دَ احنافو علماء کرام په دې خبره باندې خومتفق دی چه دَ وجوب غسل دَپاره دا ضروری دی چه منی کله دَخپل ځائی نه يعنی صُلب نه جدا وی نوچه شهوت سره وی خوچه کله دَ اندام مخصوصه نه بهراوځی نوهغه وخت دَ شهوت موجود کيدل شرط دې که نه؟

---

[1] البناية: ۳۲۷/۱ السعاية: ۳۱۱/۱ بذل المجهودفی حل سنن أبی داؤد: ۱۴۹/۲–۱۴۸.
[2] اوگورئی: البناية: ۳۲۷/۱ والسعاية: ۳۱۱/۱.
[3] المنهاج: ۲۰۴/۳ البناية: ۳۲۷/۱ الأوسط: ۱۳۶/۱–۱۳۳ بدائع الصنائع: ۲۸۷/۱.
[4] الحديث أخرجه البخاری فی كتاب العلم، باب الحياء فی العلم، رقم: ۱۳۰، وفی كتاب الغسل، باب إذا احتلمت المرأة، رقم: ۲۸۲ وفی كتاب أحاديث الأنبياء، باب خلق آدم وذريته، رقم: ۳۳۲۸ وفی كتاب الأدب، باب التبسم والضحک، رقم: ۶۰۹۱، وفيه أيضًا باب مالايستحيامن الحق للتفقه فی الدين، رقم: ۶۱۲۱ ومسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض، باب وجوب الغسل علی المرأة بخرج المنی منها، رقم: ۳۱۳ والنسائی فی سننه فی كتاب الطهارة، باب غسل المرأة تری فی منامهامايری الرجل، رقم: ۱۹۷، وابن ماجه فی أبواب التيمم، باب فی المرأة تری فی منامهامايری الرجل، رقم: ۶۰۰ انظر كذلک جامع الأصول، رقم: ۵۳۱۰.
[5] البناية شرح الهداية: ۳۲۷/۱.

د طرفین رائې: نو په دې باره کښې د طرفین او امام ابویوسف رحمه الله په مینځ کښې اختلاف دې. چنانچه امام ابوحنیفه رحمه الله او امام محمد رحمه الله فرمائی چه د وجوب غسل د پاره منی د خپل ځائی نه یعنی صلب نه شهوت سره وتل ضروری دی که د اندام مخصوصه نه د وتلو وخت کښې شهوت وی او که نه وی.

د امام ابویوسف رائې: امام ابویوسف رحمه الله فرمائی چه د اندام مخصوصه نه د بښکاره کیدو په وخت هم د شهوت موجود کیدل ضروری دی. هغه د اندام مخصوصه نه د وتلو په وخت منی د صلب نه جدا کیدو باندې قیاس کوی لکه څنګه چه د وجوب غسل د پاره د منی د خپل مقر نه په شهوت سره وتل ضروری دی هم دغه شان د اندام مخصوصه نه د وتلو وخت کښې هم د شهوت موجود کیدل ضروری دی. ځکه چه که منی د خپل مقر نه جدا شوه اود اندام مخصوصه نه وتل موجود نه شی نو بالاجماع غسل نه واجب کیږی. د غسل د واجب کیدو د پاره د مقر نه جدا کیدو سره د اندام مخصوصه نه خروج هم ضروری دې اود مقر نه د جدا کیدو په وخت په اتفاق سره شهوت موجود کیدل ضروری دی نو د قیاس تقاضا داده چه د خروج په وخت هم د دې اعتبار اوکړې شی.(۱)

د طرفین استدلال: طرفین رحمهما الله فرمائی د انفصال منی په وخت چونکه شهوت وی نو د دې تقاضا داده چه غسل دې واجب وی ځکه چه د وجوب غسل د پاره مطلق شهوت شرط دې نه چه کمال د شهوت. نوچه کله شهوت موجود شی نو غسل واجب کیدل پکاردی او کله چه شهوت مفقود وی نو د وجوب غسل حکم هم نه دی لګیدل پکار. او کله چه د خروج په وخت شهوت نه وی نو د دې تقاضا ده چه غسل دې واجب نه وی. نو چه کله د غسل واجب کیدو او نه واجب کیدو دواړو احتمال دې او من وجه غسل واجب دې نو مونږ په احتیاط باندې عمل کولو سره د غسل واجب کیدو اوونیل ځکه په عبادات کښې هم د احتیاط په طرف باندې عمل کولې شی.(۲)

د اختلاف ثمره: د پورته ذکرشوو اختلافاتو ثمره به هم په هغه تولو صورتونو کښې راوځی په کوم کښې چه د منی انفصال د مقر په وخت چه شهوت موجود وی اود اندام مخصوصه نه د وتلو په وخت نه وی لکه چه که یوسړی استمناء بالید اوکړو او منی د خپل مقر نه شهوت سره اووتله او دغه سړی خپل اندام مخصوصه نیولې اوساتلو تردې چه شهوت ختم شو او منی بغیرد شهوت نه اووتله نو د طرفین په نیزه په دې صورت کښې غسل واجب وی اود امام ابویوسف رحمه الله په نیزه به غسل واجب نه وی.(۳)

علامه قاضی خان رحمه الله فرمائی چه د تیرو شوو مونځونو باره کښې به د امام ابویوسف رحمه الله د قول اعتبارکولې شی اونه به شې راګرځولې اود راتلونکو مونځونو په سلسله کښې به د طرفین په قول باندې عمل کولو سره بغیرد غسل نه نشی کولې.(۴)

علامه شرنبلالی رحمه الله فرمائی که چرې انسان یوداسې ځائی کښې میلمه وی چرته چه د تهمت خطره وی نو د امام ابویوسف رحمه الله په قول باندې به فتوی ورکولې شی او په عام حالاتو کښې د طرفین قول مفتی به دې.(۵)

---

۱) الهدایة مع فتح القدیر:۶۶/۱ البنایة:۳۳۰/۱ السعایة:۳۱۲/۱ البحرالرائق:۱۰۲/۱.
۲) السعایة:۳۱۲/۱ البنایة:۳۳۰/۱ البحرالرائق:۱۰۳/۱.
۳) الدرالمختارمع ردالمحتار:۱۱۸/۱ فتح القدیر:۶۶/۱ البحرالرائق:۱۰۳/۱ فتاوی قاضی خان:۴۶/۱.
۴) فتاوی قاضی خان:۴۶/۱ البحرالرائق:۱۰۳/۱ فتح القدیر:۶۶/۱.
۵) السعایة:۳۱۲/۱ البنایة: ۳۳۱/۱ الدرالمختار مع ردالمحتار:۱۱۸/۱.

دَ جنابت سبب ثاني: دَ احنافو په نيز دَ جنابت سبب ثاني دَ ښځې دَ متيازو په مقام كښې يا دَ سړي يا ښځې دَ ډكو متيازو په مقام كښې دخول دې كه انزال وى اوكه نه وى. [1]

په التقاء ختانين سره وجوب غسل: پورته بيان كړې شوى صورت كښې كه چرې التقائې ختانين وى او په اندازه دَ حشفه دخول اوشى نوجمهور صحابه ﷺ تابعين، ائمه اربعه او جمهور علماء كرام په نيزغسل واجب كيږى. انزال ضرورى نه دې سوادَ داؤد ظاهرى نه دَ ددوى په نيز التقائې ختانين سره انزال هم ضرورى دې. [2]

امام بخارى رحمه الله "كتاب الغسل" په آخر كښې "التقاء الختانين" په عنوان سره باب قائم كړې دې. په زير بحث مسئله كښې دَهغوى رائې او نور حديثى مباحث به هم ددې باب لاندې راځى. ان شاء الله تعالىٰ.

دَ اكسال دَ مسئلې باره كښې دَ صحابه كراموﷺ اختلاف: په عهدصحابه ﷺ كښې دَحضرت عمر فاروق ﷺ دَ زمانې پورې پخپله په صحابه كراموﷺ كښې اختلاف وو چه دَ وجوب غسل دَپاره انزال ضرورى دې كه نه؟ يا صرف التقاء ختانين يعنى په اكسال سره غسل واجب كيږى. چنانچه په صدر اول كښې دَ صحابه كرامو يوجماعت په كوم كښې چه حضرت ابوسعيد خدرى، ابى بن كعب، سعدبن ابى وقاص، ابوايوب انصارى، على بن ابى طالب، عبدالله بن مسعود، رافع بن خديج، ابن عباس، زيد بن خالد جهنى ﷺ وغيره دى. ددې خبرې قائل وو چه صرف په اكسال سره غسل نه واجب كيږى تركومې چه دې سره انزال نه وى. [3] ليكن دَ حضرت عمر ﷺ په زمانه كښې ازواج مطهرات سره دَ رجوع نه پس دَ ټولو صحابه كرامو په دې باندې اجماع اوشوه چه صرف هم التقاء ختانين موجب غسل دې كه انزال وى اوكه نه وى. [4]

دَ قائلين عدم وجوب غسل استدلال: دَ قائلين عدم وجوب غسل دَ اختلاف په وخت استدلال يوخو په صحيح مسلم كښې روايت شوې دَ حضرت ابوسعيد خدرى ﷺ روايت نه وو. حضرت ابو سعيد خدرى ﷺ فرمائى:

((خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الإثنين إلى قباء، حتى إذا كنا فى بنى سالم، وقف رسول الله صلى الله عليه وسلم على باب عتبان، فصرخ به، فخرج يجر إزاره، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أعجلنا الرجل، فقال عتبان: يارسول الله! أرايت الرجل يعجل عن امرأته ولم يمن، ماذا عليه؟، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنما الماء من الماء")) [5]

---

[1] الهداية شرح بداية المبتدى، كتاب الطهارات، فصل فى الغسل:۱/۴۷-۴۶فتح القدير، كتاب الطهارات، فصل فى الغسل:۱/۶۷/۶۵بدائع الصنائع فى ترتيب الشرائع،كتاب الطهارة،فصل فى أحكام الغسل:۲۷۳- ۱/۲۷۶ومابعدها، البحر الرائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة:۱/۱۰۹-۹۹تبيين الحقائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة :۱/۶۹-۶۵ النهر الفائق شرح كنزالدقائق، كتاب الطهارة:۱/۶۶-۶۴ المبسوط، باب الوضوء والغسل:۱/۱۸۸-۱۸۷.

[2] بداية المجتهد:۱/۵۳۶الاستذكار:۱/۳۲۰الكنزالمتوارى:۳/۲۳۷-۲۳۶فتح المالك:۱/۴۳۴الحاوى الكبير:۱/۲۵۵ الأوسط:۲/۸۱وقال ابن منذر: "لستُ أعلم اليوم بين أهل العلم فيه اختلافاً". اهـ

[3] الحاوى الكبير:۱/۲۵۵بذل المجهود:۲/۱۷۶ الاستذكار:۱/۳۲۱الأوسط فى السنن والإجماع والاختلاف : ۲/۷۷ الاعتبار فى الناسخ والمنسوخ فى الحديث:۱/۱۸۵.

[4] أوجزالمسالك:۱/۵۱۶معارف السنن:۱/۳۷۰بداية المجتهد:۱/۵۳۸

[5] الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب الماء من الماء، رقم:۷۷۳، وانفرد به، انظر تحفة الأشراف ، رقم:۴۱۲۲.

يعنى زه رسول الله ﷺ سره دَ پير په ورځ دَ قباء طرف ته اووتلم، كله چه مونږ بنى سالم ته اورسيدو نو رسول الله ﷺ دَ عتبان په دروازه باندې اودريدو اوهغه ته ئى آواز ورکړو نوهغه خپل لنګ راښکلوسره راووتلو (حضورپاك هغه په دې حالت كښې اوليدلو) نوونى فرمائيل: مونږ سړې په تادئى كښې اخته كړو، حضرت عتبان ﷺ اووئيل: اې دَالله تعالى رسول! كله چه سړې دَهغه ښځه په تادئى كښې اخته كړى او هغه انزال نه شى نو په هغه باندې څه دى؟ (يعنى په هغه به غسل وى؟) رسول الله ﷺ اوفرمائيل اوبه په اوبو سره واجب كيږى يعنى غسل خو په انزال سره واجب كيږى.

دَ حضرت ابوسعيدخدرى ﷺ يوروايت كښې دى «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أرسل إلى رجل من الأنصار، فجاء ورأسه يقطر، فقال النبى صلى الله عليه وسلم: لعلنا أعجلناك، فقال: نعم! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا أعجلت أو قحطت فعليك الوضوء» يعنى رسول الله ﷺ څوك اوليګلواودانصار يوسړې راؤغوښتلو. هغه راغلونودَهغه دَ سر نه دَ اوبو څاڅكى پريوتل. حضورپاك اوفرمائيل: لعلنا أعجلناك؟ كيدې شى مونږ ته په تادئى كښې واچولې؟ هغه وئيل اوجى اې دَالله تعالى رسول! حضورپاك اوفرمائيل: «إذا أعجلت أو قحطت، فلا غسل عليك، وعليك الوضوء» يعنى كله چه دَ تادئى (څه كار) راشى يا تاسو ته انزال نه وى شوې نو په تاسوباندې غسل نشته او په تاسو باندې اودس دې.

دغه شان په صحيحين كښې دَ عطاء بن يسار ﷺ نه روايت دې: «أن زيد بن خالد أخبره أنه سأل عثمان بن عفان قلت: أرأيت إذا جامع فلم يمن؟ قال عثمان: يتوضأ كما يتوضأ للصلاة، ويغسل ذكره قال عثمان: سمعته من النبى صلى الله عليه وسلم»[1] يعنى زيد بن خالد الجهنى ﷺ دَحضرت عثمان ﷺ نه معلومه كړه كه يو سړې صحبت اوكړى اوانزال دَمنى نه وى شوې (نوڅه حكم دې؟) حضرت عثمان ﷺ اوفرمائيل "يتوضأ كما يتوضأ للصلاة، ويغسل ذكره" يعنى اودس دې اوكړى څنګه چه دَ مانځه دَپاره اودس كوى او خپل اندام دې اووينځى. حضرت عثمان ﷺ وائى ما دادَ رسول الله ﷺ نه اوريدلى دى.

بخارى شريف كښې هم دَدې حديث په آخره كښې راوى وائى «فسألت عن ذلك عليا والزبير وطلحة وأبى بن كعب، فأمروه بذلك»[2] يعنى ما په دې باره كښې دَحضرت على ﷺ حضرت زبير ﷺ حضرت طلحه ﷺ او ابى بن كعب ﷺ نه معلومه كړه ټولودَ دغه سړى باره كښې هم دغه حكم ورکړو (يعنى صرف اودس دې اوكړى، دَغسل حاجت نشته دې). هم دغه خبره امام طحاوى ﷺ "شرح معانى الآثار" كښې نقل كړې ده.[3] علامه كرمانى ﷺ فرمائى دې حضراتو يعنى حضرت على زبير طلحه او ابى بن كعب ﷺ دَ طرف نه دا فتوى وركړې شوې وه خو حضرت عثمان ﷺ دَ فتوې وركولوسره دَدې خبرې نسبت دَحضورپاك طرف ته هم كوى.[4]

---

[1] الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر، رقم:١٧٩، ومسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب الماء من الماء رقم:٧٧٩انظر تحفة الأشراف رقم:٩٨٠١.

[2] أخرجه البخارى فى صحيحه فى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوءإلا من المخرجين القبل والدبر، رقم:١٨٠ الاعتبارفى الناسخ والمنسوخ فى الحديث: ١٨٢/١.

[3] شرح معانى الآثار، باب الذى يجامع ولاينزل:١/٤٤.

[4] شرح الكرمانى:١٥٥/٣فتح البارى:٥٢٢/١.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ظاهر دادی چه دې حضراتو هم زید بن خالد جهنی ته هم دَدې خبرې حکم ورکړو دَ کومې خبرې چه حضرت عثمان رضي الله عنه امر کړې وو. لیکن دَمحدث اسماعیلی په روایت کښې دی «فقالوا مثل ذلك» یعنی هغوی دَ حضرت عثمان رضي الله عنه په شان اووئیل. دَدې روایت ظاهر دَ دغه حضراتو دَ روایت مرفوع کیدوطرف ته اشاره ده ځکه چه حضرت عثمان رضي الله عنه فتوې ورکولوسره داخبره دَحضورپاك نه هم نقل کړې ده. لهذا دَ محدث اسماعیلی په روایت کښې "مثل" لفظ دَدې خبرې تقاضا کوی چه هغه هم فتوی ورکولوسره دَدې نسبت دَحضور پاك طرف ته کړې دې. محدث اسماعیلی په یوبل روایت کښې دَدې خبرې صراحت کړې دې چه دې حضراتو صحابه کرامو رضي الله عنهم داخبره هم دَحضورپاك نه نقل کړې ده.([1]) حضرت مولانامحمدیوسف کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه علامه بیهقی رحمه الله هم دَدې حضراتو قول مرفوع کیدودَ "الحسین بن عیسی البسطامی" په طریق سره تصریح کړې ده اودَحسین نه پخپله امام بخاری رحمه الله هم روایت کړې دې.([2])

دَ اکسال نه په وجوب غسل باندې دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع: بهرحال په صدراول کښې دَحضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم په خپل مینځ کښې دَ اکسال په مسئله کښې اختلاف پیداشو لیکن دَحضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې بیا په دې خبره باندې اجماع اوشوه چه فقط التقائې ختانین سره غسل واجب کیږی سره دَدې چه انزال نه وی. امام طحاوی رحمه الله دَ حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کښې دَ صحابه کرامو رضي الله عنهم په دې مسئله باندې خپل مینځ کښې اتفاق په روایت دَ حضرت رفاعه رضي الله عنه په تفصیل سره نقل کړی دی. حضرت رفاعه رضي الله عنه فرمائی: «قال: إني لجالس عند عمر بن الخطاب رضي الله عنه إذ جاء رجل فقال: يا أمير المؤمنين، هذا زيد بن ثابت يفتي الناس في الغسل من الجنابة برأيه. فقال عمر رضي الله عنه: أعجل عليّ به، فجاء زيد. فقال عمر رضي الله عنه: قد بلغني من أمرك أن تفتي الناس بالغسل من الجنابة برأيك في مسجد النبي صلى الله عليه وسلم. فقال له زيد: أم والله يا أمير المؤمنين، فما أفتيت برأيي، ولكني سمعت من أعمامي شيئاً فقلت به. فقال: من أي أعمامك؟ فقال: من أبي بن كعب، وأبي أيوب، ورفاعة بن رافع. فالتفت إلى عمر فقال: ما يقول هذا الفتى؟ قال: قلت: إنا كنا لنفعله على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم لا نغتسل. قال: أفسألتم النبي صلى الله عليه وسلم عن ذلك؟ فقلت: لا. قال: على بالناس، فاتفق الناس أن الماء لا يكون إلا من الماء، إلا ما كان من علي ومعاذ بن جبل فقالا: إذا جاوز الختان الختان، فقد وجب الغسل. فقال: يا أمير المؤمنين لا أجد أحداً أعلم بهذا من أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم، من أزواجه. فأرسل إلى عائشة رضي الله عنها فقالت: "إذا جاوز الختان الختان، فقد وجب الغسل" فتحطم عمر، وقال: لئن أخبرت بأحد يفعله ثم لا يغتسل لأنهكته عقوبة "أي لمبالغت في عقوبته"»

یعنی حضرت رفاعه رضي الله عنه وائی زه حضرت عمر رضي الله عنه سره ناست ووم چه یوسړې راغلو وئی وئیل اې امیرالمؤمنین زید بن ثابت رضي الله عنه خلقوته دَ جنابت دَغسل باره کښې په خپله رائې سره فتوی ورکوی. نوحضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل هغه زر ماله راولئی. حضرت زید رضي الله عنه راغلو نو حضرت عمر رضي الله عنه ورته اووئیل چه ماته دا معلومه شوې ده چه ته په مسجد نبوی (علی صاحبها الصلاة والسلام) کښې خلقو ته دَ غسل جنابت باره کښې په خپله رائې سره فتوی ورکوې؟ حضرت زید رضي الله عنه اووئیل په الله قسم! اې

---

[1]) فتح الباري: ۱/۵۲۲ أماني الأحبار: ۱/۲۷۵.
[2]) أماني الأحبار في شرح معاني الآثار: ۱/۲۷۵.

امیرالمؤمنین په دخپلې رائې نه فتوی نه ده ورکړې بلکه ماد اعمام (ترونو) نه چه څه اوریدلی وو هم هغه مې بیان کړی دی. حضرت عمر ﷺ تپوس اوکړو ستا ترونه څوك دی؟ نوحضرت زید ﷺ اوونیل حضرت ابی بن کعب، ابوایوب او رفاعه بن رافع ﷺ نه مې اوریدلی دی، حضرت رفاعه ﷺ وانی چه حضرت عمر ﷺ زما طرف ته متوجه شو ونې ونیل دا څه وایئ؟ حضرت رفاعه ﷺ وانی چه ما اوونیل مونږ به د رسول الله ﷺ په زمانه کښې هم داسې (یعنی اکسال) کولو اوبیابه موغسل نه کولو. حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل آیا تاسو خلقو د رسول الله ﷺ نه پوښتنه کړې وه؟ نومااوونیل نه حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل صحابه کرام ﷺ راجمع کړنی (صحابه کرام ﷺ راجمع شو) اوټولو په دې خبره باندې اتفاق اوکړو چه غسل په انزال سره واجب کیږی (صرف التقائی ختانین موجب غسل نه دې) سواد حضرت علی ﷺ اومعاذبن جبل ﷺ نه. دې دواړو اوونیل چه کله شرمګاه شرمګاه کښې داخل شی (د جماع نه کنایه ده) نوغسل واجب کیږی. حضرت رفاعه ﷺ اوونیل اې امیرالمؤمنین په دې باره کښې دحضورپاك دطرزعمل په سلسله کښې د ازواج مطهرات نه زیات څوك عالم نه ګڼړم. حضرت عمر ﷺ حضرت حفصه ﷺ له څوك وراولیګل نوهغې اوفرمائیل ماته ددې باره کښې څه علم نشته دی. بیا حضرت عمر ﷺ حضرت عائشه ﷺ له څوك وراولیګل نوهغې اوفرمائیل چه شرمګاه شرمګاه سره متجاوز شی نوغسل واجب کیږی. حضرت عمر ﷺ د غصې اظهاراوکړو اوونی ونیل دننه پس که ماته پته اولګیدله چه چا اکسال کړې دې اوغسل نی نه دې کړې نوزه به هغه ته ډیره سخته سزا ورکوم. (۱)

د جمهورو استدلال: جمهورائمه حضراتو استدلال د حضرت عائشه ﷺ او حضرت ابوهریره ﷺ د روایت نه دې چه حضورپاك فرمائیلی «اذا جلس بین شعبها الاربع ثم جهدها فقد وجب الغسل» (۲)یعنی کله چه سړی د ښځې په مینځ کښې په څلوربولی کینی او کوشش اوکړی(بعض روایاتوکښې دی "ومس الختان الختان" کله چه شرمګاه په شرمګاه کښې داخل شی) نوغسل واجب شو. حضرت ام کلثوم ﷺ د رسو الله ﷺ د بی بی حضرت عائشه صدیقه ﷺ نه نقل کړی دی: «ان رجلا سأل رسول الله صلی الله علیه وسلم عن الرجل یجامع أهله ثم یکسل، هل علیهما الغسل؟ وعائشة جالسة، فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم: انی لأفعل ذلك، أنا وهذه ثم نغتسل» (۳) یعنی یوسړی د رسول الله ﷺ نه د یوداسې سړی باره کښې تپوس اوکړو چه خپلې بی بی سره کوروالې کوی بیا اکسال کوی، آیا په دغه دواړو باندې غسل دې؟، حضرت عائشه ﷺ هلته تشریف فرماوه، حضورپاك دهغې طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل چه زه

---

(۱) شرح معانی الآثار:۱/۴۸فتح الملهم:۳/۱۰۴.
(۲) صحیح مسلم کتاب الحیض باب نسخ الماء من الماء ووجوب الغسل بالتقاء الختانین، رقم الحدیث: ۳۵۰.
(۳) حدیث أبی هریرة رضی الله عنه أخرجه البخاری فی صحیحه فی کتاب الغسل، باب إذا التقی الختانان، رقم: ۳۴۸ وأخرجه النسائی فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب وجوب الغسل إذا التقی الختانان، رقم:۱۹۱وانظر کذلک تحفة الأشراف، رقم:۱۴۶۵۹، وجامع الأصول رقم:۵۳۰۰، وحدیث عائشة رضی الله عنها أخرجه الترمذی فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب ماجاء إذا التقی الختانان وجب الغسل، رقم:۱۰۹-۱۰۸، وابن ماجه فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب فی وجوب الغسل إذا التقی الختانان، رقم:۶۰۸، الاعتبارفی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث:۱/۱۸۷-۱۸۶.

اودا هم داسې كوو بيامونږ غسل كوو. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چه ما اورسول الله ﷺ داسې كړى (يعنى اكسال كړې) اومونږ غسل كړې. (۱)

دَحديث "الماء من الماء" توجيهات: دَجمهور ائمه دَ طرف نه دَ حديث "الماء من الماء" ډير جوابونه وركړې شوى دى. يو جواب خودادې چه مذكوره حديث «خروج المنى على وجه الشهوة» باندې محمول دې (۲)

امام ابوداؤد رحمه الله حديث "الماء من الماء" منسوخ كيدل نقل كړى دى چنانچه هغوى په خپل سنن كښې سهل بن سعد الساعدى نه روايت نقل كړې دې هغه ته ابى بن كعب رضي الله عنه خبر وركړې دې چه رسول الله ﷺ "الماء من الماء" دَ كپړو دَ كمى دَ وجې نه دَاسلام په شروع كښې دَخلقو دَپاره رخصت گرخولې وو بيائې دَغسل حكم وركړو اودَدې (يعنى اكسال) نه ئې منع اوكړه. (۳) امام نووى رحمه الله هم دا دَ اسلام دَ شروع كښې واقعه گرخولې ده چنانچه هغوى په صحيح مسلم كښې په دې لاندينو الفاظوسره عنوان قائم كړې دې: «باب بيان أن الجماع كان فى أول الإسلام لايوجب الغسل إلا أن ينزل المنى وبيان نسخه وأن الغسل يجب بالجماع» (۴) بيا دې نه پس هغوى «باب نسخ الماء من الماء ووجوب الغسل بالتقاء الختانين» عنوان قائم كړې دې. (۵) دغه شان بعض صحابه كرام رضي الله عنهم لكه حضرت ابوايوب انصارى، حضرت على، حضرت طلحه او حضرت ابي بن كعب رضي الله عنهم وغيره چه دَ وجوب غسل دَپاره انزال ضرورى گرخولو هغه هم دَ اسلام په شروع كښې دَ رسول الله ﷺ دَ طرف نه وركړې شوى رخصت باندې محمول دى. (۶)

ابن ارسلان فرمائى چه حديث "الماء من الماء" مباشرت فى غير الفرج باندې محمول دې او په دې صورت كښې غسل دَ ټولو ائمه حضراتو په نيز هم په انزال باندې موقوف دې. (۷) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه "إنما الماء من الماء فى الاحتلام" يعنى داحديث په احتلام باندې محمول دې. (۸)

حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ قول مطلب دادې چه حديث "الماء من الماء" جماع اليقظه دَپاره منسوخ شوې دې (البته جماع فى المنام كوم ته چه احتلام وائى) دَ پاره اوس هم محكم او واجب العمل دې اوداسې په كثرت سره كيږى چه يوحديث منسوخ بعض جزئيات دَپاره واجب العمل باقى پاتې كيږى. (۹) دَحضرت گنگوهى رحمه الله نه نقل دى چه "الماء من

(۱) فتح المالك: ۴۳۴/۱.

(۲) دَتفصيل دَپاره اوگورئى: كشف البارى كتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل: ص ۱۳۲-۱۳۰.

(۳) كتاب الحيض ص: ۷۳۴.

(۴) حواله سابق.

(۵) الحديث أخرجه أبوداؤد فى صحيحه فى كتاب الطهارة باب فى الإكسال رقم: ۲۱۴.

(۶) الحديث أخرجه أبوداؤد فى صحيحه فى كتاب الطهارة باب فى الإكسال رقم: ۲۱۵.

(۷) بذل المجهود: ۱۷۹/۲.

(۸) قول ابن عباس رضي الله عنهما أخرجه الترمذى فى صحيحه فى كتاب الطهارة باب ماجاء أن الماء من الماء رقم: ۱۱۲، انظر الاعتبار فى الناسخ والمنسوخ فى الحديث: ۱۹۷/۱.

(۹) فيض البارى: ۴۸/۱، معارف السنن: ۳۷۳/۱.

الماء" عام اوساتلي شي كه هغه حقيقي وي اوكه حكمي نو ايلاج «ادخال الذكر في الفرج» ماء حكمي دي يعني د انزال په حكم كښې دي. (١)

د اجماع په مقابله كښې د داؤد ظاهري د قول حيثيت: باقي پاتې شوه خبره د داؤد ظاهري د اختلاف، چه د دې څه اعتبارشته كه نه؟ نوحضرت بنوري رحمه الله علامه سبكي رحمه الله شرح التقريب په حواله سره نقل كړې دي چه «لاعبرة بخلافه عندالمحققين» يعني د محققين په نيز د اجماع په مقابله كښې د داؤدظاهري د قول هيڅ اعتبارنشته دي. (٢)

علامه نووي رحمه الله فرمائي «فالمسألة اليوم مجمع عليها ومخالفة داؤدلاتقدح في الاجماع عندالجمهور» يعني د داؤدظاهري په اختلاف سره د جمهورو په نيز په اجماع باندې هيڅ اثر نه پريوځي. (٣)

عقلي دلائل: امام طحاوي رحمه الله په شرح معاني الآثاركښې صرف التقائې ختانين سره په وجوب غسل باندې د "نظر" په نوم سره درې دليلونه ذكركړي دي.

رومبې نظر: جماع مع الانزال د "أغلظ الأحداث" نه ده يعني د دې په وجه سره غسل واجب كيږي او جماع بغيرالانزال كښې اختلاف دې. كله چه جماع مع الانزال او جماع بغيرالانزال په اتو احكامو كښې شريك او متساوي دي: ① د جماع په دواړو صورتونوكښې يعني كه انزال شوې وې اوكه نه وي شوې د روژې ماتيدو نه پس قضاء اوكفاره واجب كيږي. ② په دواړو صورتونوكښې د حج فاسد كيدو نه پس قضا او دم واجب كيږي. ③ د حج او روژې په دواړو صورتونو كښې في مادون الفرج حرام دي. ④ ښځې سره د زناكولوسره په دواړو صورتونوكښې حد واجب كيږي. ⑤ ښځې سره زنا بالشبهه كولوسره په دواړو صورتونوكښې حد نشته صرف مهرواجب كيږي. ⑥ وطی فيمادون الفرج.....بدون شبهة د وجې نه په دواړو صورتونوكښې حد اومهرنشته دې صرف تعزيرواجب كيږي.

⑦ ښځې سره صرف جماع في الفرج كولونه پس طلاق وركولو د وجې نه په دواړو صورتونوكښې مهر اوعدت واجب كيږي اود زوج اول د پاره هم دغه ښځه حلال كيږي. ⑧ ښځې سره صرف جماع في مادون الفرج نه پس طلاق وركولو د وجې نه په دواړو صورتونوكښې نصف مهر يا متعه واجب كيږي.

خلاصه دكلام داده چه "جماع مع الانزال" او "جماع بغيرالانزال" په اتواحكامو كښې شريك او متساوي دي. پدې احكامو باندې نظراوقياس كولوتقاضاداده چه غسل واجب كمدلواونه واجب كيدوكښې هم دواړه شريك اومتساوي كيدل پكاردي. اود انزال په صورت كښې چونكه په اتفاق سره غسل واجب كيږي پدې وجه "جماع بغيرالانزال" په صورت كښې هم غسل واجب كيدل پكاردي دې د پاره چه د دواړو حكم يوشي. (٤)

دويم نظر: دا نظر علامه طحاوي رحمه الله "حجة أخرى" په عنوان سره بيان فرمائيلي دې د كوم خلاصه چه داده چه كه يوسړې اوښځې نه التقائې ختانين اوشي نوپورته ذكرشوي اته احكام واجب كيږي اوكه

(١) بذل المجهود: ١٧٩/٢.
(٢) معارف السنن: ٣٧٠/١ المجموع شرح المهذب: ١٣٧/٢.
(٣) المجموع شرح المهذب: ١٣٧/٢.
(٤) باب: الذي يجامع ولاينزل، ص: ٤٩.

چرې التقائې ختانين نه پس هم انزال اوشي نو په دې سره څه نوې حکم نه واجب کيږي مثلاً که يوسړی زناکولوسره يوې ښځې سره التقائې ختانين اوکړونوحد واجب کيږي. اوس که چرې د التقائې ختانين نه پس انزال هم اوشي نو په دې سره بل حد نه واجب کيږي، يا که چا د شك د وجې نه جماع کولو سره التقائې ختانين اوکړو نومهرواجب کيږي.
اوس که دَدې نه پس انزال هم اوشي نودې سره نوې مهر نه واجب کيږي.خلاصه دا چه کله دَالتقائې ختانين نه پس انزال مؤخرشي نوحد مهر او نور څيزونه واجب کيدوتعلق صرف التقائې ختانين سره کيږي په انزال باندې موقوف کيږي نه. په دې باندې نظر او قياس تقاضاداده چه دَغسل تعلق هم صرف التقائې ختانين سره کيدل پکاردي. انزال باندې موقوف کيدل نه دی پکار.لهذا دَ التقاء ختانين دَ وجه نه پکاردي چه انزال وی اوکه نه وی، په دواړو صورتونو کښې غسل واجب کيدل پکاردي.[1]

دريم نظر: دانظر هم علامه طحاوی رحمه الله "حجة أخرى" په عنوان سره بيان فرمائيلې دې دَ کوم خلاصه چه داده چه جماع مع الانزال په صورت کښې دَ ښځې اوسړی دواړو حکم يوشان دې يعنی په دواړو باندې غسل واجب کيږي.
په دې باندې دَ نظر اوقياس تقاضا داده چه دَ جماع بغيرالانزال په صورت کښې هم دَ ښځې اوسړی دواړو حکم يوشان کيدل پکاردی اوچونکه دَانزال نه کيدو په صورت کښې په ښځه باندې په اتفاق سره غسل واجب کيږي په دې وجه په دې صورت کښې په سړي باندې هم غسل واجب کيدل پکاردی دې دَپاره چه په دې صورت کښې هم دَدواړو حکم يوشان شی.[2]

قوله : :يغسل يديه:(حضورپاك چه به کله دَغسل جنابت اراده کوله)نواول به ئې خپل دواړه لاسونه وينځل.

دَ اودس نه وړاندې دَدواړو لاسونو وينځلووجه: دَ اودس نه وړاندې دَ لاسونو وينځلو دوه وجوهات کيدې شي يوخودامکن دی چه وينځل په لاسونوباندې لګيدلې ګندګئی وغيره نه پاکی حاصلولودپاره وی لکه څنګه چه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ روايت نه دَدې تائيدکيږي. يا داوينځل دَخوب نه په ويښيدو باندې چه دَ لاس دَ وينځلو حکم دې دَدې دَ وجې نه وی. دَدې تائيددَ ابن عيينه رحمه الله الفاظ ((قبل أن يدخلهما في الإناء)) سره کيږي چه هغوی په دې حديث کښې دَ هشام نه نقل کړی دی.
يعنی سړې چه کله دَ خوب نه بيدارشی نوهغه له پکاردی چه هغه دې خپل دواړه لاسونه په لوښی کښې دَ وهلونه وړاندې وينځی.[3] که په لاسونوباندې څه پليتی لګيدلې وی نودَهغې وينځل واجب دی ګنی مستحب دی.[4]

بهترين اضافه: هم دَ ابن عيينه رحمه الله په روايت کښې دَدې الفاظو هم زياتوالی دې ((ثم يغسل فرجه)) چه بيادې خپل شرمګاه هم اووينځی. هم دغه خبره هشام نه امام مسلم رحمه الله دَ ابومعاويه په طريق سره نقل

[1] باب: الذي يجامع ولاينزل: ص۵۰-۴۹.
[2] باب: الذي يجامع ولاينزل: ص۵۰-۴۹.
[3] اوګورئی: فتح الباری:۴۷۵/۱عمدة القاری:۲۸۴/۳.
[4] أوجزالمسالک:۳۲/۱،۴۹۷.

کړی ده.(۱) او امام ابوداؤد د حمادبن زید په واسطه سره هم دغه روایت نقل کړې دې. (۲)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه «ثم یغسل فرجه» یوه بهترین اضافه ده ځکه چه شرمګاه اول وینځلوسره دوران غسل دا «دوباره» د لاس لګولو ضرورت نه پاتې کیږی «وهذا علی مذهب الشوافع»(۳)

قوله: ثم یتوضأ کما یتوضأ للصلوة: بیا به حضورپاك ﷺ هم هغه شان اودس کولولکه چه د مانځه دپاره به ئې اودس کولو.

قوله: کما یتوضأ للصلوة: د مانځه والا د اودس قیدئې ځکه اولګولو دې دپاره چه اودس لغوی یعنی صرف دلاسونود وینځلونه احتراز اوشی ځکه چه د اودس اطلاق صرف د لاسونو په وینځلو باندې کیږی. "توضأ کما یتوضأ للصلوة" وئیلو سره ئې اوخودل چه دلته مراد اودس لغوی نه دې بلکه د مونځ والا اودس مراد دې. (۴)علامه کورانی رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې راغلې لفظ "کان" په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضورپاك به په عام توګه دغسل جنابت نه وړاندې اودس فرمائیلو.(۵)

دغسل جنابت نه وړاندې د اودس حکم: د غسل نه وړاندې د اودس په استحباب باندې د ائمه اربعه او جمهورو اتفاق دې. (۶)علامه ابن عبدالبر رحمه الله او ابن بطال رحمه الله وغیره په دې باندې اجماع نقل کړې ده. (۷)

لیکن روستنو علماؤ وضوء قبل الغسل کښې د داؤد ظاهری اود ابوثور اختلاف نقل کړې دې حتی چه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې دواړو حضراتو داختلاف د وجې نه د اجماع قول ته مردود وئیلې دی. (۸)د حافظ صاحب رحمه الله داخبره ځکه صحیح نه ده چه داجماع په مقابله کښې د محققینو په نیز د داؤدظاهری د قول هیڅ حیثیت نشته دې لکه چه علامه سبکی رحمه الله او علامه نووی رحمه الله په دې باندې تنبیه فرمائیلې ده.(۹)

بهرحال روستنو علماؤ اختلاف نقل کړې دې. چنانچه شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب کاندهلوی رحمه الله اوابن ارسلان د داؤد ظاهری او ابوثورمطلقاً ددې دوجوب قائل کیدل نقل کړی دی.(۱۰)خوحافظ ابن حجر رحمه الله ددې حضراتو په حواله سره نقل کړی دی که چرې څوك محدث وی نود هغه دپاره اودس

---

(۱) فتح الباری:۴۷۵/۱أخرجه مسلم فی صحیح فی کتاب الحیض باب صفة غسل الجنابة رقم:۷۱۸وانفردبه مسلم. انظر تحفة الأشراف رقم:۱۶۹۰۱.

(۲) فتح الباری:۴۷۵/۱.

(۳) فتح الباری:۴۷۵/۱.

(۴) الکوثر الجاری:۴۰۶/۱ عمدة القاری:۲۸۴/۳ فتح الباری:۴۷۵/۱أوجز المسالک:۴۹۷/۱.

(۵) مرقاة المفاتیح:۳۳/۲ أوجزالمسالک:۳۹۸/۱.

(۶) الکوثر الجاری:۴۰۶/۱.

(۷) فتح المالک بتبویب التمهیدلابن عبدالبرعلی مؤطاالإمام مالک:۴۲۰/۱شرح ابن بطال علی صحیح البخاری:۳۷۹/۱ فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱۴۲/۱.

(۸) فتح الباری:۴۷۶/۱.

(۹) معارف السنن:۳۷۰/۱المجموع:۱۳۷/۲.

(۱۰) أوجزالمسالک:۴۹۸/۱بذل المجهود:۲۵۵/۲.

واجب دي صرف غسل د اودي د طرف نه به کفایت نه کوي.[۱] په یوروایت کښې د امام شافعي رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله نه هم دغه مذهب نقل دي خو د صحیح قول مطابق دا دواړه حضرات هم جمهوروسره دي.[۲] چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله د غسل جنابت نه وړاندې د اودس د استحباب ذکر کولو نه پس لیکي "امام شافعي رحمه الله فرمائي چه الله تعالى مطلقا غسل فرض فرمائیلې دې د یو خاص عمل نه د غسل شروع کولوحکم ئې نه دې ورکړې چه په دې سره د غسل شروع اوکړئې لهذا غسل کونکې دې پوره بدن اووینځي نوچه څنګه هم غسل کوی صحیح به وی"[۳]

د علامه عیني رحمه الله توجیه: وړاندې د غسل نه اودس کول چونکه د احنافو په نیز سنت دې په دې وجه علامه عیني رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله او قائلین وجوب په ردکښې فرمائي چه نص قرآني سره د دې چه مطلق دې او په هغې کښې د یوداسې شی تذکره نشته دې په کوم سره چه د غسل شروع اوکړې شي.مګر د حضرت عائشه رضي الله عنها په روایت سره دا واضحه شوه چه حضورپاك به د غسل نه وړاندې د مانځه والااودس په شان اودس کولو. لهذا د حضورپاك په عمل سره د سنت ثبوت اوشو اوواجب په دې وجه نه دې چه د اودس تحقق د غسل په ضمن کښې کیږي. لکه چه حائضه ښځه چرته جنبي شي نودهغې دپاره هم یوغسل کافي کیږي.[۴] بیادااودس کوم چه د غسل په شروع کښې کیږي په دې کښې دوه احتماله دي یاخودې دادَ غسل نه وړاندې مستقل سنت وی یا دې دَ غسل جزء وی؟ که چرې دامستقل سنت اومنلې شی نو غسل کښې د بدن اندامونوسره د اودس اندامونه وینځل هم ضروري کیږي اوکه چرې دا د غسل جزء اومنلې شي نو د اودس اندامونه په اودس کښې وینځل کافي کیږي. دوباره په غسل کښې باقي بدن سره به دَدې وینځل ضروري نه وی.[۵]

د اودس د تقدیم وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره د تقدیم وضوء باره کښې فرمائي: ((إنما قدم غسل أعضاء الوضوء تشريفاً لها ولتحصيل لها صورة الطهارتين الصغري والكبري))[۶] د اودس د اندامونو شرافت او فضیلت د وجې نه اودس په غسل باندې مقدم کړې شوې دې یادَدې وجې نه مقدم کړې شوې دې چه طهارت صغرى او طهارت کبرى دواړه حاصل شي.

که چرې د تشریف اوفضیلت د وجې نه د اودس اندامونه وینځل مقدکړې دی نو چه د کومو حضراتو په نیز اودس کښې نیت شرط دې نودهغوی په نیز به په شروع کښې نیت کول وی اوکه چرې دَغسل جزنه دې بلکه مستقل سنت دی نو بیا په اودس کښې به د جنابت د ازاله کولو نیت هم کولې کیږي. علامه داؤدي فرمائي چه په غسل کښې د اودس اندامونه د اودس په ترتیب باندې وینځلوکښې مقدم کړې لیکن په شروع کښې دې د جنابت دَغسل نیت هم اوکړی.[۷]

---

[۱]) فتح الباري:۱/۴۷۶.
[۲]) أوجزالمسالك:۱/۴۹۸بذل المجهود:۱/۵۳۱.
[۳]) فتح الباري:۱/۴۷۵كتاب الأم:۱/۱۵۹.
[۴]) عمدة القاري:۳/۲۷۳.
[۵]) فتح الباري:۱/۴۷۵الكنزالمتواري: ۳/۱۸۸.
[۶]) تحفة الباري:۱/۲۱۸فتح الباري:۱/۴۷۵شرح ابن بطال:۱/۳۸۹.
[۷]) فتح الباري:۱/۴۷۵.

شيخ الاسلام علامه زكريا انصارى رحمه الله نقل كړى دى چه راجع دادې كه دَ جنابت نه وړاندې دې باندې څه پليتى نه وى نو دَ جنابت دَ غسل نه وړاندې په اودس كښې دې دَ غسل دَ سنت نيت اوكړى اوكه جنابت اوحدث دواړه راجمع شى نو دَ غسل نه وړاندې اودس سره دې دَ حدث اصغر دَ لرې كولو نيت اوكړى.[1]

دَ غسل نه پس دَ اودس حكم: بعض حضرات و دَ غسل نه پس اودس واجب ګرځولې دې.[2] علامه ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى چه دَ علماؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه دَ غسل نه پس به دوباره اودس نه شى كولې[3]

اعتراض: په دې باندې دا اعتراض كيدې شى چه مصنف ابن ابى شيبه كښې دَ ابوالبخترى نه روايت دې «أن عليا كان يتوضأ بعد الغسل»[4] يعنى حضرت على رضي الله عنه به دَ غسل نه پس اودس كولو.

جواب: ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دَ حضرت على رضي الله عنه روايت مرسل دې ځكه چه يحيى بن معين فرمائيلى دى دَ ابوالبخترى الطائى نوم سعيد بن عبيد دې اودا ثقه راوى دې ليكن دَ حضرت على رضي الله عنه نه دَده سماع ثابته نه ده اوكه چرې دَ حضرت على رضي الله عنه نه دا عمل ثابت هم شي نو دَ هغوى دا عمل به يا دَ انتقاض وضوء دَ وجې نه به وى يا په اودس كښې دَ كيدو اونه كيدو دَ شك دَ وجې نه به وى.[5]

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه حضرت على رضي الله عنه او ابن مسعود رضي الله عنه نه دَ غسل نه پس دَ اودس نه انكار نقل دې.[6] دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه دَ غسل نه پس دَ اودس باره كښې پوښتنه اوكړې شوه نو هغوى اوفرمائيل «أي وضوء أعم من الغسل؟»[7] يعنى آيا يو اودس دَ غسل نه هم زيات اعم دې. هم دغه خبره دَ حضرت علقمه رضي الله عنه نه هم نقل ده چه هغوى فرمائيلى «أي وضوء أعم من الغسل؟»[8] حضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه وضوء بعد الغسل باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغه دا ناخوښه كړه.[9]

دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه په صراحت سره دَ دې انكار مروى دې. چنانچه اسود بن يزيد دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړى دى «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يتوضأ بعد الغسل»[10] يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ غسل جنابت نه پس اودس نه كولو. بلكه په يو روايت كښې وضوء بعد الغسل ناخوښه كيدل ذكر شوى دى. چنانچه ابن عباس رضي الله عنهما وائى چه حضور پاك فرمائيلى دى «من توضأ بعد الغسل فليس منا» يعنى څوك

---

[1] اوګورئى: تحفة البارى: ۲۱۸/۱.

[2] عمدة القارى: ۲۸۳/۳ البناية: ۳۱۹/۱.

[3] الاستذكار: ۳۰۴/۱.

[4] مصنف ابن ابى شيبه كتاب الطهارة فى الوضوء بعد الغسل من الجنابة، رقم: ۷۵۹.

[5] شرح ابن بطال: ۳۸۹/۱.

[6] عمدة القارى: ۲۸۳/۳ البناية: ۳۱۹/۱ فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۱۴۲/۱-۱۴۱.

[7] مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة، فى الضوء بعد الغسل من الجنابة: ۷۴۸.

[8] مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة، فى الضوء بعد الغسل من الجنابة: ۷۵۲.

[9] مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة، فى الضوء بعد الغسل من الجنابة: ۷۵۴.

[10] مصنف ابن أبى شيبة، كتاب الطهارة، فى الوضوء، بعد الغسل من الجنابة: ۴۷۶/۱-۴۷۵ رقم الحديث: ۷۴۹.

چه دَغسل نه پس اودس اوکړی هغه زمونږ نه نه دې. (۱)علامه هیثمی رحمه الله په مجمع الزوائد کښې دَدې روایت نقل کولونه پس فرمائی چه علامه طبرانی رحمه الله په معجم کبیر او صغیر او اوسط کښې دا روایت ذکرکړې دې.دَمعجم اوسط په سندکښې سلیمان بن احمدنومې راوی دې ابن معین دَده تکذیب کړې دې اوعبدان ئی توثیق کړې دې.(۲)علامه بنوی رحمه الله فرمائی «ولم ینبه علی إسناد "الکبیر" والصغیر" ،فعسی أن یکون إسنادهما لامغمز فیه» (۳) علامه هیثمی رحمه الله معجم کبیراوصغیر په اسنادباندې کلام نه دې کړې کیدې شی دَدې وجې نه چه دَدې دواړو په اسناد کښې دکلام څه ګنجائش نشته دې.

په وضوء قبل الغسل کښې دَ سردَمسح حکم: په وضوء قبل الغسل کښې به دَ سرمسح کولې شی که نه؟ په دې کښې اختلاف دې. اسحاق بن راهویه په یوغیرمشهور روایت کښې امام احمدبن حنبل رحمه الله او امام مالک رحمه الله په نیز به وضوء قبل الغسل کښې مسح دَ سر نه شی کولې بلکه په دوران غسل کښې په سرباندې اوبه بهیول دَسردَ مسح دَ طرف نه کافی کیږی. (۴)

هم دغه خبره دَابن عمر رضی الله عنهما نه په صراحت سره مروی ده او امام ابوداؤد رحمه الله دَ امام احمد رحمه الله نه هم دغه شان قول نقل کړې دې. (۵)

ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه وضوء قبل الغسل کښې دَ مسح په ځائی دَ سرپه وینځلو اکتفاء کول دَدې خبرې دلیل دې چه په اودس کښې دَ سر وینځل کافی دی دَمسح ضرورت نشته دې لیکن په عام اودس کښې داسې کول مکروه دی البته هغه اودس چه غسل سره یوځائی وی نو په هغې کښې داسې کول صحیح دی. (۶)

په یوروایت کښې حسن بن زیاد رحمه الله دَامام ابوحنیفه رحمه الله نه دانقل کړی دې چه په وضوء قبل الغسل کښې به دَ سرمسح نه شی کولې ځکه چه دَ جنابت دَ وجې نه په هغه باندې دَ سروینځل ضروری دی او دَ سروینځل فرض دی نوفرضیت مسح به نه ظاهرېږی. (۷)دَسفیان ثوری رحمه الله امام مالک رحمه الله اودَ مشهورقول مطابق دَ امام شافعی رحمه الله او حنابله نه خلال او اودَهغه شاګرد ابوبکر په نیزوضوء قبل الغسل کښې به دَ سرمسح کولې شی.(۸)

دَ احنافو ظاهری روایت هم دغه دې چه په دغه اودس کښې به دَ سرمسح کولې شی. (۹)

---

(۱) والحديث أخرجه الترمذى فى سننه فى كتاب الطهارة باب ماجاء فى الوضوء بعدالغسل، رقم:۱۰۷والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب ترك الوضوء بعدالغسل، رقم: ۲۵۳، وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى الوضوء بعدالغسل، رقم:۵۷۹،انظر كذلك تحفة الأشراف، رقم:۱۶۰۱۹، وجامع الأصول، رقم:۵۳۳۳.

(۲) اوګورئی: معجم الطبرانى الكبير:۲۱۳/۱۱رقم:۱۱۶۹۱ومجمع الزوائد، كتاب الطهارة، باب فيمن توضأ بعد الغسل :۲۷۳/۱معارف السنن:۳۶۸/۱.

(۳) اوګورئی: معارف السنن:۳۶۸/۱.

(۴) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۸/۱.

(۵) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۸/۱.

(۶) فتح البارى بشرح صحيح البخارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.

(۷) المبسوط للسرخسى:۱۴۸/۱،عمدة القارى:۲۸۴/۳البناية:۳۱۹/۱.

(۸) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱۳۹/۱.

(۹) المبسوط:۱۴۸/۱البناية: ۳۱۹/۱عمدة القارى:۲۸۴/۳.

علامه عینی رحمه الله دحسن بن زیاد رحمه الله قول ذکر کولونه پس ظاهر روایت ته ترجیح ورکوی هغه فرمائی چه وضوء قبل الغسل کښې د سر په مسح کولو کښې د غسل پوره والي دي. [۱] کوم حضرات چه په وضوء قبل الغسل کښې دسردمسح قائل نه دي هغه وائی چه دنبی کریم ﷺ نه د غسل جنابت نه وړاندې اودس کول خونقل دی لیکن په دغه اودس کښې چرته په یوروایت کښې د سردمسح تصریح نه دغه راغلې. [۲]

د قائلین مسح دلیل: د سرد مسح قائلین دحضرت امام بخاری رحمه الله تخریج کړې شوې دحضرت عائشه رضی الله عنها د حدیث باب د ظاهر نه استدلال کوی هغه وائی چه دحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په روایت کښې دحضورپاك د مانځه والا د اودس په شان اودس کول منقول دی اودمانځه والا په اودس کښې د سرمسح کولې شی. لهذا دلته به هم د سرمسح کولې شی. [۳]

شارحین حدیث ((توضأکما یتوضأ للصلوة)) نه د اودس کامل مراد اخستې دې بغیرد خپو د وینځلو د تاخیر، ځکه چه بعض روایاتو کښې دتاخیرغسل رجلین یعنی د خپوروستو وینځلو ذکرموجوددې. [۴]

دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه ددې اودس باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی اوفرمائیل ((توضأوضوءك للصلوة إلارجلیك)) [۵] یعنی د خپل مونځ والا داودس په شان اودس اوکړئی بغیرد خپو د وینځلو (چه هغه به د اودس نه فارغ کیدو باندې وینځلې شی). ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه دابن عمر رضی الله عنهما د قول نه داخبره معلومیږی چه وضوء قبل الغسل کښې به د سرمسح کولې شی. (ځکه چه د مانځه والا اودس کښې کولې شی). [۶]

دحضرت شیخ الحدیث رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث مولانا محمدزکریا صاحب کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه زما په نیزیه دې مسئله کښې توسع ده یعنی که د سرمسح اوکړې نوبیاهم صحیح ده اوکه دسرمسح اونه کړې نو بیاه م صحیح دی. ځکه چه دحضرت عائشه رضی الله عنها روایت سره د سرمسح کول معلومیږی او د حضرت میمونه رضی الله عنها په روایت کښې د سرد وینځلوذکرخوشته لیکن د سرد مسح چرته هم تصریح نشته دې. [۷]

د خپو وینځل د غسل جنابت نه وړاندې که روستو؟ خپې په غسل جنابت کښې وړاندې په اودس کښې اووینځلې شی یاد غسل جنابت نه فارغ کیدونه پس؟ یعنی د جنابت دغسل نه وړاندې به د اودس تکمیل کولې شی که نه؟ په دې سلسله کښې دواړه شان روایات موجوددی. په دې وجه په ائمه کرامو کښې په دې مسئله کښې اختلاف پیداشوې دې. چنانچه د ائمه اربعه نه په دې سلسله کښې څلور اقوال نقل دی. اود مذکوره مسئلې صورتونه هم څلور جوړیږی په دې وجه به د ائمه رائې هم دې څلورو صورتونوکښې ذکرکولې شی.

[۱] عمدة القاری: ۲۸۳/۳.
[۲] فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۳۹/۱.
[۳] فتح الباری بشرح صحیح البخاری لابن رجب الحنبلی: ۱۳۹/۱.
[۴] أوجزالمسالک إلی مؤطامالک: ۴۹۷/۱ فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۳۶/۱.
[۵] فتح الباری بشرح صحیح البخاری لابن رجب الحنبلی: ۱۳۹/۱.
[۶] فتح الباری بشرح صحیح البخاری لابن رجب الحنبلی: ۱۳۹/۱.
[۷] أوجزالمسالک: ۵۰۶/۱-۵۰۵

رومبی صورت: دَ جنابت دَغسل نه وراندې هم په اودس کښې خپې وينځلې شی يعنی دَ غسل دَ شروع نه وراندې اودس پوره کړې شی، خپې وينځل دَ غسل نه پس پورې روستونه کړې شی هم دغه دَ امام شافعی رحمه الله اشهر، اصح او مختار رائې ده.[۱]

دَعلی بن زياد رحمه الله دَروايت مطابق دَ امام مالک رحمه الله هم دغه رائې ده[۲] شرح العمده کښې علامه فاکهانی رحمه الله فرمائی ((وهوالمشهور)) يعنی هم دغه دَ امام مالک رحمه الله مشهورقول دې[۳] امام احمدبن حنبل رحمه الله په يوروايت کښې هم دا قول اختيارکړې دې.[۴] ابن رجب حنبلی رحمه الله فرمائی چه هم دغه زمونږ په اصحاب کښې مشهوردی اوخلال اودهغه ملګرې ابوبکر هم دغه رائې ده.[۵]

دَ احنافو يوروايت هم دغه دې چه خپې اول اووينځلې شی. صاحب درمختار علامه حصکفی رحمه الله دا مستحب ليکلی دی.[۶] اوعلامه شامی رحمه الله دَ صنيع نه هم دَدې ترجيح معلوميږی.[۷]

دويم صورت: دويم صورت دادې چه دَغسل په شروع کښې دَ اودس پوره والې اونه کړی بلکه خپې وينځل روستوکړی اودَ غسل جنابت نه پس خپې اووينځې. هم دغه دَ امام شافعی رحمه الله دويم قول دې[۸] امام نووی رحمه الله داضعيف ګرځولې دې.[۹] داشان قول دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه هم نقل دې.[۱۰]

ابن وهب په مبسوط کښې دَامام مالک رحمه الله نه نقل کړی دی که څوک خپې وينځل دَ غسل نه دَ فارغيدوپورې روستوکول غواړی نو داسې کولې شی[۱۱] اکثرمشائخ حنفيه رحمهم الله مطلقًا دَ خپو دَ روستو وينځلو قائل دی[۱۲] امام محمدبن حسن الشيبانی رحمه الله هم دا اختيارکړی دی.[۱۳]

دريم صورت: دريم صورت دادې چه دخپو وينځل دجنابت غسل کښې په تقديم اوتاخيرسره دواړه برابردی که غواړی نو اول دې اووينځې اودَاودس تکميل دې اوکړی اوکه غواړی نوخپې وينځل دې روستوکړی اودَغسل نه پس دې اووينځی. دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه په يوروايت کښې داسې نقل دی.[۱۴]

څلورم صورت: که دَ غسل ځائی پاک وی ختې وغيره نه وی اواوبه هم نه حصاريږی لکه چه په يو کانړی يادَلرګی په تخته باندې غسل کولې شی ياهغه ځائی پوخ وی نو خپې دې دَغسل نه وراندې

---

۱) المنهاج شرح صحيح مسلم للنووی:۳/۲۲۹فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۳۹ فتح الباری:۱/۴۷۷.
۲) المنتقی شرح مؤطامالک لأبی الوليد الباجی:۱/۳۹۲.
۳) إرشاد الساری لشرح صحيح البخاری للقسطلانی:۱/۴۸۷.
۴) المغنی لابن قدامة الحنبلی:۱/۱۳۸الإنصاف لأبی الحسن المرداوی الحنبلی:۱/۲۵۲.
۵) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۳۹الإنصاف:۱/۲۵۲.
۶) البحرالرائق:۱/۹٤ الدرالمختارمع ردالمحتار:۱/۱۱۷-۱۱۶أوجزالمسالک:۱/۴۹۸.
۷) ردالمحتار مع الدرالمختار۱/۱۱۶بذل المجهود:۲/۲۵۸.
۸) المنهاج شرح صحيح مسلم للنوی:۳/۲۲۰المجموع:۲/۱۸۲تلخيص الحبير:۲/۱۸۰.
۹) المنهاج شرح صحيح مسلم للنوی:۳/۲۲۰.
۱۰) المغنی لابن قدامة الحنبلی:۱/۱۳۸الإنصاف للمرداوی الحنبلی:۱/۲۵۲.
۱۱) المنتقی لأبی الوليد الباجی:۱/۳۹۲ أوجزالمسالک:۱/۳۹۸الشرح الصغير:۲/۱۷۲.
۱۲) ردالمحتار:۱/۱۱۶البحرالرائق:۱/۹٤البناية: ۱/۳۱۹عمدة القاری:۳/۲۸۷.
۱۳) ردالمحتار:۱/۱۱۶.
۱۴) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۳۹المغنی لابن قدامة الحنبلی:۱/۱۳۸الإنصاف:۱/۲۵۲.

اووينځي اوداودس تكميل دي اوكړي اوكه هلته ختې يااوبه جمع كيږي نودخپو وينځل دې روستو كړي اودغسل نه فراغت نه پس يوپاك ځائى ته راشى اوخپې دې اووينځى. دَ احناف اومالكيه نه يو قول داشان هم نقل دې.(١)

دَ جنابت دَغسل دَ پوره كولونه وړاندې دَ اودس دليل: اكمال وضوء قبل الغسل يعنى دَ غسل نه وړاندې دَخپودَوينځلودَاستحباب دَقائلينو دليل دَبخارى شريف حديث الباب دې. داحضرات فرمائى چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها اكثر رواياتوكښې «يتوضأكمايتوضأللصلاة» الفاظ راغلى دى. ظاهر حديث نه تقديم غسلِ رجلين معلوميږى ځكه چه دې نه كامل اودس مراددې په كوم كښې چه دَ خپو وينځل هم داخل دى.(٢)

يواعتراض: په دې استدلال باندې يواعتراض دا كيږى چه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په اكثرو رواياتوكښې دَمانځه دَ اودس په شان دَاودس ذكردې په كوم سره چه تقديم معلوميږى دَ خپو روستو وينځلو هيڅ ذكرنشته دې ليكن امام مسلم رحمه الله دَ ابومعاويه عن هشام په طريق سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه هم داشان روايت نقل كړې دې دَ دې په آخره كښې دا الفاظ دى: «ثم أفاض على سائر جسده ثم غسل رجليه» (٣)دَدې الفاظو په نقل كولو دَ هشام په شاګردانوكښې سره دَدې چه ابومعاويه متفرددې ليكن امام بيهقى رحمه الله دَده تفرد صحيح ګرځولې دې. (٤)

دغه شان دَدې زياتى شاهدهم موجود دې. ابوداؤد طيالسى رحمه الله دَ ابوسلمه رضي الله عنه په واسطه سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت نقل كړې دې دَدې په آخره كښې دى «فإذافرغ غسل قدميه» (٥) يعنى كله چه دَغسل جنابت نه فارغ شى نو دواړه خپې دې اووينځى.(٦)

دَدې نور تائيددَدې نه هم كيږى چه مسنداحمدكښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې دَ تاخير غسل الرجلين صراحت دې. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذاأرادأن يغتسل من جنابة يغسل يديه ثلاثاً، ثم يأخذ بيمينه ليصب بيمينه على شماله فيغسل فرجه حتى ينقيه، ثم يغسل يده غسلاً حسناً، ثم مضمض ثلاثاً، ويستنشق ثلاثاً، ويغسل وجهه ثلاثاً، وذراعيه ثلاثاً، ثم يصب على رأسه الماء ثلاثاً، فإذاخرج غسل قدميه» (٧)

يعنى رسول ا لله صلى الله عليه وسلم چه به كله دَ جنابت دَغسل اراده كوله نودرې ځله به ئې خپل دواړه لاسونه وينځل، بيابه ئې په خپل ښى لاس سره اوبه اخستلې چه هغه به ګس لاس باندې واچوى، بياچه به ئې كله خپل شرمګاه وينځلو تردې چه ښه به پاك شو، بيابه حضورپاك خپل لاس په ښه شان سره وينځلو،

---

١) عمدة القارى:٢٨٧/٣ إرشادالسارى:٤٨٧/١ ردالمحتار:١١٦/١ البحرالرائق:٩٤/١ شرح الزرقانى على مؤطأ مالك: ٩٠/١ فتح البارى للعسقلانى:٤٧٧/١.

٢) فتح البارى للعسقلانى:٤٧٧/١ فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١٣٩/١ عمدةالقارى:٢٨٥/٣ المنتقى للباجى المالكى:٣٩٢/١ المنهاج للنووى:٢٢٠/٣ أوجز المسالك:٤٩٨/١ معارف السنن:٣٥٩/١.

٣) فتح البارى:٤٧٥/١ أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة، رقم:٧١٨ وانفرد به مسلم، انظر تحفة الأشراف، رقم:١٦٩٠١.

٤) فتح البارى: ٤٧٧/١ معارف السنن:٣٦٠/١ فتح الملهم:١٤٥/٣ نيل الأوطار للشوكانى:٢٦٤/١.

٥) الحديث أخرجه أبوداؤد الطيالسى فى مسنده من طريق أبى سلمة بن عبدالرحمن:٢٠٢/٢ رقم:١٥٧٧.

٦) فتح البارى:٤٧٧/١ فتح الملهم:١٤٥/١.

٧) انظر مسنداحمد، فى مسنده عائشة رضي الله عنها:١٥٧/٨ رقم:٢٥١٥٥.

بيا به نى درې خله غرغره كولې اودرې خله به نى پوزه كښې اوبه اچولې اودرې خل به نى خپل مخ وينځلو اودرې خل خپلې متې، بيابه نى په خپل سريانديې درې خل اوبه بهيولې، بياچه به كله د «غسل خانې نه وتلو نوخپلې دواړه خپې به نى وينځلې.

جواب: دمسنداحمد د روايت جواب د ادې لكه څنگه چه په دې كښې د تاخير صراحت راغلې دې هم دغه شان په دې كښې دحضرت عائشه رضي الله عنها نه د تقديم صراحت هم نقل دې. چنانچه شعبى رحمه الله د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړى دى «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا اغتسل من الجنابة، بدأ فتوضأ وضوءه للصلاة، وغسل فرجه وقدميه، ومسح يده بالحائط، ثم أفاض عليه الماء، فكأني أرى أثريده فى الحائط» (١)

يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم چه به كله د جنابت د غسل اراده كوله نو د مانځه والا د اودس په شان اودس به نى كولواوخپل شرمگاه به نى وينځلواودواړه خپې، اوبه ديوال پورې به نى خپل لاس مرلو، بيا به حضور پاك په خپل ځان باندې اوبه بهيولې، حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى لكه چه زه د حضورپاك صلى الله عليه وسلم په ديوال باندې د لاس مرلو اثر وينم.

لهٰذا دحضرت عائشه رضي الله عنها روايت الباب اونور د دې معنى تول روايتونه په خپل ظاهرباندې محمول دى اومراد ترې نه هم تقديم غسل الرجلين دې. باقى پاتې شوه خبره دابومعاويه عن هشام والا روايت «اوابوداؤدطيالسى اومسنداحمد كښې تاخيرغسل الرجلين والارروايتونه» نو د دې دوه جوابونه وركړې شوى دى. يودا چه په دې سره تفريق وضوء جواز بيانول مقصوددى يعنى په اودس كښې څه اندامونه وړاندې اوڅه دغسل كولونه پس وينځل جائزدى. دويم جواب دا وركړې شوې دې چه ابومعاويه عن هشام يادد دې په شان معنى والا روايتونوكښې چه كوم «ثم غسل رجليه» په شان الفاظ راغلى دى نو د دې نه مراددادې «أعاد غسلهما لاستيعاب الغسل بعدأن كان غسلهما فى الوضوء» يعنى په اودس كښې دخپو وينځلونه پس د استيعاب د وجې نه دوباره دا اووينځلې. د دې توجيه نه دا «ثم يفيض على جلده كله» بيا نې په خپل تول بدن باندې اوبه اوبهيولې، موافق به شى چه د دې نه هم استيعاب غسل مقصود دې. (٢) بيا داحضرات فرمائى چه د حضرت عائشه رضي الله عنها ضبط حديث اود طول صحبت د وجې نه د دې روايت ته دحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت باندې ترجيح حاصله ده. (٣)

د قائلين تاخيردليل: دغسل جنابت نه وړاندې په اودس كښې د خپو نه وينځل اوداد غسل نه پس روستوكولوپورې قائل حضرات وائى چه د حضرت ميمونه رضي الله عنها په اكثرو رواياتوكښې د خپو روستوو ينځلو صراحت موجوددې. حضرت ميمونه رضي الله عنها «وضوءه للصلاة» سره د غيررجلين زياتوالې هم نقل كړې دې او په روايت كښې د دې خبرې صراحت هم موجوددې چه حضورپاك دغسل نه فارغيدونه پس يوطرف ته كيدوسره خپې مباركې وينځلې دى. (٤) امام مسلم رحمه الله پخپله د حضرت عائشه رضي الله عنها د ابو معاويه عن هشام په طريق سره تاخيرغسل الرجلين نقل كړې دې. (٥)

---

(١) انظر مسندأحمد، فى مسند عائشه رضي الله عنها ٤٦٣/٨ رقم:٢٦٥٢٣.

(٢) اوگورئى: فتح البارى للعسقلانى:٤٧٧/١فتح الملهم:١٤٥/١.

(٣) فتح الملهم:١٤٥/١معارف السنن:٣٦٠/١البناية:٣٢٠/١.

(٤) فتح البارى:٤٧٥/١أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة، رقم:٧١٨وانفرد به مسلم، انظر تحفة الأشراف، رقم:١٦٩٠١.

(٥) قدمرتخريجه آنفاً انظر ص:١٥٧رقم الحاشية:٣.

په دې روايت باندې سره دَدې چه كلام كړې شوې دې چه دَ ابومعاويه تفرددې ليكن علامه بيهقي رحمه الله داصحيح ګرځولې دې. [1]اومحدثين شراح حديث دَ ابوداؤدطيالسي دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت دَدې شاهدګرځولې دې. (كماتقدم) ([2]) په مسنداحمدكښې هم دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه تاخير نقل دې. په كوم سره چه دَدې نور تائيدكيږي([3])دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه هم صراحتاً تاخيرغسل الرجلين نقل دې. ([4])

دَ تقديم والا رواياتو توجيه: دَ حضرت عائشه رضي الله عنها هغه روايتونه په كوم كښې چه «**يتوضأكما يتوضأ للصلاة**» په شان الفاظ نقل دي دكوم نه چه قائلين تقديم اكمال وضوء قبل الغسل باندې استدلال كوي. قائلين تاخيردَدې په جواب كښې وائي چونكه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په اكثرو رواياتوكښې د تاخيرصراحت راغلې دې اوپخپله دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه تاخيرهم روايت دې لهذا «**يتوضأكمايتوضأ للصلاة**» نه «**أكثره سوي الرجلين**» يعني بغيردَ خپودَ وينځلونه به اكثراودس مراد اخستلې شي. ([5])

علامه قسطلاني رحمه الله دَعلامه كرماني رحمه الله دا توجيه ردكړې ده هغه فرمائي چه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روايت مطلق او دَحضرت ميمونه رضي الله عنها روايت مقيد ګرځول صحيح نه دي ځكه چه دَ اطلاق اوتقييد تعلق صفات سره دې دَ يواندام وينځلاونه وينځلوسره نه دې. ([6])بياعلامه قسطلاني رحمه الله وائي چه زياتوالې خودَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې دې چه هغې دَغسل نه وړاندې په اودس كښې خپې وينځل نقل كړې دي.

لهذا دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت باندې به دَحضرت عائشه رضي الله عنها روايت ته تقديم حاصل وي.

([7])علامه كرماني رحمه الله دَدې دا جواب وركړې دې چه دَ محدثينو په نيزدَ ثقه دَ زياتي نه مراد الفاظ كښې زياتوالې وي اودَالفاظو زياتې دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې دې دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې نشته دې. ([8])حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها روايت په مجازباندې محمول كولوسره دې نه اكثراودس مراد اخستې شي.([9])

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَحافظ ابن حجر رحمه الله داخبره صحيح نه ده چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها روايت په مجاز باندې محمول كړې شي ځكه چه بغيردَ ضرورت نه دَ مجاز طرف ته نه شي تللې اودَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې دَ مجازطرف ته دَ تللو هيڅ داعيه او سبب هم موجودنه دې. ([10])

---

[1]) الحديث أخرجه أبوداؤد الطيالسي في مسنده من طريق أبي سلمة بن عبدالرحمن:۲۰۲/۲رقم:۱۵۷۷.

[2]) فتح الباري:۴۷۷/۱ نيل الأوطار:۲۶۴/۱فتح الملهم:۱۴۵/۳معارف السنن:۲۶۰/۱.

[3]) مسندأحمد، مسندعائشه رضي الله عنها:۱۵۷/۸رقم:۲۵۱۵۵.

[4]) فتح البَاري لابن رجب الحنبلي:۱۳۹/۱.

[5]) فتح الباري:۴۷۷/۱شرح الكرماني:۱۱۲/۳.

[6]) إرشادالساري بشرح صحيح البخاري:۴۸۹/۱.

[7]) إرشاد الساري للقسطلاني:۴۸۹/۱شرح الكرماني:۱۱۲/۳.

[8]) شرح الكرماني على صحيح البخاري:۱۱۲/۳.

[9]) فتح الباري للعسقلاني:۴۷۷/۱عمدة القاري:۲۸۷/۳.

[10]) عمدة القاري للعيني:۲۸۷/۳.

دَغسل رجلین دَتاخیر حکمت: امام قرطبی رحمه الله فرمائی «الحکمة فی تأخیر غسل الرجلین لیحصل الافتتاح والاختتام بأعضاء الوضوء» [۱] دَ غسل جنابت نه وړاندې په اودس کښې دَخپو په وینځلوکښې تاخیر کښې حکمت دادې چه غسل جنابت افتتاح او اختتام دَاودس په اندامونوسره وی.

دَدریم صورت توجیه: دَخپو وینځلو وړاندې کول اوروستوکول دواړه برابردی که غواړی نو اول دې اووینځی اوکه غواړی نو روستودې اووینځی. په یوروایت کښې امام احمدبن حنبل رحمه الله نه هم دغه نقل دی. [۲]

صاحب مغنی علامه ابن قدامة حنبلی رحمه الله دَدې قول په توجیه کښې فرمائی چه دَخپو وینځلو وړاندیوالې او روستووالی کښې دَاحادیثواختلاف په دې خبره باندې دلالت کوی چه «دلته» موضع غسل مقصودنه دې بلکه مقصودخواصل غسل«خپې» دی.(که هغه وړاندې حاصل وی اوکه روستو) [۳]

دَڅلورم صورت توجیه: دَاحنافو او مالکیه دَ یوروایت مطابق که چرې غاسل په داسې ځائی کښې غسل کوی چرته چه اوبه نه جمع کیږی اوختې وغیره هم نه وی نوخپې وینځل دې وړاندې کړی ګنې روستودې کړی.داقول په جمع بین الروایات باندې مبنی دی دَدې قائلین فرمائی چه بعض روایاتو کښې تقدیم او بعض کښې تاخیر ذکر دې لهذا که چرې په داسې ځائی کښې غسل اوکړې شی چرته چه اوبه نه جمع کیږی یا ختې وغیره نه وی نودَخپو وینځل دې وړاندې کړی لکه چه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په روایاتوکښې راغلی دی اوکه چرې اوبه جمع کیږی یا ختې وغیره وی نودَخپو وینځل دې روستوکړی. لهذا دَتاخیروالاتول روایتونه هم په دې صورت باندې محمول دی. [۴]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه مجمع الماء کیدودَ وجې نه تاخیرغسل رجلین قول دَ ماء مستعمل په نجس کیدوباندې مبنی دې. [۵] دَعلامه ابن عابدین شامی رحمه الله دَ صنیع نه تقدیم غسل رجلین افضل کیدل معلومیږی. دَ پورته ذکرشوی تفصیلاتو دَ ذکرکولونه پس هغوی فرمائی چه دَ مفتی به قول مطابق چونکه ماء مستعمل طاهر یعنی پاکې وی او بیادا چه اوبوته ترهغه وخته پورې مستعمل نه شی وئیلې ترکومې چه دَتول بدنه جدا نه شی. لهذا کله چه غسل کونکې خپل ځائی بدل کړی نوبیابه دَ اوبودمستعمل کیدو حکم لګولې شی. [۶] باقی پاتې شوه خبره دَ روایاتودَاختلاف نوعلامه ابن نجیم مصری رحمه الله فرمائی چه په روایاتوکښې دَتقدیم اوتاخیر اختلاف اولویت او غیراولویت دې نه چه دَ جواز اوعدم جواز. [۷]

حاصل داچه دَ جنابت دَغسل نه وړاندې په اودس کښې خپې وینځل افضل دی البته حضورپاك به کله دَ تنظیف په توګه اودَ جواز دَ بیان دَ پاره دَدې وینځل روستوکول. [۸]

---

[۱]) فتح الباری :۴۷۸/۱ المنتقی:۳۹۲/۱ إرشادالساری:۴۸۸/۱.

[۲]) المغنی لابن قدامة الحنبلی:۱۳۸/۱ الإنصاف للمرداوی:۲۵۲/۱.

[۳]) المغنی لابن قدامة الحنبلی:۱۳۸/۱.

[۴]) عمدة القاری:۲۸۵،۲۸۷/۳ إرشادالساری:۴۸۹/۱.

[۵]) البنایة شرح الهدایة للعینی:۳۲۲/۱.

[۶]) ردالمحتار مع الدرالمختار:۱۱۷/۱-۱۱۶.

[۷]) البحرالرائق شرح کنزالدقائق:۹۴/۱ فتح الملهم:۱۴۵/۳.

[۸]) الکوثرالجاری:۴۰۸/۱ بذل المجهود:۲۵۸/۲.

قوله: ثم يدخل أصابعه في الماء فيخلل بها أصول الشعر: بيا به (حضورپاك) خپلې ګوتې په اوبو کښې ډوبولې او په هغې سره به ئې د ويښتو په جرړوکښې خلال کولو. فيخلل بها. يعنى په خپلو ګوتوسره به ئې د ويښتو خلال کولو کومې چه به ئې په اوبوکښې ډوبې کړې وې. (۱)

دَ امام مسلم رحمه الله په روايت کښې «ثم يأخذ الماء، فيدخل أصابعه في أصول الشعر» (۲) يعني بيا به حضورپاك اوبه اخستلې اوخپلې ګوتې به ئې دَ ويښتو په جرړوکښې داخلولې. امام ترمذى رحمه الله او امام نسائى رحمه الله دَ ابن عيينه رحمه الله په طريق سره روايت نقل کړې دې «ثم يشرب شعره الماء» (۳) يعني بيا به حضورپاك خپل ويښته په اوبوسره لمدول. مقصد دَ ټولو رواياتوداخودل دى چه حضورپاك به دَ ويښتو جرړې په اوبوسره لمدولې.

اصول الشعر: دَ مستملى اوحموى په روايت کښې أصول الشعر يعنى الشعر لام دَ تعريف سره راغلې دې. (۴) خودکشميهنى په روايت کښې أصول الشعر په ځاى باندې أصول شعره الفاظ راغلى دى يعنى دَخپل سرمبارك دَ ويښتو جرړوته به ئې اوبه رسولې. (۵)

دَدې تائيد دَ امام بيهقى رحمه الله دَهشام عن حماد بن سلمه په روايت سره کيږى په دې کښې دى «فيخلل بها شق رأسه الأيمن، فيتبع بها أصول الشعر، ثم يفعل بشق رأسه الأيسر» (۶) يعنى حضورپاك به په خپلو لونډو ګوتوسره دَسردَ ښى طرف خلال فرمائيلو اودَويښتو جرړو پورې به ئې اوبه رسولې، بيابه ئې دَسردَ ګس حصې خلال کولو. قاضي عياض رحمه الله فرمائى چه بعض حضرات وائى چه دَ ټول بدن دَ ويښتو خلال به کولې شى. هغه يا خودَ أصول الشعر په عموم سره استدلال کوى يادَ بدن دَباقى حصو دَ ويښتو دَسرپه ويښتوباندې قياس کوى. (۷) علامه کورانى رحمه الله فرمائى چه أصول شعره الفاظ په دې خبره باندې دلالت کوى چه دَويښتو جرړوته اوبه رسول ضرورى دى. (۸) دَ يوبل روايت نه هم دَدې تائيد کيږى چه حضورپاك اوفرمائيل «إن تحت كل شعرة جنابة» (۹) يعنى دَهرويښته لاندې جنابت (نجاست) وى.

دَ ويښتودَ خلال حکمت اوفائده: ابن حجر رحمه الله وغيره دَتخليل شعر حکمت اوفائده بيانولوسره فرمائى: «فائدة التخليل إيصال الماء إلى الشعر والبشرة، ومباشرة الشعر باليد ليحصل تعميمه بالماء، وتأنيس البشرة لئلا

---

(۱) فتح البارى: ۱/۴۷۶ عمدة القارى: ۱/۲۸٤.
(۲) أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة: رقم: ۷۱۸.
(۳) الحديث أخرجه الترمذى فى جامعه، فى أبواب الطهارة، باب ماجاء فى الغسل من الجنابة، رقم: ۱۰٤ والنسائى فى سننه كتاب الطهارة، باب تخليل الجنب رأسه، ولفظه: "كان يشرب رأسه" رقم: ۲۵۰.
(۴) إرشاد السارى بشرح صحيح البخارى: ۱/۴۸۷ تحفة البارى: ۱/۲۱۹.
(۵) عمدة القارى: ۳/۲۸۵ فتح البارى: ۱/۴۷۶.
(۶) أخرجه البيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب تخليل أصول الشعر بالماء وإيصاله إلى البشرة، رقم: ۸۲۵
(۷) شرح الزرقانى: ۱/۹۱ فتح البارى: ۱/۴۷۶.
(۸) الكوثر الجارى إلى رياض أحاديث البخارى: ۱/٤۰۷.
(۹) الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى الغسل من الجنابة، رقم: ۲٤۸ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة، باب تحت كل شعرة جنابة، رقم: ۵۹۷ والترمذى فى جامعه فى أبواب الطهارة، باب ماجاء أن تحت كل شعرة جنابة، رقم: ۱۰۶ وانظر جامع الأصول، النوع الأول فى كيفية الغسل، رقم: ۵۳۱۶ وتحفة الأشراف، رقم: ۱٤۵۰۲.

بصبها بالصب ماتتأذى به» (۱) دَ تخليل فائده دَ ويښتوجرړو ته او څرمن ته اوبه رسول دى دې دَپاره چه په عمومى توګه باندې دَ بدن هرځائى ته اوبه اورسيږى اوڅرمن نرمه شى، اوبغيردَ خلال نه اوبه بهيولوسره دکيدونکى ممکن تکليف نه بچاؤاوشى. امام نووى رحمه الله اوعلامه قسطلانى رحمه الله «فيدخل أصابعه فى أصول الشعر» په شرح کښې فرمائى: «والحکمة فى هذا تليين الشعر وترطيبه ليسهل مرور الماء عليه ويکون أبعد من الإسراف فى الماء» (۲)

دَ خلال حکمت دادې چه ويښته نرم تازه اوښکلې شى دې دَپاره چه په هغې باندې اوبه بهيول آسان وى اودَ اوبو په استعمال کښې دَ اسراف نه بچ شى.

دَ سر دَ ويښتو دَخلال حکم: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه زرقانى رحمه الله ليکلى دى چه په غسل کښې په اتفاق سره دَ سر دَ ويښتو خلال غيرواجب دې الايه چه دَ سر ويښته په څه څيزسره ترلې شوې وى يعنى ويښته اينختې وى او څه څيزسره کلك شوې وى دَ کوم په وجه چه بغيردَ تخليل نه اوبه دَ ويښتو جرړو ته نه شى رسيدې. «نوبيابه خلال کول ضرورى وى دې دَپاره چه اوبه دَ ويښتو جرړو ته اورسيدې شى» (۳)

تخليل لحيه: دَ ائمه په مينځ کښې مختلف فيه ده دَ دې وضاحت په کتاب الوضوء کښې راغلې دې.

قوله: ثم يصب على رأسه ثلاث غرف بيديه: بيا حضورپاك په خپلو لاسونو باندې درې لپې «اوبه» په خپل سرباندې واچولې. **ثلاث غرف:** غرف دَ غين په ضمه او راء فتحه سره دَ **غرفة** جمع ده. **الغرفة** «دَ غين ضمه سره» يوه لپه اخستې شوې اوبوته وائى. او**الغَرفة** «دَغين فتحه سره» مصدرمرة دې يوخل لپه ډکولو ته وائى. (۴)

دَعلامه انورشاه کشميرى رحمه الله رائې: علامه انورشاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه **الغَرفة** په فتح دَغين په لوښى سره لږې اوبوته وائى او**الغُرفة** په ضمه دَ غين دَنهر نه لږې اوبه اخستوته وائى. لکه چه ارشاد بارى تعالى دې ﴿إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ﴾ (۵) يعنى مګرڅوك چه واخلى يوه لپه په خپل لاس سره. (۶) دَ **الغُرفة** جمع **غُرُفات، غُرَفات او غُرْفات** دَ راء په ضمه فتحه اوسکون سره هم راځى. (۷)

دَ نسخو اختلاف: علامه عينى رحمه الله وائى چه دکشميهنى په روايت کښې «ثلاث غرف» راغلې دې. (۸) خو حافظ ابن حجر رحمه الله غرفات دَ کشميهنى روايت ګرځولې دې. (۱) علامه قسطلانى رحمه الله وائى چه

---

(۱) اوګورئى: فتح البارى: ۴۷۶/۱ شرح الزرقانى على موطأ للإمام مالك: ۹۱/۱.
(۲) اوګورئى: المنهاج شرح صحيح مسلم للنووى: ۲۲۰/۳، إرشادالسارى بشرح صحيح البخارى: ۴۸۸/۱.
(۳) فتح البارى: ۴۷۶/۱ شرح الزرقانى على موطأالإمام مالك: ۹۱/۱ فتح الملهم بشرح صحيح الإمام مسلم: ۳/۱۴۴.
(۴) الصحاح للجوهرى، ص: ۷۲۲ لسان العرب: ۵۴/۱۰ مجمع بحار الأنوار: ۲۹/۴ فتح البارى: ۴۷۶/۱ عمدة القارى: ۲۸۵/۳ إرشاد السارى: ۴۸۸/۱.
(۵) البقرة: ۲۴۹.
(۶) فيض البارى: ۴۵۳/۱.
(۷) الصحاح للجوهرى ص: ۷۲۲ لسان العرب: ۵۴/۱۰ مجمع بحارالأنوار: ۲۹/۴.
(۸) عمدة القارى: ۲۸۵/۳.

غرفات دَ اصيلى روايت دې. [۲] بهرحال دَ نسخواختلاف په خپل ځائې دلته هم لفظ غرفات راجح دې ځکه چه غرفات جمع قلت ده اوبه عام توګه دَ ثلاث عدد تميزجمع قلت راځي. [۴]

دَ لفظ غرف رومبې توجيه: البته په کومونسخوکښې چه غرف راغلې دې دَهغې يوه توجيه داده چه لفظ غرف سره ددې چه دَ جمع کثرت وزن دې ليکن دلته دا جمع دَ قلت قائم مقام ده ځکه چه کله جمع کثرت جمع قلت په ځائې او جمع قلت دَ جمع کثرت په ځائې راوړلې شي. [۳]

دويمه توجيه: ددې دويمه توجيه داده چه غرف په وزن دَ فُعل کوفيين په نيزجمع قلت دَ اوزان نه ده. هغه وائي چه دَ فعل فاء ضمه اوکسره سره دجمع قلت وزن دې لکه دالله تعالى ارشاد ﴿فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ﴾ [۵] او﴿ثَمَانِيَ حِجَجٍ﴾ [۶] کښې لفظ "سور" په وزن فعل اولفظ "حجج" په وزن دَ فعل جمع قلت دَ اوزان نه ده. [۷]

دَ ثلاث غرف نه دَ شوافع تثليث فى الغسل باندې استدلال: ثلاث غرف الفاظ نه شوافع دَ «تثليث فى الغسل» په استحباب باندې استدلال کړې دې. [۸] چنانچه امام نووى رحمه الله په مسلم شريف کښې دَ جبير بن مطعم رضي الله عنه روايت «فإني أفيض على رأسي ثلاث أكف» [۹] يعنى زه په خپل سرباندې درې لپې اوبه اچوم، په ذيل کښې ليکلي دي: "په دې حديث سره په سرباندې درې ځل دَ اوبواچولو استحباب معلوميږى په دې باندې اتفاق دې. زمونږ اصحاب (فقهاء شافعيه) په سر اوباقى داودس په اندامونو باندې قياس کولوسره ټول بدن دې سره ملحق کړې دې. ځکه چه په اودس کښې تخفيف دې اوباربار دَدې ضرورت پيښيږي. لهذا چه کله په اودس کښې تثليث مستحب دې نو په غسل کښې به په طريقه اولى مستحب وي. په دې مسئله کښې دَ چا په نيزڅه اختلاف زمونږ په علم کښې نشته دې بغيردَ قاضى القضاة ماوردى رحمه الله هغه وائي چه په غسل کښې تکرار مستحب نه دې دَهغه دا قول شاذ اومتروک دې." [۱۰]

---

[۱] فتح الباري: ۱/۴۷۶.
[۲] إرشاد الساري: ۱/۴۸۸.
[۳] فتح الباري: ۱/۴۷۶ عمدة القاري: ۳/۲۸۵ إرشادالساري: ۱/۴۸۸.
[۴] فتح الباري: ۱/۴۷۶ عمدة القاري: ۳/۲۸۵ إرشادالساري: ۱/۴۸۸.
[۵] سورت هود: ۱۳.
[۶] سورت القصص: ۲۷.
[۷] عمدة القاري: ۳/۲۸۵ إرشادالساري: ۱/۴۸۸.
[۸] فتح الباري: ۱/۴۷۶ إرشادالساري: ۱/۴۸۸.
[۹] الحديث أخرجه البخاري فى صحيحه فى كتاب الغسل باب من أفاض على رأسه ثلاثاً رقم: ۲۵۴ ومسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم: ۷۴۰ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲۳۹ والنسائي فى سننه فى كتاب الطهارة باب ذكر مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم: ۲۵۰ وأخرجه أيضاً فيه فى كتاب الغسل والتيمم باب مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم: ۴۲۳ وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة وسننها، باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۵۷۵ انظر تحفة الأشراف رقم: ۳۱۸۶.
[۱۰] المنهاج: ۳/۲۳۵-۲۳۴.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه (عدم استحباب صرف دَماوردی رحمه الله نه دې) بلکه هم دغه خبره ابو علي السنجي رحمه الله په شرح الفروع کښې ذکرکړې ده او امام قرطبي رحمه الله هم دَدې قائل دې.[1] په مذکوره روايت کښې تثليث ته ((باب من بدأ بالحلاب أو الطيب عند الغسل)) کښې حضرت قاسم رحمه الله دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه په روايت باندې محمول کړې شوې دې دَدې مقتضٰى داده چه هر يولپه دَ سردَ مختلف طرفونونه اچولې شوې وي.[2]

چنانچه ماوردی رحمه الله هم دا اختيارکړې دې هغه فرمائي چه دَغسل شروع دَ ښي طرف نه اوبه بهيولوسره کوئي. دَ قاسم رحمه الله دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَ روايت دَ وجې نه، حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه کله به رسول الله ﷺ دَ جنابت دَ غسل اراده کوله نو په خپلو دواړو لاسونوکښې به ئې اوبه اخستلې اودَسر مبارك دَښي طرف نه به ئې شروع کوله بيابه ئې گس طرف باندې اوبه اچولې.[3]

دَ بخارى شريف په روايت کښې حلاب دَ راغوښتلوهم ذکر دې. دَدې تفصيلي بحث به په مذکوره باب کښې راځي. ان شاء الله. دَ احنافو په نيزهم په غسل کښې درې ځل اوبه بهيول سنت دی ليکن دا ياد ساتئ چه درې لپې اوبه اچول مسنون نه دی بلکه سنت درې ځل استيعاب سره غسل کول دی.

چنانچه ابن نجيم رحمه الله ليکلي دی ((السنة تكرار الغسلات المستوعبات لا الغرفات))[4] يعني تکرارسره داسې غسل کول چه پوره بدن اووينځلې شي سنت دی نه چه (درې ځل) لپې اوبه اچول. علامه زرقاني رحمه الله فرمائي چه تثليث رأس سره خاص دې. هم دغه دَ حديث (الفاظ "ثم يصب على رأسه") مدلول دې.[5]

قوله:: ثم يفيض الماء على جلده كله: بيا به حضورپاك په خپل ټول بدن مبارك باندې اوبه بهيولې. **يفيض الماء:** أفاض، يفيض، إفاضة دَ باب افعال نه دَمضارع معروف صيغه ده. ((أفاض الماء على نفسه)) په بدن باندې اوبه بهيولوته وائي.[6]

علامه مطرزی رحمه الله وائي ((أفاض الماء: صبه بكثرة)) په کثرت سره اوبه بهيولوته وائي.[7] علامه کوراني رحمه الله ليکلي دی چه ((الإفاضة: الصب من الأعلى بكثرة، من فاض الماء إذا سال عن جوانب الحوض))[8] افاضه دَ

---

[1]) فتح الباري:۴۷۶/۱.

[2]) فتح الباري:۴۷۶/۱.

[3]) الحاوي الكبير:۲۶۸/۱والحديث أخرجه البخاري في صحيحه في كتاب الغسل باب من بدأ بالحلاب أوالطيب عندالغسل رقم:۲۵۸ومسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب صفة غسل الجنابة رقم:۷۲۵ أبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم:۲۴۰والنسائي في سننه في كتاب الغسل والتيمم، باب استبراء البشرة في الغسل من الجنابة رقم:۴۲۲ انظرتحفة الأشراف رقم:۱۷۴۴۷.

[4]) البحرالرائق:۴۷/۱.

[5]) شرح الزرقاني:۹۱/۱.

[6]) اوگورئې: لسان العرب:۳۶۶/۱۰الصحاح للجوهري ص:۸۳۰النهاية لابن الأثير:۴۰۴/۲.

[7]) المغرب في ترتيب المعرب للمطرزي:۱۵۴/۲الكوثر الجاري للكوراني:۴۰۷/۱.

پورته طرف نه په كثرت سره اوبه بهيولوته وائي. اودا «فاض الماء» نه ماخوذ دي. «فاض الماء» هغه وخت ونيلې شي كله چه په حوض كښې د اوبو ډكيدونه پس د دې د اطرافونه بهيدل شروع شي. فاض الماء فيضاً د سمع نه د اوبو چپه راتلل ډكيدوسره بهيدل اوبه كثرت سره بهيدوته وائي.(۱)

دعلامه لكهنوى رحمه الله رائې: علامه عبدالحى لكهنوى رحمه الله د "درر" په حواله سره ليكلي دى چه «الإفاضة: الصب» يعنى د پورته نه اوبه راغورزولوته وائي. لهذا په غيرجارى اوبوكښې كه چرې صب نه وى نوغسل ته به مسنون نه شى ونيلې سره د دې چه پليتى لرې شى. «اوطهارت حاصل شي» البته په بهيدلو اوبوكښې كه څوك غوپه اووهى او په اندازه د اودس اوغسل په هغې كښې حصارشى نوهغه د سنت تكميل اوكړو. (۲)

كوم حضرات چه دلك شرط نه ګرځوى هغه «يفيض الماء» نه استدلال كوى «چه يفيض صرف اوبه بهيولوته وائي نه چه مرلوته» نودې نه معلومه شود چه دلك ضرورى نه دې. د حنفيه شافعيه حنابله اوبعض مالكيه په نيز «دلك في الغسل» مستحب دې خو امام مالك رحمه الله او امام مزنى رحمه الله دا په اودس باندې قياس كولوسره واجب ګرځوى. (۴)

علامه مازرى رحمه الله وائي چه د جمهورو «الإفاضة» په «الإسالة» معنى كښې اخستلوسره په عدم دلك باندې استدلال كول صحيح نه دى څكه چه «فاض» د «غَسَل» په معنى كښې هم راځى لهذا په غسل كښې به اختلاف باقى پاتې وى. (۵)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «ولايخفى مافيه» (۶)يعنى علامه مازرى رحمه الله په دې قول كښې چه كوم ضعف دې هغه د چانه هم پټ نه دې. دعلامه مازرى رحمه الله د دې قول باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله «ولايخفى مافيه» ونيلو وجه داده چه د لغت د يومعتبر كتاب نه «فاض» په معنى د «غَسَل» ثبوت نشته دې.(۷)

قوله: جلده: د جلدنه مراددلته بدن دې علامه رافعى رحمه الله وائي «وقديكنى بالجلدعن البدن» (۸) يعنى جلد ونيلو سره بدن مراد اخستې شى.

قوله: كلّه: كله د تاكيدپه توګه راوړلې شوې دې دې د پاره چه چاته دا وهم نه وى چه د دې نه اكثر بدن مراددې بلكه د كلّه تاكيد په دې خبره دلالت كوى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم په غسل كښې ټول بدن

---

(۱) الكوثر الجارى:۱/۴۰۷.
(۲) لسان العرب:۱۰/۳۶۶الصحاح ص:۸۳۰النهاية:۲/۴۰۴.
(۳) السعاية فى كشف مافى شرح الوقاية للإمام عبدالحى اللكهنوى:۱/۲۹۶.
(۴) اوګورئى: فتح البارى للعسقلانى:۱/۳۷۶عمدة القارى:۳/۲۸۵إرشادالسارى:۱/۴۸۸شرح الزرقانى:۱/۹۱.
(۵) اوګورئى: فتح البارى للعسقلانى:۱/۴۷۶شرح الزرقانى على موطأالإمام مالک:۱/۹۱.
(۶) فتح البارى:۱/۴۷۶.
(۷) اوګورئى: لسان العرب:۱/۳۶۶المغرب:۲/۱۵۴الصحاح ص:۸۳۰ النهاية:۲/۴۰۴.
(۸) شرح الزرقانى على موطأالإمام مالک:۱/۹۱.

مبارك اووينځلو.(۱) دَ کلِه په تاکيدسره دَدې خبرې تائيدهم کيږي چه دَ غسل نه وړاندې اودس کول مستقل سنت دى اوپه دې سره دَ اودس پوره کول وړاندې دَغسل په استحباب باندې هم استدلال اوکړې شو چه غسل نه وړاندې په اودس کښې خپې اووينځلې شى روستودې نه کړې شى لکه چه «کمايتوضأللصلوة» دَ الفاظو نه ښکاره کيږي. (۲)

فائده: په حديث باب کښې دَ «کان إذا اغتسل» نه اراده دَغسل مراد ده او «من الجنابة» کښې "من" دَ سببيت دَپاره دې. يعنى «لأجل الجنابة» دَ جنابت دَ وجې نه. (۳)

په حديث مبارك کښې "بدأ"، "فغسل" او "ثم توضأ" دَماضى په صيغه سره راوړل او "يدخل"، "فيخلل"، "يصب" او "يفيض" دَ مضارع راوړلوکښې نکته داده چه که چرې "إذا" شرطيه اومنلې شى نوماضى به دَمستقبل په معنى کيږي لهذا ټول به دَمستقبل په معنى کښې وى. باقى پاتې شوه خبره دَ الفاظو دَ اختلاف نوهغه دَدې خبرې طرف ته دَ اشارې کولودَپاره راوړلې شو چه په دې کښې کوم افعال غسل کښې داخل دى اوکوم خارج دى. لهذا دَماضى والا درېواړه افعال دَغسل نه خارج او مضارع والا افعال دَ غسل نه دى.(۴)که چرې "إذا" ظرفيه اومنلې شى نو ماضى خو به په خپل اصل وى اودَ مضارع والصيغوکښې دَاصل نه دَمستقبل طرف ته عدول په دې وجه کړې شوې دې چه سامعين ته دَ غسل دَ صورت استحضار اوشى.(۵)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په حديث کښې هم دَ غسل جنابت نه وړاندې دَ اودس کولو صراحت موجوددې.

دَحديث نه مستنبط شوى احکام: ① دَ اودس شروع کولو نه وړاندې دَلاسونو وينځل مستحب دى. (که چرې څه پليتى نه وى لګيدلې نو ګنى دَ لاسونو وينځل به واجب وى)(۶). ② دَغسل نه وړاندې اودس کول سنت دى.(۷) ③ دَغسل نه وړاندې دَ اودس پوره والې اوکړى خپې وينځل دې روستوکوى نه. (۸) ④ دَ سرويښتوکښې خلال اودَ ږيرې ويښتوکښې خلال په غسل کښې واجب دې اوپه اودس

(۱) اوګورئى:فتحالبارى:۱/۴۷۶عمدة القارى:۳/۲۸۵إرشادالسارى:۱/۴۸۸شرحالزرقانى:۱/۹۱الکوثرالجارى: ۱/۴۰۷.

(۲) اوګورئى:فتح البارى:۱/۴۷۶عمدة القارى:۳/۲۸۵إرشادالسارى:۱/۴۸۸شرح الزرقانى :۱/۹۱الکوثرالجارى :۱/۴۰۷.

(۳) فتح البارى:۱/۴۷۵عمدة القارى:۳/۲۸۴إرشادالسارى:۱/۴۸۷.

(۴) شرح الکرمانى على صحيح البخارى:۱/۱۱۲-۱۱۱عمدة القارى:۳/۲۸۴تحفة البارى:۱/۲۱۹-۲۱۸.

(۵) اوګورئى: فتح البارى:۱/۴۷۶عمدة القارى:۳/۲۸۴شرح الکرمانى:۱/۱۱۲.

(۶) عمدة القارى:۳/۲۸۵شرح الکرمانى على صحيح البخارى:۱/۱۱۲تحفة البارى:۱/۲۱۹

(۷) عمدة القارى:۳/۲۸۵فتح البارى على صحيح البخارى:۱/۴۷۵شرح ابن بطال:۱/۳۷۹۹إرشادالسارى:۱/۴۸۸.

(۸) فتح البارى:۱/۴۷۶عمدة القارى:۳/۲۸۵.

کنبې سنت دي. (۱)⑤ په خپل لاس باندې درې لپې اوبه په خپل سر باندې اچول مستحب دی. (۲)⑥ دَ جنابت په غسل کنبې گوتې په اوبو کنبې داخلول جائز دی. (۳)

الحديث الثالث

۲۳۹ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: «تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُضُوءَهُ لِلصَّلاَةِ، غَيْرَ رِجْلَيْهِ، وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الأَذَى، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ المَاءَ، ثُمَّ نَحَّى رِجْلَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا، هَذِهِ غُسْلُهُ مِنَ الجَنَابَةِ» [حديث باب ۲۵۷، ۲۵۴، ۲۵۲، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۷۰، ۲۷۲، ۲۷۷] (۴)

ترجمه: مونږ ته محمدبن یوسف بیان اوکړو چه اوونیل مونږ ته سفیان (ثوری) هغه دَ اعمش نه هغه دَ سالم بن ابی الجعد نه هغه دکریب نه اوهغه دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه هغوی دَ حضرت میمونه رضی الله عنها نه چه حرم محترم وه دَ حضورپاک ﷺ هغې اوونیل رسول الله ﷺ (دَ غسل جنابت نه وړاندې) دَ مانځه په شان اودس اوکړو صرف خپې ئې اونه وینځلې اوخپل شرمگاه ئې اووینځلو اوکوم گندگی چه لگیدلې وه (هغه ئې وینځله) بیائې په خپل ځان باندې اوبه اوبهیولې بیائی دواړه خپې اوځنډلې هغه ئې وینځلې (سالم اوونیل) دَ حضورپاک دَ جنابت غسل هم دغه وو.

تراجم رجال:

---

(۱) عمدة القاری:۲۸۵/۳إرشادالساری:۴۸۸/۱.

(۲) شرح الکرمانی:۱۱۲/۱تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۳) عمدة القاری:۲۸۶/۳شرح الکرمانی:۱۱۲/۱.

(۴) الحدیث أخرجه البخاری فی صحیحه أیضاً فی کتاب الغسل باب الغسل مرة، رقم: ۲۵۷،وأخرجه أیضاً فی الکتاب نفسه، فی باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة رقم:۲۵۹بنحوه، وفیه أیضاً، باب مسح الید بالتراب لتکون أنقی رقم:۲۶۰وفیه أیضاً، باب تفریق الوضوء والغسل رقم:۲۶۵، بنحوه مختصراً، وفیه أیضاً باب من أفرغ بیمینه علی شماله فی الغسل رقم:۲۶۶ بنحوه وفیه أیضاً باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم یعد غسل مواضع الوضوء منه مرة أخری رقم:۲۷۴، بنحوه، وفیه أیضاً باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة رقم:۲۷۶، وفیه أیضاً فی باب التستر فی الغسل عند الناس رقم:۲۸۱، مختصراً نحوه وفیه أیضاً، باب الغسل بالصاع ونحوه رقم:۲۵۳، وأخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الحیض، باب تسترالمغتسل بثوب ونحوه، رقم:۷۶۴، مختصراً، وفیه أیضاً باب صفة غسل الجنابة رقم: ۷۲۲، وأخرجه أبوداؤد فی سننه مطولاً فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة، رقم: ۲۴۵، وأخرجه الترمذی فی جامعه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة، بنحوه مختصراً، وقال هذا حدیث حسن صحیح رقم: ۱۰۳، وأخرجه النسائی فی سننه فی کتاب الطهارة باب غسل الرجلین فی غیرالمکان الذی یغتسل فیه رقم:۲۵۳، وأیضاً فی کتاب الغسل والتیمم باب إزالة الجنب الأذی عنه قبل إفاضة الماء علیه بنحوه، مختصراً، رقم: ۴۱۸، أیضاً فی الکتاب نفسه، باب مسح الیدبالأرض بعدغسل الفرج:۴۱۹، وفیه أیضاً باب الاستتار عندالغسل، مختصراً رقم:۴۰۶، وفیه أیضاً باب الغسل مرة واحدة رقم: ۴۲۸وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة وسننها، باب المندیل بعد الوضوء وبعد الغسل، مختصراً رقم:۴۶۷، انظرجامع الأصول رقم:۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم:۱۸۰۶۴.

محمدبن يوسف: دامحمدبن يوسف فريابى رحمه الله دي. دَدوى تفصيلي حالات «**كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا**» لاندې تيرشوى دى.[1]
سفيان: دامشهورامام محمدث سفيان بن سعيدثورى رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الإيمان باب علامة المنافق**» لاندې بيان كړې شوى دى.[2]
الاعمش: دامشهورمحدث سليمان بن مهران الاعمش رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم**» لاندې تيرشوى دى.[3]
سالم بن ابي الجعد: داسالم بن ابى الجعد كوفى رحمه الله دي. دَدوى حالات «**كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال، عندالوقاع**» لاندې تيرشوى دى.[4]
كُريب: داكريب بن ابى مسلم قرشي دي. دَدوى حالات «**كتاب الضوء باب التخفيف فى الوضوء**» لاندې تيرشوى دى.[5]
ابن عباس رضي الله عنه: داد حضورپاك دَ تره خوئى عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دي. دَدوى تفصيلي حالات «**بدءالوحى باب كيف كان بدءالوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، الحديث الرابع**» لاندې تيرشوى دى.[6]
ميمونة رضي الله عنها: دادَ حضورپاك زوجه مطهره ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. دَدې حالات «**كتاب العلم باب السمر فى العلم**» دَويم حديث لاندې تيرشوى دى.[7]

شرح حديث

قوله: : <u>توضأ رسول الله صلى الله عليه وسلم وضوءه للصلاة غير رجليه</u>: رسول الله صلى الله عليه وسلم «دَغسل جنابت نه وړاندې» دَ مانځه والا دَ اودس په شان اودس كړې دې. صرف خپې اونه وينځلې.

قوله: : <u>غير رجليه</u>: دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په الفاظوكښې دَغسل جنابت په اودس كښې دَ خپو دَ وينځلو دَ روستوكولو صراحت دې اوداد حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت كړې شوې دَتيرشوى روايت مخالف هم دې.[8]

دَعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله توجيه: حضرت مولاناعلامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله دَحضرت عائشه رضي الله عنها اودَحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ روايتونو توجيه بيانولوسره ليكي: "دَدې ترجمه په ذيل كښې امام

---

[1] اوګورئى: كشف البارى:۳/۲۵٤-۲۵۲
[2] اوګورئى كشف البارى:۲/۲۷۸.
[3] اوګورئى: كشف البارى:۲/۲۵۱.
[4] صحيح البخارى كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال، وعندالوقاع.
[5] صحيح بخارى كتاب الضوء باب التخفيف فى الوضوء.
[6] اوګورئى: كشف البارى:۱/٤۳۷-٤۳۵.
[7] اوګورئى كشف البارى:٤/٤۲۲-٤۰۲.
[8] فتح البارى:۱/٤۷۷عمدة القارى:۳/۲۸۷.

بخاري رحمه الله دوه روايتونه نقل کړي دي دحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت کښې دخپو د وينځلو جدا ذکرنشه دې اودحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت کښې د خپود وينځلوجدا تذکره موجوده چه حضورپاك دغسل نه فارغ کيدونه پس خپې د هغه ځائې نه اخواکيدوسره او ونې وينځلې. حضرات فقهاء ددې دواړو روايتونود صحت د وجې نه دا په جدا جدا صورتونوباندې محمول کوي. کله دا صورت وي چرته چه غسل کولې شي هلته داستعمال شوي اوبود وتلو لار وي، په داسې صورت کښې به خپې اودس سره وينځلې شي اوکله دغسل په مقام کښې د استعمال شوې اوبو د وتو لار نه وي اواوبه هم هلته جمع کيږي. په داسې صورت کښې به خپې د غسل نه پس هم وينځلې شي. د دوو جدا صورتونو د روايت د وجې نه دامعلوميږي چه دحضرت عائشه رضي الله عنها په کورکښې به د اوبو د وتلو لار وی په دې وجه حضورپاك خپې وينځل روستونه کړې اود حضرت ميمونه رضي الله عنها کره دغسل په مقام کښې د اوبووتلو لار نه وه په دې وجه حضورپاك خپلې خپې دهغه ځائې نه اخوا کيدوسره اووينځلې.[1]

قوله: وغسل فرجه وما أصابه من الأذى: اوحضورپاك خپل شرمګاه اووينځلو اوکومه ګندګي چه لګيدلې وه (هغه ئې اووينځله). **وغسل فرجه:** وغسل فرجه کښې واو دترتيب دپاره دې يانه دې ياد بل څه معنې دپاره مستعمل دې په دې باره کښې شراح حديث مختلف توجيهات بيان کړي دي.

اعتراض: علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه که څوك دا اووائي چه د شرمګاه وينځل خود اودس نه وړاندې وي نو بيا په حديث کښې اودس ولې مقدم کړې شوې دې؟

دعلامه کرماني رحمه الله توجيهات: ددې اعتراض علامه کرماني رحمه الله درې جوابونه ورکړي دي: ① د اودس د شرمګاه په وينځلوباندې مقدم کول واجب نه دی په دې وجه تقديم اوتاخير واقع کيږي. ② يادلته واؤ دترتيب دپاره نه دې (لهذا په دې سره شرمګاه وينځلوتاخير لازم نه راځي) ③ يا واؤ حاليه دې(يعنې د مانځه والاد اودس په شان اودس ئې اوکړو په داسې حال کښې چه شرمګاه ئې اووينځلو)[2]

دعلامه عيني رحمه الله په علامه کرماني رحمه الله باندې نقد: علامه عيني رحمه الله دعلامه کرماني رحمه الله په دريواړو توجيهاتو باندې نقدکړې دې. هغه فرمائي چه هغه دا څنګه اووئيل چه د شرمګاه وينځل مقدم کول واجب نه دی. (حالانکه واجب دی) دهغه ددې قول هيڅ حيثيت نشته دې.[3]

اودهغه دا وينا چه دلته واؤ ترتيب دپاره نه دې دا تعسف دې (بې ځايه خبره) ده. داپخپله دهغه خلاف يودليل دې ځکه چه دهغوی په نيزخو واؤ اصل کښې د ترتيب دپاره راځي. حالانکه يومحقق هم ددې قائل نه دې.[4]

د علامه کرماني رحمه الله واؤ حاليه ګرځول هم صحيح نه دی ددې هيڅ صحيح توجيه هم نه شي کيدې ځکه چه حضورپاك شرمګاه وينځلوسره به څنګه اودس کړې وی؟[1]

---

[1]) فضل الباري:۲/۴۲۶.

[2]) اوګورئي: شرح الکرماني على صحيح البخاري:۱/۱۱۲عمدة القاري:۳/۲۸۷ إرشادالساري للقسطلاني:۱/۴۸۹.

[3]) عمدة القاري:۳/۲۸۷.

[4]) عمدة القاري:۳/۲۸۷.

دَعلامه عینی رحمه الله توجیه: علامه عینی رحمه الله دَ واؤ باره کښې دا توجیه بیان کړې ده صحیح خبره داده چه واؤ دَاصل وضع په اعتبارسره مطلق دَ جمع دَپاره راځي نودَحدیث معنی دا شوه چه حضورپاك ﷺ اودس اوشرمګاه وینځلوعمل جمع کړې. (۲)بیا واؤ مطلق دَ جمع دَپاره کیدل دا سره دَدې چه علی التعیین دَ یوعمل په بل عمل باندې دَتقدیم مقتضی نه دې. لیکن په دویم روایت کښې دَدې صراحت راغلې دې چه حضورپاك اول شرمګاه اووینځلو بیائی اودس اوکړو لکه چه امام بخاری رحمه الله پخپله «باب التستر فی الغسل عند الناس» کښې عبدالله ابن المبارك عن الثوری په طریق سره نقل کړی دی. په دې کښې اول لاسونه وینځل بیاشرمګاه وینځل او په دیوال باندې لاس مږل اوصفاکول اوبیا دَاودس کولوسره دَ خپو وینځل نقل دی. (۳)

چنانچه حضرت میمونه رضي الله عنها فرمائی: «سترتُ النبی صلی الله علیه وسلم وهو یغتسل من الجنابة، فغسل یدیه، ثم صب بیمینه علی شماله، فغسل فرجه وما أصابه، ثم مسح بیده علی الحائط، أوالأرض، ثم توضأ وضوءه للصلاة غیر رجلیه ثم أفاض الماء علی جسده، ثم تنحی، فغسل قدمیه» (۴)

یعنی کوم وخت چه نبی کریم ﷺ دَ جنابت غسل کولو نوما دَهغوی پرده کړې وه. حضورپاك خپل لاسونه اووینځل بیائی په ښی لاس سره په ګس باندې اوبه اوبهیولې اوشرمګاه ئی اووینځلو، اوڅه چه په هغې باندې لګیدلې وو هغه ئی اووینځل، بیاخپل لاس په زمکه یا په دیوال باندې مږلوسره اووینځلو، بیادَمانځه دَ اودس په شان اودس اوکړو دَخپو نه علاوه، بیائی اوبه په خپل بدن باندې اوبهیولې بیا دَهغه ځائی نه اخوا شو او خپلې خپې ئی اووینځلې.

په دې روایت کښې ټول ا فعال په "ثمّ" سره بیان کړې شوی دی کوم چه په ترتیب باندې دلالت کوی. بیا چونکه بعض احادیث دَ بعض نورو وضاحت کوی (لهذا دَدې روایت دَ وجې نه «ثم غسل فرجه» باره کښې به داسې وئیلې شی چه دلته مطلق اودس او شرمګاه وینځل دواړه راجمع کړې شوی دی حلانکه دَترتیب مطابق دَ شرمګاه وینځل مقدم دی). (۵)

قوله: :فرجه: دلته دَ فرج نه مراد عضومخصوص (اندام مخصوصه) دې علامه کرمانی رحمه الله فرمائی «هذا دلیل صحیح علی صحة إطلاق الفرج علی الذکر» (۶)

الاذی: الأذی نه «المستقذر الطاهر» پاك خیری وغیره مراددې. (۷) علامه عینی رحمه الله دَ بعض خلقو داقول چه «وما أصابه من الأذی» نه نجاست مرادنه دې، دائی مکابره ګرځولې ده. (۸)

---

(۱) عمدة القاری:۲۸۷/۳.

(۲) عمدة القاری:۲۸۷/۳.

(۳) عمدة القاری:۲۸۷/۳ فتح الباری للعسقلانی:۴۷۸/۱ إرشادالساری: للقسطلانی:۴۸۹/۱.

(۴) رقم الحدیث:۲۸۱وقد مرتخریجه بالتفصیل، انظرص:۱۷٤، حاشیة رقم:۷.

(۵) عمدة القاری:۲۸۷/۳إرشادالساری:۴۸۹/۱فتح الباری:۴۷۸/۱.

(۶) شرح الکرمانی:۱۱۲/۱عمدة القاری:۲۸۷/۳تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۷) عمدة القاری:۲۸۷/۳شرح الکرمانی:۱۱۳/۱.

(۸) عمدة القاری:۲۸۷/۳.

قوله::ثم أفاض علیه الماء ثم نحی رجلیه فغسلهما: بیا حضورپاك په خپل ځان باندې اوبه اوبهیولې بیا ئې هغه ځائې نه اخوا شو خپې ئې اووینځلې.
د تیرشوي حدیث په تشریح کښې داخبره تیره شوې ده چه د دې افاضه ماء نه مراد استیعاب غسل دې اوخپې روستو کولوسره بیا د هغه ځائې نه اخوا کیدل او وینځلوتوجیهات هم بیان کړې شوي دي.

قوله::هذه غسله من الجنابة: هم دغه د نبی کریم ﷺ د جنابت غسل وو. **هذه غسله**:هذه اسم اشاره د تانیث د پاره راوړلې شوې ده مشار الیه، الأفعال المذکوره دي. یعنی افعال مذکوره د حضورپاك د جنابت د غسل صورت دې.(۱)

یا ((**هذه صفة غسله**)) تقدیر دې یعنی مضاف محذوف دې. مطلب دا شوه چه دا د رسول الله ﷺ د غسل جنابت صفت اوطریقه ده. دا د ابن عساکر رحمه الله توجیه ده.(۲)

د کشمیهنی رحمه الله په روایت کښې ((**هذا غسله**)) دې اسم اشاره د پاره د مذکرراوړلې شوې د خبرمذکرکیدو د وجې نه یعنی دا د حضورپاك غسل جنابت دې.(۳)

هذه غسله د چاقول دې؟: ((**هذه غسله من الجنابة**)) دا د حضرت میمونه رضي الله عنها الفاظ نه دی بلکه د سالم بن ابی الجعد د طرف نه ادراج دې لکه چه محدث اسماعیلی رحمه الله د دې طرف ته اشاره کړې ده. خوزائده بن قدامه رحمه الله د اعمش رحمه الله نه په خپل روایت کښې دابیان کړې دې چه دا د سالم بن ابی الجعد قول دې.(۴)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په حدیث کښې صراحتًا د وضوء قبل الغسل تذکره موجود ده.

د حدیث نه مستنبط شوې احکام: ① د غسل جنابت نه وړاندې شرمګاه وینځل. ② که په شرمګاه باندې څه نجاست لګیدلې وی نوهغه ختمول. ③ د غسل جنابت نه وړاندې په اودس کښې د خپو وینځل روستوکول. ④ د غسل نه پس خپې وینځل.(۵)

امام بخاری رحمه الله د حضرت میمونه رضي الله عنها داروایت په کتاب الغسل کښې اته ځایونوکښې روایت کړې دې اود دې نه ئې مختلف مسائل جدا جدا ثابت کړی دی. دلته د دې روایت نه ئې ((**وضوء قبل الغسل**)) ثابت کړې دې. والله اعلم بالصواب.

(۱) شرح الکرمانی:۱/۱۱۳فتح الباری: ۱/ ۴۷۸عمدة القاری:۳/۲۸۸.

(۲) إرشادالساری:۱/۸۹ ۴فتح الباری:۱/۴۷۸.

(۳) فتح الباری:۱/۴۷۸عمدة القاری:۳/۲۸۷شرح الکرمانی:۱/۱۱۳إرشاد الساری:۱/۴۸۹تحفة الباری:۱/۲۱۹.

(۴) فتح الباری للعسقلانی:۱/۴۷۸عمدة القاری للعینی:۳/۲۸۸فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۴۱.

(۵) فتح الباری:۱/۴۷۸عمدة القاری:۳/۲۸۸.

۲- باب: غُسْلِ الرَّجُلِ مَعَ امْرَأَتِهِ

دَ سړی خپلې ښځې سره (په یولوښي سره) غسل کول

دَترجمة الباب مقصد: دَامام بخاري رحمه الله دَ دې ترجمه نه دَ غرض اومقصد ډیر احتمالات دی. علامه عینی رحمه الله علامه قسطلانی رحمه الله او شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمه الله دَ رائې مطابق امام بخاري رحمه الله په دې باب سره دَسړی اوښځې په یولوښي سره دَ غسل حکم بیانوی. (۱)

دَحضرت شاه ولی الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی ((أي أنه جائز وفيه خلاف البعض)) (۲)یعنی دَعلماؤ په دې خبره کښې اختلاف دې چه دَ سړی خپلې ښځې سره غسل کول جائزدی که نه؟ نو امام بخاري رحمه الله دَ عدم جوازقائلینوباندې رد فرمائي. دَهغوی مقصد په دې ترجمة الباب سره دَدې جواز بیانول دی. دَ مولانا محمدادریس کاندهلوی رحمه الله هم دغه رائې ده چه دترجمة الباب مقصد داخودل دی چه دَ ښځې اوسړی په یولوښي سره په یوځائی غسل کول جائزدی. (۳)

یواشکال: دَ سړی اوښځې په یوځائی په یولوښي باندې طهارت حاصلولوتوجیه باندې دااشکال کیږی چه امام بخاري رحمه الله دامسئله ((باب وضوء الرجل مع امرأته)) کښې بیان کړې ده بیادلته دوباره دَدې دَ ذکرکولوڅه ضرورت دې؟

جواب: دَدې جواب دادې چه امام بخاري رحمه الله په کتاب الوضوء کښې په یولوښي سره اودس کول ثابت کړې وو. اوس دلته دَ سړی اوښځې په یولوښي سره غسل کول ثابتوی. (نولکه چه هلته ئې طهارت صغری کښې اشتراك بیان کړې وو نودلته طهارت کبری کښې اشتراك بیانول مقصوددی.) (۴)

دَ سړي اوښځې په یوځائی باندې غسل کولودَبیانولو وجه: دَدې بیانولو ضرورت غالباً ځکه پیښ شو چه ابن ابی شیبه رحمه الله دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل کړی دی ((أنه نهى أن تغتسل المرأة والرجل من إناء واحد)) (۵)یعنی هغوی په یولوښي سره دَ سړی اوښځې لامبل منع کړی دی.

دَدې حدیث سندسره دَدې چه صحیح دې لیکن امام بزار رحمه الله په سندحسن سره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دَدې جواز نقل کړې دې. چنانچه(کشف الأستار)کښې دی ((أن النبي صلى الله عليه وسلم كان هووأهله أو بعض أهله يغتسلون من إناء واحد)) (۱)یعنی نبی کریم صلی الله علیه وسلم اودَهغوی کوروالا یابعض کور والا (ازواج مطهرات) به دَ یولوښي نه غسل کولو.

---

(۱) عمدة القاری:۲۹۰/۳،إرشادالساری:۴۸۹/۱،تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۲) رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاری للإمام الشاه ولی الله الدهلوی ص:۱۸،الأبواب والتراجم لصحيح البخاری لشيخ الحديث محمدزكريا الكاندهلوی ص:۶۰ الكنزالمتواری:۱۹۰/۳.

(۳) الأبواب والتراجم للشيخ محمدإدريس الكاندهلوی ص:۲۵۷.

(۴) اوګورئی:فضل الباری:۴۲۶/۲.

(۵) الحديث أخرجه ابن أبی شيبه فی المصنف، كتاب الطهارة باب من كره ذلک: ۳۶۱/۱رقم الحديث: ۳۸۶.

(۱) كشف الأستار كتاب الطهارة باب اغتسال ا لرجال والنساء من إناء واحد:۱۶۴/۱رقم الحديث:۳۲۴،المصنف لابن أبی شيبه مع تحقيق الشيخ محمدعوامه حفظه الله:۳۶۲/۱-۳۶۱.

دَ دې روايت دَ رواتو توثيق: علامه هيثمي رحمه الله فرمائي «رواه البزار ورجاله ثقات» [۱]يعني بزار رحمه الله دَدې حديث روايت کړې او ددې ټول راويان ثقه دي. دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل شوې دَ جواز والا روايت تائيددَ نورو هم ډيرو احاديثو او آثارنه کيږي. «كما قاله الشيخ محمدعوامه حفظه الله في تعليقاته على المصنف» [۲]، علامه طحاوي رحمه الله علامه قرطبي رحمه الله اوامام نووي رحمه الله دَ سړي اوښځې په يولوښي باندې غسل کولوپه جواز باندې اتفاق نقل کړې دې. [۳]علامه عيني رحمه الله دَ نهه صحابه کرامو رضي الله عنهم نه ددې جواز نقل کړې دې په کوم کښې چه حضرت علي بن ابي طالب، حضرت ابن عباس، حضرت جابر، حضرت انس، حضرت ابوهريره، حضرت عائشه صديقه، حضرت ام سلمه، حضرت ام هانئ اوحضرت ميمونه رضي الله عنهن شامل دي. [۴]دَمذکوره بحث دَ تفصيل دَپاره كتاب الوضوء باب وضوء الرجل مع امرأته وفضل وضوء المرأة اوګورئي.

دَ بعضې حضراتو توجيه: بعض حضراتودَ ترجمة الباب مقصد داخودلې دې چه امام بخاري رحمه الله په كتاب الوضوء کښې وضوء من فضل المرأة ثابت کړې وو. دلته غسل من فضل المرأة ثابتوي ځکه چه کله هغوي په يوخائې غسل کوي نوچه کوم وخت يوکس اوبه اخلي نوهغه اوبه به دَ بل دَ پاره فضل جوړيږي. [۵]

دَ بعض حضراتو په توجيه باندې يونظر: يوبعيدتوجيه داده ځکه چه دلته دَ فضل المرأة هيڅ تصريح نشته دې الايه چه څوك په زبردستئي سره دا ثابته کړي چه کله سړې اوښځه په يوخائې غسل کوي نو بهرحال دواړه به په يوخائې اوبوکښې لاس نه وهي کله به دَ يولاس وړاندې کيږي اوکله دَ بل. اوس که دَ ښځې لاس اول پريوتلو نواوبه به فضل مرأة جوړې شي. دَدې قسم تکلفات ضرورت به هغه وخت وي کله چه بله څه صحيح توجيه ممکن نه وي. والله اعلم.

دَ شيخ الحديث حضرت مولانامحمدزکريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث حضرت مولانا محمدزکريا کاندهلوي رحمه الله فرمائي «والأوجه أن المصنف أشار بذلك إلى جواز نظر المرأة إلى عورة زوجها وعكسه» [۶]اوجه داده چه دَامام بخاري رحمه الله مقصد ترجمة الباب نه دَ سړي اوښځې دَ يوبل شرمګاه کتلو جواز بيانول دي.

دَزوجين دَ يوبل شرمګاه کتل: دَ زوجين په يوخائې په غسل کولوکښې داخبره بعيدده چه دَ يونظر دَ بل په شرمګاه باندې پرېنوځي. حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کښې نقل کړي دي چه داؤدي دَ حديث باب نه دَ زوجين دَ يوبل شرمګاه ته دَ کتلو په جواز باندې استدلال کړې دې. [۷]

دَدې تائيددَ ابن حبان رحمه الله دَ روايت نه هم کيږي چنانچه ابن حبان رحمه الله فرمائي: «حدثنا محمد بن شعبه قال حدثني عتبة بن أبي حكيم أنه سأل سليمان بن موسى عن الرجل ينظر إلى فرج امرأته، فقال: سألت عنها عائشة،

---

[۱]) مجمع الزوائد:۱/۲۷۳كشف الأستار:۱/۱۶۴.
[۲]) المصنف لابن أبي شيبة مع تحقيق الشيخ محمدعوامه حفظه الله:۱/۳۶۲.
[۳]) فتح الباري:۱/۳۹۷عمدة القاري:۳/۱۲۶المنهاج للنووي:۳/۲۲۷.
[۴]) عمدة القاري:۳/۱۲۶.
[۵]) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري ص:۶۰الكنز المتواري:۳/۱۹۰.
[۶]) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري ص:۶۰الكنز المتواري:۳/۱۹۰.
[۷]) اوګورئي: فتح الباري:۱/۴۸۰.

فقالت: كنت أغتسل أنا وحبيبي صلى الله عليه وسلم من الإناء الواحد تختلف فيه أكفنا، وأشارت إلى إناء في البيت قدر ستة أقساط» [1].

يعني محمدبن شعيب رحمه الله وائي چه ماته ابوحكيم رحمه الله اوونيل چه ماد سليمان بن موسى رحمه الله نه د سړي د ښځې شرمګاه ته دكتلو متعلق تپوس اوكړو نوهغوى اوونيل چه ماد عطاء رحمه الله نه پوښتنه اوكړه هغه اوونيل چه ماد حضرت عائشه رضي الله عنها نه د دې باره كښې تپوس اوكړو نوهغې اوفرمائيل چه ما او زما محبوب ﷺ به په يولوښي غسل كولو دكوم نه چه به مونږ وار په وار اوبه اخستلې او په كوركښې موجود د شپږ قسط په اندازه د يولوښي طرف ته ئې اشاره اوفرمائيله.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه داحديث په مذكوره مسئله كښې دنص حيثيت لرى.[2] د ابن حبان رحمه الله د روايت نه دامعلومه شوه چه سړې او ښځه د يوبل شرمګاه ته كتلې شي.

په مذكوره استدلال باندې يواشكال: په دې استدلال باندې دا اشكال كيدې شي چه دابن ماجه او شمائل ترمذى په روايت كښې پخپله دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه د دې خلاف روايت دې. چنانچه هغه فرمائي «ما نظرته أوقالت: مارأيت فرج رسول الله صلى الله عليه وسلم» [3] يعنى كله هم زما نظر دحضورپاك په شرمګاه باندې نه دې پريوتې. په يوبل روايت كښې دى «مارأيت من رسول الله صلى الله عليه وسلم ولارأي مني» [4] يعنى نه ماد رسول الله ﷺ شرمګاه ليدلې نه هغوى زما.

د شيخ الحديث مولانازكريا رحمه الله جواب: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله د دې اشكال په جواب كښې فرمائي: «يمكن الجمع بينهما بأن النفي للرؤية قصداً، وأما رواية الإثبات محمولة على وقوع النظر من غيرقصد كمايكون في صورة الاغتسال معاً» [5] يعنى په دواړو روايتونوكښې جمع ممكن ده په داسې توګه په يوځائې غسل كولوسره نظر پريوتل سره د دې چه مستبعدنه دې ليكن نبى كريم ﷺ اوحضرت عائشه رضي الله عنها په قصداً د دې نه احتراز كولو.

مدعىٰ څنګه ثابته شوه؟: اوس سوال دا پيداكيږى چه كله ئې د كتلونه ځان ساتلو نوبيا مدعىٰ يعنى د زوجين د يوبل شرمګاه ته كتل څنګه ثابت شو؟

جواب: د دې جواب هم هغه پورتنئ توجيه ده چه مدعىٰ اقرب حالت باندې نظركولوسره ثابتيږى يعنى چه كله سړې اوښځه په يوځائې ناست وى غسل كوى نودير زيات مستبعددى چه نظر پرينوځى،

---

[1] صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان مع تحقيق الشيخ شعيب الأرنوؤط، كتاب الحظر والإباحة، رقم:٥٥٧٧وقال الشيخ شعيب الأرنوؤط: إسناده حسن

[2] فتح الباري:٤٨٠/١.

[3] الحديث أخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الغسل باب: النهى أن يرى عورة أخيه، رقم:٦٦٢، والترمذي في الشمائل باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:١٦٣،رقم:٣٦٠،انظر تحفة الأشراف رقم:٧٨١٦.

[4] اوګورئى جمع الوسائل في شرح الشمائل باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:-٢١٧ ٢١٨،اداره تاليفات اشرفيه ملتان، أشرف الوسائل إلى فهم الشمائل اللهيتمي، باب ماجاء في حياء رسول الله صلى الله عليه وسلم ص:٥٢١رقم:٣٤٤،الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص٦٠ الكافي الشاف في تخريج أحاديث الكشاف للحافظ ابن حجر رحمه الله وهوفي ذيل الكشاف سورة الأعراف (تحت آية رقم:٢١):٩٤/٢، ط:نشر البلاغة رقم: سوق القدس.

[5] اوګورئى:الأبواب والتراجم لصحيح البخاري:ص:٦٠

نظر پريوځي. دا يوه بله خبره ده چه حضرت عائشه رضي الله عنها او نبي كريم ﷺ په عام توګه دَدې نه خان ساتلو. والله اعلم بالصواب.

دكتاب الغسل دَ ابواب په خپل مينځ كښي مناسبت: علامه عيني رحمه الله دكتاب الغسل دَ ابواب په خپل مينځ كښي مناسبت باره كښي فرمائي «وجه المناسبة بين أبواب هذا الكتاب أعني: كتاب الغسل، ظاهر، لأن كلها فيما يتعلق بالغسل وما يتعلق بالجنب»[1] يعني دكتاب الغسل په ابواب كښي په خپل مينځ كښي مناسبت بالكل واضح دې څكه چه په دې كښي دَهريو تعلق غسل او جنابت اوددې سره متعلق امورو سره دې.

الحديث الأول

۲۵۰- حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الفَرَقُ» [حديث باب [۲۴۷][۶۹۰۸]، وانظر: ۲۵۸][2]

ترجمه: مونږ ته آدم بن ابي اياس بيان اوكړواووئيل مونږ ته ابن ابي ذئب بيان اوكړو، هغه دَ «ابن شهاب» زهري نه هغه دَ عروه نه هغه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه هغې اووئيل ما او نبي كريم ﷺ «دوارو يوځائي» په خانك[3] په شان لوښي سره غسل كولو كوم ته چه فرق وئيلې شي.

تراجم رجال

ادم بن ابي اياس: دا آدم بن ابي اياس عبدالرحمن بن محمد العسقلاني دي. [4] ابوالحسن دَدوي كنيت دي.[1]

---

[1] اوګورئي: عمدة القاري: ۲۹۰/۳.

[2] الحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب الغسل، باب هل يدخل الجنب يده في الإناء أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذرغير الجنابة، رقم: ۲۶۲-۲۶۱ وفي باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قد أروى بشرته أفاض عليه. رقم: ۲۷۳ وفي كتاب الحيض، باب مباشرة الحائض رقم: ۲۹۹. وفي كتاب اللباس، باب ماوطئ من التصاوير رقم: ۵۹۵۶. وفي كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ماذكر النبي صلى الله عليه وسلم وحض على اتفاق أهل العلم وما اجتمع عليه الحرمان: مكة والمدينة وما كان بهما من مشاهد النبي صلى الله عليه وسلم والمهاجرين والأنصار. ومصلى النبي صلى الله عليه وسلم والمنبر والمقبر، رقم: ۷۳۳۹. وأخرجه مسلم في سننه في كتاب الحيض، في باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة، وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة. وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم: ۳۱۹. وابوداؤد في الطهارة في باب مقدار الماء الذي يجزئ به الغسل رقم: ۲۳۸ والترمذي في سننه في كتاب اللباس ما جاء في الجمة واتخاذ الشعر. رقم: ۱۷۵۵ والنسائي في الطهارة في باب ذكر القدر الذي يكتفي به الرجل من الماء للغسل، رقم: ۲۲۹ وأيضاً فيه، باب ذكر الدلالة على أنه لاوقت في ذلك، رقم: ۲۳۲. وأخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الطهارة باب الرجل والمرأة يغتسلان من إناء واحد، رقم: ۳۷۶. وانظر جامع الأصول في أحاديث الرسول رقم: ۵۳۳۳.

[3] دَ اورو اغړلو دَ خاورو لوښي خانك، فيروز اللغات اردو جامع ص: ۱۰۳۶.

[4] دَ دوی مختصر حالات كشف الباري كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده: ۶۷۸/۱ لاندې تيرشوی دی.

دَ هغه پلار ابواياس په نوم كښې اختلاف دې. امام بخارى رحمه الله ابن ابى حاتم رحمه الله وغيره عبدالرحمن بن محمد نقل كړې دې.[1] علامه مغلطائى رحمه الله فرمائى «قال أبواسحاق الحبال: اسم أبى اياس عبدالرحمن، يعرف بناهية»[2] ابواسحاق الحبال اووئيل دَ ابواياس نوم عبدالرحمن دې اوهغه دَ ناهيه په نوم سره مشهوردې. هغه اصلاً دَ خراسان اوسيدونكې وو.[3] ابن حبان رحمه الله فرمائى «مولده بمروالروذ»[4] [5] يعنى دَهغوى پيدائش ځائې مروالروز (خراسان) دې. په بغدادكښې لوئى شوې هم هلته ئى علم حديث حاصل كړې. بيا هم دَدې مقصددپاره كوفه بصره حجاز مصر اوشام سفركړې. عسقلان ئى خپل وطن جوړكړو اوعسقلانى ورته وئيلې شى.[6]

دَهغوى شيوخ حديث: دَهغوى په استاذانو او شيوخ كښې ابن ابى ذئب، امام شعبه، شيبان النحوى، حمادبن سلمه، امام ليث، اسرائيل، مسعودى، ورقاء، ابان بن تغلب، اسماعيل بن رجاء، حبيب بن ابى ثابت، سليمان الاعمش، سماك بن حرب، طلحه بن مصرف، عاصم بن بهدله، عبدالرحمن بن الاسود بن يزيد، عدى بن ثابت، محارب بن دثار، نهال بن عمرو او دَدوى پلار يزيدبن عبدالرحمن الاردى وغيره دى. دَچانه چه به دوى حديث روايت كول.[7]

تلامذه: دَهغوى نه روايت كونكوكښې امام بخارى، امام دارمى اودَهغهٔ خونى عبيدبن آدم، ابوحاتم، ابوزرعه الدمشقى، يعقوب الفسوى، يزيدبن محمدبن عبدالصمد، اسماعيل سمويه، ايوب بن سويدالرملى، ابواسامه، حماد بن اسامه، سفيان ثورى، عمروبن ابى سلمه تينسى، عيسىٰ بن ابراهيم العبدى، مخلدبن شداد، وكيع بن الجراح، يحيى بن زكريا بن ابى الحواجب، يحيى بن زكريا بن ابى زائده، يعلى بن عبيدطنافسى رحمهم الله وغيره دى، اسحاق بن اسماعيل رملى دَهغوى آخرى شاګرد او روايت كونكى دى.[8]

جلالت شان اوتوثيق كښې دَ ائمه اقوال: خطيب بغدادى رحمه الله فرمائى «كان أحد عباد الله الصالحين»[9] آدم بن ابى اياس به دَالله تعالى په كثرت سره عبادت كونكودَ نيكوبنديګانونه وو. امام ابوداؤد، ابن

---

[1] تاريخ بغداد:۲۹/۷ رقم الترجمة:۳٤۹۲،كتاب الثقات لابن حبان التميمى:۸۳/۵رقم الترجمة:۵۸۰تهذيب التهذيب ۱۹٦/۱ : رقم الترجمة:۳٦۸.

[2] التاريخ الكبير جزء:۱ قسم:۲ رقم الترجمة:۳۹ الجرح والتعديل:۱۹۵/۲رقم:۹۷۰.

[3] إكمال تهذيب الكمال:۲۹/۲رقم الترجمة:۳۵۱.

[4] كتاب الثقات:۸۳/۵رقم الترجمة:۵۸۰تاريخ بغداد:۲۹/۷رقم الترجمة:۳٤۹۲.

[5] كتاب الثقات:۸۳/۵رقم الترجمة:۵۸۰وفى الجرح والتعديل:۱۹۵/۲،وأصله من مروزى مولى بنى تميم.

[6] تاريخ بغداد:۲۹/۷ رقم الترجمة:۳٤۹۲،تهذيب الكمال:۳۰۱/۲،رقم الترجمة:۲۹٤.

[7] دَنور تفصيل دَپاره اوګورئى: تاريخ بغداد:۷/۳۰-۲۹ رقم الترجمة:۳٤۹۲،كتاب الثقات لابن حبان التميمى ۸۳/۵:رقم الترجمة:۵۸۰تهذيب الكمال:۲/۳۰۳-۳۰۲رقم الترجمة:۲۹٤ تهذيب التهذيب:۱۹٦/۱رقم الترجمة ۳٦۸:،إكمال التهذيب:۳۰/۲رقم الترجمة:۳۵۱، الجرح والتعديل:۱۹۵/۲رقم الترجمة:۹۷۰.

[8] دَنور تفصيل دَپاره اوګورئى: تاريخ بغداد:۷/۳۰-۲۹ رقم الترجمة:۳٤۹۲،كتاب الثقات لابن حبان التميمى ۸۳/۵:رقم الترجمة:۵۸۰تهذيب الكمال:۲/۳۰۳-۳۰۲رقم الترجمة:۲۹٤ تهذيب التهذيب:۱۹٦/۱رقم الترجمة : ۳٦۸،إكمال التهذيب:۳۰/۲رقم الترجمة:۳۵۱، الجرح والتعديل:۱۹۵/۲رقم الترجمة:۹۷۰.

[9] تاريخ بغداد:۳۰/۷رقم الترجمة:۳٤۹۲.

معین، ابوحاتم، خطیب بغدادي، امام عجلی، ابونعیم، ابن عبدالبر او سمعانی رحمهم الله دَدوی توثیق کړي دي. (۱) ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دَ ده تذکره کړې ده. (۲) امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی چه آدم بن ابی ایاس امیرالمؤمنین فی الحدیث دَامام شعبه په مجلس کښې دَحدیث لیکونکونه وو. امام شعبه به دَ حدیث املا کوله اوهغوی به په ولاړه لیکل. (۳) آدم بن ابی ایاس پخپله فرمائی چه مابه امام شعبه سره حدیث لیکل، زه په تیز لیکونکوکښې ووم خلقو به زما دَ لیکلي شوی نه نقل کولو. امام نسائی رحمه الله فرمائی «لابأس به» (۴) خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی «کان آدم مشهوراً بالسنة شدید التمسك بها والحض علی اعتقادها» (۵) یعنی آدم بن ابی ایاس په سنت باندې په سختئی سره عمل کونکې اوپه دې باندې عقیده کولوکښې مشهوروو. دابواحمدبن عدی کتاب مشایخ بخاري کښې دی «کان من الزهاد» (۶)

دَخطیب بغدادی رحمه الله یوروایت: خطیب بغدادی رحمه الله په خپل سندسره نقل کړي دي. "ابوبکر الاعین وائی چه زه آدم عسقلانی له راغلم اوهغه ته مې اوونیل چه دَامام لیث کاتب عبدالله صالح تاسو ته سلام کوی. نوهغه اوونیل چه هغه ته زما سلام مه وایه، ما ونیل ولې؟ نوهغه اوفرمائیل ځکه چه هغه قرآن ته مخلوق وائی. ما هغه ته اوونیل چه هغه دَدې نه توبه او رجوع کړې ده. اوخلقوته ئی دَخپلې رجوع خبر ورکړې دې. نوآدم بن ابی ایاس اوونیل که چرې داسې وی نو بیا هغه ته زما سلام وایه. راوی وائی ما هغه ته اوونیل چه زه بغداد ته تلل غواړم که ستاسو څه کار وی نو اوښایه. هغه ونیل او (یوکار دی) کله چه ته بغداد ته اورسې نو امام احمدبن حنبل له لاړشه اوزما سلام ورته وایه او ورته وایه ته دَالله تعالی نه اووېرېږه، په کوم څیزکښې چه ته اخته ئی دَهغې په ذریعه سره دَالله تعالی قرب حاصل کړه، څوك دي تا په ویره او پریشانئی کښې راګیرنه کړی، ان شاء الله ته ډیر زر جنت ته تلونکې ئی اوهغه ته اووایه: حدثنا اللیث بن سعد عن محمد بن عجلان، عن أبی الزناد عن الأعرج عن أبی هریرة: قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: من أرادکم علی معصیة الله فلاتطیعوه". یعنی رسول الله ﷺ فرمائیلی چه که څوك تاته دَالله تعالی دَ نافرمانئی اووائی نودَهغه تابعداری مه کوه، راوی وائی زه امام احمدبن حنبل رحمه الله له جیل ته راغلم اوسلام مې اوکړو اوهغوی ته مې دَ آدم بن ابی ایاس سلام اورسولو اودَهغه پیغام او حدیث مې واؤرولو.

امام احمد رحمه الله خپل سر ټیټ کړو بیائی خپل سر اوچت کړو اوونی فرمائیل رحمه الله حیاً ومیتاً، فلقد أحسن النصیحة الله تعالی دې په هغه باندې په دنیا او آخرت کښې رحم اوکړی هغه دَنصیحت حق اداکړو یعنی بهترین نصیحت ئی اوکړو. (۷)

---

۱) اوګورئی: تاریخ بغدادی:۷/۳۱-۳۰ . الجرح والتعدیل:۲/۱۹۵تهذیب الکمال:۲/۳۰۴|کمال التهذیب:۲۸-۲/۳۱،تهذیب التهذیب:۱/۱۹۶.

۲) کتاب الثقات لابن حبان:۵/۸۳.

۳) تاریخ بغدادی: ۷/۳۰، تهذیب الکمال:۲/۳۰۴، الجرح والتعدیل:۲/۱۹۵.

۴) تهذیب التهذیب:۱/۱۹۶.

۵) تاریخ بغدادی: ۷/۳۰ ،إکمال التهذیب:۲/۳۰.

۶) إکمال تهذیب الکمال:۲/۲۹.

۷) تاریخ بغدادی:۷/۳۱ رقم الترجمة:۳۴۹۲، تهذیب الکمال:۲/۳۰۶-۳۰۵رقم الترجمة:۲۹۴.

وفات: ابوعلي الحسين بن القاسم الكوكبي وابي ابوعلي المقدسي خودلي دي چه كله دَ آدم بن ابي اياس دَ انتقال وخت رانيزدې شو نويوقرآن ئې پوره لوستلو سره ختم كړو په داسې حال كښې چه هغوى په ارخ باندې ملاست وو. بيائي اوفرمائيل اې الله تاته دې زما دَ محبت واسطه وى ته په دې خطرناك وخت كښې زما ملګرې جوړشه، ما تاته هم ددې ورځې اميد اوتمنا لرله. ددې نه پس ئې لاأله ألاالله اووئيل او روح ترې لاړو. رحمه الله رحمةً واسعةً. (١)

ابن ابي ذئب: داامام محمدبن عبدالرحمن بن المغيره بن الحارث بن ابي ذئب، قرشي عامري مدني رحمه الله دې(٢) ددوى تفصيلي حالات كشف الباري كتاب العلم، باب حفظ العلم ددويم حديث لاندې تيرشوى دى. (٣)

زهري: (٤)د امشهورمحدث امام ابوبكرمحمدبن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب بن عبدالله بن الحارث بن زهره بن كلاب بن كعب بن لؤى الزهرى المدني دې. (٥)

دَ حديث استاذان: دامام زهري رحمه الله استاذان اوشيوخ كښې ابراهيم بن عبدالله بن حنين، ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف، اسماعيل بن محمدبن سعيد بن ابي وقاص، ثابت بن قيس الزرقي، ثعلبه بن ابي مالك القرظي، جعفربن عمرو بن اميه الضمري، حبيب مولى عروة بن الزبير، حرمله مولى اسامه بن زيد، الحسن بن محمدبن الحنفيه، حفص بن عاصم بن عمر بن ا لخطاب، خارجه بن زيد ثابت، خالدبن المهاجرين خالدبن الوليد، سالم بن عبدالله بن عمر، السائب بن يزيد، سعيدبن خالدبن عمرو بن عثمان بن عفان، سليمان بن يسار، طاؤس بن كيسان، عامربن سعدبن ابي وقاص، عبدالله بن ابي بكر بن محمد بن عمرو بن حزم، عبدالله بن عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبيدالله بن عبدالله بن عمر بن الخطاب، عروه بن الزبير، عطاء بن ابي رباح، علقمه بن وقاص الليثي، على بن الحسين بن على بن ابي طالب، عمربن عبدالعزيز، القاسم بن محمد ابن ابي بكرالصديق، نافع مولى ابن عمر، يزيدبن الاصم، ابو ادريس الخولاني رحمهم الله وغيره دى. (٦)

تلامذه: ابن شهاب زهري رحمه الله نه روايت كونكوكښې ابان بن صالح، ابراهيم بن ابي علبه، اسامه بن زيد الليثي، ايوب السختياني، بكربن وائل، زمع بن صالح، زياد بن سعد، سفيان بن عيينه، عبدالله بن دينار، عبدالله بن عيسىٰ بن عبدالرحمن بن ابي ليلي، عبدالله بن مسلم ابن شهاب الزهري، عبدالرحمن بن خالد بن مسافر، عبدالرحمن بن عمرو الاوزاعي، عطاء بن ابي رباح، عقيل بن خالد الايلي، عمربن عبدالعزيز، عمروبن دينار، عمرو ابن شعيب، قتاده بن دعامه، ليث بن سعد، مالك بن انس، محمدبن عبدالرحمن بن ابي ذئب، محمدبن المنكدر، معاويه بن سلام، هشام

---

(١) تاريخ بغدادي:٧/٣٢-٣١ تهذيب الكمال: ٢/٣٠٥ ,إكمال التهذيب الكمال:٢/٣١.

(٢) اوګورئى تهذيب الكمال:٢٥/٦٣٠م

(٣) كشف الباري:٤/٤٤٩-٤٤٢.

(٤) ددوى مختصر حالات، كشف الباري:١/٣٢٦بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي الى رسول الله صلى الله عليه وسلم ددريم حديث په ذيل كښې تيرشوى دى.

(٥)اوګورئى:تهذيب الكمال:٢٦/٤٢٠-٤١٩رقم الترجمة:٥٦٠٦ سيرأعلام النبلاء: ٥/٣٢٦رقم الترجمة: ١٦٠.تهذيب التهذيب :٩/٤٤٥رقم الترجمة:٧٣٢.

(٦) اوګورئى: تهذيب الكمال:٢٦/٤٢٦-٤٢٠،تهذيب التهذيب:٩/٤٤٧-٤٤٦.

بن عروه، يحيى بن سعيدالانصارى، يوسف بن يعقوب بن ماجبيشون، ابوسلمة العاملى، ابوعلى بن يزيد الايلى رحمهم الله وغيره دى. (۱)

مقام اوجلالت شان: امام بخارى رحمه الله د ابراهيم بن منذر رحمه الله نه نقل كړى دى «أنه أخذ القرآن فى ثمانين ليلة» يعنى ابن شهاب زهرى رحمه الله په اتيا وشپو كښې قرآن كريم ياد كړو. (۲)

ابراهيم بن سعد رحمه الله د خپل پلار نه نقل كوى: «ماسبقنا ابن شهاب بشىء من العلم إلا أنه كان يشد ثوبه عند صدره ويسأل عن ما يريد، وكنا تمنعنا الحداثة» (۳) يعنى ابن شهاب رحمه الله زمونږ نه د يوخيزبه ذريعه په علم كښې زيات نه دې سوا د دې نه چه هغه به خپله كپړه خپلې سينې سره تړله اوڅه چه به هغه غوښتل د هغې باره كښې به ئې تپوس كولو اوزمونږ كم عمرى به مانع كيدلو.

د امام زهرى رحمه الله حالات هم د هغوى په ژبه: ما زهرى نه واوريدله هغوى فرمائيل چه زه لوئى شوم په داسې حال كښې چه زه هلك ووم اومابسره څه مال نه وو اونه د ديوان نه د خليفه د طرف نه زماځه حصه مقرروه اوزه عبدالله بن ثعلبه بن صُعير نه د خپل قوم نسب زده كولو. يوسړى هغه له راغلواود طلاق د مسئلې پوښتنه ئې ترې اوكړه نوهغه د هغې جواب ورنه كړې شو اوسوال كونكى ته ئې د سعيدبن المسيب نه د معلومات كولود پاره اووئيل. ما په خپل زړه كښې اووئيل چه زه داسې بوډا سړى سره يم چه دا وائى رسول الله ﷺ د هغه په سرباندې د شفقت لاس راښكلې دې او هغه د طلاق يوه مسئله هم نه پيژنى. ما ثعلبه پريخودو او د سائل سره سعيدبن المسيب له راغلو. (دې نه پس) زه عروه ، عبيدالله او د ابوبكر بن عبدالرحمن په صحبت كښې كيناستم تردې چه ماد شريعت مسائل زده كړل.

بيا زه شام ته راغلم د پيشمنى په وخت د دمشق په جمات كښې داخل شوم نومقصوره (ورې كمرې) مخې ته يوه ډيره لويه حلقه قائم وه زه په هغې كښې كيناستم. خلقو زماد نسب باره كښې پوښتنه اوكړه نوماوئيل قريشى يم. نوهغوى تپوس اوكړو چه آيا تاته د ام ولد د حكم باره كښې څه علم شته؟ نوماهغوى ته د عمر بن الخطاب رضى الله عنه قول واورولو. هغوى اووئيل داد قبيصه بن ذؤيب مجلس دې هغه به په دې باره كښې ستا حمايت كوى. قبيصه تشريف راوړو نوهغوى ته په دې باره كښې اوخودلې شو. هغه زما د نسب پوښتنه اوكړه اود سعيدبن المسيب اود هغه د ملګرو باره كښې ئې پوښتنه اوكړه. ما هغوى ته اوخودل نو هغه اووئيل زه به تا اميرالمؤمنين له بوځم. د سحر مونځ كولونه پس قبيصه واپس راوګرځيدو نوزه هغه سره شوم. قبيصه اميرالمؤمنين عبدالملك له لاړو. زه دروازې سره لږساعت اودريدم تردې چه نمر راوختلو. بيا خادم (اجازت وركونكې) بهر راغلو اووئى وئيل چه چرته دې مدينى اوقرشى؟ ما وئيل چه زه دلته يم. دغه خادم سره زه اميرالمؤمنين له راغلم. ما اوكتل چه د هغه مخې ته قرآن كريم پروت دې كوم چه اميرالمؤمنين بندكړې دې. د اميرالمؤمنين په حكم باندې مصحف د هغه ځائى نه اوچت كړې شو. هغه سره د قبيصه نه علاوه بل څوك ناست نه وو. ما هغوى ته سلام اوكړو. اميرالمؤمنين زما باره كښې تپوس اوكړو نوما ورته اووئيل چه زه محمدبن مسلم يم. دې نه پس ئې د ام ولدباره كښې تپوس اوكړو نوما د ام ولدباره كښې د حضرت عمر رضى الله عنه

(۱) تهذيب الكمال: ۲۶/۴۳۱-۴۲۷، تهذيب التهذيب: ۹/۴۴۷.
(۲) تاريخ الكبير: ۱/۲۲۰.
(۳) ذيب الكمال: ۲۶/۴۳۳.

حديث بيان كړو. نود قبيصه طرف ته متوجه كيدوسره اميرالمؤمنين اوفرمائيل: دا د ټولو آفاق طرف ته اوليكئى. (١)

محمدبن سعد رحمه الله د امام زهرى رحمه الله تذكره اهل مدينه طبقه رابعه كښې كړې ده. (٢)سفيان بن عيينه عمرو بن دينار نه نقل كوى هغه فرمائى ما د زهرى رحمه الله نه زيات صحيح حديث بيانونكې نه دې ليدلى (٣)هم دعمرو بن دينار رحمه الله نه نقل دى چه ماد زهرى رحمه الله نه زيات څوك نه دى ليدلى چه درهم اودينارد هغه په نيز بې قيمت وى. دنانير اودرهم دهغه په نيزد سوټونه زيات حيثيت نه لرلو. (٤) امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى چه زهرى رحمه الله په خلقوكښې د ښه حديث او بهترين سندوالا دې. (٥)

تدوين حديث: دتابعينو په زمانه كښې د تدوين حديث عظيم الشان كارنامه سر ته رسونكو محدثينوكښې امام زهرى رحمه الله نوم د ټولونه په سردې. عمربن عبدالعزيز رحمه الله په مدينه كښې خپل عامل ابوبكربن حزم رحمه الله اونورعاملان په دې خبره باندې ماموركړل چه هغوى دې د رسول الله ﷺ سنت راجمع كړى.

چنانچه ابوبكربن حزم رحمه الله او ابن شهاب زهرى رحمه الله داعظيم كار په ښه طريقه سره سر ته اورسولو. خاص كر ابن شهاب زهرى رحمه الله د جمع اوتدوين حديث په سلسله كښې كوم خدمات سرته رسولى دى هغه د يوصاحب علم نه پټ نه دى.

ابن عساكر او نور مؤرخين اوعلماء كرامو د امام مالك رحمه الله نه نقل كړى دى چه هغوى فرمائيلى دى ((أول من دوّن العلم ابن شهاب)) (٦)يعنى دټولونه اول علم (حديث) تدوين كونكې ابن شهاب رحمه الله دې. عبدالعزيز بن محمد دراوردى رحمه الله فرمائى ((أول من دوّن العلم وكتبه ابن شهاب)) (٧)يعنى د ټولونه اول علم (حديث) تدون كونكې اوليكونكې ابن شهاب رحمه الله دې. ددې تصريحات نه معلومه شوه چه د ټولو نه اول حديث جمع كونكې اومدون كولوشرف ابن شهاب زهرى رحمه الله ته حاصل دې. ددې نه پس بيا علماء سلف د جمع اوترتيب سلسله جارى اوساتله.

په امام زهرى رحمه الله باندې د مستشرقينو اعتراضات او شبهات: دامام زهرى رحمه الله ثقاهت ديانت اوامانت باندې ائمه اسلام اتفاق كړې دې.مستشرقين نه د جرمنى يومتعصب يهودى "اګنس ګولډ يهر" د مسلمانانود حديث ذخيره مشكوك ګرځولو په فاسد غرض په امام زهرى رحمه الله باندې د حديث د ځان نه جوړولو تهمت اولګولو. ددغه خبيث الباطن يهودى باطل ګمان دې چه د امام زهرى رحمه الله د بنو اميه حكمرانانوسره تعلقات وو په دې وجه امام زهرى رحمه الله دهغوى داغراض او خواهش موافق ډير احاديث جوړكړل او خپل نوم سره ئې د ډيرو زياتو احاديثومنسوب كولو اجازت وركړو وغيره. ددې نه ګولډزيهر دا نتيجه اوويستله چه كله دومره ثقه راوى هم احاديث وضع كول نود نورو معامله خو بهرحال اهون ده لهذا په دې وجه د احاديثو موجوده ذخيره جعلى ده.

---

١) براعلام النبلا:٣٣٠/٥.

٢) الطبقات الكبرى: ١٢٦/٤.

٣) الجرح والتعديل: ٨/٨٦٨رقم الترجمة:٣١٨.

٤) تهذيب الكمال:٤٣٥/٢٦.

٥) سيرأعلام النبلا:٣٣٥/٥.

٦) تاريخ دمشق:٣٣٤/٥٥حلية الأولياء:٣٦٣/٣البداية والنهاية: ٣٥٨/٩.

٧) تاريخ دمشق: ٣٤٣/٥٥، سيرأعلام النبلاء: ٣٣٤/٥اكمال تهذيب الكمال: ٣٥٣/١٠.

دَ ګولډزیهر په شبهاتو باندې رد: دَ ګولډ زیهر یهودی مستشرق دا شبهات په بنیادی توګه سره بالکل غلط دی. دا دَ یهودو او مستشرقینو دَ اسلام دښمنئ او دَ احادیثو ذخیره شکمنه جوړولو په سلسله کښې کیدونکو کوششونو تسلسل دې. علماء اسلام په هره زمانه کښې په دې بې خایه اعتراضاتو باطلې بنه پوره ردونه کړی او دَهغې ئی محققانه کافی اوشافی جوابونه ورکړی دی.

چنانچه ډاکټر مصطفی حسنی سباعی صاحب خپل کتاب «السنة ومكانتها في التشريع الإسلامي» کښې دَ ګولډزیهر په ټولو اعتراضاتو باندې محققانه کلام کړې دې. ډاکټر صاحب لیکی چه نه ده معلومه امام زهری رحمه الله غوندې ثقه ثبت حجت او صادق امام دَ بنوامیه حکمرانانوسره تعلقات دَ بنوامیه حکمرانانو دَ وضع حدیث دَ پاره څنګه غنیمت اوګنړلو. حالانکه دَ پخوانئ زمانې نه دَ علماء کرامو دا دستور پاتې دې چه عامة المسلمین دَ مصالح په خاطر، یا حکمرانانوته نصیحت کولو یاهغوی ته دَ یودینی خبرې تعلیم ورکولو یادَهغوی دَاولاد تربیت کولوپه غرض سره به هغوی له تلل راتلل. خپل یوذاتی غرض حاصلول ئی مقصد نه وو.

«العقد الفريد» کښې ذکردی چه امام زهری رحمه الله ولیدبن عبدالملک له تشریف راوړو نوهغه اووئیل چه اهل شام مونږ ته یوحدیث بیانوی. امام زهری رحمه الله اووئیل کوم یوحدیث؟ نو ولید اووئیل چه هغوی وائی «أن الله إذا استرعى عبداً رعيته، كتب له الحسنات ولم يكتب له السيئات» یعنی کله چه الله تعالی یوبنده حاکم جوړوی نودَهغه نیکئ لیکلې کیږی اوبدئی نه لیکلې کیږی. امام زهری رحمه الله اوفرمائیل دا حدیث باطل دې. آیا یونبی چه خلیفه هم وی هغه دَالله تعالی په نیززیات قابل اکرام احترام دې یاغیرنبی څوک چه صرف خلیفه وی؟ نو ولیدوئیل داسې نه ده بلکه چه کوم نبی خلیفه وی هغه زیات دَ اکرام اواحترام قابل دې. نو امام زهری رحمه الله اوفرمائیل الله تعالی خپل نبی داؤد علیه السلام ته مخاطب کولوسره اوفرمائیل ﴿يَٰدَاوُۥدُ إِنَّا جَعَلْنَٰكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ [1] نوچه کله الله تعالی خپل نبی چه خلیفه هم دې ته دا تنبیه فرمائی نوستاڅه خیال دې چه دَهغه سړی باره کښې څوک چه صرف خلیفه وی نبی نه وی؟

ولید اووئیل داخلق اهل شام مونږ زمونږ دَ دین باره کښې ګمراه کوی. [2] غوراوکړئ چه دَ امام زهری رحمه الله اوخلیفه ولید په مینځ کښې تعلق سره امت ته چه کوم فکری فائده حاصلیږی هغه په کومه اندازه ده.

بل دا چه آیا امام زهری رحمه الله دَ حکمرانانو مخکښې تیټیږی. آیا دَ دغه خلقو په خواهش باندې په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې دَ خان نه احادیث جوړوی یا په مکمل خیرخواهئ سره دَ دروغژنوخلقو نه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ سنتو حفاظت کوی بلکه ددې نه زیات امام زهری رحمه الله خلیفه مسلمین دَ کذاب راویانو دَاثر لاندې پاتیکیدو سره استمرار في الظلم والباطل نه منع کوی.

---

[1] سورة ص: ۲۶، ترجمه: اې داؤدا ته مونږ ګرخولې نائب په ملک کښې بس ته حکومت کوه خلقوکښې په انصاف سره اومه زه دَ زړه په خواهش باندې بیابه هغه تا ګمراه کړي دَ لارې دَالله تعالی نه، بیشکه چه کوم خلق ګمراه کیږی دَالله تعالی دَ لارې نه دهغوی دپاره سخت عذاب دې په دې خبره باندې چه هغوی هیره کړه ورځ دَ حساب.

[2] الجزء الأول ص: ۶۰ الطبعة الجديدة.

دَ امام زهری رحمه الله يوه واقعه ده کومه چه ابن عساکر رحمه الله په خپل سندسره دَ امام شافعي رحمه الله نه نقل کړې ده. چه هشام بن عبدالملك دَ سليمان بن يسار نه دَالله تعالى دَ ارشاد ﴿ وَالَّذِیْ تَوَلّٰی کِبْرَهٗ مِنْهُمْ لَهٗ عَذَابٌ عَظِیْمٌ ﴾ [1] دَ تفسير باره کښې تپوس کولوسره اووئيل چه ﴿ تَوَلّٰی کِبْرَهٗ ﴾ نه څوك مراددى؟ سليمان په جواب کښې اووئيل چه عبدالله بن ابى بن سلول. هشام دَ حق باره کښې دَهغه سختې او غيرت ازميښت کولو دپاره اووئيل نه تاغلط بيانى اوکړه بلکه دې نه مرادعلى بن ابى طالب رضي الله عنه دې. سليمان اووئيل چه اميرالمؤمنين دَخپلې خبرې باره کښې ديرښه پوهيږې. په دې کښې ابن شهاب زهری رحمه الله تشريف راوړو نوهشام هم دغه سوال دَهغه نه تپوس اوکړو. هغه هم په جواب کښې اوفرمائيل چه دې نه مراد عبدالله بن ابى بن سلول دې.

هشام دَ وړاندې په شان امام زهری رحمه الله ته هم اووئيل چه تادَ غلط بيانئى نه کاروا خستو دې نه خوعلى بن ابى طالب رضي الله عنه مراددې. امام زهری رحمه الله په سخته غصه کښې اووئيل ولې زه دروغ وايم ته تباه شې په الله تعالى قسم که څوك دَ آسمان نه آواز اوکړې چه الله تعالى دروغ وئيل جائز کړې دی نوما به بياهم دروغ نه وئيل. بيائى اوفرمائيل چه ماته فلانکى فلانکى حديث بيان کړو چه دې نه مراد عبدالله بن ابى بن سلول دې. امام شافعي رحمه الله فرمائي چه درباريانو يوشان دَ امام زهری رحمه الله باره کښې غصه کولو تردې چه هشام امام زهری رحمه الله ته اووئيل چه زه لاړشه ورخه زمونږ دپاره مناسب نه دی چه ستاپه شان دَ سړى خبره برداشت کړو. امام زهری رحمه الله اوفرمائيل چه دا ولې؟ ولې تازه په دې باندې مجبورکړم ياما ته په دې باندې مجبور کړې؟ چه اوس تا ماته دَتلو اووئيل؟ هشام اووئيل داسې خبره نه ده بلکه تامانه دوه لاکهه قرضه اخستې ده . امام زهری رحمه الله اووئيل چه ته اوتانه وړاندې ستا پلار دواړه په دې خبره باندې ښه پوهه يئى چه ما نه تانه اونه ستادَ پلار نه داما ل قرض اخستې. بيا په غصه کښې دَهغه خائى نه راؤوتلو. په دې باندې هشام اووئيل چه مونږ شيخ غصه کړو. بيا هشام دَ امام زهری رحمه الله دَ قرضونونه يولك دَ اداکولوحکم اوکړو. امام زهری رحمه الله ته اوخودلې شو نو هغه اوفرمائيل چه الحمدلله دادَ الله تعالى دَ طرف نه دى.[2] داهغه واقعه ده چه ابن عساکر په خپل تاريخ کښې اته صدئى وړاندې دَامام شافعي رحمه الله په شان صدق وحق امام نه نقل کړې ده او په امام زهری رحمه الله باندې دَ اموى حکمرانانو په خاطر دَ حديث دَ وضع کولو تهمت لګونکې متعصب يهودى هغه وخت پيدا شوې هم نه وو. داواقعه ښائى چه دَ امام زهری رحمه الله تعلق دَخلفاء سره دَ څه دنياوى يا نفسانى غرض په خاطر نه وو بلکه خالص دينى اونصح باندې مبنى تعلق وو.

بيا داخبره هم دَغور قابل ده چه دَامام زهری رحمه الله په نسبت که چرې دا اومنلې هم شى چه هغوى دَ اموى حکمرانانو ملګرتياکړې ده نوپه دې سره دَ دغه اوچت شان والا دَ امام څه مقصد کيدې شو؟ ولې هغه دَدوى نه دَمال طلبګار وو؟ هيڅ کله نه څکه چه دې مستشرق يهودى پخپله دعمرو بن دينارنه دَ امام زهری رحمه الله باره کښې نقل کړې دى چه دَ درهم اودينار نه لوئى هيڅ څيز دَهغوى په نيز اهون نه وو لکه درهم اودينار دَهغوى په نيز دَ سوټو په شان وو. ولې امام زهری رحمه الله دَهغوى نه دَ شان شوکت غوښتونکې وو؟ حالانکه پخپله معترض دامنى چه په پوره امت اسلاميه کښې دَامام زهری رحمه الله شهرت خورشوې وو. دَدومره شان شوکت نه پس امام زهری رحمه الله ولې دَنور څه شان شوکت غوښتونکې وو. کله چه امام زهری رحمه الله نه دَ شان شوکت طالب وو نه دَ مال دولت طالب وو اودَهغوى

---

[1] سورة النور: ١١.

[2] السنة وكانتها فى التشرع الإسلامى ص: ٢٠١.

ديني غيرت اوبهادري هم مسلم ده نوچه بيا نه دهغه دَ شان شوکت طلب نه دَ مال طلب اونه دڅه منصب خواهش نوولي هغه دَ امويانوسره دڅپل دين سودا کولوسره دَ حماقت اوبي وقوفتيا مرتکب کيدوسره په مسلمانانوکښي خپله نيك نامي او شهرت ورکول غوښتل؟.

مستشرق ګولډزيهر دَ بنواميه دور حکومت منظر کشي په ظلم اوستم سره کولوسره هغوی ظالمان ګرځوي اووائي چه دمديني متقي اوپرهيزګار علماء به بنواميه سره محاربه کول اودهغوی نه ډډه کول اختيارول. خو مونږ په دې باندې پوهيږو چه امام زهري رحمه الله په مدينه کښي لوئي شوی اودَ مديني دَ شيوخ اوعلماء نه ئي کسب فيض کړی. دسعيد بن مسيب رحمه الله دَ مرګه پورې دهغه په مجلس کښي ناست دی. امام مالك رحمه الله چه به کله هم مديني ته تشريف راوړو دهغوی نه به ئي استفاده کوله. پنځه ديرش کالو پورې مديني اوشام ته تلو راتلو.

که چرې دَ ګولډزيهر خبره دَ حقيقت مطابق وی نودَ مديني اوشام علماء هغه ولي ناخوښه نه کړو. که هغه دَ امويانودَ پاره دروغ ونيلي وو نوبيا دمديني اوشام علماؤ دهغه ددې عمل تکذيب ولې اونه کړو. دامام زهري رحمه الله شيخ چه دعبدالملك حکومت طاقت اوعظمت په خاطرکښي نه راوستلو هغه دزهري رحمه الله نه دَ خلاصي اظهارولي اونه کړو؟ کومه يوه داعيه وه چه هغي داد حق ويونکي علماء په خاموشئي باندې مجبورکړل؟ ولې هغوی ويريدل؟ اودا علماء دَ نقد رجال په سلسله کښي دخليفه نه واخله دمعاشرې دَ يوعام سړي پورې دچانه هم نه ويريدل نوولي هغوی دامام زهري رحمه الله نه ويريدل؟

دَ بنواميه دَ دور علماء پريږده دَ بنوعباس په حکومت کښي علماؤ په امام زهري رحمه الله باندې ولي نقداونه کړو. علماء هم پريږدئي دَ بنوعباس انصار او اعوان څنګه چه دَ بنواميه خلفاء امراء اودهغوی دَ معاونين خبر اخستي دي نو هغوی په امام زهري رحمه الله باندې ولې اعتراض اونه کړو؟ دوی هم پريږدئي په علماء جرح اوتعديل کښي امام احمدبن حنبل، يحيی بن معين، امام بخاري، امام مسلم، ابن ابي حاتم رحمهم الله وغيره چه دَ ﴿ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ﴾ عملي اوحقيقي تصويرونه وو هغوی ولي خاموش پاتې وو اوبيا کله چه دا نقد هم دَ حکومت بنواميه دَ يوډير لوئي اومشهور شخصيت سره متعلق وی. دمديني منورې دعلماؤ اوشيوخ خاص کر دامام زهري رحمه الله شيخ سعيدبن مسيب رحمه الله خاموشي بيا دَ علماؤ اونورو ډيرو زياتو علماؤ دَ امام زهري رحمه الله نه روايت کول، دَ امام زهري رحمه الله دَ امويانو سره دَ زور تعلق نه باوجود دعباسيانو په دورکښي دَ جرح اوتعديل علماؤ دهغوی توثيق کول وغيره ولې په دې خبره باندې ډيرلوئی دليل نه دې چه امام زهري رحمه الله دَ مستشرق يهودي ګولډزيهر دَ شبهاتو نه بری اودَ هغه دهرقسم بدې وينا نه ارفع، کذب ووضع حديث اودَاهل ظلم وباطل نه ممالات وغيره ټولو الزاماتونه ډير زيات اوچت او بالادې.⁽¹⁾

دحديث لاتشدالرحال دَ وضع الزام: دَ ګولډ زيهرګمان باطل دې چه خليفه عبدالملك «قبة الصخرة» څکه جوړه کړې وه دې دپاره چه ددې په ذريعه دَ اهل شام او عراق اودَ حج اوکعبه په مينځ کښي يو حائل اوحاجز جوړشي اوچه خلق دَ حج بيت الله دَ زيارت دپاره دتللو په ځائې دَ بيت المقدس دَ دې ګنبد دَ زيارت دپاره راځي. ددې مقصد دپاره دَ رائې عامه هوارولو په غرض داسې احاديث وضع کړی په کوم سره چه دبيت المقدس عظمت اوشان ښکاره شی دې دپاره چه خلق هلته په حج باندې تيارکړې شی. ددې مقصد دَ تکميل دپاره عبدالملك دَ امام زهري انتخاب اوکړو. دهغه په وينا باندې

⁽¹⁾ السنة ومكانتها في التشريع الإسلامي ص: ۲۰۰-۲۰۳.

امام زهرى هغه احاديث وضع كړل. چنانچه «لا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ» والا حديث هم دَدوى په سندسره مروى دى.[1]
هغه وائى چه كله داحديث دَهغه زمانې دَتاريخى حالاتو په رڼاكښې كتلې شى نوداموضوع معلوميږى ځكه چه هغه وخت په دمشق باندې عبدالملك بن مروان حكومت وو او په مكه مكرمه كښې دَعبدالله بن زبير رضي الله عنهما خلافت قائم وو. فريقين كښې جنگ شروع شوې وو دكوم په وجه چه عبدالملك بن مروان يوكال حج هم موقوف كړې وو. دَدې نه پس دَهغه خواهش دا وو چه د حج مناسك دَ مكې مكرمې نه واړوى دَ شام او بيت المقدس طرف ته راوړى. دَعامو خلقو دَ سوچ راګرځولودپاره ئې دَ بيت المقدس فضيلت سره متعلق احاديث وضع كړل دې دپاره چه په مزه مزه خلق دَهغه خائى په حج باندې تيار كړې شى. دَدې مقصددپاره هغه دَ امام زهرى رحمه الله انتخاب اوكړو چه دَ عبدالملك قاضى وو اوهغه وخت دَ عامو علماؤ په خلاف حكومت سره دَهغه دوستانه تعلقات وو. غرض دا چه امام زهرى رحمه الله دَ عبدالملك په ويناباندې احاديث وضع كړل. دَدې دليل دادې چه دَ بيت المقدس سره متعلق ټول احاديث هم دَ زهرى رحمه الله نه روايت دى اوهغه دا احاديث دَ ممانعت حج دَ فتنه نه پس بيان كړې وو.
په دې باندې ګولډ زيهر دادليل پيش كړو چه دَ بيت المقدس په فضائل باندې څومره احاديث دى هغه ټول دامام زهرى رحمه الله په سندسره دى اوزهرى رحمه الله دَ ممانعت حج دَ دغه فتنه نه پس بيان كړى دى.

دَ ګولډزيهر دَ شبهاتو جواب: دګولډ زيهر دا اعتراض علماؤ ردكړې دې اودَدې ئې ډيرجوابونه وركړى دى.

دومبې جواب: ثقه مؤرخين ابن عساكر، طبرى، ابن اثير، ابن خلدون اوابن كثير وغيره په دې خبره باندې متفق دى چه «قبة الصخرة» وليدبن عبدالملك جوړكړې وو نه چه عبدالملك. دَ ثقه مؤرخينو په يوروايت كښې دَ ګولډ زيهر دَ باطل ګمان په شان يوروايت هم داسې نه دې چه عبدالملك بن مروان «قبة الصخرة» تعميراوكړو چه خلق دَ حج بيت الله دَ تلو په ځائى دَدې ځائى مخ اوكړى اوكه چرې داسې كيدله نودابه يقيناً دَ تاريخ اسلامى يوه ډيره لويه او اهم حادثه كيدله اومؤرخين چاچه دَ اسلامى تاريخ معمولى واقعات هم دَ قلم بندكولونه ډډه نه ده كړې هغوى به خامخا دَدې تذكره كوله دا يو غيرمعقول امر دې چه يوه داسې اهم او لويه واقعه دَمؤرخينو مخې ته راغلې وى او هغوى دَ دې نه سترګې پټې كړې وى داسې نه شى كيدې. البته دَ علامه دميرى كتاب الحيوان كښې په يو ضعيف روايت كښې دى چه دا عبدالملك جوړكړې وو اوخلق به دَعرفه په ورځ هغې سره اودريدل. كه چرې داخبره دَ ضعف او ثقه مؤرخينو دَ مخالفت نه باوجود هم اومنلې شى نوبياهم په دې كښې داسې څه اشاره هم نشته دې چه عبدالملك خلق دَ حج نه منع كولودپاره دا جوړكړې وو. البته دَخلقو دَعرفه په ورځ دغه ګنبدسره اودريدل دَهغوى ذاتى فعل وو. فقهاء اسلام دَدې دَمكروه كيدو صراحت فرمائيلې دې.
غوراوكړئ چه يوشى دَ بيت الله دَ متبادل په توګه جوړول اوخلق دَعرفه په ورځ هغې سره دَ حجاج په شان بغيردَ چادَ وينا كولوپخپله اودريدل دې دپاره چه دَ حاجيانودَمشابهت دَ وجې نه دوى هم دهغوى په اجر اوثواب كښې شريك شى. په دې دواړو لاسونوكښې ډير فرق دې. بيا دَ وقوف داعمل په ډيرو

---

[1] سيأتى تخريجه.

زيات اسلامي ښارونوکښي رائج وو «قبة الصخرة» سره په وقوف باندې منحصر نه وو بلکه خلقو به دَ عرفه په ورځ په ټولو ښارونوکښې دَ حجاج دَ مشابهت په غرض سره وقوف کولو.[1]

دويم جواب: دا واقعه څنګه چه ګولډزيهربيان کړې ده هغه صريح البطلان ده. ځکه چه دَ يوځيز تعمير په داسې نيت سره کول چه خلق بيت الله پريږدی او هلته حج اوکړی صريح کفردې. عبدالملك دَدې صريح کفرڅنګه ارتکاب اوکړو حالانکه عبدالملك به دَ کثرت عبادت دَ وجې نه «حمامة المسجد» په لقب سره يادولې شو.بل دَ عبدالملك بن مروان مخالفينو په هغوی باندې نور ډيرزيات اعتراضات هم کړی دی خوچاهم دَهغه تکفيرنه دې کړې اونه «قبة الصخرة» دَ تعميزدَ وجې نه هغه ته بدې ردې ونيلې.که دَمعترض په خبره کښې دَ يو شان څه صداقت وې نومخالفينو به دَ ټولو نه وړاندې په عبدالملك باندې دې اعتراض کولوسره مشهور کولو.[2]

دريم جواب: د اهم يوتاريخی حقيقت دې چه دَامام زهری رحمه الله پيدائش ۵۱ يا ۵۲ هجری کښې شوې اودَ عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما شهادت واقعه ۷۳هجری کښې پيښه شوې نولکه دَ امام زهری رحمه الله عمر هغه وخت علی اختلاف القولين ۲۲يا ۲۳ کاله وو نوآيا دامعقول خبره ده چه هغه وخت په امت کښې امام زهری رحمه الله ته دومره شهرت اومقبوليت حاصل شوې وو چه مسلمانانودَهغه وضع کړې شوې يوداسې حديث قبول کړو په کوم کښې چه هغه دَ کعبه په ځائې «قبة الصخرة» بيت المقدس کښې دَحج دعوت ورکوی؟[3]

څلورم جواب: دَ ګولډزيهر دَ باطل ګمان څلورم جواب دادې چه تاريخی نصوص په يقينی توګه باندې ښائی چه دَ عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه کښې دَامام زهری رحمه الله خونه دَ عبدالملك سره څه پيژندګلو وه اونه ئې هغه دَدې نه پس کتلې دې.دَعلامه ذهبی رحمه الله اوابن عساکر رحمه الله مطابق امام زهری رحمه الله دَعبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دَشهادت نه څوکاله پس ۸۰يا ۸۲ هجری کښې په رومبی ځل عبدالملك بن مروان سره ملاؤشو. هغه وخت امام زهری رحمه الله ځوان وو. عبدالملك دَهغه امتحان واخستوبيائې هغه ته نصيحت اوکړو چه هغه دې لاړشی دَانصارو په کورونوکښې دې علم حاصل کړی. دَدې تاريخی شهادت نه پس دَ يهودی مستشرق داګمان څنګه صحيح کيدې شی چه امام زهری رحمه الله دَخپل دوست عبدالملك دَ خوشحالئی دَپاره دَ بيت المقدس حديث وضع کړو دې دَپاره چه خلق به دَعبدالله بن الزبير رضي الله عنهما په زمانه کښې هلته حج له راځی؟[4]

پنځم جواب: دَدغه متعصب يهودی مستشرق دَباطل ګمان پنځم جواب دادې چه حديث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» صرف دَ امام زهری رحمه الله تفردنه دې بلکه کبار محدثينودَده نه علاوه په نورو مختلف طرق سره هم دَدې تخريج کړې دې.

چنانچه امام بخاری رحمه الله دَ امام زهری رحمه الله دَ طريق نه علاوه دادَ حضرت ابوسعيدخدری رضي الله عنه نه نقل کړې دې. امام مسلم رحمه الله په دريو طرق سره دا روايت نقل کړې دې.يو دَامام زهری رحمه الله او دوه دَهغه نه

---

[1]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ٢٠٤-٢٠٣.
[2]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ٢٠٤-٢٠٣.
[3]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ٢٠٤.
[4]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص: ٢٠٤.

علاوه جرير عن ابن عمير عن قزعة عن ابى سعيد او ابن وهب عن عبد الحميد بن جعفر عن عمران بن ابى انس عن سلمان الاغر عن ابى هريرة رضي الله عنه په طريق سره نقل كړي دي.(١)

شپږم جواب: دَمتعصب يهودى اعتراض شپږم جواب دادې چه «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» والا حديث امام زهرى رحمه الله دَ خپل شيخ سعيد بن مسيب رحمه الله نه روايت كړې دې. كه چرې امام زهرى رحمه الله دَ امويين دَ خوشحالولو دَ پاره دَ سعيدبن مسيب رحمه الله طرف ته نسبت كولو سره داحديث وضع كړې وى نوهغه به هم كله خاموشى نه اختياروله. حالانكه سعيدبن مسيب رحمه الله ته امويين په تكليفونو رسولو كښې څه كمې نه وو پريخودې اودَ سعيدبن مسيب رحمه الله انتقال هم دَحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنهما دَ شهادت نه ۲۰ كاله پس ۹۳هجرى كښې شوې وو نوبيا داڅنګه كيدې شى چه هغه دومره دَ اوږدې مودې پورې په دې خاموش پاتې شوې وى اوداهم يومسلم حقيقت دې چه حضرت سعيدبن مسيب رحمه الله دَحق خبرې په بيانولوكښې دَ اوچتو غرونونه هم زيات قوت لرلو او حق خبره كولوكښې دَ يوملامت كونكى ملامتيا په خاطر كښې نه راوستله.

اووم جواب: فرض كړه كه مونږ دا اومنوچه امام زهرى رحمه الله داحديث دَ عبدالملك بن مروان دَ خوشحالولودَپاره وضع كړې وو نوبيابه هم دَ اعتراض كونكى مقصد حاصل نه شى څكه چه دَ معترض دَباطل ګمان مطابق عبدالملك غوښتل چه خلق دې دلته دَ حج دَپاره راشى اوپه دې حديث كښې «قبة الصخرة» دَ څه فضيلت صراحت سره نه دې بيان كړې شوې. دَدې حديث اودې نه علاوه دَ بيت المقدس سر متعلق نور ټول صحيح احاديثو حاصل دادې چه په بيت المقدس كښې دَ مونځ اداكولو فضيلت دې اودَدې زيارت دَ يومتعين وخت دَ تعيين نه بغير فضيلت دى. فى الجمله دَدې ثبوت پخپله دَقرآن مجيد نه هم كيږى. په دې كښې اودَ معترض په باطل ګمان كښې دَ زمكې او آسمان فرق دې.(٢)

اتم جواب: علماء كرامو دَ حديث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» تصحيح كړې ده. دَدې بيت المقدس او قبة الصخره فضائل كښې بيان كيدونكى دَ دروغو رواياتو سره هيڅ تعلق نشته دې. او په دغه مكذوب رواياتوكښې يوهم دَ امام زهرى رحمه الله نه مروى نه دې.

په دې رواياتوباندې علماؤ نقد كړې دې اوفرمائيلى دى چه «كل حديث فى الصخرة فهو كذب» يعنى دَ قبة الصخره دَ فضيلت باره كښې بيان كيدونكى ټول روايات دروغ دى. نورفرمائى چه دَ بيت المقدس دَ فضيلت باره كښې صرف درې احاديث صحيح دى. ① يوحديث «لاتشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد» (٣)

---

(١) سيانى تخريج هذه الطرق.

(٢) السنة وكانتها فى التشرع الإسلامى ص:٢٠٥.

(٣) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه عن الزهرى فى كتاب فضل الصلاة فى مسجد مكة والمدينة، باب فضل الصلاة فى مسجد مكة والمدينة رقم الحديث:١١٨٩، ومسلم فى صحيحه عن الزهرى وغيره، كتاب الحج، باب فضل المساجد الثلاثة، رقم الحديث:١٣٩٧، وابوداؤد فى سننه، كتاب المناسك، باب ماجاء فى إتيان المدينة، رقم الحديث:٢٠٣٣، والترمذى فى جامعه، أبواب الصلاة، باب ماجاء فى أى المساجدأفضل، وقال: هذاحديث حسن صحيح رقم الحديث:٣٢٦-٣٢٥،وابن ماجه فى سننه عن الزهرى وغيره، كتاب إقامة الصلوات، باب ماجاء فى الصلاة فى مسجد بيت المقدس، رقم الحديث:١٤١٠-١٤٠٩،والنسائى فى سننه عن الزهرى، كتاب المساجد [باب] ما

② دویم حدیث «سئل عن أول بيت وضع فى الأرض، قال: المسجد الحرام، قيل ثم ماذا؟، فقال: المسجد الاقصى» (۱)

③ دریم حدیث «إن الصلاة فيه تعدل سبع مائة صلاة فى غيره» (۲)

دَ احادیثو خپل طرف ته دَ نسبت اجازت ورکولو شبه: گولډزیهر یهودی مستشرق په امام زهری رحمه الله باندې یواعتراض دا کړې دې چه هغه خپل طرف ته نسبت کولوسره به دَهرقسم احادیثو بیانولو اجازت ورکولو. چنانچه ابراهیم بن ولید اموی دَ احادیثو یوه صحیفه واخستله اودَامام زهری رحمه الله په خدمت کښې حاضرشو او عرض ئې اوکړو چه دادَ سماع په بنیاد باندې هغه ته دَ نشر کولواجازت ورکړه. نوامام زهری رحمه الله بغیردَ څه تردد اجازت ورکولوسره اوفرمائیل: «من يستطيع أن يجيزك بها؟» یعنی زمانه علاوه څوك تاته دَدې دَ اجازت ورکولوهمت کولې شي؟ لکه چه دغه شان دَ ابراهیم اموی په صحیفه کښې لیکلې شوې دا احادیث مرویات زهری رحمه الله گرځولوسره په روایت کولو کښې کامیاب شو.

اولنې جواب: دَدې شبه ړومبې جواب دادې چه ابن عساکر رحمه الله دَ امام زهری رحمه الله نه دَ ابراهیم دَسماع صراحت کړې دې نولکه دا صحیفه پیش کول دَ ابراهیم هم دَ خپل شیخ امام زهری رحمه الله نه اوریدلی احادیث پیش کولوسره اجازت غوښتلودَ قبیل نه دی. دَ محدثینو په اصطلاح کښې دې ته مناولة وائی. ابن صلاح په خپله مقدمه کښې «أنواع تحمل الحديث» لاندې لیکلی دی چه شاگرد دَ خپل شیخ په خدمت کښې یوداسې کتاب پیش کړی چه هغه دَ شیخ نه اوریدلی دی نودَدغه صحیفې جائزه اخستلو اودَتامل نه پس که چرې اوفرمائی چه داته زماطرف ته منسوب کولوسره بیانولې شې. نودې ته عرض مناولة وائیلې شی. امام حاکم رحمه الله فرمائی چه دَ ډیروزیاتو متقدمینو په نیز مناوله هم سماع ده. دَا امام زهری رحمه الله نه علاوه امام مالك، امام ربیعه، یحیی بن سعید، مجاهد اوسفیان رحمهم الله وغیره نه هم دغه حکایت کړې شوې دې. (۳)

دَ مناوله مثال: ایوب وائی چه مونږ به دَ امام زهری رحمه الله خدمت علم پیش کولو. عبیدالله بن عمر وائی چه مادَ امام زهری رحمه الله په خدمت کښې یوکتاب راوړلو هغه دَدې جائزه اخستلونه پس اوفرمائیل چه زه تاته دَدې روایت اجازت درکوم. دَامام زهری رحمه الله شاگردانو به په کثرت سره دغه شان کتاب پیش کولوسره اجازت اخستلو اوامام زهری رحمه الله به دَ پیش کړې شوې کتاب جائزه اخستلونه پس دَهغې اجازت ورکولو. لهذا دَ ابراهیم بن ولید اموی واقعه به هم یقیناً دَداسې قبیل نه وی لکه چه دَابن عساکر په روایت سره دَ دې تائیدهم کیږی. باقی پاتې شوه داخبره چه ابراهیم دَخپل طرف نه څه

تشدالرحال إليه من المساجد، رقم الحديث:۷۰۱، انظر جامع الأصول: رقم الحديث:۶۹۹٤،۹۸۹۵،۹۸۹٤، راجع تحفة الأشراف، رقم:۱۳۲۸۳،۱۳۱۳.

(۱) الحديث أخرجه البخاري فى صحيحه كتاب أحاديث الأنبياء، باب، رقم الحديث:۳۳۶۶، وباب قول الله تعالى ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ ۚ نِعْمَ الْعَبْدُ ۖ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ (ص:۳۰)، رقم الحديث:۵۲۰،والنسائي فى سننه، كتاب المساجد، ذكر أي مسجدوضع أولاً، رقم الحديث:۶۹۱، انظرجامع الأصول رقم الحديث:۶۸۸۱.

(۲) باب فضل بيت المقدس، والصخرة، وعسقلان، وقزوين:۱۵۳/۱،جنة المرتاب بنقد المغني عن الحفظ والكتاب للشيخ أبي حفص عمر بن بدر الموصلي، تصنيف أبواسحاق الحويني، دارالكتاب العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ۱٤۱٤ه،۱۹۹٤م.

(۳) مقدمة ابن صلاح، ص:۸۹، اختصار علوم الحديث، ص:۱٤۱.

احاديث جوړولوسره صحيفه مدون كړه بيانى دَ امام زهرى رحمه الله نه دَ هغې دَ روايت اجازت اوغوښتلو اوامام زهرى رحمه الله دَ هغې اجازت ورکړو نوداد امام زهرى رحمه الله په شان دَ جليل القدر امام نه مستحيل دى دَ چا امانت صدق او ضبط چه په پوره امت مسلمه كښې معروف دې.[1]

دويم جواب: دويم جواب دادې چه معترض دلته دَ تحريف نه كار اخستې دې. دَ امام زهرى رحمه الله اصل قول كوم چه ابن عساكر نقل كړې دې دَهغې الفاظ دادى: «من يجيزك بها غيري؟» اوپه دې كښې دَ څه اشكال خبره نشته دې ځكه چه دَامام زهرى رحمه الله نه علاوه خپل شاگرد ابراهيم ته دَدې احاديث كوم چه صرف هغه دَ زهرى رحمه الله نه اوريدلې وو بل چا اجازت وركولې شو. داخبره هم دَ ډيرو محدثينونه روايت شوې ده كه چرې امام زهرى رحمه الله نه وې نو ډيرزيات احاديث به دَنقل كولونه پاتې كيدل. پخپله امام مسلم رحمه الله دَدې خبرې اعتراف كړې دې چه هغه لس كم سل احاديث داسې نقل كړى دى چه صرف دَامام زهرى رحمه الله نه روايت شوى دى. نو په دې بنيادباندې به دَ امام زهرى رحمه الله دَ قول مطلب داشى چه زما نه علاوه بل چاته دَدې احاديثو علم دې چه هغوى تاته دَدې اجازت دركړى؟ دَدې دامطلب هيڅ كله نه دې چه زما نه علاوه تاته څوك دَ حديث دَ وضع كولو داجازت جرات نه شى كولې.

دريم جواب: معترض چه دَ كوم ابراهيم بن وليد اموى واقعه بنياد جوړولوسره اعتراض كړې دې دَ هغه نه محدثينو يوروايت هم نه دې نقل كړې. اونه دَ جرح اوتعديل په كتابونو كښې دَ هغه څه تذكره شته نه په ثقات كښې اونه په ضعفاء كښې. نوبيا هغه احاديث چرته دى دَ كوم دَ بيان كولوچه امام زهرى رحمه الله اجازت وركړې وو. دَ حديث په كوم يوكتاب كښې دى؟ اوچاهغه نقل كړى دى؟ هغه صحيفه چرته وركه شوه چه دَ تاريخ په يوكتاب كښې هم اوس موجودنه ده؟[2]

په كتابت حديث باندې دَ مجبوره كولوشبهه: گولډ زيهر دَامام زهرى رحمه الله قول «إن هؤلاء الأمراء أكرهونا على كتابة أحاديث» يعنى دې امراء مونږ دَ احاديثو په كتابت باندې مجبوركړو نه دا اعتراض رااوښكلو چه امام زهرى رحمه الله په دې كښې هغه خطرناك اعتراف كړې دې چه هغه دَ امراء په مجبوره كولو سره احاديث ليكل. لكه چه هغه په امت كښې دَخپل مسلمه شهرت په وجه باندې دَ بنواميه حكمرانانو خواهشاتو ته عملى جامې اچولو كوشش كړې دې.

جواب: دَ امام زهرى رحمه الله صداقت اوجرات دوه واقعات مونږ وړاندې بيان كړى دى چه هغه دَ حكامو دَ خواهشاتو پوره كولونه څومره لرې وو. اودَ دغه تاريخى واقعاتونه داهم معلومه شوې ده چه امام زهرى رحمه الله هيڅ كله دهغه خلقو نه نه وو چه دَ بنواميه دَ حكمرانانو په خواهشاتو پوره كولو باندې تيارو. باقى پاتې شوه خبره دَ امام زهرى رحمه الله دَ قول نومعترض دَهغې يوه ټكړه پيش كولوسره قصداً دَدې بالكل برعكس مفهوم اخذ كړې دې. صحيح او پوره واقعه لكه چه ابن عساكر رحمه الله او ابن سعد رحمه الله نقل كړې ده هغه داسې ده چه امام زهرى رحمه الله به خلقو ته دَ احاديثو املاء نه ليكله بيا زبانى بيان به ئې كولو دې دَپاره چه خلق دَهغې په يادولو كښې خپل دَ يادولو قوت په كار راولى اوصرف دَ حديث په كتابت باندې اكتفااونه كړى. هشام بن عبدالملك اصرار اوكړو چه امام زهرى رحمه الله دَهغه خوئى ته څه احاديث املاء كړې دې دَپاره چه دَهغه دَحافظې امتحان واخستلې شى. چنانچه په دې اصرار باندې امام زهرى رحمه الله دَهغه خوئى ته څلورسوه احاديث املاء كړل. بيا دَ هشام نه واپس راغلو

---

[1] السنة ومكانتهافى التشريع الإسلامى، ص:۲۰۶.
[2] المرجع السابق:ص:۲۰۷.

نوخلق ئى مخاطب كړل په اوچت آواز ئى اوفرمائيل «ياأيها الناس إنا كنا منعناكم أمراً، قد بدلنا الآن لهؤلاء وإن هؤلاء الأمراء أكرهونا على كتابة الأحاديث، فتعالوا أحدثكم بها، فحدثهم بالأربعمائة الحديث» يعنى اې خلقو مونږ تاسو د حديث د املاء نه منع كړې وئى. اوس مونږ پخپله املاء اوكړه، اودې امراء په مونږ باندې املاء كولوسره يوڅو احاديث په كتابت باندې مجبوركړو. لهذا راشئ چه تاسو ته هم هغه يوڅو احاديث واوروم. چنانچه بيائى هغه څلورسوه احاديث بيان كړل.

دادې دامام زهرى رحمه الله د قول صحيح تاريخى روايت دكوم نه چه دې مستشرق دخپلې مرضئى اعتراض اوشبه پيدا كولو مذموم كوشش كړې دې. غوراوكړئى چه اصل واقعه اود معترض بيان كړې شوې اعتراض كښې څومره فرق دې چه مؤرخينو خو الاحاديث وئيلوسره صرف د څلورو سوو يو مخصوص واقعه په كوم كښې چه د املاء تذكره ده بيانوى خو معترض دې ته احاديث وئيلوسره مطلقًا د ټولو احاديثو په وضع باندې محمول كړې دى. آيا داځه علمى امانت دې چه د الاحاديث نه الف لام حذف كولوسره أحاديث جوړكړې شى او بيا قول دهغې د پس منظر نه اخوا كولوسره دخپلې مرضئى اعتراض رابنكلې شى. اود امام زهرى رحمه الله په فضيلت اومنقبت باندې مشتمل واقعه سره په هغوى باندې دامراء په خاطر د حديث د وضع الزام اولګولې شى. حالانكه اصل روايت مونږ ته ښائى چه امام زهرى رحمه الله په دې خبره باندې هم راضى نه وو چه يوعمل دكوم نه چه عام مسلمانان منع كړې شوې وو اوس د امراء په أصرار باندې هغه پووه كړې دې نوبيا ولې عام مسلمانان ددې نه محروم كړې شى. چنانچه بيائى خلقو ته هغه څلور سوه احاديث املاكړل. دادې دامام زهرى رحمه الله اخلاص ديانت ثقاهت كوم چه د دې مستشرق علمى امانت د امراء دپاره د وضع حديث په الزام كښې بدل كړو. فشتان بينهما. (۱)

اموى حكمرانانو له د تګ راتګ شبه: مستشرق ګولډ زيهر په امام زهرى رحمه الله باندې يوالزام داهم لګولې دې چه هغه د هغه خلقونه وو چاسره چه اتفاق نه شوكيدې ځكه چه هغه د وخت حكومت سره كاركول جائزګڼړل اواموى حكمرانانو سره د هغوى په محلونوكښې د تګ راتګ نه ځان نه ساتلو بلكه په كثرت سره به بادشاه له تلو راتلو.

جواب: داخبره د چا نه پټه نه ده چه د علماء سلف د خلفاء او امراء په مجالس كښې د يودينى ضرورت د وجې نه تګ راتګ سره دهغوى په امانت اوديانت باندې څوك څه پيغورنه شى كولې اونه داوئيلې شى چه هغوى د خلفاء د خواهشاتو په وړاندې خاموش وو. د امام زهرى رحمه الله او بنواميه د خلفاؤ په مينځ كښې تعلق ددنيا اودهغې د معمولى څيزونو په بنيادباندې نه وو بلكه د هغوى تعلق دهغه علماؤ په شان وو چاته چه د خپل علم اودين په وجه عزت اومرتبه حاصله وه. امام زهرى رحمه الله كله هم د يوحق خبرې په وئيلوكښې د بادشاه اوسلطان په وړاندې ويره نه كوله.

پخوانئى زمانه كښې صحابه كرام رضي الله عنهم اموى خليفه حضرت معاويه رضي الله عنه په خدمت كښې اوتابعين د نورو اموى خلفاء له ورتلل. امام ابوحنيفه رحمه الله به خليفه منصور له ورتللو اود امام ابويوسف رحمه الله خو هارون الرشيدسره پوخ تعلق وو. ددې باوجود چاهم دې حضراتو ته صرف خلفاؤ سره تعلق او د تګ راتګ د وجې نه مطعون كړى نه دى اونه بادشاهانوسره تعلق ساتل او ناستې پاستې د وجې نه دوى د عدالت د مرتبې نه رابنكته كړى دى. (۲)

---

(۱) السنة ومكانتهافى التشريع الإسلامى، ص:۲۰۸-۲۰۷.
(۲) المرجع السابق ص:۲۰۸.

دَ حجاج په ملګرتیاکښې دَ حج الزام: ګولډزیهر دَ امام زهرې رحمه الله نه متنفرکولو اودَهغوی قلت تدین ثابتولودَپاره په هغوی باندې دا الزام لګولې دې چه هغه دَ حج دَ پاره دَ حجاج ملګرتیا اختیار کړې وه.

جواب: دا هم صرف دَالزام نه سوا هیڅ نه دی. امام زهری رحمه الله دَ حج دَپاره هیڅ کله هم دَ حجاج ملګرتیانه ده اختیار کړې. بلکه هغه دَعبدالله بن عمر رضي الله عنهما سره وو. کله چه دَ حج په موقع دَهغه حجاج سره ملاقات شوې وو. امام عبدالرازق په خپل مصنف کښې دَامام زهری رحمه الله نه نقل کړی دی چه عبدالملك بن مروان حجاج ته حکم ورکړې وو چه هغوی دې په مناسك حج کښې دَعبدالله بن عمر رضي الله عنهما اقتداء اوکړی. دغه شان حجاج دَعرفه په ورځ هغوی ته ګزارش کړې وو چه کله دَهغوی دَ تګ اراده وی نوخبرداري دې اوکړی. امام زهری رحمه الله وائی چه کله ابن عمر رضي الله عنهما اوسالم روان شو نوزه دې دواړو حضراتوسره ووم. هغه وخت زما روژه وه په دې وجه دَ ګرمئی سختی ډیره محسوس کیدله. دَدې نه معلومه شوه چه په حقیقت کښې امام زهری رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما په ملګرتیاکښې وو نه چه هغه دَ حجاج په ملګرتیاکښې حج کړې وو.[1]

دَ هشام دَاولاد دَ تربیت الزام: ګولډ زیهر په امام زهری رحمه الله باندې یوالزام داهم لګولې دې چه هشام هغه دَخپل ولی عهد مربی مقررکړې وو.

جواب: دا اعتراض هم دَ ګولډ زیهر دَتاریخ نه دَ جهالت نتیجه ده ځکه چه دَ هشام خپل ځوئی دَهغه ولی عهدنه وو بلکه دَهغه دَ رور ولید ځوئی دَهغه ولی عهد وو لکه چه دَهغه رور یزیدبن عبدالملك دَدې وصیت کړې وو. آو دومره خبره ضرور ده چه هشام کله حج اوکړو نوهغه وخت ئی امام زهری رحمه الله دَخپلو بچو مربی مقررکړې وو. دَدې نه علاوه بله هره خبره دَ امام زهری رحمه الله طرف ته منسوب کول تاریخی غلطی ده.

مزید په دې نه دی معلوم چه امام زهری رحمه الله که چرې دَهشام دَ بچو تربیت کړې دې نو په دې سره په هغه باندې څه الزام راتلې شی؟ ولې دا بهترنه ده چه دَهغوی دَ تربیت ذمه واری په یوبدچلن دَ الله او دَ هغه دَ رسول صلی الله علیه وسلم دَ نافرمان په ځانې امام زهری رحمه الله سرته اورسولو. هم دَدغه تربیت نتیجه ده چه دَهشام بچو دَ اسلام په نشرواشاعت کښې لوئی کردار اداکړو او دَ روم په ښاریوکښې ئی ډیرغزوات اوکړل. ولې دَ دې تولو سهره دَ هغوی دَ شیخ امام زهری رحمه الله په سرباندې ښه نه ښکاری؟ خاص کر چه مؤرخینو دَدې خبرې صراحت کړې دې چه امام زهری رحمه الله پخپله هم یوجلیل القدر مجاهد وو. یوځل ئی شام ته دَ غزوه په غرض سره تشریف راوړو نود مجاهدینو والالباس ئی اچولې وو.[2]

دَ قضاء عهده قبلولوباندې اعتراض: دَخپلې تیلئی ټول غشی چلولونه پس په آخره کښې ګولډزیهر په امام زهری رحمه الله باندې دا اعتراض اوکړو چه هغه دَ یزید ثانی په زمانه کښې دَ قضاء عهده قبوله کړې وه. که چرې هغه پرهیزګاره اومتقی عالم وې نوهغه له دَ امام شعبی رحمه الله او نورو صلحاؤ په شان دَدې نه لرې تختیدل پکاروو.

جواب: آیاڅوك دَعقل سلیم والاسړې به دا اعتراض صحیح تسلیم کړی؟ ځکه چه ترننه پورې چاهم دَ قضامنصب سبب دَ جرح اوعدالت کښې دَ تهمت سبب نه دې ګنړلې. او رسول الله صلی الله علیه وسلم پخپله حضرت

[1] السنة ومكانتها في التشريع الإسلامي ص:٢٠٨.

[2] المرجع السابق:ص:٢٠٩.

على رضي الله عنه حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه اوحضرت معقل بن يسار رضي الله عنه وغيره قاضيان جوړکړي وو او ډير زيات تابعين عظام دَ بنو اميه وغيره قاضيان جوړشوى. امام شريح، ابو ادريس خولانى، عبدالرحمن بن ابى ليلي، قاسم بن عبدالرحمن بن عبدالله بن مسعود وغيره رحمهم الله او نورو ډيرو زياتو اکابرو دَ بنواميه دَ حکومت په زمانه کښې قاضيان پاتې شوى وو او په دوى کښې بعض دَ حجاج په زمانه کښې قاضيان مقررشوى خوچا هم دوى په دې باندې متهم کړى نه دى. باقى پاتې شوه خبره دَ امام شعبى رحمه الله چه هغه دَ قضا نه تختيدلې وو نو په دې کښې هم دَ مغالطه نه کار اخستې شوى دې ځکه چه حقيقت دادې چه دَ ابن اشعث دَ فتنې يخيدونه پس د حجاج په زمانه کښې امام شعبى رحمه الله دَ يزيد بن عبدالملک قاضى مقررشوې وو. معترض دَ امام شعبى رحمه الله دَدې روستونى عمل نه ولې سترګې پټوى حالانکه دا زيات دَ دې خبرې مستحق دى چه ددې نه استدلال اوکړې شى.

باقى پاتې شوه خبره دَهغه دَ دغه باطل ګمان چه متقيان او صالحان دَ قضا عهده قبلولونه ځان ساتى اودا به ئې دَ سقوط عدالت سبب ګنړلو. په دې باندې په دليل کښې داحديث پيش کوى «من ولى القضاء أو جُعل قاضياً، فقد ذبح بغير سكين» [۱] يعنى چه څوک قاضى جوړشو يا هغه قاضى جوړکړې شونوالبته هغه بغيرچاړه ذبح کړې شو.

دَ دې جواب دادې چه دَاسلاف نه نقل شوې داخبره خلاف واقع ده ځکه چه اسلاڧو دَدې خبرې صراحت فرمائيلې دې چه دَ ظالم اوجابرحکمرانانو دَ طرف نه دَ قضا منصب قبلول بغيردَ څه اختلاف نه جائزدى اودَحديث مطلب دادې چه په دې کښې په دې خبره باندې قاضى راتيارکړې دې چه پخپله دې دَ قضامنصب نه غواړى اوکه قاضى جوړکړې شو نوبيا دې دَعدل نه کار واخلى.

دَ حنفيه نه صاحب دَ هدايه دَ سلطان جائر دَ طرف نه دَ قاضى جوړولو دَ جواز په صراحت سره بيان کړې دې. ([۲])

ابن العربى مالکى ليکلى دى چه ولايت دَ قضا فرض کفايه دې که چرې حاکم وخت ټولو خلقوته دَدې دَ قبلولودعوت ورکړو اويوهم قبول نه کړو نوټول به ګناهګار وى. ([۳])

ابن فرحون په تبصرة الحکام کښې ليکلى دى چه هغه ټول احاديث په کوموکښې چه دَ قضاباره کښې تخويف او وعيد راغلې دې نوهغه دَ ظالمانو قاضيانو باره کښې اودَهغه جاهلانو باره کښې دې چه بغيردَ علم نه دامنصب قبلوى دَ دغه دواړو قسمونو باره کښې وعيدراغلې دې «نه چه مطلقاً» ([۴])

ددې تصريحاتونه معلوميږى چه معامله داسې نه ده څنګه چه ده مردار ګولډزيهر دَهغې منظرکشى کړې ده چه قبوليت قضا عدالت ساقط کوى. بلکه دايوعظيم عزت دې دَالله تعالى په نازل کړې شوو احکاموسره دَخلقو معاملات فيصله کولوباره کښې دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم صرف دَ نيابت معامله دَهغې دَ شرافت او فضيلت دَپاره کافى دى. البته بعض اسلاڧو دَ قضادَ قبوليت نه تيختنه هم اختيارکړې ده او په دې باره کښې ئې مختلف قسم تکليفونه هم برداشت کړى دى ليکن دا ټول دَدې وجې نه نه چه په

---

[۱] والحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه، كتاب القضاء باب فى طلب القضاء رقم الحديث: ۳۵۷۱، ۳۵۷۲ والترمذى فى جامعه، وقال: هذا حديث حسن غريب من هذاالوجه. أبواب الأحكام باب ماجاء عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى القاضى، رقم الحديث: ۱۳۲۵.

[۲] الهدايه مع فتح القدير: ۶/۳۶۴.

[۳] شرح ابن العربى على سنن الترمذى: ۶/۶۶

[۴] تبصرة الحكام فى أصول الأقضية ومناهج الأحكام: ۱/۱۰-۹.

دې سره عدالت ساقط کيږي يا دا د جرح سبب دې بلکه دا صرف اوصرف د ورع اوزهد د وجې نه وو دې دپاره چه کله هغوی د الله تعالی سره ملاقات اوکړی نو چه په هغوی باندې دخلقو د معاملاتو څه ذمه واری نه وی.

ابن العربي رحمه الله دبعض صحابه کرامو رضي الله عنهم د قضاعهده نه قبلولو وجه بيانولوسره ليکلی دی چه سړی کوم نيك اعمال کوی دهغې باره کښې هغه له ويريدل پکاردی چه کيدې شی ددې عمل په پوره کولوکښې څه کمې شوې وی اوعمل د دغه څيزونونه بچ کول غواړی په کوم سره چه هغه د عدم قبوليت ښکارکيږی. داخودهغه طاعات باره کښې چه صرف د بنده خپل خان سره خاص دی نوبياڅه خيال دې دهغه اعمالوباره کښې چه حقوق الناس سره متعلق وی او بنده په هغې کښې اخته وی. لهذا دتقصيرويره اوعمل دعدم قبوليت د اسباب نه بچ کول په هغه کښې د اولنې نه زيات کيدل پکاردی.

الحاصل ددې تول تفصيل نه د گولډ زيهر يهودی مستشرق د امام زهری رحمه الله باره کښې اوچت کړی شوی ټول اعتراضات اوشبهات باره کښې تفصيلی بحث راغلې دې په کوم کښې چه گولډزيهر دا کوشش کړې وو چه ددې تهمتونو او اباطيل په ذريعه د امام زهری رحمه الله ثقاهت ختم کړی. دې دپاره چه د حديث د ټولو کتابونو نه اعتهاد اوچت شی. فرض کړه که د هغه دا دعاوی تسليم کولې شوی نويقينا د ذخيره حديث نه به دخلقو اعتماد پورته کيدلو ليکن الحمدلله په تيرو شوو صفحاتوکښې بيان کړې شوی تفصيل نه دغه ټولو شبهاتو اواباطيل حقيقت واضح شو چه دهغه حيثيت د تارعنکبوت يعنې د جولاگی د جالې د تار نه زيات هيڅ نه دی.[1]

په حديث کښې د ادراج بحث:[2]

[1]) السنة ومكانتها فى التشريع الإسلامى ص:۲۱۰-۲۰۹.

[2]) ادراج يوڅيز په بل څيزکښې داخلولواوضم کولوته وائی. د علماء حديث په اصطلاح کښې مُدرج هغه حديث ته وائی د کوم سياق سندچه بدل کړې شوی وی يابغيرد فصل نه غيرحديث دحديث په متن کښې داخل کړې شوې وی. دمدرج دوه قسمونه دی:(۱) مدرج الإسناد (۲) مدرج المتن، دمدرج الإسناد علماء متعدد صورتونه بيان کړی دی دهغې خلاصه داده چه:

① چه راوی يوحديث د محدثينود يوداسې جماعت نه واوری دکوم سندونه چه مختلف وی، بيا هغه ددې اختلاف سند بيانولونه بغير داحديث ددغه ټولونه هم په يوسندسره روايت کړی.

② راوی د يوحديث متن په يوسندسره نقل کړی سوا د دې د يوجزء نه چه هغه په بل سندسره نقل کړی بيايوبل راوی دده نه هغه دواړه حصې کومې چه په جدا جدا سند سره وې هغه يوځائی کړی اوپه يوسندسره ئې روايت کړی يا دوه احاديث چه په جدا جدا سندسره روايت شوی وی هغه هم په يوسند کښې جمع کولوسره روايت کړی.

③ محدث د حديث بيانولودپاره د يوحديث سندبيان کړی بيا د څه عارض د لاحق کيدود وجې نه د خپل طرف نه څه خبره اوکړی، د سامعين نه بعض د محدث دا ذاتی کلام د دغه بيان کړې شوی سندمتن گنړلوسره نقل کړی. دا ابن صلاح رحمه الله په شبه وضع کښې شمير کړې دې. اوبعض علماء داهم موضوع شمير کوی. حافظ ابن حجر رحمه الله دا په مدرج کښې شمير کړې دی اودا اولی دی ځکه چه په دې کښې د ادراج معنی اظهرده. دمدرج المتن درې قسمونه دی:

دَ امام زهري رحمه الله په توثيق باندې دَ ائمه اتفاق دې هغوی دَ اوچتې درجې محدث اوفاضل وو. خو په ادراج فی الحدیث کښې ئې هم شهرت لرلو. دَحدیث په بیانولوسره به ئې مینځ کښې خپله رائې داخلوله اواکثريه ئې دَهغې وضاحت نه کولو، دکوم نه چه به دَهغه ادراج کړې شوې الفاظ هم دَ حديث حصه ګنړلې شوه. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دَامام زهري رحمه الله دَدې عادت باره کښې «النكت على ابن الصلاح» کښې ليکلی دی: «كان الزهري يفسر الأحاديث وربما أسقط أداة التفسير فكان بعض أقرانه دائماً يقول له: افصل كلامك من كلام النبي صلى الله عليه وسلم». [۱] يعنې امام زهري رحمه الله به دَ احاديثو تفسيركولو اواكثروختونوکښې دَ دغه مفسرانه کلام (حروف) به تفسيرساقط کولو. دَهغه بعض معاصر (امام ربيعة الراى) به هميشه هغوی ته فرمائيل چه خپل تفسيری کلمات دَ نبی کريم ﷺ دَ کلام نه جدا بيانوه.

پخپله امام بخاري رحمه الله التاريخ الكبير کښې دَ ابوعثمان ربيعه بن ابوعبدالرحمن په حالاتوکښې دَ عبدالعزيز په واسطه سره دَ امام مالك رحمه الله نه نقل کړې دی: «كان ربيعة يقول لابن شهاب: إن حالتي ليس تشبه حالك، أنا أقول برأي، من شاء أخذ، وأنت تحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم، فتحفظ». [۲]

يعنې امام ربيعه رحمه الله به ابن شهاب رحمه الله ته فرمائيل چه زما حالت ستادَ حالت په شان نه دې، زه خودَخپلې رائې اظهارکوم چاچه اوغوښتل په هغې باندې ئې عمل اوکړو. اوته دَنبی کريم ﷺ نه حديث نقل کوې نوښه احتياط کوه.

امام ذهبي رحمه الله هم دَ امام مالك رحمه الله نه دَ امام ربيعه رحمه الله مذکوره قول نقل کړې دې چه امام ربيعه رحمه الله به امام زهري رحمه الله ته وئيل چه زما اوستاحالت يوشان نه دې، امام مالك رحمه الله وائي: هغه اووئيل هغه څنګه؟ نو امام ربيعه رحمه الله اوفرمائيل چه زه خودَخپلې رائې اظهاركوم چا چه اوغوښتل عمل ئې اوکړو اوچا چه اوغوښتل هغه ئې پرېخودل. او ته خودَ رسول الله ﷺ نه حديث نقل کوې هغه محفوظ کولې شی. [۳]

---

① چه په اول دَ حديث کښې ادراج وی دا په عام توګه باندې قليل دې ليکن په وسط حديث کښې دَ ادراج په نسبت سره زيات دې. ② په وسط حديث کښې چه ادراج کړې شوې وی دادَ اول نه اقل دې. ③ آخرحديث کښې ادراج کړې شوې وی اودا غالب دې.

دواعی ادراج: دواعی ادراج متعدد دي يوڅومشهوردادی: ① چه دَ يوڅيزشرعی حکم بيانول مقصود وی. ② اتمام حديث نه وړاندې هم دَحديث نه دَيوشرعی حکم استنباط مقصود وی. ③ په حديث کښې واردشوی يولفظ غريب شرح مقصودوی.

ادراك اود ادراج طريقه: دَ ادراج ادراك په دې لاندې ينوامورو سره کولې شی:

① هغه روايت "كلام مدرج" سره منفصل کيدوسره چه په دويم طريق سره بل ځائی کښې مروی وی. ② دَادراج نه واقفيت لرونکو ائمه محدثين دَدې صراحت کړې وی. ③ چه راوی پخپله دا اقرار اوکړی چه هغه د فلانکی کار ادراج کړې دې. ④ څه داسې خبره وی چه دَهغې نسبت دَحضورپاك طرف ته کول محال وی. (تعليقات أستاذنا المكرم العلامة البحاثة الشيخ نور البشر حفظه الله ورعاه على خير الأصول في حديث الرسول للعلامة المحدث الفقيه الشيخ خيرمحمد الجالندهری رحمه الله، ص: ۴۷-۴۵).

[۱]) تحت النوع العشرون: المدرج، ص: ۳۵۳.

[۲]) التاريخ الكبير: ۲۸۷/۳-۲۸۶ رقم الترجمة: ۹۷۶.

[۳]) تاريخ الإسلام: ۶۷٤/۳ تحت ترجمة ربيعة الرائي، رقم الترجمة: ۲۳۶۳.

خطیب بغدادي رحمه الله خپل سندسره دَ امام لیث رحمه الله نه نقل کړی دی: «قال ربيعة لابن شهاب: يا أبابكر! إذا حدثت الناس برأيك فأخبرهم بأنه رأيك وإذا حدثت الناس بشيء من السنة فأخبرهم أنه سُنَّةٌ لا يظنون أنه رأيك» (۱)علامه سخاوي رحمه الله هم «فتح المغيث شرح ألفية الحديث» کښې دَ امام زهري رحمه الله ادراج اودَ امام ربیعه رحمه الله دَهغه دَدې نه دَمنع کولو فهمائش نقل کړې دې.(۲)

دَ ابن شهاب زهري رحمه الله دَ ادراج فی الروایة ډیر مثالونه موجود دی. اکابرعلماء سلف کښې امام دارقطنی رحمه الله امام طحاوي رحمه الله علامه ابن عبدالبر رحمه الله امام ابوبکر حازمی رحمه الله امام نووی رحمه الله علامه جمال الدین زیلعی رحمه الله علامه ابن کثیر رحمه الله حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله علامه جلال الدین سیوطی رحمه الله اوملاعلی قاري رحمه الله وغیره دَ امام زهري رحمه الله ادراج فی الحدیث په صراحت سره ذکرکړې دې.(۳).

په روایات فدک کښې ادراج: دَ مطالبه فدك خمس خیبروغیره په روایاتوکښې چرته دَ حضرت فاطمه رضي الله عنها او سیدناصدیق اکبر رضي الله عنه په مینځ کښې دَخفگان الفاظ مثلاً غصه کیدل، هجران، خبرې نه کول، عدم اطلاع وفات فاطمه رضي الله عنها وغیره مروی شوی دی. په دې سلسله کښې ټول ۳۶ طرق سره روایات راغلی دی. په دې کښې ۲۵ طرق دارومدار په زهري باندې دې او ۱۱ طرق دَزهري نه علاوه دَ نورو راویانونه نقل دی. دَ ابن شهاب زهري رحمه الله نه علاوه چه کوم ۱۱نور طرق دی په هغې کښې دغه پورته بیان کړې شوی دَ خفگان الفاظ اوحضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره دَ قطع تعلق ذکرنشته دې. دا صرف دَ زهري رحمه الله ۱۶طرق کښې ذکردې. په دې وجه بنکاره خبره ده چه داد زهري رحمه الله دَ طرف نه ادراج دې. (۴)کنی دَ دې نه علاوه چه دَ کوم یولس طرق سره داقصه نقل ده په هغې کښې چرته په یوکښې به دَدې ذکر وې.(۵)

شرح حدیث

قوله: كنت أغتسل أنا والنبي ﷺ من إناء واحد من قدح يقال له الفرق: (حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي) ما اونبی کریم ﷺ (دواړه یوځائي) دَ یولوښی نه غسل کولو کوم ته چه فرق وئیلې شي.

والنبي: په حدیث شریف کښې موجود لفظ النبي منصوب اومرفوع دواړه شان لوستلې شي. مفعول معه

---

(۱) كتاب الفقيه والمتفقه، باب ذكر أخلاق الفقيه وآدابه وما يلزمه استعماله مع تلاميذه وأصحابه. ص:۱٤۸.

(۲) ۲۰۷/۱،تحت بحث المدرج.

(۳) رحماء بيهم:۱۵۱/۱

(۴) واضحه دې وې چه دَ امام زهري رحمه الله دَ جلالت شان نه باوجود دا ادراجات شرعًا غیرمعتبر دی ځکه چه که ادراج دَ یوحکم شرعي بیان، یادَ استنباط دپاره وی یادَ یولفظ غریب شرح اووضاحت دپاره وی نو جائزدې. دَدې نه علاوه که ادراج دَهرقسم غرض دپاره وی هغه دَ فقهاء اومحدثینو حضراتو په نیز بالاجماع حرام دي.

حكم الإدراج: "الإدراج حرام باجماع العلماء من المحدثين والفقهاء وغيرهم، ويستثنى من ذلك ماكان لتفسيرغريب، فإنه غيرممنوع ولذلك فعله الزهري وغيره من الأئمة" (تعليقات أستاذنا المكرم العلامة البحاثة الشيخ نورالبشر حفظه الله ورعاه على خير الأصول في حديث الرسول للعلامة المحدث الفقيه الشيخ خيرمحمد الجالندهري رحمه الله، ص:٤٧).

(۵) دَ نورتفصیل دپاره اوگورئ: رحماء بینهم: ۱۵۱/۱-۱۳۶كشف الباري، كتاب المغازي ص:٤٥٨-٤٥٩.

کیدوڈ وجې نه به منصوب لوستلې کیږي او په ضمیرمرفوع باندې دَعطف دَ وجې نه به مرفوع لوستلې شي.(۱) دَ أغتسل نه پس ئې أنا ضمیر منفصل راوړلو چه دَاسم ظاهر عطف په دې باندې اوکړې شي.(۲)

اشکال: باقي پاتې شوه داخبره چه لفظ النبي که چرې معطوف اوګرځولې شي په ضمیرمرفوع باندې نوتقدیری عبارت به داسې شي «أغتسل أناوالنبي» (صیغه متکلم سره) خوداترکیب صحیح نه دې ځکه چه اسم ظاهردَ غائب په حکم کښې وی نودَدې دَپاره دَ متکلم صیغه (أغتسل) راوړل ځنګه صحیح کیدې شي؟(۳)

جواب: دَدې جواب دادې چه داد «تغلیب المتکلم علی الغائب» دَ قبیل نه دې اودلته یغتسل عامل مقدردې تقدیری عبارت به داسې شي «أغتسل ویغتسل النبي» لهذا دَ النبي عطف په ماقبل باندې صحیح دې. (۴)دَدې مثال دَالله تعالی داارشاد مبارک دې په کوم کښې چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام ته اوفرمائیل: ﴿أَسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ﴾ (۵)آیت مبارک کښې «زوجك» اسم ظاهر کوم چه دَغائب په حکم کښې دې، عطف أنت مخاطب باندې کړې شوې دې اوداد تغلیب المخاطب علی الغائب دَ قبیل نه دې. دَدې تقدیری عبارت «أسكن أنت ويسكن زوجك الجنة»(۶)

دویم اشکال: که چرته څوک دا اووائي چه آیت مبارک «تغلیب المخاطب علی الغائب» نه خوداخودل مقصود دی چه سکنٰی په جنت کښې حضرت آدم علی نبینا و علیه السلام اصل او حضرت حواء علیها الصلاة والسلام دَهغې تابع ده نو په زیر بحث حدیث کښې تغلیب المتکلم علی الغائب څه فائده ده؟ (۷)

جواب: دَدې خبرې جواب شراح حدیث دا ورکړې دې چه په حدیث کښې تغلیب المتکلم علی الغائب نه دې طرف ته اشاره کول مقصوددی چه هم ښځې دَ شهوت محل دې اوهم دوی دَ غسل سبب اوذریعه جوړیږي نولکه چه هغه (ښځې) دَغسل په باب کښې اصل اوسړی دَهغې تابع دی. (۸)

---

(۱) شرح الکرمانی:۱۱۳/۳فتح الباری:۴۷۹/۲ تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۲) عمدة القاری:۲۹۰/۳ شرح الطیبی:۸۵/۲

(۳) شرح الکرمانی علی صحیح البخاری:۱۱۳/۳عمدة القاری:۲۹۰/۳ تحفة الباری:۲۱۹/۱ شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح:۸۵/۲

(۴) شرح الکرمانی: ۱۱۳/۳عمدة القاری:۲۹۰/۲ فتح الباری ۴۷۹/۱ تحفة الباری:۲۱۹/۱.

(۵) البقرة:۳۵، والأعراف:۱۹، قال العلامة أبوالفضل شهاب الدین السید محمود الألوسی رحمه الله فی تفسیر هذه الآیة:(أنت) توكيد للمستكن فی(اسكن)والمقصد منه بالذات صحة العطف، إذا لو لاه لزم العطف علی الضمیر المتصل بلافصل، وهوممتنع فی الفصیح علی الصحیح، وإفادة تقریر المتبوع مقصودة تبعاً، وصح العطف مع أن المعطوف لایباشره فعل الأمر، لأنه وقع تابعًا،ویغتفر فیه مالا یغتفر فی المتبوع، وقیل هناك تغلیبان: تغلیب المخاطب علی الغائب والمذکر علی المؤنث.... وللتخلص عن ذلك قیل: إنه معطوف بتقدیر فلیسكن، وفیه أنه حینئذ یکون من عطف الجملة علی الجملة فلا وجه للتأكيد". (روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی :۲۳۴/۱).

(۶) شرح الکرمانی: ۱۱۳/۳عمدة القاری:۲۹۰/۳ تحفة الباری:۲۱۹/۱شرح الطیبی:۸۵/۲

(۷) شرح الکرمانی:۱۱۳/۳عمدة القاری:۲۹۰/۳ شرح الطیبی:۸۵/۲.

(۸) شرح الکرمانی:۱۱۳/۳عمدة القاری:۲۹۱/۳ تحفة الباری:۲۱۹/۱ شرح الطیبی علی مشکاة المصابیح:۸۵/۲

دَعلامه كوراني توجيه: علامه كوراني رحمه الله دَ تغليب توجيه خبط گرځولې ده. هغه فرمائي حديث په خپل ظاهر باندې محمول دې په دې كښې دَ تغليب اعتبار كولو هيڅ ضرورت نشته دې. بل دا چه كله موئن فعل مذكور «أغتسل» مناسبت سره والنبي دَپاره دويم فعل «يغتسل» مقدر منو نو بيا دَ تغليب اعتبار غير معقول امر دې. (۱)

دويم اشكال: علامه كرماني رحمه الله وغيره دلته يوبل اعتراض هم ذكر كړې دې هغه دا كه چرې څوك دا اووائي چه دَ حديث داسې تقدير هم بيانولې شي: «أغتسل أنا ورسول الله صلى الله عليه وسلم من إناء مشترك بيني وبينه فيبادرني ويغتسل ببعضه ويترك لي ما بقي، فأغتسل أنا منه» يعني ما اورسول الله ﷺ به دَ يوشريك لوښي نه غسل كولو حضورپاك به مخكښې والې كولو او په څه اوبوسره به ئې غسل كولو اوباقي به ئې زما دَ پاره پريخودلې نوما به په هغې سره غسل كولو. (ليكن دا تقدير نه دې اختيار كړې شوې، دَ دې څه وجه ده؟)(۲)

دَعلامه كرماني رحمه الله جواب: علامه كرماني رحمه الله فرمائي چه داسې تعبير اختيارول دَ ظاهر حديث خلاف دې خاص كر چه كله أغتسل أنا والنبي كښې والنبي مفعول معه اومنلې شي خكه چه دَ مفعول معه منلو په صورت كښې معيت في الغسل معنى به متعين شي اودَ معترض والا تقدير منلو په صورت كښې به جدا جدا غسل كول لازم راځي چه دَ ظاهر دَ حديث خلاف دې. (۳)

دَعلامه عيني رحمه الله جواب: علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا تقدير ځكه صحيح نه دې چه په يوبل حديث سره دَ دې مخالفت كيږي په كوم كښې چه حضورپاك ښځې له دَ سرې نه پاتې شوې اوبوسره دَ غسل كولو نه منع كړې ده. (۴)علامه طيبي رحمه الله هم دا توجيه اختيار كړې ده. (۵)

قوله ::من إناء من قدح: دَ پيالئې په شان دَ يولوښي نه. من إناء من قدح كښې حرف من دوه ځل راغلې دې په دې كښې رومبې من ابتدائيه دې. (۶)علامه كرماني رحمه الله فرمائي اولې دادې چه لفظ قدح په لفظ إناء سره دَ حرف جر دَ تكرار سره بدل اوگرځولې شي. (۷) علامه سيوطي رحمه الله اودَ شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله هم دغه رائې ده. (۸)البته شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله «من إناء من قدح» كښې من دوه ځايه ابتدائيه گرځولې دې. (۹)

---

(۱) الكوثر الجاري: ۱/۴۰۹-۴۰۸.

(۲) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۳) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴.

(۴) عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۵) شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ۲/۸۵.

(۶) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴عمدة القاري: ۳/۲۹۱ فتح الباري: ۲/۴۸۰.

(۷) شرح الكرماني: ۳/۱۱۴عمدة القاري: ۳/۲۹۱.

(۸) التوشيح على الجامع الصحيح: ۱/۲۴۲تحفة الباري: ۱/۲۱۹.

(۹) تحفة الباري: ۱/۲۱۹.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله لفظ قدح دَ اناء نه بدل كيدل صرف يواحتمال گرځولې دې چنانچه هغه فرمائى «ويحتمل أن يكون قدح بدلاً من إناء بتكرار حرف الجر»[1] يعنى په لفظ قدح كښې يواحتمال دې چه هغه دَ حرف جر په تكرارسره لفظ اناء نه بدل جوړشى.

دَعلامه عينى رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عينى رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې تنقيدكړې دې چه هغه دَ قدح دَ بدل كيدو باره كښې يحتمل تعبيراختياركړې دې حالانكه په داسې مقاماتوكښې يحتمل نه شى وئيلې ځكه چه دَعلامه كرمانى رحمه الله ذكركړې شوې دواړه وجهې په يقينى توګه باندې صحيح او جائزدى. او زيات نه زيات يوې توجيه ته په بله باندې فوقيت وركولې شى. [2]لكه څنګه چه پخپله علامه كرمانى رحمه الله بدل كيدل اولى ګرځولى دى.[3]

دَ لفظ قدح وضاحت: قدح دَ قاف اودال دواړو فتحه سره أقداح واحددې.[4] ابن منظور رحمه الله او علامه جوهرى رحمه الله وغيره وائى چه قدح دَ څكلو يولوښى ته وئيلې شى.[5]ابن اثير رحمه الله اوعلامه طاهر پټنى رحمه الله وغيره دادَ خوراك يولوښى ګرځوى.[6] دواړه خبرې صحيح دى په داسې توګه چه قدح يولوښې دې چه دَ خوراك څښاك دواړو دَ پاره استعمالولې شى. دغه شان دا لوښې په توګه دَ پيمانه هم استعمالولې شى. [7]قدح په عام توګه دَ بره نه پلن اودَدې ښكته حصه تنګه او لاسكى والاوى.[8] دادَ لرګى شيشې او پيتلونه جوړولې شى.[9]په حديث كښې دَ قدح نه مراد دَ پيتلو والا لوښې دې ابن التين رحمه الله وائى «كان هذا الإناء من شَبَه، وهو بفتح المعجمة والموحدة»[10]يعنى دالوښې شبه «دَ شين اوباء فتحه سره»دَ پيتل جوړشوې وو. علامه عينى رحمه الله وغيره فرمائى «وهو «أي الشبه» نوع من نحاس، يدل عليه مارواه الحاكم من طريق حماد بن سلمة عن هشام بن عروة عن أبيه: ولفظه: تورمن شَبَه، ويقال كوزشَبَه، شبه بمعنى.»[11]شبه دَ پيتلويوقسم دې په حديث كښې دَ قدح نه دَ پيتل والا لوښې مراددې دَدې تائيددَ امام حاكم رحمه الله دَ حماد بن سلمه والا روايت نه كيږى كوم چه هغه دَ هشام نه اوهغه دَخپل پلار عروه رحمه الله نه نقل كړې دې په هغې كښې دى تورمن شبه يعنى دَ پيتلو دَ اوبووالا لوښې اودې ته دَپيتلو دَ لاسكى والا پيالئى هم وئيلې شى.[12]

---

[1]) فتح البارى لابن حجر:٤٨٠/٢.

[2]) عمدة القارى:٢٩١/٣.

[3]) شرح الكرمانى:١١٤/٣عمدة القارى:٢٩١/٣.

[4]) لسان العرب: ٥٠/١١ الصحاح ص:٨٤٠مجمع بحار الأنوار:٢١٦/٤.

[5]) لسان العرب: ٥٠/١١ الصحاح ص:٨٤٠إرشاد السارى:٤٩٠/١.

[6]) النهاية:٤٢٠/٢مجمع بحار الأنوار: ٢١٦/٤إرشاد السارى:٤٢٠/١.

[7]) القاموس الوحيد ص:١٢٨٠.

[8]) مجمع بحارالأنوار:٢١٧/٤فتح البارى:٣٩٨/١إرشادالسارى:٤٢٠/١فقه اللغة ص:١٨٠.

[9]) مجمع بحارالأنوار:٢١٧/٤ فتح البارى:٣٩٨/١ إرشادالسارى:٤٢٠/١.

[10]) فتح البارى:٤٨٠/١إرشادالسارى:٤٩٠/١.

[11]) عمدة القارى:٢٩١/٣فتح البارى:٤٨٠/١والحديث رواه الحاكم فى المستدرك على الصحيحين فى كتاب الطهارة: ٢٧٤-٢٧٥/١رقم الحديث:١٥٦/٦٠١.

[12]) القاموس الوحيدص:٢٠٦، ١٢٨٠، ١٤٣٤.

خلاصه داشوه چه قدح يوداسې لوښې ته وانى چه دلرګى شيشې او پيتلونه جوړولې شى. داد خوراك څښاك د پيمانه په توګه اودغسل د لوښى په توګه هم استعمالولې شى. ددې پورتنئى حصه پلنه اوښكته سرتنګ اولاسكى والاوى. حديث كښې د قدح نه د پيتلو والا لوښې مراددې. قدح د فقهاؤ په اصطلاح كښې د صاع د اجزا نه دې علامه شربينى رحمه الله وانى چه صاع اووه مدكم دوه قدح برابر وى او هر پنځلس مدنه اووه قدح جوړيږى.[1]

قوله:: يقال له الفرق: دې ته فرق وئيلى شى. الفرق د راء اوفاء دواړو فتحه او راء په سكون دواړه شان لوستلې كيږى. ابوزيد انصارى رحمه الله يحيى رحمه الله او دريد رحمه الله د راء سكون نقل كړې دې. [2]د ابن التين رحمه الله او جوهرى رحمه الله هم دغه رائې ده. [3]ليكن مشهور د راء په فتحه سره دې.[4]
علامه كرمانى رحمه الله اوقتيبى رحمه الله هم د راء فتحه سره نقل كړې دې.[5] علامه نووى رحمه الله فرمائى الفرق د راء فتحه سره افصح اواشهر دې.[6]

دعلامه ابوالوليدباجى رحمه الله رائې: علامه ابوالوليد باجى رحمه الله فرمائى چه فرق د راء فتحه سره كيدل صحيح دى.[7]

دعلامه نووى رحمه الله په علامه باجى رحمه الله باندې رد: علامه نووى رحمه الله د ابوالوليدباجى رحمه الله رائې ردكړې ده چه فرق د راء فتحه سره صحيح دې هغه فرمائى «وزعم الباجى أنه الصواب وليس كما قال، بل هما لغتان» [8]يعنى علامه باجى رحمه الله داګمان كړې دې چه هم دغه «راء فتحه سره» صحيح دې د هغه دا رائې صحيح نه ده بلكه «فرق» كښې د راء فتحه اوسكون دوه لغتونه دى.

دعلامه باجى رحمه الله د رائې ماخذ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه كيدې شى د ابوالوليدباجى رحمه الله د رائې مستنداو ماخذ د ثعلب هغه قول دې كوم چه ازهرى رحمه الله دهغه نه نقل كړې دې چه فرق د راء فتحه سره دې محدثين راء ساكن نقل كوى اوپه كلام عرب كښې هم د راء فتحه سره نقل دې.[9]
ليكن صحيح خبره هم دغه ده چه كومه دعلامه نووى رحمه الله په حواله سره پورته نقل كړې شوې ده چه فرق كښې دواړه لغتونه جائزدى. د اهل لغت او شراح حديث په حواله سره تفصيل په ماقبل كښې راغلې دې. په حديث كښې الفرق د راء فتح سره دې.[10]

[1] الموسوعة الفقهية:۲۹۸/۳۸.
[2] شرح الكرمانى:۱۱۳/۳فتح البارى:۴۸۰/۲عمدة القارى:۲۹۰/۳المنتقى لأبى الوليد الباجى:۳۸۶/۱.
[3] فتح البارى:۴۸۰/۲عمدة القارى:۲۹۰/۳الصحاح:ص:۸۰۸
[4] تحفة البارى:۲۱۹/۱طرح التثريب للعراقى:۲۵۵/۱.
[5] شرح الكرمانى:۱۱۳/۳فتح البارى: ۴۸۰/۲ عمدة القارى:۲۹۰/۳.
[6] شرح النووى المعروف بالمنهاج: ۲۲۸/۴فتح البارى:۴۸۰/۲.
[7] المنتقى:۳۹۶/۱فتح البارى:۴۸۰/۱عمدة القارى:۲۹۰/۳ المنهاج للنووى: ۲۲۸/۴.
[8] المنهاج:۲۲۸/۴فتح البارى:۴۸۰/۱عمدة القارى:۲۹۰/۳.
[9] فتح البارى:۴۸۰/۱.
[10] فتح البارى:۴۸۰/۱.

دَ فرق مقدار: (۱)علامه جوهري رحمه الله ليكلي دي «الفرق مكيال معروف بالمدينة، وهوستة عشر رطلاً» (۲)يعنى فرق دَمديني يو معروف پيمانه ده چه دَ ۱۶ رطل وی.

دَعلامه ابن اثير رحمه الله رائې: ابن اثير رحمه الله وائي: «الفرق بالتحريك: مكيال يسع ستة عشر رطلاً، وهي اثنا عشر مداً، أو ثلاثة آصع عند أهل الحجاز، وقيل: الفرق: خمسة أقساط والقسط: نصف صاع، فأما الفرق بالسكون فمائة وعشرون رطلاً» (۳)يعنى فرق په فتحه دَ راء سره يوه پيمانه ده په كوم كښې چه ۱۶ رطل راځي او هغه دولس مد يا دَ اهل حجاز په نيز دَ درې صاع برابر وی. دَ فرق باره كښې يو قول دا هم دې چه هغه دَ پنځو اقساطو وی او يو قسط دَ نصف صاع برابر وی. خو فرق دَ راء په سكون سره دَ ۱۲۰ رطل وی.

امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه نقل كړی دی چه «الفرق ثلاثة آصع» (۴)

علامه نووي رحمه الله دا دَ جمهورو رائې ګرځولې ده. هغوی فرمائي «أما كونه ثلاثة آصع، فكذا قاله الجماهير» (۵)

يعنى دَ يوفرق دَ دريوصاع برابريدل هم دغه دَجمهورو قول دې. يو قول دَ دوو صاع هم دې ليكن ابوعبيد په دې خبره باندې اتفاق نقل كړې دې چه يو فرق دَدريو صاع وی. (۶)

هم دغه دَجمهورو قول دې لكه چه دَ علامه نووي په حواله اوس تير شوی دی.

په حديث كښې دَ فرق نه څه مراد دې؟: علامه نووي رحمه الله فرمائي چه دلته دَ فرق نه مراد جنس بيانول دی يعنې هغه لوښې په كوم سره چه دَغسل دَپاره، او به راخستې شي دامراد نه دې چه حضورپاك عليه السلام دَ فرق په اندازه اوبوسره غسل كولو. علامه نووي رحمه الله حديث باب دَ دليل په توګه سره نقل كړې دې.(۷)

رومبې احتمال: رومبې احتمال دادې چه حضورپاك به په هغه لوښې سره غسل كولو سره دَدې چه دهغې نه به ئې لرې شان اوبه استعمالولوسره اكثربچ كولې يا په هغې كښې موجود تولې اوبه اونورې به ئې هم استعمالولې. نودا دَدغه لوښي (فرق) سره دَ طهارت حاصلولو په جواز باندې دليل دې. د

---

(۱) دَ الفرق دَ موجوده پيمانو په اعتبارسره تحقيق: الفرق دَ راء فتحه سره، په دې كښې دَپخوانو پيمانو په حساب سره ۱۶ رطل راځي او په يو رطل كښې ۱۳۰ درهم وی او يو درهم ۳،۰۶۱۸ ګرام وی. اوس دَ رطل وزن (۱۳۰درهم) كله ۳،۰۶۱۸ ګرام سره ضرب وركړو نو ۳۹۸،۰۳۴ ګرام جواب راغلو. بيا دَ ۱۶ رطل وزن معلومولو دَپاره ۱۶ ته ۳۹۸،۰۳۴ سره ضرب وركړو نوجواب ۶۳۶۸،۵۴۴ ګرام راغلو چه په موجوده حساب سره ۶كلوګرام ۳۶۸ ګرام او ۵۴۴ ملی ګرام جوړيږی.

الفرق دَ راء په سكون سره، په دې كښې دَ پخوانو پيمانوپه اعتبارسره ۱۲۰ رطل راځي دَپورتنئ طريقې مطابق ۱۲۰ اله په ۳۹۸،۰۳۴ سره ضرب وركړو نو په جواب كښې ۴۷۷۶۴،۰۸ ګرام راغلو. په موجوده حساب سره دَدې وزن يو من ۷كلوګرام ۷۶۴ ګرام او ۰۸،۰ ملی ګرام جوړيږی.

(۲) الصحاح،ص:۸۰۸عمدة القاری:۲۹۰/۳شرح الكرمانی:۱۱۳/۳.

(۳) _النهاية:۳۶۳/۲ فتح الباری:۴۸۰/۱.

(۴) كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فی غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فی إناء واحد فی حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الأخر، رقم:۷۲۷.

(۵) المنهاج:۲۲۸/٤فتح الباری:۴۸۰/۱ عمدة القاری:۲۹۰/۳.

(۶) فتح الباری:۴۸۰/۱.

(۷) المنهاج:۲۲۸/٤مجمع بحار الأنوار:۱۲۸/٤.

فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه بغيرد سرو زرو او سپينو زرو هرپاك لوښى سره طهارت حاصلول جائزدى.([1])

دويم احتمال: دويم احتمال دادې چه حضورپاك ﷺ به په غسل كښې فرق نومې لوښې دکولو يعنى دهغې په اندازه به ئې اوبه استعمالولې نولكه چه دا خودول مقصوددى چه حضورپاك به په عام توگه په غسل كښې په دومره مقدار سره اوبه استعمالولې. اگرچه په دې كښې ددې خبرې طرف ته اشاره نشته چه كم نه كم په څومره مقدار سره غسل كولې شى.([2])

دعلامه كشميرى رحمه الله رائې: په حديث كښې چه دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه كوم نقل دى چه ما اونبى كريم ﷺ به په يولوښى كوم ته چه فرق وئيلى شى هغې سره غسل كولو اود فرق باره كښې داخبره تيره شوې ده چه هغه داسې لوښې وى په كوم كښې چه ددرې صاع په اندازه باندې اوبه ځائى كيږى. ددې باره كښې حضرت علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى: «فإن كان ملأن يصير لكل منهما صاع ونصف، والمعروف في عادته في الغسل صاع، وقد مر أنه لا تحديد فيه، والأمر تقريبي، وإن كان خالياً فالأمر تحقيقي، ويصير لكل منهما صاعاً، فإنه لا يلزم يكون الفرق هذا القدر أن يكون الماء فيه أيضاً كذلك، فيمكن أن يكون الماء على قدر عادته»([3])

«يعنى فرق كښې خو درې صاع راځى ليكن دحديث باب نه داخبره نه راوځى چه دحضورپاك غسل كولوپه وخت هغه ډك وو برابر وو؟ كه چرې ډك وو نولكه چه د نبى كريم ﷺ اوحضرت عائشه رضي الله عنها دواړو په حصوكښې دوه نيم دوه نيم صاع راغله اوكيدې شى چه په دومره مقدار سره هم حضورپاك غسل كړې وى، اگرچه مشهوردحضورپاك عادت مبارك هم دغه ووچه په يوصاع سره به ئې غسل كولو اوفرق مذكور دخالى او پوره والى په صورت كښې خوددې ځائى نه هم ددغه مشهورې خبرې خلاف نه شو چه ممكن دى هغه وخت په هغه لويه پيمانه كښې هم صرف دوه رطل موجود وى. په رومبې صورت كښې د غسل داوبو مقدار به تقريبى منلې كيږى چه تحديد هيڅ نه دې. تقريباً په يو يا يونيم رطل سره به ئې غسل كولو په دويم صورت كښې به دې ته تحقيقى وئيلې كيږى چه هميشه به ئې هم په يورطل سره غسل كولو. كله به دغه مقدار په وړوكى لوښى كښې وو اوكله په لوئى لوښى كښې.

دامام طحاوى رحمه الله تحقيق: امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه د حضرت عائشه رضي الله عنها دحديث نه داثابته شوه چه هغې او رسول الله ﷺ به په فرق سره غسل كولواو يوفرق د دريوصاع وى نولكه چه هغوى دواړو به په يونيم يونيم صاع سره غسل كولو. «د احنافو په نيز» يوصاع د اتو رطل وى «اود جمهورو په نيز» يوصاع د پنځو رطل او ثلث رطل برابر وى. «خود جمهورو په نيز يوفرق د دريوصاع برابر وى اود احنافو په نيزيوصاع د دوو فرق برابروى».

بيا امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه حديث عائشه رضي الله عنها كښې صرف د فرق ذكردې د اوبودمقدار څه تذكره نشته دې چه هغه ډك وو كه كم وو. لهذا داكيدې شى چه كله به هغه ډك وو نودرې صاع اوبه به وې اوچه كله به كم وو نو دوه صاع اوبه به وې. او په ذې دويم صورت كښې به حضورپاك يوصاع او

---

[1]) المنتقى شرح موطأ مالك: ۳۹۵/۱.
[2]) المنتقى شرح موطأ مالك: ۳۹۵/۱.
[3]) فيض البارى: ۴۵۳/۱.

دویم صاع سره حضرت عائشه ﷺ غسل کولو. لهذا دا مفهوم دَدې حدیث دَمفهوم موافق دې په کوم کښې چه راغلي دي چه حضورپاك به په یوصاع سره غسل فرمائیلو. (۱)

فائده: حضورپاك اوحضرت عائشه ﷺ به په عربو کښې دَ اوبو دَ قلت دَ وجې نه په عاموحالاتو کښې په دغه فرق سره غسل کولو چه دَ دریو صاع یعنې ۱۲ رطل برابروی. البته داهم ممکن دی چه هغه فرق کوم چه دَ ۱۲۰ رطل برابروی دَ کوم مقدارچه دَ یولوئی ټب اوتال برابروی دَهغې نه هم کله اوبه په زیات مقدار کښې موجود کیدو په صورت کښې ئې غسل فرمائیلې وی نوهیڅ لرې خبره نه ده چه په غسل کښې دَ یوصاع اوبو مقدار تحدید نشته دَ اسراف نه دَ بچ کیدو سره په څومره اوبوسره هم چه غسل اوکړې شی جائزدې.

په حدیث الباب کښې دَ معیت فی الغسل صراحت نشته دې: امام بخاری ﷫ په ترجمه کښې دَ سړی اوښځې په یوځائی غسل کول بیان کړی دی خو په حدیث الباب کښې صرف دومره ذکر دې چه حضرت عائشه ﷺ اورسول الله ﷺ به په یولوښی سره غسل کولو نولکه چه په حدیث الباب کښې دَمعیت فی الغسل صراحت نشته دې؟

دَعلامه سندهی ﷫ جواب: علامه ابوالحسن نورالدین سندهی ﷫ فرمائی چه دَ حدیث الفاظ «کنت أغتسل أنا والنبی صلی الله علیه وسلم» په معیت باندې په مکمل توگه باندې دلالت نه کوی البته دا صرف دَ غسل دَ لوښی په وحدت باندې دلالت کوی. ځکه چه واؤ عاطفه قران یعنی په یوځائی غسل کولو باندې دلالت نه کوی اودَ ظرف او لوښی دَ وحدت نه دا نه ثابتیږی چه دَ غسل کولو وخت هم یو وو. او داکیدې شي چه «کنت أغتسل أنا والنبی» کښې واؤ دَعطف په ځائی دَمعیت دَپاره واخستې شی لیکن دابعیددې. (۲)

دَدې صحیح جواب دادې چه دَدې سلسلې نور ټول روایات دَدې خبرې طرف ته اشاره کوی چه حضوراکرم اوحضرت عائشه ﷺ دواړو واقعی په یوځائی غسل کولو په دې وجه به دلته هم معیت زمانی مراد اخستې شی. «فلا استدلال بالنظر إلیه، لا بالنظر إلی هذا اللفظ» یعنی استدلال دَ نورو روایاتو په رڼاکښې کیدې شی دې الفاظوسره نه شی کیدې. (۳)

دَسړی اوښځې په یولوښی سره طهارت حاصلول: دَحدیث باب او دغه شان نورو روایاتو په رڼا کښې دَ مسلمانانو په دې خبره باندې اتفاق دې چه سړې اوښځه په یولوښی سره طهارت حاصلولې شی. په دې خبره باندې هم اجماع ده چه ښځه دَ سړی نه پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلولې شی. (۴) البته په دې کښې اختلاف دې چه سړې دَ ښځې نه پاتې شوې وبوسره طهارت (اودس اوغسل) کولې شی که نه؟

دَ جمهورائمه او امام بخاری ﷫ موقف: جمهور ائمه سلف او ائمه ثلاثه امام اعظم ابوحنیفه ﷫ او امام شافعی ﷫ او امام مالك ﷫ دې ته مطلقًا جائز وائی که ښځې اودس یا غسل په ځان له ځائی

---

(۱) شرح معانی الآثار، کتاب الزکاة، باب وزن الصاع کم هو: ۱/۳۵۲-۳۵۱.

(۲) دَحضرت سندهي ﷫ داخبره محل نظر ده ځکه چه نحویین اوشراح حدیث په نیزدلته واؤ دَمعیت دَپاره اخستې شی دَتفصیل دَپاره اوگورئی: کشف الباری کتاب الغسل ص: ۲۲۰.

(۳) صحیح البخاری بحاشیة السندی: ۱/۵۶.

(۴) المنهاج: ۴/۲۲۷ عمدة القاری: ۳/۲۹۱.

کښې کړې وی یادَ نورو په وړاندې نی طهارت حاصل کړې وی [1] امام بخاری رحمه الله هم په دې مسئله کښې جمهور ائمه سره دې.

دَعلامه کشمیری رحمه الله تحقیق: حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله «باب غسل الرجل مع امرأته» په ذیل کښې فرمائی چه دغه شان امام بخاری رحمه الله وړاندې «باب وضوء الرجل مع امرأته» راوړلې دې دکوم نه چه معلومه شوه چه هغوی په دې باره کښې دَ امام احمد رحمه الله مذهب نه دې اختیارکړې بلکه دَ جمهور ائمه مذهب ئی اختیارکړې، دَ مسئلې پوره تفصیل وړاندې تیرشوې دې په کوم کښې چه دا واضحه کړې شوی وو چه دَ ممانعت دارو مدار «دروغږن» کیدو باندې دې او په یوځائی باندې اودس کول یا غسل کولوباندې «دَپاتې شوو اوبو» اطلاق نه کیږی. [2]

دَ حنابله اوظاهریه وغیره مسلک: امام احمدبن حنبل رحمه الله اودَ ظاهریه نه داؤد ظاهری وغیره وائی که ښځې خان له خائی کښې طهارت حاصل کړې وی نودَ سړی دَپاره دَهغې استعمال جائز نه دې. [3]

حضرت عبدالله بن سرجس رحمه الله اودَحضرت حسن بصری رحمه الله نه په یوروایت کښې هم دغه قول نقل دې. په یویل قول کښې دَحضرت حسن رحمه الله اوسعیدبن مسیب رحمه الله نه دَ ښځې پاتې شوې اوبوسره طهارت حاصلولوته مطلقًا مکروه وئیلی شوی دی [4] خودَ امام احمد رحمه الله نه یوقول دَ جمهور ائمه دَ قول په شان نقل دې. [5]

دَعلماؤ پنځه اقوال: علامه ابن عبدالبر رحمه الله په دې مسئله کښې دَعلماؤ پنځه اقوال نقل کړی دی هغوی فرمائی: وللعلماء في هذه المسألة خمسة أقوال: (أحدها): الكراهية لأن يتطهر الرجل بفضل المرأة. (والثاني): أن تتطهر المرأة بفضل وضوء الرجل. (والثالث): أنهما إذا شرعا جميعاً في التطهر فلا بأس به وإذا خلت المرأة بالطهور فلا خير في أن يتطهر بفضل طهورها. (والرابع): أنه لا بأس أن يتطهر كل واحد منهما بفضل طهور صاحبه ما لم يكن الرجل جنباً، والمرأة حائضاً أو جنباً، وهو قول ابن عمر. (والخامس): وقد روي عن ابن عباس أنه سئل عن فضل وضوء المرأة، فقال: هُنّ ألطف بنانًا وأطيب ريحاً، وهذا جواب بجواز فضلها على كل حال، وهذا قول زيد بن ثابت وجمهور الصحابه والتابعين. [6]

په دې مسئله کښې دَ علماؤ پنځه اقوال دی: ① چه سړې دَ ښځې نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصل کړی. ② ښځه دَ سړی نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصل کړی. دا دواړه صورتونه مکروه دی. ③ چه سړې او ښځه په یوځائی باندې طهارت حاصلول شروع کړی دا جائزدی البته که ښځه په خان له خائی کښې طهارت حاصل کړی نوبیا دَ سړی دَهغې دَ پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلولوکښې هیڅ خیر نشته دې. ④ سړې که جنبی نه وی او ښځه حائضه یا جنبه نه وی نو بیا په

---

[1] المنهاج: ۲۲۷/٤ عمدة القاری: ۱۲۶/۳ فتح المالک: ۲۰۰/۱.

[2] فیض الباری: ۴۵۳/۱.

[3] المنهاج: ۲۲۷/٤ عمدة القاری: ۱۲۶/۳ الاستذکار: ۲۰۹/۱.

[4] المنهاج: ۲۲۸/٤-۲۲۷ عمدة القاری: ۱۲۶/۳.

[5] المنهاج: ۲۲۸/٤ عمدة القاری: ۱۲۶/۳، ۲۹۱.

[6] الاستذکار: ۲۱۰/۱ عمدة القاری: ۱۲۶/۳.

دوی کښې هریوډ بل نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلولې شی داډ ابن عمر رضي الله عنهما قول دی. ⑤ دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روایت دې چه دهغه نه دښځې د اودس نه پاتې شوو اوبوباره کښې پوښتنه اوکړې شوه نوهغوی اوفرمائیل چه هغه (ښځې) دښکلې بندونو والا اوپاکیزه خوشبوئی والا وی دهغوی دطرف نه دا جواب دښځو د پاتې شوو اوبوسره په هرحال کښې په جواز د طهارت باندې مبنی دې اوهم دغه دحضرت زیدبن ثابت رضي الله عنه او جمهور صحابه کرامو اوتابعینو قول دې

یواعتراض اوجواب: که چرې څوك دا اووائی چه په حدیث کښې خودښځې نه پاتې شوې اوبوسره د غسل کولو نه منع کړې شوې ده؟ نودې جواب دادې چه امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه محدثینودې حدیث اسناد مرفوع نه دی ګرځولی که چرې رفع ثابته هم شی نوهغه منسوخ ده.[1]

ددې مسئلې تفصیلات کتاب الوضوء باب وضوء الرجل مع امرأته وفضل وضوء المرأة کښې تیرشوې دی.

دحدیث باب نه مستنبط شوی احکام: دحدیث باب نه دا لاندینی احکام مستنبط شوی دی:

① داؤدی دحدیث باب نه دسړی اوښځې د یوبل شرمګاه ته دکتلو په جواز باندې استدلال کړې دې.[2] ددې تائید د ابن حبان رحمه الله د روایت نه هم کیږی په کوم کښې چه حضرت عطاء رحمه الله دحضرت عائشه رضي الله عنها نه دې باره کښې تپوس اوکړو نوهغې په جواب کښې حدیث باب بیان کړو.[3] ددې مسئلې تفصیل باب مذکور لاندې تیرشوې دې.

② دسړی اوښځې په یولوښي سره اودس اوغسل کول جائزدی او په دې باندې اجماع ده.[4]

③ دښځې دسړی نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلول جائزدی.[5]

④ جمهور علماؤ اوائمه ثلاثه رحمهم الله په نیز دسړی دښځې نه پاتې شوو اوبوسره طهارت حاصلول جائزدی البته دامام احمدبن حنبل رحمه الله په نیز که ښځې ځان له خائی کښې اوبه استعمال کړې وی نوبیادسړی دپاره دهغې د پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلول جائزنه دی.[6]

⑤ دجنبی دلاس پاك کیدل (که په هغې باندې څه ظاهری نجاست نه وی لګیدلې)[7]

⑥ دجنبی او حائضه نه پاتې شوو اوبوپاکیدل.[8] اوددوی نه بچ شوو اوبوسره د غسل او اودس صحیح کیدل.[9]

⑦ دفقهاؤ په دې خبره باندې اجماع ده چه دسړو زړو اوسپینو زړو نه علاوه په ټولو لوښو سره اودس کول (طهارت حاصلول) جائزدی.[1]

---

[1]) شرح الكرماني:۱۱٤/۳عمدة القاري:۲۹۱/۳تحفة الباري:۲۹۱/۱.
[2]) فتح الباري:٤٨٠/٢عمدة القاري:۲۹۱/۳الكنزالمتواري:۱۹۰/۳.
[3]) فتح الباري:٤٨٠/٢عمدة القاري:۲۹۱/۳التوشيح للسيوطي:۲٤۲/۱.
[4]) عمدة القاري:۲۹۱/۳ المنهاج: ۲۲۷/٤ تحفة الباري:۲۱۹/۱.
[5]) شرح الكرماني:۱۱٤/۳عمدة القاري:۲۹۱/۳ المنهاج: ۲۲۷/٤.
[6]) شرح الكرماني:۱۱٤/۳عمدة القاري:۲۹۱/۳ المنهاج: ۲۲۷/٤.
[7]) الكوثر الجاري:٤٠٨/۱.
[8]) عمدة القاري:۲۹۱/۳.
[9]) شرح ابن بطال: ۳۸۰/۱شرح الكرماني:۱۱٤/۳.

⑧ دَمسلمانانو په دې خبره باندې اجماع ده چه دَ اودس اوغسل دَ پاره دَ اوبوڅه خاص مقدار لازمی اوضروری نه دې په دې کښې دَطبائع فرق دې دَ چادَپاره چه څومره مقدار (که لږ وی اوکه زیات وی) کافی شی هغه صحیح دې. (۱)

⑨ دَعلماؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه (دَ اودس اوغسل) اوبوکښې اسراف منع دې اګر چه طهارت حاصلونکې دَ نهر په غاړه ولې نه وی. (۲)

۳ – باب: الْغُسْلِ بِالصَّاعِ وَنَحْوِهِ

صاع اودَدې په شان لوښوسره غسل کول

دَ ترجمة الباب مقصد: دَ دې ترجمة الباب په مقصد کښې دَ شراح حدیث نه متعدد اقول نقل دی.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: دَحافظ ابن حجر رحمه الله په نیز ترجمة الباب مقصد صاع اودَدې برابر لوښې دِکولوسره غسل کول بیانول دی. هغه فرمائی: ((باب الغسل بالصاع ونحوه أي: علی الصاع ونحوه أي مایقاربه)) (۴) یعنی صاع اودَدې برابر لوښې دِکولوسره غسل کولوبیان کښې.

دَعلامه عینی رحمه الله رائې: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَامام بخاری رحمه الله مقصد په دې باب سره غسل بالماء اودَ دِك شوی صاع په اندازه اوبوسره دَ غسل کولوحکم بیانول دی. ځکه چه صاع خودَ لرګی نه جوړشوی یولوښې ته وئیلی شی دا (نفس صاع) سره غسل ممکن نه دې (البته په دې کښې موجود اوبو سره غسل کولې شی). (۵) دَصاحب تحفه علامه زکریا انصاری رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله هم دغه رائې ده. (۶)

دَعلامه ابن رجب حنبلی رحمه الله رائې: دَ علامه ابن رجب حنبلی رحمه الله په نیز هم دَترجمة الباب مقصد داخودل دی چه دَ غسل دَ اوبو په مقدارکښې څه تحدیدنشته دې. بلکه دَ صاع او دې په شان لوښو سره نیزدې چه څومره اوبوسره غسل کولې شی یعنی تقریب مراددې تحدیدنه دې. (۷)

دَ شیخ الحدیث مولانازکریا رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث رحمه الله فرمائی: ((لعله إشارة إلی أن تحدید الصاع الوارد فی الأحادیث لیس بمتعین، بل المراد التقریب، کما یدل علیه لفظ الحدیث: "بإناء نحو صاع" ولذا ذکر فی الترجمة ونحوه وهو الأوجه)) (۸)

امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې ونحوه لفظ زیاتولوسره دَدې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه په احادیثوکښې چه کوم دَ صاع لفظ (غسل النبی صلی الله علیه وسلم باره کښې) واردشوې دې هغه

---

(۱) المنتقی:۱/۹۴، أوجزالمسالک:۱/۵۰۰.
(۲) فتح المالك بتبویب التمهید لابن عبدالبر علی مؤطا الإمام مالك:۱/۳۲۸ المنهاج:۴/۲۲۷ أوجزالمسالک:۱/۵۰۲.
(۳) المنهاج للنووی:۴/۲۲۷.
(۴) فتح الباری لابن حجر:۲/۴۸۱.
(۵) عمدة القاری:۳/۲۹۱.
(۶) تحفة الباری:۱/۲۲۰ إرشادالساری:۱/۴۹۰.
(۷) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۴۴.
(۸) الأبواب والتراجم، ص:۶۰ الکنزالمتواری:۳/۱۹۱.

دَتحدید دَپاره نه دي بلکه مراد دَدې نیزدې نیزدې دې لکه دَ حدیث الفاظ "بإناء نحو صاع" په دې باندې دلالت کوي هم دغه توجیه اوجه ده. علامه شبیراحمد عثماني رحمه الله هم دا توجیه اختیار کړې ده.[1]

دَ شیخ الحدیث رحمه الله بیان کړې شوې یو بل احتمال: شیخ الحدیث حضرت زکریا کاندهلوي رحمه الله یو بل احتمال هم بیان کړې دې: «ویحتمل أنه أراد الرد علی من قال: أن ذکر الصاع بیان للإناء لا الماء»،[2] په دې کښې داحتمال هم دې چه امام بخاري رحمه الله ترجمة الباب خکه قائم کړو چه په هغه خلقو باندې رد اوکړې شي څوك چه دا وائي چه په حدیث کښې دَ صاع نه لوښې بیانول مقصود دې نه چه دَ اوبو (مقدار).

دَ علامه انور شاه کشمیري رحمه الله توجیه: حضرت علامه شاه انورشاه کشمیري رحمه الله فرماني چه امام بخاري رحمه الله غسل بالصاع عنوان دَدې دَخاص اهمیت ښکاره کولو او په احادیثو کښې دَدې دَ وارد کیدو په وجه قائم کړې دې چه کوم امور دَ حضورپاك په تعامل سره ثابت وی هغې ته خاص اهمیت ورکول او ښکاره ذکر کول ډیر مناسب دی.

دَ ائمه مجتهدین نه امام محمد رحمه الله چه کوم کوم اعتناء او اهتمام دَدې امر کړې دې هغه بل چا نه دې کړې خکه چه هغه دَ حدیث اودَدې اثر په اتباع کښې دَ صاع مقدار دَ غسل دپاره (اودَ مُد مقدار دَ اودس دَپاره) معتبر گرخولې دې سره دَدې چه دَ دې مقصود هم تحدید اوتوقیت نه دې.[3]

دَ صاع وضاحت: صَاعٌ، صِوَاعٌ (بالکسر والضم) او صَوْعٌ په لغت کښې پیمانه ته وائی دَدې جمع أصوعٌ، أصْؤُعٌ (همزه سره) صُوعٌ او صِیعَانٌ هم راځی.[4]

دَ فقهاؤ په نیزدَ صاع مفهوم: دَ فقهاؤ په اصطلاح کښې صاع یوې پیمانې ته وائي چه په خرخولو اواخستلو کښې دَ اندازې دَپاره استعمالیږی. دَ ډیرو زیاتو شرعی احکاماتو مدار هم په دې باندې دې. بعض حضراتو وئیلی دی چه صاع یولوښی ته وائي په کوم کښې چه اوبه څکلې شي.[5]

دواړه خبرې صحیح دی چه صاع کله دَ پیمانه اوکله دَ څکلو دَ لوښی په توگه استعمالیږی او بعض وخت دَدواړو کاروڼودَپاره استعمالیږی.

ابن منظور رحمه الله دعزیزمصردَصاع باره کښې هم دغه نقل کړی دی چه هغه دَپیمانه او څکلو دواړو کاروڼودَپاره استعمالولې شوه.[6]

دَ صاع مقدار: دَ ټولو فقهاء کرامو په دې باره کښې اتفاق دې چه صاع یوه داسې پیمانه ده په کوم کښې چه څلور مُد راځی لیکن دَ مُد په مقدارکښې اختلاف دې. امام شافعي رحمه الله اودَ حجاز فقهاء دې ته دَ یورطل او دریمې حصې برابر وائي.

خوا مام ابوحنیفه رحمه الله او فقهاء عراق په نیزیومُد دوه رطل عراقی برابر دې. لهذا دَ شوافع په نیزیوصاع پنځه رطل اوثلث وی اودَاحنافو په نیزدَ اتو رطل وی.[4]

---

[1] فضل الباري:۲/۴۲۸.
[2] الأبواب والتراجم، ص:۶۰ الکنز المتواري:۳/۱۹۱.
[3] فیض الباري:۱/۴۵۳.
[4] القاموس المحیط ص:۶۶۶ لسان العرب:۷/۴۴۲ الصحاح ص:۶۰۷
[5] الموسوعة الفقهیة:۲۷/۳۰۴، ۳۸/۲۹۶ القاموس المحیط ص:۶۶۶ الصحاح ص:۶۰۷
[6] لسان العرب:۷/۴۴۲.

د دې مسئلې تول تفصيلات كتاب الوضوء باب الوضوء بالمد لاندې اوګورئ.

الحديث الأول

۲۵۱- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنِي شُعْبَةُ [ص: ٦٠]، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، يَقُولُ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَخُو عَائِشَةَ عَلَى عَائِشَةَ، فَسَأَلَهَا أَخُوهَا عَنْ غُسْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوًا مِنْ صَاعٍ، فَاغْتَسَلَتْ، وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَهَا حِجَابٌ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْزٌ، وَالْجُدِّيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، «قَدْرِ صَاعٍ» [حديث باب] (۲)

ترجمه: حضرت ابوسلمه رضي الله عنه فرمائي چه زه او د حضرت عائشه رضي الله عنها (رضاعي) رور د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها خدمت ته لاړو. د هغې رور د هغې نه د رسول الله ﷺ د غسل باره کښې پوښتنه اوکړه (چه حضور ﷺ به غسل څنګه کولو) نو هغوی (حضرت عائشه رضي الله عنها) د صاع په شان يو لوښي (د اوبو) راؤغوښتلو بيائې غسل اوکړو او په خپل سر باندې اوبه اوبهيولې هغه وخت زمونږ او د هغوی په مينځ کښې يوه پرده لګيدلې وه.

ابوعبدالله (امام بخاري رحمه الله) وائي چه يزيدبن هارون او بهز او جدي د شعبه نه قدر صاع (د يو صاع په اندازه) الفاظ نقل کړي دي.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: [۳] دا ابوجعفر عبدالله بن محمد بن عبدالله بن جعفر بن يمان بن اخنس الجعفي، البخاري، المسندي دې. (۴)

د مسندي وئيلو وجه: دوی ته مسندي ځکه وئيلې شي چه دوی به هميشه د مسنداحاديثو په لټول او کوشش کښې وو. مراسيل او منقطعات سره د هغوی هيڅ رغبت نه وو. (۵) امام حاکم رحمه الله فرمائي دوی ته مسندي وئيلو وجه داده چه هغوی په ماوراء النهر کښې د ټولونه اول د حضرات صحابه کرامو رضي الله عنهم مسانيد جمع کړي وو. (۶)

---

(۱) عمدة القاري: ۲۹۲/۳-۲۹۲ النهاية: ۵۹/۲ مجمع بحار الأنوار: ۳۶۷/۳.

(۲) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة، وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم: ۷۲۸، والنسائي فى سننه، كتاب الطهارة، باب ذكر القدر الذى يكتفى به الرجل من الماء للغسل، رقم: ۲۲۷، وانظر جامع الأصول رقم: ۵۳۳۳ وكذلك تحفة الأشراف رقم: ۱۷۷۹۲.

(۳) د دوی مختصر حالات كشف البارى كتاب الإيمان، باب أمور الإيمان لاندې تير شوى دى اوګورئ كشف البارى: ۶۵۷/۱.

(۴) تهذيب الكمال: ۵۹/۱۶ تهذيب التهذيب: ۹/۶ إكمال تهذيب الكمال: ۱۷۳/۸ سير أعلام النبلاء: ۶۵۸/۱۰

(۵) تهذيب الكمال: ۶۰/۱۶ سير أعلام النبلاء: ۶۵۹/۱۰

(۶) تهذيب التهذيب: ۶/۱۰ إكمال تهذيب الكمال: ۱۷۳/۸.

اساتذه و شیوخ: دَهغوی په شیوخ کښې ابراهیم بن عمر ابوالوزیر، ازهر بن سعد السمان، حسین بن علی الجعفی، حسین بن محمد المروزی، حفص بن غیاث، سفیان بن عیینه، سلیمان بن حرب، ابوداؤد سلیمان بن داؤد الطیالسی، ابوعاصم الضحاك بن مخلد، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالرزاق بن همام، عبدالصمد بن عبدالوارث، ابوعلی عبیدبن عبدالمجید الحنفی، فضیل بن عیاض، معتمر بن سلیمان، وکیع بن الجراح، یحیی بن معین، یعقوب بن ابراهیم بن سعد، حرمی بن عمارة، ابوعامر العقدی، یحیی بن آدم، وهب بن جریر، زهیر بن حرب، عمر بن علی، ابوعوانه، یوسف بن الماجشون، فضیل بن سلیمان، عبیدالله بن ثور او یونس بن محمد المودب وغیره رحمهم الله شامل دی.(۱)

تلامذه: ددوی نه روایت کونکوکښې امام بخاری، امام مسلم، ابراهیم بن محمد مروزی، عبدالله بن عبدالرحمن الدارمی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم الرازی، ابوحاتم محمدبن ادریس الرازی، محمد بن نصر المروزی، محمدبن یحیی الذهلی، الحسن بن سفیان، محمد بن احمد ابن هارون المصیصی وغیره رحمهم الله شامل دی. (۲)صاحب الزهرة وائی چه امام بخاری رحمه الله دَ عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله نه ۴۴ روایات نقل کړی دی.(۳)

دَ جلالت شان اوتوثیق کښې دَ ائمه اقوال: احمدبن سیار مروزی رحمه الله وائی چه ابوجعفر مسندی رحمه الله خپله علاقه پریخوده او دَدنیا په مختلفو ښارونوکښې دَ حدیث په طلب کښې اوسیدلو. هغه به دَمسندی په لقب سره یادولې شو اوهغه په اهل عدالت اوصدق کښې مشهوررو صاحب سنت وجماعت وو. اتفاق اوضبط دَهغوی پیژندګلووه.

مروزی رحمه الله وائی چه ماهغه په واسط کښې اولیدلو ښکلې قدوقامت دَ سرویښته سپین او په ږیره لږشان توروالې اودَسکون اووقار والاوو.(۴)

امام حاکم رحمه الله فرمائی عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دَ خپلې زمانې ماوراءالنهر بلامقابله امام المحدثین وو(۵)ابوحاتم رحمه الله فرمائی صدوق. (۶)ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده اوفرمائی وکان متقناً (۷)یعنې عبدالله بن محمد متقن وو. علامه الخلیل رحمه الله فرمائی الثقة المتفق علیه. (۸)

خلف بن عامر رحمه الله دَامام بخاری رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی چه ماته حسن بن شجاع اوونیل تاسو نه حدیث څنګه پاتې کیدې شی چه ته دَهغه خزانه یعنی عبدالله بن محمد رحمه الله په صحبت کښې اوسیږې.(۹)

(۱) تهذیب الکمال:۱۶/۶۰-۵۹ تهذیب التهذیب:۶/۹الجرح والتعدیل:۵/۱۹۸سیر أعلام النبلاء:۱۰/۶۵۹
(۲) تهذیب الکمال:۱۶/۶۰-۵۹ تهذیب التهذیب:۶/۹الجرح والتعدیل:۵/۱۹۸سیر أعلام النبلاء:۱۰/۶۵۹
(۳) إکمال تهذیب الکمال:۸/۱۷۳ تهذیب التهذیب:۶/۱۰.
(۴) تهذیب الکمال: ۱۶/۶۱ تهذیب التهذیب:۶/۹ سیر أعلام النبلاء:۱۰/۶۵۹
(۵) تهذیب التهذیب:۶/۱۰إکمال تهذیب الکمال: ۸/۱۷۳سیر أعلام النبلاء:۱۰/۶۵۹
(۶) الجرح والتعدیل: ۵/۱۹۸تهذیب الکمال:۱۶/۶۱تهذیب التهذیب:۶/۹.
(۷) کتاب الثقات:۸/۳۵٤تهذیب الکمال:۱۵۶/۶۱ تهذیب التهذیب:۶/۹.
(۸) تهذیب التهذیب:۶/۱۰إکمال تهذیب الکمال: ۸/۱۷۳
(۹) تاریخ بغداد:۱۰/۶۶تهذیب ا لکمال۱۶/۶۱سیر أعلام النبلاء: ۱۰/۶۶۰

وفات: محمدبن احمدبن محمد رحمه الله بن سلميان الحافظ فرمائي «توفي يوم الخميس بست بقين من ذي الحجة سنة تسع وعشرين ومئتين»[1] يعنى عبدالله بن محمد رحمه الله دَ زيارت په ورځ ۲۴ ذى الحجه ۲۲۹هجرى كښې وفات شوې. امام بخارى رحمه الله دَ ذى ا لحجه په ځائې ذوالقعده دَ وفات مياشت ګرځولې ده. هغوى فرمائي «مات يوم الخميس أول النهار، بست بقين من ذي القعدة سنة تسع وعشرين ومئتين» [2] يعنى عبدالله بن محمد دَ زيارت په ورځ دَ سحر وخت ۲۴ذوالقعده ۲۲۹هجر كښې وفات شوې. دَ ابن حبان هم دغه رائې ده.[3] علامه ذهبى رحمه الله هم دا اختياركړې دې. [4]

عبدالصمد: دا عبدالصمدبن عبدالوارث بن سعيدبن ذكوان تميمى عنبرى تنورى بصرى رحمه الله دې.
دَدوى احوال كشف البارى كتاب العلم باب من أعاد ثلاثاً ليفهم عنه رومبې حديث لاندې تيرشوى دى.[5]

شعبة: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الوردى عتكى واسطى بصرى رحمه الله دې.
ټول ائمه دَ دوى په جلالت شان اوامامت باندې متفق دى. دَدوى مختصر حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده دَ رومبې حديث لاندې تيرشوى دى.[6]

ابوبكربن حفص: دا ابوبكرعبدالله بن حفص بن عمر بن سعدبن ابى وقاص قرشى زهرى مدنى دې.
دې په خپل كنيت ابوبكرسره مشهوردې. [7]

شيوخ حديث: دَدوى په شيوخ حديث كښې انس بن مالك، حسن بن حسن بن على بن ابى طالب دَدوى پلار حفص بن عمر بن سعيد بن ابى وقاص، سالم بن عبدالله بن عمر، سلمان الاغر، شرحبيل بن السمط، عبدالله بن حسن بن حسن بن على بن ابى طالب، عبدالله بن حسين، عبدالله بن عامر بن ربيعه، عبدالله بن عمر بن الخطاب، عبدالله بن محريز، عروه بن الزبير، عمر بن سعدبن ابى وقاص، محمدبن مسلم بن شهاب زهرى، ابوسلمه بن عبدالرحمن، ابوعبدالله مولى بنى تيم بن مره، ابومصبح مقرائى رحمهم الله دى.[8]

تلامذه: دهغوى نه روايت كونكوكښې ابان بن عبدالله بجلى، بدر بن عثمان، بلال بن يحيى عبسى، حريث بن ابى مطر، زيد بن ابى أنيسه، سعيدبن ابى بردة بن ابى موسى، اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عثمان بن خثيم، عبدالرحمن بن عبدالله مسعودى، عبدالملك بن جريج، قيس بن سليم غنبرى، محمد بن سوقه، ابوغسان محمدبن مطرف، مسعر بن كدام، المفضل بن لاحق، منصور بن المعتمر او ابواسرائيل ملائى رحمهم الله شامل دى.[9]

---

[1] تاريخ بغداد:۱۰/۶۶إكمال تهذيب الكمال: ۸/۱۷۳.
[2] تهذيب الكمال۱۶/۶۱تهذيب التهذيب:۶/۹ سيرأعلام النبلاء:۱۰/۶۶۰تاريخ بغداد:۱۰/۶۶
[3] كتاب الثقات:۸/۳٥٤.
[4] سيرأعلام النبلاء:۱۰/۶۵۹
[5] كشف البارى:۳/۵۷۸-۵۷۷.
[6] كشف البارى:۱/۶۷۸
[7] التاريخ الكبير:۵/۷۶رقم الترجمة:۲۰۰ تهذيب الكمال:١٤/٤٢٣الجرح والتعديل:۵/٤٢١تقريب التهذيب ص ۳۰۰ رقم:۳۲۷۷.
[8] تهذيب الكمال:١٤/٤٢٣الجرح ولتعديل:۵/٤٢ ميزان الاعتدال:۲/٤٠٩.
[9] تهذيب الكمال:١٤/٤٢٤ الجرح والتعديل:۵/٤٢ميزان لاعتدال: ۲/٤٠٩.

جلالت شان اوتوثیق کښې دائمه اقوال: ابوبکربن حفص رحمه الله تابعي دي دَدوی شمېر په طبقه خامسه کښې کیږی.[1] امام نسائی رحمه الله دَدوی توثیق کړې دی هغه فرمائی ثقة.[2] ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده او فرمائی کان راویاً لعروة.[3] یعنی ابوبکر بن حفص عروة بن الزبیر نه روایت کوی.

امام عجلی رحمه الله معرفة الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده او هغه ئې ثقه ګرځولي دي.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې لیکلی دی چه هغه ثقه دي.[5] علامه ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی «کان من أهل العلم والثقة، أجمعوا علی ذلك».[6] یعنی ابوبکربن حفص رحمه الله اهل علم او ثقه خلقو نه وو دَ ائمه په دې باندې اجماع ده.

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالله بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي دَمشهور صحابی رسول حضرت عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خوئی دي اودَمدینې منورې فقهاء سبعه نه یوفقیه اومشهور تابعی او محدث دي. دَدوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب صوم رمضان احتساباً من الایمان رومبي حدیث لاندې ذکرکړې شوی دی.[7]

شرح حدیث:

قوله: سمعتُ أباسلمة یقول: دخلت أنا وأخو عائشة علی عائشة رضي الله عنها

(حضرت ابوسلمه فرمائی) څه او دَحضرت عائشه رضي الله عنها (رضاعی) رور دَحضرت عائشه رضي الله عنها په خدمت کښې حاضر شو.

دَ یقول اعراب: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه یقول دَحال کیدودَ وجې نه محلاً منصوب دي. ځکه چه دَ صحیح قول مطابق سمعت صرف دَیومفعول طرف ته متعدی کیږی.[8] علامه قسطلانی رحمه الله هم دا حال ګرځولي دي.[9]

البته دکوموحضراتوپه نیز چه سمعت ددوو مفعولونو طرف ته متعدی کیږی لکه چه د ابوعلی فارسی قول دي. دهغوی په نیز یقول (جمله) مفعول ثانی کیدو دَ وجې نه به محلاً منصوب وی.[10]

---

[1] تقریب التهذیب ص:۳۰۰.

[2] تهذیب الکمال:۱٤/٤۲٤ میزان الاعتدال:۲/٤۰۹.

[3] کتاب الثقات:۵/۱۲ تهذیب الکمال:۱٤/٤۲٤.

[4] معرفة الثقات باب الباء الموحدة: ۲/۳۸۷ مکتبة الدار بالمدینة المنورة.

[5] تقریب التهذیب ص:۳۰۰۹ رقم الترجمة: ۳۲۷۷.

[6] إکمال تهذیب الکمال: ۷/۲۰۸ تهذیب التهذیب:۵/۱۸۹.

[7] کشف الباری:۲/۳۲۵-۳۲۳.

[8] عمدة القاری:۳/۲۹۳.

[9] إرشاد الساری:۱/٤۹۰.

[10] عمدة القاری:۳/۲۹۳.

قوله :: أخوعائشة: حديث باب كښې أخوعائشة نه كوم يورور مراددې حقيقي يا بل يو؟ دَ شراح حديث په دې باره كښې اختلاف دې دَ داؤدي په نيز أخوعائشة نه عبدالرحمن بن ابى بكر الصديق (دَحضرت عائشه رضي الله عنها حقيقي رور) مراد دې.[۱] بعض حضراتو وئيلي دي أخوعائشة نه دَحضرت عائشه رضي الله عنها اخيافي (دَمورشريك) رور الطفيل بن عبدالله مراددې.[۲] حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عيني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي دا دواړه اقوال صحيح نه دي.[۳]

اخوعائشه نه رضاعي رور مراد دې: صحيح خبره دا ده چه په حديث باب كښې اخوعائشه نه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها رضاعي رور مراد دې لكه چه امام مسلم رحمه الله په طريق معاذ، امام نسائي رحمه الله په طريق خالد بن الحارث او ابوعوانه رحمه الله په طريق دَ يزيدبن هارون، امام شعبه رحمه الله نه روايت كړې دې په كوم كښې چه «أخوها من الرضاعة» (دَ حضرت عائشه رضي الله عنها رضاعي رور) صراحت موجود دې.[۴]

دَ رضاعي رور نه څوک مراددې؟: امام نووي رحمه الله فرمائي چه دلته دَ رضاعي رور نه عبدالله بن يزيد مرا ددې.[۵]

دَدې دليل دَ امام مسلم رحمه الله هغه روايت دې كوم چه هغه كتاب الجنائز كښې ابوقلابه عن عبدالله بن يزيد رضيع عائشه نه كتاب الغسل والاروايت نه علاوه يوبل روايت سره نقل كړې دې.[۶]

دَ حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عيني رحمه الله ليكلي دي چه دامام مسلم رحمه الله دَ دې (پورته ذكرشوى) روايت نه دا نه لازميږى چه دلته په حديث باب كښې هم دغه عبدالله بن يزيد مراد وى ځكه چه دَ حضرت عائشه رضي الله عنها يو بل رضاعي رور كثير بن عبيدهم دې. امام بخاري رحمه الله الأدب المفرد كښې[۷] اوامام ابوداؤد رحمه الله په خپل سنن كښې[۱] دَهغه ځوئى سعيدبن كثير په طريق باندې دَهغه نه روايت نقل كړې دې.

---

[۱]) فتح الباري:۴۸۱/۲عمدة القاري:۲۹۳/۳.

[۲]) فتح الباري:۴۸۱/۲عمدة القاري:۲۹۳/۳.

[۳]) حواله سابق إرشاد الساري:۴۹۱/۱.

[۴]) قد مر تخريج الحديث لمسلم والنسائي آنفاً تحت حديث الباب. وأما حديث أبوعوانة فقد رواه في مسنده في كتاب الطهارة باب الأواني التي كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة وصفة غسل رأسه من الجنابة دون سائر جسده: ۲۴۷/۱رقم:۸۴۹ دارالمعرفة بيروت، الطبعة الأوالى ۱۴۱۹ه-۱۹۹۸م.

[۵]) المنهاج:۲۲۹/۴ فتح الباري:۴۸۱/۲عمدة القاري:۲۹۳/۳إرشاد الساري:۴۹۰/۱.

[۶]) رواه مسلم في كتاب الجنائز باب من صلى عليه أربعون شفعوا فيه رقم:۹۴۷ ولفظه عن أبي قلابة عن عبدالله بن يزيد رضيع عائشة عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ما من ميت يصلى عليه أمة من المسلمين يبلغون مائة، كلهم يشفعون له، إلا شفعوا فيه".

[۷]) أخرجه البخاري في الأدب المفرد في باب الرفق في المعيشة ص:۱۲۷ رقم: ۴۷۳ دارالسلام بيروت، وقال: حدثنا حرمي بن حفص قال حدثنا عبدالواحد قال حدثنا سعيد بن كثير بن عبيد قال حدثني أبي قال: دخلت على عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها فقالت: أمسک حتى أخيط نقبتي، فأمسكت، فقلت: يا أم المؤمنين الوخرجت فأخبرتهم لعدّوه منک بخلاً، قالت: أبصر شانک إنه لاجديد لمن لا يلبس الخلق.

بیاعلامه عینی رحمه الله فرمائی چه دلته دَدوی نه یوهم متعین نه دي أخوها (اطلاق) نه دا اقرب دي چه عبدالرحمن بن ابوبکر رحمه الله مرادوی (سره دَدي چه دَمسلم وغیره نه معلومه شوه چه دا رضاعی رور وو) اودَمسلم وغیره دَ بل روایت نه دا نه لازمیږي چه هغه عبدالله بن یزیدوی ځکه چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه چه چادَ رسول الله ﷺ دَ غسل باره کښې سوال کړي وو دا ضروری نه ده چه هم هغه دي وی دَچانه چه امام مسلم رحمه الله په طریق دَ ابوقلابه کتاب الجنائز کښې روایت نقل کړي دي. نولکه چه خلاصه داشوه چه «أخوها» نه څوک متعین کس مرادنه دي دَدغه دوارو رضاعی رونړونه هم څوک کیدېشی او دَدوی نه علاوه هم څوک (رور) کیدې شی.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه عبدالله بن یزید بصری دي اوکثیربن عبید کوفي دي نو أخوها کښې دَدي خبري هم احتمال شته چه دَدغه دوارو نه یومرادوی یادَدي دوارونه علاوه بل څوک وی.[2] علامه شبیر احمدعثمانی رحمه الله فتح الملهم کښې دا توجیه اختیارکړي ده.[3]

دَ اخوعائشه دَعطف سره متعلق بحث: دَ أخوعائشة عطف دخلت کښې ضمیرمرفوع دَ متصل دکولو دَپاره أنا ضمیر مرفوع منفصل دَ تاکیدپه توګه راوړلې شو دي دَپاره چه دَ أخوعائشة عطف د خلت باندي صحیح شی. ځکه چه دَنحو قاعده ده چه ضمیرمرفوع متصل (که بارز وی اوکه مستتر) باندې عطف صحیح کولودَپاره ضروري دی چه دَدي نه پس دَ تاکیددَپاره ضمیر مرفوع منفصل راوړلې شی[4] لکه چه ﴿ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ ﴾[5] کښې دَ آباءکم عطف کولودَپاره أنتم ضمیر مرفوع منفصل دَ تاکید دَپاره راوړلې شوې دي.[6]

قوله::فسألها أخوها عن غسل النبي صلى الله عليه وسلم: دَحضرت عائشه رضي الله عنها رضاعی رور دَهغې نه دَ رسول الله ﷺ دَ غسل باره کښې پوښتنه اوکړه. ابوذر، ابوالوقت، أصيلی او ابن عساکر په نسخوکښې غسل النبي په ځائې غسل رسول الله صلى الله عليه وسلم الفاظ دی.[7]

قوله::فدعت بإناء نحواً من صاع: حضرت عائشه رضي الله عنها دَصاع په شان یولوښې (داوبو) راؤغوښتلو. دَعَت، دلته طَلَبَتْ په معنی کښې دي یعنی راونی غوښتلو.[8]

دَ نحواً اعراب: دَ کریمه په روایت کښې نحواً منصوب دي او دَ باقی حضراتو په روایت کښې تنوین سره مجروردي.[9] دَ مجرور کیدو په صورت کښې نحو دَ إناء صفت جوړیږی (تقدیری عبارت به داسې شی فَدَعَتْ بإناءٍ نحوكائنٍ من صاعٍ)[1]

---

[1] عمدة القاری:۳/۲۹۳.
[2] فتح الباری:۲/۴۸۱.
[3] فتح الملهم:۳/۷۸.
[4] عمدة القاری:۳/۲۹۳إرشادالساری:۱/۴۹۱.
[5] سورة الأنبياء:٥٤ الشعراء:۷۶.
[6] عمدة القاری:۳/۴۹۱.
[7] إرشاد الساری:۱/۴۹۱.
[8] شرح الکرمانی:۳/۱۱٤.
[9] فتح الباری:۲/۴۸۱عمدة القاری:۳/۲۹۳ إرشادالساری:۱/۴۹۱.

دَمنصوب كيدو په صورت كښې دوه احتماله دى: ① نحواً ب، صفت جوړيږى دَ إناء او إناء دَ دَعَتْ مفعول به كيدو دَ وجې نه محلاً منصوب وى. (تقديرى عبارت، به داسې شى فدعت بإناء نحواً ك انا من صاع) ② دويم احتمال دادې چه نحواً دَ أعنى فعل محذوف ،مفعول به وى (نوتقديرى عبارت به داسې شى فدعت بإناء، أعنى نحواكائنا من صاع)(١) منصوب اومجرور دواړو حالتونوكښې به مفهوم هم يووى يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها دَ صاع په شان يولوښې راوغوښتو.

قوله:: فاغتسلت وأفاضت على رأسها وبيننا وبينها حجاب: هغې (حضرت عائشه رضي الله عنها غسل اوكړو او په خپل سرباندې ئې اوبه اوبهيولې په داسې حال، كښې چه زمونږ اودَهغې په مينځ كښې پرده وه. أفاضت: أفاضت أى أسالت الماء على رأسها يعنى حضرت عائشه رضي الله عنها په خپل سرباندې اوبه اوبيهولې(٣)په كثرت سره اوبه بهيولوته أفاض الماء وائى(٤)أفاضت على رأسها داجمله فاغسلت دَپاره دَ تفسير په شان ده.(٥)مطلب دا شو چه حضرت عائشه رضي الله عنها لكه چه دَغسل شروع په سرباندې دَ اوبو بهيولونه اوكړو.

قوله:: بيننا وبينها حجاب: راوى وائى چه زمونږ اودَ حضرت عائشه رضي الله عنها په مينځ كښې پرده وه. بيننا وبينها حجاب صراحت نه منكرين حديث او روافض وغيره ټول مزعومه اعتراضات ختميږى.(٦)

بيننا وبينها حجاب، داجمله (دَ كوفيانو په نيز) فاغتسلت نه او (بصريانو په نيز) أفاضت نه حال واقع كيږى.(٧)

دَ راوى سائل اوحضرت عائشه رضي الله عنها خپل مينځ كښې رشته اوتعلق: حضرت عائشه رضي الله عنها دَ حديث باب دَ راوى حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن ترور ده. ځكه چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها خور ام كلثوم بنت ابى بكر رضي الله عنهما ابوسلمه له پيئى وركړى وو. دادَهغې رضاعى خوئى وو. دغه شان دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ غسل باره كښې تپوس كونكې دَحضرت عائشه رضي الله عنها رور وو سره دَدې چه دَدې خبرې تعيين نه دې شوې چه هغه ئې حقيقى رور وو كه رضاعى رور ئې وو.(٨)

دَ روافض او منكرين حديث بې ځايه اعتراض: بعض خلق روافض او منكرين حديث دَ امام بخارى رحمه الله دَدې روايت په شان په ام المؤمنين حضرت عا ئشه صديقه رضي الله عنها باندې دَ بې ځايه اعتراض كولو

(١)فتح البارى:٤٨١/٢عمدة القارى:٢٩٣/٣ إرشادالسارى :٤٩١/١ التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطى:٢٤٣/١.

(٢)فتح البارى: ٤٨١/٢ عمدة القارى:٢٩٣/٣إرشاد السارى:٤٩١/١ التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطى: ٢٤٣/١.

(٣) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

(٤)المغرب فى ترتيب المعرب:١٥٤/٢ لسان العرب:٣٦٦/١٠ الصحاح للجوهرى ص:٨٣٠ النهاية لابن الأثير:٤٠٤/٢.

(٥) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

(٦) سيأتى التفصيل.

(٧) عمدة القارى:٢٩٣/٣.

(٨) شرح الكرمانى:١١٤/٣ فتح البارى للعسقلانى:٤٨١/٢ عمدة القارى:٢٩٣/٣ المنهاج للنووى:٢٢٩/٤.

کوشش کوی چه امام بخاري رحمه الله د هغې طرف ته په حدیث کښې دا منسوب کړی دی چه هغې خلقوته غسل کولو سره اوخودل. دا نعوذبالله د بې حیایئی خبره ده ځکه چه که دغه خلقوته عملاً خودل وو نود پردې لګولوڅه ضرورت وو اوکه چرې ښکاریدل نودمعترض مدعابه ثابته شی چه داسې کول دبې حیایئی په زمره کښې راځي. دایمان د حقیقت نه محروم دا بې بصیرت اود صحابه کرامو دښمنان طعن کونکی خلق صحابه رضي الله عنهم دپاره احادیثونه دځپلې خوښې مفهوم راویستلودپاره دیر د غلطې طریقې استعمالولونه هم نه منع کیږی سره ددې که دهغوی داعتراض کولو هډو څه بنیادهم نه وی.بهرحال ددې مزعومه اعتراض د جواب نه وړاندې د تمهیدپه توګه دحضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها مختصراً علمی مقام اوحضرات صحابه کرامو اود تابعینو د شریعت دمسئلو د پیژندلودپاره اودمعلومولودپاره هغوی ته رجوع کول بیانول به مفیدوی.

دحضرت عائشه رضي الله عنها علمی مقام اود صحابه کرامو دهغې طرف ته رجوع : دحضرت عائشه رضي الله عنها نه لوئې څوك د قرآن مجید، میراث اوحلال حرام د مسئلوماهرنه وو. عروه ابن الزبیر رضي الله عنه وائی چه مادحضرت عائشه رضي الله عنها نه لوئی څوك عالم نه دې لیدلې چه د قرآن پاك فرائض، حلال اوحرام، شعر، دعربو واقعات او په انساب کښې دهغې نه څوك ماهروی. (١)

علامه ابن کثیر رحمه الله فرمائی چه حضرت عائشه رضي الله عنها نه یوازې په ازواج مطهرات کښې بلکه دټولو ښځونه زیات د دین علم لرلو. امام زهری رحمه الله فرمائی که چرې ټولې ازواج مطهرات اود ټولو ښځو علم یوطرف ته وی او بل طرف ته د حضرت عائشه رضي الله عنها علم وی نوهغه افضل دې یعنی دهغوی نه زیات دې.(٢)حضرت ابوموسي اشعری رضي الله عنه فرمائی چه د حضورپاك صحابه کرامو ته به کله د حدیث متعلق څه اشکال پیښیدو نود حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها نه په پوښتنه کولوسره به دهغې حل ضرور راوتلو. (٣)

د اعتراض جواب: هم ددې پس منظرلاندې د حدیث راوی ابوسلمه او حضرت عائشه رضي الله عنها رور د ام المؤمنین نه د حضورپاك د غسل (اوبو) باره کښې سوال اوکړو نوهغې د وضاحت اوکړو. په دې روایت کښې خونه امام بخاری رحمه الله د ام المؤمنین طرف ته څه غلطه خبره منسوب کړې اونه دحضرت عائشه رضي الله عنها دعمل نه څه داسې شك معلوم شوې دې. بلکه د راوی حدیث حضرت ابوسلمه رضي الله عنه الفاظ «بیننا وبینها حجاب» بالکل واضحه او بې دوړو خبره ده او په صراحت سره ښائی چه دغسل عمل د پردې نه شاته اوشو په دې سره نه خو په حضرت عائشه رضي الله عنها باندې څه الزام لګیدې شی او نه په امام بخاری رحمه الله باندې څه خبره راتلې شی.

دمعترضینو د فاسدګمان برعکس امام بخاری داحدیث ددې خبرې د وضاحت کولودپاره روایت کړې دې چه حضورپاك به د صاع په شان یولوښی سره غسل کولو او په دې باره کښې د اوبوڅه خاص تحدیدنشته دې لکه چه امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب «باب الغسل بالصاع ونحوه» سره بالکل واضح اوښکاره دې. شراح حدیث ددا سې ممکنه مزعومه اعتراض دوه شان جواب ورکړې دې.

---

(١) حلیة الأولیاء:٢/٥٠-٤٩.
(٢) البدایة والنهایة:٨/٩٧.
(٣) البدایة والنهایة:٨/٩٧.

دَ قاضي عياض رحمه الله او امام قرطبي رحمه الله جواب: رومبې جواب قاضي عياض رحمه الله او امام قرطبي رحمه الله وركړې دې كوم چه شراح حديث په عام توګه باندې نقل كړې دې چه دَحديث راوي ابوسلمه رحمه الله اوسائل دحضرت عائشه رضي الله عنها دَ محارم نه وو دَچادپاره چه سر اودَ بدن پورتني حصه كتل جائزوو. دَحديث ظاهري هم دغه دې چه دې حضراتو دَ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ غسل عمل اوكتلو يعني سر وينځل اودَ بدن پورته حصه (سټ او اوږوباندې) اوبه بهيولو مشاهده ئې اوكړه څكه چه كه هغوی ددې مشاهده نه كوله نوبيادَحضرت عائشه رضي الله عنها اوبه راغوښتل دَهغوی په موجودګئ كښې دَغسل اوطهارت دَعمل كولو هيڅ معني نه وه اوكه چرې عائشه صديقه رضي الله عنها په پرده كښې داعمل كولو نو زباني خودلو او دې كښې به هيڅ فرق باقي نه پاتې كيدلو لهذا عائشه رضي الله عنها داعمل په پرده كښې پاتې كيدو سره اوكړو په داسې حال كښې چه دَ بدن هغه حصه (يعني سر او اوږو) نه علاوه دكوم طرف ته چه محرم له نظر كول جائزنه دی هغه پټ وو.(١) علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها په دې عمل سره دا ثابته شوه چه عملي تعليم اوتعلم مستحب دې څكه چه دادَ زباني تعليم نه زيات واضح او مؤثر وی.(٢)

دَ علامه كوراني رحمه الله جواب: علامه احمدبن اسماعيل بن عثمان بن محمدكوراني رحمه الله فرمائي چه دَ قاضي عياض رحمه الله وغيره جواب زما په نيزمحل نظردې څكه چه دَ محارم دَ بدن پورتني حصې ته كتل سره دَدې چه جائزدی ليكن داعام خلق هم نه خوښوی چه ددې نسبت مجسم حيا حضرت عائشه رضي الله عنها طرف ته اوكړې شي. باقي پاتې شوه خبره دَ لوښي نوهغه ئې څكه اوغوښتلو چه دې سره دې حضراتو ته دَ حضورپاك دَغسل دَ اوبو مقدار اوښائي. هغې دَ دوی دَپاره باقاعاده غسل نه دې كړې كيدې شي چه دَهغې دَ وړاندې نه دَغسل كولو اراده وی او په اتفاقي توګه سره دا دواړه حضرات هم راغلي وی اودَ حضورپاك دَغسل باره كښې ئې تپوس اوكړو او په دې كښې هيڅ شك نشته دې چه حضرت عائشه رضي الله عنها سره دَدې چه په پرده كښې غسل اوكړو ليكن دا دَ زباني تعليم نه زيات ابلغ وو.(٣)

دَ عرف او محاوره رعايت: دَ شراح حديث ددې جوابونو نه يوطرف ته يوجواب داهم وركولې شي چه دَ حديث راوي كوم تعبيراختياركړې دی هغه دَعرف اوعام محاورې په بنياد باندې دې په دې سره دا نه لازميږی چه هغوی دَ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ غسل مشاهده هم كړې وی. څكه چه په عرف كښې دَ چا نه كله داسې سوال كولې شي چه په څومره مقدار اوبوسره غسل كولې شي؟ يا فلانكی به په څومره اوبوسره غسل كولو؟ نوكه ددې په جواب كښې هغه په مخصوص لوښي كښې اوبوسره عملاً غسل كولوسره راښئي او اوښائي چه په دومره مقدار سره ئې غسل كړې وو نو په دې سره دا نه لازميږی چه تپوس كونكو هغه ليدلې وی. دغه شان به دلته هم شوې وی. بل دا چه راوي پخپله دا وائي چه «وبينهما حجاب» يعني زمونږ اودَهغې په مينځ كښې پرده وه نوبيادَخپل طرف نه دَ اعتراض كولو څه

---

(١) التوضيح لابن لملقن: ٥٥٥/٤شرح الكرماني:١١٥/٣ فتح الباری:٤٨١/٢عمدة القاری:٢٩٢/٣ المنهاج: ٢٢٩/٤ فتح الباری لابن رجب الحنبلي:١٤٤/١.

(٢) عمدة القاری::٢٩٤/٣.

(٣) الكوثر الجاری إلى رياض أحاديث البخاری:٤١٠/١-٤٠٩.

ضرورت دي؟ دا بغيردَدي نه چه هغه نفوس قدسيه سره دَ عداوت او دښمنئى دَ اظهار كولو نه بل هيڅ نه دى.(۱)

دَدي نه علاوه كه دَدي حضراتو په حضرت عائشه رضي الله عنها باندي نظرپريوتلي هم وى نو په دي كښي په شرعى نقطه نظر سره هيڅ حرج نشته دي. څكه چه دا دواړه دَهغي دَمحارم نه دي اودَدوى دپاره دَ بدن پورتنئى حصي طرف ته نظر كول شرعاً جائزوو. (كمامر) ان شاء الله وراندي به دَدي مسئلي وضاحت راځى چه دَمحارم دَپاره كوموانداموتوطرف ته نظر كول شرعاً جائز دى.

دَابن رجب حنبلى رحمه الله او علامه ګنګوهى رحمه الله وضاحت: بيادَ شراح حديث نه علامه ابن رجب حنبلى رحمه الله او علامه رشيداحمد ګنګوهى رحمه الله دَدي خبري وضاحت كړي دي چه حضرت ابوسلمه رضي الله عنه هغه وخت نابالغ اووړوكي ماشوم وو.(۲)داخبره هم په معاشره كښي په عام توګه خوره ده چه دَ خاندان مشران خپلو كشرانوته ته دَ ډيرو زياتو خبرو عملى تعليم وركوى. كه چرته عائشه رضي الله عنها دَ خپل محارم نه يوماشوم ته په پرده كښي پاتي كيدو سره دَ حضورپاك دَغسل تعليم وركړي دي نو په دي كښي څه حرج دي اوكه چري دَ هغه نظر هم پريوتلي وى نودَ بدن په هغه حصه باندي دكوم چه دَ محارم دپاره كتل شرعاً جائزهم دى لكه سر او اوږه وغيره.

---

۱) علامه ډاكټر خالدمحمود صاحب (پى ايچ ډي لندن) په آثارالحديث (۲/۴۳۲-۴۳۱) كښي حديث غسل ام المؤمنين باندي يواعتراض لاندي ليكلى دي: "په حديث باندي دَ پوهيدو په خاطر عرف اومحاوره استعمالول هم مخي ته كيخودلي كيږي مثلاً په دوو كسانوكښي په دياڼتدارئى سره په دي موضوع باندي جګړه اوشوه چه دَ لامبلودپاره كَم نه كم څومره اوبه كيدل پكاردى؟ يوكس اووئيل چه زه په دوه سيره اوبوسره لامبلي شم بل اووئيل چه داسي نه شي كيدې، نه لامبلوسره اوبنايه. هغه دوه سيره اوبه اخستو سره خلوت ته لاړو وئى لامبل راغلو وئى وئيل ما په دوو سيرو اوبوسره پوره غسل اوكړو. دَ يوبل په دياڼتدارئى باندي ئى پوره اعتمادوو. اوس كه رومبي سړي دا وائى چه سړي په دوه سيره اوبوسره لامبلي شى او فلانكى سړي زما په وړاندي په دوو سيرو اوبوسره لامبلى دى نو په داسي موقعوباندي به دَخبر اترو دا انداز غلط نه وى. نه به دَدي په وړاندي داخبره غلطه وى. مخامخ لامبلوسره داسي لامبل خودل مراد دى نه دا چه رومبي دَ هغه بل په وړاندي بربنډشوي وو اوبالكل ئى دَهغه په وړاندي لامبلي وو. چه په حديث كښي داسي څه واقعه راشي نومنكرين حديث دي ته په ډير وړوكى سوچ سره سوچ كوى او نه پوهيږى چه په دنياكښي دَتجربي اومافى الضميردَ اظهاردپاره دَعرف اوماحول څومره پيماني استعمالولي شي. ولي په دي حديث په دي قسم پيمانه سره نه شي پوهيدلي؟

دَام المؤمنينعائشه رضي الله عنها خورئي ابوسلمه رضي الله عنه اودَهغي رور (رضاعى) عبدالله بن يزيد دَ هغوى په خدمت كښي حاضر شو. رور دحضرت ام المؤمنين نه تپوس اوكړو حضورپاك به په څومره اوبو سره غسل كولو. هغي اوبه راؤغوښتلي چه يوصاع (يوه پيمانه) وي اوغسل ئى اوكړو اوبه خپل سرباندي ئى اوبه اوبهيولي. په صحيح بخارى كښي دلته په صراحت سره نقل دى چه دَام المؤمنين دَ هغي دَ رور اوخورئى په مينځ كښي پرده وه . په دي تصريح سره خبره هغه ځائى ته راځى كومه چه مونږه كړي ده. مګر منكرين حديث دى چه داحديث (دَدي پردي دَبحث نه يوطرف ته كولوسره) په ډير سپكاوى سره نه صرف پيش كوى بلكه په دي حواله سره دَخپل منكرين حديث كيدو باندي فخر هم كوى.

۲) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:۱/۱٤٤ لامع الدرارى:۲/۲۰۷ الكنز المتوارى:۳/۱۹۱.

دامام قرطبي رحمه الله رائې: علامه ابن رجب حنبلي رحمه الله دامام قرطبي رحمه الله نه نقل کړی دی چه د مسلم شریف په روایت کښې د راوی د ازواج مطهرات د وینتود کیفیت باره کښې خبرورکول په دې خبره باندې دلالت کوی چه هغه صرف د حضرت عائشه رضي الله عنها وینته لیدلې وو. او د محارم دپاره ددې په جواز کښې دچاهم اختلاف نشته دی. بغیرددې نه چه د ابن عباس رضي الله عنهما نه د کراهت یو قول نقل کولې کیږی[1] حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله هم کالرأس ونیلوسر دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه هغه صرف سر لیدلې دی.[2]

حیا او احتیاط: دې نه علاوه داخبره هم تولوته معلومه ده چه په هغه زمانه کښې د نن صبا په شان مکمل بندې غسل خانې نه وې او د حضورپاك عام هدایت هم دا وو چه د غسل وخت کښې ستر پټ ساتنې لکه څنګه چه خپله امام بخاری رحمه الله «باب التستر في الغسل عند الناس» په عنوان سره باب هم قائم کړې دې. نوآیا دا ممکن دی چه حضرت عائشه رضي الله عنها د حضورپاك دتعلیماتوخلاف عمل کړې وی داسې سوچ هم نه شی کیدې. بیا دا ضروری خونه دی چه عائشه صدیقه رضي الله عنها د لباس نه بغیرغسل کړې وی. په یوصحیح روایت کښې هم نه ددې صراحت شته اونه په کنایه سره ددې خبرې اشاره ملاویږی. اقرب هم دادی چه دهغې داغسل د لباس اغوستلوپه حالت کښې وو. لهٰذا یوشرعی مسئلې دتعلیم دپاره کپړې اچولوسره پتیدل او په پرده کښې کیدل، په دې باندې اعتراض کولو په ځائې د هغې په حیا او احتیاط باندې دلالت کوی.

دصحابه کرامو اوتابعینو عدم نکیر: که په واقعه حال کښې دمعترض د باطل گمان مطابق څه خبره داعتراض قابله شوې هم وی اوهغه اومنلې هم شی نوهغه شرعًا یا عرفاً څه قابل اعتراض خبره نه ده اوکه چرې داسې وې نوعقل داخبره نه منی چه په خیرالقرون کښې موجود صحابه کرام اوپخپله راوی او سائل په دې باندې څه نکیر نه کولو او خاموشی ئې اختیارولې حاشاوکلا.

دا پریږدئې که په دې روایت باندې داسې څه اعتراض وې نود امت اساطین اهل علم نه به یونه یو کس ضرور دې طرف ته توجه کوله اوددې قابل اعتراض کیدل به ئې بیانول. لیکن ترننه پورې چا هم دا روایت او د دې الفاظ قابل اعتراض نه دی گنړلی نوددې مطلب داواضح دې چه معترض صرف اوصرف په خپل زړه کښې موجود بغض اوکینې د اظهارکولونه علاوه بل هیڅ نه کوی.

د خراب فطرت د پاره هیڅ دلیل مفیدنه دې: خبره داده چه د یونیك او سلیم الفطرت سړی دپاره هم دومره کافي دی چه د حضرت عائشه صدیقه رضي الله عنها د پاکدامنئې او حیا بیانولودپاره الله تعالی قرآن پاك نازل کړو او د نبی په خله باندې دهغې تعریف او توصیف بیان کړې دې. اوکه یوخراب فطرت اود ایمان دحقیقت نه محروم وی نودهغه دپاره خو نه دالله تعالی کلام کافي کیدې شی او نه درسول الله ﷺ ارشادات مفید ثابتیدې شی.

حدیث باب کښې سوال د غسل دکیفت باره کښې وو که دکمیت باره کښې؟: د حضرت عائشه رضي الله عنها نه دهغې رورد حضورپاك دغسل باره کښې چه کوم سوال کړې وو هغه د کیفیت غسل باره کښې وو؟یادکمیت ماء «دأوبودمقدار» باره کښې وو؟ په دې باره کښې د شراح حدیث دواړه شان اقوال دی:

---

[1]) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱۴۴.

[2]) لامع الدراری: ۲/۲۰۷ الکنزلامتواری:۳/۱۹۳.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلي دي چه دَ أخوعائشة سوال کيفيت اوکميت دواړو باره کښې وو هغه فرمائي: «ولماکان السؤال محتملاً للکيفية والکمية،ثبت لهما مايدل علی الأمرين معاً،أما الکيفية: فبالاقتصارعلی إفاضة الماء،وأما الکمية فبالاکتفاء بالصاع» (۱)

يعنې په سوال کښې دَ غسل دَ کيفيت اوکميت دواړو احتمال وو نوپه حديث کښې دَ حضرت عائشه رضي الله عنها عمل هم په دواړو باندې دلالت کوي. دکيفيت باره کښې سر او بدن باندې اوبه بهيول خودل اوکميت يوصاع باندې اکتفاکولوسره ښکاره کړل.

دَ علامه عينی رحمه الله رائې او په حافظ صاحب باندې رد: علامه عينی رحمه الله دَ حافظ صاحب دا خبره ردکړې ده چه سوال دَ کيفيت اوکميت دواړو باره کښې وو. هغوی فرمائي سوال صرف دَ کيفيت غسل باره کښې وو مونږ دا نه منو چه سوال دَ کميت ماء باره کښې هم وو. نور فرمائي «ولئن سلمنا فلم تبين إلاالکيفية ولاتعرض فيه للکمية،لأنه قال: فدعت بإناء نحوأمن صاع،فلايدل ذلک علی حقيقة الکمية،لأنها طلبت إناء ماء مثل صاع،أن يکون ذلک الماء ملء الاناء أوأقل منه» (۲)

يعنې که مونږ ئې اومنوهم چه سوال دَ دواړو باره کښې وو نوحضرت عائشه رضي الله عنها صرف دَغسل کيفيت خودلې دې کميت سره ئې هيڅ غرض نه دې کړې. څکه چه راوی وائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها يولوښې دَ صاع پيمانه اواندازه اوبه راوُغوښتې، په دې کښې احتمال دې چه هغه لوښې ډک وی اوداهم ممکن ده چه په هغې کښې اوبه کمې وی (دې سره خود اوبوحقيقی مقدار معلوم نه شو لهذا په دې سره په کميت ماء باندې استدلال صحيح نه دې)

دَ محارم بدن او اندامونوته نظرکولوحکم: دَ حديث باب نه علماؤ دَ محارم بدن او اندامونو بعض حصوته دَ نظر کولو جواز مستنبط کړې دې. دَ فقهاؤ په نيزدَ محارم دَ بدن کومې حصې او اندام طرف ته نظرکول جائزدی اوکومې حصې طرف ته کتل جائزنه دی؟ آيا دې نه مراد په عام توګه سره چه په کورونوکښې سر اودَ سروينته، سټ، مخ، لاسونه، څنګل، خپې او پنډئې وغيره باندې نظر پريوځي؟ يا دَ سترنه علاوه مخ او لاسونه مراددی؟ يا صرف مخ مراددې؟ يا دَ نامه او زنګونونو پورې نه علاوه باقی بدن طرف ته دَ کتلو ګنجائش شته دې؟ په دې باره کښې دَ علماؤ اختلاف دې. (۳)

دَمالکيه مسلک: دَ مالکيه په نيز دَ سړی دَپاره دَ محارم څنګلې، دَ سروينته، دَ سينې دَ پاسه حصه اودَ سټ لاندې حصه اودَ خپو اطرافو طرف ته کتل جائزدی. (۴) دَ محرم ښځو سينو ته سينې ته او فتونونوته کتل جائزنه دی. (۵)

دَسړی دَ بل سړی کومو اندامونوته کتل چه جائزدی ښځه دَخپل محرم هغه اندامونوته کتلې شی يعنې دَ ښځې دپاره دَ محرم سړی دَ نامه نه واخله دَ زنګونونو پورې نه علاوه باقی بدن طرف ته کتل جائزدی. (۱)

---

(۱) فتح الباری:۲/۴۸۲-۴۸۱.

(۲) عمدة القاری:۳/۲۹٤.

(۳) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱٤٤.

(۴) مواهب الجليل لشرح مختصر الخليل:۲/۱۸۲.

(۵) الشرح الکبير مع حاشية الدسوقی:۱/۲٤٦ مواهب الجليل لشرمختصر الخليل:۲/۱۸۳.

تنبیه: دَمالکیه په نیز سره دَدې چه دَ شهوت ویره نه وی دَ سرِی خوانې محرمې ښځې ته په ډك نظر باربار کتل جائز نه دی بغیرهٔ ضرورت نه (یعنی که دَ گواهئی وغیره په وخت خوانې محرمې ښځې ته دَ کتلو ضرورت وی نودَدې گنجانش شته)[1]

دَ شوافع مسلک: دَ شوافع دَ فقهاؤ په نیز که دَ فتنې ویره نه وی نودَ نامه نه واخله تر زنگونونو پورې نه علاوه باقی بدن ته کتل جائزدی. [2]

په یوبل قول کښې دَ شوافع په نیز دَمحارم دَهغه اندامونوطرف ته کتل جائزدی چه په کورکښې کار کولو په وخت کښې په عام توګه ښکاره کیږی لکه سر سټ مخ او خپې وغیره ددې نه علاوه طرف ته دَ کتلو هیځ ضرورت نشته دې. [4]

دَحنابله مسلک: دَ حنابله علماؤ په نیز (په یوقول کښې دَ شوافع په نیز هم) دَ سړی دَ خپل محارمِ هغه اندامونوته کتل جائزدی چه عموماً ښکاره کیږی لکه مخ سټ سر لاسونه څنګلې خپې وغیره.[5] ابو الحسن مرداوی رحمه الله دا داکثر حنابله مذهب ګرځولې دې. [6]البته دَ فتنې نه دَ بچ کیدو دپاره پنډو او سینې طرف ته کتل صحیح نه دی. [7]

دَښځې دَمحرم سړِی طرف ته کتلوباره کښې دَ حنابله دوه قوله دی: ① دَ سړی دَ شرمګاه نه علاوه ته کتل جائزدی. ② دَ سړی دَ بل سړی چه کومواندامونوته کتل جائز دی ښځه هم دَ محرم سړی هغه اندامونوطرف ته کتلې شی. [8]

دَ احنافو مسلک: دَعلماء احناف کثرالله سوادهم په نیز که چرې طرفین (محرم سړې اوښځه) دَ طرف نه دَشهوت ویره نه وی نوسړې دَ محرم ښځې سر اوددې ویښته، غوږ، مخ، سینه، مټې، سینوته، پنډنی اوخپو طرف ته کتلې شی ځکه چه الله تعالی په قرآن پاك کښې دَ محارم دپاره دَ زینت دَ اظهار اجازت ورکړې دې چنانچه دالله تعالی ارشاد دې ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ﴾ [9]

ترجمه: اونه دی ښکاره کوی خپل سنګار مګر دَخپل خاوند په وړاندې، یادَ خپل پلار، یادَ خپل خاوند دَپلار، یا دَخپل خوئې، یادَ خپل خاوند دَ خوئی، یادَ خپل رور، یا دَ خپلو وریرونو، یادَ خپلو خورینو، یا دَخپلو ښځو یا دَ خپل لاس دَ مال (په وړاندې).

په ایت کښې دَ زینت نه څه مراددې؟: په آیت کښې دَ زینت نه صرف نفس زینت مراد نه دې ځکه چه دَ نفس زینت اظهار منهی نه دې بلکه مواضع زینت هم مراد دی. ځکه چه په آیت کښې الله تعالی دَ

---

[1]) الشرح الکبیر مع حاشیة الدسوقی:۳۴۶/۱مواهب الجلیل لشرمختصر الخلیل:۱۸۳/۲.
[2]) مواهب الجلیل لشرمختصر الخلیل:۱۸۳/۲.
[3]) کفایة الأخیار ص ۴۷۰-۴۶۹ المجموع شرح المهذب:۲۱۶/۱۷-۲۱۵.
[4]) کفایة الأخیار ص ۴۷۰-۴۶۹ المجموع شرحالمهذب:۲۱۶/۱۷-۲۱۵.
[5]) المغنی لابن قدامة:۷۵/۷.
[6]) الإنصاف للمرداوی:۲۰/۸.
[7]) المغنی لابن قدامة:۷۵/۷.
[8]) المغنی لابن قدامة:۸۰/۷.
[9]) سورت النور:۳۱.

اصل زینت طرف ته کتل مباح گرځولې دی. لهذا د سرې د محرم ښځې مواضع زینت طرف ته کتل جائز دی.د بدن د اندامونونه سر موضع تاج دې او ویښته د چوټو ځایونه دی مخ موضع کُحل دې سټ اوسینه موضع هار اوموضع حمائل دی. غوږونه د والو اچولوځایونه دی په څنګل کښې بازوبند او بنګړې اچولې شی او خپې د خضاب او پانزیب ځائې دې. (۱)

عقلي دلیل: علامه کاسانی رحمه الله فرمائی «لأن المخالطة بین المحارم للزیارة وغیرها ثابتة عادة، فلا یمکن صیانة مواضع الزینة عن الکشف إلا بحرج وأنه مدفوع شرعاً» (۲)

یعنی محارم سره (سفر اوحضر) کښې یوځائې کیدل او ملاویدل عادتاً ثابت دی او په عام توګه د محارم د پاره د زینت مواضع پټول او د اظهار اوښکاره کولونه بچ کول مشکل او د حرج سبب دې په دې وجه د حرج نه د بچ کولو د پاره د هغوی طرف ته کتل شرعاً جائزګرځولې شوی دی. ځکه چه شرعاً حرج مدفوع دې.

مواضع زینت د غض بصر د حکم نه مستثنی دی: الله تعالی مسلمانانوته په عمومی توګه د غض بصر یعنی د نظر ښکته ساتلوحکم ورکړې دې اومواضع زینت ئې د دې نه مستثنی کړی دی نو ځیټه ملا شرمګاه او پنډئې مواضع زینت نه کیدو د وجې نه به د غض بصر په عمومی حکم کښې داخل وي اودې ته کتل به جائزنه وی. هر هغه اندام د کوم طرف ته چه محارم د پاره کتل جائز دی که چرته د شهوت ویره نه وی نوهغې ته لاس لګول به هم جائز وی. (۳)

د حدیث نه مستنبط شوې مسائل: د حدیث باب نه دامسائل مستنبط کیږی ① زبانی تعلیم سره عملی تعلیم ورکول مستحب دی(۴)② محرم د خپلو محارمو بعض اندامونوطرف ته کتلې شی (کمامر) ③ د دې حدیث نه معلومه شوه چه په غسل کښې د اوبوبهیولو باره کښې څه خاص شمیر اوتکرار شرط نه دې (البته درې ځل اوبه بهیول سنت دی یوځل ضروری دی) شرط دادې چه په ټول بدن باندې داسې اوبه اوبیهولې شی چه هرې حصې ته اوبه اورسی. (۵)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه امام بخاری رحمه الله باب الغسل بالصاع ونحوه عنوان قائم کړې دې. په حدیث کښې وارد «فدعت بإناء ونحواً» الفاظو سره ترجمة ثابتیږی. (۶)

تعلیق: قال أبوعبدالله: قال یزید بن هارون وبهز والجدی عن شعبة: قدر صاع: امام بخاری رحمه الله وائی یزید بن هارون، بهز او جدی د امام شعبه رحمه الله نه «نحواً من صاع» په ځائې «قدر صاع» الفاظ نقل کړی دی.

رجال تعلیق

(۱) بدائع الصنائع:۴۸۹/۶ البحرالرائق:۳۵۵/۸ حاشیة ابن عابدین:۲۵۹/۵.
(۲) بدائع الصنائع:۴۸۹/۶ البحرالرائق:۳۵۶/۸-۳۵۵ الدرالمختار مع ردالمحتار:۲۵۹/۵.
(۳) بدائع الصنائع:۴۹۰/۶-۴۸۹ البحرالرائق:۳۵۶/۸-۳۵۵.
(۴) فتح الباری:۴۸۱/۲عمدة القاری: ۲۹٤/۳.
(۵) عمدة القاری:۲۹٤/۳.
(۶) عمدة القاری:۲۹٤/۳.

ابوعبدالله: دا صاحب کتاب ابوعبدالله محمدبن اسماعیل بخاری رحمه الله دی. دَدوی تفصیلی حالات کشف الباري مقدمة الکتاب کښې تیرشو ی دی. [1]

یزیدبن هارون: دا ابوخالدیزید بن هارون بن زاذان، یا زاذان واسطی رحمه الله دی. دَدوی حالات صحیح بخاري کتاب الوضوء باب التبرز في البيوت دَدویم حدیث لاندې اوګورئی. [2]

بَهز: بهز «بفتح الباء الموحدة وسكون الهاء وفي آخره زاء معجمة» دَ باء فتحه سره دَ هاء سکون اوآخره کښې زاء ده. [3] دا ابوالاسود بهز بن اسدعمی بصری رحمه الله دی اودوی دَ معلی بن اسد رور دی. [4]

اساتذه وشیوخ: دَ دوی په استاذانو اوشیوخ کښې ابان بن یزید عطار، حماد بن سلمه، سلیمان بن مغیره، شعبه بن حجاج، عمر بن ابوزائده، مثنی بن اسد، همام بن یحیی، وهیب بن خالد، یزید بن ابراهیم تستری، یزید بن زریع، ابوبکر نهشلی، ابوعقیل دورقی وغیره شامل دی. [5]

تلامذه: دَدوی نه روایت کونکوکښې ابراهیم بن موسی رازی، احمدبن ابراهیم دورقی، احمدبن سنان القطان، احمدبن محمد بن حنبل، عبدالله بن هاشم طوسی، عبدالرحمن بن بشر بن حکم نیشاپوری، محمدبن بشار بندار، محمدبن حاتم السمین او یعقوب بن ابراهیم دورقی وغیره شامل دی. [6]

جلالت شان اودَائمه توثیقی اقوال: عبدالرحمن بن بشر وائی چه یحیی بن سعید رحمه الله ماته اوفرمائیل زه تاته ګورم چه ته مانه دَ شعبه باره کښې زیات تپوسونه کوې. ته بهز بن اسد لازمی اونیسه، «فإنه صدوق ثقة» خکه چه هغه رښتونې او ثقه دې اودَهغه دَ شعبه کتاب هم واوړه. [7]

هم دَدغه عبدالرحمن بن بشر رحمه الله قول دې «مارأیت رجلاً خیراً من بهز» [8] علامه ذهبی رحمه الله تذکرة الحفاظ کښې لیکلی دی «کان من جلة العلماء» [9] یعنی بهز بن اسد دَ جلیل القدر علماؤ نه وو.

ابوبکراسدی رحمه الله وائی ما دَ احمدبن حنبل رحمه الله نه فرمائیلوسره واوریده «بهز بن أسد إليه المنتهى في التثبت» [10]

- یحیی بن معین ابوحاتم او امام نسائی رحمهم الله وغیره فرمائی ثقة. [11] ابن سعد رحمه الله وائی «کان ثقة، کثیر الحدیث، حجة» [12] ابوحاتم رحمه الله فرمائی «إمام، صدوق، ثقة» [13] امام عجلی رحمه الله فرمائی «بصري، ثبت في الحدیث، رجل صالح، صاحب سنة» [14]

---

[1]) کشف الباري:١/١٥٣-١٢٢.

[2]) الصحیح للإمام البخاری کتاب الوضوء باب التبرزفي البیوت.

[3]) فتح الباري:٢/٤٨٢ عمدة القاري:٣/٢٩٤.

[4]) تهذیب الکمال:٤/٢٥٧ التاریخ الکبیر:٣/١٤٣ أعلام النبلاء:٩/١٩٢ الجرح والتعدیل:٢/٣٥٤.

[5]) تهذیب الکمال:٤/٢٥٨-٢٥٧ سیرأعلام النبلاء:٩/١٩٢ میزان الاعتدال:١/٣٥٣ تذکرة الحفاظ:١/٣٤١.

[6]) الجرح والتعدیل:٢/٣٥٥ تذکرة الحفاظ:١/٣٤٢-٣٤١ تهذیب الکمال:٤/٢٥٧ سیرأعلام النبلاء:٩/١٩٢.

[7]) تهذیب الکمال:٤/٢٥٩ تهذیب التهذیب:١/٢٥١.

[8]) تذکرة الحفاظ: ١/٣٤٢ سیرأعلام النبلاء:٩/١٩٢ تهذیب الکمال: ٤/٢٥٩.

[9]) تذکرة الحفاظ: ١/٣٤٢.

[10]) تهذیب الکمال ٤/٢٥٨ الجرح والتعدیل:٢/٣٥٥ میزان الاعتدال: ١/٣٥٣.

[11]) تهذیب الکمال:٤/٢٥٩-٢٥٨ سیرأعلام النبلاء:٩/١٩٢ الجرح والتعدیل:٢/٣٥٥ میزان الاعتدال:١/٣٥٣.

دَعلامه ازدی شاذ قول: دَابوالفتح ازدی یوشاذ قول دې چه بهز بن اسد دَحضرت عثمان رضی الله عنه باره کښې ښه ګمان نه لرلو.[4]

دَعلامه ذهبی دَ علامه ازدی تردید: علامه ذهبی رحمه الله دَعلامه ازدی په سختئ سره تردید کړې دې هغه فرمائی ((كذا قال الأزدي والعهدة عليه، فما علمت في بهز مغمزاً))[5] یعنی ازدی دَ بهز باره کښې داسې وئیلی دی اودَ دې (قول) ذمه واری (وبال) هم په هغه باندې دې. ما بهزبن اسد کښې هیڅ قابل اعتراض خبره او عیب نه دې لیدلې. نور دا چه علامه ذهبی رحمه الله تاریخ اسلام [6] کښې دَهغه توثیق کړې دې او الکاشف کښې فرمائی ((حجة إمام)) [7] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ((ثقة ثبت))[8]

وفات: دَ بهزبن اسد رحمه الله دَ وفات دکال باره کښې مختلف اقوال دی. البته دَ ټولو نتیجه هم یو ده. عقبه بن مکرم عمی رحمه الله وائی بهزبن اسد یحیی بن سعید القطان نه وړاندې وفات شوې دې. [9] ابن حبان رحمه الله فرمائی ۲۰۰ هجری نه پس وفات شوې دې.[10] علامه ذهبی رحمه الله سیرأعلام النبلاء کښې تذکرة الحفاظ او تاریخ اسلام کښې ۱۹۷ هجري دَهغه دَ وفات کال ګرځولې دې. [11] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن قانع نه هم ۱۹۷ هجری قول کړې دې.[12]

الجُدّي: ((الجُدّي بضم الجيم وتشديد الدال)) جدی دَ جیم ضمه او دال تشدید سره دَ جده طرف ته نسبت دې جده دَ مکې مکرمې دَ سمندردَغاړې علاقه ده. [13]

نن صبا دې ته (دَ جیم فتحه سره) جده وئیلی شی دا تصحیف دې صحیح هم دَ جیم ضمه سره دې. دا ابوعبدالله عبدالملك بن ابراهیم جدی قرشی مکی حجازی رحمه الله دې.[14]

اساتذه او شیوخ: دَ دوی په استاذانو اوشیوخ کښې ابراهیم بن طهمان، حمادبن سلمه، حوشب بن عقیل، سعید بن خالد خزاعی،سفیان ثوری، سلیمان بن مغیره، شعبه بن حجاج، صلت بن دینار، القاسم بن الفضل حدانی، محمد بن محمد ، بن نافع طائطی، نافع بن عمر الجمعی، همام بن یحیی،

---

[1]) طبقات ابن سعد:۲۹۸/۷تهذیب الکمال: ۲۵۹/٤.
[2]) تهذیب الکمال: ۲۵۸/٤میزان الاعتدال:۳۵۳/۱.
[3]) معرفة الثقات:۲۲۵/۱مطعبة المدنی، قاهرة، مصر.
[4]) میزان الاعتدال:۳۵۳/۱تهذیب الکمال:۲۵۱/۱.
[5]) میزان الاعتدال:۳۵۳/۱.
[6]) تاریخ اسلام:۲۲۲/۵.
[7]) الکاشف ص:۲۷۶.
[8]) تقریب التهذیب:۱۳۹/۱.
[9]) تهذیب الکمال: ۲۵۹/٤.
[10]) کتاب الثقات:۱۵۵/۸تهذیب التهذیب:۲۵۱/۱تهذیب الکمال: ۲۵۹/٤.
[11]) سیرأعلام النبلاء:۱۹۲/۹ تذکرة الحفاظ:۳٤۲/۱ تاریخ الأسلام:۲۲۲/۵.
[12]) تهذیب التهذیب:۲۵۱/۱.
[13]) فتح الباری:٤۸۳/۲عمدة القاری:۲۹٤/۳تقریب التهذیب:۶۱۳/۱
[14]) تهذیب الکمال:۱۸/-۲۸۰ التاریخ الکبیر:٤۰۶/۵ الجرح والتعدیل:٤۰۵/۵ تقریب التهذیب:۶۱۳/۱ کتاب الثقات ۳۸۷/۸ تاریخ الاسلام:٤۲۱/۵ تهذیب التهذیب:۲۸٤/۶ الکاشف:۶۶۳/۱

ابوعوانه الوضاح بن عبدالله، یزید بن ابراهیم تستری او الیسع بن قیس رحمهم الله وغیره شامل دی.(۱)

تلامذه: دَدوی نه روایت کونکوکښې ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، ابوالازهر احمدبن الازهر نیشاپوری، احمدبن بزیع، احمدبن حسن ترمذی، احمدبن محمدبن عبدالله بن القاسم بن ابی بزه بزی مقری، احمدبن منصور مروزی، حجاج بن شاعر، حسن بن علی خلال، سلمه بن شبیب نیشاپوری، ابو داؤد سلیمان سیف حرانی، عبدالله بن منیر مروزی، ابوعبدالرحیم محمدبن احمدبن ابی عیسی جوزجانی، ابوکریب محمدبن علاء، محمدبن مقصود جوزمانی مکی، محمود بن غیلان مروزی، وهب بن حفص حرانی او ابوعبیده بن فضیل بن عیاض رحمهم الله وغیره شامل دی.(۲)

په توثیق کښې دَ ائمه اقوال: امام ابوداؤد امام ترمذی اوامام نسائی رحمهم الله دَده روایت نقل کړې دې اوامام بخاری رحمه الله «مقروناً بغیره» دَ تاکید په توګه دَده روایت نقل کړې دې.(۳) ابوعبدالرحمن المقری رحمه الله وائی «هوأحفظ منی»(۴) ابوزرعه رحمه الله وائی «لابأس به»(۵) امام مزّی رحمه الله وائی «ثقة مأمون»(۶) امام ابوحاتم رحمه الله وائی «شیخ»(۷) امام ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده(۸) امام دار قطنی رحمه الله فرمائی: «ثقة»(۹) حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې فرمائی «صدوق».(۱۰)

وفات: امام بخاری رحمه الله فرمائی دعبدالملک بن ابراهیم په ۲۰۴ یا ۲۰۵ هجری کښې انتقال شوی (۱۱) ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې هم داقول اختیارکړې دې(۱۲) علامه ذهبی علامه عینی او علامه قسطلانی رحمهم الله ۲۰۵ هجری دَ هغوی دَ وفات کال ګرځولې دې.(۱۳)

شعبة: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن حجاج بن وردعتکی، واسطی، بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات کشف الباري کتب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی.(۱۴)

تخریج تعلیق

---

(۱) تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۱-۲۸۰ تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۱ الجرح والتعدیل: ۵/۴۰۵ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۴.
(۲) تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۱ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵ تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۱.
(۳) تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲ الکاشف: ۱/۶۶۳ عمدة القاری: ۳/۲۹۴.
(۴) تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲ تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۲ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵.
(۵) الجرح والتعدیل: ۵/۴۰۶ تهذیب التهذیب: ۶/۲۸۵ تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲ تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۱.
(۶) تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۲-۴۲۱ تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵.
(۷) الجرح والتعدیل: ۵/۴۰۶ تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵.
(۸) کتاب الثقات: ۸/۳۸۷ تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵.
(۹) تهذیب التهذیب: ۶/۳۸۵.
(۱۰) تقریب التهذیب: ۱/۶۱۳.
(۱۱) التاریخ الکبیر: ۵/۴۰۶ تاریخ الإسلام: ۵/۴۲۲ تهذیب الکمال: ۱۸/۲۸۲.
(۱۲) کتاب الثقات: ۸/۳۸۷.
(۱۳) الکاشف: ۱/۶۶۳ عمدة القاری: ۳/۲۹۴ إرشاد الساری: ۱/۴۹۱.
(۱٤) کشف الباری: ۱/۶۷۸.

قال يزيد بن هارون، وبهز، والجدي عن شعبة: قدر صاع. دا متابعت ناقصه دې دا امام بخاري رحمه الله په توګه دتعليق ذکرکړې دې. (١)يزيدبن هارون، بهز او جدى عن شعبه روايت كوم چه امام بخاري رحمه الله دتعليق په توګه ذکرکړې دې. ددې باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې مذكوره تعليق کښې دَ يزيدبن هارون دَ شعبه نه روايت ابوعوانه موصولاً نقل کړې دې. (٢)البته حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى چه ابوعوانه رحمه الله په خپل صحيح کښې روايت کړې دې.(٣) خوعلامه عينى رحمه الله فرمائى چه ابوعوانه رحمه الله په خپل مستخرج کښې دا نقل کړی دی. (٤)په دواړو کښې هيڅ تعارض نشته دې ځکه چه صحيح اومستخرج دواړه هم ديوكتاب نومونه دي،حافظ ابن حجر رحمه الله دَيزيد بن هارون عن شعبه والا روايت دَ صحيح ابى عوانه په حواله سره په تغليق التعليق کښې مکمل سندسره تخريج کړې دې. (٥)

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَ يزيدبن هارون عن شعبه والا روايت باره کښې فرمائى چه ابونعيم هم مذكوره تعليق په خپل مستخرج کښې موصولاً نقل کړې دې. (٦)حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَابونعيم دَ طريق تخريج کړې دې. (٧)دَ بهز بن اسد دَ امام شعبه نه روايت لکه چه امام بخارى رحمه الله تعليقاً ذکرکړې دې محدث اسماعيلى خپل مستخرج کښې دا موصولاً نقل کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَهغه دَ سند تخريج کړې دې. (٨)البته دَ عبدالملك بن

---

(١) عمدة القارى:٢٩٤/٣.

(٢) هدى السارى مقدمة فتح البارى:٢٥/١ فتح البارذى:٤٨٢/٢ عمدة القارى:٢٩٤/٣.

(٣) هدى السارى:٢٥/١.

(٤) عمدة القارى:٢٩٤/٣.

(٥)تعليق التغليق: ١٥٢/٢ قال الحافظ ابن حجرفيه: أما حديث يزيد بن هارون، فقال أبوعوانة فى صحيحه: حدثنا محمد بن عيسى العطار، ثنا يزيد بن هارون، أنا شعبة، عن أبى بكربن حفص، عن أبى سلمة عن عائشة. سألها أخوها من الرضاعة عن غسل النبى ﷺ من الجنابة، فدعت بإناء قدرصاع، فاغتسلت وصبت على رأسها ثلاثا.

(٦) فتح البارى:٤٨٢/٢عمدة القارى:٢٩٤/٣.

(٧) عمدة القارى:٢٩٤/٣وقال الحافظ فى تغليق التعليق: ١٥٢/٢ وقرأته عالياً على عبدالله بن محمد بن أحمد المقدسى، أنباكم عبدالله بن الحسين ابن الحسن وقرأت على عبدالله ايضاً، عن زينب بنت أحمد بن عبدالرحيم عن الحافظ أبى الحجاج بن خليل، أن محمد بن إسماعيل الطرسوسى أخبره عن الحسن بن أحمد، أنا أبونعيم الحافظ، أنا أبوبكربن خلاد، ثنا الحارث بن محمد، ثنا يزيد بن هارون: مثله سواء. وكذلك وصله البيهقى فى السنن الكبرى له: ١٩٥/١، فى كتاب الطهارة، باب أستحباب أن لاينقص فى الوضوء من مدولا فى الغسل من صاع عن الحاكم عن بكر الصير فى عن الحارث عن يزيد بن هارون مثله.

(٨)تغليق التعليق: ١٥٢/٢ عمدة القارى:٢٩٤/٣ وقال العلامة العينى: أما طريق بهز بن أسد فرواها الإسماعيلى: حدثنا المنيعى يعقوب وأحمد حدثنا إبراهيم قالا: حدثنا بهز بن أسد، حدثنا شعبه. وقال الحافظ ابن حجر رحمه الله: أماطريق بهز بن أسدفقال الإسماعيلى فى مستخرجه: أخبرنا المنيعى، حدثنا يعقوب وأحمد، أنبانا إبراهيم قال: حدثنا بهز بن أسدبه.

ابراهیم جدی دَ روایت باره کښې حافظ ابن حجر رحمه الله «لم أجدها» او علامه عینی رحمه الله «فلم أقف عليه» فرمائیلی دی.(۱)

دَ تعلیق غرض: دَ امام بخاری رحمه الله مقصد اوغرض دَدې تعلیق نه دا بیان کول دی لکه څنګه چه دَ امام شعبه رحمه الله شاګرد عبدالصمد رومبې روایت (حدیث باب) کښې دَحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها باره کښې «فدعت بإناء نحواً من صاع» الفاظ نقل کړی دی نوهم دَامام شعبه رحمه الله درې نورو شاګردانو یزید بن هارون، بهز او جُدی «نحواً من صاع» په ځائې «قدر صاع» الفاظ نقل کړی دی.(۲) نولکه چه امام بخاری رحمه الله دَ روایت دَ الفاظوتحقیق کوی اودَ امام شعبه رحمه الله شاګردانو دَحضرت عائشه رضی الله عنها باره کښې مختلف الفاظ نقل کړی دی دا بیان کوی په دوارو روایتونوکښې فرق دادې چه «نحواً من صاع» کښې دَتقریب بیان دې چه حضورپاك په صاع اودَدې په شان په لوښی سره غسل کولو په دې کښې تحدیدنشته دې بلکه صاع اودَدې په شان لوښی کښې چه به ئې په څومره اوبوسره غسل کولې شو هم په هغې سره به ئې غسل کولو په دې کښې دکمی زیاتی دوارو ګنجائش شته. په دویم روایت کښې امام شعبه نه دَهغه دریوشاګردانو «قدر صاع» الفاظ نقل کړی دی په دې کښې دَ تحقیق اوتحدید بیان دې. هم دغه مسنون دی اودَ حنفیه مسلك هم دَدې مطابق دې.

قوله: قدر صاع: تقدیری عبارت به داسې شی «فدعت بإناء قدر صاع» قدرصاع کښې هم «نحواً من صاع» په شان دوه ترکیبی احتمال دې. چه مجرور اولوستلې شی نودا به دَ اناء صفت جوړیږی یا دا اعراب حکائی دې اوکه منصوب اولوستلې شی نوهم به دَ اناء صفت جوړیږی او اناء دَ دعت مفعول به کیدو دَ وجې نه محلاً منصوب وی یا بیا أعني فعل محذوف مفعول به کیدودَ وجې نه منصوب وی.(۳)

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه روایتونه (حدیث باب اوتعلیق) مآل هم یو ګرځولې دې هغه فرمائی: «والمراد من الروايتين أن الاغتسال وقع بملء الصاع من الماء تقريباً لا تحديداً» (۴) یعنی دَ الأقوال دوارو روایتونونه مراددادې چه په یوصاع اوبوسره دَ غسل کیدل تقریبی امر دې نه چه تحدیدی.

دَعلامه عینی رحمه الله نقد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په مذکوره رائې باندې نقد فرمائیلی دې هغه وائی چه یوصاع اوبوسره غسل کیدلوته تقریبی امر وئیل نه چه تحدیدی، داپځپله دَ حافظ صاحب رحمه الله په سابق باب کښې حدیث مجاهد عن عائشه رضی الله عنها په ذیل کښې وئیلې شوې خبرې معارض دې ځکه چه دَامام مجاهد رحمه الله په روایت کښې تیرشو چه کله هغه صاع ناپ کړو نوهغه اته رطل وو. په دې باندې کلام کولوسره حافظ رحمه الله وئیلی وو «أن الحزر لا يعارض به التحديد» چه حرز (ناپ کول) دَ تحدید معارض نه

---

(۱) هدی الساری:۲۵/۱ عمدة القاری:۲۹٤/۳.

(۲) عمدة القاری:۲۹٤/۳.

(۳) عمدة القاری:۲۹٤/۳ فتح الباری:٤۸۲/۲ إرشاد الساری:٤۹۱/۱.

(٤) فتح الباری:٤۸۲/۲.

شي جوړيدې. لکه چه حافظ رحمه الله په باب سابق کښې تحديد صحيح او راجح ګرځولې وو. او س «والمراد من الروايتين الخ» نه تقريب مراد اخستل د سابقه خبرې منافي او مناقض ده.[1]

دامام بخاري رحمه الله غرض خوتعليق سره د روايت الفاظو کښې فرق بيانول دي ګنې ځنګه چه د باب په رومبي روايت سره د تقريب معنی په واضحه توګه په پوهه کښې راځي هم دغه شان په مذکوره تعليق کښې «قدرصاع» الفاظ د تحديد واضحت کوي. د حافظ ا بن حجر رحمه الله دا وينا چه دواړو روايتونو نه تقريب مراد دې نه چه تحديد، دا صحيح نه دی. حافظ صاحب په سابقه باب کښې صرف په حنفيه باندې د ردکولو د پاره د تحديد قول صحيح ګرځولې او اوس دلته په دواړو روايتونوسره تقريب مراد اخلي حالانکه په تعليق سره تقريب نه بلکه تحديد معلوميږي.

الحديث الثاني

۲۵۲- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ هُوَ وَأَبُوهُ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَسَأَلُوهُ عَنِ الغُسْلِ، فَقَالَ: «يَكْفِيكَ صَاعٌ»، فَقَالَ رَجُلٌ: مَا يَكْفِينِي، فَقَالَ جَابِرٌ: «كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعَرًا، وَخَيْرٌ مِنْكَ»، ثُمَّ أَمَّنَا فِي ثَوْبٍ [حديث باب ۲۴۹، ۲۵۲، ۲۵۳] ([2])

ترجمه: موږ ته بيان اوکړو عبدالله بن محمد اووئيل موږ ته يحيی بن آدم، اووئيل موږ ته زهير د ابواسحاق نه هغه (ابواسحاق) وائي چه موږ ته ابوجعفر (محمدباقر) بيان اوکړو چه هغه او د هغه پلار (زين العابدين) حضرت جابر رضي الله عنه سره وو او هغوی سره څه خلق هم ناست وو. هغوی د حضرت جابر رضي الله عنه نه د غسل باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اووئيل ستاسو د پاره يوصاع اوبه کافي دی يوسړی (حسن بن محمدبن علي) اووئيل ماله خوکافي نه دی. حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل (دا مقدار اوبه) خو به د هغوی د پاره کافي کيدلې د چا ويښته چه ستانه زيات ګڼړ وو او څوك چه ستا نه بهتر وو (يعني حضورپاك) بيا حضرت جابر رضي الله عنه هم په يوه کپړه کښې زموږ امامت اوکړو.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفرعبدالله بن محمدبن عبدالله بن جعفر بن اليمان بن اخنس بن خنيس جعفي، بخاري، مسندي دی. د ده مختصر احوال کتاب الايمان باب امور الايمان لاندې ([3]) او تفصيلي حالات کتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه د رومبي حديث په ذيل کښې تيرشوی دی. ([4])

---

[1]) عمدة القاري:۳/۲۹٤.

[2]) احديث أخرجه البخاري في الباب نفسه رقم: ۲۵۶-۲۵۵ومسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم:۳۲۹والنسائي في سننه، كتاب الغسل باب ذكر القدر الذي يكتفي به الرجل من الماء للغسل رقم:۲۲۱ انظر جامع الأصول:۱۸۳/۷ رقم:۵۳۲۹ وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم:۲٦٤١.

[3]) كشف الباري:٦۵۷/١

[4]) راجع ص:۲٤١.

يحيى بن ادم: دا ابوزكريا يحيى بن آدم بن سليمان كوفي اموى قرشي رحمه الله دي.(۱) طبقه تاسعه په كبار ائمه كښې دَدوى شمير كيږي.(۲) علامه ذهبى رحمه الله ليكلي دى چه دَ ۲۴۰ هجرى نه پس هغه پيداشوې خپل پلار ئې نه دې ليدلې لکه چه دې کوم وخت دَخپلې مور په خېټه کښې وو نوهغه وخت دَده دَپلار انتقال شوې وو.(۳)

اساتذه او شيوخ: دَ يحيى بن آدم رحمه الله استاذان او شيوخ كښې ابراهيم بن حميد رواسى، ابراهيم بن سعد زهرى، اسرائيل بن يونس، بشر بن سرى، جرير بن حازم، حسن بن صالح، حسين علي جعفى، حفص بن غياث، زهير بن معاويه، سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، سليمان بن مغيره، ابوالاحوص سلام بن سُليم، عبدالله بن مبارك، عمار بن زريق، عيسى بن طهمان، فضيل بن عياض، فطرابن خليفه، قطبه بن عبدالعزيز، مالك بن مغول، مسعر بن كدام، مفضل بن مُهَلهَل، ابوعوانه الوضاح بن عبدالله، وكيع بن الجراح، وهب بن خالد، يحيى بن زكريا بن ابى زائده، يزيد بن عبدالعزيز، ابوبكر بن عياش، ابوبكر نهشلي، ابوشهاب حناط او ابومعاويه ضرير رحمهم الله وغيره شامل دى.(۴)

تلامذه: دَدوى نه روايت كونكوكښې امام احمدبن حنبل، اسحاق بن راهويه، بشربن خالد عسكرى، سفيان بن وكيع بن جراح، ابوبكرعبدالله بن محمد بن ابى شيبه، عبدالله بن محمدمسندى، عبدالرحمن بن صالح ازدى، عبد بن حميد، عثمان بن محمد ابن ابى شيبه، علي بن محمد طنافسى، علي بن مدينى، محمدبن عبدالله بن مبارك، محمدبن العلاء، محمود بن غيلان مروزى، يحيى بن معين وغيره رحمهم الله دى.(۵)

جلالت شان: محمود بن غيلان رحمه الله وائي ما دَ ابواسامه رحمه الله نه واؤريده چه سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه په خپله زمانه كښې په هراعتبارسره دَ خلقو مشر اوامير وو. دَهغوى نه پس ((دَعلم په اعتبارسره)) ابن عباس رضي الله عنهما دَهغوى نه پس شعبى رحمه الله دَهغوى نه پس سفيان ثورى رحمه الله او بيا يحيى بن آدم مشرو وو.(۶)

علامه ذهبى رحمه الله په سيراعلام النبلاء كښې په مذكوره قول باندې دَ ډيرو نورو كبار ائمه دَ نومونو اضافه كړې ده. دَ يحيى بن آدم رحمه الله باره كښې فرمائي چه هغه دَ لوئى ائمه اجتهاد نه وو.(۷) علي بن مدينى رحمه الله فرمائي الله تعالى دې په يحيى بن آدم رحمه الله باندې رحم اوكړى هغه سره بنه بنكلې علم وو بيائى دَهغه مدح او تعريف بيان كړو.(۸) ابواسامه رحمه الله وائى ((أنه كان جامعا للعلم))(۱)

---

(۱) تهذيب التهذيب:۱۱/۱۷۵تهذيب الكمال:۳۱/۱۸۸ الجرح والتعديل:۹/۱۸۵كتاب الثقات لابن حبان: ۹/۲۵۲الفهرست لابن النديم ص:۲۸۳ سيرأعلام النبلاء:۹/۵۲۲ تذكرة الحفاظ:۱/۳۵۹ الكاشف:۲/۳۶۰تقريب التهذيب ص۵۸۷ تاريخ الإسلام:۵/۳۸۸.

(۲) تقريب التهذيب ص۵۸۷ رقم الترجمة:۷۴۹۶.

(۳) سيرأعلام النبلاء:۹/۵۲۲ رقم الترجمة:۲۰۴.

(۴) تهذيب الكمال:۱۸۹-۱۹۰/ الجرح والتعديل:۹/۱۸۵تهذيب التهذيب: ۱۱/۱۷۵ سيرأعلام النبلاء:۹/۵۲۳ تاريخ الإسلام:۵/۳۸۸.

(۵) تهذيب الكمال:۱۹۰-۳۱/۱۹۱ سيرأعلام النبلاء:۹/۵۲۳ تهذيب التهذيب:۱۱/۱۷۵.

(۶) تهذيب الكمال:۳۱/۱۹۲.

(۷) سيرأعلام النبلاء: ۹/۵۲۵.

(۸) تهذيب ا لكمال:۳۱/۱۹۱ سيرأعلام النبلاء:۹/۵۲۴ تاريخ الإسلام:۵/۴۸۸.

د ائمه حضراتو توثیقی اقوال: یعقوب بن شیبه رحمه الله وائی «ثقة، کثیر الحدیث، فقیه البدن، ولم یکن له سن متقدم» (۱)علامه ذهبی رحمه الله تاریخ اسلام کښې لیکلی دی «کان فقیهاً إماماً قارئاً، غزیر العلم» (۲)، امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی «واحد الناس» (۳)ابوحاتم رحمه الله اوفرمائیل «کان یتفقه، وهو: ثقة» (۴) یحیی بن معین رحمه الله امام نسائی رحمه الله وغیره دهغه توثیق کړې دې. (۶)ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې د دوی تذکره کړې ده هغه فرمائی «کان متقناً یتفقه» (۷) ابن سعد رحمه الله فرمائی «کان ثقة» (۸)عجلی رحمه الله وائی «کان ثقة جامعاً للعلم، عاقلاً، ثبتاً فی الحدیث» (۹)حافظ ابن حجر رحمه الله تقریب کښې لیکلی دی «ثقة حافظ فاضل» (۱۰)ابن شاهین د یحیی بن ابی شیبه رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی «ثقة، صدوق، ثبت، حجة، مالم یخالف من هو فوقه مثل وکیع» (۱۱)

وفات: محمدبن سعد رحمه الله امام بخاری رحمه الله اوابوحاتم رحمه الله فرمائی چه یحیی بن آدم رحمه الله وفات ۲۰۳هجری کښې شوې دې(۱۲)ابن سعد رحمه الله لیکلی دی چه صلح (۱۳)په سر باندې نصف ربیع الاول (۱۴)۲۰۳هجری مامون په زمانه کښې هغه وفات شوې(۱۵)دمامون وزیر حسن بن سهل دهغه جنازه کړې وه.(۱۶)

زهیر: دا ابوخیثمه زهیر بن معاویه بن حدیج بن الرحیل بن زهیر بن خیثمه جعفی کوفی دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان رومبې حدیث لاندې تیرشوی دی. (۱۷)

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبیدسبیعی کوفی دې. د دوی تفصیلی حالات کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان رومبې حدیث لاندې تیرشوی دی. (۱)

---

۱) تهذیب ا لکمال:۱۹۲/۳۱ سیرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تاریخ الإسلام:۴۸۸/۵.

۲) تهذیب ا لکمال:۱۹۱/۳۱ سیرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تاریخ الإسلام:۴۸۸/۵ تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱.

۳) تاریخ اسلام:۴۸۸/۵.

۴) تهذیب ا لکمال:۱۹۱/۳۱ سیرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹ تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱ تذکرة الحفاظ:۳۶۰/۱.

۵) الجرح والتعدیل:۱۵۸/۹تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱ سیرأعلام النبلاء:۵۲۴/۹.

۶) تهذیب ا لکمال:۱۹۱/۳۱ سیرأعلام النبلاء:۵۲۳/۹ تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱ تذکرة الحفاظ:۳۶۰/۱.

۷) کتاب الثقات:۲۵۲/۹ تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱.

۸) الطبقات الکبری:۴۰۲/۶.

۹) تهذیب التهذیب:۱۷۵/۱۱.

۱۰) تهذیب التهذیب:۱۷۶/۱۱.

۱۱) تهذیب التهذیب:۱۷۶/۱۱ تعلیقات تهذیب الکمال:۱۹۲/۳۱..

۱۲) الطبقات الکبری:۴۰۲/۶ الجرح والتعدیل:۱۵۹/۹-۱۵۸التاریخ الکبیر:۲۶۲/۸.

۱۳) الصلح: هواسم نهر کبیر بین واسط وجبل علیه عدة قری، وعلیه کانت دار الحسن بن سهل وزیر المامون. انظر سیرأعلام النبلاء مع تحقیق کامل الخراط:۴۹۲/۹.

۱۴) ابن حبان ربیع الآخر نقل کړې دې کتاب الثقات:۲۵۲/۹.

۱۵) الطبقات الکبری:۴۰۲/۶.

۱۶) تهذیب الکمال:۱۹۲/۳۱تاریخ اسلام:۴۸۸/۵.

۱۷) کشف الباری:۳۷۰/۲-۳۶۷.

ابوجعفر: دا ابوجعفر محمدبن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب دې چه د باقر په نوم سره مشهوردې (٢) د دوی حالات كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء الامن المخرجين لاندې تيرشوی دی.

ابوه (علی بن الحسین): داد ابوجعفر پلار علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علوی قرشی هاشمی دې. (٣) ابوالحسن د دوی كنيت دې. ابوالحسن، ابومحمد او ابوعبدالله هم ورته وئيلی شی. (٤) د ده د مور نوم سَلامه يا سُلافه دې چه د شاه فارس يَزدَجزد لور وه. (٥) ابن سعد رحمه الله د تابعين په طبقه ثانيه كښې د دوی تذكره كولوسره ليكلی دی چه د ده د مور نوم غزاله وو. (٦)

علامه مزی رحمه الله د يعقوب بن سفيان نه اوعلامه ذهبی رحمه الله تاريخ اسلام كښې نقل كړی دی چه علی بن حسين رضي الله عنه ٣٣هجری كښې پيداشوې. (٧) خو سيرأعلام النبلاء كښې علامه ذهبی ليكلی دی چه كيدې شی د دوی پيدائش ٣٨هجری كښې شوې دې. (٨)

په معركه دكربلاكښې شركت: ده ته علی اصغيروئيلې شی. د ده نور رونړه چه د ده نه لوئی وو هغوی ته به علی اكبروئيلې شو. معركه دكربلا كښې خپل پلار حضرت امام حسين رضي الله عنه سره دې شهيدكړې شوې وو. (٩)

علی اصغر يعنی علی بن حسين هم خپل پلار حضرت امام حسين رضي الله عنه سره د كربلا په معركه كښې شريك وو. هغه وخت د ده عمر ٢٣ يا ٢٥كاله وو. دې په هغه موقعه باندې بيمار وو او په كټ پروت وو. كوم وخت چه حضرت امام حسين رضي الله عنه شهيدكړې شو نوشمر اووئيل دې هم قتل كړئی. د شمير ملګروكښې چا اووئيل سبحان الله آيا ته داسې ځوان قتل كول غوارې چه بيماردې او هغه زمونږ خلاف جنګ هم نه دې كړې. په دې كښې عمر بن سعد بن ابی وقاص راغلو اوهغه اووئيل چه دې ښځو اودې بيمار يعنی علی اصغر سره هيڅ غرض اونه كړئی. دې د هغه ځائی نه دمشق ته راوړلې شو. يزيدد ده اكرام اوكړو اود هغوی دكور والوسره نی واپس مدينې ته اوليګلو. (١٠)

شيوخ حديث: د هغه په شيوخ حديث كښې د هغه پلار حضرت امام حسين رضي الله عنه د هغه تره حضرت امام حسن رضي الله عنه ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها، ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها ام المؤمنين حضرت ام سلمه رضي الله عنها، حضرت ابوهريره رضي الله عنه، ابن عباس رضي الله عنهما، ابورافع، مسور بن مخرمه، زينب بنت ابی سلمه،

---

[1] كشف الباري:٢/ ٣٧٠-٣٧٥.
[2] عمدة القاري: ٣/ ٢٩٥،٧٧.
[3] تهذيب الكمال:٢٠/ ٣٨٢ سيرأعلام النبلاء:٤/ ٣٨٦حلية الأولياء:٣/ ١٣٣تذكرة الحفاظ:١/ ٧٤تهذيب التهذيب:٧/ ٣٠٤كتاب الثقات:٥/ ١٥٩ الجرح والتعديل:٦/ ٢٢٩التاريخ الكبير:٦/ ٢٦٦تاريخ الإسلام:٣/ ١٨٠الكاشف:٢/ ٣٧.
[4] تهذيب الكمال:٢٠/ ٣٨٢ سيرأعلام النبلاء:٤/ ٣٨٦ تهذيب التهذيب:٧/ ٣٠٤ تاريخ الإسلام:٣/ ١٨٠.
[5] سيرأعلام النبلاء:٤/ ٣٨٦تهذيب الكمال:٢٠/ ٣٨٣.
[6] الطبقات الكبرى:٥/ ٢١١تاريخ الإسلام:٣/ ١٨١.
[7] تاريخ اسلام:٣/ ١٨١ تهذيب الكمال:٢/ ٤٠٢.
[8] سيرأعلام النبلاء: ٤/ ٣٨٦.
[9] تاريخ اسلام:٣/ ١٨١الطبقات الكبرى:٥/ ٢١١.
[10] الطبقات الكبرى:٥/ ٢١٢-٢١١ تاريخ الاسلام:٣/ ١٨١سيرأعلام النبلاء:٤/ ٣٨٧-٣٨٦.

سعید بن مسیب، سعیدبن مرجانه، مروان بن حکم، ذکوان ب، عمرو بن عثمان بن عفان ، عبید الله بن ابی رافع رحمهم الله وغیره شامل دي. دَحضرت علی رضی الله عنه نه مرسل روایت کوی.(۱)

تلامذه: دَ دوی نه روایت کونکوکښې دَهغوی ځوئی ابوجعفر محمد ، عمر ، زید ، عبدالله ابن شهاب زهری، عمرو بن دینار، حکم بن عتیبه، زید بن اسلم، یحیی بن سعید ، ابوالزناد ، علی بن جدعان، جیب بن ابی ثابت، عاصم بن عبیدالله، عاصم بن عمر بن قتاده بن نعمان، قعقاع بن حکیم، ابوالاسود ، هشام بن عروه، ابوزبیرمکی، ابوحازم، عبدالله بن مسلم بن هرمز، محمدبن فرات تمیمی، منهال بن عمرو، حکیم بن جبیر، زیدبن اسلم، طاوس بن کیسان، عاصم بن عبیدالله بن عاصم بن عمر بن الخطاب، عبیدالله بن عبدالرحمن، قاسم بن عوف شیبانی، محمدبن هلال مدنی، مسلم البطین، یحیی بن سعید انصاری او ابوحمزه ثمالي وغیره شامل دی. (۲)

جلالت شان او دَ ائمه توثیقی اقوال: سفیان بن عیینه رحمه الله دَ زهری رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی «ما رأیت قرشیاً أفضل من علی بن حسین» (۳) مادَعلی بن حسین رحمه الله نه افضل یوقریشي نه دې لیدلې. ابن سعد رحمه الله طبقات کښې لیکلی دی «کان علی بن حسین ثقة، مأموناً، کثیر الحدیث، عالیاً، رفیعاً، ورعاً» (۴) ابن عیینه رحمه الله دَ زهری رحمه الله نه نقل کړی دی چه زه به اکثردَ علی بن حسین رحمه الله په مجلس کښې کیناستم دَهغه نه لوئی هیڅوك ما فقیه نه دې لیدلې لیکن هغه به ډیرې کمې خبرې کولې. (۵) امام مالك رحمه الله فرمائی «لم یکن فی أهل البیت مثله وهو ابن أمة» (۶) دَعلی بن حسن رحمه الله په شان په اهل بیت کښې بل څوك نشته حالانکه هغه دَ یوې وینځې ځوئی وو. ابن حبان په کتاب الثقات کښې دَهغه تذکره کړې ده. فرمائی «کان من أفاضل بنی هاشم من فقهاء أهل المدینة وعبادهم..... وکان یقال بالمدینة: إن علی بن الحسین سید العابدین فی ذلك الزمان» (۷) یعنی علی بن حسین رحمه الله دَ بنوهاشم دَ بهترین خلقو نه اود اهل مدینه دَ فقهاؤ اوعابدین نه وو. په هغه زمانه کښې په مدینه کښې هغه ته سیدالعابدین یعنی دَ عابدانو سردار وئیلې کیدلو. سعید بن مسیب رحمه الله فرمائی «ما رأیت أورع منه» (۸) امام عجلی رحمه الله فرمائی «مدنی، تابعی، ثقة» (۹)

---

(۱) تهذیب الکمال ۲/۳۸۳ سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۷ تهذیب التهذیب: ۷/۳۰۴.

(۲) تهذیب الکمال ۲/۳۸۴-۳۸۳ سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۷ تهذیب التهذیب: ۷/۳۰۴.

(۳) تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۴ سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۷.

(۴) الطبقات الکبری: ۵/۲۲۲ تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۴.

(۵) تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۶ سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۹.

(۶) سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۹ تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۷ تهذیب التهذیب: ۷/۳۰۵.

(۷) کتاب الثقات: ۵/۱۶۰-۱۵۹.

(۸) حلیة الأولیاء: ۳/۱۴۱ تهذیب التهذیب: ۷/۳۰۵ تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۹.

(۹) تهذیب التهذیب: ۷/۳۰۵ تهذیب الکمال: ۲۰/۳۸۸ سیر أعلام النبلاء: ۴/۳۸۶.

دَ عبادت كونكوزينت: امام مالك رحمه الله فرمائى ماته دا خبره رسيدلې ده چه دَعلى بن حسين رحمه الله ترمرګه پورې هره ورځ زر ركعته نفل كولومعمول وو.((وكان يسمى زين العابدين لعبادته)) هغه ته دَ كثرت عبادت دَ وجې نه زين العابدين ونيلې كيدلو.[۱]

امام زهرى رحمه الله چه به كله هم دَ على بن حسين رحمه الله تذكره كوله نو ژړل به ئې او فرمائيل ئې زين العابدين يعنې هغه دَ عبادت كونكو زينت وو[۲]ابونعيم رحمه الله فرمائى ((زين العابدين، منار القانتين، كان عابداً وفياً وجواداً حفياً)) [۳]يعنې هغه دَ عبادت كونكو زينت، دَ قانتين علامت، دَعبادت حق اداكونكې او ډيرزيات سخى او مشفق وو.

دَ الله تعالى نه ويره: حضرت على بن حسين رحمه الله چه به كله دَ مانځه دَ پاره اودس كولو نو دَ مانځه پورې به په هغه باندې يو رنګ جارى وو. چادَې باره كښې پوښتنه اوكړه نووئې فرمائيل تاسو ته نه ده معلومه چه زه دَ چا په وړاندې اودريدو ته روان يم اوچاسره مناجات كونكې يم(يعنى الله تعالى ته).[۴]

سخاوت: زين العابدين رحمه الله چه يوطرف ته دَ اوچتې درجې عبادت كونكې وو نوبل طرف ته ډير زيات سخى هم وو. چنانچه حجاج بن ارطاة دَ ابوجعفر رحمه الله نه نقل كړى دى هغه فرمائى چه زما پلار على بن حسين رحمه الله دوه ځل خپل ټول مال دَ الله تعالى په لار كښې وركړې وو.[۵]

ابوحمزه ثمالى رحمه الله وائى على بن حسين رحمه الله به دَ شپې په تياره كښې په شا باندې ډوډئى رابار كولې اومسكينان به ئې لټول اوفرمائيل به ئې چه دَ شپې په تياره كښې صدقه كول دَ الله تعالى غصه يخوى.[۶]

شيبه بن نعامه وائى چه على بن حسين رحمه الله به خلقو په ژوند كښې بخيل خيال كولو خوچه كله دَهغوى انتقال اوشو نو پته اولګيدله چه ده به دَ مدينې دَ سلو كورونو كفالت كولو.[۷]

جلالت شان اوهيبت: خلقوبه دَهغوى ډيرزيات قدر اوعزت كولو. ابونعيم رحمه الله علامه مزى رحمه الله او علامه ذهبى رحمه الله يوه مشهوره واقعه بيان كړې ده: هشام بن عبدالملك دَخپل خلافت دَ زمانې نه وړاندې يوځل حج له لاړو. دَ بيت الله شريف دَ طواف دوران كښې ئې څوځل دَ حجر اسود دَ ښكلولو اراده اوكړه ليكن دَ خلقو دَ رش دَ وجې نه ئې داسې اونه كړې شو. په دې كښې على بن حسين رحمه الله دَ طواف دَپاره تشريف راوړو او طواف ئې كولو. چه كله حجر اسود ته رانيزدې شو نوخلق دَهغه دَ جلالت شان اوهيبت دَ وجې نه روستو شو ترڅو چه هغوى حجراسود ښكل كړو. هشام ته دا خبره ښه ښكاره نه شوه. په اهل شام كښې چادَ هغه نه تپوس اوكړو داڅوك دې دَ چا هيبت نه چه خلق پخپله دَ هغه دَ پاره

---

[۱] تهذيب الكمال: ۳۹۰/۲۰تهذيب التهذيب:۳۰۶/۷ سير أعلام النبلاء:۳۹۲/٤.

[۲]حلية الأولياء:۱۳۵/۳.

[۳] حلية الأولياء:۱۳۳/۳.

[٤]) الطبقات الكبرى:۲۱۶/۵ تهذيب الكمال:۳۹۰/۲ سير أعلام النبلاء:۳۹۲/٤.

[۵]) حلية الاولياء: ۱٤۰/۳ الطبقات الكبرى:۲۱۹/۵ تهذيب التهذيب: ۳۰۶/۷.

[٦]) حلية الاولياء:۱۳۶/۳-۱۳۵ تهذيب الكمال: ۳۹۲/۲۰ سير أعلام النبلاء:۳۹۳/٤.

[۷]) الطبقات الكبرى:۲۲۲/۵حلية الأولياء:۱۳۹/۳تاريخ الإسلام:۱۸٤/۳-۱۸۳.

خاني خالي كولو باندې مجبور كړل؟ هشام په دې سوچ سره چه هسې نه اهل شام دَهغه طرف ته راغب نه شي وني وئيل زه ئې نه پيژنم چه دا څوك دې. مشهور شاعر فرزدق نيژدې ولاړوو هغه اووئيل چه زه دې پيژنم نوشامي اووئيل چه اې ابوفراس دا څوك دې؟ په دې باندې فرزدق دَ علي بن حسين رحمه الله په تعريف كښې ډير شعرونه اووئيل په هغې كښې يوڅو دا دي:

هذا الذي تعرف البطحاء وطأته والبيت يعرفه والحل والحرم
هذا ابن فاطمة إن كنت جاهله بجده أنبياء الله قد ختموا

ترجمه: ① دا هغه سړې دې دَ چا په تګ سره چه بطحا پيژنى بيت الله، حل او حرم هم دې پيژنى.

ترجمه: ② دا دَ فاطمه رضي الله عنها خوئى (نمسې) دې سره دَدې چه ته دَ ده باره كښې دَ تجاهل نه كار اخلې هم دَ ده دَ نيكه محمد ﷺ په ذريعه دَ انبياء كرامو سلسله ختمه كړې شوې ده. يعنى دا داسې سړې دې څوك چه دَ بيت الله هره حصه پيژنى اګرچه ته دَده دَ پيژندګلونه انكار كوې.

دَ روافض دَځان نه جوړو شوو نظرياتونه براءت: روافض دَ هغهٔ ائمه هدىٰ طرف ته ډيرې ياتې غلطې اواسلامى نظريات سره متصادم خبرې منسوب كړې دى. هغوى دَ انبياء عليهم السلام په شان معصوم، مفترض الطاعه او منصوص من الله ګنړى. العياذبالله حالانكه دَدغه حضراتو نه خونه عملاً اونه علمى اعتبارسره داسې څه خبره نقل ده البته دَدې مخالف اقوال ضرور روايت دى.

چنانچه فضيل بن مرزوق وائى چه ما دَ عمربن على رحمه الله او حسين بن على رحمه الله نه سوال اوكړو چه آيا دَاهل بيت نه څوك سړې داسې هم شته دَ چا اطاعت چه فرض ګرځولې شوې وى. اوآيا تاسو دَدې پيژندګلو لرنى اوڅوك چه دَدې معرفت نه لرى ولې هغه به دَ جاهليت په مرګ مرى؟ نودې دواړو اوفرمائيل په الله تعالى باندې قسم په اهل بيت كښې داسې هيڅوك سړې نشته دې چه مفترض الطاعة وى اوچه دَاهل بيت باره كښې داسې خبره اوكړى هغه كذاب (دروغژن) دې.

فضيل بن مرزوق وائى چه ماعمربن على رحمه الله ته اووئيل چه شيعه ګان داعقيده لرى چه حضورپاك دَ ځان نه پس دَ حضرت على رضي الله عنه دَباره وصيت كړې وو هغوى دَ حسن رضي الله عنه دَباره اوحسن رضي الله عنه دَ حسين رضي الله عنه دَباره اوحسين رضي الله عنه دَخپل خوئى على دَباره او هغه دَخپل خوئى محمد دَباره وصيت كړې وو.

عمربن على رحمه الله په جواب كښې اوفرمائيل په الله تعالى باندې قسم چه زما پلار په داسې حال كښې وفات شوې چه هغه دَ دوو حرفونوهم وصيت نه دې كړې. دغه خلقوباندې څه شوى دى چه مونږ پورې دروغ تړى الله تعالى دې دوى هلاك كړى. په الله پاك قسم دا خلق دَاهل بيت په نوم باندې خپلې خيټې دَكوى بياې اوفرمائيل چه دا خنس دَ مارغانوګندګى ده او تاسو ته معلومه ده چه خنس څوك دې راوى اووئيل ماوئيل چه معلى بن خنس وني فرمائيل او معلى بن خنس. بيائى اووئيل ما ترديره وخته پورې سوچ كولو اوزه حيران شوم چه دَ دغه خلقو په عقلونوباندې الله تعالى پرده اچولې ده ترڅو چه معلى بن خنس هغوى ګمراه كړل.[1] عيسى بن دينار دَ ابوجعفر محمدبن على بن حسين نه نقل كړى چه على بن حسين دَ كعبه په دروازه كښې اودريدو او په مختاربن ابوعبيدباندې لعن كولو. چا اووئيل اې ابوالحسين تاسو په هغوى باندې ولې لعنت كوئى؟ حالانكه هغه ستاسو په نوم باندې ذبح

[1]) تهذيب الكمال: ۲۰/۳۹۶-۳۹۵.

کړې شوې دي. علي بن حسين رحمه الله اوفرمائيل بيشکه هغه دروغژن وو په الله تعالى اوډ هغه په رسول ﷺ پورې به ئې دروغ تړل.(۱)

د بنواميه په اقتدا کښې مونځ: حکم د ابوجعفر نه نقل کړې دې هغه فرمائي چه مونږ به د بنواميه په اقتدا کښې بغير د څه تقيه مونځ کولو اوزه د خپل پلار باره کښې ګواهي ورکوم چه هغه هم د بنواميه په اقتدا کښې بغير د څه تقيه مونځ کولو.(۲)

د خلفاء راشدين رضي الله عنهم احترام: د اهل بيت دا پاکباز نفوس حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم خاص کر خلفاء راشدين باره کښې ئې نه يوازې د اهل سنت والجماعت والا نظريه لرله بلکه د هغوى دفاع کونکې هم ښکاريدل.

ابوحازم رحمه الله وائي چه د علي بن حسين رحمه الله نه چاتپوس اوکړو چه د حضرت ابوبکر اوعمر رضي الله عنهما د حضورپاك په نيز څه مقام وو؟ هغه د حضورپاك روضه مبارکې ته اشاره کولوسره اوفرمائيل لکه څنګه چه دوى دواړه نن د حضورپاك په روضه مبارکه کښې رسول الله ﷺ سره دي هم دغه شان په ژوند کښې د حضورپاك نيزدې ملګرى او صحابه وو.(۳)

د خلفاء راشدين اوصحابه رضي الله عنهم دفاع: محمدبن علي بن حسين رحمه الله د خپل پلار نه نقل کړې دي هغوى له د عراق نه څه خلق راغله اوهغوى د حضرت ابوبکر اوعمر رضي الله عنهما تذکره اوکړه اوهغوى سب اوشتم اوکړو. بيائې د حضرت عثمان رضي الله عنه په شان کښې ګستاخي اوکړه نوحضرت علي بن حسين رحمه الله اوفرمائيل ماهغوى ته اووئيل آيا تاسو داولين مهاجرينو نه ئې د چاباره کښې چه الله تعالى دا ارشاد فرمائيلې ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ (۴)

هغوى اووئيل چه مونږ د هغه خلقونه نه يو د چاباره کښې چه الله تعالى ارشادفرمائيلې دې. بيا حضرت علي بن حسين رحمه الله هغوى ته اووئيل چه آيا تاسو د هغه خلقو نه يئ د چاباره کښې چه الله تعالى دا ارشاد فرمائيلې ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (۵)

---

(۱) الطبقات الكبرى:٢١٣/٥ تهذيب الكمال:٣٩٦/٢٠ سيرأعلام النبلاء:٣٩٧/٤.

(۲) الطبقات الكبرى:٢١٧/٥ سيرأعلام النبلاء:٣٩٧/٤.

(۳) تهذيب الكمال:٣٩٣/٢٠ سيرأعلام النبلاء:٣٩٥/٤.

(۴) سورت الحشر الايه:٨. ترجمه: (داما ل فئ) د هغه حاجت مندو مهاجرينو حق دې څوك چه د خپلو کورونو اومالونونه ويستلې شوى دي. هغوى د الله تعالى د طرف نه د فضل او خوشحالئ غوښتونکې دى اود الله تعالى اودهغه د رسول ﷺ امدادکوى هم دغه خلق صادقان دى.

(۵) سورت الحشر الايه:٩. ترجمه: اودهغه خلقودپاره دى چه اول دې ځائې (يعنى مدينه کښې) ايمان سره مقيم دى (يعنى انصارومدينې) څوك چه دوى له هجرت کولوسره راځي دوى هغوى سره محبت کوى اوڅه چه دغه مهاجرينوته ورکولې شي دوى په خپلو سينو کښې د هغې هيڅ خواهش هم نه محسوس کوى اودوى له په خپل ځان باندې ترجيح ورکوى. که په دوى باندې د تنګدستياحالت تيريږي اوکوم خلق چه د خپل طبيعت د بخل نه محفوظ پاتې شي هم دغه هغه خلق دى چه فلاح اوخلاصي بيامونکې دى.

هغوى اوونيل چه مونږ دَ دغه خلقو نه هم نه يو په دې باندې حضرت زين العابدين رحمه الله اوفرمائيل چه تاسو خلقو پخپله دَ دې خبرې اظهاراوکړو چه تاسو په آياتونوکښې مذکور دواړو فريقونه نه يئى نوزه دَ دې خبرې گواهى ورکوم چه تاسو دَ دې دريمې ډلې نه هم نه يئى دَ چاباره کښې چه الله تعالى ارشادفرمائيلې دې ﴿ وَالَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعۡدِهِمۡ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لَنَا وَلِإِخۡوَٰنِنَا ٱلَّذِينَ سَبَقُونَا بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَا تَجۡعَلۡ فِي قُلُوبِنَا غِلّٗا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٞ رَّحِيمٌ ﴾ [1]

يحيى بن كثير دَ جعفر بن محمد رحمه الله نه اوهغوى دَخپل پلار نه نقل کړې دى هغه وائى زما پلار ل. يوسړې راغلو اووئى ونيل چه ماته دَابوبكر رضي الله عنه باره کښې اوښايه (چه هغه څنګه سړې وو؟) هغه اوونيل دَصديق رضي الله عنه باره کښې تپوس کوې؟ هغه سړى اوونيل چه ته هغه ته صديق وائې؟ امام باقر رحمه الله اوفرمائيل ستامورديې تا ورك کړى ما نه بهتر يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم اومهاجرين اوانصار هغه نه صديق وئيلې دې نوڅوك چه هغوى ته صديق نه وائى الله دې دَهغه خبره ربښتيانه کړى زه ابوبكر اوعمر رضي الله عنهما سره محبت كوه اوهغوى عزيز گنړه دَ دې ټوله ذمه وارى زما په سټ ده.[2] يحيى بن سعيد وائى چه على بن حسين (زين العابدين رحمه الله) اوفرمائيل ((والله ماقتل عثمان الاعلى وجه الحق)) [3]

وفات: دَ حضرت زين العابدين رحمه الله دَ وفات دَ كال تعيين كښې اختلاف دې. ابونعيم، شباب، ابوبكربن ابى شيبه، على بن مدينى، قعنب بن محرز او ابن حبان رحمهم الله وغيره ۹۲هجرى دَهغوى دَوفات كال گرځولې دې.[4] معن بن عيسى رحمه الله فرمائى ۱۹۳هجرى كښې انتقال شوې. [5] يحيى بن بكير رحمه الله نه دَ ۹۵هجرى قول نقل دې. [6]بعض حضراتو نه دَ ۹۹هجرى قول هم مروى دې. [7]على بن محمدمدائنى رحمه الله وائى ۱۰۰هجرى كښې وفات شوې.[8]يحيى بن عبدالله هاشمى وائى چه على بن حسين رحمه الله دَ چارشنبې په ورځ ۱۴ ربيع الاول ۹۴هجرى كښې وفات شوې دې.[9]

واقدى، ابوعبيد، امام بخارى، فلاس، على بن جعفر بن محمد بن على بن حسين، عبدالحكيم بن عبدالله بن ابى فروه، على بن عبدالله تميمى، محمدبن عبدالله بن نمير، يحيى بن معين، عمروبن على، مصعب بن عبدالله زبيرى، زبير بن بكار او جعفرصادق رحمهم الله نه هم دَ وفات كال ۹۴هجرى

[1] سورت الحشرالايه:۱۰.ترجمه: اوهغه خلق چه دَ دې مهاجرينو اوانصارو نه پس راغله هغوى دا وائى چه اې زمونږ پروردگار زمونږ مغفرت هم اوفرمايه اوزمونږ دَ دغه رونړو هم چه زمونږ نه وړاندې ئى ايمان راوړلې دې اوزمونږ په زړونو كښې دَايمان راوړونكوډپاره هيڅ بغض مه ساتې اې زمونږ پروردگارته ډير شفيق ډير مهربان ئې. نور اوګورئى: سيرأعلام النبلاء:۳۹۵/٤ تهذيب الكمال:٤/٣٩٤-٣٩٣.

[2] تهذيب الكمال:۲/۳۹۵-۳۹٤ حلية الأولياء:۳/۱۳۷-۱۳٦سيرأعلام النبلاء:٤/٣٩٥.

[3] الطبقات الكبرى:۵/۳۱٦سيرأعلام النبلاء:٤/۳۹۷.

[4] تهذيب الكمال:۲۰/٤۰۳سيرأعلام النبلاء:٤/٤۰۰كتاب الثقات:۵/۱٦۰.

[5] تهذيب الكمال:۲۰/٤۰۳سيرأعلام النبلاء:٤/٤۰۰تهذيب التهذيب:۷/۳۰۷تاريخ الإسلام:۳/۱۸٤.

[6] تاريخ الإسلام:۳/۱۸٤تهذيب الكمال:۲۰/٤۰٤سيرأعلام النبلاء:٤/٤۰۰.

[7] تهذيب الكمال:۲۰/٤۰٤تهذيب التهذيب:۷/۳۰۷.

[8] تهذيب الكمال:۲۰/٤۰٤تهذيب التهذيب:۷/۳۰۷.

[9] تاريخ الإسلام۳/۱۸٤سيرأعلام النبلاء:٤/٤۰۰.

نقل دي.(١)سفيان بن عيينه رحمه الله د جعفربن محمدنه هغه دخپل پلار نه نقل كرى دى چه على بن حسين رحمه الله ٥٨ كالو په عمر كښې وفات شوې. (٢)هم دغه خبره مصعب بن عبدالله يحيى بن بكير او ابوبكر بن البرقى وغيره رحمهم الله نه هم نقل ده.(٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى دَدې حضراتو دَ قول مقتضى دادې چه دَعلى بن حسين رحمه الله انتقال ٩٤يا ٩٥ هجرى كښې شوې خكه چه دا خبره ثابته ده چه دَدوى پلار دَعاشورې په ورځ ٦١هجرى كښې شهيدشوې هغه وخت دَهغوى عمر ٢٣كاله وو.(٤)
مصعب وائى چه په دغه كال يعنى ٩٤هجرى سنة الفقهاء (دَ فقهاء كال) وئيلوشو خكه چه په دغه كال په كثرت سره دَ فقهاؤ انتقال شوې وو.(٥) علامه ذهبى رحمه الله تاريخ اسلام او سيرأعلام النبلاء كښې ٩٤هجرى قول صحيح گرځولې دې.(٦) جنت البقيع كښې جنازه شوې ده اوهم هلته مدفون دى.(٧) رحمه الله ورحمةً واسعةً.
جابربن عبدالله رضي الله عنه: دا مشهور اوجليل القدر صحابى حضرت جابربن عبدالله رضي الله عنه دې. دَدوى تذكره كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوءإلامن المخرجين القبل والدبر لاندې راغلې ده.

شرح حديث

قوله: :أنه كان عند جابربن عبدالله هو وأبوه وعنده قوم فسألوه عن الغسل: ابوجعفر رحمه الله وائى چه هغه اودَهغه پلار (على بن حسين) حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه سره وواوهغه سره څه خلق هم ناست وو هغوى دَحضرت جابر رضي الله عنه نه دَغسل باره كښې تپوس اوكړو.

قوله: :هووأبوه: "هو" نه ابوجعفر محمدبن على او"أبوه" نه على بن حسين مراد دى.(٨)

قوله: :وعنده قوم: اوحضرت جابر رضي الله عنه سره څه خلق ناست. دَ عنده ضمير حضرت جابر رضي الله عنه طرف ته راگرځى.(٩)

دَقوم نه كوم خلق مراددي؟: دَ قوم نه څه خلق مراددى هيڅ تعيين اوتخصيص نشته دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ بخارى په كومونسخوباندې ماته واقفيت حاصل دې. په دې ټولو كښې قوم هم

---

(١) سيرأعلام النبلاء:٤/٤٠٠تهذيب الكمال:٢٠/٤٠٤-٤٠٣.
(٢) الطبقات الكبرى:٥/٢٢١تاريخ الإسلام:٣/١٨٤تهذيب التهذيب:٧/٣٠٧سيرأعلام النبلاء:٤/٤٠٠التاريخ الكبير:٥/٢٦٦ تهذيب الكمال:٢٠/٤٠٤.
(٣) تهذيب الكمال:٢٠/٤٠٤.
(٤) تهذيب التهذيب:٧/٣٠٧.
(٥) تهذيب الكمال:٢٠/٤٠٤الطبقات الكبرى:٥/٢٢١.
(٦) تاريخ اسلام:٣/١٨٤ سيرأعلام النبلاء٤/٤٠٠ الكاشف:٢/٣٧.
(٧) الطبقات الكبرى:٥/٢٢١تهذيب الكمال:٢٠/٤٠٤ سيرأعلام النبلاء: ٤/٤٠٠.
(٨) عمدة القارى:٣/٢٩٥ فتح البارى:٢/٤٨٢.
(٩) فتح البارى: ٢/٤٨٢ تحفة البارى:١/٢٢١ إرشادالسارى:١/٤٩١.

(نكره) دي البته "عمدة الأحكام" كښې "وعنده قومه" الفاظ دي او دَ "عمده" شارحين "قومه" ضمير دَ حضرت جابر رضي الله عنه طرف ته راګرځوي چه په هيڅ شان سره هم صحيح نه دي. بيا دا چه دَامام مسلم رحمه الله باره كښې كه چرې دا تسليم كړې شي چه هغه هم دَمتفق عليه رواياتو نه تخريج كوي نو بيا دَ بخاري مذكوره روايت په صحيح مسلم كښې نشته دې. (١) دَحافظ صاحب رحمه الله دَ خبرې تائيد دې نه هم كيږي چه مذكوره روايت امام نسائي رحمه الله او په څه قدري مختلف الفاظو سره امام مسلم رحمه الله هم نقل كړې دې ليكن دَ دې دواړو په روايت كښې هم دَ هغه خلقو دَ حضرت جابر رضي الله عنه دَ قوم نه كيدل نه دي وارد شوي. صحيح خبره هم هغه ده چه دَ بخاري شريف په متداول نسخو كښې دي. يعنى "قوم" (نكره) ده نه چه "قومه".

قوله: :**فسألوه:** دَحضرت جابر رضي الله عنه نه دَسوال تپوس كونكې څوك وو؟ په دې باره كښې دَشراح حديث آرا مختلف دي.

دَ شيخ الاسلام زكريا انصاري رائې: شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله ليكلي دي چه سائل راوي حديث ابوجعفر وو يا خوله بنت جعفر وه. (٢)

دَ جمهور شراح حديث رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عيني رحمه الله علامه قسطلاني، علامه سيوطي او علامه كوراني رحمهم الله راوي حديث ابوجعفر سائل كيدو تعيين كړې دې. البته علامه كوراني دَدې تعيين دليل كښې دَ نسائي شريف روايت پيش كوي په كوم كښې چه ابوجعفر رحمه الله وائي ((تمارينا في الغسل عند جابر بن عبدالله)) (٣)

باقي ائمه حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عيني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله وغيره دَ اسحاق بن راهويه رحمه الله نه دَ ابوجعفر سائل كيدلو استدلال كړې دې. (٤) هم دغه صحيح ده. ځكه چه دَاسحاق بن راهويه په روايت كښې دَ راوي دَ طرف نه پخپله صراحت دې چه هغوى سوال كړې. چنانچه اسحاق بن راهويه په خپل مسند كښې جعفر بن محمد نه هغه دَخپل پلار (ابوجعفر) نه نقل كړې دي هغه فرمائي ((سألت جابراً عن غسل الجنابة)) (٥)زه (يعنى ابوجعفر) دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه دَ غسل جنابت باره كښې تپوس اوكړو.

دَفسألوه په ظاهر باندې يواعتراض: فسألوه دَ ظاهر نه معلوميږي چه سوال دَ "قوم" دَ طرف نه وو. هم دَدې احتمال په بنياد باندې علامه كرماني رحمه الله اعتراض قائمولو سره دا جواب وركړې دې هغه فرمائي چه كه چرې څوك دا اووائي چه سوال كونكې دَ قوم كسان وو يعنى يوكس نه وو.

---

(١) فتح الباري:٤٨٢/٢.
(٢) تحفة الباري:٢٢١/١.
(٣) الكوثر الجاري:٤١٠/١.
(٤) فتح الباري:٤٨٢/٢ عمدة القاري:٢٩٥/٣ إرشاد الساري:٤٩١/١.
(٥) فتح الباري:٤٨٢/٢.

نوبیا په جواب کښې "یکفیك" ولې اوونیل یعنی کاف خطاب دَپاره دَ واحد مذکرراوړلو. دَ ظاهرحدیث تقاضا خودا وه چه هغه فرمائیل «یکفی کل واحدمنکم صاع» چه په تاسو کښې دَ هریودَپاره به یوصاع کافی شی.(۱)

دَعلامه کرمانی رحمه الله جواب: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَدې اعتراض جواب دادې چه سائل خو هم یوکس دې البته دَ سوال نسبت دَ قوم طرف ته ځکه کړې شوې دې چه هغه هم دَ قوم یوکس دې لکه چه وئیلې شی «النبوة فی قریش» یعنی نبوت په قریشوکښې دې سره ي دَدې چه نبی هم دَهغوی نه یوکس دې. دویم جواب علی سبیل التسلیم دا دې چه تیك دې سوال دَ قوم دَ طرف نه وو خو یکفیك کښې خطاب عام دې چه پوره قوم ته شامل دې لکه دَ الله تعالی قول ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ﴾(۲) اودَ رسول الله ﷺ دا ارشاد «بشر المشائین فی ظلم اللیالی إلی المساجد بالنور التام»(۳) په خطاب کښې عموم دې نولکه چه مطلب به داشي «یکفی لکل من یصح الخطاب له صاع» یعنی چاته چه هم خطاب صحیح وی هغه له به یوصاع کافی وی.(۴)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې توجیه په بل انداز سره بیان کړې ده هغه فرمائی چه سائل خو ابوجعفر رحمه الله یعنی یوکس دې اومجازاً دَ سوال نسبت دَ پوره قوم طرف ته کړې شوې دې. ځکه چه هغوی هم دَغسل باره کښې معلومات کول غوښتل. هم دغه وجه ده چه حضرت جابر رضی الله عنه جواب په حرف خطاب دَپاره دَ مفرد په ذریعه ورکړو اویکفیك ئې اوفرمائیل. په جواب کښې یوکس مخاطب جوړکړو ځکه چه نور خلق صرف تحقیق غسل په طلب او خواهش کښې شریك وو په سوال کښې شریك نه وو.(۵)

قوله: فسألوه عن الغسل فقال: یکفیك صاع: هغوی دَ حضرت جابر رضی الله عنه نه دَ غسل باره کښې پوښتنه اوکړه نوهغوی جواب ورکړو ستاسودَپاره به یوصاع اوبه کافی وی.

سوال دَ کوم څیزباره کښې وو؟: دَحضرت جابر رضی الله عنه دَ جواب نه معلومیږی چه سوال دَ کمیت ماء باره کښې وو.علامه کرمانی رحمه الله علامه کورانی رحمه الله اوفرمائیل چه دَ سائل سوال دَ غسل دَاوبو دَ مقدار باره کښې وو.(۶)

قوله: فقال: رجل: مایکفینی: یو سړی اوونیل زما دَپاره (خودامقدار) کافی نه دې. دَ محدث اسماعیلی په روایت کښې منهم اضافه ده یعنی دَ قوم نه چا اوونیل. (۷)

---

(۱) شرح الکرمانی:۳/۱۱۶ عمدة القاری:۳/۲۹۵.

(۲) سورت السجدة:۱۲.

(۳) ترجمه:دَ شپې په تیاره کښې دَ جماتونوطرف ته تلونکو ته دَ پوره نور زیرې ورکړه. والحدیث أخرجه أبوداؤد فی سننه فی کتاب الصلاة باب ماجاء فی فضل العشاء والفجر فی الجماعة رقم:۲۲۳ انظر جامع الأصول رقم:۷۰۹۷.

(۴) شرح الکرمانی:۳/۱۱۶عمدة القاری:۳/۲۹۵.

(۵) فتح الباری:۲/۴۸۳.

(۶) شرح الکرمانی: ۳/۱۱۶عمدة القاری:۳/۲۹۵ الکوثرالجاری:۱/۴۱۰.

(۷) فتح الباری:۲/۴۸۳عمدة القاری:۳/۲۹۵.

دَ رجل نه څوک مراددي؟: دَ شراح حديث په دې باندې اتفاق دې چه رجل نه حسن بن محمد بن حنفيه مرادي.[۱] دَحنفيه نوم خوله بنت جعفر دې.[۲]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دَمحدث اسماعيلي الفاظ منهم نه زمونږ دَ روايت تائيد كيږي ځكه چه رجل نه حسن بن محمدبن علي بن ابي طالب المعروف بابن الحنفيه مرادې. لكه چه صاحب دَعمدة القاري په جزم سره ونيلي دي او حسن بن محمد دَحضرت جابر رضي الله عنه دَ قوم نه نه دې ځكه چه حسن بن محمد هاشمي اوحضرت جابر رضي الله عنه انصاري دې.[۳] په دې سره دَهغه خلقو هم ترديد كيږي څوک چه داواني چه دَ قوم په ځائې قومه الفاظ دي او مراد دَ حضرت جابر رضي الله عنه قوم دې (كمامر).
دَ«كتاب الغسل باب: من أفاض على راسه ثلاثاً» آخري حديث نه هم معلوميږي چه دَ رجل نه مرادهم حسن بن محمد بن حنفيه رحمه الله مراددي لكه چه علامه كرماني رحمه الله دَدې طرف ته اشاره فرمائيلي دې.[۴]
دَحديث نه مزاحمت باندې دَ حضرت جابر رضي الله عنه تنبيه: دَ حضرت جابر رضي الله عنه نه چه كله دَغسل باره كښې پوښتنه اوكړې شوه نوهغه اوفرمائيل ستاسودَپاره به يوصاع اوبه كافي وي. په دې باندې په مجلس كښې موجود يوسړي (حسن بن محمدبن حنفيه) اووئيل چه زمادَپاره به دامقداركافي نه شي. دَهغه دا خبره چونكه دَ حضورپاک دَ عمل په مقابله كښې وه په دې وجه حضرت جابر رضي الله عنه دَتنبيه په توګه ارشاد اوفرمائيلو «كان يكفي من هوأوفى منك شعراً وخيرمنك» [۵] يعني هغه له خويه كافي كيدلې دَ چاويښته چه ستانه زيات وو اوڅوک چه تانه بهتر وو.
دَحضورپاک دَعمل مخالفت يادَحديث اوسنت دَبيان نه پس دَ هغې په خلاف عمل باندې دَحضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم دَ طرف نه تنبيه يا دَخفګان اظهار په رواياتوكښې په كثرت سره وارد شوې دي.
دَحضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه هم دغه شان واقعه ده چه هغه خپل يونيزدې رشته دار ته دَ رسول الله ﷺ حديث بيان كړو اوبيائي هغه دَدغې په خلاف عمل باندې اوليدلو نودَخفګان اظهاركولوسره ئې هغه سره خبرې اترې كولونه انكاراوكړو. چنانچه هم په بخاري شريف كښې امام بخاري رحمه الله «كتاب الذبائح والصيد باب الخذف والبندقة» كښې عبدالله بن بريد په واسطه سره دَ حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه نه نقل كړې دي: «أنه رأي رجلاً يخذف، فقال له: لاتخذف، فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن الخذف أوكان يكره الخذف، وقال: إنه لايصادبه صيد ولا ينكأبه عدو، ولكنها قد تكسر السن، وتفقأ العين، ثم رآه بعد ذلك يخذف فقال له: أحدثك عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه نهى عن الخذف أوكره الخذف، وأنت تخذف؛ لاأكلمك كذا وكذا».[۶]
ترجمه: حضرت عبدالله بن مغفل رضي الله عنه يوسړې په كانړو ويشتلو سره اوليدلو نوهغه‌ته ئې اووئيل چه كانړې مه اوله، ځكه چه رسول الله ﷺ دَ كانړو ويشتلو نه منع فرمائيلې ده. يا حضورپاک به كانړې

---

[۱] فتح الباري: ۴۸۳/۲ عمدة القاري: ۲۹۵/۳ الكوثرالجاري: ۴۱۰/۱ التوشيح على الجامع الصحيح للسيوطي: ۲۴۳/۱.
[۲] فتح الباري: ۴۸۳/۲ عمدة القاري: ۲۹۵/۳.
[۳] فتح الباري: ۴۸۳/۲.
[۴] الكوثرالجاري: ۴۱۰/۱.
[۵] فضل الباري: ۴۲۹/۲.
[۶] رقم الحديث: ۵۴۷۹.

ویښتل ناخوښه ګڼړل او حضورپاك اوفرمائيل چه په دې سره خو نه ښکار کيدې شي او نه په دې سره دشمن زخمي کيدې شي. او ليکن د چا غاښ ماتولې شي، يانې سترګه ويستې شي. بيا حضرت عبدالله بن مغفل ﷛ هغه سړي په کاڼړو ويشتلوسره اوليدلو نوورته ئې اوويئيل چه ماتاته د رسول الله ﷺ حديث بيان کړو چه حضورپاك د کاڼړو ويشتو نه منع کړې ده يا ئې دا ناخوښه ګڼړلې دی اوته کاڼړي اولې زه به تاسره بيا خبرې اونه کړم.

د مسلم شريف په روايت کښې «لاأکلمك أبداً» الفاظ راغلي دی.(۱) يعنې زه به آئنده تاسره کله هم خبرې اونه کړم.

قوله: : أوفى منك شعراً: شعراً مرفوع او منصوب دواړه شان نقل کړې شوې دې. مرفوع به وی د خبرکيدو د وجې نه او چه منصوب وی نو تميزبه جوړيږی ددې الفاظونه مراد رسول الله ﷺ دې.

د«أوفى» مطلب: شيخ الاسلام زکريا انصاری او علامه قسطلانی ﷫ اوفرمائيل چه «أوفى» مطلب اکثردې. يعنې د حضورپاك ويښته ستاسو د ويښتو نه زيات وو. خوحافظ ابن حجر ﷫ فرمائي چه أوفى کښې دوه احتماله دی چه ويښته د صفت او مقدار په اعتبارسره أوفى وو. يعنې د رسول الله ﷺ ويښته ستاسو د ويښتونه اوږده هم وو او زيات هم.(۲)

قوله: : وخيرمنك: د اصيلی په نسخه کښې «خيراً» منصوب دې باقی نسخوکښې مرفوع دې. د مرفوع کيدو په صورت کښې ددې عطف «أوفى» باندې وی کوم چه د هو خبردې. نولکه چه د مرفوع کيدو وجه په خبر باندې عطف کيدل دی. اوکه چرې منصوب اولوستلې شی لکه چه د اصيلی په نسخه کښې دې نوبيابه ددې عطف په من موصوله باندې وی اومن محلاً منصوب دې خکه چه هغه د يکفي مفعول دې.(۳)

د حضوراکرم ﷺ ويښته مبارك: امام ترمذی ﷫ په شمائل کښې «باب ماجاء في شعر رسول الله صلى الله عليه وسلم» په عنوان سره دحضرت عائشه حضرت براء بن عازب حضرت انس حضرت ام هانی بنت ابی طالب اوحضرت ابن عباس ﷡ نه اته احاديث نقل کړی دی دهغه ټولو خلاصه داده:

① دحضوراکرم ويښته نه بالکل اينختی وو اونه بالکل خلاص، بلکه لږ شان اينختی او ګورګوتی وو.

② دحضورپاك ويښته نيمې غوږونو پورې وو.

③ دحضورپاك ويښته مبارك داسې وو چه د غوږونو د نرمئی پورې وو څه دهغې نه زيات وو اودهغې نه کم وو کوم چه د اوږو پورې وی.

④ بعض وخت به دحضورپاك ويښته څلور حصې د کمسو په شان وو مراد هغه کمسې دی په کوموکښې چه ښځو سره تشبيه نه وی خکه چه د تشبيه نه حضور ﷺ پخپله ممانعت فرمائيلې دې.

⑤ حضورپاك به چه د اسلام په شروع کښې په کوموکښې چه ممانعت نه وو راغلې دهغې د وجې نه ئې د اهل کتاب په موافقت کښې ويښته بغيرد لارې ويستلو هم داسې پريخودل. ليکن روستو د اهل

---

(۱) کتاب الصيد والذبائح، باب إباحة مايستعان به على الاصطياد والعدو وكراهة الخذف، رقم الحديث: ۵۰۵۳-۵۰۵٤.

(۲) تحفة الباري:۲۲۱/۱إرشادالساري:٤۹۱/۱ فتح الباري:٤۸۳/۲.

(۳) شرح الکرماني:۱۱٦/۳عمدة القاري:۲۹۵/۳ فتح الباري:٤۸۳/۲ تحفة الباري:۲۲۱/۱إرشادالساري:٤۹۱/۱.

کتاب دَ موافقت والاحکم منسوخ شو نو حضورپاك به دَاهل کتاب په مخالفت کښې په سرکښې لار ویستله.[1]

⑨ دَحضرت براء بن عازب رضی الله عنه روایت دې چه حضورپاك دَ کنړو وېښتو والا وو.[2]

په مختلفوروایاتوکښې تطبیق: ملاعلی قاری رحمه الله او شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله فرمانی دَ حضورپاك دَ زلفومبارکودَ مقدار باره کښې مختلف روایات واردشوی دی او په هغې کښې څه تعارض هم نشته دې. ځکه چه وېښته دَ لوئیدلو څیزدې. که په یوه زمانه کښې دَ غوږونودنرمو پورې وو نو په بل وخت کښې دَهغې نه زیات، ځکه چه دَ حضورپاك سر خرول یوځو ځل ثابت دی نوچاچه دَ نیزدې زمانه نقل کړې ده هغه واړه وېښته نقل کړی دی اوچاچه دَ وېښتو خرولو دَ مودې پورې وخت نقل کړې دې نوهغه زیات وېښته نقل کړی دی. بعض علماؤ روایات داسې هم جمع کړی دی چه دَ سر مبارك دَ وړاندې حصې وېښته دَ نیمو غوږونو پورې رسیدلې وو اودَ مینځ دَ سرمبارك دَ دې نه ښکته پورې اودَ آخرسر وېښته اوږو سره نیزدې پورې.[3]

دَحدیث شارحینوحضراتو لیکلی دی چه دَحضورپاك دَهجرت په کالونوکښې صرف درې ځل دَ حدیبیه، عمرة القضاء اوحجة الوداع په موقع باندې وېښته خرولې دی اوصرف یوځل ئې وېښته واړه کړی دی.[4]

علامه عبدالرؤف مناوی رحمه الله دَ ابن العربی رحمه الله نه نقل کړی دی: «الشعر فی الرأس زینة وترکه سنة وحلقه بدعة وحالة مذمومة، جعلها المصطفی (صلی الله علیه وسلم) شعار الخوارج»[5] یعنی په سرباندې وېښته دَ زینت سبب دی وېښته پرېخودل (لوېول) سنت دی او (مستقل) حلق (گنجې) کول بدعت اومذموم حالت دې. (مبالغه او استمرارسره) حلق کول حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم دَخوارجو شعارگرځولې دې.

دَحضرت جابر رضی الله عنه دَقول مقصد: دَ زیاتو اوبواستعمالول دَ دوو وجوهاتونه پېښیږی یودَ وېښتودَ زیاتوالی او بل دَ نظافت دَ وجې نه. دَحضرت جابر رضی الله عنه مقصد دا وو چه ما څه وئیلی دی هغه مې دَ حضورپاك دَعمل په رڼاکښې وئیلی دی اوحضورپاك ته به دومره مقدار کافی کیدلو. ستادَپاره دَدې مقدار ناکافی کیدلو څه وجه ده؟ ولې ستا دَ سر وېښته دَ حضورپاك نه زیات دی یا ته دَ حضورپاك نه زیات احتیاط کونکې ئې؟ دَرسول الله صلی الله علیه وسلم په مبارك سر باندې ستا نه زیات وېښته وو اوحضورپاك ستانه زیات بهتر او احتیاط کونکې وو. ستادَ پاره ناکافی کیدلو وجه اسراف کیدې شی. که چرې ته

---

[1] الشمائل المحمدية والخصائل المصطفوية، ص:۱۹-۱۷، رقم الحديث: ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، أشرف الوسائل إلى فهم الشمائل، ص:۹۷-۹۳جمع الوسائل فی شرح الشمائل، ص:۹۹-۹۰، خصائل نبوی شرح شمائل نبوی ص:۴۷-۴۴.

[2] الحديث أخرجه الترمذی فی الشمائل باب ماجاء فی خلق رسول الله صلی الله علیه وسلم ص:۸ رقم الحديث:۳.

[3] جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله علیه وسلم ص:۹۹،خصائل نبوی، ترجمه وشرح شمائل ترمذی، باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله علیه وسلم ص:۴۴.

[4] جمع الوسائل فی شرح الشمائل باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله علیه وسلم ص:۹۹. خصائل نبوی، ترجمه وشرح شمائل ترمذی، باب ماجاء فی شعر رسول الله صلی الله علیه وسلم ص:۴۴.

[5] شرح الشمائل للمناوی بهامش جمع الوسائل ص:۹۰.

دَ اوبو په استعمال کښې اسراف پرېږدې نودَ اوبوچه کوم مقدار ذکر کړې شوې دې هغه دَغسل دَپاره کافي کېدې شي.[1]

ابن رجب حنبلي رحمه الله نقل کړې دې، حضرت جابر رضي الله عنه ته ويونکې چه زمادَپاره يوصاع کافي نه دې حسن بن محمد بن حنفيه رحمه الله وو اوهم هغه دَ ټولو نه اول دَ ارجاء قول اختيارکړې وو.[2] دا هم وئيلې شي چه حضرت حسن بن محمد رحمه الله په طهارت کښې زياتې اوبه استعمالولو په حواله سره دَ اباضيه دَ مسلك طرف ته مائل وو.[3]

دَ اوبو په استعمال کښې اعتدال: که چرې په اعتدال سره اوبه استعمال کړې شي نو يوصاع په اندازه باندې اوبه کافي کېږي او واقعه داده چه دَ بې اعتدالئ په وجه اوبه زياتې خرچ کېږي. علامه نووي رحمه الله ليکلي دي چه امام شافعي رحمه الله فرمائي «قد يرفق بالقليل فيكفي، ويخرق بالكثير فلا يكفي»[4] يعنې په طريقه سره لږې اوبه هم کافي کېږي اوبې طريقې سره ډېرې زياتې هم ناکافي کېږي. علامه کرماني رحمه الله ليکلي دي چه په يوصاع اوبوسره غسل کول مندوب دي په دې معنى چه اوبه دَ يوصاع نه کمې نه وي اوکه چرې دَ يوصاع نه ئې زياتې استعمال کړې ليکن اسراف ئې اونه کړو نوسنت ئې اداکړل اوکه ددې نه ئې په کموسره غسل اوکړو نوجائزدي.[5]

قوله:: ثم أمنا في ثوب: بيا هغوى هم په يوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو. امامت چا اوکړو؟ «ثم أمنا في ثوب» دَ چا وينا ده اوهم په يوه کپړه کښې امامت کونکې څوك وو؟په دې باره کښې دَ حديث دَ شراح رائې کښې اختلاف دي.

دَ علامه کرماني رحمه الله رائې: علامه کرماني رحمه الله په دې باره کښې دوه احتماله بيان کړي دي. يو دا چه «ثم أمنا في ثوب» دَ حضرت جابر رضي الله عنه قول وى اودَدې عطف «كان يكفي» باندې وى معنى به داشي چه حضرت جابر رضي الله عنه اووئيل چه بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم په يوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو. او دويم احتمال دادې چه «ثم أمنا في ثوب» دَ ابوجعفر رحمه الله قول وى اودَدې عطف «فقال جابر» باندې وى، يعنى ابوجعفر رحمه الله اووئيل چه بيا حضرت جابر رضي الله عنه په يوه کپړه کښې زمونږ امامت اوکړو.[6]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دويم احتمال ته ترجيح ورکړې ده. هغوى فرمائي چه «أمنا» فاعل حضرت جابر رضي الله عنه دې لکه چه ډېر زر به په کتاب الصلاة کښې دَ حضرت جابر رضي الله عنه دَ

---

[1] فضل البارى:٢/٤٢٩.

[2] فتح البارى لابن رجب الحنبلي:١/١٤٦دَ ارجاء سره متعلق تحقيقى خبره حضرت حسن بن محمد بن حنفيه رحمه الله په حالاتوکښې راځي انظر ص:٣٨٤-٣٨١.

[3] اباضيه عبدالله بن اباض منونکوته اباضيه ويېلې شي دَ مروان بن محمد په زمانه کښې خروج کړې هغه عبدالملك بن محمدبن عطيه دهغه په قتال باندې مامورکړو. عبدالملك دَ تباله په مقام باندې هغه سره قتال اوکړو، عبدالله ابن يحيى اباضى دَ عبدالله بن اباض نيزدې دوست او دَ اباضيه داعي وو. انظر للتفصيل: الملل والنحل: ١/١٣١، فتح البارى لابن رجب الحنبلي:١/١٤٦.

[4] المنهاج: ٤/٢٢٧ المجموع: ٢/١٨٩.

[5] شرح الكرماني:٣/١١٦.

[6] شرح الكرماني:٣/١١٦.

حپل عمل بيان راخي.([1]) شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله علامه قسطلاني رحمه الله اوعلامه سيوطي رحمه الله هم دَ «أمنا» فاعل حضرت جابر رضي الله عنه گرځولي دي.([2])

دَعلامه عيني رحمه الله رائې: علامه عيني رحمه الله هم دحضرت جابر رضي الله عنه په يوه كپړه كښې دَ امامت كولو نه ترجيح وركړې ده. البته هغه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ترجيح په وجه باندې ردكړې دې هغه فرماني دَحافظ صاحب رحمه الله دَدې نه مقصود په علامه كرماني باندې ردكول دى اوددې رد دپاره هغوى په كتاب الصلاة كښې دَمحمدبن منكدر رحمه الله دَ روايت نه استدلال كړې دې. دَهغوى په روايت كښې دى «رأيت جابرا يصلي في ثوب واحد وقال رأيت النبي صلى الله عليه يصلي في ثوب» يعنې ما حضرت جابر رضي الله عنه په يوه كپړه كښې مونځ وركولوسره اوليدلو اوحضرت جابر رضي الله عنه وائى چه ما حضورپاك په يوه كپړه كښې مونځ وركولوسره اوليدلو.([3])

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په دې روايت سره په علامه كرماني رحمه الله باندې رد كول بې وجې دى خكه چه په دې روايت كښې خو دَ حضرت جابر رضي الله عنه اورسول الله صلى الله عليه وسلم دواړو په يوه كپړه كښې مونځ وركولو سره ليدلو ذكر دې نوبيا دَ علامه كرماني رحمه الله بيان كړې شوې دوو احتمالاتوكښې يوختمول او بل ته ترجيح وركولودليل څنګه جوړولې شي.([4])

دَعلامه كوراني رحمه الله رائې: علامه كوراني رحمه الله اوفرمائيل په يوه كپړه كښې امامت كونكې حضرت جابر رضي الله عنه وو. هغوى «كتاب الصلاة باب عقد الإزار على القفا في الصلاة» دَ رومبى روايت نه استدلال كړې دې. محمد منكدر رحمه الله وائى چه حضرت جابر رضي الله عنه په يوتهبند كښې مونځ اوكړو په داسې حال كښې چه هغه دَادَ مخې طرف نه ترلې وو اودَهغوى كپړې په كونډه كښې زوړند وې. چا اووئيل «تصلي في إزار واحد؟ فقال: إنما صنعت ذلك ليراني أحمق مثلك، وأينا كان له ثوبان على عهد النبي صلى الله عليه وسلم»([5]) يعنې تاسو په يوتهبند كښې مونځ كوئې؟حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه ما داسې خكه كړې دى چه ستا په شان احمق ماته اوګورى، او بل دا چه مونږ كښې چاسره دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې دوه كپړې وې.

بيا علامه كوراني رحمه الله په دغه خلقو (علامه عيني رحمه الله وغيره) باندې رد كړې دې چاچه دَامامت نسبت دَحضورپاك طرف ته كړې دې وئې فرمائيل دادَهغوى لغزش دې.([6]) خلاصه دا چه «أمنا» فاعل حضرت جابر رضي الله عنه دې لكه چه دَ شراح حديث دَ اقوال نه معلومه شوه اودلته دَدې امامت نسبت

---

[1]) فتح الباري:۲/۴۸۳.

[2]) تحفة الباري:۱/۲۲۱إرشادالساري:۱/۴۹۲ التوشيح:۱/۲۴۳.

[3]) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الصلاة باب عقد الإزار على القفا في الصلاة رقم:۳۵۳.

[4]) عمدة القاري:۳/۲۹۶-۲۹۵.

[5]) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الصلاة، باب عقد الإزارعلى القفا في الصلاة رقم:۳۵۳-۳۵۲وفي باب إذا صلى في الثوب الواحد فليجعل على عاتقيه، رقم:۳۵۹ وفي باب: الصلاة بغير رداء: رقم: ۳۷۰.

[6]) الكوثر الجاري:۱/۴۱۰.

دَحضورپاك طرف ته کول صحیح نه دی. ابن ملقن رحمه الله لیکلی دی چه «ثم أمنا في ثوب» مقتضی کښې هیڅ اختلاف نشته دې ځکه چه په یوه کپړه کښې مونځ کول جائزدی سره دَدې چه که هغه امام وی.(١)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله فرمائی چه دَ روایت الفاظ «یکفیك» «صاع» نه ترجمة الباب راوتلې دې. امام بخاری رحمه الله دا ثابتول غواړی چه دَحضورپاك په غسل کښې چه دَ یوصاع اوبودا کوم ذکر راغلې دې هلته صرف هغه مقدار مذکوردې کوم چه کفایت کوی. دَ یوصاع تحدید مقصودنه دې. دَ ترجمه هم دغه مقصددې. (٢)

دَحدیث نه مستنبط شوې مسائل: دَدې حدیث نه دا لاندینئ مسئلې مستنبط کړې شوې دی:

① سلف صالحین به دَ حضورپاك عمل هم مدارد استدلال جوړولو اودَهغې تابعداری به نی کوله.(٣)

② په داسې سړی باندې رد کول او تنبیه کول جائز دی چه بغیردَعلم اوتحقیق بحث مباحثه کوی او سخت رانیول ئې هم صحیح دی. که چرې دَ تنبیه کونکی مقصد دَ حق وضاحت او سامعین دَدې نه بندول وی.(٤)

③ دَ اوبوبه استعمال کښې دَ اسراف کراهیت هم دې نه ثابتیږی.

④ په غسل کښې دَ یوصاع اوبه استعمالول مستحب دی. (٥)

⑤ دَدې روایت نه په یوه کپړه کښې مونځ کولو جواز هم معلومیږی.

الحدیث الثالث

٢٥٣- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَيْمُونَةَ كَانَا يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ» قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: «كَانَ ابْنُ عُيَيْنَةَ يَقُولُ أَخِيرًا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ وَالصَّحِيحُ مَا رَوَى أَبُو نُعَيْمٍ» [حدیث باب: [٢٥٠]](٦)

---

(١) التوضیح: ٥٥٧/٤.

(٢) فضل الباری: ٤٢٩/٢.

(٣) فتح الباری: ٤٨٣/٢ عمدة القاری: ٢٩٦/٣ فضل الباری: ٤٢٩/٢.

(٤) عمدة القاری: ٢٩٦/٣ فتح الباری: ٤٨٣/٢ فضل الباری: ٤٢٩/٢.

(٥) فتح الباری: ٤٨٣/٢ عمدة القاری: ٢٩٦/٣ إرشاد الساری: ٤٩٢/١ فضل الباری: ٤٢٩/٢.

(٦) الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الحیض، باب القدر المستحب من الماء فی غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فی إناء واحد فی حالة واحدة، غسل أحدهما بفضل الآخر، رقم: ٣٢٢، وأخرجه الترمذی فی سننه فی أبواب الطهارة، باب ماجاء فی وضوء الرجل والمرأة من إناء واحد رقم: ٦٢، وأخرجه النسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب ذکر اغتسال الرجل والمرأة من نسائه من إناء واحد، رقم: ٢٣٧، وأخرجه ابن ماجه فی سننه، کتاب الطهارة وسننها، باب الرجل والمرأة یغتسلان من إناء واحد، رقم: ٣٧٧، انظر جامع الأصول النوع الثامن فی اجتماع الرجل والمرأة علی الإناء الواحد رقم: ٥٠٤١، وانظر کذلک تحفة الأشراف رقم: ٥٣٨.

قال أبوعبدالله: كان ابن عيينة يقول أخيرا: عن ابن عباس عن ميمونة، والصحيح ما رواه أبونعيم. (۱)

ترجمه: مونږ ته ابونعيم بيان کړي دي، وئي وئيل چه مونږ ته سفيان بن عيينه بيان اوکړو، هغه دَعمرو بن دينار نه هغه دَ جابربن زيد نه هغه دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه چه نبی کريم اوحضرت ميمونه رضي الله عنها دواړو (په يوخائی) په يولوښی سره غسل کولو.

امام بخاري رحمه الله فرمائی سفيان بن عيينه رحمه الله په خپل آخری عمرکښې داسې فرمائيل: «دا روايت مروی دې» دابن عباس نه هغه دَ ميمونه رضي الله عنها نه «نقل کړی دی» اوصحيح هم هغه روايت دې کوم چه ابونعيم نقل کړې دې.

تراجم رجال

ابونُعيم: دامشهورمحدث ابونعيم الفضل بن دکين عمرو بن حمادالملائی الکوفی الاحول دی. دَدوی تفصيلی احوال «کتاب الإيمان باب: فضل من استبرأ لدينه» دَ رومبی روايت په ذيل کښې راغلی دی. (۲)

ابن عيينه: دا ابومحمد سفيان بن عيينه بن ابی عمران هلالی کوفی رحمه الله دې. دَدوی مختصرحالات بدء الوحي دَرومبی حديث لاندې (۳) اوتفصيلی حالات «کتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا أوأخبرنا وأنبأنا» دَدريم حديث لاندې راغلی دی. (۴)

عمرو: دامشهور امام اوفقيه ابومحمد عمرو بن دينار مکی جُمَحِي رحمه الله دې. دَدوی تفصيلی حالات «کتاب العلم کتابة العلم» دَ دريم حديث لاندې راغلی دی. (۵)

جابربن زيد: دا جابربن زيد ازدی يحمدی بصری جوفی ياخوفی دې. ابوالشعثاء دَدوی کنيت دې(۶)

دَ جوف طرف ته دَ نسبت وضاحت: جوف دَ جيم فتحه واؤ په سکون اودې نه پس فاء سره، دَ عمان دَ يوې علاقې طرف ته نسبت دې. امام بخاری علامه مزی ابن حبان ابن سعد مغلطائی او ابن حجر رحمهم الله وغيره هم دغه نسبت نقل کړې دې. (۷) علامه ذهبی رحمه الله ليکلی دی چه دا لفظ (جوف نه بلکه خوف خاء سره دعمان يوه علاقه ده. په دې وجه دَهغوی نسبت خوفی دې. (۸) علامه سمعانی رحمه الله

---

۱) دَ کشف الباري د متن دَپاره استعاليدونکې (داکټر مصطفی دِيب البغاء صاحب) په نسخه کښې مذکوره تعليق موجود نه دې. خودې په خائی په طباعت کښې دَ غلطئی دَ وجې نه دَسابقه حديث تعليق مکرردې. دَکوم تصحيح چه کړې شوې ده.

۲) کشف الباري:۲/۶۷۳-۶۶۹.

۳) کشف الباري:۱/۲۳۸.

۴) کشف الباري:۳/۱۰۶-۱۰۲.

۵) کشف الباري:۴/۳۱۳-۳۰۹.

۶) اوګورئی: التاريخ الکبير:۲/۲۰۴، تهذيب الکمال:۴/۴۳۴، الجرح والتعديل:۱/۴۲۷، کتاب الثقات:۴/۱۰۱، حلية الأولياء: ۳/۸۵، تهذيب الأسماء واللغات:۱/۱۴۱، الکاشف:۱/۱۸۷، تذکرة الحفاظ: ۱/۷۲، سيرأعلام النبلاء:۴/۴۸۱، والبداية والنهاية:۹/۱۰۳، تهذيب التهذيب:۲/۳۸، إکمال تهذيب الکمال:۳/۱۲۱، الأنساب:۲/۱۲۲، الکامل فی التاريخ:۴/۲۷۹.

۷) التاريخ الکبير:۲/۲۰۴، تهذيب الکمال:۴/۴۳۵، کتاب الثقات:۴/۱۰۱، الطبقات الکبری:۷/۱۷۹، إکمال تهذيب الکمال:۳/۱۲۱، تهذيب التهذيب:۲/۳۸، تقريب التهذيب:۱/۱۵۲.

۸) سيرأعلام النبلاء:۴/۴۸۱.

الأنساب کښې عمرو بن علي فلاس نه نقل کړی دی چه جوف فتحه دَ جیم سکون دَ واؤ او په آخره کښې فاء درب الجوف (دَ جوف کنده) طرف ته نسبت دې او جوف دَ بصره یوه علاقه ده.[1]
علامه مزی رحمه الله هم په قیل دا قول نقل کړی دې.[2]
په اقوال کښې تطبیق: په دې اقوالو کښې دَتطبیق صورت دادې چه جابر بن زید رحمه الله په اصل کښې خودَ جوف عمان وو روستودَ بصره علاقه ازد ته راغلو اوسیدو. هغه دَخپل پلارګنۍ علاقې جوف دَنسبت درب الجوف یعنی داهل جوف محله ونیلې شوه. [3] دَدې تطبیق تائید یوخودابن حبان رحمه الله دَ قول نه کیږی هغه وائی: «أصله من الجوف ناحية بعمان، وكان ينزل البصرة في الأزد [في] موضع يقال: درب الجوف» [4] یعنی جابر بن زید په اصل کښې دَعمان دَ یوې علاقې جوف وو اوهغه په بصره کښې دَ ازد په مقام یوخانې ته راغلو اوسیدو کوم ته چه درب الجوف ونیلی شی.
دویم تائید دَ ابن سعد رحمه الله دَ قول نه کیږی کوم چه هغه دَایاس رحمه الله نه نقل کړې دې هغه وائی: «أدركت البصرة ومفتيهم، رجل من أهل عمان جابر بن زيد» [5] یعنی ما بصره اودَ دې مفتی اولیدلو (یعنی هغه سره ملاؤ شوم) هغه دا هل عمان نه یوسړې جابربن زید رحمه الله وو.
اساتذه او شیوخ: جابربن زید رحمه الله چه دکوموحضراتو نه کسب فیض اوکړو په هغوی کښې عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر، عبدالله بن زبیر، حکم بن عمروغفاری، عکرمه مولی ابن عباس اومعاویه بن ابی سفیان رضی الله عنهم شامل دی.[6]
تلامذه: دَدوی نه استفاده او دَ حدیث روایت کونکوکښې امیه بن زید ازدی، ایوب سختیانی، حیان الاعرج، داؤد بن ابی قصاف، سلیمان بن سائب، صالح الدهان، ابوحفص عبدالله بن رستم، ابوالمنیب عبدالله بن عبدالله عتکی، عزره بن عبدالرحمن کوفی، عمرو بن دینار، عمرو بن هرم ازدی، غطریف ابوهارون عمانی، قتاده بن دعامه، محمد بن عبدالعزیزجرمی، مزید بن هلال، یا هلال بن مزید، مهلب بن ابی حبیبه، ولیدبن یحیی، یعلی بن حکیم، یعلی بن مسلم او ابوعنبس اکبر رحمهم الله شامل دی. تهذیب الکمال:٤٣٥/٤، سیر أعلام النبلاء: ٤٨٢/٤ تهذیب التهذیب: ٣٨/٢ تذکرة الحفاظ: ٧٢/١.الکاشف:٢٨٧/٢.
جلالت شان اوعلمی مقام: جابربن زید رحمه الله یولوئی جلیل القدر تابعی دې. حضرت حسن بصری رحمه الله او ابن سیرین رحمه الله سره دَهغوی شمیرکیږی. اودَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَکبار تلامذه نه دې. [7] دَ قرآن پاك په علوموکښې ماهر وو. حضرت عطاء رحمه الله دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل کړی دی هغه فرمائی «لوأن أهل البصرة نزلوا عند قول جابر بن زيد لأوسعهم علماً من كتاب الله، ورعا قال: عما في كتاب الله» [1] که چرې

---

[1] الأنساب:١٢٣/٢.
[2] تهذیب الکمال: ٤٣٥/٤.
[3] تعلیقات التاریخ الکبیر:٢٠٤/٢.
[4] الثقات لابن حبان: ١٠١/٤.
[5] الطبقات لابن سعد:١٧٩/٧.
[6] تهذیب الکمال:٤٣٥/٤، سیرأعلام النبلاء: ٤٨٢/٤تهذیب التهذیب: ٣٨/٢ تذکرة الحفاظ: ٧٢/١.الجرح والتعدیل: ٤٢٧/١ الکاشف:٢٨٧/١.
[7] سیرأعلام النبلاء:٤٨٢/٤-٤٨١ الکاشف:٢٨٧/١.

اهل بصره دَ حضرت جابر بن زيد رحمه الله قول اختيار کړی نو هغه به دَهغوی دَپاره دکتاب الله دَعلم نه بنه ورکونکی اوبنه غنی کونکې وې اوکله به ئې فرمائيل چه کتاب الله کښې کوم علوم دی دَهغې نه به بنه فائده اوچتونکې وې.

ابن عباس رضي الله عنهما به حضرت جابربن زيد رحمه الله په علماؤ کښې شميرلو. عکرمه رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی چه هغوی به دَجابربن زيد رحمه الله باره کښې فرمائيل «هوأحد العلماء». (۲) زياد بن جبير رحمه الله وائی چه ما دَجابربن عبدالله انصاری رضي الله عنهما نه دَ يوې مسئلې تپوس اوکړو هغه دَ هغې جواب راکړو. بيائی اوفرمائيل ته زمونږ نه ولې تپوس کوې په تاسوکښې خو ابوالشعثاء (جابربن زيد) موجوددې. (۳) دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه يوقول هم داسې دَ جابر بن زيد رحمه الله باره کښې نقل دی. (۴)

حضرت ضحاک رحمه الله وائی چه ابن عمر رضي الله عنهما جابربن زيد رحمه الله ته ئې اوونيل اې جابر ته دَ اهل بصره دَ فقهاؤ نه ئې، خلق به تاسو نه دَمسائلو تپوس کوی ته هيڅ کله فتوی مه ورکوه سواء دَ قرآن اوسنت نه، که چرې ته دَ قرآن اوسنت نه اخوا جواب ورکړې نو پخپله به هم هلاک شې او خلق به هم په هلاکت کښې واچوې. (۵)

علامه ابن کثير رحمه الله البداية والنهاية کښې اوامام بخاری رحمه الله په التاريخ الکبير کښې دَ ابن عمر رضي الله عنهما په ځائې دَدې قول نسبت دَ جابربن عبدالله رضي الله عنه طرف ته کړې دې. (۶) عمرو بن دينار رحمه الله وائی چه ما دَجابربن زيد رحمه الله نه زيات دَ فتوی علم لرونکې نه دې ليدلې. (۷) حماد بن زيد رحمه الله وائی چه دَ ايوب نه تپوس اوکړې شو تاجابر بن زيد رحمه الله ليدلې دې؟ هغه اوفرمائيل او هغه عقلمند او هوښيار وو. (۸)

دائمه توثيقي احوال: امام عجلی رحمه الله فرمائی «تابعی،ثقة». (۹)

ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دَدوی تذکره فرمائيلې ده اوليکلی دی «کان فقيهاً». (۱۰) يحيی بن معين رحمه الله فرمائی «بصري،ثقة». (۱۱) ابوزرعه رحمه الله فرمائی «بصري،أزدي،ثقة». (۱۲) ابن حجر رحمه الله فرمائی

---

۱) الجرح والتعديل:۱/۲۷/٤ کتاب الثقات: ۱۰۲/٤، الکاشف:۲۸۷/۱،الطبقات الکبری:۱۷۹/۷، حلية الأولياء: ۸۵/۳

۲) تهذيب الکمال: ٤٣٦/٤.

۳) حلية الاولياء:۸٦/۳البداية والنهاية:۱۰۲/۹.

٤) الجرح والتعديل:۱/۲۷/٤تذکرة الحفاظ: ۷۲/۱سير أعلام النبلاء: ٤٨٢/٤، تهذيب التهذيب:۳۸/۲ تهذيب الکمال:٤٣٦/٤.

۵) حلية الاولياء: ۸٦/۳التاريخ الکبير:۲۰٤/۲ تذکرة الحفاظ: ۷۲/۱إکمال تهذيب الکمال:۱۲۲/۳.

٦) البداية والنهاية: ۱۰۳/۹التاريخ الکبير:۲۰٤/۲.

۷) حلية الاولياء: ۸٦/۳ البداية والنهاية: ۱۰۳/۹ التاريخ الکبير:۲۰٤/۲ تذکرة الحفاظ: ۷۲/۱إکمال تهذيب الکمال:۱۲۳/۳.

۸) الطبقات الکبری: ۱۸۰/۷تذکرة الحفاظ:۷۲/۱سير أعلام النبلاء: ٤٨٢/٤.

۹) تهذيب التهذيب:۳۸/۲إکمال تهذيب الکمال:۱۲۲/۳.

۱۰) کتاب الثقات: ۱۰۲/٤ تهذيب التهذيب:۳۸/۲.

۱۱) تهذيب الکمال: ٤٣٦/٤الجرح والتعديل:۱/۲۷/٤تهذيب التهذيب:۳۸/۲.

۱۲) الجرح والتعديل:۱/۲۸/٤ تهذيب الکمال:٤٣٦/٤تهذيب التهذيب:۳۸/۲.

«ثقة، فقيه» [1] طبرى رحمه الله طبقات الفقهاء كښې فرمائى: «كان عالماً فقيهاً» [2] ابن عبدالبر رحمه الله فرمائى: «كان أحد الفقهاء العلماء الفضلاء، أثنى عليه ابن عباس بالعلم، وحسبك بذلك» [3] يعنى جابر بن زيد د فقهاؤ علماؤ او فضلاؤ نه دى. ابن عباس رضي الله عنهما د هغوى د علم تعريف كړى دى هم دغه ستاسو د پاره كافى دى. ابن كثير رحمه الله فرمائى چه ابوالشعثاء (جابربن زيد) د اهل علم نه وو او په بصره كښې به ئى فتوى وركوله. [4] منتجالى رحمه الله فرمائى «كان يفتى الناس وكان ثقة» [5]

د اباضيه طرف ته نسبت: اباضيه، جابربن زيد رحمه الله به د اباضى كيدو دعوىٰ كوله، هم په دى وجه د بعض ائمه نه هم د هغوى باره كښې د اباضى كيدو قول مروى دى. چنانچه ساجى د احمدبن محمد نه هغوى د يحيى بن معين رحمه الله نه نقل كړى دى چه جابر (بن زيد) اباضى وو. [6]

د دى نسبت حقيقت: حقيقت دادى چه جابربن زيد رحمه الله اباضى نه وو. د اباضيه دا دعوىٰ غلطه ده هغه د دى طرف ته د دروغو نسبت كوى هغه د دى نه برى وو. هشام د محمد نه نقل كړى دى چه اباضيه چه څه وائى د هغې نه جابر برى وو. عارم وائى چه اباضيه د هغه د خپل طرف ته غلط او دروغ نسبت كولو. [7] سفيان رحمه الله عمرو بن دينار رحمه الله ته اوونيل آيا تا چرته ابوشعثاء نه د اباضيه يا د هغوى د عقائدو باره كښې څه اوريدلى؟ هغه اوونيل ما د هغوى نه د دى باره كښې هيڅ هم نه دى اوريدلى. [8]

د هندبنت مهلب ګواهى: د هندبنت مهلب په وړاندې د جابر بن زيد رحمه الله تذكره اوشوه او خلقو اوونيل چه هغوى اباضى وو. هند بنت مهلب اوفرمائيل جابربن زيد رحمه الله به د خلقو نه زيات ماسره او زما مورسره وخت تيرولو هغه به ماته الله تعالى ته د نيزدې كيدو اعمالو حكم راكولو او د الله تعالى نه لرې كونكى څيزونو نه به ئې منع كولم. هغه زه كله هم د اباضيه طرف ته نه يم راغوښتې اونه ئې ماته د دې حكم راكړې دې. سره د دې چه هغه به ماته داهم خودل چه زه لوپټه څنګه په سر كړم او هغې (هندبن مهلب) خپل لاس په تندى باندې كيخودو (د دې د پاره چه اوښائى چه جابربن زيد به هغې ته لوپټه اچولو د پاره څنګه ويناكوله). [9]

د حضرت جابر د اباضيه نه براءت: هم دغه خبره پخپله هم د جابر بن زيد رحمه الله نه نقل ده. قتاده رحمه الله او داؤد بن ابى قصاف د غزره نه نقل كړى دى هغه وائى چه ما جابربن زيد رحمه الله ته اوونيل چه اباضيه

---

[1] تقريب التهذيب:١٥٢/١.

[2] إكمال التهذيب كمال:١٢٤/٣.

[3] إكمال تهذيب الكمال:١٢٢/٣.

[4] البداية والنهاية:١٠٢/٩.

[5] إكمال تهذيب الكمال:١٢٤/٣.

[6] الكامل لابن عدى: ٧١/٤ تهذيب التقريب:٣٨/٢ إكمال تهذيب الكمال١٢٢/٣.

[7] الطبقات الكبرى: ١٨١/٧.

[8] التاريخ الكبير:٢٠٤/٢ إكمال تهذيب الكمال:١٢٢/٣.

[9] حلية الاولياء:٨٩/٣ البداية والنهاية:١٠٤/٩-١٠٣.

داگمان کوی چه تاسو دَهغوی نه ئی؟ جابربن زيد رحمه الله اوفرمائيل زه دَهغوی نه اودَهغوی دَ عقائدونه بری يم اودَالله تعالى پناه غوارم.[1]
دَ ثابت بنانی رحمه الله په روايت کښې دی چه دَ جابربن زيد رحمه الله نه دَ زنکدن په حالت کښې دَ اباضيه باره کښې تپوس اوکړې شو نوهغوی دَ برات اظهاراوکړو.[2]
وفات: ابن سعد رحمه الله او واقدی رحمه الله اووئيل چه جابربن زيد رحمه الله ۱۰۳هجری کښې وفات شوي.[3]هيثم بن عدی رحمه الله ۱۰۴هجری دَ وفات کال گرځولي دي.[4]
امام احمد، فلاس، امام بخاری، عمرو بن علی، ابن حبان، ابونعيم، حافظ ابن حجر اوعلامه ذهبی رحمهم الله ۹۳هجری دَهغه دَ وفات کال گرځولي دي.[5]
علامه ذهبی رحمه الله دَ ۱۰۳ هجری قول شاذ گرځولي دي هغه فرمائی «**هذا من قال: إنه توفي سنة ثلاث ومئة**»[6] قتاده رحمه الله دَ هغوی دَ وفات په ورځ اوفرمائيل نن دَ اهل بصره علم يادَعراق عالم خښ کړې شو.[7] يائی داسې اوفرمائيل نن دَدنيا والوعلم خښ شو.[8]
ابن عباس رضی الله عنهما: دا مشهورصحابی، دحضورپاك دَتره خوئی حضرت عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشمْ بن عبدمناف رضی الله عنهما دي. دَدوی حالات «**كتاب بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم**» په څلورم حديث کښې[9]او«**كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر بعد كفر**» دَ ړومبی حديث لاندې تيرشوی دی.[10]

شرح حديث

قوله: : أن النبي صلى الله عليه وسلم وميمونه كانا يغتسلان من إناء واحد: «دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه» نبی کريم صلى الله عليه وسلم اوحضرت ميمونه رضی الله عنها دواړو «په يوځائی» په يولوښی سره غسل کولو.
دَ زوجين په خپل مينځ کښې دَتعلق اهميت: دَ زوجين په يولوښی سره غسل کولو او دَ يويل نه پاتې شوو اوبو سره طهارت حاصلولو سره متعلق مباحث تيرشوی دی. البته دَ زوجين په خپل مينځ کښې دَ تعلق باره کښې دلته يو بل اړخ ته توجه راگرځول مقصود دی. دَ کوم طرف ته چه په عام توگه شراح

[1] الطبقات الكبير:۱۸۱/۷تهذيب الكمال:٤٣٦/٤تهذيب التهذيب:۳۸/۲.
[2] الطبقات الكبير:۱۸۲/۷.
[3] الطبقات الكبير:۱۸۲/۷تهذيب الكمال:٤٣٦/٤تهذيب التهذيب:۳۸/۲تذكرة الحفاظ:۷۳/۳.
[4] تهذيب الكمال:٤٣٦/٤تهذيب التهذيب:۳۸/۲.
[5] التاريخ الكبير:۲۰٤/۲كتاب الثقات:۱۰۲/٤تهذيب الكمال: ٤٣٦/٤تذكرة الحفاظ:۷۳/۱-۷۲تهذيب التهذيب: ۳۸/۲ إكمال تهذيب الكمال:۱۲۲/۳تقريب التهذيب: ۱۵۲/۱ الكاشف:۲۸۷/۱.
[6] سير أعلام النبلاء ٤٨٣/٤.
[7] تهذيب الكمال:٤٣٦/٤ إكمال تهذيب الكمال:۱۲۳/۳تهذيب التهذيب: ۳۸/۲.
[8] حلية الأولياء: ۸۶/۳تذكرة الحفاظ:۷۲/۱.
[9] كشف الباري:٤٣٧/۱-٤٣٥.
[10] كشف الباري:۲۰۶/۲-۲۰۵.

حديث توجونه ده راګرځولې. دَدې وجه داده چه حديث باب اودا شان روايت محدثين حضرات په كتاب الطهارة كښې په عام توګه ذکر کوی او دَدې نه دَ طهارت دَ مسائلو بيانول مقصود وی. دا اهم په خپل خانی باندې دَ ډيراهميت حامل دی. ليکن دَدې قسم رواياتونه دا هم پته لګی چه په شريعت كښې دَ زوجين په خپل مينځ كښې دَتعلق ډيرزيات اهميت دې. دَدې تعلق دَ بقاء او په دې كښې دَ زياتوالی دَپاره الله تعالى اودَهغه رسول ﷺ دَداسې اعمالو حكم فرمائيلې دې چه په ظاهر معمولى ښکاری ليكن په زوجين كښې دَخپل مينځ تعلق او الفت كښې اضافه او ګلګوالی سبب جوړيږی. لكه دَ زوجين په يوځائی يولوښی سره غسل كول، نه صرف دَ مودت او الفت اظهاردې بلکه په دې كښې دَ زياتوالی هم سبب دې.

دَعلامه شبيراحمدعثمانی رحمه الله وضاحت: حضرت مولانا علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله فتح الملهم كښې په دې اړخ باندې رڼرا اچولې فرمائی: دَ ښځې اوخاوند په مينځ كښې ټول تعلقات نه دَټولونه لوئی او اهم تعلق كورنې تعلق دې. هم دغه دَ ټولونه زيات فائده مند تعلق دې اودَدې ضرورت هم زيات پيښيږی. په دې وجه دَ اسلامی شريعت زيات كوشش داوی چه تركومې پورې ممكن وی دا په خائی اوساتلې شی. اودَدې مقاصد پوره كړې شی.

او دا تعلق بې كيف او مكدر يعنی خړ كول او مكمل ختمول شريعت ناخوښه كړی دی اودَهيڅ قسم تعلق ثمرات بغيردَ الفت اومحبت نه حاصليدې نه شی. دَمحبت دَحاصلولودَپاره زوجين به په څه خصال حميده باندې كلك اودريدل وی لكه دَ يوبل سره دَهمدردئی اظهار دَ يوبل دَ ناخوښه خبرو معافی كول اودَهغه كارونونه ډډه كول دَ كومو په وجه چه په زړه كښې دَ يوبل دَپاره كينه اوبغض پيداكيږی. «او په څو كارونوباندې به كلك اودريدل وی خاص كړ» يوبل سره خنداخوشحالی كول په روڼ تندی سره ملاويدل وغيره.

دَحكمت تقاضا داوه چه دَدې امورو نه يوازې دا چه ترغيب وركړې شی بلكه دَقول اوفعل په ذريعه زوجين دې ته تيار كړې شی. هم دَدې نكتې په رڼرا كښې حضورپاك هغه صحابی ته كوم چه ثيبه ښځې سره واده كړې وو اوفرمائيل څه ښه به وه چه تا يوې پيغلې سره واده كړې وو تادَهغې نه خوند اخستو اوتانه هغې خوند اخستو.[1]

حضرت عائشه رضی الله عنها چه به په كوم لوښی كښې اوبه څكلې هم هغه لوښې به ئی دَحضورپاك په خدمت كښې پيش كولو. حضورپاك به دَ لوښی هم هغه حصې سره خله مباركه لګولوسره اوبه څكلې دَ كوم خائی نه چه به حضرت عائشه رضی الله عنها څكلې.[2] دغه شان به حضورپاك دَحضرت عائشه صديقه خوړلې

---

[1]) الحديث أخرجه البخارى فى صحيحه. كتاب الصلاة باب الصلاة إذا قدم من سفر. مختصراً. رقم الحديث:٤٤٣ وفى كتاب البيوع، باب شراء الدواب والحمير رقم :٢٠٩٧ ومسلم فى صحيحه كتاب الرضاع. باب استحباب نكاح ذات الدين، رقم:٣٦٣٦، وأيضاً فى باب استحباب نكاح البكر رقم:٣٦٤٢-٣٦٣٧. والترمذى فى سننه، كتاب النكاح باب ماجاء فى تزويج الأبكار رقم:١١٠٠. وأبوداؤد فى سننه فى كتاب النكاح باب فى تزويج الأبكار رقم:٢٠٤٨ وابن ماجه فى سننه، أبواب النكاح باب تزويج الأبكار رقم:١٨٦٠ والنسائى فى سننه، كتاب النكاح باب نكاح الأبكار رقم:٣٢٢٢-٣٢٢١ انظر جامع الأصول رقم: ٣٤٠ وتحفة الأشراف: رقم: ٣٤٣٦، ٢٥٣٥.

[2]) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض، باب جواز غسل الحائض رأس زوجها وترجيله وطهارة سؤرها رقم:٦٩٢ وأوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب مؤكلة الحائض ومجامعتها، رقم: ٢٥٩، والنسائى فى سننه

شوې هم وکې چېول [1] اوحضورپاك اوحضرت عائشه صديقه به دواړو په يوخاني هم په يولوښي سره غسل کولو کله به حضورپاك اول دَ اوبو لوښي اخستلو او کله به حضرت عائشه رضي الله عنها اوبه اخستلو کښې وړاندېوالې کولو ترڅو چه حضورپاك به ورته فرمائيل چه اول ما اوبو اخستو ته پرېږده او حضرت عائشه رضي الله عنها به وئيل چه اول ماپرېږده.[2]

هم دغه اموردي چه په ښځه اوخاوندکښې محبت پيداکوى اودَ ناخوښئى نفرت او ورکولونه ئې لرې ساتي.[3]

دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې باب دَدريم حديث ترجمة الباب سره مناسبت کيدلو اونه کيدلوکښې دَ شارحين حديث په مينځ کښې اختلاف دې.

دَعلامه کرمانى رحمه الله رائې: علامه کرمانى رحمه الله دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ثابتولودَپاره درې توجيهات بيان کړى دى:

ړومبۍ توجيه: ړومبۍ توجيه ئې دابيان کړې ده چه په حديث کښې «إناء» نه مراد فرق مذکوردې دَ کوم تذکره چه کتاب الغسل کښې راغلې ده. چونکه دَهغوى په نيزدا معروف وو په دې وجه ئې دَ بيانولو ضرورت اونه ګڼړلو.[4]

دويمه توجيه: دويمه توجيه ئې دا بيان کړې ده چه دَ دغه اناء نه يوخاص قسم لوښې مراد دې په کوم کښې چه دوه يادَ دې نه زيات صاع اوبه راتلې. په عرف اوعادت باندې يقين کولوسره راوى دَدې تذکره اونه کړه.[5]

دريمه توجيه: دريمه توجيه دَحديث ترجمة الباب سره دَ مناسبت په حواله دا بيان کړې چه دا دَ اختصارحديث دَ قبيل نه دى اودويم روايت کوم چه دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل دې په هغې کښې تفصيل دې په کوم سره چه مذکوره ترجمه په آسانه ثابتيږي.[6]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ صاحب رحمه الله ليکلى دى چه بعض شارحينودا دعوى کړې ده چه دَ حديث ميمونه رضي الله عنها ترجمه سره مناسبت نشته دې ځکه چه په هغې کښې دَ لوښى مقدار نه دې خودلې شوې. اوپه ترجمه کښې صاع اودَ دې په اندازه دَ لوښى ذکر دې. دَدې جواب دادې چه دَ دغه خلقو لوښى واړه وو،

لکه څنګه امام شافعى رحمه الله په ډيرو ځايونوکښې دَدې تصريح کړې ده. لهذا داحديث ترجمه کښې ذکرشوې ونحوه مطابق به شى. يادَدې دويم جواب دادې چه حديث ميمونه رضي الله عنها کښې اناء مطلق

فى كتاب الطهارة باب سؤر الحائض رقم: ٣٤٢ وابن ماجه فى سننه فى باب ماجاء فى مؤاكلة الحائض وسؤرها، رقم: ٦٤٣ انظر كذلك جامع الأصول رقم:٥٤٠٣ وتحفة الأشراف: رقم:١٦١٤٥.

[1]) انظر الحاشية السابقة.

[2]) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة رقم:٧٣٢ والنسائى فى سننه كتاب الطهارة باب الرخصة فى ذلك رقم: ٢٤٠ انظر جامع الأصول رقم: ٥٠٤٠.

[3]) فتح الملهم:٨٢/٣

[4]) شرح الكرمانى:١١٧/٣ إرشاد السارى:٤٩٢/١.

[5]) شرح الكرمانى:١١٧/٣ إرشاد السارى:٤٩٢/١.

[6]) شرح الكرمانى:١١٧/٣.

حديث عائشه رضي الله عنها كښې ذكرشوې فرق مقيد باندې محمول كړې شى. ځكه چه دواړه هم د حضوراكرم ﷺ بيبيانې وې اوهرې يوې حضورپاك سره غسل كړې دې. لهذا دهرې يوې په حصه كښې به ديوصاع نه زياتې اوبه راغلې وى. په دې وجه چه د كوم لوښى ذكر په حديث ميمونه رضي الله عنها كښې راغلې دې په تقريبى توګه سره به په ترجمة الباب كښې داخل شى.[1]

دعلامه عينى رحمه الله رائې او په سابقه توجيهاتو باندې رد: علامه عينى رحمه الله ليكلى دى چه د حديث ميمونه رضي الله عنها ترجمة الباب سره مناسبت غيرظاهر دې. بيائې دعلامه كرمانى رحمه الله ذكركړې شوى دريواړه توجيهات غيرموزون كولوسره وئيلى دى چه علامه كرمانى رحمه الله د ترجمه ثابتولودپاره دتكلف نه كاراخستې دې. (هم دغه رائې دعلامه قسطلانى هم ده.)[2]

بيا د حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه توجيهات ذكركولوسره ليكى چه دا د علامه كرمانى رحمه الله د توجيهاتونه هم په اخوا دى. ځكه چه دحضرت ميمونه رضي الله عنها د روايت غرض خو صرف د سړى او ښځې په يولوښى سره دغسل جواز بيانول دى نه چه د لوښى مقدار بيانول او په ترجمة الباب كښې مقدار ذكردې. نوبيا په حديث اوترجمة كښې څنګه مطابقت كيدې شى.

بيا دحافظ صاحب دا وينا كول چه حضرت عائشه رضي الله عنها حضرت ميمونه رضي الله عنها دواړه د حضورپاك بيبيانې وې. دې نه دا معلوميږى چه د هغه اصول فن سره هډو مناسبت نشته. اودې دواړو دحضورپاك بيبيانې كيدل مطلق په مقيدباندې محمول كولوسبب څنګه كيدې شى؟ حالانكه اصل اوقاعده داده چه مطلق په خپل اطلاق باندې او مقيدپه خپل تقييد باندې جارى كيږى اومطلق په مقيدباندې محمول كولو صورتونه مخصوص دى كوم چه په خپل ځائې كښې ذكر دى.[3]

د شيخ الاسلام زكرياانصارى رحمه الله رائې: شيخ الاسلام علامه زكريا انصارى رحمه الله ليكلى دى چه په دې حديث كښې د لوښى نه هغه لوښې مراددې په كوم كښې چه يوصاع اوبه راځى نوحديث به دترجمه موافق شى.[4]

دحضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله رساله شرح تراجم ابواب صحيح البخارى كښې ليكلى دى: «ثالث أحاديث الباب لم يذكر فيه قدر الصاع، ووجه الاستدلال به ثبوت ذكره فيه بطريق آخر» يعنى ددې باب په دريم حديث كښې د صاع دقدر تذكره نشته دې ددې نه د استدلال وجه داده چه په دويم طريق سره ددې تذكره ثابته ده.[5] حضرت شاه ولى الله رحمه الله په دې توجيه كښې دكوم دويم طريق طرف ته اشاره فرمائيلې ده دهغې باره كښې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه امام بيهقى رحمه الله د عبدالوارث بهز بن حكيم په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.[6]

د ډير لټون نه باوجود د عبدالوارث روايت معلوم نه شوالبته امام بيهقى رحمه الله دحضرت ام هانى رضي الله عنها نه يوروايت نقل كړې دې: «اغتسل رسول الله صلى الله عليه وسلم وميمونة من إناء واحد قصعة فيها أثر العجين»

[1] عمدة القارى:٢٩٦/٣.
[2] فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١٤٨/١.
[3] فتح البارى:٤٨٣/٢.
[4] تحفة البارى:٢٢١/١.
[5] رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخارى:ص: ١٨.
[6] هدى السارى:٢٥/١.

〈۱〉. يعنى حضورپاك او حضرت ميمونه رضي الله عنها په يولوښى يعنى قصعه 〈كاسه〉 سره په كوم كښې چه دَ اغړلى شوې اوړو اثرات وو هغې سره غسل اوكړو.

دَ ابن ملقن رحمه الله رائې: ابن ملقن رحمه الله دَ امام بخارى رحمه الله دا حديث «باب الغسل بالصاع ونحوه» كښې دَ ذكركولووجه دا ليكلى ده چه حضورپاك اوعائشه رضي الله عنها به په فرق نومې لوښى سره غسل كولو اوداخبره اول تيره شوې ده چه فرق دَ دريو صاع وى اودَدې نيم دَ يونيم صاع برابر وى اوهغه دَ اتو رطل او يورطل دَ يوصاع نه لږ شان زيات وى نولكه چه په يوخائې به ئې غسل كولو نودَهريو په حصه كښې يوصاع يا دَدې نه څه زياتې اوبه راتلې اوهم دغه دَترجمة الباب مقصد دې. 〈۲〉

قال أبوعبدالله: كان ابن عيينة يقول أخيرا: عن ابن عباس عن ميمونة، والصحيح ماروٰاه أبونعيم: يعنى امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل، سفيان بن عيينه رحمه الله په خپل آخرى عمركښې داسې فرمائيل 〈دا روايت مروى دې〉 دَابن عباس رضي الله عنهما نه، هغه دَميمونه رضي الله عنها نه 〈نقل كړې دې〉 اوصحيح هم هغه روايت دې كوم چه ابونعيم رحمه الله نقل كړې دې.

دَتعليق غرض: دادَامام بخارى رحمه الله دَ طرف نه په دريم حديث الباب باندې تعليق دې. دَامام بخارى رحمه الله غرض دَدې تعليق نه دَدې باب دريم حديث 〈كوم چه دَابونعيم نه روايت دې〉 دَ ابن عيينه رحمه الله دَنورو شاگردانو په روايت باندې ترجيح وركول اوهغه په مسندات ابن عباس رضي الله عنهما كښې گرځول دى.

دَ علامه كرمانى رحمه الله او علامه عينى رحمه الله رائې: علامه كرمانى رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله ليكلى دى چه امام بخارى په دې تعليق كښې «قال ابن عيينه» نه دى وئيلى بلكه «كان ابن عيينه» الفاظ ئې استعمال كړى دى دې دَ پاره چه په دې خبره باندې دلالت اوشى چه ابن عيينه رحمه الله په اخرى عمركښې استمرار سره دَ«ابن عباس عن ميمونة» په طريق باندې روايت كولو. په دې تقديرباندې به دا روايت مسانيد حضرت ميمونه رضي الله عنها نه شى او دَ مخكښى روايت بنياد باندې دا مسانيد ابن عباس رضي الله عنهما نه به وى. امام بخارى رحمه الله دَدواړو روايتونونه دَ ابونعيم روايت صحيح گرځولې دې اوباقى حضراتو دا دَ مسانيد ميمونه رضي الله عنها نه گرځولوته مرجوح وئيلې دى. 〈۳〉

دَامام بخارى رحمه الله دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته دَ ترجيح وركولو وجه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه اكثرروات مذكوره روايت دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها زياتى سره نقل كړې دې كوم چه امام بخارى رحمه الله دَ ابن عيينه رحمه الله دَ آخرى عمر روايت گرځولوسره مرجوح وئيلې دې. امام بخارى رحمه الله دَ محدثينو حضراتو دَدې قاعدې مطابق دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح وركړې ده چه من جمله مرجحات كښې يوقدم سماع هم دې. په دې وجه په شروع عمركښې دَشيخ حافظه قوى وى نو ابن نعيم رحمه الله هم دَ ابن عيينه رحمه الله دَ پخوانو شاگردانونه دې اودهغه نه ئې هغه وخت روايت اوريدلې دې كوم وخت چه دَهغه حافظه قوى وه. 〈۴〉

---

[۱] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب التطهر بالماء الذى خالطة طاهر لم يغلب عليه: ۷/۱

[۲] التوضيح: ۵۵۸/۴.

[۳] شرح الكرمانى: ۱۱۷/۳ عمدة القارى: ۲۹۳/۳.

[۴] فتح البارى: ۴۸۳/۲.

علامه ابن ملقن، علامه انصاري، علامه كوراني، علامه قسطلاني، علامه عيني، او شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمهم الله ليكلي دي چه دَامام بخاري رحمه الله په شان دارقطني رحمه الله هم دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح وركړې ده اودا ئي په مسانيد ابن عباس رضي الله عنهما كښې شمير كړې دې.[۱] «وليس الأمركما قالوا،سيأتي إن شاء الله». دغه شان علامه عيني رحمه الله دَ محدث اسماعيلي په حواله سره ليكلي دي چه هغه هم روايت دَ مسانيد ابن عباس رضي الله عنهما نه كيدوته ترجيح وركړې ده. [۲]حالانكه معامله دَدې برعكس ده لكه چه وړاندې به راشي.

لامع الدراري كښې نقل يوه توجيه: لامع الدراري كښې ابونعيم رحمه الله دَ روايت دَ تصحيح په سلسله كښې حضرت گنگوهي رحمه الله طرف ته منسوب كولوسره دا توجيه ليكلې شوې ده چه اكثر روايات (كورنومعاملاتو او طهارت سره متعلق) دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه نقل دي. په دې وجه بعض حضرات دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه پس دَحضرت ميمونه رضي الله عنها واسطه زياتوى دا اضافه ځكه صحيح نه ده چه دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت په حضرت ميمونه رضي الله عنها باندې منحصر نه دې. لهذا دې خيال كولوسره دَهغې واسطه زياتول صحيح نه ده. دَدې دَپاره دا ضروري نه ده چه ذكرشوې روايت هم دَميمونه رضي الله عنها نه مروي وي حالانكه ابن عباس رضي الله عنهما دَ نورو ازواج مطهرات نه او نورو ډيرو صحابه كرامو رضي الله عنهم نه هم روايت كوي ممكن ده چه دا روايت هم دَهغوى نه علاوه دَ بل چانه وي.[۳]

په دې توجيه باندې يونظر: دَحضرت گنگوهي رحمه الله طرف ته دا توجيه منسوب كول قابل تامل ده كيدې شي دَنقل اوتعبير څه فرق شوې وي. ځكه چه دَ امام بخاري رحمه الله مقصد صرف دَابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح وركول دي دَ نورو حضراتو دَ روايت تغليط مقصودنه دې. دې نه علاوه په دې باره كښې محدثينو حضراتو زيربحث حديث دَ مسانيد ميمونه رضي الله عنها په حيثيت سره نقل كړې دې دَدې تولو طرف ته بلادليل اضافه كولو دَپاره صرف نسبت صحيح نه دې. والله اعلم بالصواب.

ترجيح امام بخاري رحمه الله اودَ نورو محدثينو رائې: دَامام بخاري رحمه الله نه علاوه نورو محدثينو اوشراح حديث زيربحث حديث دَ مسانيد ميمونه رضي الله عنها نه گرځولې دې اوهغه شارحين دَدې يوڅو وجوهات هم بيانوي.

دَ ترجيح رومبې وجه: دَ مذكوره روايت مسانيد دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه دكيدو دَ ترجيح رومبې وجه داده چه سفيان بن عيينه رحمه الله نه په آخري عمركښې دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په واسطه سره روايت نقل كونكي په شميركښې ډيرزيات دي اوهغوى ته دَ ابن عيينه رحمه الله طول صحبت هم حاصل دې.[۴]

---

[۱] التوضيح:۵۵۸/۴ الكوثرالجاري:۴۱۱/۱ إرشاد الساري:۴۹۲/۱ عمدة القاري:۲۹۷/۳ تحفة الباري:۲۲۱/۱.

[۲] عمدة القاري:۲۹۷/۳.

[۳] لامع الدراري:۲۰۸/۱-۲۰۷الكنز المتواري:۱۹۴/۳-۱۹۳.

[۴] فتح الباري:۴۸۳/۲. قال الحافظ أبوبكر محمد بن موسى الحازمي الهمداني: "الوجه الأول (أي من وجوه الترجيح) كثرة العدد في أحد الجانبين، وهي مؤثرة في باب الرواية، لأنها تقرب مما يوجب العلم وهو التواتر"... الوجه الحادي عشر: (أي من وجوه الترجيح): أن يكون أحدالراويين أكثر ملازمة لشيخه، فإن المحدث قد ينشط تارةً فيسوق الحديث على وجهه، وقد يتكاسل في الأوقات فيقتصر على البعض، أو يرويه مرسلاً إلى غيرذلك من الأسباب". (الأعتبار في الناسخ والمنسوخ في الحديث:۱۳۱، ۱۳۷/۱).

دویمه وجه دَترجیح: حافظ ابن حجر، علامه عینی علامه قسطلانی اوعلامه کورانی رحمهم الله دَ محدث اسماعیلی رحمه الله نه یو بله دَترجیح وجه هم نقل کړې ده. چنانچه دا حضرات فرمائی: ((ورجحها الإسماعيلي من جهة أخرى من حيث المعنى وهي كون ابن عباس لايطلع على النبي صلى الله عليه وسلم في حالة اغتساله مع ميمونة، فيدل على أنه أخذه عنها))[1]

یعنی محدث اسماعیلی رحمه الله وغیره دَدې حدیث مسانید دَحضرت میمونه رضی الله عنها نه دَکیدو یو معنوی وجه دَترجیح هم بیان کړې ده هغه دا چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما پخپله خود حضورپاک حضرت میمونه رضی الله عنها سره دَ غسل کولو کیفیت باندې خبریدې نه شی لهذا هغه به هم دَحضرت میمونه رضی الله عنها نه اوریدو سره نقل کړې وی.

دریمه وجه دَ ترجیح: اکثرمحدثین دَ سفیان بن عیینه رحمه الله روایت دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه دَحضرت میمونه رضی الله عنها په واسطه سره نقل کوی. چنانچه امام مسلم، امام نسائی، امام ابن ماجه، امام ترمذی رحمهم الله[2] امام شافعی، امام احمدبن حنبل، امام طحاوی، ابن ابی شیبه، حمیدی، ابوعوانه، طبرانی، بیهقی او بزار رحمهم الله وغیره دا هم دَ میمونه رضی الله عنها نه نقل کړې دی.[3] سفیان بن عیینه رحمه الله وائی چه امیرالمؤمنین فی الحدیث امام شعبه رحمه الله ته دَدې حدیث موصول کیدل (یعنی دَحضرت میمونه رضی الله عنها نه روایت کیدل) خوښ وو.[4]

دَ ابن عیینه رحمه الله دَ اکثرشاګردانو روایت: محدث اسماعیلی رحمه الله په خپل صحیح کښې دَابن عیینه رحمه الله دَ هغه ټولو شاګردانو تذکره کړې ده چه دَ هغه نه مذکوره روایت دَحضرت میمونه اضافه سره نقل کوی. دَهغوی په شاګردانو کښې مقدمی، ابوبکر بن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، عباس نرسی، اسحاق طالقانی، ابوخیثمه، سریج بن یونس، ابن منمنیع ، مخزومی، عبدالجبار، ابن بزاز،

---

[1]) فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱۳۳/۱ فتح الباری للعسقلانی:۴۸۳/۲ إرشادالساری:۴۹۲/۱ الکوثرالجاری:۴۱۱/۱.

[2]) الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الحیض، باب القدر المستحب من الماء فی غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فی إناء واحد فی حالة واحدة، غسل أحدهما بفضل الآخر، رقم:۳۲۲، وأخرجه الترمذی فی سننه فی أبواب الطهارة، باب ماجاء فی وضوء الرجل والمرأة من إناء واحد، رقم: ۶۲، وأخرجه النسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب ذکر اغتسال الرجل والمرأة من نسائه من إناء واحد رقم:۲۳۷، وأخرجه ابن ماجه فی سننه کتاب الطهارة وسننها، باب الرجل والمرأة یغتسلان من إناء واحد رقم:۳۷۷، انظرجامع الأصول، النوع الثامن فی اجتماع الرجل والمرأة علی الإناء الواحد رقم:۵۰۴۱ وانظر کذلک تحفة الأشراف رقم:۵۳۸۰.

[3]) انظر مسندالشافعی (بترتیب السندی) الباب السابع فی أحکام الغسل:۳۹/۱ رقم:۱۰۸ ومسند الإمام أحمدبن حنبل:۳۸۱/۴۴ رقم:۲۶۷۹۷ وشرح معانی الآثار للطحاوی، کتاب الطهارة باب س.ر بنی آدم:۲۵/۱ رقم:۸۹ ومصنف ابن أبی شیبة، کتاب الطهارة باب فی الرجل والمرأة یغتسلان بماء واحد:۳۵۵/۱ رقم:۳۷ ومسندالحمیدی: ۱۴۸/۱ رقم:۳۰۹ والجمع بین الصحیحین للحمیدی:۶۵/۲ رقم:۱۰۶۳ ومسندأبی عوانة کتاب الطهارة باب الإجابة للرجل أن یغتسل بفضل ماء المرأة والاغتسال معها فی إناء واحد:۲۳۹/۱ رقم:۸۱۰-۸۰۹ والمعجم الکبیر للطبرانی:۴۲۵/۲۳ وسنن الکبری للبیهقی کتاب الطهارة باب فی فضل الجنب:۱/۱۸۸ ومسند البزار:۱۳/۲: رقم:۵۲۶۱، انظر کذلک هدی الساری:۲۵/۱ تغلیق التعلیق:۱۵۳/۲-۱۵۲.

[4]) مسندالحمیدی:۱۴۸/۱ رقم:۳۰۹.

ابوهمام، ابومسوى انصارى، ابن وكيع، احمسى او ابن مهدى رحمهم الله وغيره مذكوره روايت دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه نقل كړې دي.[1]

دَامام دارقطنى رحمه الله رائې: امام دارقطنى رحمه الله په خپل علل كښې ليكلي دى چه ابن عيينه رحمه الله مذكوره روايت دَ عمرو نه نقل كړې دي اودائى دَمسانيد حضرت ميمونه رضي الله عنها نه ګرځولې دې اودې تذكره ئى نه ده كړې چه دَ ابن عيينه رحمه الله دَ شاګردانونه دَهغوى په نقل كښې اختلاف پيداشوې دې. (بس صرف دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه ئى روايت ذكر كړې دي)[2]

دَ ابن رجب الحنبلي رائې: ابن رجب حنبلى رحمه الله تيره شوې دَ ترجيح وجه ذكركولونه پس دَامام بخارى رحمه الله دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح وركول وهم ګرځولې دي.[3]

دَ دارقطنى رحمه الله دَ ترجيح وضاحت: داخبره اول راغلې ده چه دَ امام بخارى رحمه الله په شان دارقطنى رحمه الله هم دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح وركړې ده. اكثرشراح حديث دَهغوى طرف ته هم دغه منسوب كړې دى. دَ شراح داخبره قابل تامل ده ځكه چه امام دارقطنى رحمه الله دَ ابونعيم رحمه الله روايت ته ترجيح نه ده وركړې بلكه هغوى ليكلي دى ابن عيينه رحمه الله دَ عمرو نه دغه مذكوره روايت نقل كړې دې اوهغه دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه روايت كوي. هغه دَ ابن عيينه رحمه الله دَ شاګردانودَاختلاف ذكرنه دې كړې البته داثى ونيلى دې چه ابن جريج رحمه الله دَ ابن عيينه رحمه الله مخالفت كړې دې اودَ عمرو بن دينار نه ئى روايت كړې دې هغه دَجابربن زيد رحمه الله نه هغوى دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه پاتې شوې اوبوسره غسل كولو.

دَ ابن جريج والا روايت امام مسلم رحمه الله په خپل سندسره نقل كړې دې ليكن په هغې كښې عمرو بن دينار رحمه الله دَ جابربن زيد رحمه الله طرف ته نسبت كولو كښې متردد دې. لهذا په دې وجه دې ته دَ ا بن عيينه رحمه الله په روايت باندې ترجيح نه شي وركولي. كه چرې دَهغه حديث محفوظ اومنلې شي نوبيا هم دوارو (ابن عيينه رحمه الله او ابن جريج رحمه الله) دَ روايت په الفاظوكښې فرق دې. دَ ابن عيينه رحمه الله په روايت كښې دى چه حضورپاك او حضرت ميمونه رضي الله عنها به په يولوښى سره غسل كولو خودَ ابن جريج رحمه الله په روايت كښې دَ حضورپاك دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها نه پاتې شوو اوبوسره دَ غسل كولوتذكره ده لهذا دواړه جدا جدا احاديث دى.[4]

دَ حديث نه مستنبط شوى احكام: ① دَدې حديث نه معلومه شوه چه دَ سړى اوښځې په يولوښى سره غسل كول جائزدى.[5]

② حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلي دى چه دَدې حديث نه معلومه شوه چه دَ امام بخارى رحمه الله په نيز عن فلان او إن فلاناً نه روايت يوشان نه دې.[1]

---

[1]) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤٧.

[2]) العلل للدارقطنى، حديث أم المؤمنين ميمونة عن النبى صلى الله عليه وسلم:٢٥٩/١٥ رقم:٤٠٠٨، فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤٧.س

[3]) فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤٧.

[4]) العلل للدارقطنى، ٢٥٩/١٥ رقم:٤٠٠٨، فتح البارى لابن رجب الحنبلى:١/١٤٧.

[5]) عمدة القارى:٣/٢٩٧.

۴- باب: مَنْ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا

په سرباندې درې ځل اوبه بيهول

ماقبل سره مناسبت: دَدې باب سابقه باب سره مناسبت بالکل واضح اوښکاره دې چه په دې کښې دَغسل او دَ هغې دَ هيئت بيان وو اودلته هم دَغسل اودَهغې هيئت بيانولې شي.(۲)

دَ ترجمة الباب مقصد: پخوانوشراح حديث دَدې باب څه غرض نه دې بيان کړې البته زمونږ دَ اکابرينونه بعض حضراتو په دې باندې کلام فرمائيلې دې.

دَ شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې: دَ شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې داده چه امام بخاري رحمه الله دلته دَ يواهم اختلافي مسئلې طرف ته شاره فرمائيلې چه غسل کښې "دلك" فرض دې که نه؟ دَ مالکيه په نيزفرض دې او دَ جمهورو په نيز فرض نه دې. امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې لفظ "أفاض" لوستلوسره دَ جمهورو تائيدکړې دې. چنانچه شيخ الحديث رحمه الله فرمائي «لايبعد عند هذا العبد الضعيف: أن غرض الترجمة الإشارة إلى أن الدلك ليس بفرض، بل يكفي إسالة الماء خلافاً لمن أوجبه»(۳)

يعنې دَ بنده ضعيف په نيز غرض دَ ترجمې دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه په غسل کښې دلك فرض نه دې بلکه اوبه بهيول کافي دی په خلاف دَهغه خلقو چه دا واجب ګرځوي.

شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله رائې: شيخ الاسلام علامه شبيراحمدعثماني رحمه الله دَدې باب دَغرض او مقصد باره کښې ليکلي دی چه داباب هم دَغسل په هيئت باندې مشتمل دې اودلته په غسل کښې درې ځل په سرباندې اوبو بهيولوذکردې. کوم چه دَ تکرار بالکل آخرى حددې. دَ ترجمه مقصد دَ دريو شمير ثابتول دی يا صرف دَ استيعاب ثابتول مقصددې په کوم سره چه څه شك پاتې نه شي. غالباً دَامام بخاري رحمه الله مقصد دَ دريو شمير ثابتول نه دی بلکه استيعاب او دَ تکرار آخرى حدبيانول دی.(۴)

دَ تثليث في الغسل حکم: دَ حنفيه شافعيه اوحنابله په نيزپه غسل کښې تثليث مسنون اومستحب دې.(۵) دَ عام مالکيه رائې داده چه تثليث مستحب نه دې. په کومواحاديثوکښې چه راغلي دی حضورپاك په خپل سرمبارك باندې درې ځل اوبه اچولی دی يانې چاته دَ دريوځلو اوبواچولوتلقين کړې دې نودَدې مقصدتکرارنه دې بلکه استيعاب دې. چونکه په يوځل اوبو اچولوسره سر پوره نه

---

۱) فتح الباري:۴۸۳/۲. ابن عبدالبر رحمه الله په دې خبره باندې اجماع نقل کړې ده چه دَجمهورو په نيز عن فلان او إن فلاناً دواړه برابر دی. په دې باره کښې دَنور تفصيل دَپاره اوګورئي: علوم الحديث لابن الصلاح، النوع الحادي عشر، ص: ۷۲-۶۲ النکت على کتاب ابن الصلاح لابن حجر العسقلاني النوع الحادي عشر:۶۰۳/۲-۵۹۰ النکت على مقدمة ابن الصلاح للزرکشي النوع الحادي عشر ص: ۱۷۹-۱۷۰.

۲) عمدة القاري:۳/۲۹۷.

۳) الأبواب والتراجم لصحيح البخاري: ص:۶۰ الکنز المتواري:۱۹۴/۳.

۴) فضل الباري:۴۳۰/۲ تثليث في الغسل سره متعلق څه بحث کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل په رومبی حديث کښې ثلاث غرف لاندې تيرشوې دې.

۵) بدائع الصنائع:۲۶۹/۱البحر الرائق:۹۳/۱المنهاج:۲۳۵/۴-۲۳۴المجموع:۱۸۵/۲ المغني:۱۳۸/۱.

لميديږى په دې وجه حضورپاك درې ځل ښى او ګس طرف او په مينځ كښې د اوبو اچولو حكم فرمائيلې دې. چنانچه دعلامه قرطبى قاضى عياض اوابن عربى رحمهم الله وغيره هم دغه قول دې.(۱) شافعيه كښې ابوالحسن ماوردى رحمه الله د تثليث في الغسل قائل نه دې. (۲)اوعلامه ابوالحسن سندهى رحمه الله هم د استيعاب قائل دې د تثليث قائل نه دې.(۳)

علامه نووى رحمه الله ماوردى رحمه الله منفردګرځولوسره فرمائيلى دى چه د هغوى دا قول ضعيف اومتروك دې.(۴) ابن ملقن رحمه الله فرمائى چه دادَ ماوردى رحمه الله تفردنه دې بلكه شرح الفروع كښې هم دغه خبره ابوعلى السنجى هم وئيلې ده.(۵)

علامه خليل مالكى رحمه الله فرمائى په سركښې تثليث دې په باقى بدن كښې نشته دې. لهذا باقى بدن لوندول كافى دى البته په سرباندې درې ځل اوبه اچول مستحب دى. دابوبركات علامه درديرمالكى رحمه الله هم دغه مذهب دې. (۶)

د امام بخارى رحمه الله خيال: امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې «من أفاض على رأسه ثلاثاً» فرمائيلى دى «على بدنه» نه دى فرمائيلى. په دې سره دومره خو معلوميږى چه هغه په دې مسئله كښې د جمهورو هم خيال نه دې تثليث مستحب نه منى. اوس د امام بخارى رحمه الله په رائې كښې دوه احتمالات دى يا خودامام بخارى رحمه الله رجحان د علامه خليل مالكى د رائې طرف ته ګنړل پكاردې لكه چه هغه د تثليث رأس قائل دې اوتثليث في الغسل قائل نه دې. هم ددې امام بخارى رحمه الله هم قائل دې. ليكن ددې دا مطلب نه دې چه هغوى د علامه خليل مالكى رحمه الله متابعت كړې دې ځكه چه علامه خليل رحمه الله خود ډير روستو وخت سړې دې او امام بخارى رحمه الله د هغه نه د ډير وړاندې وخت سړې دې. يا داسې وئيلې كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله «من أفاض» وئيلوسره دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه په احاديثوكښې داكوم درې درې ځل د اوبواچول راغلى دى دا څه متعين صورت نه دې بلكه مقصود سرلوندول دى. كه د چا سر په رومبى ځل اوبه اچولوسره لوندشى نوداهغه دپاره كافى دى اوكه چاته د دې نه د زيات ضرورت پيښ شى نوهغه دې دخپل سر لوندولودپاره درې ځل يادې نه زياتې اوبه هم اچولې شى.

خلاصه دا چه كه چرې امام بخارى رحمه الله د استحباب تثليث فى الغسل قائل نه دې نود استحباب تثليث غسل رأس قائل دې. «كما هورأي الخليل المالكي رحمه الله». ابن التين رحمه الله دعلماؤنه نقل كړى دى چه ددې حديث نه مراد يا خو تكرار فى الطهارة دې يادا تماميت د طهارت د پاره دې ځكه چه استيعاب د غسل دپاره يوځل وينځل نه كافى كيږى. بعض حضراتو فرمائيلى دى چه تثليث مستحب دې البته په څومره سره چه اسباغ اوشى هغه جائزدى. (۷)

---

(۱) أوجزالمسالک:۱/۴۹۹عارضة الأحوذى:۱/۱۵۸-۱۵۷إكمال إكمال المعلم:۱/۹۳ شرح الزرقانى:۱/۹۱.
(۲) المنهاج للنووى:۴/۲۳۵ التوضيح لابن الملقن :۴/۵۶۱.
(۳) حاشية السندى على صحيح البخارى:۱/۵۷ حاشية السندى على النسائى:۱/۱۳۶.
(۴) المجموع شرح المهذب:۲/۱۸۵.
(۵) التوضيح: ۴/۵۲۱عمدة القارى:۳/۲۹۹.
(۶) الشرح الصغير مع الصاوى:۱/۱۷۲حاشية الدسوقى:۱/۲۲۵ جواهر الإكليل:۱/۲۳.
(۷) التوضيح لابن ملقن:۴/۵۶۱عمدة القارى:۳/۲۹۹.

ابن بطال رحمه الله فرمائی «والعدد فی ذلک مستحب عندالعلماء، وما أسبغ وعمّ ذلک أجزأ»[۱] یعنی په دې حواله سره عدد خودَعلماؤ په نیزمستحب دې البته په څومره سره چه هم تعمیم او اسباغ حاصله شی هغه جائزدی.

الحديث الأول

۲۵۴ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ صُرَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَمَّا أَنَا فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثًا، وَأَشَارَ بِيَدَيْهِ كِلْتَيْهِمَا» [حديث باب] [۲]

ترجمه: مونږ ته بیان کړو حدیث ابونعیم، اوونیل مونږ ته زهیر، هغوی دَ ابواسحاق نه اوهغوی اوونیل ماته سلیمان بن صرد بیان اوکړو ماته جبیر بن مطعم رضی الله عنه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائیلو زه خو (په غسل کښې) په خپل سرباندې درې لپې (اوبه) بهیوم او رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ دواړو لاسونوپه اشاره کولوسره اوخودل.

تراجم رجال

ابونعیم: دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملائی الکوفی رحمه الله دې. دَدوی حالات کتاب الإیمان باب فضل من استبرألدینه دَ رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. [۳]

زُهیر: دا زُهیر (تصغیرسره) بن معاویه بن حُدیج بن الرُحیل بن زهیر بن خیثمه جعفی رحمه الله دې. دَدوی مفصل احوال کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان دَ رومبی روایت په ذیل کښې تیرشوی دی. [۴]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله بن عبید سبعی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی حالات کتاب الإیمان باب الصلاة من الإیمان دَ رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. [۵]

سلیمان بن صُرَد رضی الله عنه: دا سلیمان بن صرد (بضم المهملة وفتح الراء)[۶] بن الجون بن ابی الجون بن منقذ بن ربیعة بن اصرم بن حرام بن حَبَشِیة (وقیل: أو حُبْشِیَة) بن سلول بن کعب بن عمرو بن ربیعة الخزاعی الکوفی رضی الله عنه دی، ابومطرف دَهغوی کنیت دې. [۶]

---

[۱] شرح ابن بطال:۱/۳۸٤عمدة القاري:۳/۲۹۹التوضيح:٤/۵۶۱.

[۲] الحديث أخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم: ۳۲۷وأبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم: ۲۳۹والنسائي في سننه في كتاب الطهارة باب ذكر مايكفي الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم: ۲۵۱وأيضاً في كتاب الغسل والتيمم باب مايكفي الجنب من إفاضة الماء على رأسه رقم:٤۲۵انظرجامع الأصول رقم: ۵۳۲۷وانظر كذلك تحفة الأشراف رقم:۳۱۸۶.

[۳] كشف الباري:۲/۶۷۳-۶۶۹.

[۴] كشف الباري:۲/۳۷۰-۳۶۷.

[۵] كشف الباري:۲/۳۷۵-۳۷۰.

[۶] تقريب التهذيب ص:۲۵۲ رقم الترجمة: ۲۵۷٤فتح الباري:۲/٤۸٤.

شرف صحابیت: دا صحابی رسول ﷺ دي.(٢)علامه ذهبی رحمه الله دي په صغار صحابه کښې شمیرلي دي.(٤)لیکن علامه عسقلانی، عینی او قسطلانی رحمهم الله دي فاضل صحابه کرامو کښې شمیرلي دي.(٥)

شیوخ حدیث: سلیمان بن صرد رضی الله عنه دَحضرت رسول اکرم ﷺ نه نیغ په نیغه او ابی بن کعب، علی بن ابی طالب، جبیر بن مطعم، حسن بن علی رضی الله عنهم نه دَ حدیث روایت کوی. (٦)

تلامذه: دَهغوی نه روایت نقل کونکوکښې ابواسحاق سبیعی، تمیم بن سلمه، شقیر العبدی، شمر، ضبثم الضبی، عبدالله بن یسار جهنی، عدی بن ثابت، ابوالضحی، مسلم بن صبیح، یحیی بن یعمر، ابوحنیفه والد عبدالاکرم بن ابی حنیفه او ابوعبدالله رحمهم الله وغیره شامل دی.(٧)

دَ ژوند حالات: دَ اسلام راوړلونه مخکښې دَ جاهلیت په زمانه کښې دَ هغوی نوم یسار وو کله چه ئی اسلام قبول کړو اودَ حضورپاك په صحبت کښې شامل شو نو حضورپاك دَ هغوی نوم دَ یسار نه بدل کړو او سلیمان ئی کیخودو. (٨)

هغوی رضی الله عنه دَ خپل قوم دَ اوچتې درجې معزز کسانو نه وو.(٩).حضورپاك چه کله دَدې دنیا نه تشریف یوړو نوحضرت سلیمان رضی الله عنه دَ نورو مسلمانانوسره کوفه ته تشریف یوړو.(١٠) دَخطیب بغدادی وغیره په قول هغوی رضی الله عنه په بنوخزاعه کښې اوسیدلو. دې نه علاوه هغوی رضی الله عنه دَ مدائن او بغداد هم سفر اوکړو.(١١)ابن عبدالبر رحمه الله وغیره فرمائی «كان رضی الله عنه خيراً فاضلاً، له دين وعبادة»(١٢) یعنی هغوی رضی الله عنه بهترین فاضل متدین او عبادت گذار سړې وو. هغوی رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه سره په جنګ صفین وغیره کښې هم شریك شوې. (١٣)

---

(١) تهذيب الكمال:١١/٤٥٥-٤٥٤طبقات ابن سعد:٤/٢٩٢التاريخ الكبير:٤/١ رقم الترجمه: ١٧٥٢الجرح والتعديل ٤/١٢٠ تاريخ بغداد:١/٢١٥معرفة الصحابة:٢/٤٦١تاريخ الإسلام:٢/٤١٢سيرأعلام النبلاء:٣/٢٩٤تهذيب التقريب:٤/٢٠٠ الإصابة :٢/٧٥

(٢) طبقات ابن سعد:٤/٢٩٢ تاريخ بغداد:١/٢١٥

(٣) معرفة الصحابة:٢/٤٦١الإصابة: ٢/٧٦تاريخ الإسلام:٢/٤١٢سيرأعلام النبلا:٣/٢٩٤.

(٤) تاريخ الإسلام:٢/٤١٢.

(٥) فتح الباري:٢/٤٨٤عمدة القاري:٣/٢٩٧إرشادالساري:١/٤٩٣.

(٦) الإصابة فى تمييز الصحابة:٢/٧٦تاريخ الإسلام:٢/٤١٢تهذيب الكمال:١١/٤٥٥سيرأعلام النبلاء:٣/٣٩٤ تهذيب التهذيب:٤/٢٠٠

(٧) معرفة الصحابة:٢/٤٦١الإصابة: ٢/٧٦ تهذيب الكمال:٤٥٦-١١/٤٥٥ الجرح والتعديل: ٤/١٢٠.

(٨) تاريخ بغداد:١/٢١٥ الإصابة فى تمييز الصحابة:٢/٧٦ تهذيب الكمال:١١/٤٥٦-٤٥٥ تهذيب التقريب:٤/٢٠٠.

(٩) الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:٢/٦٤ تاريخ الإسلام:٢/٤١٣ تاريخ بغداد:١/٢١٥

(١٠) طبقات ابن سعد:٤/٢٩٢ تهذيب الكمال:١١/٤٥٦ الاستيعاب:٢/٦٤-٦٣.

(١١) تاريخ بغداد:١/٢١٥ الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:٢/٦٣ تهذيب إلكمال:١١/٤٥٦.

(١٢) الاستيعاب فى أسماء الأصحاب على هامش الإصابة:٢/٦٣ تهذيب الكمال: ١١/٤٥٦ تهذيب التهذيب:٤/٢٠٠.

(١٣) طبقات ابن سعد:٤/٢٩٢ تهذيب التهذيب:٤/٢٠١ الاستيعاب:٢/٦٤ الإصابة:٢/٧٦ معرفة الصحابة:٢/٤٦١ تهذيب الكمال:١١/٤٥٦.

وفات: هغوی رضی الله عنه ۶۵ هجری دَ ربیع الاول آخری ورځوکښې دَ "عین ورده" په مقام باندې شهید کړې شو. هغه وخت دَهغوی رضی الله عنه عمر ۹۳ کاله وو.[1] ابن حبان کتاب الثقات کښې لیکلی دی چه هغوی دَ عین ورده په مقام دَ رمضان المبارك په میاشت ۶۷ هجری کښې شهید کړې شو.[2] لیکن دا خبره صحیح نه ده. حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره لیکلی دی چه "والأول أصح وأكثر" یعنی ۶۵ هجری کښې دَ هغوی وفات اکثر مؤرخینو نقل کړې دې او هم دغه قول اصح دې.[3]

دَ حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه سره متعلق دَ تاریخی روایاتو جائزه: دَ تاریخ په کتابونوکښې په عام توګه هرقسم روایات سندونوسره جمع کولې شی. تنقیح اوتحقیق نه شی کولې. دَدې روایاتو تنقیح او تحقیق د فن دَماهرینو په ذمه وی. بغیرتنقیح اوتحقیق په دې روایاتوباندې قبولیت اوعدم قبولیت حکم لګول صحیح نه دی. چنانچه طبری رحمه الله په تاریخ الأمم والملوك المعروف بتاریخ طبری مقدمه کښې لیکلی دی چه ما په دې کتاب کښې دَ سلف سره متعلق چه کوم اخبار (روایات) نقل کړی دی که چرې قاری دا ناخوښه اوګرځوی یا سامع دا په طعن اوتشنیع باندې محمول کړی په دې وجه چه دَدې روایاتو صحیح توجیه هم نه شي کیدې اونه دَدې روایاتوحقیقت سره څه تعلق دې نوهغه حضرات دې په دې خبره پوهه شی چه دا (ناخوښه او دَ طعن اوتشنیع والا روایات) زمونږ دَ طرف نه نه دی بلکه دادَ بعض ناقلینودَ طرف نه دی مونږ خودَ دغه ناقلینو بیان کړې شوی روایات (دَهغوی سندسره) نقل کړی دی.[4] حضرت سلیمان بن صرد رضی الله عنه په حواله سره هم دَ تاریخ کتابونه خاص کر

---

[1] تاریخ بغداد:۲۱۵/۱ طبقات ابن سعد: ۲۹۳/٤-۲۹۲ تاریخ الإسلام:۴۱۳/۲ الإصابة:۷۶/۲ الاستیعاب: ٦٤/۲ تهذیب الکمال: ٤٥٦/۱۱ سیرالأعلام النبلاء: ۳۹۵/۳ معرفة الصحابة:٤٦١/۲.

[2] کتاب الثقات:۳۳۰/۱ رقم الترجمة: ۵۲۹ تهذیب الکمال:٤٥٧/۱۱ تهذیب التهذیب:۲۰۱/٤.

[3] تهذیب الکمال:٤٥٧/۱۱ تهذیب التهذیب:۲۰۱/٤.

[4] اوګورئی تاریخ الأمم والملوک بتاریخ طبری، خطبة الکتاب ۱۱/۱.

دکتور خالد علال کبیر "مدرسة الکذابین فی روایة التاریخ الاسلامي وتدوینه": ۶۸/۱-۶۷ کښې دَعلامه طبری رحمه الله دَدې طرزعمل متعلق لیکلی دی چه زما په نیز هغوی دا (یعنی تحقیق اوتمحیص نه بغیر صرف د سندسره روایات ذکرکولوسره) یوناقص کارکړې دې اودِغه ټولو روایاتوهغه پخپله ذمه وار دې کوم چه هغه په خپل تاریخ کښې مدون کړی دی. هغوی عمداً د دروغژنو راویانو په کثرت سره روایات نقل کړی دی او په هغې باندې ئې سکوت یعنی خاموشی اختیارکړه. دا ډیره خطرناکه معامله ده چه روستو د راتلونکو ډیرو نسلو دپاره د ګمراهئی سبب جوړ شوې دوی (یعنی علامه طبری رحمه الله) له پکاروو چه هغودی د دغه دروغژنو راویانوبغیرد څه ضرورت نه تذکره نه کوله یائې په هغوی باندې نقد کولې اودَ دغه روایاتو جانچ پړتال ئې کولې. صرف دهغوی په اسانیدباندې اکتفا کولوسره ئې سکوت نه وې اختیارکړې.

ډاکټرصاحب نور لیکلی چه (د روایاتو جانچ پړتال او نقدکول په دې وجه ضروری وو) ځکه چه دَهغوی کتاب (تاریخ طبری) مطالعه کونکوکښې غالب اکثریت دهغه خلقو دې په چاکښې چه دومره علمی صلاحیت نه وی چه هغوی په دغه روایاتو باندې دَ سند اومتن په اعتبارسره نقد اوکړې شی نوځه به هغوی دَ دې نه استفاده کونکی، حدیث تاریخ او نورو علوموکښې متبحرکیدلې نوبیا داخبره فیصله شوې وه چه هغوی دَ نقد اوتمحیص عمل سرته رسولې.

ډاکټرصاحب نور لیکی چه دا معامله ددې نه هم نوره سخته کړې دې خبرې چه دَ طبری نه پس راتلونکی اکثر مؤرخینو دَ قرون ثلاثه باره کښې دهغوی نه په کثرت سره روایات نقل کړی دی او اکثر ئې بغیرد سند نه نقل کړی دی. لکه ابن جوزی په منتظم کښې، ابن الاثیر الکامل کښې او ابن

تاريخ طبری(۱)، دَابن اثیر جزری "الکامل"(۱)، اودَدې دواړو نه نقل شوې دَ ابن کثیر "البداية والنهاية"(۲)
وغیره (۳) کښې چه کوم روایات ذکر دی دَهغې څه حصه په کتب رجال کښې هم نقل کړې شوې ده.(۴)

کثیر البدایه کښې کړی دی. او دغه شان بغیردَ سند نه نقل کولو سره دَ ثقه او دروغژنو راویانو روایات ګډوډ شو. اکثر وختونوکښې تاریخ طبری طرف ته مراجعت کولونه بغیر په دې کښې تمیز مستحیل کیږی. په دې وجه د فن دماهرینو دَ اقوالو په رڼاکښې حضرت سلیمان بن صرد رضي الله عنه سره متعلق دَ تاریخی روایاتو جائزه اخستل ضروری دی.

(۱) اوګورئی تاریخ الطبری: ۳/۲۷۷، ۳۹۰، ۴۲۰، ۴۰۵-۳۹۷، ۳۹۱-۳۹۱ صرف دَ اهل علم دَ پاره په توګه دَ نمونې دَ ابومخنف خانه ساز دَ یوخط تذکره کوو کوم چه هغه دَ سلیمان بن صرد رضي الله عنه طرف ته منسوب کړې دې. طبری ۳/۲۷۷ اوابن الاثیر: ۳/۲۸۵ بغیردَ څه نقد او تمحیص نه نی هغه نقل کړې دې دَ خط الفاظ دادی: "للحسین بن علی من سلیمان بن صرد والمسیب بن نجبة، ورفاعة بن شداد، وحبیب بن مظاهر، وشیعته من المؤمنین والمسلمین من أهل الکوفة: سلامٌ علیک. فإنا نحمدإلیک الله الذی لاإله إلا هو. أما بعد، فالحمدلله الذی قصم عدوّک الجبّار العنید الذی انتزی علی هذه الأمة فابتزّها، وغصبها فیئها، وتأمر علیها بغیر رضاً منها، ثم قتل خیارها، واستبقی شرارها وجعل مال الله دُولةً بین جبا برتها وأغنیائها، فبعداً له کما بعدتْ ثمود! إنه لیس علینا إمام فأقبل لعلّ الله أن یجمعنا بک علی الحق". اهـ. داخانه ساز خط اولولئی او دَ لږ شان وخت دَپاره غور اوفکر اوکړئی آیا یوصحابی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم بل صحابی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دَاسې ناروا بې هوده اوظالمانه اندازسره متهم کولې شی. کوم چه نه صرف دَ نقل خلاف دې بلکه دَعقل هم.

ضرورت دَدې امر دې چه دا لاندینی امور رو بعمل راوړلوسره دَ تاریخ اسلام تدوین جدید اوکړې شی: ① اعتدال سره دَ دغه ټولو مؤرخینو دَ کتابونونه په ثقه او دروغژنو راویانو په روایتونوکښې تمیز اوکړې شی چا چه په خپلو کتابونوکښې دواړه قسمه روایاتوته ځائې ورکړې دې. لکه خلیفه بن خیام، محمدبن سعد، زبیر بن بکار، موسی بن عقبه، وهب بن منبه، طبری او ابن اثیر وغیره ② داخبره هم په ذهن کښې ساتل پکاردی چه علماء رجال ومحدثین عظام دَ نقد تحقیق اوتمحیص نه پس دَ احادیثو په ذخیره کښې موجود په سوونو نه بلکه په زرګونو لکهونو احادیثونه صحیح اوسقیم او ضعیف او موضوع وغیره تعیین کړې دې خوزمونږ تاریخی ورثه دَدې نه لمن رانیکلې ده.

③ ضرورت دَدې امر دې چه دَتاریخی کتابونو په ټولو قواعدو اوضوابطوپه رڼاکښې دَ سند اومتن په اعتبار سره نقد اوتمحیص او تحقیق اوکړې شی کوم چه محدثین علماء رجال بیان کړی دی.

④ په خلقوکښې دَدې خبرې شعور پیداکړې شی چه دَتاریخ فلانکې فلانکې راوی او روایت قابل اعتبارنه دې دَ هغې نه ډډه اوکړی او په صحیح او ثقه روایاتو باندې اکتفاء اوکړې شی.

⑤ په دې خبره کښې هم تفریق ضروری دې چه مؤلف اوصاحب دَ تاریخ بخپله خو ثقه دې مګر هغه په واقعاتو او نقل دَ روایاتوکښې په دروغژنو راویانو اعتماد کړې دې لکه څنګه دَ مؤرخ طبری حال دې. نو په دې صورت کښې به دهغه صرف دَ ثقه راویانو والا روایتونه مقبول وی. دَ دروغژنو راویانو روایتونه به مردود ګرځولې شی.

⑥ اوکه چرې مؤلف بخپله کذاب وی نو بیا دَهغه په کتاب کښې به موجود دَ ثقه خلقو روایات هم غیرمعتبروی.

⑦ اصل اوضابطه دَ دروغژنو راویانودَ روایتونو عدم قبولیت دې خوکه دَهغوی روایات دَ قرآن سنت او اجماع دَ امت مخالف نه وی نوږ ثقه راویانو تائید او نور قرائن اومرجحاتو په موجودګئی کښې به دَهغې دَ قبلولو ګنجائش وی.

⑧ دَ تاریخ په مطالعه کولوسره داخبره هم واضحه شوې ده چه دَ دغه دروغژنو راویانو تعلق دَمختلف ګمراه فرقو اوعلمی حلقوسره دې چاچه دَ خپلو نظریاتو او عملی مزعوماتو دَ تائید او ترویج او

چه حضرت سليمان بن صرد رضي الله عنه دَهغه خلقو نه وو چه حضرت حسين رضي الله عنه ئې كوفه ته دَ رابللو دپاره خطونه ليكلي وو دَهغوى په تشريف راوړلو باندې ئې هغوى څان له پريخودل دَهغوى دَامداد نه شاته شو. دَهغوى په شهادت باندې خپيمانه شو نو يولښكر جوړلوسره ئې دَ بدله اخستلو دپاره عبيدالله ابن زياد سره جنګ اوكړو وغيره وغيره.

دَ تاريخ دَ كتابونودا ټول روايات كوم چه دَ سليمان بن صرد په حواله سره دي په هيڅ قسم باندې من اوعن نه شي منلې كيدې. لهذا چه كله دَدې قسم رواياتو دَ حقيقت پيژندګلودپاره دَ تاريخ كتابونو او بيا دَ كتب رجال طرف ته مراجعت اوكړې شو نوداخبره واضحه شوه چه په دې كښې اكثر روايات دَ ابومخنف لوط بن يحيى دَ څان نه جوړكړې دي.

ابومخنف دَ جرح اوتعديل په تله كښې: لوط بن يحيى ابومخنف باره كښې ائمه دَ جرح اوتعديل اقوال اوګورئې: علامه ذهبى رحمه الله اوعلامه ابن حجر رحمه الله وائي "أخباري، تالف، لايوثق به"(٥) ابوحاتم وغيره هغه ته متروك الحديث وئيلى دى. يحيى بن معين رحمه الله فرمائي: "ليس بثقة"، "ليس بشيء".(٦) عقيلى رحمه الله ضعفاء كښې تذكره كړې ده.(٧)ابوعبيدآجرى وائى چه ما دَ امام ابوداؤد رحمه الله نه دَ ابومخنف باره كښې پوښتنه اوكړه نوهغه خپل لاسونه اوخنډل اوونې فرمائيل چه آيا څوك دَدې باره كښې هم پوښتنه كوى يعنى هغه دَ دې قابل نه دې چه دَهغه باره كښې پوښتنه اوكړې شى.(٨)

ابن عراق كنانى رحمه الله فرمائي "كذاب تالف"(٩) ابن عدى رحمه الله فرمائي: "شيعي محترق، صاحب أخبارهم".(١٠) بعض خوتردې پورې ليكلي دى امامى شيعه وو.(١١) ابن جوزى رحمه الله هم ورته كذاب وئيلې دې. (١٢)

ابومخنف دَ شيعه مؤرخينو په نظركښې: شيعه مؤرخين خاص كر دَ كتب رجال مصنفين، محسن امين، شرف الدين، آغا بزرګ طهرانى، عباس قمى، محمد مهدى طباطبائى، خوئى، خاقانى، نجاشى، حلي او طوسى وغيره دَ ده تذكره په خپلو كتابونوكښې دَ شيعه مؤرخ په توګه كړې ده. بلكه

دنياوى مفاداتودَحاصلولودپاره په رسول الله صلى الله عليه وسلم اوپه صحابه كرامو رضي الله عنهم باندې ډير زيات دروغ وئيلي دى. دَنور تفصيل دپاره اوګورئې "مدرسة الكذابين فى رواية التاريخ الإسلامي وتدونيه" والله اعلم بالصواب

(١) الكامل فى التاريخ:٣٨٥/٣، ٤٩٠-٣٨٦، ٣/ ١٢-٣.

(٢) ٢/٢٥٥-٢٥٨

(٣) تاريخ بغداد: ٢١٦-١/٢١٥.

(٤) الاستيعاب: ٢/٦٤ الإصابة: ٢/٧٦ تهذيب الكمال: ١١/٤٥٦ سير أعلام النبلاء: ٣/٢٩٥ طبقات ابن سعد:-٤/٢٩٢ ٢٩٣ كتاب الثقات: ١/٣٣٠.

(٥) لسان الميزان: ٥٦٧/٥ ميزان الاعتدال: ٤١٩/٣.

(٦) الضعفاء الكبير: ١٨/٤ لسان الميزان: ٥٦٨/٥.

(٧) حواله سابقه دَ نور تفصيل دپاره اوګورئې: سير أعلام النبلاء: ٣٠٢/٧ الضعفاء والمتروكين، ص: ٣٣٣ ميزان الاعتدال: ٤٢٠/٣ المغنى فى الضعفاء: ٢/ ٢٣٤.

(٨) لسان الميزان: ٥٦٨/٥.

(٩) تنزيه الشريعة: ٩٨/١.

(١٠) الكامل فى ضعفاء الرجال: ٩٣/٦ لسان الميزان: ٥٦٨/٥.

(١١) الأعلام لخير الدين الزركلي: ٢٤٥/٥.

(١٢) الموضوعات: ص: ٤٠٦.

دَ ده شمیرنې په لویو اواکابر شیعه مؤرخینوکښې کړې دی. (۱)دې نه علاوه صاحب دَ "الفوائد الرجالیه" طباطبائی خوتردې پورې لیکلی دی چه (ابومخنف) په شیعه کیدوکښې دَ چا شك نشته دې لکه چه دَ اصحاب معاجم یوجماعت دَدې تصریح کړې ده.(۲)

په مشاجرات صحابه باندې دَ ځان نه جوړشوې کتابونو تصنیف: دا ابومخنف هغه بدبوئی داره شیعه مؤرخ دې چا چه په خیرالقرون کښې پیښیدونکی ټول اهم واقعات، سقیفه بنوساعد کښې بیعت ابوبکر رضي الله عنه، شوریٰ (خلافت سره متعلق دَحضرت عمر رضي الله عنه قائم کړې شوې شوری)، مقتل عثمان رضي الله عنه، مقتل علی رضي الله عنه، جنګ جمل وصفین، مقتل حسین رضي الله عنه، وفات معاویه رضي الله عنه او ولایت یزید، مقتل عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه او سلیمان بن صرد رضي الله عنه اودَ عین ورده په نوم سره مستقل دَ ځان نه کتابونه لیکلی دی. (۳)

مشهور مستشرق اې بل "دائره معاف اسلامیه" کښې دَدې خبرې تصریح کړې ده چه ابومخنف په قرن اول کښې ښکاره کیدونکی واقعاتوپه تاریخ کښې ۳۲ رسالې لیکلی دې دکوم اکثر حصه چه طبری نقل کړې ده البته دَ ابومخنف کوم کتابونه چه مونږ ته رسیدلی دی هغه دَ متاخرین (شیعه) وضع کړې شوی دی. (۴)

---

(۱) أعيان الشيعة: ص:۱۲۷، أعلام الشيعة:۱۶/۱ لاكنى والألقاب: ۱۴۸/۱ فهرست أسماء مصنفى الشيعة للنجاشي ص:۲۲۵-۲۲۴ الفهرست للطوسي:۲۰/۲ الفوائد الرجالية لبحر العلوم: ۳۷۹/۱-۳۷۵ الكنى والألقاب ۱۶۹/۱ المراجعات:۲۱/۲ حلية الأبرار: ۱۴۶/۴رجال الطوسي:۴۵۹/۱ رجال النجاشي:۳۲۱/۱ معجم الأبرار:۱۴۶/۴ رجال الخاقاني:۱۷۷/۱ معجم رجال الحديث ۱۳۸/۱۱-۱۳۶ الاحتجاج للطبرسي:۴۵۶/۱ الذريعة:۳۹۴/۶خلاصة الأقوال:۳۸۹/۱ نقدالرجال:۱۴۱/۷-۱۴۰.

(۲) الفوائد الرجالية:۳۷۹/۱.

(۳) فوات الوفيات لمحمد بن شاكر، ص:۲۲۵، الأعلام للزركلي:۲۴۵/۵ الفهرست لابن النديم ص:۱۰۶-۱۰۵، معجم الأدباء: ۲۷۰/۶ معجم المؤلفين:۱۵۷/۸.

(۴)الأعلام للزركلي:۲۴۵/۵ابومخنف باره کښې مشهور مستشرق جولیئس والهاوزن (J.Welhausen) په خپل شهره آفاق کتاب (The Arab Kingdom and its Fall) کښې لیکلی دی ترکومې چه دَ شیعه ګانو دَتاریخ تعلق کوفې سره پاتې دې ابومخنف دَهغې مستند ترین ماخذ پاتې دې اودهغه حالات اوواقعات که هرڅومره اوږده ولې نه وی طبری عموماً دَ ابومخنف نه علاوه په بل چا باندې اعتماد نه کوی. نور لیکی د توابون د خبرونو راوی هم ابومخنف دې هغه خاص کر دَ حمید بن مسلم ازدی نه روایت کړې دې دا سړې د سیدنا حسین رضي الله عنه په قتل کښې شریك وو. روستو دهغه د ټولو نه بهادر حامیانو کښې شو. (عهد اموی کښې سیاسی مذهبی احزاب، از: پروفیسر ډاکټر علي محسن صدیقي (کراچي یونیورستی) باب اول ص:۱۲، ۷۱ قرطاس کراچي یونیورستی ط:۱۴۲۷ هجری۲۰۰۷م) دکتور عبدالمعطی امین قلعجی الضعفاء الکبیر تعلیقات کښې لیکلی دی چه مستشرقین ابومخنف ته ډیر اهمیت ورکړې دې. اودَهغه کتابونه ئې لاس په لاس اخستې دی او په هغې باندې تحقیق کولوسره چهاپ کړل. دې د پاره چه دَ هغې په ذریعه هغه زمونږ تاریخی او ادبی ورثه متهم کولو خپلو کوششونو د پاره ځه لار اولټوی اودَ شریعت اسلامی مصدر ثانی یعنی د نصوص سنت په نقل کولو کښې کوم ثقاهت او اعتماد موندلې شی هغې ته نقصان اورسولې شي، دابومخنف اکثر مؤلفات جرمنی اوهالینډ کښې چهاپ کړې شوی دی. (تعلیقات الدکتور عبدالمعطي امین قلعجي علی الضعفاء الکبیر:۱۹/۴).

عباس قمی شیعي په الکنیی والالقاب کښې د ابومخنف باره کښې لیکلی دی: "کان أبومخنف من أعاظم مؤرخي الشيعة، ومع اشتهار تشيعه اعتمد عليه علماء السنة في النقل عنه كالطبري وابن الأثير وغيرهما" (۱) یعنی ابومخنف د لویو شیعه مؤرخینونه وو، دهغه مشهور شیعه کیدو نه باوجود علماء د اهل سنت نه طبری او ابن اثیر وغیره د هغه نه روایات نقل کولو کښې په هغه باندې اعتماد کړې دې.

د ابن کثیر رحمه الله وضاحت: حافظ ابن کثیر رحمه الله د طبری وغیره نه د ابومخنف روایات نقل کولونه پس په لیکلو باندې مجبورشوې: "وللشيعة والرافضة في صفة مصرع الحسين كذب كثير وأخبار باطلة، وفيما ذكرنا كفاية، وفي بعض ما أوردناه نظر، ولولا أن ابن جرير وغيره من الحفاظ والأئمة ذكروه ما سقته، وأكثره من رواية أبي مخنف لوط بن يحيى، وقد كان شيعياً وهو ضعيف الحديث عند الأئمة، لكنه أخباري حافظ عنده من هذه الأشياء ما ليس عند غيره. ولهذا يترامى عليه كثير من المصنفين في هذا الشأن" (۲)

یعنی اهل تشیع او رافضیانو د شهادت حسین رضي الله عنه سره متعلق ډیرزیات دروغ ونیل او بې بنیاده خبرې دی. مونږ چه کوم ذکر کړل په هغې کښې کفایت دې اوزمونږ ذکرکړې شوې بعض څیزونه قابل اشکال دی. که چرې ابن جریر او طبری وغیره په شان ائمه حفاظ دا نه ذکرکولی نومونږ به هم دا روایات نه راوړل.اودا اکثر د ابومخنف روایتونه دی چه یقینًا شیعه دې اود ائمه حدیث په نیز ضعیف دې لیکن اخباری (صحافی) او حافظ دې. اوهغه سره په دې حواله باندې داسې څیزونه دی کوم چه نورو سره نشته دې. لهذا روستنو اکثرمصنفینو (ددې روایاتو) باره کښې دابومخنف نه په نقل کولوباندې اکتفاء کړې ده.

د ابن عدی رحمه الله ضراحت: ابن عدی رحمه الله صراحت کړې دې چه د ابومخنف هیڅ یو روایت د اعتبارقابل نه دې ټول بدبودار او بې هوده روایتونه دی او هیڅ لرې خبره نه ده چه بدبخت به د سلف صالحین سپکاوې کوی. چنانچه فرمائی: "حدث بأخبار من تقدم من السلف الصالحين ولا يبعد منه أن يتناولهم وهو شاعي (شيعي) محترق صاحب أخبارهم وإنما وصفته لا يستغنى عن ذكر حديثه، فإني لا أعلم له من الأحاديث المسندة ما أذكره، وإنما له من الأخبار المكروهة الذي لا أستحب ذكره" (۳)

یعنی ابومخنف دمتقدمین سلف صالحین باره کښې خبرونه نقل کوی اود هغه نه لرې نه ده چه هغه ددوی سپکاوې کوی، دا بدبودار او شیعه دهغوی مؤرخ دې. ما ځکه دهغه ذکرکړې دې چه دهغه داحادیثو د ذکرنه استغناء نشته. زما په علم کښې دهغه هیڅ داسې صحیح روایت نشته کوم چه زه ذکرکړم، البته دهغه هغه ناخوښه بدبوداره روایتونه دی کوم چه زه ذکرکول نه خوښوم.

د بحث خلاصه: په دې ټولو تصریحاتوسره دا خبره بالکل دنمر په شان ښکاره اوواضحه شوې ده چه ابومخنف یوبدبوداره شیعه امامی مؤرخ دې. چه په اتفاق سره دټولو ائمه حدیث اورجال په نیز یوناقابل اعتبار او دروغژن سړې دې. بلکه دابن عدی رحمه الله په قول دا سړې د سلف صالحین واقعات ذکرکولوسره دهغوی سپکاوې کوی. چنانچه کومو تاریخ دانانوچه خپلو اسنادوسره خاص کر طبری او ابن اثیر وغیره چه بغیرد څه تنقیح اوتحقیق دا قسم بدبوداره شیعه او امامي او دروغژن سړی بې

---

(۱) الکنی والالقاب: ۱۶۹/۱.

(۲) البدایة والنهایة: ۲۰۹/۸.

(۳) الکامل فی ضعفاء الرجال: ۹۳/۶.

بنیاده روایتونه په خپلو کتابونوکښې په کثرت سره نقل کړی دی. ضرورت د دې خبرې دې چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم سره متعلق یوداسې روایت مخې ته راشي په کوم کښې چه اشارتا کنایتا یا په هرقسم طریقه سره دهغوی په شان کښې د گستاخنی یا تنقیص اړخ راوځي نوهغه په پټوسترگو نقل کول یا په هغې باندې په ړندو سترگو اعتماد کولوبه خاتی دهغې تنقیح اوتحقیق کول پکاردی. دې دپاره چه داَبومخنف غوندې بدبخت شیعه مؤرخ په صحابه کرامو رضي الله عنهم باندې دختو اچولو منحوس نامبارك او نامسعودغلطې منصوبې کښې ناکام او نامراد شي.(۱)

---

(۱) اسلامي تاریخ اودې راویانومتعلق یوځو علمي او فکري امورو رعایت ډیر ضروري دی. دې دپاره چه دتاریخ د مطالعه دوران کښې د دغه غلطیانونه خان اوساتلې شي کوم چه اهل زیغ اوضلال اود جاده مستقیم نه د گمراه خلقو خاصه دد. چنانچه دا خبره دې واضحه وي چه کله یوقوم اوقبیله پارټی او جماعت حکومت ختم کړې شي او دویم قوم اوجماعت په اقتدار باندې قابض کیږي نودخپلو وراندینو حکمرانانو ټول ښه خویونه اومحاسن اوتعمیري کارونه هم په خامیانو بدو او تخریب سره تعبیرکولودپاره پوره حکومتي مشینري یوځائی کوي اوزور لگوي. په اسلامي تاریخ باندې نظر اچولوسره معلومیږي چه دحضرت حسن رضي الله عنه حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه سره دمصالحت نه پس تقریباً د ۱۳۲هجری پورې دبنو امیه حکومت وو. ددې نه پس ۱۳۲هجری په موافقت د ۷۴۹ء د بنوعباس یوسړي ابوالعباس سفاح د بنو امیه حکومت ختمولوسره د بنو عباس حکومت قائم کړو اواخیره هم بالکل ښکاره ده چه دخانداني اوقبائلي تعصباتو لاندې داخلق د بنو امیه سخت خلاف وو. لکه چه روستو راتلونکي حکومت د مخکښني حکومت خلاف وي.
ددې فطري او نفسیاتي ضابطه لاندې تاریخ اسلام د تدوین په زمانه کښې هم دغه شان صورت حال مخې ته شو. چنانچه په دویمه صدئې هجرئي کښې د بنوعباس په دورکښې عموماً د تاریخ دتدوین شروع اوشوه نو مؤرخینو په عام توگه تاریخي واقعات مرتب کولوکښې پورتنې نظریات په ذهن کښې اوساتل. او بعض مؤرخینو د خپل دور حکمرانانو د خوشحالودپاره اود امراء رضامندی مخې ته ساتلو سره دهغوی په نظرونوکښې خپل مقام پیداکولو په خاطر په خپلو تصانیفوکښې مذکوره طریقه اختیارکړه اودغه شان هغوی خپل معاشي اوتمدني حالات هم مستحکم کړل.
دنیزدې زمانې یو مشهور مؤرخ علامه شبلي نعماني رحمه الله خپل تصنیف "الانتقاد علی التمدن الإسلامي" کښې داسلامي تاریخ د تدوین یوبهترین جائزه پیش کړې ده هغه فرمائي: د اسلامي تاریخ مؤرخینو عموماً د بنو عباس په دورکښې پیدا شوي دي اودا خبره معلومه ده چه دعباسیانو په دورکښې د بنو امیه محاسن ذکرکولوبه یوسړي کښې استطاعت نه وو ځکه چه کله دبنو امیه د ښه خوبو یوځیز اتفاقاً صادرکیدلو نود هغې وینا کونکي به په قسماقسم سزا گانو سره تنگولې شو اود سپکاوی نه علاوه به نامواقف انجام سره هم مخ کولې کیدې شو. د تاریخ په دفترکښې ددې ډیر مثالونه موجوددي. (بحواله سیرت حضرت امیر معاویه رضي الله عنه ۲/۲۲-۱۲).
ددې نه علاوه تاریخي واقعات نقل کونکي راویانو نظریات اومذهبي رحجانات هم ددغه واقعاتو دبیانولودپاره اختیارکړې شوي تعبیرکښې مرکزي کردار اداکړو. خصوصاً چه کله د دغه روایت بالمعنی هم عام اجازت وو. چنانچه رافضي اوخارجي راویانو د واقعاتو حقائق هیرولوسره دخپل خان نه روایات جوړکړل اودیرزیات اعتراضات او مطاعن ئې راپیداکړل.
داخبره دې هم واضحه وي چه علماء کرامو صراحت کړې دې چه کوم روایت او حدیث هم درایت اودعقل خلاف وي یا د اصول شریعت مناقض وي نو خبرښتي چه دغه روایت موضوع دې اوددې د راویانو هیڅ اعتبارنشته. دغه شان چه کوم روایت د حس او مشاهده خلاف وي یا د قرآن اوسنت متواتره او اجماع قطعي مبائن وي نوهغه روایت هم د قبلولو قابل نه دي. (فتح المغیث شرح الفیة الحدیث، الموضوع: ۱/۲۵۰-۲۴۹).

جبیر بن مطعم رضی اللہ عنہ: داد رسول الله ﷺ صحابی حضرت جبیر (د جیم په ضمه هاء فتحه یا سکون او آخره کښې راء سره لوستلې شی) ابن مطعم (د عین کسره سره باب د ا فعال "الاطعام" نه د اسم فاعل صیغه ده)[2]

بن عدی بن نوفل بن عبدمناف بن قصی بن کلاب ابن مرة بن کعب بن لؤی بن غالب، نوفلی، قرشی، مدنی رضی اللہ عنہ دې. أبومحمد، ابوعدی او ابوسعید د دوی کنیت دې.[3] د دوی د مور نوم ام جمیل یا ام حبیب بنت سعید بن عبدالله بن ابی قیس دی. د دې تعلق بنوعامر بن لؤی سره دې. [4] ابونعیم په "معرفة الصحابة" کښې د حضرت جبیر رضی اللہ عنہ د مور نوم اونسب داسې نقل کړې دې: ام جمیل یا ام حبیب بنت شعبة ابن عبدالله بن ابی قیس بن عبدود بن نصر بن مالك بن حسل. [5] علامه مزی رحمہ اللہ هم دا اختیار کړې دې. البته هغوی ام جمیل او ام حبیب نه د ام جمیل تعیین کړې دې. [6]

علامه عبدالحي لکهنوی رحمہ اللہ لیکلی دی چه د احادیثو اورو ایاتو په وضع کونکوکښې بعض هغه خلق دی چاچه د صحابه کرامو حضراتو او د دین د امامانو بدنی او عیبونه بیانولو د پاره اود نورو مذموم اغراض اومقاصدو د تکمیل د پاره روایات وضع کړی. د هغوی دا عمل یا د عناد د وجې نه دې یاد تعصب اوفساد د وجې نه، نود دغه خلقو د روایاتو هیڅ اعتبارنشته دې تر کومې چه د هغوی یوسند معتمدنه موندلې شی. یا په سلف صالحین کښې چا په هغې باندې اعتماد کړې وی. (الأجوبة الفاضلة للأسئلة العشرة الکاملة، تحت الجواب عن السوال الأول ص:۲۹)

علامه نووی رحمہ اللہ قاضی عیاض رحمہ اللہ اوعلامه مازری رحمہ اللہ په حواله سره فرمائیلی چه مونږ له صحابه کرامو حضراتو سره د ښه ګمان ساتلو او د هربدخصلت د هغوی نه د نفی حکم راکړې شوې دې. لهذا که د هغوی باره کښې په یوروایت کښې اعتراض وی اود هغې د صحیح تاویل ګنجائش نه وی نو په داسې صورت کښې به مونږ ددې روایت د راویانوطرف ته د دروغونسبت کوو. (د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم طرف ته به د څه غلط امر انتساب نه شی کولې) (المنهاج، المعروف بشرح النووي، کتاب الجهاد باب حکم الفي: ۲۹۶/۱۲).

علامه عبدالعزیز فرهاروی رحمہ اللہ لیکلی دی که چرې د صحابه کرامونه (د بشریت په تقاضا) سره یوه داسې خبره اوشی چه د هغوی د شان سره برابره نه وی نو ددې باره کښې د اهل سنت والجماعت مذهب دادې چه ترکومې ممکن وی د هغې څه مناسب تاویل دې اوکړې شی اوکه چرې مناسب تاویل ممکن نه وی نو دغه روایت ردکولو سره سکوت اختیارول واجب دی اوطعن خو به بالیقین ترک کولې شی. خکه چه الله تعالی صحابه کرامو سره د مغفرت او جنت وعده کړې ده. (الناهیة عن طعن معاویة، ص: ۶۶).

[1] شرح الکرماني:۱۱۷/۳عمدة القاري:۲۹۷/۳إرشاد الساري:۴۹۳/۱.

[2] تهذیب الأسماء واللغات:۱۴۶/۱شرح الکرماني:۱۱۷/۳ عمدة القاري:۲۹۷/۳.

[3] الاستیعاب:۲۳۱/۱الإصابة:۲۲۵/۱ معرفة الصحابة:۴۳۱/۱التاریخ الکبیر:۲۲۳/۲المعجم الکبیر:۱۲/۲ تهذیب الأسماء:۱۴۶/۱ تاریخ الإسلام:۳۰۰/۲البدایة والنهایة:۴۹/۸ الجرح والتعدیل:۴۴۵/۲ الثقات:۵۰/۳ تهذیب التهذیب:۶۳/۲ إکمال تهذیب الکمال:۱۶۹/۳.

[4] الاستیعاب:۲۳۱/۱الإصابة:۲۲۵/۱.

[5] معرفة الصحابة:۴۳۱/۱.

[6] تهذیب الکمال:۵۰۷/۴.

شيوخ حديث: هغوى رضي الله عنه دَ حضوراقدس ﷺ نه نيغ په نيغه روايت دَ حديث كوى. (۱)

تلامذه: دَهغوى رضي الله عنه نه دَ حديث روايت كونكوكښې ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف، سعيدبن مسيب، سليمان بن صرد، ابوسروعه عقبه بن الحارث رضي الله عنهما، عبدالله بن باباه المخزومى، عبدالله بن ابى سليمان، عبدالرحمن بن أذينه، على بن رباح اللخمى، محمدطلحه بن يزيد بن ركانه،يحيى بن عبدالرحمن بن حاطب، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، عبدالرحمن بن ازهر او دَهغوى خامن محمدبن جبير بن مطعم او نافع بن جبير بن مطعم رحمهم الله شامل دى. (۲)

دَ رواياتو شمير: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه دَ رسول الله ﷺ نه ۶۰ احاديث نقل كړى دى. په دې كښې ۶ بخارى اومسلم دواړو نقل كړى دى. درې داسې دى كوم چه صرف امام بخارى رحمه الله نقل كړى دى. او امام مسلم رحمه الله دَ يو روايت نقل كولوكښې منفردې دې.(۳)

دَ ژوند حالات: هغوى رضي الله عنه شريف اومطاع سړې وو. دَ هغوى رضي الله عنه شمير دَ خپلې زمانې دَ قريشو شيوخوكښې كيدلو.(۴) مصعب زبيرى وائى چه جبير بن مطعم رضي الله عنه حليم او دَ قريشو دَ سردارانونه وو اوخلقو به دَهغوى نه دَ نسب باره كښې استفاده كوله.(۵)

ابن اسحاق دَ يعقوب بن عتبه نه نقل كړى دى چه جبيربن مطعم رضي الله عنه په قريشو كښې دَ قريشو او ټولو اهل عرب انساب دَ ټولو نه زيات پيژندونكې وو هغه به فرمائيل چه ما دَ انساب علم دَ حضرت ابوبكر رضي الله عنه نه حاصل كړې دې او حضرت ابوبكر رضي الله عنه دَ ټولو نه زيات دَ نسبونو علم لرونكې وو.(۶)

دَ زبير بن بكار په روايت كښې دى چه كله دَحضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه په خدمت كښې دَ نعمان بن منذر توره راوړې شوه نوهغوى جبير بن مطعم رضي الله عنه ته اوفرمائيل (جبير بن مطعم دَ قريشو دَ نسب دَعلماؤ نه وو) چه تاسو به دَنعمان بن منذر كوم طرف ته نسب كولو؟ نو جبير بن مطعم رضي الله عنه په جواب كښې اووئيل دَ قنص ابن معدطرف ته به مو نسب كولو.(۷)

حضرت عمر رضي الله عنه دَ نعمان بن منذر توره حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه ته وركړې وه.(۸)

دَ اسلام قبلول: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه كله اسلام راوړلې؟ په دې باره كښې مختلف اقوال نقل كړې شوى دى. ① رومبې قول دادې چه هغوى رضي الله عنه دَ فتح مكه په موقع باندې اسلام راوړې دې په دې وجه بعض حضراتو دهغوى شمير په مؤلفة القلوب كښې كړې دې. دَ چا اسلام چه ښكلې شوې وو

---

(۱) تهذيب الكمال:۵۰۶/۴ تهذيب التهذيب:۶۴/۲.
(۲) تهذيب الكمال:۵۰۷/۴سير أعلام النبلاء:۹۶/۳-۹۵ الإصابة:۲۲۶/۱ معرفة الصحابة:۴۳۱/۱تهذيب التهذيب:۶۴/۲.
(۳) تهذيب الأسماء واللغات:۱۴۶/۱شرح الكرمانى:۱۱۷/۳عمدة القارى:۲۹۷/۳.
(۴) سير أعلام النبلاء:۹۵/۳.
(۵) الاستيعاب:۲۳۰/۱ البداية والنهاية:۴۹/۸ أعلام النبلاء:۹۷/۳.
(۶) تهذيب الكمال:۵۰۸/۴ الاستيعاب:۲۳۰/۱ سير أعلام النبلاء: ۹۷/۳.
(۷) سير أعلام النبلاء:۹۷/۳ تهذيب الكمال:۵۰۹/۴-۵۰۸.
(۸) تهذيب الكمال:۵۰۹/۴ سير أعلام النبلاء:۹۷/۳.

یعنې پوخ او کامل ایمان نې وو. دا قول ضعیف دې چه اکثرو حضراتو په قیل سره نقل کړې دې.(۱) ② دویم قول دادې چه هغوی ﷺ دَ فتح مکه نه وړاندې اسلام راوړې وو. (۲)③ دریم قول دادې چه هغوی ﷺ دَ خیبر دَ واقعه نه مخکښې ایمان راوړلې وو.(۳) ④ څلورم قول دادې چه هغوی ﷺ دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې اسلام راوړې.(۴) ⑤پنځم قول دادې چه هغوی دَ فتح خیبر په کال اسلام راوړې.(۵)

راجح قول: پنځم قول راجح او اصح دې ځکه چه په څلورم او پنځم قول کښې څه تضاد نشته دې ځکه چه دَدواړو مقصد هم یو دې. هغه داسې چه څلورم قول دادې چه هغوی ﷺ دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې اسلام قبول کړې او پنځم قول دادې چه دَفتح خیبر والا په کال نې اسلام قبول کړې. اودَفتح خیبر واقعه دَ صلح حدیبیه او فتح مکه په مینځ کښې پیښه شوې ده. لهذا دَ پنځم قول په رڼا کښې دَ څلورم قول نتیجه هم هغه راوځی چه هغوی ﷺ دَخیبر والا په کال اسلام قبول کړې وو. دویمه وجه دَ ترجیح دپنځم قول داده چه ابن کثیر ﷫ البدایة والنهایة کښې دَ دې دَ اصح کیدو تصریح فرمائیلې ده.(۶) والله اعلم بالصواب.

دَأساري بدر واقعه: حضرت جبیربن مطعم ﷺ دَ اسلام راوړلو نه مخکښې دَ حضورپاك په خدمت کښې دَ بدر دَ قیدیانو دَ فدیه په سلسله کښې راغلې وو. دا واقعه پخپله هم دَهغوی نه روایت ده. چنانچه حضرت جبیر بن مطعم ﷺ وائی: ما حضورپاك صحابه کرام ﷺ ته دَ مابنام یا دَ ماسخوتن مونځ ورکولوسره اولیدلو. دَ حضورپاك دَقراءت آواز دَ جمات نه باهر راتللو. ما چه واوریده نو حضورپاك دا آیت تلاوت کولو ﴿اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ﴾ (۷)حضرت جبیر ﷺ وائی لکه چه دې آیت زما په زړه باندې پرتې دَ کفر پردې لرې کړې. یو روایت کښې دی ((فأخذني من قراءته کالکرب))(۸) یعنې دَ رسول الله ﷺ قراءت زه بې آرامه کړم او په ما نې څه چل اوکړو. بعض روایاتو کښې سورت طور اودَدې دَ شروع آیات ﴿وَالطُّوْرِ ۝ وَكِتٰبٍ مَّسْطُوْرٍ ۝ فِيْ رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ ۝﴾(۹)دَ لوستلو تذکره راغلې ده.(۱۰)

---

(۱) الاستیعاب:۲۳۱/۱-۲۳۰ الإصابة۲۲۶/۱ البدایة والنهایة:۴۹/۸ سیرأعلام النبلاء:۹۵/۳ تهذیب ا لکمال:۵۰۶/۴ إکمال تهذیب الکمال:۱۶۹/۳ الثقات:۵۰/۳ تهذیب التهذیب:۶۴/۲

(۲) الإصابة:۲۲۶/۱.

(۳) تهذیب الکمال:۵۰۶/۴تهذیب الأسماء واللغات:۱۶۹/۱.

(۴) الإصابة:۲۲۶/۱معرفة الصحابة:۴۳۱/۱إکمال تهذیب الکمال:۱۶۹/۳.

(۵) الاستیعاب:۲۳۰/۱البدایة والنهایة:۴۹/۸تهذیب التهذیب:۶۴/۲

(۶) البدایة والنهایة:۴۹/۸.

(۷) الطور:۷ بیشکه عذاب ستا دَ رب به کیږی.(ترجمه شیخ الهند ﷫)

(۸) سیرأعلام النبلاء:۹۶/۳ المعجم الکبیر للطبرانی:۱۱۶/۲ رقم:۱۴۹۸.

(۹) سورت طور:۲-۱ قسم دې دَ طور اودَ لیکلې شوی کتاب په کولاؤ پاڼرو کښې. (ترجمه شیخ الهند ﷫)

(۱۰) المعجم الکبیر للطبرانی:۱۱۶/۲-۱۱۵ رقم: ۱۵۰۱-۱۴۹۱.

په يو بل روايت كښې دَحضرت جبير رضي الله عنه نه دانقل دي چه ما حضورپاك نه دا آيت تلاوت كولو سره واؤريدو ﴿ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ۞ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ۞ ﴾ (۱)
حضرت جبير رضي الله عنه وائي دَدې آيت په اوريدو سره نيزدې وه چه زما زړه الوتې وې. يعني دَ آيت او رسول الله ﷺ دَ قراءت په تاثيرسره په زړه كښې يو دَ بې آرامئ كيفيت پيدا شو او نيزدې وه چه زړه مې دَ كفر څادر شلولې وې او بهر راوتلې وې. دَ بخارى شريف په روايت كښې دى «وذلك أول ماوقر الإيمان فى قلبى» يعنى په رومبى ځل زما په زړه كښې اسلام په دې موقع داخل شوې وو.(۲)
حضرت جبير رضي الله عنه وائي چه كله رسول الله ﷺ مونځ وركولونه فارغ شو نوما دَ حضورپاك ته دَ أسارىٰ (قيديانو) دَ بدر باره كښې درخواست اوكړو(چه دوى په فديه اخستو سره خلاص كړى) حضورپاك ارشاد اوفرمائيلو كه چرې ستا پلار ژوندې وې اوهغه ما سره دَدوى باره كښې خبره كړې وى نوما به دَهغه سفارش قبلولو. بعض روايا توكښې دى چه حضورپاك اوفرمائيل كه چرې ستا پلار ژوندې وې يا مطعم بن عدى ژوندې وې اوهغه ماسره دَ كفردَ ګندګئى نه ډكو دې خلقو باره كښې خبره كړې وى نوما به دَ هغوى دَ خاطره دوى آزادول.
دَ مطعم بن عدى احسانات: حضوراكرم دَ هغه دَ پلار مطعم بن عدى باره كښې دَ دې خيالاتو اظهارځكه اوكړو چه دَ مطعم په حضورپاك باندې څه احسانات وو. هغه دَ نورو كفار قريشو په شان حضورپاك اودَهغوى صحابه كرامو ته تكليفونه اوسزاګانې نه وې وركړې. مطعم بن عدى دَ اشراف قريش نه وو اودَ نسب عالم هم وو.
حضورپاك ﷺ طائف كښې بنوثقيف ته دَ دين حنيف دعوت وركولودَپاره تشريف يوړو اودَ اهل طائف شريرُ او بدمعاشانو هلكانو دَ لاسه زخمى شو واپس راغلو نوحضورپاك ته مطعم بن عدى پناه وركړه او حضورپاك په تسلئ سره عمره اداكړه. دغه شان قريشو چه كله دَ حضورپاك اودَهغوى دَ صحابه كرامو سره مقاطعه او بائيكاټ اوكړو اوحضورپاك ئې په شعب ابى طالب كښې په پناه اخستو باندې مجبوركړو او په دې باره كښې ئې يوه معاهده اوليكله او په بيت الله كښې ئې زوړندكړه نومطعم بن عدى هم دَ هغه خلقو نه وو چه دا كاغذ ئې راكوز كړو او وئې شلولو اودَ مقاطعه دَ ختمولو اعلان ئې اوكړو په كوم سره چه هغه مقاطعه او بائيكاټ ختم شو. مطعم بن عدى دَ واقعه بدر نه اووه مياشتې وړاندې صفر ۲ هجرى كښې دَ كفر اوشرك په حالت كښې انتقال شو. هغه وخت دَهغه عمر ۹۰كال نه زيات وو. په مكه مكرمه كښې په جحون نومې ځائې كښې دَ اهل مكه په قبرستان كښې خښ شو.(۳) ابوالحجاج مزى رحمه الله فرمائى دَ هجرت نه يوكال پس دَهغه انتقال شوې.(۴)

---

(۱) سورت طور:۳۶-۳۵آيا هغه جوړ شوې دې خپل په خپله هم هغه ياهم هغه دي جوړونكې يا هغه جوړكړل آسمانونه اوزمكې، هيڅوك نشته ولې هغوى يقين نه كوى.(ترجمه شيخ الهند رحمه الله).
(۲) رواه البخارى فى كتاب المغازى باب رقم:۴۰۲۳ وفى كتاب التفسير، سورة الطور رقم:۴۸۵۴ وبتكرر ايضاً رقم:۷۶۵، ۳۰۵۰ الإصابة:۲۲۶/۱ البداية والنهاية:۴۹/۸.
(۳)دَدې پوره واقعه دَتفصيلاتودَپاره اوګورئى: الاستيعاب:۲۳۱/۱-۲۳۰ الإصابة:۲۲۶/۱ البداية والنهاية:۴۹/ المعجم الكبير:۱۱۸/۲-۱۱۴ تهذيب الكمال: ۵۰۸/۴-۵۰۷ سير أعلام النبلاء:۹۵،۹۸/۳.
(۴) تهذيب الكمال:۵۰۸/۴.

حضرت جبير بن معطم رضي الله عنه ته دا عزت هم حاصل دې چه هغوی د دريم خليفه شهيد مظلوم او شهيدقرآن حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه خښونكوكښې شامل وو او وهم هغوی د حضرت عثمان رضي الله عنه جنازه كړې وه.[1]

عهدې اومناصب: ابواحمدعسكری رحمه الله وائي حضرت جبير رضي الله عنه په هغه خلقوكښې ووڅوك چه به خلقو حَكم جوړول. حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه اوحضرت طلحه بن عبيد الله رضي الله عنه په خپله څه مسئله كښې هغوی رضي الله عنه حَكم جوړ كړې وو.[2]

خليفه بن خياط حضرت جبير رضي الله عنه د حضرت عمر رضي الله عنه د طرف نه د كوفه په ګورنرانوكښې شميركړې دې. حضرت عمر رضي الله عنه هغه دحضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه نه اول د كوفې ګورنرجوړكړې وو.[3]

وفات: دهغوی رضي الله عنه د وفات په كال كښې اختلاف دې. امام نووی رحمه الله ۵۴ هجری نقل كړې دې.[4]حافظ ابن حجر رحمه الله الاصابة كښې ۵۷، ۵۸ او ۵۹ هجری دريواړه "او" سره نقل كړی دی.[5] ابواحمد عسكری رحمه الله ۵۶ هجری نقل كړې دې.[6]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه په مدينه منوره كښې ۵۷هجری كښې وفات شوې اوپه قيل سره نې نقل كړی دی چه دحضرت معاويه رضي الله عنه د خلافت په دوركښې ۵۹هجری كښې انتقال شوې. [7] محمدبن سعد رحمه الله الطبقات الكبيركښې دغه پورتنې قول نقل كړې دې مګر د وفات كال نې نه دې نقل كړې. [8]

ابن حبان رحمه الله په قيل سره نقل كړې دی چه حضرت جبير رضي الله عنه او رافع بن خديج رضي الله عنه هم په يوه ورځ انتقال شوې وو او رافع بن خديج رضي الله عنه باره كښې نې اوونيل چه دهغه ۷۳ يا ۷۴ هجری كښې انتقال شوې وو.[9] مدائنی رحمه الله وائی ۵۸هجری كښې وفات شوې.[10]

ابن كثير رحمه الله فرمائی مشهور دادی چه حضرت جبير ۵۸هجری كښې وفات شوې او قيل سره ۵۹هجری قول هم نقل كړې دې.[11]

علامه مزی رحمه الله او ابن حبان رحمه الله د وفات كال ۵۹هجری نقل كړې دې. هم دغه قول د خليفه بن خياط، هيثم بن عدی او ابن قتيبه هم دې.[1]

---

[1]) تهذيب الكمال: ۵۰۷/۴.
[2]) إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۹/۳ تهذيب التهذيب: ۶۴/۲
[3]) سير أعلام النبلاء: ۹۷/۳.
[4]) تهذيب الأسماء واللغات: ۱۴۷/۱.
[5]) الإصابة: ۲۲۶/۱.
[6]) تهذيب التهذيب: ۶۴/۲ إكمال تهذيب الكمال: ۱۶۹/۳.
[7]) الاستيعاب: ۲۳۱/۱.
[8]) إكمال تهذيب الكمال: ۱۷۰/۳.
[9]) كتاب الثقات: ۵۰/۳ إكمال تهذيب الكمال: ۱۷۰/۳.
[10]) تهذيب الكمال: ۵۰۹/۴ سير أعلام النبلاء: ۹۹/۳.
[11]) البداية والنهاية: ۴۹/۸.

شرح حديث

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما أنا فأفيض على رأسي ثلاثا: يعنى حضرت جبير رضي الله عنه وائى چه رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائيلو زه خو په (غسل كښې په خپل سرباندې درې لپه (اوبه) بهيوم.

قوله: أما: لفظ أمّا دَهمزه فتحه او ميم په تشديدسره دَحروف شرط نه دې. كله دَتفصيل اوكله دَتاكيددَپاره استعماليږي. أمّا حرف شرط او فعل شرط په ځائى باندې وى. دې نه پس جواب شرط ذكر كيږي. دَ دواړو په مينځ كښې دَ ربط دَپاره په جواب شرط باندې فاء جزائيه لازميږى لكه "أما أنا فلا أقول غيرالحق" په اصل كښې "مهما يكن من شيء فلا أقول غير الحق" وو "مهما يكن من شيء" حذف كولوسره أمّا دَهغې په ځائى جوړكړې شو. دَ أمّا تفصيليه مثال ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۝ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ۝ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ۝﴾ (٢)كه چرې په كلام كښې تاكيد مقصودوى اودَ يوكار لا محال بيانول وى نو بيا أمّا تاكيديه راوړلې شى لكه "أما خالد فشجاع" (٣)

فأفيض: أفيض دَهمزه ضمه سره باب دَ افعال نه الافاضة نه واحد متكلم صيغه ده. اوبوبهيولوته وائى.(٤)

دَ الإفاضة تحقيق كتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل دَ رومبى حديث لاندې "ثم يفيض الماء على جسده كله" لاندې تيرشوې دې.

دَ "أما" قسيم سره متعلق يوبحث: علامه كرمانى رحمه الله وغيره په دې موقع باندې يواعتراض نقل كړې دې چه ځوك اووائى "أمّا" خودَتفصيل بيانولودَپاره راوړلې شى نودَدې قسيم اومقابل چرته دې؟ (٥)

دَعلامه كرمانى رحمه الله جواب: علامه كرمانى رحمه الله دَ اعتراض كولونه پس دَدې په جواب كښې فرمائيلى دى چه "أمّا" هروخت دَقسيم تقاضا اوكړى دا ضرورى نه ده اوكه چرې مونږ دا اومنو چه "أمّا" دَپاره قسيم كيدل ضرورى دى نوبيا دلته قسيم محذوف دې. سياق په دې باندې دلالت كوى.

امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې (جبير بن مطعم رضي الله عنه نه نقل كړى دى) "أن الصحابة تماروا في صفة الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال صلى الله عليه وسلم: "أما أنا فأفيض (أي) وأما غيري فلا يفيض أوفلا

---

(١) تهذيب الكمال:٥٠٩/٤ كتاب الثقات:٥٠/٣ سير أعلام النبلاء:٩٩/٣ تهذيب التهذيب:٦٤/٢ تهذيب الأسماء واللغات:١٤٧/١.

(٢) الضحى:٩—١١ ترجمه: پس چه څوك څه يتيم وى هغه مه رټه اوڅه چه غواړى هغه مه رټه او كوم چه احسان دې ستادَ رب پس بيان ئى كړه.

(٣) جامع الدروس العربية:١٩٥/٣ إرشاد السارى:٤٩٣/١ شرح ابن عقيل:٥٢/٤ شرح الرضى على الكافية:٥٠٤/٤ أوضح المسالك ألى ألفية ابن مالك:٢١٠/٤-٢٠٩ مغنى اللبيب عن كتب الأعاريب:١١٨/١-١١٧.

(٤) شرح الكرمانى:١١٧/٣ فتح البارى:٤٨٤/٢ عمدة القارى:٢٩٨/٣ أرشاد السارى:٤٩٣/١ تحفة البارى:٢٢١/١.

(٥) شرح الكرمانى:١١٧/٣ عمدة القارى:٢٩٨/٣.

أعلم حاله كيف يعمل ونحوه....". (۱)يعنی دَحضرات صحابه كرامو ﷺ په مينځ كښې دَحضورپاك په مجلس كښې دَ غسل دَ صفت باره كښې بحث اوشو. نوحضورپاك اوفرمائيل زه خو په غسل كښې په خپل سر باندې درې لپې اوبه بهيوم. (يعنې) باقی پاتې شوه خبره زما نه علاوه خلقو، ياخوهغوی اوبه نه بهيوي يا ماته نه ده معلومه چه هغوی څنګه غسل کوی... تقديری عبارت به داسې شی: مهمايكن من شئ فأناأفيض ثلاثاأي ذلك حاصل على جميع التقديرات. (۲)

يعنې چه څه هم وی (كه هريواحتمال واخستې شی) زه په غسل كښې په خپل سرباندې درې لپې اوبه بهيوم. حافظ ابن حجر رحمه الله او شيخ الاسلام زكريا انصاری رحمه الله علامه قسطلانی رحمه الله اوعلامه كورانی رحمه الله دَ څه كمی زياتی سره دغه پورتنئ جواب نقل كړې دې. (۳)

دَعلامه عينى رحمه الله تحقيق: علامه عينى رحمه الله دَدې اعتراض په جواب كښې دَعلامه كرمانی رحمه الله وغيره ذكركړې شوې توجيه ردكړې ده چه دلته دَ أما قسيم محذوف دې كوم چه دَ صحيح مسلم په روايت كښې ذكر دې. دَ علامه عينى رحمه الله تحقيق په دې باره كښې دادې چه أمّا دلته په حديث كښې دَ تاكيدډپاره دې نه چه دَتفصيل دپاره، لهذا نه دَ قسيم څه ضرورت شته اونه دَ دې محذوف منلو څه حاجت شته. ددې تفصيل دادې چه أمّا دَهمزه فتحه او ميم په تشديدسره حرف شرط دې. كله دَتفصيل اوكله دَتاكيد دپاره راوړلې شی. دَ شرط دپاره دَ استعماليدلو دليل دادې چه كوم ځاني دَ شرط دپاره راځې هلته به دَدې نه پس فاء جزائيه لازمًا راځی لكه﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾ (۴)
(په مثال كښې أمّا دَ شرط دپاره دې په دې وجه دَ دې په جزا باندې فاء راوړلې شوې ده).
كله أمّا دَ تفصيل دپاره راځی لكه ﴿ أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ...... وَأَمَّا الْغُلَامُ...... وَأَمَّا الْجِدَارُ ﴾ (۵).
(دې آياتونوكښې أمّادَ تفصيل دپاره دې) اوكله أمّا صرف دَ تاكيدډپاره راځی علامه زمخشری دا ذكر كړې دې هغه وائی چه دَ أمّا فائده په كلام كښې داده چه تاسو دادَ تاكيد دپاره واخلئ لكه زيد ذاهب كښې كه چرې تاسو دَدې خبرې اراده كوئ چه زيد به لامحال ځی اوهم دَدې په اهتمام كښې لګيان دې اودادَ هغه پوخ عزم او اراده ده نوتاسو دَ دغه تاكيد دَښكاره كولودپاره به أمّا راوړئ اوداسې به وائئ أمّا زيد فذاهب.

---

(۱) تمام الحديث ولفظه: عن جبير بن مطعم قال: تماروا في الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال بعض القوم: أما أنا، فإني أغسل رأسي كذا وكذا، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "أما أنا فإني أفيض على رأسي ثلاث أكف" الصحيح للإمام مسلم، كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً، رقم:۷٤۰ (۳۲۷)
(۲) شرح الكرماني:۱۱۷/۳،عمدة القاري:۲۹۸/۳.
(۳) فتح الباري للعسقلاني:٤٨٤/٢ تحفة الباري:۲۲۱/۱إرشادالساري:٤٩٣/١الكوثر الجاري للكوراني:٤١٢/١.
(۴) البقرة:۲۶،ترجمه: نوچه كوم خلق مؤمنان دی هغوی يقينًا پيژنی چه دا مثال ټيك دې. (ترجمه: ازشيخ الهند رحمه الله).
(۵) الكهف:۸۰-۷۹ ترجمه: هغه چه كومه كشتئ وه نود يوڅو محتاجانو چه كوم محنت ئې كولو په درياب كښې..... اوهغه كوم هلك چه وو نودَهغه مور پلار وو ايمان والا...... اوهغه كوم ديوال چه وو دَ دوو يتيمانو هلكانو وو. (ترجمه: از شيخ الهند رحمه الله)

دغه شان په حدیث باب کښې هم أما صرف دَتاکیددَپاره دي اومقصد هم دَ دې خبرې تاکید دې چه حضورپاک به په غسل کښې په سرمبارک باندې درې لپې اوبه اچولې لهذا دلته دَقسیم هیڅ حاجت نشته او نه دَدې خبرې ضرورت دې چه داسې اوونیلې شی چه دلته قسیم محذوف دې.[1]

په علامه کرمانی رحمه الله او علامه ابن حجر رحمه الله دَعلامه عینی رحمه الله رد: علامه کرمانی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغیره أماتفصیلیه منلوسره دَمسلم شریف روایت دَدې دَپاره په توګه دَ قسیم محذوف ګنړلې وو نوعلامه عینی رحمه الله یو خودا اوخودل چه دلته أمَا دَ تاکید دَ پاره دې او دویم نې دااوخودل چه په مسلم شریف کښې دَ ابوالاحوص عن ابی إسحاق په طریق سره کوم روایت ذکردې چه «تماروافی الغسل عندالنبی صلی الله علیه وسلم فقال بعض القوم: أما أنا فأغسل رأسی بکذا وکذا....» بعض حضراتو علامه کرمانی رحمه الله او ابن حجر رحمه الله وئیلی دی چه داحدیث دَباب دَ قسیم محذوف دې.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ مسلم شریف دا روایت دَ قسیم محذوف منلو هیڅ حاجت نشته دې څکه چه دا ضروری ده چه هرکلام ته دهغې دَمقتضاء حال مطابق دَ هغې حق ورکړې شی. یعنی هغه هم په هغه ځائی کیخودې شی او دَهغې تشریح هم دَهغې دَ مقام دَ مقتضٰی مطابق اوکړې شی لهذا ددې خبرې په رڼاکښې دَدې څیز هیڅ حاجت او ضرورت نشته دې چه دَحدیث باب دَپاره دَمسلم شریف دَ روایت نه څه څیز محذوف اومقدر اومنلې شی.[2]

ثلاثا: دَ ثلاثًا نه "ثلاث أکف" (درې لپې) مراد دی.[3]

دَمسلم شریف په روایت کښې "ثلاث أکف" تصریح ده.[4]مطلب دا شو چه درې لپې، هره لپه په دواړو لاسونوسره ډک بهیول وی.[5]

په دواړو لاسونو دَ لپې ډکولو دلیل: هریولپه په دواړو لاسونو باندې دَ ډکولودلیل یوخو دَ امام احمد رحمه الله روایت دې. «فأخذ ملءکفی ثلاثاً، فأصب علی رأسی»[6] یعنی زه دواړه لاسونه ډک کړم درې خل اوبه اخلم او په خپل سرباندې بهیوم. دَ امام احمد رحمه الله په دویم روایت کښې کوم چه دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه نقل دې «کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصب بیدیه علی رأسه ثلاثاً»[7]یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم به په خپل لاس مبارک سره په خپل سر باندې درې خل اوبه بهیولې. دَحضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دی «کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصب بیدیه علی رأسه ثلاثاً»[8]یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم به په خپلو دواړو لاسونو مبارکو سره په خپل سرباندې درې خل اوبه بهیولې.

---

[1]) عمدة القاری:۲۹۸/۳أرشاد الساری:۱/٤۹۳.

[2]) عمدة القاری:۲۹۸/۳.

[3]) عمدة القاری:۲۹۸/۳الکوثر الجاری:۱/٤۱۲إرشادالساری: ۱/ ٤۹۳.

[4])الحدیث رواه مسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب استحباب إفاضة الماء علی الرأس وغیره ثلاثا رقم :۳۲۷."ثلاث أکف"

[5]) عمدة القاری:۲۹۸/۳إرشادالساری:۱/٤۹۳ الکوثر الجاری:۱/٤۱۲ المنهاج للإمام النووی: ٤/ ۲۳٤.

[6]) مسندأحمد بن حنبل، مسند جبیر بن مطعم رضی الله عنه: ۷۲۸/۵ رقم:۱۶۸۷۰ عمدة القاری:۲۹۸/۳ فتح الباری لابن رجب الحنبلی:۱/۱٤۸.

[7]) مسند الإمام أحمد بن حنبل مسند أبی هریرة رضی الله عنه: ۷۷/۵رقم الحدیث: ۷٤۱۲.

[8]) مسندالإمام أحمد بن حنبل، مسند جابر بن عبدالله الأنصاری رضی الله عنه:۶۷/۳ رقم الحدیث:۱٤٤۸۳.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په حديث كښې ثلاثًا لفظ په دې خبره باندې دلالت كوى چه په صحابه كرامو كښې بعضو دا اووئيل «فإني أغسل رأسي كذاوكذا» نوهغوى دَ دريو خلو نه زياتې اوبه بهيول مراد اخستل (۱)

دَ رسول الله ﷺ نه سوال كونكى څوك وو؟ دَ حضورپاك نه په دې باره كښې سوال كونكى دَ وفد ثقيف خلق وو لكه چه دَمسلم شريف وغيره په روايت كښې دى «أن وفد ثقيف سألوا النبى صلى الله عليه وسلم..... فقال: أما أنا فأفرغ على رأسي ثلاثًا» (۲) يعنى دَ ثقيف وفد دَحضورپاك ﷺ نه په غسل كښې په سرباندې دَ اوبو بهيولو باره كښې سوال اوكړو نوحضورپاك ورته اوفرمائيل زه خو په خپل سرباندې درې خل اوبه بهيوم. دَطبرانى په مرفوع روايت كښې دى «ثم تفرغ على رأسك ثلاث مرات تدلك رأسك كل مرة» (۳) يعنى بيا تاسو په خپل سرباندې درې خل اوبه اوبيهونى او دَ هرخل اوبو بهيولوسره خپل سر مږنى.

دَ ثلاثًا نه تكرار مراد دى كه استيعاب؟ حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى دى چه په ثلاثًا كښې دوه احتماله دى ياخودَدې نه تكرار مراد دې يا په ټول بدن باندې اوبه بهيول مرا دى. ليكن هم دَدې باب په آخره كښې دَحضرت جابر رضى الله عنه دَ روايت نه مخكښې احتمال قوى كوى. (۴)

علامه عينى رحمه الله سابق كښې تيرشوى دَ مسند احمد او طبرانى روايات ذكركولونه پس فرمائى چه په دې احاديثو سره دَحافظ ابن حجر رحمه الله هغه قول ساقط كيږى چه ثلاثًا كښې دوه احتمال دى. (۵) څكه چه دَدې احاديثونه معلوميږى چه مقصد په سرباندې اوبه بهيول دى په دې كښې دويم بل هيڅ احتمال نشته دې.

قوله ::وأشار بيديه: او حضورپاك په خپلو دواړو لاسونو سره اشاره كولو كښې لپې جوړول اوخودل. داد حضرت جبير رضى الله عنه كلام دې دَ أشار فاعل حضورپاك دې. (۶) په دې سره دَدې خبرې تائيد كيږى چه هر يولپه په نى په دواړو لاسونو سره ډك بهيولو. (۷)

قوله ::كلتيهما: دَ اكثرو حضراتو په روايت كښې كلتيهما دې. دَ كشميهنى په روايت كښې كلاهما دې او ابن التين په روايت كښې كلتاهما نقل كړې دې. (۸)

(۱) فتح البارى:۴۸۴/۲.

(۲) صحيح مسلم كتاب الحيض باب أستحباب إفاضة الماء على رأس وغيره ثلاثًا رقم:۳۳۰ فتح البارى: ۴۸۴/۲ عمدة القارى: ۲۹۹/۳.

(۳) إتحاف الخيرة المهرة، كتاب الحيض:۴۰۲/۱ رقم ۳/۷۳۰ دارالوطن، الرياض الطبعة الأولى ۱۴۲۰هجرى عمدة القارى: ۲۹۹/۳

(۴) فتح البارى:۴۸۴/۲.

(۵) عمدة القارى:۲۹۹/۳.

(۶) شرح الكرمانى:۱۱۷/۳عمدة القارى:۲۹۹/۳ إرشاد السارى:۴۹۳/۱.

(۷) عمدة القارى:۲۹۹/۳.

(۸) شرح الكرمانى:۱۱۸/۳-۱۱۷ فتح البارى:۴۸۴/۲ تحفة البارى:۲۲۱/۱ عمدة القارى:۲۹۹/۳ إرشادالسارى:۴۹۳/۱ الكوثر الجارى:۴۱۲/۱ التوشيح:۲۴۴/۱.

دکلتیهما راوړلو وجه داده چه په یدیه کښې بدین تثنیه مؤنث دې. په دې وجه دتاکید کلتاسره راوړلې شو دکوم حالت جری یاء سره چه راځي. دجمهورو نحویانو هم دغه مذهب دې.(۱) دَ کشمیهنی په روایت کښې کلاهما دې چونکه یدین لفظ مذکر دې په دې وجه دَ لفظ رعایت کولوسره کلا راوړلې شو.(۲) دَ ابن التین په روایت کښې کلتاهما دې یدین چونکه معنًا مؤنث دی نو په دې اعتبارسره کلتا راوړلې شوې دې.

دکلاهما او کلتیهما دَ مرفوع کیدو دوهمې وجه: باقی پاتې شوه خبره دَ کشمیهنی او ابن التین دَ روایت کلاهما او کلتاهما مرفوع راوړل. نودا دَ بنو حارث بنوخثعم بنو زید بنوکنانه او بنو هجیم وغیره دَ مذهب مطابق دې. ددې حضراتو په نیزدَ تثنیه اعراب په دریواړو حالتونو رفع نصب اوجر کښې الف سره راځی.(۳)

لکه څنګه چه دَ شاعر په دې قول کښې دی:

إن أباها وأبا أباها قد بلغا في المجد غايتاها (۴)

ترجمه: بیشکه دَ هغه پلار اونیکه یقینًا دواړه په عزت کښې دَهغې انتهاء ته رسیدلی دی.

په دې شعرکښې دَ تثنیه غايتاها حالت نصبی الف سره راوړلې شوې دې.

دوېمه وجه: دَ کشمیهنی او ابن التین په روایت کښې کلاهما اوکلتاهما دَمرفوع کیدو یوه بله وجه دا هم بیان کړې شوې ده چه کلاهما اوکلتاهما (علی تقدير اللفظ والمعنى) ما قبل نه قطع کولوسره مستقل جمله اومنلې شي. دا مبتداء جوړولوسره خبر محذوف رااویستلې شي نو تقدیری عبارت به داسې شي: کلاهما یاکلتاهما مشاركهما.(۵)

فائده: صاحب مغني اللبيب ابن هشام انصاری رحمه الله وغیره کلاوکلتا دَ بحث په ذیل کښې ددې خبرې وضاحت کړې دې چه کلا دَماقبل دپاره تاکیدهم جوړولې شی اودَماقبل نه منقطع کولوسره مبتداء هم جوړولې شی.(۶)

---

(۱) شرح الرضى على الكافية:۱/۸۰-۷۹،۷۴ شرح الأشمونى:۱/۵۸ شرح ابن عقيل:۱/۵۸ أوضع المسالك:۱/۴۷شرح قطرالندى ص:۶۵ شرح شذور الذهب ص:۵۲-۵۱.

(۲) تحفة الباري:۱/۲۲۱عمدة القاري:۳/۲۹۹ إرشادالساري:۱/۴۹۳ التوشيح:۱/۲۴۴.

(۳) شرح الأشمونى:۱/۵۸شرح ابن عقيل:۱/۵۸ شرح شذور الذهب ص:۵۴ شرح الكرماني:۳/۱۱۸ فتح الباري:۲/۴۸۴ تحفة الباري:۱/۲۲۱ إرشاد الساري:۱/۴۹۳ الكوثر الجاري:۱/۴۱۲ التوضيح لابن الملقن:۴/۵۵۸.

(۴) الرجز لرؤبة فى ملحق ديوانه ص:۱۶۸ وله أولأبى النجم فى الدرر:۱/۱۰۶ شرح التصريح:۱/۶۵ شرح شواهدالمغنى:۱/۱۲۷، ۲/۵۸۵ المقاصدالنحوية:۱/۱۳۳، ۳/۶۳۶ وله أو لرجل من بنى الحارث فى خزانة الأدب:۷/۴۵۵،۴۵۳، ۴/۱۰۵ أسرار العربية:ص۴۶ الإنصاف ص:۱۸أوضح المسالك:۱/۱۴۶،۱۴۴ تلخيص الشواهد ص:۵۸ رصف المبانى ص:۲۳۶،۲۴ سرصناعة الاعراب:۲/۷۰۵ شرح الأشمونى:۱/۲۹ شرح ابن عقيل ص:۳۳ شرح المفصل:۱/۵۲ مغنى اللبيب:۱/۳۸همع الهوامع:۱/۳۹.

(۵) فتح الباري:۲/۴۸۴ التوشيح:۱/۲۴۴.

(۶) مغنى اللبيب:۱/۴۰۴ جامع الدروس العربية:۲/۱۶۱.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه ترجمة الباب کښې په سرباندې درې ځل اوبو بهيولوذکر دې او په حديث کښې فأفيض على رأسي ثلاثاً صراحت موجود دې په کوم سره چه ترجمه ثابتيږي.(١)

علمى مناظره اومباحثه: دَمسلم شريف په روايت کښې «**تماروا في الغسل عند رسول الله صلى الله عليه وسلم**» الفاظ راغلى دى (٢)يعنى دَحضورپاك په مجلس کښې دَ حضرات صحابه کرام ﷺ په مينځ کښې دَ صفت غسل باره کښې مباحثه او مناظره اوشوه. چا اووئيل چه په دومره دومره اوبوسره غسل کوم اوچا په کښې اووئيل زه داسې غسل کوم. امام نووى ﷫ دَدې په ذيل کښې ليکلى دى: «**فيه جواز المناظرة والمباحثة في العلم، وفيه جواز مناظرة المفضولين بحضرة الفاضل، ومناظرة الأصحاب بحضرة إمامهم وكبيرهم**»(٣) يعنې دَ دې حديث نه په علمى مسائلوکښې مناظره او مباحثه جواز معلوميږى اوداهم معلوميږى چه دَ ائمه اکابر او په مرتبه کښې داوچتو خلقو دَ مجلس په موجودګئ کښې کشران شاګردان اودهغوى ملګرى خپل مينځ کښې علمى مناظره او مباحثه کولې شى.

دَمناظره دَ فن ضرورت اواهميت: دَ احقاق حق او دَ ابطال دَ باطل کولوډپاره دَ غيرمسلم او اسلام دَ دښمنانو بې بنياده اعتراضونو جوابونه اودَ بې ځايه شکونواوشبهاتو دَ ختمولوډپاره اکثر دَمناظره ضرورت پيښيږى. دَ مناظره دَ فن مقصد هم دَ حق دفاع اوقيام اودَ باطل جواب او نزول دى. دا پخوانى اوعالمانه طريقه ده دې سره مناسبت لرونکى أصحاب علم باندې دَحق دَ معرفت لارې آسانيږى. مناظره نه صرف شرعاً محمود ده بلکه مطلوب هم ده.

په افکار اونظريات کښې اضافه اودَمعاملاتو دکثرت دَ وجې نه ورځ په ورځ دَترقئ دَ وجې نه په علمى مسائلوکښې زياتوالى کيږى. بيا دَ طبيعتونو او ذهنونو دَ فرق دَ فطرى قانون لاندې دَمختلفو فکرونو او رائې ګانو مرکز جوړيدل يوه کيدونکې خبره ده. په داسې حالاتوکښې چه په مختلفو فرقوکښې بحث مباحثه وى نو ضرورى دى چه داسې قانون جوړشى دَ کوم په ذريعه چه په مردود کيدو او مقبول کيدو کښې فرق اوکړې شى.(٤)

علامه ابن خلدون ﷫ په مقدمه کښې ليکلې دى چه دَ دې علم په تعارف کښې وئيلې شى چه دا علم دَ استدلال قواعد يعنى دَ داسې تعريفونو او آدابو دَ پيژندلو نوم دې په کوم سره چه دَ يورائې او نظريه حفاظت يا ماتيدل يعنى تائيد او ترديد کار اخستلې شى که دَ دې تعلق دَ فقه سره وى اويا بل يوفن سره وى.(٥)

---

(١) عمدة القاري:٢٩٧/٣ فضل الباري:٤٣١/٢.

(٢) الحديث رواه مسلم في صحيحه، كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً رقم: ٧٤٠ (٣٢٧).

(٣) المنهاج للنووي: ٢٣٤/٤.

(٤) كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون ص:٣٩-٣٨.

(٥) مقدمة ابن خلدون ص:٥٧٩دارالفكر بيروت.

علماؤ ليكلي دي چه مناظره هغې ته وائي چه دَحق دَ واضح كولو په جذبه سره داسې بحث مباحثه كول چه هر فريق خپل موقف صحيح اودَ بل موقف غلط ثابتولو كوشش اوكړي.(۱)

دَمناظره مشروعيت: قرآن كريم كښې دَالله تعالى ارشاد مبارك دې ﴿ أُدْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾ (۲).

دَدې آيت مبارك په تفسير كښې علامه ابن كثير رحمه الله ليكلي: «أي من احتاج منهم إلى مناظرة وجدال، فليكن بالوجه الحسن برفق ولين، وحسن خطاب» (۳) يعنى كوم دَحق داعى ته چه دَ بحث اومباحثه ضرورت پيښ شى نوهغه له پكاردى چه هغه دې دا فريضه په ښه طريقه نرمئى او ښكلى خطاب سره سر ته اورسوى.

دَحضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه حضورپاك صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى «جاهدوا المشركين بأموالكم وأنفسكم وألسنتكم» (۴)

علامه ابن حزم رحمه الله فرمائى چه داحديث دَ صحت آخر ته رسيدلې دې په دې كښې مناظره دَ جانى اومالى جهاد په شان واجب گرځولې شوې ده. (۵)

پخپله حضورپاك دَ مكې كافرانوسره اودَ نجران نصاراؤ سره مناظره كړې ده دكومې نه پس چه دَ سورت آل عمران دَ شروع آياتونه نازل شو.

علامه ابن عبدالبر رحمه الله په جامع بيان العلم وفضله كښې باب إتيان المناظرة والمجادلة وإقامة الحجة په عنوان سره باب قائم كړې دې. په كوم كښې چه په قرآن اوحديث دَ صحابه رضي الله عنهم اواسلافو نه دَ مناظره دَ جواز دلائل او واقعات نقل كړى دى. په دې موضوع باندې دَ تفصيل دَپاره دَهغې مطالعه به فائده مند وى. (۶)

دَ امام ابوحنيفه رحمه الله دَ يو رافضى سره مناظره: چونكه دَ مناظره سره متعلق بحث شروع دې په دې وجه په دې مناسبت سره حضرت امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله يورافضى سره يو زړه راښكونكې مناظرانه خبرې اترې پيش خدمت دى:

په كوفه كښې يو رافضى سړې اوسيدلو چه دَحضرت عثمان رضي الله عنه په شان كښې به ئې گستاخى كوله اوهغوى ته به كافر اويهودى وئيلو (العياذ بالله) امام ابوحنيفه رحمه الله ته دَدې خبر اورسيدو نوهغه له لاړو او ورته ئې اووئيل ما ستا دَ لور دَپاره دَ يوسړى دَ نكاح پيغام راوړې دې. هغه سړې حافظ قرآن دې ټوله شپه به مانځه كښې دَ قرآن پاك تلاوت كوى دَ الله تعالى دَ ويرې نه ډير زيات ژړى ليكن هغه

---

(۱) شرح رسالة آداب البحث، قلمى ص:۵ الرسالة الولدية فى آداب البحث والمناظرة ص:۷ آداب البحث ص:۳.

(۲) سورة النحل:۱۲۵ ترجمه: ښه ده دَ خپل رب په لار باندې پخې خبرې زده كولوسره نصيحت اورولوسره په ښه شان سره او الزام دې وركړى هغوى ته څنگه چه بهتر وى. (ترجمه شيخ الهند رحمه الله س

(۳) تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن كثير، سورة النحل تحت (رقم الايه:۱۲۵): ۷۸/۴.

(۴) مسندالإمام أحمدبن حنبل، مسندأنس بن مالك رضى الله عنه. رقم الحديث:۱۲۲۶۸ وقال محققه الشيخ شعيب الأرنؤوط فى تعليقه على هذا الحديث: إسناده صحيح على شرط مسلم، رجاله ثقات رجال الشيخين غير حماد بن سلمة، فمن رجال مسلم .

(۵) الإحكام فى أصول الأحكام:۲۹/۱.

(۶) جامع بيان العلم وفضله:۹۷۳/۲-۹۵۲.

یهودی دي. رافضي په جواب کښې اووئیل چه تاسو څه خبره کوئ؟ آیا زه دَخپلې لور واده یهودی سره اوکړم؟ امام ابوحنیفه رحمه الله اوفرمائیل بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ یوې نه بلکه دَ خپلو دوو لونړو واده حضرت عثمان غنی رضي الله عنه سره ولې کړې وو؟ دې اوریدو سره هغه رافضي خبردار شو او توبه ئې اوکړه اودَخپل دې ګنده عادت نه منع شو.[1]

دویمه واقعه: یوه ورځ امام ابوحنیفه رحمه الله په جمات کښې ناست وو چه دَ رافضیانو یو عالم راغلو کوم ته چه به شیطان طاق وئیلې شو. هغه امام اعظم رحمه الله ته اووئیل دَ جناب رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دَ ټولو نه زیات طاقتور څوك وو؟ امام ابوحنیفه رحمه الله اوفرمائیل مونږ حضرت علي رضي الله عنه ته دَ ټولوزیات طاقتور وایو اوتاسو حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته دَ ټولو نه زیات طاقتور وایئې. شیطان طاق اووئیل نه، تاسو برعکس اووئیل. امام ابوحنیفه رحمه الله اووئیل چه مونږ وایو چه حضرت علي رضي الله عنه طاقتور وو. هغه ته علم وو چه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه پس خلافت دَحضرت ابوبکر رضي الله عنه حق وو نوهغه خلافت حضرت ابوبکر رضي الله عنه ته حواله کړو. لیکن تاسو وایئې چه حق دَحضرت علي رضي الله عنه وو لیکن حضرت ابوبکر رضي الله عنه دَ طاقت په زور باندې خلافت واخستو، نو اوس وایه طاقتور څوك شو؟ دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په دې جواب اوریدو سره حیران پاتې شو.[2]

دَحدیث باب نه مستنبط شوې احکام اومسائل: دَحدیث باب نه دا لاندینی احکام اومسائل مستنبط کړې شوی دي:

① ددې حدیث نه دا مستنبط کړې شوی دی چه په غسل کښې تثلیث مسنون دې. دَ پوره بدن وینځل په اجماع سره فرض دی.[3]

② دَ شافعیه په نیزپه سرباندې درې خل اوبه بهیول مستحب دی او په دې باندې دَ ټولو اتفاق دې.[4]

③ ددې حدیث نه معلومه شوه چه لپه به دَ دواړو لاسونونه دکولې شی.[5]

④ دَ حدیث په ظاهرسره دَهغه خلقو تردیدکیږی چه دَ دریو نه زیات لپې استعمالوی. او حضورپاك اوخودل چه هغوی درې لپې اوبه بهیوی هم په دې کښې زمونږ دپاره اسوه حسنه ده.[6]

⑤ ددې حدیث په سند کښې روایت الاقران اودَ صحابي دَ صحابي نه روایت موندلې شی.[7]

⑥ ددې حدیث نه دا هم معلومیږی چه حضورپاك به په غسل کښې زیاتې اوبه نه بهیولې بلکه دَ اعتدال نه به ئې کار اخستلو اودومره اوبه به ئې استعمالولې چه دَ حدث اکبردَ ختمولودپاره به کافي کیدلې. البته دغسل نظافت (تبرید) وغیره کښې زیاتې اوبه هم استعمالولې شي.[1]

---

[1]) ابوحنیفه حیاته وعصره آراءه وفقهه، صفات أبی حنیفة ص: ۵۵.

[2]) الخیرات الحسان لابن حجر الهیثمی (المتوفی: ۹۷٤هجری) الفصل الثانی والعشرون والثالث والعشرون فی عظیم ذکائه وأجوبته المسکتة عن الأسئلة المبهمة ص: ۱۰٤-۱۰۳ تعلیق: الشیخ محمدعاشق الهی البرنی، دار أرقم، بیروت ،لبنان.

[3]) عمدةالقاری:۲۹۹/۳.

[4]) عمدة القاری:۲۹۹/۳ شرح الکرمانی:۱۱۸/۳ التوضیح: ٥٦٠/٤.

[5]) التوضیح: ٥٦١/٤عمدة القاری:۲۹۸/۳الکوثر الجاری:٤۱۲/۱أرشاد الساری:٤۹۳/۱.

[6]) التوضیح: ٥٦۱/٤.

[7]) عمدة القاری:۲۹۸/۳ فتح الباری:٤۸٤/۲.

؟؟[حديث باب (دويم حديث)] [٢٥٣/٢٥٢] ([١])

ترجمه: مونږ ته محمدبن بشاربيان اوكړو وئى وئيل مونږ ته غندر (محمدبن جعفر) اووئيل هغه وائى مونږ ته شعبه اووئيل هغوى ته مخول بن راشد هغوى ته محمدبن على (الباقر) هغوى دَحضرت جابر به عبدالله رضي الله عنه نه نقل كړى، حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل چه نبى كريم ﷺ به (په غسل جنابت كښې) په خپل سر باندې درې ځل اوبه بهيولې.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا مشهور امام حديث محمدبن بشار بن عثمان عبدى بصرى رحمه الله دې. ابوبكردَدوى كنيت دې اوبُندار دَ دوى لقب دې. دَ دوى تفصيلى حالات **كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة والعلم كى لاينفروا** دَ دويم حديث لاندې بيان كړې شوى دى. ([٣])

غُندَر: دا ابوعبدالله بن محمد جعفر هذلى رحمه الله دې. دَغندر په لقب سره مشهوردې. دَدوى احوال **كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم** دَ رومبى حديث لاندې تيرشوى دى. ([٤])

شعبة: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن الحجاج بن الورد، عتكى، واسطى بصرى رحمه الله دې. دَدوى مختصر حالات **كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده** دَرومبى حديث لاندې تيرشوى دى. ([٥])

مخوَل بن راشد: دا مخول بن راشد بن ابى المجالدالكوفى، الحناط، النهدى دې. نهدى ورته ځكه وائى چه دادَ بنونهد آزاد كړې شوې غلام دې. ([٦]) دَ مجاهد بن راشد رور اودَمخول بن ابراهيم نيكه دې. ([٧])

دَ مخول تلفظ: مخول دوه شان لوستلې شى. **مُخَوَّل**، دَ ميم ضمه او دَ واؤد تشديد سره دَ محمد په وزن باندې لوستلې شى. **مِخْوَل**: دَ ميم كسره سره **مِخنَف** او **مِنبَر** په وزن باندې لوستلې شى. ([٨]) دَميم په ضمه سره دَ ابن عساكر رحمه الله روايت دې او دَ ميم په كسره سره دَ اكثر حضراتو روايت دې خو دَابوذر نه دواړه

---

[١] الشرح المسير لصحيح البخارى: ٣٢٨/١.

[٢] الحديث أخرجه النسائى فى سننه فى كتاب الغسل والتيمم، باب: مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه، رقم: ٤٢٦ وأخرجه أحمد فى مسنده، مسند جابربن عبدالله الأنصارى: ٢٣/٥ رقم: ١٤٢٣٨، ٢٠١/٥ رقم: ١٥٠٣٨، كلاهما من طريق شعبة عن مخول بن راشد، عن محمد بن على أبى جعفر عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما وأخرجه مسلم من طريق عبدالوهاب عن جعفر عن أبيه عن جابر بن عبدالله رضى الله عنهما قال: كان النبى صلى الله عليه وسلم إذا اغتسل من جنابة صبّ على رأسه ثلاث حفنات من ماء...... إلخ، كتاب الحيض، باب استحباب إفاضة الماء على الرأس وغيره ثلاثاً: ٢٥٩/١ رقم: ٣٢٩، انظر جامع الأصول: ٢٩٤/٧-٢٩٣ رقم: ٥٣٢٥.

[٣] كشف البارى: ٢٦١/٣-٢٥٨.

[٤] كشف البارى: ٢٥١/٢-٢٥٠.

[٥] كشف البارى: ٦٧٨/١

[٦] التاريخ الكبير: ٢٩/٨ تهذيب الكمال: ٣٤٨/٢٧ الطبقات الكبير: ٣٥٢/٦ الثقات: ٥١٥/٧ تاريخ الإسلام: ١٣٩/٤ تقريب التهذيب: ١٦٨/٢ الجرح والتعديل: ٤٥٦/٨ تهذيب التهذيب: ٧٩/١ الكاشف: ٢٥٠/٢ إكمال تهذيب الكمال: ١١٦/١١.

[٧] تهذيب الكمال: ٢٥٠/٢ تقريب التهذيب: ١٦٧/٢.

[٨] تقريب التهذيب: ١٦٧/٢ فتح البارى: ٤٨٥/٢ عمدة القارى: ٢٩٩/٣ تحفة البارى: ٢٢٢-٢٢١.

«بضم ميم وبكسرها» نقل دى.([1]) اوپه كتب رجال كښې اكثر مُخَوّل په وزن دَ محمد «دَ ميم ضمه سره» ضبط كړې شوې دې. ([2])

شيوخ: هغوى دَ ابوجعفر بن على بن حسين، مسلم البطين او ابوسعيد مدنى رحمهم الله نه روايت نقل كوى.([3])

تلامذه: دَهغوى نه دَحديث روايت كونكوكښې جعفر الاحمر، سفيان ثورى، شريك ابن عبدالله، شعبه بن حجاج او ابوعوانه رحمهم الله شامل دى. ([4])

دَ ائمه جرح وتعديل اقوال: ابن ابى حاتم په خپل سند سره نقل كړى دى چه عبدالملك ميمونى وائى چه ماد َامام احمدبن حنبل رحمه الله نه دَ مخول بن راشد باره كښې پوښتنه اوكړه هغوى اوفرمائيل «ما علمت إلا خيرا»([5]) يعنى زه دَهغه باره كښې دَخير نه علاوه هيڅ نه پيژنم.ابوحاتم رحمه الله فرمائى «يكتب حديثه» ([6]) ابن حبان رحمه الله كتاب الثقات كښې دَهغوى تذكره كړې ده.([7]) ابن سعد رحمه الله فرمائى «كان ثقة إن شاء الله» ([8]) امام نسائى، ابن معين، عجلى، ابن شاهين، دارقطنى، ابن عمار، يعقوب بن سفيان، ابن حجراوعلامه ذهبى رحمهم الله دَ هغوى توثيق كړې دې. ([9])

تنبيه: دَمخول بن راشد باره كښې دَ ټولو ائمه جرح والتعديل نه هم توثيقى كلمات نقل دى. البته امام ابوداؤد رحمه الله نه يو روايت كښې دَهغه شيعى كيدل نقل كړې شوى دى.([10]) ليكن ښكاره خبره ده چه صرف شيعى كيدل دَهغه دَمطعون او مردود كيدو دَپاره كافى نه دى ځكه چه دا دَ زيات نه زيات بدعت دې اودَ هغه بدعتى حديث مردود ګنړلې شى. ځوك چه داعيه وى اودَخپل مذهب په ترويج كښې احاديث روايت كوى.([11]) خو دلته دَهغوى باره كښې داسې هيڅ څه خبره نقل نه ده. بل په صحيح بخارى كښې دَهغوى نه يو روايت نقل دې دَ كوم چه متابعت هم كړې شوې دې. ([1])

---

[1]) فتح البارى:۴۸۵/۲ عمدة القارى:۲۹۹/۳ تحفة البارى: ۲۲۲-۲۲۱ ارشاد السارى:۴۹۳/۱.

[2]) الكاشف:ص:۲۵۰.

[3]) تهذيب الكمال:۳۴۸/۲۷ تهذيب التهذيب:۷۹/۱۰ التاريخ الكبير:۲۹/۸ تاريخ الإسلام ۱۳۹/۴ الجرح والتعدى ۴۵۶/۸: الكاشف:ص:۲۵۰.

[4]) تهذيب الكمال:۳۴۸/۲۷ تهذيب التهذيب:۷۹/۱۰ التاريخ الكبير:۲۹/۸ تاريخ الإسلام ۱۳۹/۴ الجرح والتعديل ۴۵۶/۸: الكاشف:ص:۲۵۰.

[5]) الجرح والتعديل:۴۵۶/۸ تهذيب الكمال:۳۴۹/۲۷.

[6]) الجرح والتعديل: ۴۵۶/۸ تهذيب الكمال:۳۴۹/۲۷ تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۰.

[7]) كتاب الثقات: ۵۱۵/۷ تهذيب الكمال:۳۴۹/۲۷.

[8]) الطبقات الكبرى:۳۵۲/۶ تهذيب التهذيب:۷۹/۱۰.

[9]) تهذيب الكمال:۳۴۹/۲۷ تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۰ تاريخ الإسلام ۱۳۹/۴ إكمال تهذيب الكمال: ۱۱۷-۱۱۸/۱۱ تقريب التهذيب: ۱۶۷/۲ الكاشف:ص:۲۵۰/۲.

[10]) تهذيب التهذيب:۷۹/۱۰ تقريب التهذيب: ۱۶۷/۲.

[11]) قال ابن حبان فى ترجمة جعفر بن سليمان الجرشى: "ليس بين أهل الحديث من أئمتنا خلاف أن الصدوق المتقن إذا كان فيه بدعة ولم يكن يدعو إليها أن الا حتجاج بأخباره جائز. فإذا دعا إلى بدعته سقط الاحتجاج بأخباره". (كتاب الثقات:۱۴۱/۶-۱۴۰) وقال أبوعمر الشهرزورى (المتوفى:۶۴۳هجرى) "وقال قوم: تقبل روايته

وفات: دَمخول بن راشد انتقال ۱۴۰ هجری نه پس دَابوجعفر منصور په ابتدائی دور حکومت کښې اوشو.[۲]

محمدبن علي: دا محمدبن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب، القرشی، الهاشمی دې. ابوجعفر دَهغوی کنیت دې اودَ باقر په لقب سره مشهور دې.[۳] دَدوی تفصیلی حالات **كتاب الوضو، باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر** لاندې اوګورئی.[۴]

جابر بن عبدالله ﷺ: دا مشهور صحابی رسول ﷺ حضرت جابر بن عبدالله ﷺ بن عمرو بن حرام بن ثعلبه بن کعب بن غنمك بن کعب بن سَلمة بن سعد بن علی بن اسد بن سارده ابن تزید بن جشم بن الخزرج، انصاری، خزرجی، سملی مدنیَ دې. ابوعبدالله ابوعبدالرحمن او ابومحمد دَدوی کنیت دې.[۵] دَ دوی حالات **كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر** لاندې اوګورئی.[۶]

شرح حديث: **كان النبي صلى الله عليه وسلم يفرغ على رأسه ثلاثاً** یعنی نبی کریم ﷺ به (په غسل جنابت کښې) په خپل سرباندې درې لپې اوبه بهیولې.

قوله: يُفْرِغُ: یفرغ دَ یاء په ضمه سره باب افعال الإفراغ نه مضارع معروف واحد مذکر غائب صیغه ده.[۷] بهیولو ته وائی مراد دلته اوبه بهیول دی لکه ((**أفرغت الإناء إفراغاً: إذا قلبت ما فيه من الماء او "أفرغت الدلاء: أرقتها"**)) هغه وخت وئیلی شی کله چه ته په لوښی کښې موجود اوبه بهیوې.[۸] "**الإفراغة**" مفردې دې یوځل اوبه بهیولو ته وائی دَدې جمع "إفراغات" راځی.[۹]

قوله: ثلاثاً: "**أي ثلاث غرفات**" یعنی درې لپې اوبه به ئې په خپل سرباندې بهیولې.[۱۰]

إذا لم يكن داعية، ولا تقبل إذ كان داعية إلى بدعته، وهذا مذهب الكثير أو الأكثر من العلماء"...... وهذا المذهب الثالث أعدلها وأولاها. والأول بعيد مباعدٌ للشائع عن أئمة الحديث. فإن كتبهم طافحة بالرواية عن المبتدعةغير الدعاة، وفى "الصحيحين" كثير من أحاديثهم فى الشواهد والأصول". (معرفة أنواع علم الحديث ص:۲۳۲-۲۳۰) قال ابن حجر رحمه الله: "الأكثر على قبول غير الداعية، إلا إن روى ما يقوى بدعته فيرد على المذهب المختار". (النزهة: ۱۳۸-۱۳۷) انظر للمزيد والتفصيل: البحر المحيط: ۲۷۲/٤-۲۷۱ الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان: ۸۹/۱ الكفاية ص: ۱۹۵، ۲۰۱ إكمال المعلم: ۱۲۵/۱ كشف الأسرار: ٤٦/۲ الإقتراح فى بيان الاصطلاح ص: ٤٤٤-٤٤۲ التقييد ص: ۱۵۰ معرفة الرجال ص:۳۲ تدريب الراوى: ۳۲۹/۱-۳۲۸.

[۱]) تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۰.

[۲]) تهذيب الكمال: ۳٤۹/۲۷تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۲۰كتاب الثقات: ۵۱۵/۷ تقريب التهذيب: ۶۷/۲تاريخ الإسلام: ۱۳۹/٤

[۳]) تهذيب الكمال:۱٤۲/۲۶-۱۳۶تهذيب التهذيب:۳۵۲/۹-۳۵۰الطبقات الكبرى:۳۲٤/۵-۳۲۰.

[۴]) كشف البارى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر.

[۵]) تهذيب الكمال:٤٤٤/٤ تهذيب التهذيب:٤۲۳/۲-٤۲۱ طبقات ابن سعد:۵۷٤/۳.

[۶]) كشف البارى: كتاب الوضوء، باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر.

[۷]) فتح البارى:٤۸۵/۲عمدة القارى: ۳۰۰/۳إرشادالسارى:٤۹٤/۱.

[۸]) النهاية: ۳۶۳/۲الصحاح ص:۸۰۸ جامع الأصول: ۲۹٤/۷.

[۹]) النهاية: ۳۶۳/۲ جامع الأصول: ۲۹٤/۷.

[۱۰]) فتح البارى:٤۸۵/۲عمدة القارى: ۳۰۰/۳إرشادالسارى:٤۹٤/۱.

امام اسماعيلي په روايت كښې دا الفاظ هم نقل كړي دي: «قال شعبة: أظنه من غسل الجنابة» [۱] شعبه وائي چه زما خيال دې چه دا «درې لپې اوبه بهيول» د غسل جنابت باره كښې دي. امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې شعبه عن مخول په طريق سره د حضرت جابر رضي الله عنه نه هم دغه روايت نقل كړې دې. په كوم كښې چه د شعبه دغه پورتنې مذكوره قول هم دې. هم په دغه روايت كښې دى لكه چه پخپله د حديث باب په وړاندې روايت كښې هم راغې: «فقال رجل من بني هاشم: إن شعري كثير، فقال جابر: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أكثر شعرا منك وأطيب» [۲] يعنى د بنو هاشم يو سړى اوونيل زما ويښته خو زيات دي (زما د پاره درې لپې اوبه كافى نه دي) نو حضرت جابر رضي الله عنه اوفرمائيل رسول الله صلى الله عليه وسلم ستا نه د زياتو (ګڼرو) ويښتو والا اوتانه زيات پاك (نظافت والا) وو (هغوى صلى الله عليه وسلم له به درې لپې كافى كيدل.

علامه كرماني رحمه الله فرمائى: «كان النبى صلى الله عليه وسلم يفرغ» هذا التركيب مما يدل على استمرار العادة فى ذلك». [۳] يعنى د حديث الفاظ «كان النبى صلى الله عليه وسلم يفرغ» په دې خبره باندې دلالت كوى چه درې لپې اوبه بهيول د حضورپاك دائمى عادت وو.

دمخول بن راشد رحمه الله د مذكوره روايت سره متعلق يووضاحت: د مخول بن راشد رحمه الله په بخارى شريف كښې هم دغه يو روايت دې دې نه علاوه بل يوروايت دهغوى نه بخارى شريف كښې نه دې نقل. [۴]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى «وليس له فى البخاري غير حديث واحد، توبع عليه عنده» [۵] يعنى بخارى كښې د مخول بن راشد صرف هم دغه يو روايت دې. اودهغوى په نيز د دې متابعت كړې شوې دې. دمخول بن راشد روايت امام نسائى «أخبرنا محمد بن عبد الأعلى قال: حدثنا خالد عن شعبة عن مخول عن أبى جعفر محمد بن على بن حسين، عن جابر» په سلسله سند سره نقل كړې دې. [۶]

متابع اوشواهد: د دوى نه علاوه احمدبن على التميمى په مسند ابويعلى الموصلى كښې د زهير په طريق سره هغوى ابن عيينه نه هغوى دجعفر نه اوهغه دخپل پلار نه، دهغوى پلار دحضرت جابر رضي الله عنه نه نقل كوى: «أن النبى صلى الله عليه وسلم كان يغرف على رأسه ثلاثا، يعنى فى الغسل». [۷] هم دې سند سره امام حميدى رحمه الله د سفيان په طريق سره دا روايت په خپل مسند كښې هم نقل كړې دې. [۸]

---

[۱] تحفة البارى:۲۲۲/۱فتح البارى: ۴۸۵/۲عمدة القارى: ۳۰۰/۳إرشادالسارى:۴۹۴/۱.

[۲] مسندأحمد مسند جابر بن عبدالله رضى الله عنه: ۲۳۲/۵ رقم: ۱۴۲۳۷.

[۳] شرح الكرمانى:۱۱۸/۳.

[۴] عمدة القارى:۳۰۰/۳ إرشادالسارى:۴۹۴/۱ التوضيح: ۵۶۰/۴ فتح البارى:۴۸۵/۲.

[۵] تهذيب التهذيب: ۷۹/۱۰.

[۶] سنن النسائى، كتاب الغسل والتيمم، باب مايكفى الجنب من إفاضة الماء على رأسه، رقم الحديث ۴۲۶، مسندالإمام أحمد بن حنبل، مسند جابر بن عبدالله الأنصارى رضى الله عنه:۲۳/۵رقم الحديث: ۱۴۲۳۸، ۲۰۱-۲۰۲/۵ رقم الحديث:۱۵۳۰۸.

[۷] مسند أبى يعلى الموصلى، مسند جابر بن عبدالله رضى الله عنه:۳۸۵/۲رقم:۱۸۴۶.

[۸] أخرجه الحميدى فى مسنده فى أحاديث جابربن عبدالله رضى الله عنه:۵۳۲/۲ رقم:۱۲۶۴.

خو امام احمد رحمه الله یوخائی دَ یحیی په طریق سره او دویم خائی کښې دَعبدالوهاب ثقفی په طریق سره (۱) او ابن ماجه رحمه الله حفص بن غیاث په طریق سره نقل کړې دې (۲) اودا دریواړه دَ جعفر بن محمدبن علی نه هم په دې سندسره نقل کوی.امام بخاری رحمه الله پخپله هم په دې باب کښې دَدې نه په وړاندې روایت کښې هم دغه مضمون دَ ابونعیم په طریق سره دَ ابوجعفر نه نقل کړی دی اوهغه دَحضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه نه نقل کوی. (۳) نولکه چه دا ټول روایتونه دَ مخول بن راشد دَ حدیث باب دَ روایت متابعات،او شواهد نه دی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په ترجمه کښې په سرباندې درې لپې اوبه بهیولو ذکر دې او په حدیث کښې «کان النبی صلی الله علیه وسلم یفرغ علی رأسه ثلاثاً» صراحت موجود دې په کوم سره چه بغیردَ څه اخفا نه ترجمه ثابتیږی. (۴)

ما یستفاد من الحدیث دَ سابقه روایت لاندې بیان کړې شوی دی.

الحدیث الثالث

۲۵۶ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَامٍ، حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، قَالَ: قَالَ لِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَتَانِي ابْنُ عَمِّكَ يُعَرِّضُ بِالْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ. قَالَ: كَيْفَ الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ؟ فَقُلْتُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُ ثَلَاثَةَ أَكُفٍّ وَيُفِيضُهَا عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ» فَقَالَ لِي الْحَسَنُ إِنِّي رَجُلٌ كَثِيرُ الشَّعَرِ، فَقُلْتُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ مِنْكَ شَعَرًا» [حدیث ۲۵۳] (۵)

ترجمه: مونږ ته ابونعیم بیان اوکړو وئی وئیل مونږ ته معمر بن یحیی بن سام ،اووئیل ماته ابوجعفر (باقر) بیان اوکړو ماته جابر رضی الله عنه هغوی اوفرمائیل ماله ستا دَ تره خوئی راغلو دَهغه اشاره حسن بن محمد بن حنفیه طرف ته وه هغه تپوس اوکړو چه دَ جنابت دَ غسل څه طریقه ده؟ ما اووئیل نبی کریم ﷺ به درې لپې اوبه اخستلې او هغه به ئې په خپل سرباندې بهیولې. بیابه ئې په خپل ټول بدن باندې اوبه بهیولې. حسن په دې باندې اووئیل زه خود ډیرو ویښتو والا سړې یم ما جواب ورکړو چه دَنبی کریم ﷺ ویښته تانه زیات وو.

تراجم رجال

(۱) مسند أحمد، مسند جأبربن عبدالله رضی الله عنه: ۷۷/۵رقم الحدیث: ۱٤٤۸۳، ۲۲۳/۵ رقم: ۱۵۱۱۸.

(۲) سنن ابن ماجه، أبواب التیمم، باب فی الغسل من الجنابة، رقم: ۵۷۷.

(۳) صحیح البخاری کتاب الغسل باب من أفاض علی رأسه ثلاثاً رقم:۲۵۶.

(۴) عمدة القاری:۲۹۹/۳.

(۵) الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب استحباب إفاضة الماء علی الرأس وغیره ثلاثاً: ۲۵۹/۱ رقم:۳۲۹ والنسائی فی أبواب الغسل والتیمم، باب مایکفی الجنب من إفاضة الماء علی رأسه رقم:٤٤٦ انظر جامع الأصول: ۲۹٤/۷-۲۹۳ رقم: ۵۳۲۵.

ابونُعيم: دامشهورمحدث ابونعيم الفضل بن دكين عمرو بن حمادالملائى الكوفي الاحول دى دكين د دوى دپلار لقب دي اودهغه نوم عمرو بن حماد دي. (۱)ددوى تفصيلي احوال «كتاب الإيمان باب: فضل من استبرألدينه» د رومبى روايت په ذيل كښې راغلى دى.(۲)

معمر بن يحيى بن سام: دا معمر بن يحيى بن سام موسىٰ ضبى كوفي دي. (۳)

دمعمر تلفظ: معمر په دوه شان لوستلې كيږى "مَعْمَرْ" دميم فتحه اودميم ثانى تخفيف سره او "مُعَمَّر" دميم ضمه اوعين فتحه اوميم ثانى تشديد سره هم لوستلې كيږى.(۴)

حافظ عبدالغنى بن سعيد ازدى اوعلامه ذهبى رحمهما الله دميم په ضمه او ميم ثانى په تشديد سره نقل كړي دي(۵)هم دا علامه ذهبى رحمه الله صحيح ګرځولى دى. (۶)مُعَمَّر په وزن دمحمد هم دغه د قابسى روايت دي اوهم په دي باندې حاكم جزم كړي دي.(۷) ابن ماكولا په مختلف فيه كښې ذكركړي دي(۸)ليكن امام بخارى رحمه الله پخپله التاريخ الكبير كښې دميم فتحه اوميم ثانى تخفيف سره نقل كړي دي(۹)لكه څنګه چه ابن ماكولا وغيره هم ددي صراحت كړي دي. (۱۰)هم دغه داكثرو حضراتو روايت دي(۱۱)علامه مزى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم دميم فتحه او تخفيف سره نقل كړي دي. (۱۲)
كله كله د دوى نسبت د پلار په ځائى دنيكه طرف ته هم كيږى اومعمر بن سام ورته وئيلى شى. (۱۳)

شيوخ حديث: هغوى د حديث سماع دځپل رور ابان بن يحيى بن سام، ابوجعفر محمد ابن على بن الحسين او فاطمه بنت على بن ابى طالب نه كړي ده. (۱۴)

تلامذه: دهغوى نه دحديث سماع كونكوكښې ابو أسامه حماد بن أسامه، ابو نُعيم الفضل بن دكين او وكيع بن الجراح رحمهم الله شامل دى. (۱۵)

---

۱) تهذيب الكمال: ۱۹/۲۳سير أعلام النبلاء: ۱۴۲/۱۰.
۲) كشف البارى:۲/۶۷۳-۶۶۹ص
۳) التاريخ الكبير:۳۷۷/۷الثقات لابن حبان: ۴۸۵/۷الجرح والتعديل:۲۹۴/۸تاريخ الإسلام: ۱۴۳/۴الكاشف: ۲۸۳/۲تهذيب الكمال:۳۲۳/۲۸تقريب التهذيب: ۲/۲۰۳خلاصة الخزرجى ص:۳۸۴.
۴) المؤتلف والمختلف للأزدى:۶۳۱/۲.
۵) المؤتلف والمختلف للأزدى:۶۳۱/۲ الكاشف: ۲۸۳/۲.
۶) توضيح المشتبه: ۲۴۰/۵.
۷) فتح البارى:۴۸۵/۲عمدة القارى:۳۰۰/۳ إرشادالسارى:۴۹۴/۱.
۸) الإكمال لابن ماكولا:۲۷۰/۷.
۹) التاريخ الكبير: ۳۷۷/۷.
۱۰) الإكمال: ۲۷۰/۷المؤتلف والمختلف للازدى: ۶۳۳/۲توضيح المشتبه: ۲۴۰/۵.
۱۱) فتح البارى:۴۸۵/۲عمدة القارى:۳۰۰/۳ إرشادالسارى:۴۹۴/۱.
۱۲) تهذيب الكمال: ۳۲۳/۲۸تقريب التهذيب:۲۰۳/۲.
۱۳) تهذيب الكمال: ۳۲۳/۲۸تهذيب التهذيب: ۲۴۹/۱۰ تقريب التهذيب:۲۰۲/۲.
۱۴) تهذيب التهذيب:۲۴۹/۱۰ تهذيب الكمال:۳۲۳/۲۸ الثقات: ۴۸۵/۷ الجرح والتعديل: ۲۹۴/۸.
۱۵) التاريخ الكبير: ۳۷۸/۷-۳۷۷ الجرح والتعديل: ۲۹۴/۸ تاريخ الإسلام: ۱۴۲/۴ تهذيب الكمال: ۳۲۳/۲۸.

دهغوی باره کښې د ائمه جرح والتعدیل اقوال. ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغوی تذکره کړې ده.[1]

د ابوزرعه رحمه الله نه د معمر بن یحیی بن سام رحمه الله باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوی اوفرمائیل «کوفي ثقة».[2] علامه ذهبی رحمه الله الکاشف کښې فرمائیلی وثق.[3]
یعقوب بن سفیان رحمه الله او ابن معین رحمه الله فرمائیلی دی ثقة.[4] آجری د امام ابوداؤد رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی اوفرمائیل «لابأس به» لکه چه امام ابوداؤد هغه خوښ نه کړو.[5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی مقبول.[6]

تنبیه: د حافظ صاحب رحمه الله هغه ته صرف مقبول وئیل پخپله غیر مقبول دی. ځکه چه حافظ صاحب رحمه الله د امام ابوداؤد رحمه الله رائې قابل التفات نه ګڼړی. هم دغه وجه ده چه هغوی د فتح الباري په مقدمه کښې د معمر بن یحیی باره کښې څه خبرې اترې نه دی کړی.[7] حافظ ابن حجر رحمه الله هغه د طبقه سادسه په راویانو کښې شمیر کړې دې.[8]

دویمه تنبیه: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائي: «لیس له في البخاري إلا هذا الحدیث»[9] یعنی بخاری شریف کښې د هغوی صرف د حدیث باب والا روایت دې. حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب التهذیب کښې فرمائیلی «أخرجه متابعة»[10] امام بخاری رحمه الله دا هم (د مخول بن راشد د روایت دپاره) په توګه د متابع نقل کړی دی.

ابوجعفر: دا محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب قرشی هاشمی دې. ابوجعفر د دوی کنیت دې او باقر د دوی لقب دې.[11] د دوی حالات کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر لاندې تیر شوی دی.[12]

جابر رضي الله عنه: دا مشهور صحابی رسول صلی الله علیه وسلم حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضي الله عنهما دې. قد مر آنفًا.

---

[1] التاریخ الکبیر: ۷/۳۷۸-۳۷۷ الجرح والتعدیل:۸/۲۹٤ تاریخ الإسلام: ٤/۱٤۲ تهذیب الکمال:۲۸/۳۲۳.
[2] الجرح والتعدیل: ۸/۲۹٤ تهذیب الکمال: ۲۸/۳۲٤ تهذیب التهذیب: ۱۰/۲٤۹ تاریخ الإسلام: ٤/۱٤۲.
[3] الکاشف:۲/۲۸۳.
[4] تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۸/۳۲٤.
[5] تهذیب التهذیب: ۱۰/۲٤۹ تعلیقات تهذیب الکمال: ۲۸/۳۲٤.
[6] تقریب التهذیب:۲/۲۰۳ تعلیقات تهذیب الکمال:۲۸/۳۲٤.
[7] قال الشیخ محمد عوامه حفظه الله في تعلیقاته علی الکاشف:۲/۲۸۳ مانصه: فهو ثقة إن شاء الله. فقول الحافظ في التقریب:٦٨١٤: مقبول غیر مقبول. بل إنه نفسه لم یلتفت إلی رأي أبي داؤد في الرجل، ولذالم یترجمه في مقدمة الفتح. (انتهی).
[8] تقریب التهذیب: ۲/۲۰۳.
[9] فتح الباري:۲/٤۸٥ عمدة القاري:۳/۳۰۰.
[10] تهذیب التهذیب: ۱۰/۲٤۹ فتح الباري: ۲/٤۸٥ عمدة القاري: ۳/۳۰۰.
[11] د نور تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۲٦/۱٤۲-۱۳٦ تهذیب التهذیب: ۱۰/۳٥۲-۳٥۰ الطبقات الکبری :٥/۳۲٤-۳۲۰.
[12] صحیح بخاری کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین القبل والدبر.

الحسن بن محمدبن الحنيفة: دا حسن بن محمد بن على بن ابى طالب قرشى هاشمى مدنى دي.[2] دَهغوى پلار محمدبن على ابن الحنفيه په نوم سره معروف دي ابومحمد دَهغه كنيت دي.[3] خليفه بن خياط وغيره وائى دَهغوى دَ والده نوم جمال بنت قيس بن مخرمه بن المطلب بن عبدمناف دي.[4]

ابن الحنيفة: حنفيه دَحضرت على رضي الله عنه دويمه بى بى ده چاسره چه هغوى دَحضرت فاطمه رضي الله عنها دَ وفات نه پس نكاح كړې. دَهغې نه محمد پيدا شو چه دَخپلې مور په نسبت سره محمد بن الحنفيه په نوم سره مشهور شو.[5]

شيوخ حديث: دي دَ حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه سلمه بن الاكوع رضي الله عنه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما عبيدالله بن ابى رافع رضي الله عنه ابوسعيد خدرى رضي الله عنه ابو هريرة رضي الله عنه ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه علاوه دَخپل پلار محمدابن الحنفيه رحمه الله اوبنت عبدالله بن جعفر نه دَحديث روايت كوى.[6]

تلامذه: دَهغوى نه دَ حديث روايت كونكوكښې ابان بن صالح، سعيد بن المرزبان، ابو سعد البقال، سلمه بن اسلم جهنى، عاصم بن عمر بن قتاده، عبدالواحد بن آيمن، عثمان بن ابراهيم بن محمدبن حاطب جمحى، عمرو بن دينار، قيس بن مسلم، محمدبن خليفه اسدى، محمدبن عبدالله بن قيس بن مخرمه، مسلم بن شهاب زهرى، منذر ثورى، موسىٰ بن عبيده ربذى او هلال بن خباب رحمهم الله شامل دى.[7]

دَ ژوند حالات او دَ ائمه اقوال: حسن بن محمد ابن الحنفيه رحمه الله دَ بنوهاشم دَ ښه خوئى، هوښيار پوهه اوعقلمندو خلقونه وو.[8]

يحيى ابن معين رحمه الله فرمائى چه حسن رحمه الله دَ تابعين مدينه اومحدثين اهل مدينه نه وو.[9] هغوى ته په صورت سيرت اوكرداركښې په خپل رور ابوهاشم عبدالله باندې اوچتوالې حاصل وو.[10] اسلم

---

[1] صحيح بخارى كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر.

[2] البداية والنهاية: ۱۵۱/۹ تهذيب تاريخ دمشق الكبير المعروف بتاريخ ابن عساكر: ۲۴۸/۴ تاريخ الإسلام:۱۳۲/۳التاريخ الكبير:۳۰۵/۲ سيرأعلام النبلاء: ۱۳۰/۴طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵كتاب الثقات: ۱۳۲/۴ تهذيب الكمال: ۳۱۶/۶ تهذب التهذيب: ۳۲۰/۲خلاصه الخزرجى ص:۸۱الجرح والتعديل: ۳۹/۳تقريب التهذيب ص: ۱۶۴الكاشف: ۳۲۹/۱.

[3] تهذيب الكمال: ۳۱۷/۶ تهذيب التهذيب :۳۲۰ /۲ طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵.

[4] تهذيب الكمال: ۳۱۸/۶تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵.

[5] فتح البارى: ۴۸۵/۲إرشاد السارى: ۴۹۴/۱ الكنز المتوارى: ۱۹۵/۳.

[6] تهذيب الكمال: ۳۱۷/۶تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۲ تهذيب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تاريخ ابن عساكر: ۲۴۸/۴.

[7] تهذيب الكمال: ۳۱۷/۶تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۲ تهذيب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تاريخ ابن عساكر: ۲۴۸/۴ تاريخ الإسلام: ۱۳۲/۳ كتاب الثقات: ۱۲۲/۴خلاصه الخزرجى ص: ۸۱

[8] طبقات ابن سعد:۳۲۸/۵تاريخ ابن عساكر: ۲۴۹/۴البداية والنهاية: ۱۵۱/۹.

[9] تاريخ ابن عساكر:۲۴۹/۴.

[10] طبقات ابن سعد:۳۲۸/۵ تهذيب الكمال: ۳۱۷/۶تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۲.

وائي چه په خلقوكښې دَهغوى شمير معتمد ترين شخصيات كښې كيدلو.(١) حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي چه په خلقوكښې اختلافي مسائل فقه اوتفسير په علم كښې هغوى ته يو لوړ مقام حاصل وو.(٢) حضرت حسن بن محمد رحمه الله خپل شاته هيڅ اولاد نه وو پريخودې.(٣)

حلم او بردباري: هغوى به فرمائيل چه دَ ټولو نه بهترين څادر دَ حلم اوبردبارئي دې. په الله تعالى باندې قسم دا ستاسو دَپاره دَ يمنى څادر نه بهتردې. كه چرې په تاسوكښې حلم اوبردبارى نه وى نو په تكلف سره حليم اوبردبار جوړشه.(٤)

دَالله تعالى محبت: دَالله تعالى دَ محبت په حواله سره به حضرت حسن بن محمد رحمه الله فرمائيل چه دَ چا سره محبت وى هغه دَ هغه نافرماني نه كوى بيا هغوى دا اشعار اولوستل:

تعصي الإله وأنت تُظهر حبَّه   عارٌ عليك إذا فعلت شنيعٌ

لوكان حبّك صادقاً لأطعته   إن المحب لمن أحب مطيعٌ(٥)

① ته دَ خپل معبود نافرماني كوې او هغه سره دَمحبت اظهاركوې. (يعنى دَهغه دَمحبت دعويدارئې) كه چرې ته داسې كوې نودا دَ شرم سبب او دَ نفرت قابل خبره ده.

② كه چرې ستا محبت رښتوني وې نوتابه دَهغه فرمانبردارى (اطاعت) كولو ځكه چه محب دَ خپل محبوب فرمانبردار او تابعدار وى.

نور فرمائي:

ما ضرّ من كانت الفردوس منزله   ماكان في العيش من بؤس واقتار

تراه يمشي حزيناً جائعاً شعثاً   إلى المساجد يسعى بين اطمار(٦)

① په ژوند كښې موجود بدحالى اودَ رزق تنګى هغه سرى ته هيڅ ضرر اونقصان نه شى رسولې دَ چا ځائى چه جنت الفردوس وى.

②ته به هغه ته ګورې اې مخاطب چه خفه اوږې پريشان حال په زړو خيرنو كپړو كښې اودَ نادارئې اوغريبئى په حالت كښې دَ جماتونو طرف ته ځى. مسعر وائي چه حسن بن محمد دَ حضورپاك ﷺ دَ ارشاد ((ليس منا)) تفسير ((ليس مثلنا)) سره كولو.(٧)

علامه ذهبى رحمه الله فرمائي چه حسن رحمه الله دَ علماء اهل بيت نه وو دَهغوى دَ فضيلت باره كښې دَعمرو بن دينار دا قول كافي دې: ((مارأيت أحداً أعلم بما اختلف فيه الناس من الحسن بن محمد، ماكان زهريكم إلا غلاماً من غلمانه)) (٨)يعنى ما دَخلقو اختلافي مسائلو كښې دَ حسن بن محمد رحمه الله نه لوئى څوك عالم نه دې ليدلې. ستاسو زهرى رحمه الله خودَهغوى په خدمت كښې اوسيدونكو ځوانانونه يو وو.

---

(١) تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤تهذيب الكمال:٣١٩/٦.

(٢) البداية والنهاية:١٥١/٩.

(٣) طبقات ابن سعد:٣٢٨/٥ تهذيب الكمال: ٣١٨/٦.

(٤) تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤تهذيب الكمال:٣٢٠/٦.

(٥) تاريخ عساكر: ٢٤٩/٤تهذيب الكمال:٣٢٠/٦.

(٦) تهذيب الكمال:٣٢١/٦تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤.

(٧) تاريخ الإسلام: ١٣٣/٣ تهذيب الكمال:٣١٩/٦.

(٨) سيرأعلام النبلاء: ١٣٠/٤ تهذيب التهذيب: ٣٢٠/٢تاريخ الإسلام:١٣٣/٣-١٣٢.

دحضرات شیخین دفاع اومدح: امام دارقطنی رحمه الله د حضرت حسن بن محمد رحمه الله نه نقل کړي دي چه هغوی اهل کوفه مخاطب کولو سره اوفرمائیل «یا أهل الكوفة! اتقوا الله ولا تقولوا في أبي بكر وعمر ماليسا له بأهل، إن أبابكر كان مع رسول الله (صلى الله عليه وسلم) في الغار ثاني اثنين وإن عمر أعز الله به الدين» [1]

یعنی اې اهل کوفه! تاسو د الله تعالی نه اوویرېږئ اود حضرت ابوبکر اوحضرت عمر رضی الله عنهما باره کښې داسې خبره مه کوئ چه دهغوی شان سره نه ښائي، بیشکه ابوبکر رضی الله عنه رسول الله صلی الله علیه وسلم سره د غار ثور د دوو نه یو وو اوبیشکه حضرت عمر رضی الله عنه په ذریعه الله تعالی دین اسلام ته عزت او لوړمقام ورکړو.

ابن حبان رحمه الله وائی چه حسن بن محمد رحمه الله به فرمائیل «من خلع أبابكر وعمر فقد خلع السنة» [2] یعنی کوم سړی چه ابوبکر اوعمر (رضی الله عنهما) د اتباع نه مخ واړولو نوهغه د سنت نه مخ واړولو.

د روافض باره کښې دحضرت حسن رحمه الله ارشاد: محمدبن طلحه یامی رحمه الله وائی چه حسن بن محمد رحمه الله فرمائیلی: «منهم شيعة متمنية ينقمون المعصية على أهلها ويعملون بها، اتخذوا أهل البيت من العرب إماماً، وقلدوهم دينهم، يوالون على حبهم، ويعادون على بغضهم، جفاة للقرآن أتباع للكهان، يرجون الدولة في بعث يكون قبل قيام الساعة، حرفوا كتاب الله وارتشوا في الحكم وسعوا في الأرض فساداً» [3]

یعنی دخلقو نه (د شیعه ګانو) امیدونه کونکې یوه ډله ده چه په ګناهګارانوباندې دهغوی د ګناه په وجه کدح کوی یعنی عیب لګوی او پخپله دهغې ارتکاب کوی. په عربوکښې ئې اهل بیت خپل امام اوګرځولو او په دین کښې دهغوی د تابعدارئې دعویدار دی. اهل بیتو سره د محبت په وجه خلقو سره محبت او هغوی سره د بغض د وجې نه خلقو سره د بغض اظهار کوی. (داخلق) د قرآن دښمنان دی د کاهنانو (جادوګرو) تابعدار دی. د قیامت د راتلونه وړاندې د حکومت د قیام خواهش مند دی. هغوی په کتاب الله کښې تحریف اوکړو په فیصلوکښې رشوت واخستو او په زمکه کښې فساد خورکړو.

دائمه توثیقی اقوال: امام احمد رحمه الله فرمائی «مدني، تابعي، ثقة» [4] حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل «ثقة فقيه» [5] امام نووی رحمه الله تهذیب الأسماء واللغات کښې فرمائی: «اتفقوا على توثيقه» [6] یعنی ائمه دهغوی په توثیق باندې اتفاق کړی دی.

د ارجاء قول اودهغې حقیقت: دحسن بن محمد رحمه الله د ارجاء طرف ته نسبت کړې شوې دې بلکه مصعب زبیری، مغیره بن مقسم، عثمان بن ابراهیم حاطبی، ابن سعد، ایوب سختیانی، امام عجلی

---

[1] تاریخ ابن عساکر: ۲۴۰/۴ تهذیب الکمال: ۳۱۹/۶.

[2] کتاب الثقات: ۱۲۲/۴ خلاصة الخزرجي، ص: ۸۱ تهذیب الکمال: ۳۱۹/۶ کښې د السُّنَّة په ځائی السَّنَة راغلې دې دا تصحیف دې.

[3] تاریخ الإسلام: ۱۳۴/۳.

[4] تاریخ ابن عساکر: ۲۴۹/۴ تاریخ الإسلام: ۱۳۴/۳.

[5] تقریب التهذیب ص: ۱۶۴.

[6] تهذیب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱.

رحمهم الله وغيره ونيلي دى «أول من تكلم في الإرجاء الحسن بن محمد بن الحنفية»[١] يعنى دَ تولو نه اول دَ ارجاء باره كښې خبره كونكې حسن بن محمد بن الحنفيه دې.

عثمان بن ابراهيم بن حاطب وائى چه زه په هغه ورځ (په كومه ورځ چه حسن بن محمدبن حنفيه دَ ارجاء باره كښې خبره اوكړه) خپل تره سره دَهغه په حلقه كښې موجود ووم په هغه مجلس كښې جُخدَب هم وو.[٢] اوهغه سره څه نور خلق هم وو. هغه خلقو دحضرت على حضرت عثمان حضرت طلحه او حضرت زبير رضي الله عنهم باره كښې خبرې شروع كړې. دَهغوى خبرې زياتې شوې اوحسن بن محمد رحمه الله خاموش ناست وو. بيا حسن بن محمد رحمه الله خبرې شروع كړې ونى فرمائيل: «قد سمعت مقالتكم ولم أرشيئاً أمثل من أن يرجأ على وعثمان وطلحة والزبير فلا يتولوا ولا يتبرأ منهم» [٣] يعنى ما ستاسو خبرې اترې واؤريدې چه دَدې نه زيات هيڅ څيز نه وينم چه دَ على عثمان طلحه اوزبير رضي الله عنهم معامله مؤخركړې شى. نه دې هغوى سره دَ موالات (دوستئى) اظهار اوكړې شى اونه دَ برائت.

دَ هغوى پلار محمدبن الحنفيه ته چه كله دَدې قول پته اولګيدله نوهغه دَ حسن بنه رټنه اوكړه اوونى فرمائيل ولې ته به دَ خپل نيكه حضرت على رضي الله عنه سره هم دَمحبت اظهار نه كوې؟[٤] هم دَدې ارجاء باره كښې هغوى څه رساله هم ليكلې وه. [٥]

دَ حسن بن محمد رحمه الله طرف ته دَ منسوب شوې ارجاء مطلب: علامه ذهبى رحمه الله فرمائى چه دَ كوم ارجاء قول حسن بن محمد كړې دې دَهغې مطلب دادې چه دَحضرت عثمان رضي الله عنه اوحضرت على رضي الله عنه معامله دې الله تعالى ته حواله كړې شى هغه چه څه غوارى دَدوى باره كښې فيصله اوكړى. [٦]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله وضاحت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: «المراد بالإرجاء الذي تكلم الحسن بن محمد فيه غير الإرجاء الذي يعيبه أهل السنة المتعلق بالإيمان» [٧]

يعنى دَ حسن بن محمد رحمه الله دَ ارجاء باره كښې دَ قول نه مراد هغه ارجاء نه ده دَ كوم تعلق چه دَ ايمان سره دې اوكوم چه اهل سنت معيوب ګڼړى.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله تحقيق: په دې سلسله كښې حافظ ابن حجر رحمه الله دَ نور تحقيق كولو سره فرمائى چه ما دَ حسن بن محمد رحمه الله كتاب لوستلې په هغې كښې دَ تقوىٰ دَ وصيت اودَ وعظ باره كښې يو اُوږد كلام وو. دَ هغې په آخره كښې ليكلې شوې وو چه مونږ دَحضرت ابوبكر او حضرت عمر رضي الله عنهما سره دَ دوستئى اظهار كوو. اودَ هغوى دواړو باره كښې كوشش كوو (چه څوك دَهغوى باره كښې غلطه خبره اونه كړى) خكه چه دَامت دَدې دواړو باره كښې څه جنګ جګړه نه ده شوې او امت ته

---

[١] تهذيب التهذيب: ٣٢٠/٢ تهذيب الكمال: ٣١٨/٦ طبقات ابن سعد: ٣٢٨/٥ البداية والنهاية: ١٥١/٩ تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤ تاريخ الإسلام: ١٣٣/٣.

[٢] ابن عساكر: ٢٤٩/٤ تاريخ الإسلام: ١٣٣/٣ كښې جحدب اوجندب نقل دى.

[٣] تهذيب الكمال: ٣٢١/٦ تاريخ الإسلام: ١٣٣/٣ تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤.

[٤] بداية والنهاية: ١٥١/٩ تاريخ الإسلام: ١٣٣/٣ تاريخ ابن عساكر: ٢٤٩/٤.

[٥] ريخ الإسلام: ١٣٣/٣ تاريخ ابن عساكر: ٢٥٠/٤ تهذيب الكمال: ٣٢٢/٦.

[٦] ريخ الإسلام: ١٣٣/٣.

[٧] ذيب التهذيب: ٣٢١/٢.

دهغوى په معامله كښې هيڅ شك نشته. البته دهغوى نه پس كوم خلق چه په فتنه كښې اخته كړې شو دهغوى معامله مؤخر كوو اود هغوى معامله د الله تعالى په حواله كوو.([1])
حافظ صاحب فرمائى چه د حسن بن محمد رحمه الله د دغه مذكوره كلام مطلب دا دې چه هغه د مسلمانانو ددې دوارو جماعتونو باره كښې د خطاء او صواب آخرى فيصله نه كوى د چا په مينځ كښې چه د فتنه په زمانه كښې جګړه اوشوه. بلكه هغوى د دوى معامله د الله تعالى په حواله كوله دې نه معلومه شوه چه دهغوى مراد د ارجاء نه هغه نه دې د كوم تعلق چه د ايمان سره دې لهذا د دې قول په وجه هغوى ته څه عيب اوخامى نه كيږى.([2])
د مذكوره ارجاء نه رجوع: دې نه علاوه دحسن بن محمد رحمه الله نه د ارجاء د دې قول (د كوم وضاحت چه وړاندې اوكړې شو) نه رجوع هم ثابته ده. چنانچه عطاء بن سائب د زاذان اوميسره رحمهما الله نه نقل كړى دى چه هغوى دوارو دحضرت حسن په خدمت كښې حاضر شو اودې دوارو هغه په ارجاء باندې دهغه په ليكلې شوى كتاب باندې ملامت كړو نوحضرت حسن بن محمد رحمه الله اوفرمائيل «لوددت أني مت ولم أكتبه»([3]) افسوس چه زه مړشوې وې خو چه دا مې نه وې ليكلې.
د سابقه تصريحاتو نه يوخودهغوى طرف ته منسوب د ارجاء د قول حقيقت معلوم شو اودهغې نه د هغوى رجوع هم ثابته شوه. لهذا د ارجاء د قول د وجې نه په هغوى باندې عيب لګول صحيح نه دى.
وفات: دهغوى د وفات په كال كښې اختلاف دې. ابويعقوب اسحاق بن ابراهيم بن عبدالرحمن هروى او ابوعبيد القاسم بن سلام وغيره رحمهم الله نه ۹۵ هجرى نقل دې.([4])
خليفه بن خياط او محمدبن عمرو اقدى وائى چه دحضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله په دور خلافت كښې انتقال شوې.([5]) خليفه بن خياط طبقات كښې فرمائيلى چه ۹۹ يا ۱۰۰ هجرى كښې انتقال شوې. اود خليفه بن خياط نه په تاريخ كښې ۱۰۱ هجرى قول هم نقل دې.([6]) هم دا علامه مزى د ابن عساكر نه هم نقل كړې دې.([7])
په اقوالوكښې تطبيق: په طبقات كښې ذكر شوې ۹۹ يا ۱۰۰ هجرى اودعمر بن عبدالعزيز رحمه الله د دور خلافت والا قول كښې هيڅ تعارض نشته دې ځكه چه ۹۹ او ۱۰۰ هجرى هم د عمر بن عبدالعزيز رحمه الله دور خلافت دې. اود ۱۰۱ هجرى والا قول مزى اوابن عساكر دوارو وهم دې د يويل نه نقل كونكى راروان دى.([8])

شرح حديث

---

[1]) ذيب التهذيب: ۳۲۱/۲ تاريخ الإسلام: ۱۳۳/۳.
[2]) ذيب التهذيب: ۳۲۱/۲.
[3]) ريخ الإسلام: ۱۳۳/۳ تاريخ ابن عساكر: ۲۵۰/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۲/۶.
[4]) تاريخ الإسلام: ۱۳٤/۳ طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵ تهذيب الكمال: ۳۲۲/۶ الكاشف: ۳۳۰/۱ خلاصة الخزرجى ص: ۸۱
[5]) تاريخ الإسلام: ۱۳٤/۳ طبقات ابن سعد: ۳۲۸/۵ البداية والنهاية: ۱۵۱/۹.
[6]) سير أعلام النبلاء: ۱۳۰/٤ تهذيب التهذيب: ۳۲۱/۲-۳۲۰ تاريخ ابن عساكر: ۲۵۰/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۲/۶ تهذيب الأسماء واللغات: ۱۶۰/۱ تقريب التهذيب ص: ۱۶٤.
[7]) تاريخ ابن عساكر: ۲۵۰/٤ تهذيب الكمال: ۳۲۲/۶.
[8]) تعليقات تهذيب الكمال: ۳۲۳/۶-۳۲۲.

قوله: :قال: قال لي جابر: وأتاني ابن عمك: ابوجعفر رحمه الله وائی چه ماته جابر رضی الله عنه اوفرمائیل ماله ستاد تره خوئی راغلو. حضرت جابر رضی الله عنه چه دا کوم ابوجعفر رحمه الله ته اوفرمائیل «أتاني ابن عمك» نودا ئی دمجاز او تسامح په توګه فرمائیلی دی. څکه چه دحضرت جابر رضی الله عنه مراد «ابن عمك» نه حسن بن محمد بن حنفیه دې چه په حقیقت کښې د هغه د تره خوئی نه دې بلکه دهغوی پلار زین العابدین علی بن حسین د تره خوئی وو. د دواړو د نسب سلسله داسې ده : ابوجعفر الباقر محمدبن علي بن حسین بن ابی طالب اوحسن بن محمدبن (الحنفیه) علی بن ابی طالب، الغرض ابن عمك وئیل د مجاز اوتسامح په توګه دي. (١)

یعرّض بالحسن بن محمدبن الحنفية: دهغوی ارشاد د حسن بن محمد بن حنفیه طرف ته وو. «یعرّض بالحسن» دا الفاظ د راوی حدیث حضرت ابوجعفر المعروف باقر رحمه الله دی اود یعرّض فاعل حضرت جابر رضی الله عنه دې.(٢) د «یعرّض بالحسن» دا جمله «قال لي جابر» نه حال جوړیږی. (٣)یعنی ابو جعفر رحمه الله وائی چه ماته حضرت جابر رضی الله عنه اوفرمائیل په داسې حال کښې چه دهغه ارشاره محمدبن حنفیه طرف ته وه.

د تعریض لغوی معنی: په لغت کښې تعریض خلاف التصریح یعنی مبهم خبرې ته وائی. (٤)

دتعریض اصطلاحی معنی اوتعریف: علامه جرجانی رحمه الله د تعریض تعریف په دې الفاظو کښې کړې دې: «التعریض في الكلام ما يفهم به السامع مراده من غير تصريح» (٥)یعنی تعریض فی الکلام دادې چه اوریدونکی بغیرد تصریح د متکلم مراد باندې پوهه شی. علامه زمخشری رحمه الله لیکلی دی «التعریض: أن تذكر شيئا تدل به على شيء لم تذكره» (٦) یعنی تعریض دادې چه متکلم یو څیز ذکرکړی چه په داسې شئ باندې دلالت اوکړی د کوم ذکر چه هغه نه وی کړې.

شراح حدیث علامه کرمانی، علامه عینی، علامه قسطلانی اوعلامه انصاری رحمهم الله د تعریض اصطلاحی تعریف په دې الفاظوسره کړې دې: «عبارة عن كناية تكون مسوقة لأجل موصوف غير مذكور» (٧)یعنی په اصطلاح کښې تعریض داسې کنایه نه عبارت دې کوم چه د یوموصوف غیرمذکور دپاره راوړلې شوې وی.

---

(١) شرح الکرمانی:١١٨/٣فتح الباری:٤٨٥/٢ عمدة القاری:٣٠٠/٣ إرشادالساری: ٤٩٤/١تحفة الباری: ٢٢٢/١الکوثر الجاری:٤١٣/١.

(٢) لامع مع الکنز المتواری:١٩٥/٣.

(٣) عمدة القاری:٣٠٠/٣.

(٤) النهایة لابن الأثیر:١٨٦/٢ الصحاح للجوهری: ص:٦٩٢لسان العرب: ١٤٩/٩ شرح الکرمانی: ١١٨/٣عمدة القاری:٣٠٠/٣.

(٥) کتاب التعریفات ص:٤٥.

(٦) تفسیر الکشاف: ٣١١/١عمدة القاری:٣٠٠/٣.

(٧) عمدة القاری:٣٠٠/٣إرشادالساری:٤٩٤/١تحفة الباری: ٢٢٢/١.

صاحب کشاف اصطلاحات الفنون کښې فرمائی چه تعریض دَ تصریح په وزن باندې دې. دَ اهل بیان په نیز تعریض وائی لفظ په معنی موضوع لَه کښې استعمالول دَ غیر موضوع لَه طرف ته اشاره کولوسره.(۱)

دَتعریض قسمونه: علامه سبکی رحمه الله فرمائی دَ تعریض دوه قسمونه دی.

رومبی قسم: ((قسم یراد به معناه الحقیقی ویشار به إلی المعنی الآخر المقصود)) یوقسم دادې چه دَ لفظ نه دَ هغې حقیقی معنی مراد واخستې شی اودې په ذریعه یوبلې معنی مقصودی طرف ته اشاره هم اوکړې شی لکه چه دَ الله تعالی ارشاد دې ﴿وَمَالِيَ لَآ أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي﴾ (۲)ماسره کوم یوعذر دې چه زه دَهغه عبادت اونه کړم چاچه زه پیداکړې یم. په دې سره دَدې خبرې طرف ته اشاره ده چه اې زما دَ قوم خلقو تاسو سره کوم یو عذر دې چه تاسو دَهغه عبادت نه کوئی چاچه تاسو پیداکړی یئی دَدې دلیل دَدې وراندینئی جمله ﴿وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ (۳)ده.

دویم قسم: ((قسم لایراد، بل یضرب مثلاً للمعنی الذی هومقصود التعریض))(۴) دویم قسم هغه دې په کوم کښې چه حقیقی معنی مراد نه اخستلې کیږی بلکه دَ تعریض نه چه کومه معنی مقصودوی دَهغې دَپاره مثال بیانولې شی لکه دَحضرت ابراهیم علیه السلام قول ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا﴾ (۵)ونی فرمائیل چه نه بلکه دَدوی دې مشر کړې دی. دلته دَ ابراهیم علیه السلام مقصود حقیقی معنی نه ده بلکه دَتعریض سره معنی مقصود (عاجز اله نه شی جوړیدې) دَپاره دا قول په توګه دَ مثال پیش کړې دې لکه څنګه چه دَدوی مشر عاجز دې هم هغه شان دَ دغه نور هم.

دَعلامه سیوطی رحمه الله قول: علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چه دَ تعریض یوصورت دا هم دې چه ((أن یخاطب واحد ویراد غیره)) یومخاطب کولوسره دویم مراد واخستې شی.(۶)

دَ تعریض دَ تسمیه وجه: تعریض ته تعریض څکه وائی چه په دې کښې کلام یوطرف ته مائل کولې شی او په دې سره اشاره بل طرف ته کولې شی لکه چه ((نظر إلیه بعرض وجهه)) هغه وخت وئیلې شی چه کله دَ کتونکی مخ یوطرف ته وی او ګوری بل طرف ته.(۷)

په حدیث کښې کوم یوتعریض مراددې: په حدیث کښې دَتعریض دویم قسم مراد دې په کوم کښې چه حقیقی معنی مراد نه شی اخستې نودلته هم دَ حضرت جابر رضی الله عنه دَ ارشاد ((ابن عمك)) نه حقیقی معنی مراد نه ده بلکه مجازی اوتسامح مراد دې. کمامر.

قوله: قال: کیف الغسل من الجنابة؟: هغوی (حسن بن محمد بن حنفیه) تپوس اوکړو چه دَ جنابت غسل څنګه کول پکاردی؟ دَ سابقه باب دویم حدیث کښې هم دَ غسل باره کښې سوال وو

---

(۱) موسوعة کشاف اصطلاحات الفنون والعلوم: ۴۹۲/۱.س

(۲) سورت یسین: ۲۲.

(۳) سورت یسین: ۲۲ اوتاسو لَه هم دَهغه طرف ته واپس تلل دی.

(۴) کشاف اصطلاحات الفنون والعلوم ۴۸۲/۱ الإتقان في علوم القرآن: ۹۶/۲.

(۵) سورت الانبیاء:۶۳

(۶) الإتقان النوع الرابع والخمسون فی کنایاته وتعریضه: ۹۶/۲.

(۷) الإتقان للسیوطی:۹۶/۲.

اودلته هم دي. آيا دا دواړه هم يوه واقعه ده يا جدا جدا واقعات دي؟ په دواړو كښې سوال دَ غسل دَكيفيت باره كښې وو كه دَكميت باره كښې؟ په دې باره كښې دَ حديث شراح كښې اختلاف دې.
دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله دواړه روايات جدا جدا واقعات گرځولې دي اوفرمائيلې دي چه په رومبي روايت كښې سوال دَ كميت ماء باره كښې وو او په دې روايت كښې دَ غسل دَكيفيت باره كښې دې. حافظ صاحب دَدې وضاحت داسې كړې دې چه په حديث باب كښې دَ حضرت جابر رضي الله عنه ارشاد «أتاني» نه معلوميږي چه دلته حسن بن محمد بن حنفيه سوال دَ ابوجعفر رحمه الله په غيرموجودگئى كښې وو اودا سوال په حديث سابق كښې دَ ابوجعفر رحمه الله دَ سوال نه علاوه دې. ځكه چه هلته سوال په غسل كښې دَ اوبو دَكميت (مقدار) باره كښې وو او لكه چه دَ حضرت جابر رضي الله عنه په جواب كښې «يكفيك صاع» نه مشعر دې او دلته په حديث باب كښې سوال دَ كيفيت غسل باره كښې دې كوم چه دَ سائل الفاظ «كيف الغسل» نه ظاهر دې. په دواړو روايتونوكښې حضرت جابر رضي الله عنه سره جگړه كونكې حسن بن محمدبن حنفيه دې لهذا هغه دَ حضرت جابر رضي الله عنه جواب كميت (يوصاع) باره كښې دا اووئيل چه «ما يكفيني» اودَ دغه نه كافې كيدو علت او وجه ئې اونه خودله. اودَ كيفيت سره متعلق سوال په جواب «ثلاثة أكف» باره كښې اووئيل چه «إني كثير الشعر» يعنې زما دَپاره درې لپې كافې دي ماته دَ دريو نه دَ زياتو ضرورت نه پيښيږي. دَ زيات ضرورت پيښيدو علت ئې دَ ويښتو زياتوالې اوخودلو. نو دَدې په جواب كښې حضرت جابر دَ تنبيه په توگه اوفرمائيل چه دَ رسول الله ويښته تانه زيات گڼر او پاك وو دَهغوى دَپاره به درې لپې كافې كيدل.[1]
دَعلامه عينى رحمه الله رائې: علامه عينى رحمه الله دَ حافظ رحمه الله داخبره رد كړې ده چه دَ باب سابق روايت اوحديث باب دوه جدا جدا واقعات دي او په رومبي روايت كښې سوال دَ كميت باره كښې اودويم كښې دَ كيفيت باره كښې وو. هغه فرمائي چه حافظ رحمه الله ته په حديث باب كښې مصرح لفظ «كيف» سره اشتباه شوې ده حالانكه دواړه روايتونه هم يوه واقعه ده او په دواړو كښې سوال دَ غسل جنابت دَ كيفيت سره متعلق دې. البته په حديث باب كښې دَ لفظ «كيف» صراحت دې او باب سابق په روايت كښې دا دَ اختصار دَ وجې نه حذف كړې شوې دې. مگر مقصود په دې كښې هم كيفيت معلومول وو اولفظ «كيف» په حالت باندې دلالت كوي.[2]علامه عينى رحمه الله نور فرمائي چه په دواړو روايتونوكښې دَ سوال جواب كميت (مقدار) بنائى ځكه چه دَ سابق باب روايت كښې دَ سوال په جواب كښې

«يكفيك صاع» اوحديث باب كښې دَ سوال په جواب كښې «ثلاثة أكف» اوفرمائيل اودا دواړه الفاظ په كميت ماء باندې دلالت كوي.[3]
دَ علامه عينى رحمه الله په توجيه باندې اشكال: دَعلامه عينى رحمه الله په ذكرشوې پورتنئى توجيه باندې دا اعتراض كيدې شي چه تاسو ځنگه وئيلې شئى چه په دواړو روايتونوكښې سوال دَ حالت غسل باره

[1]) فتح الباري:۲/٤٨٦-٤٨٥.
[2]) عمدة القاري:۳/۲۰۱.
[3]) عمدة القاري:۳/۲۰۱.

کښې دي او جواب دواړو خايونوکښې دَ کميت باره کښې دي. «نودغه شان خو به په سوال اوجواب کښې مطابقت هم رانه شي».

دَ اشکال جواب: علامه عيني رحمه الله دَدې اعتراض دا جواب ورکړې دې چه حالت هم کيفيت ته وائی دَ غسل يوحقيقت دې او يوحالت. دَ غسل حقيقت دادې چه په ټول بدن باندې اوبه اوبهيولې شي او حالت دادې چه په غسل کښې يوصاع يا درې لپې اوبه استعمال کړې شي. په رواياتوکښې سوال دَ حقيقت غسل باره کښې نه دې بلکه دَ غسل دَ حالت باره کښې وو په دې وجه په دواړو ځايونوباندې «کم» په ذريعه جواب وو.باقي پاتې شوه خبره دَ مطابقت نوکم اوکيف سره دَدې چه دواړه جدا جدا شيونه دی مګر په عرض کيدو کښې دواړه متحد دی. په دې توګه چه دَ دواړو شمير په مقولات تسعه کښې کيږي کوم چه دَ اعراض دَ قبيل نه دې. دَ کوم مقابل چه حقيقت «جوهر» وی خودلته نه دَحقيقت متعلق سوال دې اونه جواب. ځکه چه دَ رسول الله ﷺ بعثت دَ حقائق دَ بيانولودَپاره نه وو شوې بلکه دَ احکامو دَ بيان دَپاره شوې وو اواحکام دَ حقيقت دَ عوارضو نه دی. که هغه دَ کيف دَ قبيل نه وی اوکه دکم. نو په دې حيثيت سره «چه دَ کم اوکيف دواړو تعلق دَ عوارض سره دې» په سوال اوجواب کښې مطابقت کيږي.(١)

دَ شيخ الحديث مولانازکريا رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زکريا کاندهلوی نورالله مرقده دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې خبرې ترديدکوی چه دا دواړه دوه واقعې دی هغه فرمائی چه زما په نيز دَ دوو واقعو هيڅ وجه ښکاره نه ده ځکه چه هم هغه حسن بن محمد بن ا لحنفيه دې اوهم هغه حضرت جابر رضي الله عنه لهذا صرف دومره خبره ده چه هلته مقدرا بيانول وو هغه ئې بيان کړو اودلته کيفيت مقصود وو هغه ئې ذکرکړو.(٢)

قوله: :فقلت: کان النبي ﷺ يأخذ ثلاثة أکف: ما اووئيل نبی کريم ﷺ به درې لپې اوبه اخستلې. دکريمه په روايت کښې ثلاثة أکف تاء سره او دَ باقي حضراتو روايت ثلاث أکف بغير دَ تاء مروی دې.(٣)

أکف جمع ده دَ کف، کف دَ لاس «يعنی دَ ګوتو سره دَ لاس دننه حصه «تلی» ته وائی». (٤)دَ اهل لغت په نيز کف مؤنث دې وئيلی شی «هذه کف واحدة».(٥)

يواشکال: دلته په دې باندې اشکال کيدې شی چه دَ عدد اومعدود دَ قاعدې مطابق دَ دريو نه واخله تر نهو پورې که چرې تميز مذکر وی نوعدد به مؤنث راوړلې شی اوکه چرې تميز مؤنث وی نوعدد به مذکر راوړلې شی. (٦)لهذا دَ دې قاعدې په رڼا کښې کله چه تميز «أکف» مؤنث دې نوعدد «ثلاث» بغيرتاء راوړل پکاروو. خو په روايت کښې ثلاثة تاء سره دې.

---

(١) عمدة القاري:٣٠١/٣.

(٢) تقرير بخاري:٨١/٢الکنز المتواري:١٩٦/٣ الأبواب والتراجم ص: ٦٠

(٣) فتح الباري:٤٨٦/٢عمدة القاري:٣٠١/٣تحفة الباري: ٢٢٢/١إرشاد الساري:٤٩٤/١ التوشيح: ٢٤٤/١.

(٤) لسان العرب:١٢٤/١٢القاموس الوحيد: ١٤١٥/٢.

(٥) لسان العرب:١٢٤/١٢الصحاح للجوهری ص: ٩١٧.

(٦) شرح الأشمونی:٣١٤/٣.

دَ اشکال جواب: دَدې یوجواب خودادې چه ثلاثة تاء سره دَ کریمه روایت دې دَباقی حضراتو په روایت کښې ثلاث بغیردَ تاء دې لهذا دا اعتراض وارد کیدې نه شي.

دَ علامه کرماني جواب: باقي پاتې شوه خبره دَ کریمه په روایت کښې ثلاثة تاء سره نوعلامه کرماني رحمه الله دَ دې دوه جوابونه ورکړي دي: ① دلته دَ کف نه قدر کف یا کوم څه چه په دې کښې ځائي کیدې شي یعني اوبه مراد دي اوهغه مذکر دې. ② یا دکف نه مراد عضو یعني اندام دې هغه هم مذکر دې نو اوس دَ ثلاثة عدد مؤنث راوړل صحیح کیږي.[1]

دَ علامه عیني رحمه الله رائې: علامه عیني رحمه الله دَ علامه کرماني رحمه الله اولنئي رائې محل نظر او دویمه صحیح ګرځولې ده. علامه عیني رحمه الله فرماني چه بهتر دا ده چه داسې اوونیلې شي چه دَ کف استعمال مذکر او مؤنث دواړه شان سره کیږي. لهذا په دې اعتبارسره عدد تاء سره او بغیردَ تاء هم راوړل صحیح دي. (هم دغه وجه ده چه په روایت کښې دواړه شان وارد دي).[2]

دَ ثلاثة اکف مطلب: ثلاثة أکف مطلب دا شو چه حضورپاك به دَ دریو ځلونه هریوځل په دواړو لاسونوسره لپه ډکولو سره اوبه اچولې. ځکه چه لفظ کف جنس دې دَ یو او دوو دواړو احتمال لري. خوهم دَدې باب رومبي حدیث کښې «أشاربیدیه» دې په کوم کښې چه دَ دواړو لاسونو قید ذکر دې. لهذا ثلاثة أکف مطلق په دغه مقید باندې محمول کولې شي.[3]

دَ اسحاق بن راهویه روایت کښې ذکر شوې «وبسط بدیه» نه هم دَدې تائید کیږي کوم چه حسن بن صالح جعفر بن محمد نه هغه دَ خپل پلار نه نقل کړې دې.[4] دَدې تفصیلي بحث هم دَدې باب حدیث سابق الفاظ ثلاثا لاندې تیرشوې دې.

قوله: : ويفيضها على رأسه دَ کشمیهني اواصیلي په روایت کښې فیفضها واؤ په ځائي فاء سره دې اودَ علی رأسه الفاظ دَ ابوذر په روایت کښې ساقط شوي دي او په یوه نسخه کښې علی دَحرف جر نه بغیر صرف رأسه نصب سره مروي دې.[5]

قوله: : ثم يفيض على سائر جسده بیا به رسول الله ﷺ په خپل باقي (پوره) بدن باندې اوبه بهیولې. دلته دَ یفیض مفعول الماء محذوف دې. په دې باندې دا اشکال کیدې شي چه ماقبل ثلاثة أکف باندې دَ عطف دَ وجې نه دلته هم ثلاثة أکف مفعول محذوف ولې نه شي منلې کیدې؟

---

[1] شرح الکرماني: ۱۱۹/۳قال ابن منظور: فأما قول الأعشى: أرى رجلاً منهم أسفاً کأنما یضُم إلى کشحیه کفاً مخضباً، فإنه أراد الساعد فذکر وقیل: إنما أراد العضو. (لسان العرب: ۱۲۴/۱۲).

[2] عمدة القاري:۳۰۱/۳فتح الباري:۲۲۲/۱إرشاد الساري:۴۹۴/۱.

[3] شرح الکرماني: ۱۱۹/۳ فتح الباري: ۴۸۶/۲عمدة القاري۳۰۱/۳إرشادالساري:۴۹۴/۱ تحفة الباري: ۲۲۲/۱.

[4] فتح الباري:۴۸۶/۲عمدة القاري:۳۰۱/۳إرشاد الساري:۴۹۴/۱.

[5] إرشادالساري:۴۹۴/۱تحفة الباري:۲۲۲/۱عمدة القاري: ۳۰۱/۳.

شراح حدیث دَدې جواب دا ورکړې دې چه په عام توګه عادتًا درې لپې اوبه دَ باقی ټول بدن دَپاره ناکافی دی په دې وجه دَ یفیض مفعول الماء محذوف راویستلې شی.(۱)

قوله: فقال لي الحسن: إني رجل كثير الشعر: په دې باندې حسن رحمه الله ماته اووئیل زه دَ ډیرو ویښتو والا سړې یم. دَ حسن نه مراد حسن بن محمد بن الحنفیه دې. (۲) «إني رجل كثير الشعر» مطلب دا شو چه زما ویښته ډیر زیات دی زما دَپاره درې لپې اوبه ناکافی دی.(۳)

قوله: فقلت: كان النبي ﷺ أكثر منك شعراً: (حضرت جابر رضی الله عنه فرمانی چه) ما په جواب کښې اووئیل دَ نبی کریم ﷺ ویښته تانه زیات وو. یعنی دَ حضورپاك ویښته مبارك ستاد ویښتونه زیات وو اوهغوی ﷺ ته به دومره مقدار کافی کیدلې لهذا چه کوم مقدار دَحضورپاك دَپاره کافی کیدلو په هغې باندې زیاتوالې غلو اوتکلف دې اودَ لوئی خوښولو خبره ده. ممکن ده چه دَ شیطان دَ وسوسې اچولوسره داسې شوې وی نو دَهغې طرف ته دَ خیال کولو ضرورت نشته. (۴)

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ښکاره دې چه په ترجمه کښې په سر باندې دَ درېو لپو اوبو بهیولو ذکر دې او په حدیث کښې «كان النبي صلى الله عليه وسلم يأخذ ثلاثة أكف ويفيضها على رأسه» کښې درې لپې اوبه په سرباندې دَ بهیولو صراحت دې. په کوم سره چه بغیردَ څه اخفاء نه ترجمه ثابتیږی.

دَ حدیث نه مستنبط شوی امور: دَدې حدیث نه دا لاندینی امور مستنبط کیږی:

① په سرباندې درې لپې اوبو اچولو باندې اکتفاء کول پکاردی سره دَدې چه ویښته هر څومره زیات وی.(۵)

② په باقی بدن باندې دَ اوبو بهیولو نه وراندې په سرباندې درې لپې اوبه اچول مستحب دی.(۶)

③ په دینی امورو کښې دَ علماء نه په سوال کولو باندې ترغیب ورکړې شوې دې. (۷)

④ که چرې دَ مسئلې علم وی نو دَهغې جواب ورکول ضروری دی.(۸)

⑤ دَدې خبرې طرف ته اشاره ده چه دَنبی کریم ﷺ عادت دَ درېو لپو اوبو استعمالولو وو.(۹)

(۱) شرح الکرمانی:۱۱۹/۱تحفة الباری: ۲۲۲/۱عمدة القاری: ۳۰۱/۳.
(۲) إرشادالساری:۴۹۴/۱.
(۳) شرح الکرمانی: ۱۱۹/۳عمدة القاری:۳۰۱/۳.
(۴) فتح الباری:۴۸۶/۲عمدة القاری:۳۰۱/۳إرشادالساری: ۴۹۴/۱.
(۵) عمدة القاری: ۳۰۱/۳شرح ابن بطال: ۳۸۴/۱.
(۶) شرح الکرمانی:۱۱۹/۳عمدة القاری:۳۰۱/۳ شرح ابن بطال: ۳۸۴/۱.
(۷) عمدة القاری: ۳۰۱/۳.
(۸) عمدة القاری: ۳۰۱/۳.
(۹) عمدة القاری: ۳۰۱/۳.

۵-باب: اَلْغُسْلُ مَرَّةً وَاحِدَةً

هم يوځل لامبل

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينى رحمه الله او شيخ الاسلام علامه زکريا انصارى رحمه الله په نيز دَامام بخارى رحمه الله ترجمه نه مقصود په غسل کښې دَ بدن يو ځل وينځلو حکم بيانول دى.[۱]

دَعلامه عثمانى رحمه الله رائې: علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله داخودل غواړى چه باب سابق کښې دَ کوم غسل ذکر اوشو هغه درجه کمال او استيعاب دې. که چرې دَ وخت او اوبو کمې وى نوصرف يو ځل اوبه اچول هم کافى کيدې شى اودَ فرض دَادا کولوډپاره هم دغه کافى دى.[۲]

دَعلامه کشميرى رحمه الله او حضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: علامه شاه انور شاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه دې باب کښې امام بخارى رحمه الله په غسل کښې دَ بدن يوځل وينځلو ذکرکړې دې لکه چه ترجمه دَ بيان دَ جواز دَپاره ده. «وهوجائزعندناأيضًا» اودا زمونږ دَ احنافو په نيز هم جائز دى.[۳]هم دغه خبره شاه ولى الله رحمه الله هم فرمائيلې ده چه «هوجائزثابت».[۴]

دَ شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى چه اقرب او ظاهر هم دادى چه مصنف ابن ابى شيبه رحمه الله په اکثرو رواياتوکښې تثليث فى الغسل وارد شوې دې نو امام بخارى رحمه الله په دې خبره باندې تنبيه فرمائى چه تثليث واجب نه دې بلکه څنګه چه په اودس کښې درجه دَ فرض مرة مرة (يعنى يوځل وينځل) دى دغه شان په غسل کښې هم فرض يوځل وينځل دى او په دې باندې اقتصار جائزدې.[۵]باقى پاتې شوه خبره دَ تثليث والارواياتو نوهغه په استيعاب باندې محمول دى.

دَ امام ابوداؤد رحمه الله دَ يوروايت طرف ته اشاره: بعض حضرات فرمائى چه امام ابوداؤد رحمه الله دَ عبدالله بن عمر رضي الله عنه نه روايت نقل کړې دې چه په شروع کښې مونځونه پنځوس او دَ جنابت غسل اووه ځل فرض شوې وو. رسول الله ﷺ الله تعالى ته دَتخفيف درخواست کولو تردې چه مونځونه پنځه پاتې شو او غسل دَ جنابت يو ځل پاتې شو.[۶]

---

[۱] عمدة القارى:۳/۲۰۱تحفة البارى: ۱/۲۲۲.

[۲] فضل البارى:۲/۴۳۱.

[۳] انوار البارى:۹/۱۹۷فيض البارى:۱/۴۵۵.

[۴] شرح تراجم أبواب البخارى ص:۱۸.

[۵] الکنز المتوارى: ۳/۱۹۶تقرير بخارى: ۲/۸۱

[۶] الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه قال: حدثنا قتيبة بن سعيد: حدثنا أيوب بن جابر عن عبدالله بن عُصْم، عن عبدالله بن عمر قال: "کانت الصلاة خمسين والغسل من الجنابة سبع مرار وغسل البول من الثوب سبع مرار، فلم يزل رسول الله صلى الله عليه وسلم يسأل حتى جعلت الصلاة خمساً والغسل من الجنابة مرة وغسل البول من الثوب مرة" (کتاب الطهارة، باب فى الغسل من الجنابة، رقم الحديث ۲۴۷).

ممكن ده چه دَامام بخاری ﷫ دې حديث طرف ته اشاره مقصودوی چه دَ اووه ځل حكم منسوخ دې. دا دَ اسلام په شروع كښې حكم وو. اوس يوځل غسل كول هم كافی دی.[1] چونكه دا حديث على شرط البخاری نه وو په دې وجه امام بخاری ﷫ په بخاری شريف كښې دا ذكر نه كړو.

الحديث الأول

۲۵۷- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَاحِدِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: «وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاءً لِلْغُسْلِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ بِالأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَانِهِ فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ» [حديث باب: ر: ۲۴۶] [2]

ترجمه: مونږ ته موسیٰ (بن اسماعيل) بيان اوكړو اووئيل مونږ ته عبدالواحد (بن زياد) هغه دَاعمش نه، هغه دَ سالم بن ابی الجعد نه، هغه دَ كريب نه هغه دَ ابن عباس ﷠ نه هغه اووئيل چه ام المؤمنين حضرت ميمونه ﷝ اوفرمائيل چه ما دَ نبی كريم ﷺ دَ غسل دَپاره اوبه كيخودلې نوحضورپاك (اول) خپل لاسونه دوه ځل يا درې ځل اووينځل بيا حضورپاك په خپل ګس لاس باندې اوبه واچولې اوخپل شرمګاه ئی اووينځلو بيائی خپل (ګس) لاس په زمكه رابنكلو بيائی غرغرې اوكړې او پوزه كښې اوبه واچولې اوخپل مخ او دواړه لاسونه ئی اووينځل. بيائی خپل (باقی) ټول بدن باندې اوبه اوبهيولې، بيا حضورپاك خپل ځائی (چرته چه ئی غسل كولو) نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئی اووينځلې.

---

[1] تقرير بخاری: ۸۱/۲

[2] الحديث أخرجه البخاری فی صحيحه أيضاً فی كتاب الغسل، باب الوضوء قبل الغسل، رقم الحديث: ۲۴۹، وأخرجه أيضاً فی الكتاب نفسه، فی باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة، رقم: ۲۵۹ بنحوه، وفيه أيضاً، باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى، رقم: ۲۶۰، وفيه أيضاً باب تفريق الوضوء والغسل، رقم: ۲۶۵، بنحوه مختصراً، وفيه أيضاً، باب من أفرغ بيمينه على شماله فی الغسل رقم: ۲۶۶، بنحوه، وفيه أيضاً باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم: ۲۷۴بنحوه، وفيه أيضاً باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم: ۲۷۶، وفيه أيضاً فی باب التستر فی الغسل عند الناس رقم: ۲۸۱، مختصراً نحوه وفيه أيضاً، باب الغسل بالصاع ونحوه رقم: ۲۵۳ وأخرجه مسلم فی صحيحه فی كتاب الحيض باب تستر المغتسل بثوب ونحوه رقم: ۷۶۴مختصراً، وفيه أيضاً باب صفة غسل الجنابة رقم: ۷۲۲ وأخرجه أبوداؤد فی سننه مطولاً فی كتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۵ وأخرجه الترمذی فی جامعه فی كتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً، وقال هذا حديث حسن صحيح رقم: ۱۰۳ وأخرجه النسائی فی سننه فی كتاب الطهارة باب غسل الرجلين فی غير المكان الذی يغتسل فيه رقم: ۲۵۳ وأيضاً فی كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه، مختصراً رقم:۴۱۸ وأيضاً فی الكتاب نفسه، باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج: ۴۱۹ وفيه أيضاً باب الاستتار عندالغسل، مختصراً رقم: ۴۰۶ وفيه أيضاً باب الغسل مرة واحدة رقم: ۴۲۸ وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی كتاب الطهارة وسننها، باب المنديل بعد الوضوء وبعدالغسل مختصراً رقم: ۴۶۷ انظر جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱ وتحفة الأشراف رقم: ۱۸۰۶۴.

تراجم رجال

موسی: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات بدء الوحی، باب کیف کان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم څلورم حدیث په ذیل کښې [۱] او کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس رومبی حدیث په ذیل کښې بیان کړې شوی دی. [۲]

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات کتاب الإیمان باب الجهاد من الإیمان رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی. [۳]

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسد کوفی رحمه الله دې. اعمش دَدوی لقب دې. دَدوی احوال کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم دَ رومبی حدیث لاندې تیر شوی دی. [۴]

سالم بن ابي الجعد: دا سالم بن ابی الجعد رافع اشجعی دې. [۵] دَدوی حالات کتاب الوضوء باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع لاندې تیرشوی دی.

کُریب: دا کریب بن ابی مسلم قرشی رحمه الله دې دَدوی احوال کتاب الوضوء باب التخفیف في الوضوء لاندې تیر شوی دی.

ابن عباس رضي الله عنهما: دادَ حضورپاك دَتره خوئی عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف دې. دَدوی حالات بدء الوحی باب کیف کان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم څلورم حدیث په ذیل کښې [۶] او کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر [۷] لاندې تیرشوی دی.

میمونة رضي الله عنها: دادَ رسول الله ﷺ زوجه مطهره ام المؤمنین حضرت میمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. دَدوی حالات کتاب العلم باب السمر في العلم دویم حدیث لاندې تیر شوی دی. [۸]

شرح حدیث: وضعت للنبي صلى الله عليه وسلم ماء للغسل فغسل یدیه: حضرت میمونه رضي الله عنها اوفرمائیل چه ما دَ نبی کریم ﷺ دَ غسل دَپاره اوبه کیخودې نواول حضورپاك خپل دواړه لاسونه اووینځل.

قوله: یدیه: یدیه تثنیه سره، دکشمیهنی روایت دې خودَ حموی اومستملی وغیره روایت یده مفرد وارد شوې دې. [۹]

قوله: مرتین أوثلاثاً: (حضورپاك خپل دواړه لاسونه) دوه یا درې ځل اووینځل.

---

[۱] کشف الباری: ۱/۴۳۴-۴۳۳.
[۲] کشف الباری: ۳/۴۷۹-۴۷۷.
[۳] کشف الباری: ۲/۳۰۳-۳۰۱.
[۴] کشف الباری: ۲/۲۵۳-۲۵۱.
[۵] تهذیب التهذیب: ۳/۴۳۲.
[۶] کشف الباری: ۱/۴۳۷-۴۳۵.
[۷] کشف الباری: ۲/۲۰۵.
[۸] کشف الباری: ۲/۴۲۲-۴۲۰.
[۹] فتح الباری: ۲/۴۸۶ عمدة القاری: ۳/۳۰۲ تحفة الباری: ۱/۲۲۲ إرشاد الساری: ۱/۴۹۵.

مرتين او ثلاثاً كښې شک دَ چا دَ طرف نه دې: دوه ځل يا درې ځل ئې اووينځل. په دې کښې شک دې داشک دَ چا دَ طرف نه دې. دَحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ طرف نه يا دَ اعمش رحمه الله دَ طرف نه؟
علامه کرمانى رحمه الله دَ شک نسبت دَحضرت ميمونه رضي الله عنها طرف ته کړې دې هغه فرمائى «**شك من ميمونة**»[1]
شيخ الاسلام علامه زکريا انصارى رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله دَ شک نسبت حضرت ميمونه رضي الله عنها اوحضرت اعمش رحمه الله دواړو طرف ته کړې دې. هغوى فرمائى «**الشك من الأعمش أومن ميمونة**»[2] يعنى دَ اعمش رحمه الله طرف ته دې يادَحضرت ميمونه رضي الله عنها طرف ته دواړه احتماله کيدې شى.
دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله په دې خبره باندې جزم کړې دې چه دلته شک دَاعمش دَ طرف نه دې لکه څنګه چه عن قريب ابوعوانه دَ اعمش نه په روايت کښې راځى. علامه کرمانى رحمه الله شايد دَ ابوعوانه دَاعمش والا روايت هيرکړې دې يا دَهغې طرف ته دَ دوى توجه نه ده تلې په دې وجه هغوى دَ شک نسبت دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها طرف ته کړې دې.[3]
دَعلامه عينى رحمه الله رائې: علامه عينى رحمه الله خو په دومره خبره کښې دَ حافظ صاحب رحمه الله تائيد کړې دې چه شک دَاعمش دَ طرف نه دې. البته هغه فرمائى چه دَ ابوعوانه دَاعمش نه روايت کوم چه «**باب من أفرغ بيمينه على شماله فى الغسل**» کښې ذکر دې دَهغې الفاظ «**فغسلهما مرة أومرتين**» نه معلوميږى چه شک په يو ځل يا دوو ځلو وينځلو کښې دې خو په حديث کښې «**مرتين أوثلاثاً**» نه معلوميږى چه شک په دوو يا درې ځل وينځلو کښې دې.نولکه چه حافظ صاحب رحمه الله دَ ابوعوانه دَ روايت نه مطلقًا شک دَ اعمش دَ طرف نه کيدل ثابت کړى دى خو علامه عينى رحمه الله دَ اعمش دَ طرف نه شک خودلو نه علاوه په دواړو روايتونو کښې موضع شک هم تعيين کړې دې.[4]

قوله: : ثم أفرغ على شماله: بيا حضورپاک په خپل ګس لاس باندې اوبه واچولې. **شمال** دَ شين کسره سره دَ **يمين** ضد اونقيض (ګس) ته وائى. **أشمُل، شُمُل** او **شمائل** دَدې جمع راځى.[5] دلته دَ شمال نه مراد ګس لاس دې. شمال دَ شين فتحه سره دَ جنوب ضد دې.[6]

قوله: :فغسل مذاكيره: بيائى خپل شرمګاهونه اووينځل. مذاکير جمع دَ ذکر ده اندام مخصوصه ته وائى. اودا جمع خلاف قياس ده. لکه چه دَدې جمع په ذريعه سره اهل عرب ذکر په معنى دَ اندام مخصوص اود هغه ذکر په مينځ کښې فرق کوى کوم ذکر (سړى) چه انثى په مقابله کښې راځى.[7] چنانچه ذکر په معنى فحل جمع **ذكورٌ، ذُكرانٌ** او **ذكارةٌ** وغيره (دَ **حجارة** په وزن راځى) دې.[1]

---

[1] شرح الكرمانى:۱۱۹/۳.
[2] تحفة البارى: ۲۲۲/۱|رشاد السارى:۴۹۵/۱.
[3] فتح البارى:۱۵۲/۲.
[4] عمدة القارى:۳۰۲/۳.
[5] لسان العرب:۱۹۹/۷ الصحاح ص: ۵۶۳شرح الكرمانى: ۱۱۹/۳.
[6] شرح الكرمانى:۱۱۹/۳ القاموس الوحيد:۸۹۰/۱
[7] لسان العرب: ۵۰/۵فتح البارى:۴۸۶/۲ عمدة القارى: ۳۰۲/۳.

بعض ونيلي دي چه دَ مذاكير واحد مذكار دې. (٢)امام اخفش وائي لكه چه ابن التين دَهغوی نه نقل كړې دی چه مذاكير جمع ده دَ كوم چه هيڅ واحد نشته دې لكه چه دَ ابابيل وغيره څه واحد نشته دې.(٣)

اعتراض: كه چرته څوك دا اووائي چه دَ ابابيل واحد خو أبول راځی لكه چه دَ عجاجيل واحد عجول راځی نو؟

جواب: علامه عينی رحمه الله فرمائی دَدې جواب دادې چه مذاكير هم دَ مذكار جمع ده البته اهل لسان دَدې استعمال ترك كړې دې.(٤) علامه كرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ مذاكير مفرد مذكار استعمال په اهل عربو كښې داسې متروك دې لكه چه شريعت منسوخه متروك دې.(٥)

دَمذاكير جمع راوړلوغرض: مذاكير جمع دَ ذكر په معنی دَ اندام مخصوصه خو يو وی نوبيا دا جمع ولې راوړلې شو؟ شراح حديث دَدې دا جواب وركړې دې لكه چه حافظ صاحب دَ ابن خروف نه نقل كړې دی چه په انسانی بدن كښې سره دَدې چه ذكر هم يو وی مگر دائی مذاكير جمع دَدې دپاره راوړې دې چه په دې سره خصيتين وغيره وينخل هم بيانول وو نولكه چه ذكر اوخصيتين وغيره مجموع هر جزدَ وينځلو په حكم كښې په منزله دَ ذكر اوګرځولې شو او دې ته ئی دَ ذكر نوم وركړلو.(٦)

دَ علامه كورانی رحمه الله رائې: علامه كورانی رحمه الله فرمائی چه دَمذاكير هيڅ مفرد نه وی لكه چه امام اخفش رحمه الله وائی يادَدې مفرد ذكر په معنی دَ اندام مخصوصه اومنلې شی (لكه څنګه چه اهل لغت وائی)، بهرحال كوم تقدير هم چه واخستې شی خو په انسانی بدن كښې ذكر صرف هم يو اندام نه وائی. دلته په حديث كښې مذاكير ذكركولو سره خصيتين وغيره دَ وينځلو حكم بيانولو دَ وجې نه جمع راوړلې شوې دې دا دَ تغليب په توګه دې.(٧)

قوله: ثم مسح يده بالأرض: بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم خپل لاس په زمكه باندې اومږلو. په يده كښې يد مفرد دې.(٨)مراد ترې نه ګس لاس دې. دَ دغه مږلو مقصد دَ نجاست اثرات كه چرې په لاس باندې وی نوهغه ختمول اولاس ښه پاكول دی. لكه چه امام بخاری رحمه الله وړاندې ((باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى)) په عنوان سره باب قائم كړې دې.

قوله: ثم أفاض على جسده: بيا حضورپاك صلى الله عليه وسلم په خپل (باقی) بدن باندې اوبه اوبهيولې.

---

(١) لسان العرب: ٤٩/٥التوضيح: ٥٦٢/٤.
(٢) فتح الباری: ٤٨٦/٢.
(٣) لسان العرب: ٥٠/٥التوضيح: ٥٦٢/٤ شرح الكرمانی: ١١٩/٣.
(٤) عمدة القاری: ٣٠٢/٣.
(٥) شرح الكرمانی: ١٢٠/٣.
(٦) فتح الباری: ٤٨٦/٢ شرح الكرمانی:١٢٠/٣عمدة القاری: ٣٠٢/٣.
(٧) الكوثرالجاری: ٤١٤/١-٤١٣.
(٨) إرشاد الساری:٤٩٥/١.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره دَ مناسبت په سلسله کښې شراح حديث مختلف توجيهات بيان کړي دي:

دَعلامه ابن بطال رحمه الله توجيه: ابن بطال رحمه الله دَ حديث ذکرشوي پورتني الفاظ «ثم أفاض علی جسده» موضوع ترجمه ګرځولې ده چه په دې کښې حضرت ميمونه رضي الله عنها په مطلق توګه باندې دَ اوبو بهيولو ذکر کړې دې دا نې څه عدد سره مقيد کړې نه دې نو دَ کم نه په کم عدد يعنی يو باندې محمول کولې شي.

چنانچه هغوی فرمائی «موضع الترجمة من الحديث فی قوله: "ثم أفاض علی جسده" ولم يذکر مرة ولا مرتين، فيحمل علی أقل ما يسمی غسلاً وهو مرة واحدة» [1] يعنی دَترجمه ثبوت دَ حديث الفاظ «ثم أفاض علی جسده» سره کيږی ځکه چه راوی دَ يو يا دوو ځل ذکر نه دې کړې، يعنی «ثم أفاض» ئې يو عدد سره مقيد کړې نه دې نو دا کم نه کم چه کوم مقدار ته دَغسل نوم ورکولې شی په هغې باندې محمول کړې شي اوهغه يو ځل دی. علامه کرمانی رحمه الله [2] علامه قسطلانی رحمه الله [3] او ابن ملقن رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله پورتنې ذکرشوې قول مناسبت ترجمه نقل کړې دے. [4] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله دغه پورته ذکر شوی قول نقل کولو نه پس ليکلی دی چه اقل عدد هم يو ځل دې هم په دې به محمول کولې شی ځکه چه اصل هم دغه دې چه په دې دې زياتوالې نه وی بيره دَدې چه تکرار مراد اخستل دَ اصل خلاف دی. [5]

دَعلامه ابو الحسن سندی رحمه الله رائې: علامه ابوالحسن نور الدين محمدبن عبدالهادی السندی رحمه الله فرمائی چه دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې توګه دې چه دَ حديث سياق په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَحضرت ميمونه رضي الله عنها مقصود دَحضورپاك دَغسل کيفيت په مکمل توګه بيانول دی.

چنانچه «ثم أفاض» کښې متعدد واري حضورپاك اوبه بهيولې وې نوحضرت ميمونه رضي الله عنها دَ بيان مقصود دَ تکميل په خاطر به دا ضرور ذکر فرمائيل لکه چه دَ لاس دَ وينځلو دَ شمير ذکر ئې فرمائيلې دې. نو په يوداسې مقام باندې دَ ابو بهيولو دَ شمير ذکر نه کول دَدلته دَ لاس دَ وينځلو دَ شميرذکر دې، دَدې خبرې دليل دې چه دَ اوبو بهيولو تعداد هم يو ځل دې. [6]

دَ ابن بطال وغيره بيان کړې شوی تطبيق باندې نقد: دَدې نه پس علامه سندی رحمه الله دَعلامه ابن بطال رحمه الله وغيره بيان کړې شوی تطبيق باندې نقد کړې دې چه دَامام بخاری رحمه الله ترجمه خوداده چه دَ فرض دَ ادا کولودَپاره يوځل اوبه بهيول کافی دی. خو حضرت ميمونه رضي الله عنها دَ يو واقعه حکايت کوی دَ کوم نه چه دا نه معلوميږی چه دَدې څه کيفيت وو. آيا حضورپاك هم يوځل اوبه بهيولې وې يا دَدې نه زيات؟ دا نه معلوميږی لهذا دې وينا کولوسره چه افاضه ماء يو عدد سره مقيد نه دې اواقل عدد هم يو دې او اصل دادې چه په دې باندې زياتوالې اونه شی. دَ دغه عدم ذکر عدد نه په عدم واقعه باندې استدلال نه شی کيدلې. [7]

---

[1] شرح ابن بطال: ۳۸۵/۱.

[2] شرح الکرمانی: ۱۲۰/۳.

[3] إرشادالساری: ۴۹۵/۱.

[4] التوضيح: ۵۶۲/۴.

[5] فتح الباری: ۴۸۶/۲.

[6] صحيح البخاری: بحاشية السندی: ۵۷/۱.

[7] صحيح البخاری بحاشية السندی: ۵۷/۱.

دَعلامه انور شاه کشمیری رحمه الله رائې: حضرت علامه انور شاه کشمیري رحمه الله «ثم أفاض على جسده» الفاظ موضع ترجمه گرځولې ده. البته هغوی فرمائي چه ماته دَمراجعت طرق نه پس په دې خبره کښې تردد اوشو چه آیا واقعي نبی کریم ﷺ په یوخل باندې اکتفا هم کړې وه که نه؟ زما خیال دې چه حضورپاك به په دې واقعه کښې هم دَ عادت مطابق هم درې ځل بدن مبارك وینځلې وی. که چرې په دې واقعه کښې هم تثلیث مراد وی نو بیا به ترجمه صرف دَ مسئله دَ بیان دپاره وی.(١)

دَعلامه کوراني رحمه الله علامه عثماني رحمه الله او شیخ الحدیث رحمه الله رائې: علامه کوراني رحمه الله (٢)علامه شبیراحمدعثماني رحمه الله (٣)اوشیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله (٤)دَ رائې حاصل دا دې چه موضع ترجمه «ثم أفاض على جسده» ده، حضرت میمونه رضي الله عنها دَ لاسونو په وینځلوکښې دوه او درې عدد ذکرکړې دې لیکن دې نه علاوه په ټول بدن باندې دَ اوبو بهیولودَتعداد ذکر نه دې کړې. که چرې دلته دَعدد ذکروې نوخامخا به ئې نقل کړې وې لکه چه دَ لاسونو په وینځلوکښې ئې دَ عدد تذکره کړې ده. نولکه په دې مقام باندې دَ تعداد نه بیانول او سکوت اختیارول دَدې خبرې دلیل دې چه تکرار ئې واقعتاً نه دې کړې. دَ تکرار په موقع سکوت اختیارول دلیل اوحجت جوړیدې شي.

دَ علامه عیني رحمه الله وغیره رائې: علامه عیني رحمه الله (٥)علامه قسطلاني رحمه الله (٦)او علامه زکریا انصاری رحمه الله (٧)فرمائي چه دَ حدیث الفاظ «ثم أفاض» قلیل (یوځل) اوکثیر دواړو ته شامل دی. لهذا دَ قلیل په لحاظ سره دَترجمه مطابقت ښکاره دې او په دې سره ترجمه ثابتیږي.

فائده: علامه کرماني علامه قسطلاني اوعلامه زکریا انصاري رحمهم الله دَ امام نووي رحمه الله نه نقل کړې دې چه دَ جنابت غسل کونکي له پکاردی چه هغه دَ استنجا نه پس دوباره محل دَ استنجا دَ جنابت دَغسل په نسبت باندې اووینځي که چرې هغه داسې اونه کړي نوممکن ده چه دَ غسل دوران کښې دَ هغې وینځل وریادنه شي نودَبعض بدن نه وینځلو دَ وجې نه به دَ هغه غسل نه کیږي. اوکه دَ غسل نه پس یاد شي نو شرمگاه له په لاس اوړلوسره به دَهغه اودس مات شي یا بیا دَ مس فرج نه دَ بچ کیدو دپاره به په لاس باندې کپړه وغیره تاوولو تکلف کول وی. (٨)

تنبیه: لیکن دلته دا یاد ساتلې چه دا ټول تفصیل دَ امام شافعي رحمه الله په نیز دې. دَ احنافو په نیز خو په غسل جنابت کښې صرف یوځل په شروع کښې نیت کافي دې هراندام وینځلو په وخت دَ دوباره نیت کولو څه ضرورت اوحاجت نشته دې. (٩)اودغه شان دَاستنجاء نه پس دَ شرمگاه دَ وینځلو حاجت هم

---

(١) فیض الباري:١/٤٥٥.

(٢) الکوثر الجاري: ١/٤١٤.

(٣) فضل الباري:٢/٤٣٢.

(٤) الکنزالمتواري: ٣/١٩٦.

(٥) عمدة القاري: ٣/٣٠٢.

(٦) إرشادالساري: ١/٤٩٥.

(٧) تحفة الباري: ١/٢٢٢.

(٨) شرح الکرماني: ٣/١٢٠إرشادالساري: ١/٤٩٥تحفة الباري:١/٢٢٣.

(٩) الکوثرالجاري:١/٤١٤.

نشته دي يا كه چرته شرمگاه وينخل نى هيركړي وى نو دوران غسل يا دغسل نه پس چه كله ياد شى نو وينخلي شى. په مس فرج سره د احنافو په نيز اودس نه ماتيږى كمامر فى أبواب الوضوء.

د حديث نه مستنبط شوي امور: دحديث باب نه شراح حديث دا لاندينى امور مستنبط كړى دى:

① د جنابت دغسل نه وړاندې د لاسونو درې ځل وينخل مستحب دى. [1]

② د جنابت دغسل نه وړاندې په گس لاس باندې استنجاء كول او گس لاس په زمكه باندې مږل. [2]

③ مضمضه او استنشقا يعنى غرغرې اوپوزه كښې اوبه اچول. [3]

④ د جنابت دغسل نه وړاندې اودس كول البته په حديث باب كښې د سرد مسح ذكر نشته دې. [4]

⑤ «ثم أفاض على جسده» نه معلوميږى چه دلك په غسل كښې سنت دې واجب نه دې. [5]

۶- باب: مَنْ بَدَأَ بِالْحِلَابِ أَوِ الطِّيبِ عِنْدَ الْغُسْلِ

حلاب (د پيئو لوښى) يا خوشبو سره غسل شروع كول

دترجمة الباب مقصد: د امام بخارى رحمه الله دا ترجمة الباب په معركة الآرا او مهمات تراجم كښې شميركولې شى. قديم او حديث ائمه شراح حديث په نيز ددې ترجمه مطابقت حديث الباب سره مشكل گڼلې شوې دې. شراح حديث اومشائخ ددې مشكل حل كولو كوشش كړې دې. دهغوى رائې په دې باره كښې مختلف دى. د دې ترجمه مقصد بيانولو كښې د ائمه شراح حديث درې فريق جوړشوى دى. يوفريق خود امام بخارى رحمه الله تغليط كوى، دويم فريق د امام بخارى رحمه الله دترجمه د وجې نه روايت د غيرمشهور معنې طرف ته راگرځوى او دريم فريق روايت په خپل ځائى كيخودو سره د ترجمه داسې مناسب تاويل كول غواړى چه په هغې سره په روايت او ترجمه كښې مطابقت اوشى. [6]

د فريق اول رائې: اول فريق چاچه دامام بخارى رحمه الله تغليط كړې دې اودهغوى طرف ته ئى د وهم نسبت كړې دې د دغه جماعت او فريق پيش امام اسماعيلى رحمه الله دې.

دامام اسماعيلى رحمه الله رائې: چنانچه امام اسماعيلى رحمه الله په خپل مستخرج كښې فرمائى «رحم الله أبا عبدالله - يعنى البخاري - من ذا الذي يسلم من الغلط، سبق إلى قلبه أن الحلاب طيب وأي معنى للطيب عند الاغتسال قبل الغسل، وإنما الحلاب إناء وهو ما يحلب فيه، يسمى حلابا ومحلبا، قال: وفي تأمل طرق هذا الحديث بيان ذلك» [7]

ترجمه: الله تعالى دې په ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله باندې رحم اوكړى، څوك دغلطئى نه محفوظ پاتې كيدې شى، دهغه په زړه كښې دا خيال وركوز شو چه حلاب خوشبو ده، حالانكه دغسل په وخت د غسل نه وړاندې د خوشبوئى څه معنى ده؟ كوم سرې چه د روايت په طرق باندې غور

---

[1] شرح الكرمانى: ۳/۱۲۰تحفة البارى: ۱/۲۲۳.

[2] شرح الكرمانى: ۳/۱۲۰تحفة البارى: ۱/۲۲۳.

[3] شرح الكرمانى: ۳/۱۲۰تحفة البارى: ۱/۲۲۳.

[4] التوضيح لابن الملقن: ۴/۵۶۳.

[5] التوضيح لابن الملقن: ۴/۵۶۳.

[6] فتح البارى: ۲/۴۸۷لامع الدرارى: ۲/۲۱۰-۲۰۹.

[7] فتح البارى: ۲/۴۸۷عمدة القارى: ۳/۳۰۳لامع الدرارى مع تعليقات الشيخ زكريا: ۲/۲۱۰.

اوفکرکوی هغه ته به معلومه شی چه حلاب هغه لوښي (ظرف) دي په کوم کښې چه پيئی لشلې شی هغې ته حلاب اومحلب هم وئيلی شی.

دَ روايت دَ مختلف طرق وضاحت: امام اسماعيلی رحمه الله دَ طرق حديث طرف ته چه کومه اشاره فرمائی دَهغې وضاحت داسې دې چه دا روايت پخپله امام اسماعيلی رحمه الله په طريق دَ مکی بن ابراهيم حنظله نه نحوالحلاب په ځائی دَ «كان يغتسل بقدح» الفاظ سره نقل کړې دې اوهم په دې روايت کښې «كان يغسل يديه ثم يغسل وجهه ثم يقول بيده ثلاث غرف» اضافه هم نقل کړې ده.(١)

امام جوزقی په طريق حمدان السلمی ابوعاصم سره «اغتسل فأتى بحلاب فغسل شق رأسه الأيمن» الفاظ نقل کړی دی. (٢)په دې دواړو روايتونوکښې "اغتسل" او "يغتسل" په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَحلاب نه مراد دَ اوبو لوښې دې نه چه خوشبوئی يا دَ خوشبوئی لوښې. (٣)

امام اسماعيلی رحمه الله په طريق دَ بندار ابوعاصم رحمه الله دا الفاظ نقل کړی دی: «كان إذا أن يغتسل من الجنابة، دعا بشیء، دون الحلاب، فأخذ بكفه، فبدأ بالشق الأيمن، ثم الأيسر، ثم أخذ بكفيه ماء، فأفرغ على رأسه» (٤)

که چرې په دې روايت کښې دَ ماء الفاظ نه وې نودا تطيب قبل الغسل باندې محمولې کولې کيدې شو ليکن دَ ماء الفاظ دَ حلاب اوبوپه لوښی باندې دلالت کوی.(٥)دَ ابن خزيمه رحمه الله او ابن حبان رحمه الله په روايت کښې دی «كان يغتسل من حلاب»(٦)خو ابوعوانه رحمه الله په خپل مسند کښې په طريق دَ يزيد بن سنان ابوعاصم نه نقل کړی دی: «كان يغتسل من حلاب، فيأخذ غرفة بكفيه، فيجعلها على شقه الأيمن، ثم الأيسر كذلك»(٧)په دې روايتونوکښې "يغتسل" او "غرفة" هم په دې خبره باندې دلالت کوی چه حلاب دَ اوبو يو لوښې دې.(٨)دَ ابن حبان رحمه الله او بيهقی رحمه الله په روايت کښې «ثم يصب على شق رأسه الأيمن» الفاظ راغلی دی.(٩)دَ خوشبو دَپاره په عربی کښې دَ "صب" تعريف نه استعماليږی دَ صب لفظ دَ اوبو په بهيولوباندې وئيلې شی. دَدې نه معلومه شوه چه دَ حلاب نه مراد دَ اوبو لوښې دې نه چه دَ

---

(١) فتح الباری: ٤٨٨/٢عمدة القاری: ٣٠٣/٣لامع الدراری مع تعليقات الشيخ زكريا: ٢١٠/٢.

(٢) فتح الباری: ٤٨٨/٢.

(٣) فتح الباری: ٤٨٨/٢.

(٤) فتح الباری: ٤٨٨/٢عمدة القاری: ٣٠٣/٣الكنزالمتواری:١٩٧/٣.

(٥) فتح الباری: ٤٨٨/٢.

(٦) أخرجه ابن خزيمة فی صحيحه كتاب الوضوء باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء على الميا من قبل المياسر: ١٢٢/١رقم الحديث: ٢٤٥وأخرجه ابن حبان فی صحيحه ولفظه: يغتسل فی حلاب، وهو صريح فيما نحن بصدده. كتاب الطهارة باب الغسل، ذكر وصف الغرفات الثلاث التی وصفناه للمغتسل من الجنابة: ٧٦٩/٣ رقم: ١١٩٧.

(٧) أخرجه أبو عوانة فی مسنده، كتاب الطهارة باب صفة الأوانی التی كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة..... ٢٣٨/١ رقم الحديث: ٨٥٣

(٨) فتح الباری: ٤٨٩/٢عمدة القاری: ٣٠٣/٣الكنزالمتواری: ١٩٧/٣.

(٩) أخرجه ابن حبان فی صحيحه كتاب الطهارة باب الغسل ذكر وصف الغرفات الثلاث التی وصفناه للمغتسل من الجنابة: ٦٩/٣رقم الحديث: ١١٩٧ والبيهقی فی السنن الكبری، كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ٢٨٤/١رقم: ٨٧٢.

خوشبوئى.[1] په دې ټولو طرق روايت باندې يو نظر اوغور اوفکر کولوسره دا معلوميږي چه حلاب د اوبيو لوښي دې. امام بيهقى رحمه الله په السنن الکبرىٰ کښې د امام بخارى رحمه الله والا روايت د محمدبن عبدالله رحمه الله نه د روايت کولونه پس په واسطه د ابوعمرالاديب امام ابوبکر اسماعيلى نقل کړى دى: «الحلاب: الإناء وهو ما يحلب فيه، يسمى حلاباً»[2] يعنى حلاب هغه لوښي دې په کوم کښې چه پيئى لوشلې شى هغې ته حلاب وائى.

د امام خطابى رحمه الله رائې: امام خطابى رحمه الله هم د امام بخارى رحمه الله طرف ته د وهم نسبت کړې دې هغه فرمائى: «الحلاب: إناء يسع قدر حلبة ناقة وهو المحلب، بكسر الميم»[3] يعنى حلاب هغه لوښي دې په کوم کښې چه د اوښې يو ځل پيئولوشلو مقدار راځائى شى د ميم کسره سره دې ته محلب وائى.

نور فرمائى: «وقد تأوله البخاري على استعمال الطيب في الطهور، وأحسبه توهم أنه أريد به المحلب الذي يستعمل في غسل الأيدي، وليس الحلاب من الطيب في شيء، وإنما هو ما فسرت لك» [4]يعنى امام بخارى رحمه الله حلاب د طهارت حاصلولو په وخت د طيب (خوشبو)استعمال باندې محمول کړى دى. زما خيال دې چه هغه ته وهم شوې دې چه د دې نه هغه محلب مراددې کوم چه د لاسونو د وينځلو دپاره استعمالولې شى حالانکه د حلاب خوشبوئى سره هيڅ تعلق نشته حلاب خو لوښي دې لکه څنګه چه مونږ د هغې وضاحت کړې دې.

د حلاب په لوښى (ظرف) کيدو باندې د ابوفايد د شعرنه استشهاد: اهل عرب حلاب لوښى (ظرف) د پاره استعمالوى. چنانچه امام خطابى رحمه الله د حلاب په ظرف کيدو باندې د مشهور شاعر ابوفايداسماعيل بن يسار نسائى د دې شعر نه استشهاد پيش کړې دې:

صاح! هل رأيت أوسمعت براعٍ ردفى الضرع ما قري في "الحلاب" [5]

ترجمه: اې آواز کونکيه! تاچرته داسې ګډبه ليدلې دې يادې د هغه باره کښې اوريدلى دى چه هغه حلاب يعنى لوښى کښې جمع شوى پيئى د اوښې غولانځې يعنى تينو کښې واپس کړې وى.

د ابن جوزى رحمه الله رائې: ابن جوزى رحمه الله هم د امام بخارى رحمه الله تغليط کړې دې هغه فرمائى: «وقد غلط جماعة في تفسيره، منهم البخاري، فإنه ظن الحلاب شيأ من الطيب........ وكأنه توهم أن الحلاب هو المحلب الذي يستعمل في غسل الأيدي» [6]يعنى د حلاب معنى بيانولو کښې د ائمه د يوجماعت نه غلطى شوې ده. د هغوى نه امام بخارى رحمه الله هم دې. هغوى ګڼرلې چه حلاب يوه خوشبوئى ده...... لکه چه هغوى ته دا وهم شوې دې چه د حلاب نه هغه محلب (خوشبوئى) مراد ده چه د لاسونو د وينځلو دپاره استعمالولې شى. (ابن جوزى رحمه الله هم حلاب د ظرف يعنى د پيئولشونکى لوښې ګرخولې دې). [7]

[1] فتح البارى:٤٨٩/٢ عمدة القارى: ٣٠٣/٣.
[2] السنن الکبرى: ١٨٤/١.
[3] غريب الحديث: ١٦٢/١أعلام الحديث: ٣٠٢/١.
[4] شرح الکرمانى: ١٢١/٣فتح البارى: ٤٨٧/٢الکنزالمتوارى: ١٩٧/٣.
[5] أعلام الحديث: ٣٠٢/١فتح البارى:٤٨٧/٢.
[6] کشف المشکل من حديث الصحيحين لابن الجوزى: ٢٦٠/٤الکنزالمتوارى: ١٩٧/٣عمدة القارى: ٣٠٣/٣.
[7] کشف المشکل من حديث الصحيحين لابن الجوزى: ٢٦٠/٤التوضيح لابن الملقن: ٥۶۶/٤: ١٩٧/٣غريب الحديث: ٢٣٣/١.

دَ ابن قرقل رحمه الله رائې: ابن قرقل رحمه الله المطالع على الصحيح كښې دَ امام خطابى رحمه الله اتباع كولو سره حلاب په معنى دَ الطيب غير معروف گرځولې دې. هغه فرمائى: «الحلاب إناء وهو المحلب، وترجم البخاري عليه باب.... الطيب عند الغسل، يدل على أنه ضرب من الطيب، وهذا لا يعرف» (۱) يعنى حلاب لوښې دې اوهغه محلب ته وائى. امام بخارى رحمه الله په دې باندې باب الطيب عندالغسل په عنوان سره باب قائم كړې دې چه په دې خبره باندې دلالت كوى چه حلاب دَ خوشبوئى يوقسم دې حالانكه دا غيرمعروف دې.

دَ ابن بطال رحمه الله رائې: علامه ابوالحسن ابن بطال رحمه الله دَ حلاب باره كښې دَعلامه خطابى رحمه الله قول نقل كولونه پس فرمائى چه زما گمان دې چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمة الباب كښې حلاب دَ خوشبوئى يوقسم شميركړې دې. كه چرې داسې شوې وى نوامام بخارى رحمه الله ته وهم شوې دې حالانكه حلاب خوهغه لوښې دې په كوم كښې چه به دَ نبى كريم ﷺ خوشبوئى كيخودلې شوه كوم چه به حضورپاك دَ غسل په وخت استعمالوله.(۲)

دَ امام حميدى رحمه الله رائې: صاحب الجمع بين الصحيحين امام حميدى رحمه الله فرمائى چه امام مسلم رحمه الله حديث باب حديث فرق او حديث قدرالصاع سره يو ځائى جمع كړې دې لكه چه هغه دَدې نه لوښې مراد اخستې دې. اوامام بخارى رحمه الله دَدې حديث دَپاره «باب من بدأ بالحلاب أو الطيب» ترجمه قائم كړې ده او صرف هم دغه حديث ئې ذكر كړې دې. په دې وجه كيدې شى چه دَ چا داگمان وى چه امام بخارى رحمه الله دَدې نه خوشبوئى مراد اخستې ده.(۳)حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام حميدى رحمه الله دا يواحتمال اوگرځولو چه امام بخارى رحمه الله دَ حلاب نه خوشبوئى مراد اخستې وى يعنى دَدې خبرې هم احتمال دې چه دَ حلاب نه امام بخارى رحمه الله مراد خوشبوئى نه علاوه څه بل څه څيز وى ليكن هغوى دَدې صراحت نه دې كړې چه هغه څه څيزدې.(۴) امام قرطبى رحمه الله هم دَ حلاب نه خوشبوئى مراد اخستل وهم گرځولې دې.(۵)

دَامام نووى رحمه الله رائې: علامه نووى رحمه الله په شرح مسلم كښې ليكلى دى چه حلاب دَ حاء كسره اوتخفيف دَ لام سره دَ پينولشلو لوښى ته وائى. هم دې ته محلب په كسره دَ ميم) وئيلې شى. هم دغه مشهور صحيح او معروف دې په روايت كښې. (۶)

دَ علامه ابوالحسن سندى رحمه الله قول: علامه ابوالحسن سندى رحمه الله فرمائى چه دَ امام بخارى رحمه الله دَ ظاهرى صنيع نه دا معلوميږى چه هغه دَ حلاب نه دَ خوشبوئى يوقسم مراد اخستې دې. نور فرمائى چه صحيح خبره داده چه حلاب دَ غسل دَ اوبو يولوښې دې. شراح حديث دَ امام بخارى رحمه الله كلام په دې خبره باندې دَ منطبق كولو دير كوشش اوكړو ليكن څه چه هغوى اوليكل هغه ټول تكلف دې. ځكه چه دَ امام بخارى رحمه الله كلام پخپله دَدې نه انكارى دې.(۷)

---

(۱) التوضيح لابن الملقن: ۵۶۶/۴.
(۲) شرح ابن بطال: ۳۸۵/۱شرح الكرمانى: ۱۲۱/۳.
(۳) تفسير غريب ما فى الصحيحين للحميدى: ۲۴۳/۱فتح البارى:۴۸۷/۲الكنز المتوارى: ۱۹۸/۳.
(۴) فتح البارى: ۴۸۷/۲.
(۵) فتح البارى: ۴۸۸/۲الكنزالمتوارى: ۱۹۸/۳.
(۶) المنهاج للنووى: ۲۲۳/۳.
(۷) حاشية السندى على صحيح البخارى:۵۷/۱.

دَ فريق ثاني موقف: دَ دويم جماعت پيش رو علامه ازهري رحمه الله دي هغه وائي چه خلقو ته دَ روايت دَ لفظ په پوهيدلو كښې وهم شوې دې. هغه دا دَ حاء په كسره اوتخفيف دَ لام سره (حلاب) دَ پيئو لښلو لوښې گنړلې دې. حالانكه دا لفظ دَ جيم ضمه اوتشديد دَ لام سره جُلّاب وو چه په اصل كښې دَ فارسي ژبې لفظ دې دَ گلاب اوبه (عرق گلاب عطرگلاب) ته وئيلې شي روستو په عربي ژبه كښې استعماليدلو.([1])

دَعلامه ازهري رحمه الله نه هم دا خبره امام خطابي رحمه الله او ابوعبيد هروي رحمه الله هم نقل كړې ده ليكن هغوي په دې باندې دَ ازهري رحمه الله تائيد نه دې كړې.([2])

دَ قاضي عياض رحمه الله قول: قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه بعض حضراتو دَ صحيحين نه علاوه دَ الجلاب لفظ نقل كړې دې دَ كوم نه چه دَ ازهري رحمه الله دَذكر كړې شوي قول طرف ته اشاره كيږي.([3])

دَعلامه ازهري رحمه الله په قول باندې دَ محقق علماء رَد: محققين علماؤ كښې ابوعبيد هروي، امام قرطبي اوعلامه نووي رحمهم الله دَ علامه ازهري رحمه الله دَ قول ترديدكړې دې او دائي تصحيف گرځولې دې. محققين علماؤ دَ علامه ازهري رحمه الله دَ قول روايت اومعنى دواړو لحاظوسره ترديدكړې دې چنانچه دَ شراح يوجماعت فرمائي چه په مشهور اومعروف روايت كښې هم لفظ حلاب حاء مهمله اوتخفيف دَ لام سره راغلې دې.([4])

دَعلامه ابن اثير رحمه الله په علامه ازهري رحمه الله باندې نقد: علامه ابن اثير رحمه الله په لحاظ دَ معنى ازهري رحمه الله باندې نقد كړې دې هغه فرمائي چه ممكن ده امام بخاري رحمه الله جلاب مراد اخستل وي او هم دَدې په مناسبت سره ئې ترجمه قائم كړې وي ليكن بخاري شريف كښې جلاب دَ جيم په ځائي حلاب حاء مهمله سره نقل دې اوداخبره زياته مناسب ده ځكه چه دَ غسل كونكي دَ پاره دَ خوشبو استعمال دَ غسل كولونه پس زيات مناسب دې په نسبت دَ اول نه. ځكه چه غسل كونكې خوشبوئي لگولوسره غسل كوي نوپه اوبوسره به هغه خوشبوئي اووينځلې شي اوختمه به شي.([5])

دَ علامه قرطبي رحمه الله تحقيق: علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه حلاب په كسره دَحاء مهمله سره صحيح دې اودا جلاب په ضمه دَ جيم اوتشديد دَ لام گنړل وهم دې. ([6])هغوي نور فرمائي چه جلاب دَ جيم ضمه اوتشديد دَ لام سره په فارسئي ژبه كښې دَ مشروب نوم دې نه چه ماء الورد (عرق گلاب). دَ گلاب اوبوته فارسي كښې دَجيم ضمه او لام تخفيف سره جُلَاب وائي جلاب په اصل كښې گلاب وو گل گلاب ته او آب اوبو ته وائي اوفارسي كښې قاعده ده چه مضاف اليه په مضاف باندې اوصفت په موصوف باندې مقدم ساتلې شي. چنانچه هم دغه لفظ كله عربي ژبې ته راغلو نوگاف په جيم سره بدل كړې شوجلاب ورته اووئيلې شو.([7])

---

[1]) التوضيح لابن الملقن: ٥٦٦/٤فتح الباري: ٤٨٧/٢عمدة القاري:٣٠٣/٣ المنهاج: ٢٢٣/٣شرح الكرماني: ١٢١/٣النهاية لابن الأثير :٤١٢/١.

[2]) التوضيح لابن الملقن: ٥٦٦/٤كشف المشكل لابن الجوزي: ٢٦٠/٤.

[3]) مشارق الأنوار على صحاح الآثار: ١٩٤/١فتح الباري: ٤٨٧/٢الكنزالمتواري:١٩٨/٣.

[4]) فتح الباري: ٤٨٧/٢المنهاج: ٢٢٣/٣عمدة القاري:٣٠٣/٣.

[5]) النهاية لابن الأثير: ٤١٢/١فتح الباري: ٤٨٧/٢.

[6]) فتح الباري: ٤٨٨/٢ الكنزالمتواري: ١٩٨/٣.

[7]) عمدة القاري: ٣٠٣/٣شرح أبي داؤد للعيني:٥٣٩/١.

دَ دريم فريق موقف: دَدې فريق پيش رو محب طبرى دې هغه فرمائى چه امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې معروف خوشبوئى مراد نه ده اخستې بلكه تطيب يعنى كه په بدن باندې خيرې وغيره وى نوهغه ختمول ئى مراد اخستې دى. اودَ حلاب نه ئى دَ غسل لوښى مراد اخستې دې چه دغسل دپاره د اول نه په هغې كښې اوبه كيخودې شى. علامه طبرى رحمه الله نور ليكى چه دَترجمة الباب الفاظ أو لطيب كښې أو نه واؤ مراد دې بعض رواياتو نه هم دغه ثابت دى لكه چه امام حميدى رحمه الله ذكر كړې دى. دَ امام طبرى رحمه الله دَ قول حاصل دادې چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمه سره داخودل غواړى چه اول په لوښى كښې دَ غسل دپاره اوبه كيخودې شى بيا دَغسل نه وړاندې بدن دَ نجاست وغيره نه پاكولوسره تطيب حاصل كړې شى. په حديث باب كښې په سرباندې دَ اوبو بهيولو نه دَ شروع ذكر دې ځكه چه دَ سر ويښته زيات خيرن وى په نسبت دَ باقى بدن.[1]

دَ بعض حضراتو رائې: بعض حضرات وائې چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمه سره دَ حضرت ابن مسعود رضي الله عنه او حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دَ يوروايت طرف ته اشاره كوى چه حضورپاك په غسل جنابت كښې خطمى سره په سر وينځلو اكتفاكوله او په سرباندې به ئى اوبه نه بهيولې.[2]

نولكه چه امام بخارى رحمه الله دا فرمائى چه حديث باب په دې خبره باندې دلالت كوى چه حضورپاك به په غسل جنابت كښې اوبه استعمالولې اودَحديث باب نه دا نه ثابتيږى چه حضورپاك دَ غسل جنابت نه وړاندې دَ بدن دَ صفا كولو دپاره دَ سدر وغيره په شان څه څيز نه استعمالولو. دَ اكثرو رواياتونه هم دَدې تائيد كيږى. ترجمة الباب كښې أوالطيب كښې لفظ أو په دې خبره باندې دلالت كوى چه طيب دَ حلاب يوقسم دې لهذا دا به په غيرحلاب باندې محمول كولې شى. معترضينو ته ځكه اشكال شوې چه هغوى طيب دَ حلاب دَ جنس نه ګنړلې دې خودَ حلاب نه دلته لوښى نه بلكه اوبه مراد دى نولكه چه داسې ده حال وتيلو سره ئى مجازاً اسم المحل مراد اخستې دې.[3]

شيخ الحديث حضرت مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه دَ بعض حضراتو دَ دې توجيه مطلب دا شو چه امام بخارى رحمه الله په دې سره دَ خطمى والا رواياتو باندې رد كولوسره په اوبوسره شروع كول ثابت كړې دى نو لكه چه امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې دوه څيزونه حلاب (اوبه) او په طيب سره دَ شروع كولو ذكر كړې وو اودَ روايت نه دَ يويعنې اوبوسره دَ شروع كولو ذكر ثابت كړې دې. هم دغه اصول په تراجم كښې يوكم څلويښتم اصل دې.[4]

---

[1] فتح البارى: ۴۸۸/۲ عمدة القارى: ۳۰۳/۳ الكنزالمتوارى: ۱۹۸/۳.

[2] الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه، عن عائشة – رضى الله عنها – كتاب الطهارة، باب فى الجنب يغسل رأسه بالخطمى رقم: ۲۵۶ انظر جامع الأصول النوع الأول فى كيفية الغسل: ۳۰۳/۷ رقم: ۵۳۴۴ وأخرجه عنها البيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة باب غسل الجنب رأسه: ۲۸۱/۱ رقم: ۸۶۴ وأخرجه البيهقى أيضاً فى المعجم الكبير عن ابن مسعود – رضى الله عنه – :۲۵۴/۹ رقم: ۹۲۵۷ وأخرجه ابن أبى شيبة فى مصنفه عن ابن مسعود – رضى الله عنه – كتاب الطهارة باب فى الرجل يغسل رأسه بالخطمى ثم يغسل جسده رقم: ۷۷۶، ۷۷۹، ۷۸۱، ۷۸۲.

[3] فتح البارى: ۴۸۸/۲.

[4] الكنزالمتوارى: ۱۹۸/۳ الأبواب والتراجم ص: ۶۰ قال شيخ الحديث رحمه الله: [الأصل] التاسع والثلثون: ما قالوا فى النوع المذكور يعنى إذا ذكر جزئين فى الترجمة ولم يذكر الحديث إلا لواحد منهما أن الإمام البخارى يشير بذلك إلى أن أحد الجزئين ثابت والثانى لا يثبت، فكأن البخارى رد عليه بالترجمة وأنكره، جزم بذلك الكرمانى

قاضي عياض رحمه الله ارشاد: قاضي عياض رحمه الله اوفرمائيل چه حلاب اومحلب دَ ميم کسره سره هغه لوښې ته وائي په کوم کښې چه دَ اوښې دَ پيئو په اندازه څه څيز راځائي شي. په ترجمه کښې دَ حلاب نه دَغير طيب مراد کيدو دليل دَ طيب دَ او په ذريعه په حلاب باندې عطف کيدل دي. دَدې عطف په ذريعه امام بخاري رحمه الله پخپله حلاب دَ طيب يوقسم گرځولې دې. دې سره دَامام اسماعيلي رحمه الله دَ قول هم ترديد کيږي چه دَ امام بخاري رحمه الله نه غلطي شوې ده هغه حلاب خوشبوئي گنړلې ده. کله چه امام بخاري رحمه الله دَ دواړو په يوبل باندې عطف کړې دې نو بيا هغه ولې حلاب خوشبوئي اوګنړله؟ (۱)

دَعلامه عيني رحمه الله ، ابن بطال رحمه الله او کرماني رحمه الله توجيه: علامه عيني علامه ابن بطال اوعلامه کرماني رحمهم الله دَ توجيه خلاصه داده چه داسې وينا کول صحيح نه دې چه امام بخاري رحمه الله دَ حلاب نه دَ خوشبوئي څه قسم مراد اخستې دې. دَ او الطيب الفاظ پخپله دَدې ترديد کوي. علامه عيني رحمه الله ليکلي دي چه دَحلاب نه دَ اوبو ساتلو لوښې مراد دې. خو علامه ابن بطال رحمه الله او علامه کرماني رحمه الله دَ حلاب نه هغه لوښې مراد اخستې دې په کوم کښې چه خوشبوئي وي.(۲)

يواعتراض: معترض وائي که چرې دَ حلاب نه لوښې مراد واخستې شي نوبيا به ترجمة الباب کښې دوه څيزونه لوښې او طيب ذکر وي ليکن په حديث کښې صرف حلاب يعني دَ لوښي ذکر دې دَ طيب څه ذکر نشته دې نولکه چه دَترجمة الباب يو جز ثابت شو او بل نه؟(۳)

دَ اعتراض جواب: علامه کرماني رحمه الله اوعيني رحمه الله دَدې دا جواب ورکړې دې چه امام بخاري رحمه الله دَ دوو څيزونو نه دَ يو دَپاره ترجمة الباب قائم کړې دې په داسې توګه چه دَ حلاب او طيب په مينځ کښې لفظ دَ او راوړلې دې نه چه لفظ دَ واؤ او دَ دواړو نه يو يعني حلاب ئې ثابت کړې دې. څکه چه دَ امام بخاري رحمه الله عادت دې چه هغه اکثر په ترجمه کښې څه څيز ذکر کوي مګر دَ څه وجې نه دَهغې متعلق څه حديث نه ذکر کوي. البته دَ اوبو په لوښي او خوشبوئي کښې خپل مينځ کښې مناسبت دادې چه دَ دواړو وقوع دَ غسل په شروع کښې کيږي.(۴)

علامه انصاري رحمه الله علامه قسطلاني رحمه الله او شيخ عبدالحق محدث دهلوي رحمه الله هم دَ علامه عيني رحمه الله اتباع کښې هم دغه توجيه اختيار کړې ده.(۵)

دَ علامه کرماني رحمه الله دَ توجيه مطلب دا شو چه کله دَ ظرف طيب دَ طلب نه شروع کول هم صحيح دي اوکله دَ نفس طيب دَ طلب کولو نه هم شروع کول صحيح دي. خود حديث الباب نه دَ ترجمه رومبې جز ثابتيږي دويم نه ثابتيږي. دَ ابن بطال رحمه الله دَ قول نه دَدې تائيد کيږي څکه چه په حديث کښې دَ غسل په وخت دَ حضورپاك په اتباع کښې دَ خوشبوئي دَ استعمالولو ترغيب موجود دې.(۶)

في باب غسل المني وفركه. (الأبواب والتراجم، الفصل الثالث في بيان التراجم، عدم الذكر لأحد جزئي الترجمة إشارة إلى عدم الثبوت، ص: ۱۲).

(۱) فتح الباري: ۴۸۷/۲عمدة القاري:۳۰۳/۳.

(۲) عمدة القاري:۳۰۳/۳شرح ابن بطال: ۳۸۵/۱شرح الکرماني: ۱۲۱/۳.

(۳) شرح الکرماني: ۱۲۱/۳عمدة القاري: ۳۰۴/۳-۳۰۳.

(۴) شرح الکرماني:۱۲۱/۳عمدة القاري: ۳۰۴/۳-۳۰۳.

(۵) إرشاد الساري:۴۹۶/۱الکنزالمتواري:۲۰۰/۳-۱۹۹تحفة الباري: ۲۲۳/۱.

(۶) شرح الکرماني: ۱۲۱/۳الکنزالمتواري: ۱۹۸/۳شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱-۳۸۵.

علامه عيني رحمه الله دَ علامه كرماني رحمه الله دا توجيه نقل كولونه پس ليكلي دى چه دَامام اسماعيلي مكى بن ابراهيم حنظله په طريق سره په دې روايت كښې بحلاب په ځائي كان يغتسل بقدح الفاظ سره دَدې ترديد كيږي. (۱)

دَعلامه كرماني رحمه الله په توجيه باندې دَ حافظ صاحب رحمه الله رد: دَعلامه كرماني رحمه الله رائې نقل كولونه پس حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلي دى په حديث كښې ذكر شوې فأخذ بكفه الفاظو سره لكه چه دې حضراتو ګڼړلي دى چه حضورپاك ﷺ دَ لوښي نه په ځپلو لاسونو كښې خوشبوئي اخستې ده او ښي او ګس طرف ته ئې لګولې ده لكه چه په حديث كښې دَ حضورپاك دَغسل بيان نه دې بلكه دَخوشبوئي لګولو تذكره ده. حافظ صاحب رحمه الله فرمائي چه دَامام بخاري رحمه الله دَ روايت الباب ظاهر ته په كتلوسره دا يوه ښه توجيه ده ليكن څوك چه دَ روايت په نورو طرق باندې تامل كوي هغه دې توجيه ته ترجيح نه شي وركولې ځكه چه دَ محدث اسماعيلي رحمه الله وغيره دَ روايت نه واضح كيږي چه صفت مذكوره دَ غسل دې دَ خوشبو لګولو نه دې. دَ محدث اسماعيلي دَ مكى بن ابراهيم والا طريق الفاظ دَعلامه عيني رحمه الله دَ قول په ذيل كښې اوس پورته تير شو چه هغوى دَ حلاب په ځائي كان يغتسل بقدح نقل كړى دى(۲)خو امام جوزقي دَ حمدان سلمى عن ابى عاصم په طريق سره «اغتسل فأتى بحلاب فغسل شق رأسه الأيمن» الفاظ نقل كړى دى.(۳)پس په دې طريق كښې موجود "اغتسل" او "غسل" دَ الفاظونه معلوميږي چه هغه دَ اوبولوښي وو دَ خوشبوئي لوښي نه وو. دغه شان دَ محدث اسماعيلي رحمه الله يو بل روايت چه په طريق دَ بندار عن ابى عاصم الفاظ دادي: «كان إذا أراد أن يغتسل من الجنابة، دعا بشئ دون الحلاب فأخذ بكفه، فبدأ بالشق الأيمن، ثم الأيسر، ثم أخذ بكفيه ماء، فأفرغ على رأسه» (۴)كه چرې په دې روايت كښې دَماء الفاظ نه وې نوممكن وه چه دا به تطيب قبل الغسل باندې محمول كولې شو ليكن دَ ماء دَ الفاظونه معلوميږي چه داسې كول صحيح نه دى، دغه شان امام ابوعوانه رحمه الله په ځپل صحيح كښې دَ يزيد بن سنان عن ابى عاصم په طريق سره روايت نقل كړې دې چه: «كان يغتسل من حلاب فيأخذ غرفة بكفيه فيجعلها على شقه الأيمن، ثم الأيسر»(۵)

په دې روايت كښې هم يغتسل او غرفة الفاظ دَ اوبو په لوښي كيدو باندې دلالت كوي. دَ ابن حبان رحمه الله او بيهقي په روايت كښې «ثم يصب على شق رأسه الأيمن» الفاظ دى. (۶)خوشبوئي لګولو ته صب يعني بهيولوسره نه شي تعبير كولې. حاصل دا شو چه دا ټول روايت مذكوره كښې دَ حلاب نه دَ خوشبوئي لوښي مراد كيدلو توجيه مستبعد جوړوى.(۷)

---

(۱) عمدة القاري:۳/۳۰٤.

(۲) فتح الباري: ۲/٤۸۸عمدة القاري: ۳/۳۰۳الكنزالمتواري: ۳/۱۹۹.

(۳) فتح الباري: ۲/٤۸۸.

(۴) فتح الباري: ۲/٤۸۸عمدة القاري: ۳/۳۰۳الكنزالمتواري: ۳/۱۹۷.

(۵) مسند أبي عوانة كتاب الطهارة باب صفة الأواني التي كان يغتسل منها رسول الله ﷺ من الجنابة: ۱/۲٤۸رقم ۸۵٤.

(۶) صحيح ابن حبان كتاب الطهارة باب الغسل ذكر وصف الغرفات الثلاث التي وصفناه من الجنابة: ۳/۶۹رقم ۱۱۹۷السنن الكبرى كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ۱/۲۸٤ رقم: ۸۷۲.

(۷) فتح الباري:۲/٤۸۹-٤۸۸.

دامام ابونعيم رحمه الله رائې: امام ابونعيم اصفهانى رحمه الله په "المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم" كښې دا روايت نقل كولونه پس ليكلى دى : «الحلاب الذي يحلب فيه اللبن، أي بذلك القدر كان يغتسل» [1] يعنى حلاب د پيئولوشلو لوښى ته وئيلى شى حضورپاك به په دې قسم لوښى كښې اوبه اخستلې غسل به ئې كولو.

د ابن رجب حنبلى رحمه الله قول: ابن رجب حنبلى رحمه الله د حلاب نه لوښې مراد اخستې دې هغه فرمائى چه حضورپاك به د داسې لوښې په يومُد اوبوسره غسل كولو په كوم كښې چه د څاروو پيئى لوشلې شى هم دغه معنى نحوالصاع د روايت دې. ددې تائيد د دې حديث د دغه بعض طرق نه كيږى. چه كله قاسم د حضرت عائشه رضي الله عنها نه پوښتنه اوكړه چه د جنابت په غسل كښې څومره اوبه كافى كيږى؟ د قاسم سوال د غسل د اوبو د مقدار باره كښې وو نه چه د غسل په وخت د طيب د استعمال متعلق. [2]

د حلاب نه مراد د لوښى كيدو نور تائيد د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دې روايت نه هم كيږى چه حضورپاك ته يو حلاب يعنى لوښې پيش كړې شو په كوم كښې چه پيئى وونو حضورپاك دهغې نه اوڅكل. [3]

ابن رجب الحنبلي رحمه الله د جلاب والاتوجيه تصحيف او په حديث باندې نه پوهيدونكو غلطى گرځولې ده او نور ئې فرمائيلى دى كوموخلقو چه حلاب حاء سره د خوشبوئى لوښې مراد اخستې دې دهغې څه اصل نشته دې. [4]

امام ابوبكر عبدالعزيز بن جعفر الفقيه كتاب الشافي كښې په طريق د ابوعاصم الضحاك بن مخلد حنظله نه هغوى د قاسم نه هغوى د حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړى دى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم په اندازه د حلاب يولړښى سره غسل كولو. د حديث راوى وائى چه ابوعاصم په خپل لاس سره اشاره كولو سره مقدار اوخودلو اوهغه د يوې كوزې په اندازه وو په كوم كښې چه اته رطل اوبه راتلې شوې. [5]

فائده: علامه عثمانى رحمه الله فرمائى چه اته رطل والا روايت نه د صاع د مقدار په سلسله كښې د احنافو د مذهب باره كښې اشاره ملاويږى. [6]

دعلامه ادريس كاندهلوى رحمه الله رائې: علامه ادريس كاندهلوى رحمه الله د شراح ذكركړې شوى مختلف توجيهات نقل كولونه پس فرمائى چه په دې باب كښې تول معنى جوړيدې شى دحديث باب زيات مناسب رومبې معنى معلوميږى چه دحلاب نه د لوښى معنى مراد واخستې شى اومطلب دادې چه حضورپاك دپاره به كله د اوبولوښې راغوښتې شو اوبغيرد څه خوشبوئى لگولونه به ئې په بدن باندې اوبه بهيولې اوغسل به ئې كولو اوداد حضورپاك اكثر عادت وو اوكله كله به ئې د غسل نه وړاندې خوشبو طلب كوله اود غسل نه اول به ئې دا استعمالوله اوبيابه ئې غسل كولو. [7]

---

[1] كتاب الطهارة باب فى الاغتسال من الجنابة: ٣٦٩/١رقم الحديث: ٧١٦.

[2] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٤/١.

[3] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٤/١.

[4] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٥/١.

[5] فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٥٥/١فتح الملهم:١٤٩/٣.

[6] فتح الملهم:١٤٩/٣.

[7] الأبواب والتراجم لمولانا إدريس الكاندهلوى ص:٢٦٢.

دَ علامه عثمانى رحمه الله توجيه: علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائى چه زه داګنړم په دې باب کښې يوه بله اشاره هم کيدې شى هغه دا چه راتلونکې يوباب من تطيب ثم اغتسل راروان دې يعنى دَ غسل نه وړاندې خوشبو لګول، اوس چه دې خائى کښې دَحلاب نه هم هغه لوښې مراد واخستې شى. لکه چه امام بخارى رحمه الله دا وينا کول غواړى چه اول حلاب يعنى دَ اوبو لوښې واخلى (يعنى غسل اوکړى) دې نه پس خوشبوئى استعمال کړى لکه چه وړاندې باب راوړى. دَدواړو ذکرئى اوکړو چه خلق اکثر دَ لوښود کمى دَ وجې نه هم په دې سره غسل کوى.(١)

دَحضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله شرح ابواب تراجم بخارى کښې ليکلى دى: «له معنيان، (الأول): الحلاب بمعنى المحلوب فى البذور، أي المخرج من عصارة وكان العرب يستعملون الطيب قبل ذلك وميل المؤلف إلى هذا المعنى بقرينة انضمام قوله: أوالطيب، إليه، (والثانى): أن يكون الحلاب بمعنى الآنية التى يحلب فيها لبن الإبل، وحديث الباب أخرجه البعض بهذا المعنى أيضاً، فيكون معنى قوله: دعا بشيء نحوالحلاب، أي: أن يقرب إليه ذلك الأناء المملوء من الماء ليغتسل منه، وقال بعضهم: الجلاب بالجيم بمعنى ماء الورد، والعرب يستعملون الطيب وماء الورد قبل الاغتسال ويبقى منه أثره فى أبدانهم بعد الاغتسال أيضاً، وهو أيضاً محتمل الكتاب»(٢)

يعنى دَ حلاب دوه معنې دى: اول دا چه حلاب هغه پيئو اومحلوب ته وائى کوم چه دَ تخمونو نه ويستلې شى اودَعربو خلق دَ تخمونو نه ويستلې شوې محلوب دَ غسل نه وړاندې دَ خوشبوئى په توګه په خپل بدن باندې مږلو. دَامام بخارى رحمه الله خيال هم دې معنې طرف ته معلوميږى ځکه چه هغوى حلاب طيب سره ملاؤ ذکر کړې دې. او دويمه معنى دَ لوښى ده يعنى دَ حلاب نه هغه لوښې مراد دې په کوم کښې چه به خلقو دَ اوښې پيئى لشل، بعض حضراتو دَحديث باب په دې معنى کښې هم تخريج کړې دې دې وخت کښې به دَ دعابشيء نحوالحلاب معنى دا شى چه دَ حلاب په شان دَ اوبو نه ډک شوې لوښې رانيزدې کړى دې دَپاره چه دَهغې نه غسل اوکړى. خو بعض حضراتو جلاب په جيم په معنى ماء الورد عرق ګلاب مراد اخستې دې. عرب حضراتو به دَ غسل نه وړاندې خوشبوئى او عرق ګلاب استعمالول اودَدې اثربه دَهغوى په بدنونو باندې دَ غسل نه پس هم باقى پاتې کيدو. دَدې معنى هم په کتاب کښې احتمال شته.

شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله دَ حضرت شاه ولى الله رحمه الله قول نقل کولونه پس ليکى چه حاصل دادې چه دَ شيخ المشائخ په نيز ترجمه اوحديث يعنى دَ حلاب نه عصارة البذور تخمونو نه نچوړشوې محلوب مراد دې سره دَدې چه هغوى نور هم احتمالات ذکر کړى دى.(٣)

دَ شيخ الهند رحمه الله توجيه: حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى چه حلاب نه مراد هم لوښې دې اوقاعده ده چه په لوښى کښې دَ پيئو بوئى او غوړوالې راځى نوامام بخارى رحمه الله دا وئيل غواړى که دَغسل په اوبوکښې دا قسم څه بوئى او اثر راشى نو په غسل کولوکښې څه بدينت نشته دې. په کوم لوښى کښې چه دَ غوړوالى اثرات پاتې کيږى که په هغې کښې اوبه راډکې کړې شى او غسل اوکړى نو په غسل او وينتو کښې نرمى راځى اودَ خيرى وغيره دَ ختميدو دَ وجې نه دَ بدن تنقيه صفائى کيږى.(٤)

---

(١) فضل البارى:٢/٤٣٣.

(٢) شرح تراجم أبواب البخارى: ص: ١٨الأبواب والتراجم ص: ٦٠.

(٣) الكنز المتوارى: ٣/ ٢٠٠الأبواب والتراجيم ص: ٦٠.

(٤) فضل البارى:٢/٤٣٣.

دَعلامه كشميرى رحمه الله رائې: علامه انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائي چه حلاب دَ معروف لوښي نوم دې بعض خلقو داد جلاب تصحيف ګرځولې دې اوبعض خلق دَدې نه حَبُّ المحلب مراد اخلي نودا زياتې اودَ حد نه تجاوز دې. په دې وجه امام بخارى رحمه الله دا روايت په مختلف مواضع كښې ذكركړې دې. په هرځائې كښې دَ تصحيف يا مصنف تغليط كول ډيره لرې خبره ده. دَ حلاب لفظ په حديث كښې په صراحت سره راغلې دې. شراح دَ حلاب اوطيب په مينځ كښې جمع مشكل ګنړلې ده. خودَ امام بخارى رحمه الله مقصد خودا معلوميږى چه غسل حلاب يعنى د پينو لښلو په لوښي سره هم كيدې شي. اوكه دَ پينو لښلو والا په لوښي كښې اوبه واخستې شي نو په هغې كښې دَ پينو رنګ او بوئي هم راتلې شي كه په اوبوكښې دَ دغه څيزونو ظهور وى نوبياهم څه حرج نشته دې. ځكه چه كه په اوبو كښې بل څه پاك څيز ملاوشي نوهغه هم پاك پاتې كيږى. دا دَ نور صراحت سره په راتلونكى باب من تطيب ثم اغتسل وبقى أثر الطيب كښې ښائى. په أوالطيب سره دلته دې خبرې طرف ته اشاره اوكړې شوه كه دَغسل نه وراندې خوشبوئي اولګوله اودَ غسل نه پس هم دَهغې اثرباقى پاتې شو نوهغه صحيح دى. په دې باب كښې خوشبوئي او په وراندې باب كښې په خوشبوئي كښې فرق دادې چه په راتلونكى باب كښې دَ خوشبوئي تعلق دَ غسل سره نه دې بلكه هلته دَخوشبوئي استعمال دَ تازګئى دَ حاصلولو دَپاره دې چه دَ محرك كيدو دَ وجې نه دَ جماع په معامله كښې فائده مند دې. دَ غسل نه وراندې دَ خوشبوئي استعمال په بعض ښاريوكښې عام دې. خلق اول خوشبوئي لګوى بيا غسل كوى ولې زمونږ په ښاريوكښې دَ غسل نه پس خوشبوئي لګولې شي.[1]

حضرت شاه صاحب رحمه الله نور ليكي چه دلته امام بخارى رحمه الله دَ حلاب مسئله مستقلاً بيانول غوارى په دې وجه دَهغې دَپاره ئې حديث هم ذكر كړې دې. اودَ طيب مسئله ئې تبعاً ذكر كړې ده په دې وجه ئې دَ دې دَپاره دَ حديث ذكر كول ضرورى اونه ګنړل. چونكه دَ اثر دَ باقى پاتې كيدو په لحاظ سره دَ دواړو حكم هم يو دې په دې وجه په ترجمه كښې دَ دواړو په يوځائى ذ كر كولوكښې هيڅ مضائقه نشته دې.[2] حضرت شيخ الهند مولانا زكريا رحمه الله دَحضرت كشميرى رحمه الله توجيه نقل كولونه پس ليكلې دى حسنٌ جداً (بهترين توجيه) ده مګر دَ بدأ لفظ په ترجمه او حديث كښې مشكل ښكارى ځكه چه دَ مذكوره توجيه سره څه خصوصي حيثيت نه معلوميږى.[3]

دَحضرت شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله دَ اشكال په جواب كښې دا وئيلې شى چه پخپله په ترجمه اوحديث كښې هم بدأ لفظ سره حقيقى هدايت مقصودنه دې بلكه صرف قبليت ئې په داسې درجه كښې اوخودلو چه دَ دغه شئ طاهر مخالط بماء الغسل اثرات باقى پاتې دَ غسل په صحت باندې هيڅ اثر نه پريوځى.[4]

دَ حضرت ګنګوهى رحمه الله توجيه: حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائي چه باب من بدأ بالحلاب أوالطيب مقصد دادې چه دَ خوشبوئي استعمال ضرورى نه دې سره دَدې چه دَ حضورپاك نه قبل الغسل دَدې استعمال ثابت دې اوهغه داسې چه دَ خوشبوئي اثر دَ غسل په ذريعه سره دَ بدن باقى پاتې اطرافو ته

---

[1]) فيض البارى:۱/٤۵۵.

[2]) فيض البارى:۱/٤۵٦-٤۵۵.

[3]) الكنزالمتوارى: ۳/۲۰۰.

[4]) حاشية أنوار البارى:۹/۱۹۹.

خور شی. نور فرمائی چه دَدې ترجمه حاصل دادې چه په دې باب کښې ابتداء بالحلاب جواز بیانولې شی سره دَدې چه دَدې نه ورانده خوشبوئی نه وی لګولې شوې اودا بیانولې شی چه ابتداء بالطیب اوعدم ابتداء بالطیب دواړه جائز دی. کله چه په حدیث باب کښې دحضورپاك ابتداء بالحلب کول خودلی شوی دی نودَ خوشبوئی دَ ترك جواز معلوم شو او ابتداء بالطیب واجب نه دی سره دَدې چه دَ روایت باب نه علاوه دَ نورو روایاتو په رڼا کښې جائز دی. (۱)

دَ مولانامحمدحسن مکی توجیه: شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا لیکلی دی چه دَ مولانا محمدحسن مکی په تقریر کښې دی چه حضورپاك به کله دَ غسل کولو اراده فرمائیله نو سرمبارك به ئې په داسې خطمی سره وینځلو چه دَ طیب نه علاوه په یوڅیز یعنی اوبوسره به مخلوط وو بیا به ئې دَدې نه پس په غسل مبارك کښې دوباره سرمبارك نه وینځلو. بلکه په دې باندې به ئې اکتفاء کوله اوکله به رسول الله بغیردَ خطمی نه غسل کولو نو سرمبارك به ئې باقی بدن سره وینځلو. نودَ امام بخاری مقصد او غرض په دې باب کښې دَدې دوو ذکر شوو غسلونونه یوبیانول دی چنانچه په ترجمه کښې بدأ بالحلاب سره دَغسل دویم قسم طرف او أو الطیب سره دَ رومبې قسم دَ غسل طرف ته اشاره ده.(۲)

دَ مولانامکی دویمه توجیه: دَمولانا محمدحسن مکی په یویل تقریرکښې دا توجیه بیان کړې شوې ده چه ابتداء بالطیب چونکه په خلقوکښې معروف اومحقق ده په دې وجه دَدې دپاره حدیث رانوړلې شو او په کوم کښې چه خفا وه یعنی ابتداء بالحلاب نودائی ثابته کړه چه ابتداء بالحلاب هم جائز ده لازم نه ده اودَ ابتداء بالحلاب معنی دا ده چه حضورپاك به دَ دې غسل شروع دَ استنجاء نه نه کوله (بلکه دَ اول نه به ئې استنجاء وه). (۳)

دَحافظ صاحب خوښه کړې شوې توجیه: حافظ ابن حجر ((أحسن الأجوبة عندي)) ګرځولو سره دَ بعض علماؤ نه یوه توجیه نقل کړې ده ، حافظ صاحب لیکلی دی: "مادَ بعض حضرات علماؤ دَ کومو نومونه چه دې وخت کښې یاد نه دی دا توجیه اوریدلې چه په ترجمة الباب کښې دَ طیب نه حدیث عائشه طرف ته اشاره کول مقصود دی چه (أنها كانت تُطيب النبي صلى الله عليه وسلم عند الإحرام) (۴)یعنی حضرت عائشه به دَ احرام په وخت کښې نبی ته خوشبوئی لګوله، غسل چونکه دَ سنن احرام نه دې په دې وجه لکه چه خوشبوئی دَ غسل په وخت ثابته شوه، نوامام بخاری دلته دَدې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه دَ نبی کریم عادت مستمره دَ غسل په وخت دَ خوشبوئی لګولو نه وو". (۵)

دَحافظ صاحب دَ نقل کړې شوی توجیه تائید او تقویت: حافظ صاحب دَدې توجیه دَ نقل کولو نه پس لیکلی دی چه دَدې توجیه تائیداوتقویت دَدې خبرې نه هم کیږی چه دَ اووه ابواب نه پس

---

(۱) لامع الدراری مع الکنزالمتواری:۳/۲۰۱-۱۹۷،

(۲) الکنزالمتواری:۳/۲۰۱.

(۳) الکنزالمتواری:۳/۲۰۱.

(۴) الحديث أخرجه البخاری فی کتاب الغسل، باب إذا جامع ثم عاد، ومن دار علی نسائه فی غسل واحد، رقم: ۲۶۷وفی باب من تطيب ثم اغتسل وبقی أثر الطيب، رقم: ۲۷۰.

(۵) فتح الباري:۲/۴۸۹الکنزالمتواری: ۳/۱۹۹الأبواب والتراجم ص:۶۰.

امام بخاري رحمه الله باب من تطيب ثم اغتسل وبقي أثر الطيب قائم كولوسره دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها روايت ذكركړو چه «أنا طيبتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم طاف في نسائه، ثم أصبح محرمًا».[1] يعنى ما رسول الله ﷺ له خوشبوئى اولګوله بيا هغوى په خپلو ازواج مطهرات كښې اوګرځيدو ‹صحبت ئې اوكړو او غسل ئې اوكړو› بيائې احرام اوتړلو. دې نه پس په يوروايت كښې دى «كأني أنظر إلى وبيص الطيب في فرقه صلى الله عليه وسلم وهو محرم» [2]لكه چه ما به دَ حضورپاك په سر مبارك كښې دَ خوشبوئې ق ليدلو اوهغوى به دَ احرام په حالت كښې وو. دَدې باب نه دَ وړاندې په يوروايت كښې امام بخاري رحمه الله نقل كړې دى «ثم يصبح محرماً ينضخ طيباً» [3]بيا به نبى كريم ﷺ داسې احرام تړلو چه په هغوى باندې به دَ خوشبوئى اثرباقى پاتې وو. نو «ثم طاف على نسائه» سره دَ خوشبوئى لګولو نه پس غسل كول مستنبط كيږى. ځكه چه دَ حديث دا الفاظ دَ جماع نه كنايه دى او په دې سره غسل لازم كيږى. دَدې نه معلومه شوه چه حضورپاك دَ خوشبوئى لګولونه پس غسل كړې اودَ غسل نه پس هم دَ خوشبوئى اثر باقې پاتې وو، ځكه چه حضورپاك به خوشبوئى خوښوله او په كثرت سره به ئې استعمالوله.[4]

دَ حافظ صاحب رحمه الله په نيز دَترجمه مطلب: حافظ صاحب رحمه الله نور ليكى چه دَدې تفصيل نه پس په ترجمة الباب كښې «من بدأ بالحلاب» سره دَ غسل دَ اوبو لوښې مراددې كوم چه حضورپاك دَ غسل په غرض سره راغوښتې وو او «من بدأ بالطيب» مطلب دادې چه حضورپاك دَ غسل اراده كولو وخت كښې دَخوشبوئى استعمال فرمائيلې. نو ترجمه دغه دواړو اموړو ته شامل ده. بيا په حديث باب سره دَ نبى كريم ﷺ بداءت غسل باندې هميشه والې ثابت شو اودَ غسل نه پس دَ خوشبوئى استعمال دَ حضورپاك عادت معروفه وواودَ غسل نه وړاندې دَ خوشبوئى استعمال دَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها دَ روايت نه معلوم شوى دى.[5]

دَحافظ صاحب رحمه الله په امام اسماعيلي رحمه الله او ابن الاثير رحمه الله باندې نقد: حافظ صاحب رحمه الله اوفرمائيل چه دَدې توجيه نه معلومه شوه چه دَامام اسماعيلي رحمه الله دا وينا قابل اعتراض ده چه دَغسل نه وړاندې خوشبوئى لګول بې معنې دى. دغه شان دَ ابن الاثير رحمه الله خبره هم دَ نيولوقابل ده چه دَخوشبوئى استعمال دَغسل نه وړاندې په نسبت دَ روستو كښې زيات موزون اومناسب دى. بل دَدې دواړو حضراتو نه علاوه دَ نورو علماؤ اقوال هم قابل دَ مواخذې دى. موږ دَهغې دَ وضوح او ظهور په رڼاكښې هغې سره څه تعارض اونه كړو.[6]

---

[1]) رقم الحديث: ۲۷۰.

[2]) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الغسل باب من تطيبَ ثم اغتسل وبقي أثر الطيب رقم: ۲۷۱والحديث يتكرر في البخاري. انظر رقم: ۱۵۳۸، ۵۹۱۸، ۵۹۲۳.

[3]) الحديث أخرجه البخاري في كتاب الغسل باب أذا جامع ثم عاد، ومن دار على نسائه في غسل واحد، رقم: ۲۶۷.

[4]) فتح الباري: ۴۸۹/۲.

[5]) فتح الباري: ۴۸۹/۲.

[6]) فتح الباري:۴۸۹/۲.

دَعلامه كوراني رحمه الله توجيه: علامه احمدبن اسماعيل كوراني حنفي رحمه الله «وأحسن ما يجاب به عن البخاري»، نه ليكلي دي چه په ترجمه كښې دَ حلاب نه لوښې مراد دې اوطيب په حلاب باندې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها روايت دَ خوشبوئي لګولو نه پس حضورپاك دَخپلو ازواج دوره اوكړه طرف ته دَ اشاره كولو دَپاره عطف كړې دې. لهذا كه چرې دَ حلاب نه پس دَ "أو" لفظ وي نومطلب به داشي چه امام بخاري رحمه الله داخبره ښائي چه دَ غسل شروع دَ اوبو او خوشبوئي دواړو نه كيدې شي. په دې باره كښې حديث وارد شوې دې اوكه چرې دَ حلاب نه پس دَ "أو" په ځائې "واؤ" اومنلې شي نوچونكه واؤ دَ ترتيب دَپاره نه دې بلكه دَ مطلق جمع دَپاره راځي په دې وجه دَاوبو اوخوشبوئي نه چه په كوم سره هم شروع اوكړې شي صحيح ده. او په روايت كښې «فأخذ بكفه» الفاظ دَ اوبو اخستلو په اراده كښې صريح دي نوداګمان ښكته كيدې شي چه امام بخاري رحمه الله ته وهم شوې دې اوهغوي دَ حلاب نه خوشبوئي مراد اخستې ده.[١]

دَ شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله ذكركړې شوې يوه توجيه: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائيلي دي چه يوځو ترجمې داسې دي چه تراوسه پورې حل شوي نه دي. هم دَ هغې نه يو باب دا هم دې دَ كوم دَ ثابت كولو دَپاره چه دَ امام بخاري رحمه الله مداحينو پوره زور لګولې دې اوكوم خلق چه اعتراض كونكي دي دَهغوي اعتراض دې چه ګوره امام بخاري رحمه الله ته عربي هم نه ورځي دَ حلاب معنى ئي طيب ګنړلو سره په باب كښې دَ طيب لفظ زيات كړې ليكن دا دواړه فريق په افراط اوتفريط كښې اخته دي. دَدې نه بهتر داده چه اعتدال اوساتلې شي او توجيه اوكړې شي. چنانچه بعض خلقو توجيه كړې ده چه په سرې كښې في حد ذاته خوشبوئي وي مګر دَ خولې او خيرې دَ وجې نه بدبوئي پيداكيږي. نوكله چه سرې مړلو سره لامبيږي نودَ خيرې او خولې بدبوئي به ختمه شي اوذاتي خوشبوئي به پيداشي. اوس به دَ دلك نه پس حلاب سره غسل كوي نو حلاب اوطيب به دواړه مومي. يوه توجيه داده چه بعض رواياتو كښې دي چه نبي كريم ﷺ به دَ خطمي په ذريعه سره غسل كولو نو په دې كښې طيب وي نودَدې روايت طرف ته اشاره ده.[٢]

دَ بحث خلاصه: دَدې بحث خلاصه داده چه دَدې باب اوترجمه په سلسله كښې خونه دَامام بخاري رحمه الله تغليط صحيح دې اونه حلاب جلاب ګرځولو تصحيف كول البته كه مناسب توجيه اختياركړې شي. دَ شراح حديث تقريبًا ټول توجيهات نقل كړې شوي دي. خو په دې كښې دوه توجيهات مناسب اواقرب معلوميږي يوه خوهغه كومه چه علامه عيني رحمه الله او اكثر شراح ذكركړې ده چه امام بخاري رحمه الله په ترجمه كښې دوه څيزونه ذكر كړي دي او روايت ئي دَ يو باره كښې راوړې دې. دَ باقي دويم څيز متعلق امام بخاري رحمه الله نفي كړې ده يا نه؟ شراح حديث يعنى علامه عيني رحمه الله اوكرماني رحمه الله وغيره سره دَدې چه دَ نفي لفظ نه دې ذكركړې ليكن نتيجه هم دَ نفي راوځي. او دويمه توجيه هغه ده چه حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره ذكر كړې ده چه په ترجمه كښې دويم جز ذكر كولوسره دَ هغه بعض رواياتو طرف ته اشاره كړې شوې ده دَ كوم نه چه هغه ثابتيږي. والله اعلم بالصواب.

---

[١] الكوثر الجاري: ٤١٥/١.
[٢] حاشية تقرير بخاري: ٨٣/٢

الحديث الأول

۲۵۸- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ [ص:٦٠]: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوَ الْحِلَابِ، فَأَخَذَ بِكَفِّهِ، فَبَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ الْأَيْسَرِ، فَقَالَ بِهِمَا عَلَى وَسَطِ رَأْسِهِ» [حديث باب ۲۵۵] [1]

ترجمه: مونږ ته محمدبن مثنى بيان اوکړو ونى ويېل چه اووئيل مونږ ته ابوعاصم هغه د حنظله بن ابى سفيان نه هغوى د قاسم بن محمد نه اوهغوى دحضرت عائشه صديقه ﷺ نه نقل کړل هغه فرمائى چه کله به نبى کريم ﷺ د غسل کولو اراده کوله نود حلاب په شان يوڅيز (لوښى) به ئى راغوښتلو بيابه ئى په خپلو دواړو لاسونو باندې (د اوبو) لپى نه اخستل اود سر د ښى طرف نه به ئى شروع کوله بيا به ئى (لپه واخستو) په گس طرف به ئى اچولو، بيا (لپه اخستوسره) د خپل سر (مينځني حصه) باندې بهيولې.

تراجم رجال

محمدبن المثنى: ([2]) دا مشهور محدث حافظ محمدبن المثنى بن عبيد بن قيس بن دينار عنبرى بصرى دې. د زمن په لقب سره مشهوردې اصل شهرت د دوى په نوم اوكنيت سره دى. ([3])

شيوخ حديث: د دوى په شيوخ او اساتذه حديث كښې ابواسحاق ابراهيم بن اسحاق طالقانى، احمدبن سعيد دارمى، ازهر بن سعد السمان، اسحاق بن يوسف الازرق، اسماعيل بن عليه، بشر بن عمر زهرانى، حجاج بن منهال، حسين بن حسن بصرى، حفص بن غياث، ابوالنعمان عجلى، حماد بن سهل، روح بن عباده، سفيان بن عيينه، ابوعاصم ضحاك بن مخلد، عبدالله بن حمران، عبدالاعلى بن عبدالاعلى، عبدالرحمن بن مهدى، عثمان بن عثمان غطفانى، عثمان بن عمر بن فارس، عفان بن مسلم، كثير بن هشام، محمدبن جعفر غندر، محمدبن جهضم، محمدبن عبدالله انصارى، محمدبن عرعره، معاذ بن معاذ، معاذ ابن هشام مكى بن ابراهيم، وكيع بن الجراح، يحيى بن حماد شيبانى، يحيى بن سعيد القطان، يزيد بن هارون، يونس بن بكير، ابوبكر الحنفى، ابوداؤد طيالسى، ابوعامر العقدى، ابومعاويه الضرير او ابوالوليد طيالسى وغيره محدثين عظام رحمهم الله شامل دى. ([4])

---

[1]) الحديث أخرجه مسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم: ۷۲۵وأبوداؤد فى سننه كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم: ۲٤۰ والنسائى فى سننه كتاب الغسل والتيمم باب استبراء البشرة فى الغسل من الجنابة رقم: ٤۲٤ انظر جامع الأصول، النوع الأول فى كيفية الغسل: ۲۸٤/۷-۲۸۲ تحت رقم: ۵۳۱۹ راجع تحفة الأشراف: ۲۶۵/۱۲رقم: ۱۷٤٤۷.

[2]) ددوى مختصر حالات كشف البارى كتاب الإيمان باب حلاوة الإيمان: ۲۵/۲ كښې تيرشوى دى.

[3])تهذيب الكمال: ۳۵۹/۲۶رقم الترجمة: ۵۵۷۹تقريب التهذيب: ۱۲۹/۲ رقم: ۶۲۸۳ تهذيب التهذيب: ٤۲۵/۹رقم : ۶۹۶ميزان الاعتدال: ۲٤/٤رقم: ۸۱۱۵ سيرأعلام النبلاء: ۱۲۳/۱۲رقم: ٤۲، إكمال ابن ماكولا: ۳۲۷/۱۰رقم: ٤۲۷۷تذكرة الحفاظ: ۵۱۲/۲رقم: ۵۲۷كتاب الثقات لابن حبان: ۱۱۱/۹الجرح والتعديل :۱۰۹/۸ رقم: ٤۰۹/۱۳۷۱۶ الكاشف: ۲۱٤/۲رقم: ۵۱۳٤تاريخ بغداد: ۵۱/٤رقم: ۱۶۸۷.

[4]) اوگورئى تهذيب الكمال: ۳۶۲/۲۶-۳۵۹تهذيب التهذيب: ٤۲۶/۹-٤۲۵سيرأعلام النبلاء: ۱۲۳/۱۲.

تلامذه: دَدوى تلامذه او روايت كونكوكښې اصحاب اصول سته امام بخارى، مسلم، ابوداؤد، ترمذى، نسائى، ابن ماجه، ابويعلى احمدبن على موصلى، بقي بن مخلد اندلسى، جعفر بن محمدفريابى، حسين بن اسماعيل محاملى، ابوعروبه حرانى، زكريا بن يحيى ساجى، زكريا بن يحيى السجزى، ابو زرعه، ابوحاتم، محمدبن يحيى ذيلى، ابن ابى الدنيا، ابوالحسين سمنانى، عبدالرحمن بن يوسف بن خراش، قاسم بن زكريا المطرز، محمدبن اسحاق خزيمه، محمد بن صالح النرسى، محمدبن هارون رويانى، يحيى بن محمدبن صاعد او ابوبكر بن ابى داؤد وغيره رحمهم الله شامل دى.[1]

جلالت شان اودَ ائمه توثيقي اقوال: محمدبن مثنى رحمه الله اومشهور محدث بُندار هم په يو كال يعنى ۱٦٧هجرى كښې پيداشوى.[2] دَ محمد بن مثنى شمير دَ محدثينو په طبقه عاشره كښې دې.[3]

ابن معين رحمه الله فرمائيلى **ثقة**.[4]

ابوسعيد هروى رحمه الله وائى چه ما دَ امام ذهلى نه دَهغوى باره كښې تپوس اوكړو نوهغوى اوفرمائيل **حجة**.[5] علامه ذهبى رحمه الله فرمائى **ثقة ورع**.[6] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى **ثقة ثبت**.[7] ابوحاتم رحمه الله فرمائى **صالح الحديث صدوق**.[8] مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائى **ثقة مشهور من الحفاظ**.[9]

ابوعروبه رحمه الله وائى چه ما په بصره كښې ابوموسىٰ اويحيىٰ بن حكيم نه زيات څوك په حديث كښې اثبت (پوخ) نه دې ليدلې.[10] عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى **كان من الأثبات**.[11] يعنى محمدبن مثنى دَ حديث په پخو راويانوكښې وو. ابن حبان په كتاب الثقات كښې دَ هغوى تذكره كړې ده اوفرمائيلى دى چه دې صاحب كتاب وو او دَ خپل كتاب نه په كتلوسره به ئې احاديث بيانول.[12] ابن شاهين هم په كتاب الثقات كښې تذكره كړې ده.[13]

خطيب بغدادى رحمه الله په خپل تاريخ كښې ليكلى دى «**كان ثقة ثبتاً، احتج سائر الأئمة بحديثه**»[14] خطيب رحمه الله نور فرمائى «**كان صدوقاً ورعاً عاقلاً فاضلاً**»[1] يعنى ابوموسىٰ صدوق پرهيزګار عاقل او فاضل وو.

---

[1] تهذيب الكمال: ۳٦۲/۲٦تهذيب التهذيب: ٤۲٦/۹سير أعلام النبلاء: ۱۲٤/۱۲.

[2] كتاب الثقات لابن حبان: ۱۱۱/۹تاريخ بغداد: ٥۱/٤تهذيب الكمال: ۳٦٤/۲٦.

[3] تقريب التهذيب: ۱۲۹/۲الثقات لابن حبان: ۱۱۱/۹.

[4] الجرح والتعديل: ۱۱۰/۸تهذيب الكمال: ۳٦۲/۲٦تهذيب التهذيب: ٤۲٦/۹ميزان الاعتدال: ۲٤/٤.

[5] تهذيب التهذيب: ٤۲٦/۹سير أعلام النبلاء: ۱۲٤/۱۲تهذيب الكمال: ۳٦۲/۲٦تاريخ بغداد: ٥۲/٤.

[6] الكاشف: ۲۱٤/۲.

[7] تقريب التهذيب: ۱۲۹/۲.

[8] الجرح والتعديل: ۱۱۰/۸تهذيب الكمال: ۳٦۳/۲٦تهذيب التهذيب: ٤۲٦/۹.

[9] إكمال تهذيب الكمال لابن ماكولا: ۳۳۰/۱.

[10] تاريخ بغداد: ٥۳/٤تهذيب الكمال: ۳٦۳/۲٦تذكرة الحفاظ: ٥۱۲/۲سير أعلام النبلاء: ۱۲٤/۱۲.

[11] تاريخ بغداد: ٥۳/٤تهذيب الكمال: ۳٦٤/۲٦-۳٦۳ميزان الاعتدال: ۲٤/٤تهذيب التهذيب: ٤۲۷/۹.

[12] كتاب الثقات: ۱۱۱/۹.

[13] إكمال ابن ماكولا: ۳۳۰/۱۰تهذيب التهذيب: ٤۲۷/۹.

[14] تاريخ بغدادى: ٥۱/٤تهذيب الكمال: ۳٦٤/۲٦.

وو. عبدالرحمن سلمی رحمه الله وائي چه ما دَ امام دارقطنی رحمه الله نه دَ محمدبن مثنّٰی باره کښې تپوس اوکړو نوهغوی اوفرمائیل «أحد المحدثین الثقات» [۲] یعنی دَ ثقه محدثینونه دې. نور فرمائی چه په بندار باندې ابوموسٰی ته تقدیم حاصل دې ځکه چه هغه زیات تجربه کار اودَ پخو اسانیدو والا دې.
[۳] ابن ماکولا وغیره صاحب الزهرة نه نقل کړی دی چه امام بخاری رحمه الله دَ محمدبن مثنّٰی نه یوسل درې احادیث او امام مسلم رحمه الله ۷۷۲ احادیث روایت کړی دی. [۴]

وفات: مشهور محدث بُندار اومحمد بن مثنّٰی هم په یوکال کښې وفات شوی دی. بعض حضراتو دَ ابوموسٰی دَ وفات کال ۲۵۰ او ۲۵۱ هجری نقل کړی دې. [۵] لیکن دا صحیح نه دې. ابونصر کلاباذی وائی چه محمدبن مثنّٰی دَ بندار دَ انتقال نه څلورمیاشتې پس وفات شوې. [۶] علامه مزی رحمه الله لیکلی دی چه محمدبن مثنّٰی دَ بندار دَ انتقال نه پس لس کم سل ورځې ژوندې وو بیا وفات شو. راجح خبره داده چه محمدبن مثنّٰی په بصره کښې ذی قعده ۲۵۲ هجری کښې وفات شوې هم دغه قول دَ ابن حبان رحمه الله ابراهیم بن محمد کندی، ابوالقاسم علامه ذهبی اوحافظ ابن حجر رحمهم الله نه نقل دې. [۷]

ابوعاصم: دا امام ابوعاصم النبیل ضحاك بن مخلد بن ضحاك بن مسلم شیبانی بصری رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی احوال کتاب العلم باب ماجاء فی العلم وقوله تعالٰی: ﴿ وَقُل رَّبِّ زِدۡنِي عِلۡمٗا ﴾ کښې تیرشوی دی. [۸]
حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله لیکلی دی چه امام ابوعاصم دَ امام بخاری رحمه الله په کبار شیوخ کښې دې او امام بخاری رحمه الله په خپل صحیح کښې دَ هغوی نه په کثرت سره روایت کوی. البته حدیث باب په سند کښې یوه واسطه (دَمحمدبن مثنّٰی) خپل اودَ هغه په مینځ کښې راوړلې دې. [۹]
حنظلة [۱۰] دادَ مکې مکرمې مشهور محدث حنظله بن ابی سفیان بن عبدالرحمن بن صفوان بن امیه بن خلف بن وهب بن حذافه ابن جمحی مکی قرشی رحمه الله دې. [۱۱] دا دَ عمرو بن ابی سفیان او

---

[۱]) تاریخ بغدادی: ٥٢/٤تهذیب الکمال: ٣٦٤/٢٦.
[۲]) إکمال ابن ماکولا:٣٢٩/١٠تهذیب التهذیب: ٤٢٧/٩.
[۳]) إکمال ابن ماکولا:٣٢٩/١٠تهذیب التهذیب: ٤٢٧/٩.
[۴]) إکمال ابن ماکولا:٣٣٠/١٠تهذیب التهذیب: ٤٢٧/٩.
[۵]) تهذیب الکمال: ٣٦٥/٢٦تهذیب التهذیب: ٤٢٧/٩.
[۶]) تهذیب الکمال:٣٦٥/٢٦.
[۷]) کتاب الثقات: ١١١/٩تهذیب الکمال: ٣٦٥/٢٦تاریخ بغداد: ٥٣/٤سیرأعلام النبلاء: ١٢٥/١٢تذکرة الحفاظ:٥١٢/٢الکاشف: ٢١٤/٢تهذیب التهذیب: ٤٢٧/٩الکامل لابن اثیر: ١٨٨/٦.
[۸]) کشف الباری:١٥٤/٣-١٥٢.
[۹]) فتح الباری: ٤٨٩/٢عمدة القاری: ٣٠٤/٣.
[۱۰])ددوی مختصر حالات کشف الباری، ٦٢٦/١کتاب الإیمان وقول النبی ﷺ"بنی الإسلام علی خمس"لاندې تیر شوی دی.
[۱۱]) الطبقات الکبرٰی لابن سعد: ٤٩٣/٥تهذیب الکمال: ٤٤٤/٧-٤٤٣رقم الترجمة: ١٥٦تهذیب التهذیب: ٦١/٣-٦٠رقم: ١١٠سیرأعلام النبلاء: ٣٣٦/٦ رقم: ١٣٩ تذکرة الحفاظ: ١٧٦/١رقم: ١٧٤التاریخ الکبیر: ٤٤/٣رقم: ١٧٠الجرح والتعدیل: ٢٦٠/٣رقم: ١٠٧١میزان الاعتدال: ٦٢٠/١رقم: ٢٢٧٠الکاشف: ٣٥٨/١رقم: ١٢٧٦مقدمة الفتح: ٥٦٣/١

عبدالرحمن بن ابی سفیان رور دې.(١) دَدوی دَ مور نوم اونسب حفصه بنت عمرو بن ابی عقرب دې.(٢)

اساتذه حدیث: حنظله بن ابی سفیان رحمه الله چه دَ کومو ائمه کبار اومحدثین عظام نه دَحدیث علم حاصل کړې دې په هغوی کښې سالم بن عبدالله بن عمر، سعید بن میناء، طاؤس بن کیسان، عبدالله بن عروة بن الزبیر، عبدالرحمن بن سابط جمحی، عبدالعزیز بن عبدالله عمری، عروة بن محمد سعدی، عطاء بن ابی رباح، عکرمه بن خالد مخزومی، عون بن عبدالله بن عتبه بن مسعود، قاسم بن محمد بن ابی بکر صدیق، مجاهدبن جَبر،، نافع مولی ابن عمر اودَ هغه دوه رونړه عبدالرحمن بن ابی سفیان او عمرو بن ابی سفیان رحمهم الله شامل دی.(٣)

تلامذه: دَهغوی نه حدیث نقل کونکوکښې اسحاق بن سلیمان رازی، جعفر بن عون عمری، حماد بن عیسٰی جهنی، حماد بن مسعدہ، سعیدبن خثیم هلالی، سفیان ثوری، ابوعاصم النبیل، عبدالله بن الحارث مخزومی، عبدالله بن داؤد واسطی، عبدالله بن مبارک، عبدالله بن نمیر، عبدالله بن وهب، عبیدالله بن موسٰی، عنبه بن عبدالواحد قرشی، مخلد بن یزیدحرانی، مکی بن ابراهیم بلخی، وکیع بن الجراح، الولید بن عقبه شیبانی، الولیدبن مسلم اویحیٰی بن سعید القطان رحمهم الله شامل دی.(٤)

دَ ائمه جرح وتعدیل توثیقی کلمات: امام ابوداؤد ابوزرعه نسائی یحیی بن سعید رحمهم الله فرمائی ثقة.(٥) علامه ذهبی رحمه الله سیرأعلام النبلاء کښې فرمائی «**كان من أئمة الحديث بمكة**»(٦) یعنی حنظله رحمه الله دَ مکې دَ ائمه حدیث نه وو.

دَ ابن عدی رحمه الله جرح: ابن عدی رحمه الله الکامل في الضعفاء کښې دَ دوی تذکره کړې ده اودَ ائمه نه نی دَهغوی توثیق هم نقل کړې دې. البته دَهغوی یو روایت نقل کولوسره هغه نې منکرکړې دې اووائی چه دَدې حدیث متن غیرمحفوظ دې. البته دائی هم وئیلی دی چه دا روایت دَ حنظله نه نقل نه دې بلکه ابوقتاده عبدالله بن واقد حرانی ته وهم شوې دې هغوی دَ ذې نسبت حنظله ته کړې دې ځکه چه حنظله په عام توګه مستقیم اوصالح احادیث نقل کوی اوکله چه هغه دَیوثقه نه روایت کوی نومستقیم الحدیث وی.(٧)

دَعلامه ذهبی رحمه الله په ابن عدی باندې نقد: علامه ذهبی رحمه الله دَ ابن عدی په ضعفاء کښې تذکره کولو باندې مذمت کړې او په میزان الاعتدال کښې فرمائی «**ذكره ابن عدي والا لما كنت أذكره**» یعنی ابن

---

(١) تهذیب الکمال: ٤٤٤/٧.

(٢) الطبقات الکبرٰی: ٤٩٣/٥.

(٣) تهذیب الکمال: ٤٤٤/٧ تهذیب التهذیب: ٦١/٣-٦٠.

(٤) تهذیب الکمال: ٤٤٥/٧-٤٤٤ سیر أعلام النبلاء: ٣٣٧/٦ تهذیب التهذیب: ٦١/٣.

(٥) تهذیب الکمال: ٦١/٣ الجرح والتعدیل: ٢٦٠/٣.

(٦) سیرأعلام النبلاء: ٣٣٧/٦.

(٧) الکامل فی الضعفاء: ٤٢١/٢-٤٢٠ رقم ١٦٨/٥٣٧.

عدی ضعفاء کښې ذکرکړې دې که چرې هغه داسې نه وې کړې نوما به هم دَهغه تذکره نه کوله ﴿ځکه چه هغه ثقه دی﴾.[1]

سيرأعلام النبلاء کښې علامه ذهبی رحمه الله په ابن عدی باندې تنقید کولوسره لیکی چه ابن عدی په الکامل کښې دَهغوی تذکره کولوسره خپل خان په پریشانتې کښې اچولې دې. هغه دَ دوی هیڅ عیب نه دې بیان کړې په اصل کښې دَهغه دا بې ځایه سختی ده.[2]

دَ ابن عدی ذکرکړې شوې حدیث: ابن عدی دَ خپل شیخ احمد بن عبدالله بن سابور په سندسره حنظله بن ابی سفیان عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمانیلی دی «اغسلوقتلاکم» دا حدیث نقل کولو نه پس ابن عدی ونیلی چه مونږ داحدیث دَ خپل شیخ ابن سابور نه علاوه دَ بل چانه نه دې لیکلې.[3]

دَ حدیث صحیح محمل: علامه ذهبی رحمه الله سیرأعلام النبلاء کښې دَدې روایت نقل کولونه پس لیکلی دی چه «ورواته ثقات» یعنی دَدې راویان ثقه دی ﴿که چرې متن صحیح اومنلې شی نوبیا﴾ به دا په مقتول باندې محمول وی کوم چه دَ جنګ دَ میدان نه علاوه اووژلې شی. دې نه علاوه علامه ذهبی رحمه الله نور لیکلی دی کیدې شی ﴿دَمتن﴾ دا غلطی دَ ابن عدی دَ شیخ یا شیخ الشیخ دَ طرف نه وی ځکه چه ثقه راوی هم کله دَ وهم ښکار کیږی.[4]

محشی سیرأعلام النبلاء په ابن عدی باندې دَ علامه ذهبی په راګیرولوباندې لیکلی دی چه مؤلف ﴿علامه ذهبی﴾ باندې دَ ﴿ابن عدی﴾ دا رانیول دَ احادیثو متون او په هغې باندې دَ نقد په حواله سره دَهغه دَ سعت اطلاع او بصیرت نافذه واضح کوی. اودَ علامه ذهبی دَ داسې راګیرولو ډیرزیات مثالونه په تراجم کښې خواره دی اوډیرزیات محدثین دَدې نه غافل دی. حالانکه ټول صحابه کرام رضی الله عنهم خاص کر حضرت عائشه رضی الله عنها متون حدیث باندې به دَ نقد اهتمام کولو که چرې هغه متن دَ حدیث قرآن کریم یا حس سلیم یادَهغوی دَعقلی دلائلو خلاف ومبائن وی چه اسلام اودَهغې اصول اوکلیات کښې راګیرشوی وی. هغه متون احادیث دَ کوم دَ اسانید رجال سره دَدې چه ثقه اوعادل دی په هغوی باندې دَنقد او ګرفت په حواله سره دَ امام زرکشی تالیف مستدرکات عائشة رضي الله عنها یوه بهترینه نمونه ده. ﴿تعلیقات سیرأعلام النبلاء: ۳۳۸/۲﴾. علامه ذهبی رحمه الله په تذکرة الحفاظ کښې دَهغوی تذکره الحافظ الثبت او الکاشف کښې من الاثبات په الفاظوسره کړې ده.[5]

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمه الله دَخپل پلار نه نقل کړی دی هغوی فرمائی چه کله به امام وکیع رحمه الله دَ حنظله رحمه الله حدیث نقل کولو نو «حدثنا حنظلة بن أبي سفيان» نه پس به ئی فرمانیل «كان ثقة ثقة».[6]

یحیی بن معین رحمه الله فرمائی: حنظلة بن أبي سفيان ثقة.[1] امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی: ثقة ثقة.[2] ابن ابی مریم رحمه الله دَ ابن معین رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی ثقة حجة.[3] یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی

---

[1]) میزان الاعتدال: ۶۲۰/۱رقم: ۲۳۷۰.

[2]) سیرأعلام النبلاء: ۳۳۷/۶.

[3]) الکامل: ۴۲۱/۲.

[4]) سیرأعلام النبلاء: ۳۳۸/۶-۳۳۷

[5]) تذکرة الحفاظ: ۱۷۶/۱الکاشف: ۳۵۸/۱.

[6]) الجرح والتعدیل: ۲۶۰/۳تهذیب الکمال: ۴۴۵/۷.

کان ثقة. ([4])ابن سعد رحمه الله فرمائی کان ثقة.([5]) ابن حبان رحمه الله ثقات کښې تذکره کړې ده.([6]) حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَهغوی توثیق کړې دې. ([7])امام ترمذی رحمه الله فرمائی «ثقة وثقه يحيى بن سعيد القطان»([8])، علامه ذهبی رحمه الله فرمائی «حنظلة إذا لقة بإجماع»([9])، حنظله رحمه الله په اجماع سره ثقه دې.

وفات: امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ یحییٰ بن سعید رحمه الله نه نقل کړی دی چه حنظله بن ابی سفیان رحمه الله ۱۵۱هجری پورې ژوندې وو. ([10])امام بخاری رحمه الله دَ یحییٰ بن سعید رحمه الله نه نقل کړی دی چه حنظله بن ابی سفیان رحمه الله ۱۵۱هجری کښې وفات شوې. ([11])هم دغه قول (۱۵۱هجری کښې دَ وفات) دَ ابن سعد، خلیفه بن خیاط، ابن حبان، ابن زبر، حافظ ابن حجر اوعلامه ذهبی رحمهم الله وغیره نه هم نقل دې. ([12])رحمه الله رحمةً واسعةً.

القاسم: دا مشهور محدث وفقیه قاسم بن محمد بن ابی بکرالصدیق عبدالله بن عثمان بن عامربن عمرو بن کعب بن سعد بن تمیم بن مره، قرشی تیمی مدنی رحمه الله دې.([13])
دَ هغوی مور ام ولد وه هغې ته به سوده وئیلې شوه. ([14])ابومحمد دَهغوی کنیت دې ابو عبدالرحمن هم ورته وئیلې شو.([15])

ولادت: علامه ذهبی رحمه الله په سیرأعلام النبلاء کښې دَ قاسم بن محمد رحمه الله ولادت دَحضرت علی رضي الله عنه په دور خلافت کښې کیدل نقل کړی دی. او په تاریخ الإسلام کښې دَحضرت عثمان رضي الله عنه په دور خلافت کښې پیداکیدل لیکلی دی. ([16])

---

[1]) سیرأعلام النبلاء: ۳۳۷/٦الجرح والتعدیل: ۲٦۰/۳.
[2]) تهذیب ا لتهذیب: ٦۱/۳تذکرة الحفاظ: ۱۷٦/۱.
[3]) تذکرة الحفاظ: ۱۷٦/۱ تهذیب الکمال: ٤٤٥/۷.
[4]) مقدمة الفتح: ۵٦۳/۱تهذیب التهذیب: ٦۱/۳.
[5]) الطبقات: ٤۹۳/۵.
[6]) تهذیب التهذیب: ٦۱/۳
[7]) مقدمة الفتح : ۵٦۳/۱تعلیقات تهذیب الکمال: ٤٤٦/۷.
[8]) سنن الترمذی کتاب الدعوات باب ماجاء فی رفع الأیدی عندالدعاء تحت رقم الحدیث: ۳۳۸٦.
[9]) میزان الاعتدال: ٦۲۰/۱.
[10]) تهذیب الکمال: ٤٤۷/۷.
[11]) تهذیب التهذیب: ٦۱/۳التاریخ الکبیر: ٤۵/۳-٤٤.
[12]) الطبقات الکبری:٤۹۳/۵حاشیة تهذیب الکمال: ٤٤۷/۷الکاشف: ۳۵۸/۱سیرأعلام النبلاء: ۳۳۸/٦.
[13]) تاریخ الإسلام: ۳۲۸/۳-۳۲۷رقم الترجمة: ۱٤۳۲ الطبقات الکبری: ۱۸۷/۵تهذیب الکمال: ٤۲۷/۲۳ رقم: ٤۸۱۹التاریخ الکبیر:۱۵۷/۷رقم: ۷۰۵سیرأعلام النبلاء:۵۳/۵رقم: ۱۸ تهذیب التهذیب: ۳۳۳/۸رقم: ٦۰۱ تذکرة الحفاظ: ۹٦/۱رقم: ۸۸حلیة الأولیاء: ۱۸۳/۲رقم: ۱۷۲کتاب الثقات: ۳۰۲/۵الجرح والتعدیل: ۱۵۸/۷رقم: ٦۷۰ تقریب التهذیب : ۳۳/۲،رقم:۵۵۰٦ الکاشف:۱۳۰/۲ رقم الترجمة: ٤۵۲۸.
[14]) الطبقات الکبری: ۱۸۷/۵تهذیب الکمال: ٤۳۰/۲۳.
[15]) تاریخ الإسلام:۳۲۸/۳الطبقات: ۱۹٤/۵الثقات: ۳۰۲/۵تهذیب الکمال:٤۲۷/۲۳تهذیب التهذیب: ۳۳۳/۸.
[16]) سیرأعلام النبلاء: ٥٤/٥تاریخ الإسلام: ۳۲۸/۳.

دَ حضرت عائشه رضي الله عنها په پالنه کښې: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه دَهغوی والد محمدبن ابی بکر دَ حضرت عثمان رضي الله عنه نه پس تقريباً ۳۶ هجری کښې قتل کړې شو نو قاسم يتيم شو او دَحضرت عائشه رضي الله عنها په پالنه کښې راغلو. (۱)
حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه فرمائي چه ما دَ حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه په اولاد کښې دَ ده په شان سوادَ قاسم نه بل څوك نه دې ليدلې. (۲)

شيوخ حديث اوكسب علم: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله يتيم کيدوسره دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په پالنه کښې راغلو او دَ يوې اوږدې مودې پورې دَهغې په صحبت کښې پاتې شو. دَهغې نه نبیّ حديث علم په کثرت سره حاصل کړو او په دينی مسائلو کښې ئې تفقه پيدا کړه. (۳)
علامه واقدی رحمه الله په خپل سندسره دَحضرت قاسم رحمه الله نه نقل کړې دې هغوی فرمائي چه حضرت عائشه رضي الله عنها حضرت ابوبکر رضي الله عنه حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت عثمان رضي الله عنه دَخلافت په زمانه کښې به ني فتوىٰ ورکوله اودا سلسله دَ هغوی دَ وفات پورې روانه وه. حضرت قاسم رحمه الله وائي چه زه به دَ خپل ماشوموالي دَ حرکتونو سره دَ هغوی په صحبت کښې لازمي ناست ووم او زه به دَ علم سمندر حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او حضرت ابوهريره رضي الله عنه په مجلس کښې کيناستلم. ددوی نه علاوه به دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما په مجلس کښې هم کيناستم اودَ ابن عمر رضي الله عنهما په نيزورع، په کثرت دَعلم اودَ کومو څيزونو چه به علم نه وو دهغې په جواب کښې توقف کيدلو. (۴) هغوی رحمه الله دَ حديث علم دَحضرت عائشه رضي الله عنها ابن عمر ابن عباس خپلې نيا اسماء بنت عميس، ابوهريره، فاطمه بنت قيس، رافع بن خديج، عبدالله بن خباب، عبدالله بن عمرو، معاويه رضي الله عنهم اسلم مولى عمر بن الخطاب صالح بن خوات بن جبير، عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، عبدالله بن زبير، عبدالله بن عبدالله بن عمر اودَ خپل تره څوني عبدالله بن عبدالرحمن بن ابوبکر صديق، عبدالله بن عمرو بن العاص اوعبدبن جاريه دَ دوو ځامنونه حاصل کړې (۵) دَدوی دَخپل پلار محمد او نيکه حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه نه روايت منقطع دې. (۶)

تلامذه: دَحضرت قاسم رحمه الله نه دَ محدثينو يوګڼر شمير استفاده کړې ده. دَهغوی رحمه الله نه دَحديث علم حاصلونکو کښې اسامه بن زيد ليثی، افلح بن حميد، انس بن سيرين، ايوب سختيانی، جعفر بن محمد الصادق، حميد الطويل، حنظله بن ابی سفيان، سالم بن عبدالله بن عمر، عامر شعبی، ابوالزناد عبدالله ابن ذکوان، عبدالله بن عون، عبدالرحمن بن القاسم بن محمد، عيسیٰ بن ميمون واسطی، مالك بن دينار، محمدبن مسلم شهاب زهری، محمدبن منکدر، نافع مولى ابن عمر، يحيى بن سعيدانصاری، ابوبکربن محمدبن عمرو بن حزم اوابوعثمان رحمهم الله وغيره شامل دی. (۷)

(۱) تهذيب الکمال: ۴۳۰/۲۳ تهذيب التهذيب: ۳۳۴/۸.
(۲) سيرأعلام النبلاء: ۵۵/۵ تهذيب الکمال: ۴۳۰/۲۳.
(۳) سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵ تذکرة الحفاظ: ۹۷/۱ تاريخ الإسلام: ۵۵/۵.
(۴) تهذيب الکمال: ۲۳/۴۳۱-۴۳۰ سيرأعلام النبلاء: ۵۵/۵.
(۵) تهذيب الکمال: ۴۲۸/۲۳-۴۲۷ تهذيب التهذيب: ۳۳۳/۸ سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵ تاريخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
(۶) سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵ تعليقات الکاشف: ۱۳۰/۲.
(۷) تهذيب الکمال: ۴۳۰/۲۳-۴۲۸ تهذيب التهذيب: ۳۳۴/۸-۳۳۳ سيرأعلام النبلاء: ۵۴/۵.

دَ ائمه توثيقي كلمات او جلالت شان: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله دَ فقهاء مدينه نه وو. امام ابونعيم اصفهاني رحمه الله حلية الأولياء كښې دَهغوى تذكره په دې الفاظو سره كړې ده: قاسم بن محمدبن ابى بكر فقيه پرهيزګار شفيق متواضع دَ صديق فرزند، دَښكلې حسب والا دَ غامض احكامو په خودلو كښې فائق اودَ ښكلې اخلاقو طرف ته سبقت كونكې وو.[1]

ابن عيينه رحمه الله فرمائي «كان من أفضل أهل زمانه»[2] يعنى دَ خپلې زمانې دَ ټولو نه دَ غوره خلقو نه وو. ابوالزناد رحمه الله فرمائي چه ما دَ قاسم رحمه الله نه لوئى هيڅوك دَ سنت عالم نه دې ليدلې او څوك ترهغه وخته پورې لوئى سړې نه شي شميرلې تركومې چه هغه ته دَ سنت علم نه وى.[3] يحيى بن سعيد رحمه الله فرمائي چه مونږ (په خپله زمانه كښې) په مدينه كښې څوك نه دې ليدلې چه مونږ هغه ته په قاسم رحمه الله باندې فضيلت وركړو.[4]

محمدبن سعيد رحمه الله دَ محمدبن عمر رحمه الله نه نقل كړى دى هغوى فرمائي: «كان ثقة، وكان رفيعاً عالماً فقيهاً إماماً، كثير الحديث، ورعاً»[5] يعنى قاسم بن محمد رحمه الله ثقه، دَ اوچتې مرتبې والافقيه امام كثيرالحديث او پرهيزګار وو. ابن حبان رحمه الله اوفرمائيل چه قاسم بن محمد رحمه الله دَ لويوتابعينو اوعلم، ادب، عقل او فقه كښې دَخپلې زمانې دَ غوره او بهترينو خلقونه وو اوډيرې كمې خبرې به ئې كولې.[6]

علامه دهبى رحمه الله په تاريخ الإسلام كښې فرمائيلى: «كان فقيهاً، إماماً، مجتهداً، ورعاً، عابداً، ثقة، حجة»[7] اوسيرأعلام النبلاء كښې فرمائي: «الإمام القدوة، الحافظ الحجة، عالم وقته بالمدينة مع سالم وعكرمة»[8] يعنى حضرت قاسم بن محمد رحمه الله فقيه، امام، مجتهد، پرهيزګار، عبادت ګذار، ثقه، قدوه پيشوا، حافظ حجت او سالم، عكرمه سره په خپله زمانه كښې دَمدينې لوئې عالم وو.

سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چه دَحضرت عائشه رضي الله عنها دَحديث دَ ټولو نه زيات علم لرونكي درې كسان دى: ① قاسم بن محمد ② عروه بن زبير او ③ عمره بنت عبدالرحمن.[9] امام بخارى رحمه الله دَ على بن مدينى رحمه الله نه نقل كړى دى چه دَ قاسم بن محمد رحمه الله دوه سوه احاديث دى.[10]

دَامام بخارى رحمه الله دَ روايت عجيبه انداز: امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كښې دَ حضرت قاسم رحمه الله خوئى عبدالرحمن په واسطه دَ سفيان حديث نقل كولو كښې يوعجيبه انداز اختيارولوسره فرمائيلى

[1] حلية الأولياء: ١٨٣/٢.
[2] التاريخ الكبير: ١٥٧/٧الجرح والتعديل: ١٥٨/٧.
[3] حلية الأولياء: ١٨٤/٢التاريخ الكبير: ١٥٧/٧ تاريخ الإسلام: ٣٢٨/٣سيرأعلام النبلاء: ٥٦/٥.
[4] تاريخ الإسلام: ٣٢٨/٣حلية الأولياء: ١٨٤/٢تهذيب الكمال: ٤٣١/٢٣.
[5] الطبقات الكبرى: ١٩٤/٥تذكرة الحفاظ: ٩٧/١سيرأعلام النبلاء: ٥٥/٥.
[6] كتاب الثقات لابن حبان: ٣٠٢/٥.
[7] تاريخ الإسلام: ٣٢٨/٣.
[8] سيرأعلام النبلاء: ٥٤/٥-٥٣.
[9] الجرح والتعديل: ١٥٩/٧تاريخ الإسلام: ٣٢٨/٣.
[10] تهذيب الكمال: ٤٣٠/٢٣سيرأعلام النبلاء: ٥٤/٥

دی: «حدثنا عبدالرحمن بن القاسم وکان أفضل أهل زمانه، أنه سمع أباه وکان أفضل أهل زمانه» [1] مونږ ته حدیث بیان کړو عبدالرحمن بن قاسم او هغه دَ خپلې زمانې دَ غوره خلقو نه وو، هغوی دَ خپل پلار قاسم نه واوریده او هغه دَ خپلې زمانې دَ غوره خلقو نه وو.

دَمدینې په فقهاؤکښې شمیر: ابوالزناد رحمه الله اوفرمائیل په اهل مدینه کښې اووه لونی خلق دی (یعنی فقهاء) کله چه په څه مسئله کښې اختلاف کیږی نو په هغوی کښې دَ یوقول اخستې شی په هغوی کښې یوقاسم رحمه الله دې.[2] یحیی بن قطان رحمه الله فرمائیلی چه دَ مدینې فقهاء لس دی بیا په هغوی کښې دَ قاسم رحمه الله نوم واخستو.[3] عبدالله بن وهب رحمه الله امام مالك رحمه الله دَ قاسم بن محمد رحمه الله تذکره اوکړه اووئې فرمائیل چه هغه دَ دې امت دَ فقهاؤ نه وو.[4]

دَ ابن سیرین رحمه الله دَ قاسم رحمه الله حالات معلومولو سره اقتداء کول: امام مالك رحمه الله اوفرمائیل چه کله ابن سیرین رحمه الله بیمار شو او حج له نه شو تللې نو حج له تلونکو خلقو ته به ئې وئیل چه هغوی دې دَ قاسم بن محمد رحمه الله سیرت، لباس وغیره جائزه واخلی اووادی شی. خلق به واپس راغلل اودَ قاسم بن محمد رحمه الله (حالات اومعمولات) به ئې بیان کړل نوابن سیرین رحمه الله به دَ قاسم بن محمد رحمه الله اقتداء کوله.[5]

خیار التابعین: احمدبن عبدالله عجلی رحمه الله فرمائی «کان من خیار التابعین وفقهائهم» یوبل ځائی کښې فرمائیلی: «مدنی، تابعی، ثقة، نزه، رجل، صالح»[6] مصعب بن عبدالله بن زبیر رحمه الله فرمائی «القاسم بن محمد من خیار التابعین»[7]

تواضع اوعلمی معاملاتوکښې حزم او احتیاط: یونس بن بکیر رحمه الله وائی چه مونږ ته ابن اسحاق رحمه الله بیان اوکړو چه یو باندچی قاسم بن محمد رحمه الله له راغلو او تپوس ئې اوکړو چه تاسو دَ زیات علم والا ئې که سالم؟ قاسم بن محمد رحمه الله په جواب کښې اوفرمائیل سبحان الله په مونږ کښې به هریو دَخپل علم مطابق تاته جواب درکړی. یعنی ته چه کومه خبره معلومول غواړې دَهغې باره کښې سوال اوکړه. هغه بیا تپوس اوکړو چه په تاسو کښې اعلم څوك دې؟ هغوی په جواب کښې اووئیل سبحان الله هغه بیا سوال اوکړو نوهغوی په جواب کښې اوفرمائیل هغه یعنی سالم. څه چه څه تپوس کوې نودَ هغه نه اوکړه. دې وینا کولوسره دَخپل ځائی نه پاسیدو.

ابن اسحاق رحمه الله وائی چه هغوی داخبره ناخوښه کړه چه دا اووائی چه زه دَ زیات علم والایم ځکه چه دا به هم خپل تعریف اوتزکیه وه اودائې هم ناخوښه کړه چه سالم ته اعلم اووائی ځکه چه دا غلط بیانی وه.

[1] کتاب الحج باب الطیب بعد رمی الجمار والحلق قبل الإفاضة رقم: ۱۷۵٤.
[2] تاریخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
[3] تاریخ الإسلام: ۳۲۸/۳.
[4] تهذیب الکمال: ٤۳۳/۲۳تهذیب التهذیب: ۳۳٤/۸.
[5] سیرأعلام النبلاء: ۵۷/۵تهذیب الکمال:٤۳۳/۲۳.
[6] تهذیب التهذیب: ۳۳۵/۸سیرأعلام النبلاء: ۵۷/۵.
[7] تهذیب الکمال: ٤۳۳/۲۳تهذیب التهذیب: ۳۳۵/۸.

ابن اسحاق رحمه الله وائى قاسم رحمه الله دَ سالم رحمه الله نه دَ زيات علم والاوو. (١) ايوب رحمه الله وائى چه يحيىٰ دَ قاسم رحمه الله نه څه تپوس كولوسره واوريدو په جواب كښې به قاسم رحمه الله كله لاأدري اوكله لاأعلم فرمائيل. يحيىٰ چه كله نور تپوسونه كول شروع كړه نووئې فرمائيل په الله قسم، ته چه څه زمونږ نه پوښتنه كوې مونږ په هغې كښې دَ هرې خبرې علم نه لرو. (٢)

حماد بن زيد دَ عبيدالله نه نقل كړې دى چه حضرت قاسم بن محمد رحمه الله به دَ قرآن پاك تفسير نه كولو. (يعنى احتياط به ئې كولو). (٣) ابوالزناد رحمه الله وائى چه حضرت قاسم رحمه الله صرف ظاهرى څيزونو سره متعلق دَ سوال جواب وركولو. (٤)

ابن عون رحمه الله وائى حضرت قاسم رحمه الله دَ چا دَ سوال دَ جواب باره كښې څه اوونيل اودَ هغې نه پس ئې اوفرمائيل چه دا زما رائې ده زه دا نه وايم چه هم دغه حق دى. (٥)

تقدير سره متعلق خبرو اترو كولونه ممانعت او په قدريه باندې لعن كول: عمران بن عبدالله رحمه الله وائى چه بعض خلقو دَتقدير باره كښې خبرې كولې حضرت قاسم رحمه الله هغوى ته اوفرمائيل چه كوم څيز الله تعالى نه دې بيان كړې تاسو دَهغې باره كښې خبرې اترې مه كوئې. (٦) ابن عمار رحمه الله وائى چه ما قاسم رحمه الله او سالم رحمه الله په قدريه باندې په لعن كولوسره اوريدلى دى. (٧)

دَ احاديثو په املاء كښې په كثرت سره احتياط: عبدالله بن العلاء رحمه الله وائى حضرت قاسم رحمه الله نه مې عرض اوكړو چه هغوى دې يوڅو احاديث په املاء كولوسره اوليكى. نوهغوى اوونيل دَ حضرت عمر رضي الله عنه په دوركښې احاديث ډير زيات شوى وو (يعنى خلقو به بغيردَ احتياط نه دَ هرې خبرې نسبت دَ رسول الله ﷺ طرف ته كولو) حضرت عمر رضي الله عنه خلقو ته دَ الله تعالى واسطه وركړه چه هغوى دې خپل ليكلې شوې احاديث هغوى له راوړى. خلقو چه به كله خپل ليكلې شوى احاديث هغوى له راوړل نوهغوى دَ دې دَ سوزلوحكم وركړو او وئې فرمائيل چه دا دَ اهل كتابو دَ كورِوالى په شان كورِوالې دې. عبدالله وائى چه قاسم رحمه الله دَ هغې ورځ نه پس زه دَ احاديثو دَ ليكلو نه منع كړم. (٨)

يحيىٰ بن سعيد رحمه الله وائى چه حضرت قاسم رحمه الله اودَ هغوى منكرو به دَ ماسخوتن نه پس يوبل ته احاديث اورول. (٩) عبدالرحمن ابن ابى الموال وائى چه حضرت قاسم بن محمد رحمه الله به سحر دَ كورنه جمات ته تشريف راوړلو او دوه ركعته نفل كولوسره به بيا دَخلقو په مينځ كښې كيناستلو نوخلقو به دَ هغوى نه (علمى) سوالونه كول. (١٠)

---

(١) سير أعلام النبلاء: ٥٦/٥ حلية الأولياء: ١٨٤/٢.

(٢) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣ حلية الأولياء: ١٨٤/٢.

(٣) الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥ تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.

(٤) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣ الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥.

(٥) الطبقات الكبرى: ١٨٧/٥ تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.

(٦) الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.

(٧) تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣ الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.

(٨) سير أعلام النبلاء: ٥٩/٥ تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.

(٩) الطبقات الكبرى: ١٨٨/٥.

(١٠) الطبقات الكبرى: ١٨٩/٥ تاريخ الإسلام: ٣٢٩/٣.

وصيت: افلح بن حميد رحمه الله وائی حضرت قاسم رحمه الله خپل وصيت ليکلوخت کښې اوفرمائيل چه داد قاسم بن محمد وصيت دې چه هغه دې خبرې ګواهی ورکوی چه دالله تعالى نه سوا بل څوك معبود نشته دې.(١)

سليمان بن عبدالرحمن وائی قاسم بن محمد رحمه الله (دمرګ په وخت) اووئيل: ماله زما په دې کپړو کښې کفن راکړئی په کوموکښې چه مونځ کوم يعنې قميص لنګ او څادر. دهغوی خوئی اووئيل پلاره ته خو دوه کپړې هم نه خوښوې (يعنې چه نوې کفن واخستې شی)؟ په جواب کښې اوفرمائيل بچې، دحضرت ابوبکر رضی الله عنه هم دغه شان د دريو کپړو کفن وو اودمړی نه زيات ژوندی سړی د کپړو زيات محتاج وی".(٢) خالد بن ابی بکر رحمه الله فرمائی چه قاسم بن محمد رحمه الله وصيت کړې وو چه د هغه په قبردې هيڅ تعمير نه کوی.(٣) يزيد وائی چه زه د قاسم رحمه الله د انتقال په وخت موجود ووم هغه په قديدکښې وفات شو او په مُشَلّل کښې دفن کړې شو. دَدې دواړو ځايونو په مينځ کښې د دريو ميلو برابر فاصله وه. دهغوی خوئی کټ په خپله اوږه باندې کيخودو او روان شو تردې چه مُشَلّل ته اورسيدو.(٤)

وفات: د قاسم بن محمد رحمه الله د وفات په کال کښې اختلاف دې ډير اقوال دی. چنانچه ضمره د رجاء بن جميل ايلی نه نقل کړی دی چه د عمر بن عبدالعزيز د وفات نه پس د عبدالملك په دورکښې ۱۰۱هجری يا ۱۰۲هجری کښې وفات شوې.(٥) دعبدالله بن عمر عمری رحمه الله ۱۰۵هجری نقل دی.(٦)

خليفه بن خياط رحمه الله وائی چه ۱۰٦هجری اواخر يا د ۱۰۷هجری شروع کښې وفات شوې.(٧) حافظ ابن حجر رحمه الله تقريب التهذيب کښې ۱۰٦هجری قول صحيح ګرځولې دې.(٨) هيثم بن عدی اويحيى بن بکير نه ۱۰۷هجری روايت دې.(٩) علامه ذهبی رحمه الله الکاشف کښې هم دغه اختيارکړې دې.(١٠)

واقدی، يحيى بن معين، علی بن مدينی، ابوعبيد اوفلاس رحمهم الله نه ۱۰۸هجری قول روايت دې. واقدی وئيلی چه د ۷۰يا ۷۲کالو په عمر کښې وفات شوې. دغه وخت د قاسم بن محمد رحمه الله د سترګو نظر هم تلې وو.(١١) (عمرالضرير رحمه الله وئيلی چه ۱۰۹هجری کښې وفات شوې.)

---

(١) الطبقات الكبرى:١٩٣/٥.
(٢) سيرأعلام النبلاء: ٦٠/٥الطبقات الكبرى:١٩٣/٥.
(٣) تاريخ الإسلام: ٣٣٠/٣سيرأعلام النبلاء: ٦٠/٥
(٤) الطبقات الكبرى:١٩٤/٥-١٩٣.
(٥) الثقات لابن حبان: ٣٠٢/٥ التاريخ الكبير: ١٥٧/٧تهذيب الكمال: ٤٣٥/٢٣-٤٣٤تهذيب التهذيب: ٣٣٥/٨.
(٦) التاريخ الكبير: ١٥٧/٧سيرأعلام النبلاء:٥٨/٥تهذيب الكمال: ٤٣٥/٢٣تهذيب التهذيب: ٣٣٥/٨.
(٧) تاريخ الإسلام : ٣٣٠/٣سيرأعلام النبلاء:٥٨/٥ تهذيب التهذيب: ٣٣٥/٨ تذكرة الحفاظ: ٩٧/١.
(٨) تقريب التهذيب:٢٣/٢.
(٩) سيرأعلام النبلاء: ٥٨/٥تهذيب الكمال: ٤٣٥/٢٣تاريخ الإسلام: ٣٣٠/٣.
(١٠) الكاشف: ١٣٠/٢.
(١١) تهذيب الكمال:٤٣٥/٢٣سيرأعلام النبلاء: ٥٨/٥تاريخ الإسلام: ٣٣٠/٣الطبقات لابن سعد: ١٩٤/٥.

ابن سعد رحمه الله ۱۱۲ هجری نقل کړې دې. (۲)ابوالحسن ابن البراء دَ ابن مدینی نه یو قول دَ ۱۱۲ هجری هم نقل کړې دې. (۳)لیکن علامه ذهبی رحمه الله دَ ابن سعد قول شاذ ګرځولې دې. (۴)دَ نوح بن حبیب نه ۱۱۷ هجری قول مروی دې.(۵) دَدې هم په شاذ کیدو کښې هیڅ تامل نشته.

دَ قاسم بن محمد رحمه الله یوڅو قیمتي اقوال: حضرت قاسم بن محمد رحمه الله فرمائی: ① دَ الله تعالی دَحق پیژندلونه پس جاهل جوړیدو سره ژوند تیرول ډیر بهتردی دَهغه سړی نه چه داسې خبره اوکړی دَ کومې چه هغه ته علم نه وی. (۶)

② دَ صحابه کرامو رضی الله عنهم اختلاف دَ امت دَپاره رحمت دې. (۷) .

③ دَ سړې خپل عزت کول دادی چه هغه دې دَ خپل علم دَاحاطه نه بهر څه خبره نه کوی.(۸)

④ بچي دَ هغه څیزونو باره کښې په قسم سره خبره مه کوه دَ کوم چه تاته علم نه وی (۹)

⑤ دَ نوی کپړو دَ مړی نه زیات ژوندی سړی محتاج وی.(۱۰)

عائشة رضي الله عنها: دادَ حضورپاك دَ ټولو نه زیاته ګرانه بی بی ام المؤمنین طیبه طاهره اوصدیقه کائنات حضرت عائشه صدیقه بنت ابوبکر صدیق رضی الله عنهما ده. دَدوی مختصر حالات دَ ژوند بدء الوحي دَ دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۱۱)

شرح حدیث: کان اذا اغتسل من الجنابة: یعنی کله چه به حضورپاك دَ غسل جنابت اراده کوله اغتسل نه دَ غسل کولو اراده مراد ده.(۱۲) لکه دَ امام اسماعیلی رحمه الله په روایت «اذا أراد أن یغتسل» نه صراحت سره معلومه شوې ده. (۱۳)

دعا بشيء نحوالحلاب: یعنی حضورپاك به دَ حلاب په شان یوڅیز (لوښې) راغوښتلو. **دعا** په معنی دَ طلب دې. **نحوالحلاب** یعنی دَ حلاب په شان به ئې یو لوښې راغوښتلو.(۱۴)

---

(۱) تهذیب الکمال:۴۳۵/۲۳.

(۲) تهذیب الکمال:۴۳۵/۲۳ سیرأعلام النبلاء: ۵۸/۵تهذیب التهذیب: ۳۳۵/۸.

(۳) تهذیب الکمال:۴۳۵/۲۳ سیرأعلام النبلاء ۵۸/۵.

(۴) سیرأعلام النبلاء: ۵۸/۵تاریخ الإسلام: ۳۳۰/۳.

(۵) تهذیب الکمال:۴۳۵/۲۳.

(۶) الطبقات لابن سعد:۱۸۸/۵تهذیب الکمال:۴۳۳/۲۳تاریخ الإسلام:۳۲۹/۳ سیرأعلام النبلاء: ۵۷/۵.

(۷) الطبقات:۱۸۹/۵تهذیب الکمال:۴۳۳/۲۳تاریخ الإسلام:۳۲۹/۳ سیرأعلام النبلاء: ۶۰/۵

(۸) تهذیب الکمال: ۴۳۴/۲۳سیرأعلام النبلاء:۵۷/۵.

(۹) الطبقات لابن سعد:۱۸۹/۵.

(۱۰) تاریخ الإسلام: ۳۳۰/۳الطبقات: ۱۹۳/۵.

(۱۱) کشف الباري: ۲۹۵/۱-۲۹۱.

(۱۲) فتح الباري: ۴۸۹/۲عمدة القاري: ۳۰۴/۳إرشادالساري: ۴۹۶/۱.

(۱۳) فتح الباري: ۴۸۹/۲عمدة القاري: ۳۰۴/۳ الکنزالمتواري: ۱۹۷/۳.

(۱۴) عمدة القاري:۳۰۴/۳التوشیح: ۲۴۶/۱ إرشادالساري: ۴۹۶/۱.

دَعلامه كشميرى رحمه الله تحقيق: نحوالحلاب باندې علامه كشميرى رحمه الله ليكلى دى چه دَ دويم طرق دَ روايت نه معلومه شوه چه حضورپاك بعينه په حلاب نومې لوښې كښې (هم) غسل اوكړو.[۱]

په نورو طرق كښې دَ حلاب ذكر: ابوعوانه رحمه الله په خپل مسندكښې دَ ابوعاصم رحمه الله نه دَ يزيدبن سنان رحمه الله په واسطه نقل كړى دى: ((كان يغتسل من حلاب))[۲]ابن خزيمه رحمه الله په خپل صحيح كښې هم دغه الفاظ نقل كړى دى.[۳]

حافظ ابن حجررحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَ كلام نه معلوميږى چه نحوالحلاب نه بلحاظ مقدار حلاب لكه چه لوښې مراد دې څكه چه ابوعوانه رحمه الله دَ ابوعاصم رحمه الله نه نقل كړى دى: ((وصفه أبوعاصم بأنه أقل من شبر في شبر))يعنى ابوعاصم رحمه الله دَ دې مقداردَيويو ليشت اوږدوالى اويلنوالى نه كم ګرځولې دې.[۴]

دَ ابن حبان رحمه الله په روايت كښې دى: ((أشار أبوعاصم بكفيه، حكاية حلق شبريه، يصف به دورة الأعلى)) يعنى ابوعاصم رحمه الله په دواړو ورغوو (تلو) سره اشاره اوكړه لكه دَ دواړو لاسونودَ ليشتونه ئى حلقه جوړه كړه دَ پورتنئى دائرې دور اوحلقه كيفيت ئى اوخودلو يعنى حلاب يا دَدې په شان لوښې به داسې وو.[۵]

امام بيهقى رحمه الله سنن كبرى كښې دَ حلاب دَ مقدار باره كښې نقل كړى دى: ((فإذا هو كقدر كوز يسع ثمانية أرطال))[۶]يعنى هغه لوښې (حلاب) په مثال دَ اندازې دَ كوزې وو په كوم كښې چه دَ اته رطل اوبو راتلو ګنجائش وو. دَ بيهقى رحمه الله دَ روايت نه معلومه شوه چه دَ حضوراكرم دَغسل په سلسله كښې نقل صاع مقدار هم دَ اتو رطل برابر وو، هم دغه دَ احنافو مذهب دې لكه چه دَ علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله په حواله سره ماقبل كښې تيرشوى دى.[۷]

دَ غسل دَ اوبو دَ مقدار بيان: علامه عينى رحمه الله او ابن رجب حنبلى رحمه الله ليكلى دى چه دَ حديث باب په بعض طرق كښې راغلى دى: ((إنه سئل كم يكفي من غسل الجنابة؟ فحدث بهذا الحديث))يعنى دَ حضرت قاسم رحمه الله نه تپوس اوكړې شو چه دَ جنابت دَ غسل دَپاره څومره اوبه كافى كيږى؟ هغوى په جواب كښې حديث باب بيان كړو لكه چه ابن رجب حنبلى رحمه الله فتح البارى كښې ليكلى دى اود علامه عينى رحمه الله په قول ((فأشار إلى القدح والحلاب)) يعنى هغوى دَ قدح او حلاب طرف ته اشاره اوكړه. بيا دې دواړو

---

[۱] فيض البارى: ۴۵۶/۱.

[۲] كتاب الطهارة باب صفة الأوانى التى كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة: ۲۴۸/۱ رقم: ۸۵۳

[۳] كتاب الوضوء باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء على الميا من قبل المياسر: ۱۲۲/۱رقم: ۲۴۵.

[۴] مسندأبى عوانة،كتاب الطهارة باب صفة الأوانى التى كان يغتسل منها رسول الله صلى الله عليه وسلم من الجنابة: ۲۴۸/۱ رقم: ۸۵۳.

[۵] رقم الحديث: ۱۱۹۷.

[۶] كتاب الطهارة باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن: ۲۸٤/۱رقم: ۸۷۲.

[۷] فتح الملهم: ۷۶/۳.

حضراتو اوفرمائيل چه دَدې نه معلومه شوه چه دلته دَ غسل دَ اوبو دَمقدار بيان دې نه چه دَ خوشبو.(۱)

دَعلامه عينى رحمه الله تحقيق: علامه عينى رحمه الله نور فرمائى چه دَمعانى ذوق لرونكى حضرات پوهيږى چه دَ حلاب نه دلته امام بخارى رحمه الله صرف لوښى مراد اخستې دى نه چه څه بل څيز. شراح بغيرد څه فائدې په دې باندې په كثرت سره كلام كړې دې حالانكه دَحديث الفاظ زمونږ دَخبرې دليل دى. څكه چه په حديث كښې نحوالحلاب الفاظ راغلى دى او نحو دلته دَ مثل په معنى كښې دې اومثل شئ دَهغې غير وى. كه چرې دلته بعينه دَ حلاب طلب كول وې نو بيا كيدې شى چه خبره دَ اشكال قابل وه. خو بعض الفاظ دعابانامثل الحلاب هم دى.(۲)

په نحوالحلاب كښې تشبيه په كوم لحاظ سره ده؟: بعض حضراتو ليكلى دى چه نحوالحلاب كښې تشبيه په لحاظ دَكيفيت مافى الاناء هم كيدې شى چه څنګه دَ حلاب پيئو لښلو لوښى سره دَ حضورپاك غسل كول ثابت دى چه په هغې كښې اوبه اچول او غسل كول باوجود دَ پيئو دَ اثراتو ښكاره كيدو صحيح دې. دغه شان دَاورو اغړلو هغه لګن (لوښى) سره هم دَحضورپاك غسل كول ثابت دى په كوم كښې چه دَاورو اثرات موجود وو. چنانچه مسند احمد كښې «باب فى حكم الماء متغير بطاهر أجنبى عنه» لاندې دَدې په ثبوت كښې دوه احاديث ذكر كړې شوى دې په كوم اندې چه په حاشيه كښې دَ الاحكام لاندې اوليكلى شو چه احاديث الباب نه جواز دَ طهارت دَ حكم دَداسې اوبو نه معلوم شو په كوم كښې چه يواجنبى پاك څيز ملاؤ شوې وى او په دې سره په اوبوكښې تغير هم راغلې وى په دې شرط چه دغه بدلون معمولى وى او په دې سره اوبه دَ خپل حدود او وصف نه خارج نه شى اوهم دغه دَ مالكيه نه بغير دَ باقى ائمه مجتهدين مذهب دې صرف مالكيه دَدې قائل نه دى چه داسې اوبه پخپله خو پاكې دى مګر مطهر (پاكونكې) نه دى.(۳) په دې توجيه سره دعا بحلاب او دعا بنحو حلاب دَدواړو غرض يو كيږى.(۴)

دَ الحلاب وغيره لغوى تحقيق: دَ الحلاب لغت كښې حلب يحلب (باب نصر) نه مصدردې جمع حُلُبٌ راځى. دَ پيئو او پيئولښلو لوښى ته وائى (۵)مراد ترې نه هم لوښى دې.

علامه كرمانى رحمه الله دَ علامه جوهرى رحمه الله په حواله سره ليكلى دى چه المَحْلَبُ دَ ميم او لام فتحه سره يو بوټى او دوائى ده دَكوم نه چه خوشبوئى تياريږى او الحُلْبَةُ دَ حاء په ضمه سره معروف دانه ده يعنې ميتهى چه دَ تركارئى په توګه هم پخولې شى او دَ دوائى په توګه هم استعمالولې شى. (دَدې جمع حُلَب راځى)(۶)

---

(۱) عمدة القارى:۳/۳۰۵-۳۰۴ فتح البارى: ۱/۱۵٤.

(۲) عمدة القارى: ۳/۳۰۵.

(۳) الفتح الربانى مع بلوغ الأمانى: ۱/۲۱٤-۲۱۳.

(٤) أنوار البارى: ۹/۱۹۹-۱۸۹.

(۵) لسان العرب: ۳/۲۷۸،۲۷۵القاموسالوحيد كامل ص: ۳۶۶.

(۶) لسان العرب: ۳/۲۸۰لغات كشورى ص: ۱۵۷فيروزاللغات ص: ۲۷٤.

اَلْحُلَب دَ حاء په ضمه اوتشديد لام سره يوقسم بوټي دي كوم چه طبيبان عمومًا په دوائي كښي استعمالوي. ابوزيد اصمعي اوونيل چه حلب په زمكه باندي كوږ اوږ خوږ شوي يو خيلني ته وائي كوم چه مات كړې شي نودهغې نه دَ پيئو په شان څه څيز راوځي. سقاء حلبيٌّ دَدې نه دي يعني حلبي مشكيزه كومه چه په دې بوټي باندې رنګ كړې شوى وى.(١) ابن منظور افريقي دَ امام ابوحنيفه رحمه الله او ابوزياد نه هم دَ حلب وضاحت نقل كړې دې.(٢)

حَبُّ الْمَحْلَب فارسي كښي پيوند مريم او هندي كښي گمونی، كيلا، كتكی، دانه په شان سركابلي، ډير خوشبودار (تخم ته وائي) دا تخم اكثر په خوشبياتو كښي ملاووهي اودَدې نه تيل هم جوړوى.(٣) هم دَدې نه جوړې شوې خوشبوئي ته عربي كښي دې طرف ته منسوب كولوسره اَلْمَحْلِبِيَّةُ ونيلي شى.(٤)

قوله:: فأخذ بكفيه فبدأ بشق رأسه الأيمن ثم الأيسر: بيابه حضورپاك خپل لاس (دواړه لاسونه) سره لپي دَ كول اودَ سر په ښي طرف نه به ئي شروع كوله بيابه ئي په كسه حصه باندې اچولي.

بكفه په عام نسخوكښي مفرد مروى دې خو دَ كشميهنى په روايت كښي بكفيه تثنيه سره نقل شوې دې. (٥)امام مسلم رحمه الله او ابوداؤد رحمه الله هم دَ حلاب والاروايت كښي كفيه هم تثنيه نقل كړې ده. (٦)فقال بهما كښي تثنيه ضمير هم دَ كفيه تثنيه كيدو په صحت باندې دلالت كوى.(٧)

دَ رواياتو نه دَ دريمه لپه اخستلو ثبوت: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي دى چه امام مسلم رحمه الله په حديث حلاب كښي لفظ الأيسر نه پس ثم أخذ بكفيه الفاظ زياتي نقل كړې دى دَ كوم نه چه دَحضورپاك دَ دريمې لپې اخستلو طرف ته اشاره كيږى لكه چه دَابوعوانه دَ روايت نه دَدې ضراحت كيږى.(٨)

قوله:: فقال بهما على رأسه: يعنى حضورپاك په خپلو دواړو لاسونو سره په خپل سر مبارك باندې اوبه واچولي. دَ فقال بهما مطلب دلته دادې چه حضورپاك دَ خپلو دواړو لاسونو اوبه په خپل سرباندې راواړولې يعنى وئې بهيولې. دلته دَ قول په فعل باندې اطلاق كړې شوې دې يعنى قال (قول) ونيلو سره بهيول (فعل) مراد اخستې شوې دې.(٩)

---

(١) شرح الكرماني:١٢١/٣الصحاح ص: ٢٥٤.

(٢) لسان العرب:٢٨٠/٣.

(٣) خزائن الأدوية: ١٥/٤بحواله انوارالباري:٢٠٤/٩.

(٤) لسان العرب: ٢٨٠/٣.

(٥) فتح الباري:٤٨٩/٢عمدة القاري:٣٠٥/٣إرشادالساري: ٤٩٦/١.

(٦) صحيح مسلم كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ٧٢٥سنن أبي داؤد كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم الحديث: ٢٤٠.

(٧) عمدة القاري:٣٠٥/٣إرشادالساري:٤٩٦/١.

(٨) فتح الباري:٤٨٩/٢.

(٩) عمدة القاري:٣٠٥/٣تحفة الباري:٢٢٣/١.

په غيركلام باندې د قول اطلاق: علامه ابن الاثير رحمه الله ليكلي دي چه ابن منظور افريقي رحمه الله او علامه عيني رحمه الله هم نقل كړي دي چه په عربوكښې ډيره توسع ده چه هغوى د قول په ذريعه د ټولو افعالو تعبيركوى او په غيركلام باندې هم د دې اطلاق كوى. چنانچه د لاس نه د نيولو د پاره **قال بيده** وائى اوبه خپو تګ ته **قال برجله** وائى او په ستر ګوسره د اشاره كولو د پاره **قالت له العينان** وائى لكه چه شاعر وائى: **قالت له العينان سمعاً وطاعة**
يعنى ستر ګو هغه ته اشاره اوكړه او لسان حال ته ئى اووئيل چه ستا هره خبره به اورو او اطاعت به كوو.
په لاسونوسره اوبه بهيول او لامبلو د پاره به وائى **قال بالماء على يده** او د كپړې اوڅتولود پاره به **قال بثوبه** وائى **قال** د هغوى په ټولو معانو باندې اطلاق په توګه د مجاز او توسع كيږى. (١)
د قال په معانى كثيره كښې استعمال: غرض **قال** معانى كثيره د پاره راځى مثلاً **قال** په معنى **أقبل، مال، استراح، ذهب، غلب، أحبّ، حكم** وغيره، علامه عيني رحمه الله فرمائى چه ما په خاص توګه اهل مصر اوليدل چه هغوى **قال** په خپلو ډيرو محاوراتوكښې استعمالوى. چنانچه په همسا سره د وهلود پاره وائى **أخذ العصا وقال به** او د لباس اغوستلو د پاره وائى **أخذ ثوبه وقال به عليه**. كلام عرب تتبع كونكي **قال** د هغوى په مختلفو معانوكښې د استعمال نه به واقف وى. (٢)
د قال په نورو معانو كښې د استعمال ثبوت د الفاظ حديث نه: حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عيني رحمه الله د قال نورو معانو كښې استعمال د احاديثونه هم ثابت كړې دې. چنانچه علامه عيني رحمه الله فرمائى چه په يوحديث كښې رفع ثوب د پاره **"قال بثوبه"** الفاظ راغلى دى. (٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله بخارى شريف كښې ائينده راتلونكي **باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة** كښې د حضرت ميمونه رضي الله عنها د روايت الفاظ **«قال بيده الأرض»** لاندې ليكلي دى چه دا **«من قبيل إطلاق القول على الفعل»** دې ځكه چه هم د دې **كتاب الغسل** تلسم نمبر باب: **نفض اليدين من الغسل عن الجنابة** كښې هم د حضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې **«فقال بيده الأرض»** په ځائى **«فضرب بيده الأرض»** الفاظ مروى دى. د كومې نه چه معلوميږى چه د دې قال نه ضرب فعل مراد دې. (٤) دغه شان حديث **لاحسد الا فى اثنتين** كښې د قرآن كريم تلاوت كونكى باره كښې فرمائى **« لو أوتيت مثل ما أوتي هذا لفعلت مثل ما يفعل»** يعنى «لتلوت مثل ما يتلو هم د دې قبيل نه دې». (٥)

---

(١) النهاية: ٥٠٢/٢ لسان العرب: ٣٥٤/١١ عمدة القارى: ٣٠٥/٣.
(٢) عمدة القارى: ٣٠٥/٣ النهاية: ٥٠٢/٢.
(٣) الحديث اخرجه أحمد فى مسنده، مسند أبى هريرة رضى الله عنه: ٢١٦/١٥ رقم: ٩٣٦٦ وأخرج ابن ابى شيبة فى مصنفه فيما نحن بصدده عن ابن سيرين فى كتاب الصلاة [باب] أن يمسح جبهته رقم: ٤٧٥٦. عمدة القارى: ٣٠٥/٣.
(٤) رقم الروايتين: ٢٥٩، ٢٧٦.
(٥) والحديث أخرجه البخارى فى صحيحه إلا أنه قال: ؟ليتنى" مكان "لو" و "عملت مكان "فعلت" والمعنى واحد كتاب فضائل القرآن باب اغتباط صاحب القرآن رقم: ٥٠٢٦ ويتكرر أيضا برقم: ٧٢٣٢، ٧٥٢٨. فتح البارى: ٤٩٠/٢.

قوله:: على رأسه: دَ بعض حضراتو په روايت كښې لفظ وسط اضافه ده. چنانچه ابوذر، ابوالوقت، اصيلي او ابن عساكر روايت كښې «على وسط رأسه» الفاظ دى.[1]

دَ لفظ وسط تحقيق: په حاشيه بخارى شريف كښې دَ حل اللغات لاندې ليكلې شوى دى چه وَسَط (په فتح دَ سين) هغه څيزته وائى كوم چه په مينځ كښې وى او وَسْط (په سكون دَ سين) پخپله مينځ ته وائى.[2]

علامه جوهرى رحمه الله فرمائى: «جلستُ وسْطَ القوم بالتسكين، لأنه ظرف، وجلستُ في وسَطِ الدار بالتحريك، لأنه إسمٌ، وكل موضع صَلَحَ فيه "بَيْنَ" فهو وسْط، وإن لم يصلح فيه "بَيْنَ" فهو وسَط بالتحريك، وربّما سكّن وليس بالوجه».[3] په رومبى مثال كښې وسْط (په سكون دَ سين) ظرف او په دويم مثال كښې وسَط (په فتح دَ سين) اسم دې. اوهرهغه ځائى چرته چه دَ "بين" راتلل صحيح وى نوهغه وسْط (په سكون) سره دې او چرته چه بين راتلل صحيح نه دى نوهغه وسَط (په فتح) دې اوكله دا بغيرِدَ څه وجې نه هم ساكن استعمالولې شى.

ابن اثير رحمه الله ليكلى دى «الوسْط بالسكون، يقال فيما كان متفرّق الأجزاء غيرَ متصل، كالنّاس، والدوابّ وغير ذلك».[4] يعنى هرهغه څيز چه غيرمتصل او متفرق الاجزا وى نودهغې دَ پاره لفظ وسْط (په سكون) استعمالولې شى لكه الناس الدواب وغيره.

علامه عينى رحمه الله دَدې ډير مثالونه وركړى دى مثلاً لفظ قلاده (هار) متفرق الاجزا دې نودَدې دَپاره ونيلى شى «انظم هذه الياقوتة وسْط القلادة» دغه شان لفظ حلقه اوقوم هم متفرق الاجزا دى نوونيلى شى «لا تقعد وَسْط الحلقة ووَسْط القوم» اوكه چرې هغه څيز متصل الاجزا او غير متفرق وى نودهغې دَپاره وَسَط (په فتح سره) استعمالولې شى لكه الدار، الرأس وغيره، لهذا دَ رأس يعنى سرپاره كښې ونيلى شى «احتجم وَسَط رأسه» اودَ دار پاره كښې وائى «قعد وَسَط الدار».[5]

وَسْط او وَسَط يوشان معنې والا دى: امام فراء رحمه الله وائى چه ما دَ يونس نه واوريده چه وَسْط او وَسَط دواړه دَ يو شان معنې دى اوبعض كوفيانو هم يوګرخولى دى. نور وائې دا دواړه په توګه دَظرف او اسم هم استعمالولې شى.[6] علامه ابن اثير رحمه الله نقل كړى دى چه دا دواړه دَ يوبل په ځائى راځى لكه چه هم دغه خبره ډيره مناسب ده.[7]

[1] إرشادالسارى: ١/٦٩٦؛ تحفة البارى: ١/٢٢٣.
[2] ص: ٤٠ قديمى كتب خانه كراچى.
[3] النهاية: ٢/٨٤٧
[4] الصحاح للجوهرى ص: ١١٣٨؛ فتح البارى: ٢/٤٨٩.
[5] عمدة القارى: ٣/٣٠٥.
[6] عمدة القارى: ٣/٣٠٥.
[7] النهاية: ٢/٨٤٨.

په حديث كښې وَسَط په فتح دَسين دې: اكثر شراح په زير بحث حديث كښې لفظ وَسَط مفتوح السين گرځولې دې. (١)ځكه چه رأس غيرمتفرق او متصل الاجزا دې. ابن ملقن رحمه الله داقول دَ ابن التين رحمه الله طرف ته منسوب كړې دې اودَدې دَ مفتوح كيدو وجه ئې اسم كيدل گرځولې دى. (٢)

دَحديث نه مستنبط شوي امور: دَحديث باب نه دا امورمستنبط كيږي① دَغسل كونكي دَپاره مستحب دى چه هغه دې دَ اول نه دَغسل والا دَ اوبو لوښې تيار اوساتي دې دَ پاره چه دې سره غسل اوكړي. (٣)

② پاكې حاصلولوكښې دَ ښي طرف نه شروع كول مستحب دى. ابن خزيمه رحمه الله په خپل صحيح كښې ((تيامن في التطهر)) په استحباب باندې دې الفاظو سره ئې ترجمه قائم كړې ده. ((باب استحباب بدء المغتسل بإفاضة الماء على الميامن قبل المياسر)) (٤)امام بيهقى رحمه الله ((باب استحباب البداية فيه بالشق الأيمن)) په الفاظو سره ترجمه قائم كړې ده. (٥)

③ دَ سر ښي حصه او بيا گس طرف اوبيا دَ سر په مينځ اوبه بهيول مستحب دى. (٦)

④ دَحديث الفاظ ((كان النبي صلى الله عليه وسلم)) په دې خبره باندې دلالت كوى چه حضورپاك ﷺ په دې عمل باندې هميشه والې فرمائيلې دې. (٧)

⑤ دَدې حديث نه معلومه شوه چه حضورپاك ﷺ په سرباندې په درې لپې اوبو بهيولو باندې اكتفا اوكړه او هغه كافى كيږي. (٨) ابن حبان رحمه الله په دَې مناسبت سره ((ذكر وصف الغرفات الثلاث التي وصفناه للمغتسل من الجنابة)) ترجمه قائم كړې دې. (٩)

⑥ دَغسل په وخت خوشبوئى استعمالول. (١٠)

٧-باب: اَلْمَضْمَضَةِ وَالْاِسْتِنْشَاقِ فِي الْجَنَابَةِ

په غسل جنابت كښې غرغرې كول او پوزه كښې اوبه اچول

دَ ترجمه مقصد: په غسل جنابت كښې مضمضه او استنشاق باره كښې اختلاف دې. امام بخارى رحمه الله دا مسئله بيانوى. چنانچه امام ابوحنيفه رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى چه مضمضه

(١) فتح البارى: ٤٨٩/٢ عمدة القارى: ٣٠٥/٣ إرشاد السارى: ٤٩٦/١.
(٢) التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ٥٦٧/٤.
(٣) عمدة القارى: ٣٠٥/٣.
(٤) صحيح ابن خزيمه: ١٢٢/١.
(٥) السنن الكبرى: ١٨٤/١.
(٦) عمدة القارى: ٣٠٥/٣.
(٧) عمدة القارى: ٣٠٥/٣.
(٨) فتح البارى: ٤٨٩/٢.
(٩) صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان: ٥٦٩/٣.
(١٠) شرح ابن بطال: ٣٨٦/١ الشرح الميسر للصابونى: ٣٢٩/١.

اواستنشاق په غسل جنابت کښې واجب دی خوځ امام مالك رحمه الله او امام شافعی رحمه الله په نيز سنت دی.(۱)

دَ مذاهب نور تفصيل به دَ حديث لاندې راځي. (إن شاء الله تعالى).

دَ علامه ابن بطال رحمه الله رائې: علامه ابن بطال ليکلي دی چه مضمضه او استنشاق په غسل جنابت کښې سنت دی ځکه چه دا دواړه دَ اودس اجزا دی اودَ علماؤ په دې خبره باندې اجماع ده چه دَ غسل جنابت نه وړاندې اودس کول واجب نه دې اوکله چه اودس کول واجب نه دی نوددې اجزاء او توابع يعنی مضمضه اواستنشاق به هم واجب نه وی او په حديث باب کښې حضرت ميمونه رضی الله عنها دَ حضورپاك په غسل کښې چه دَ کومې مضمضه او استنشاق نقل کړې دې هغه سنت دې. ځکه چه حضورپاك په ټولو عباداتو کښې کمال او افضل باندې عمل لازمی ګرځولو.(۲) علامه کرمانی رحمه الله هم دَ ابن ملقن رحمه الله اوعلامه ابن بطال رحمه الله رائې نقل کړې ده.(۳)

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی چه علامه ابن بطال رحمه الله وغيره دَ حديث باب نه په غسل جنابت کښې دَعدم وجوب مضمضه اواستنشاق استنباط کړې دې. ځکه چه دَدې نه پس راتلونکې «باب: مسح اليد بالتراب لتكون أنقى» کښې دَحضرت ميمونه رضی الله عنها روايت کښې دی چه حضورپاك دَ مونځ والااودس اوفرمانيلو. دې نه معلومه شوه چه په حديث باب کښې هم مضمضه او استنشاق هم دَاودس والا وو او په دې خبره باندې اجماع شوې ده چه په غسل جنابت کښې اودس واجب نه دې او مضمضه اواستنشاق توابع دَ اودس نه دی. کله چه اودس په غسل کښې ساقط شو نوددې توابع هم ساقط شو او په حديث باب کښې دَ حضورپاك مضمضه اواستنشاق په فضل اوکمال باندې محمول دې.(۴)

دشاه ولی الله رحمه الله اوګنګوهی رحمه الله توجيه: شاه ولی الله رحمه الله فرمائی«يعني إنهما مطلوبان في الشرع، إما على سبيل الوجوب وإما على وجه السنة»(۵) امام بخاری رحمه الله داخودل غواړی چه مضمضه او استنشاق په شريعت کښې مطلوب دی يا خوعلی سبيل الوجوب او يا علی سبيل السنة.ګنګوهی رحمه الله فرمائی: «إنهما ثابتان بالسنة، فمن آخذ بوجوبهما ومن ذاهب إلى سنيتهما»(۶) دامام بخاری رحمه الله مقصد داخودل دی چه دا دواړه دَ سنت نه ثابت دی بعض ورته واجب وائی او بعض دَ سنتو قائل دی.

دَعلامه عينی رحمه الله وغيره توجيه: علامه عينی رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله وغيره ليکلی دی چه دَامام بخاری رحمه الله مقصد دَدې باب نه په غسل جنابت کښې دَ مضمضه او استنشاق دَ حکم بيان کول

(۱) أوجز المسالك: ۵۰۳/۱ ومختصر اختلاف العلماء: ۱۳۵/۱.
(۲) شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱.
(۳) شرح الكرماني: ۳/۱۲۲-۱۲۳ التوضيح: ۵۶۸/۴.
(۴) فتح الباري: ۴۹۰/۲.
(۵) شرح تراجم أبواب البخاري ص: ۱۸.
(۶) لامع الدراري مع الكنز المتواري: ۲۰۱/۳ الأبواب والتراجم ص: ۶۰

دی چه آیا دا واجب دی که سنت؟ (١)دَشیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې هم دغه ده چه دا یومختلف فیها مسئله ده په دې وجه ئې مستقل باب قائم کړې دې.(٢)

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره باندې رد: علامه عینی رحمه الله وغیره فرمائی دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن بطال وغیره دَ قول نه استدلال صحیح نه دې ځکه چه حدیث باب مستقل حدیث دې. په دې کښې دَ مضمضه او استنشاق صراحت دې. دَ راتلونکی باب حدیث سره دَدې هیڅ تعلق نشته دې.

بیا حضورپاک کله هم دا دواړه نه دی ترک کړی کوم چه دَ مواظبت دلیل دې او په مواظبت سره وجوب ثابتیږی اودَ مواظبت دلیل دَحضورپاک ﷺ نه دَدې ترک نه نقل کیدل دی. باقی پاتې شوه خبره دَ اودس دَ سقوط نودَ اودس قصدی سقوط دَ اودس ضمنی سقوط ته مستلزم نه دې. بهرحال یوځودَدې ترک نقل نه دې.

اودویم نص یعنی ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ﴾ هم دَدې په وجوب باندې دلالت کوی.(٣)

دَ ابن بطال دَ اجماع دَدعوی حیثیت: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله وغیره لیکلی دی چه ابن بطال رحمه الله کومه دَ اجماع دعوی کړې ده او حافظ ابن حجر رحمه الله دا بغیردَ څه نقد نقل کولو نه سکوت اختیارکړې دې هغه محل نظر دې ځکه چه دَ ابوثور او داؤد ظاهری په دې باره کښې اختلاف دې چه هغوی په غسل کښې اودس واجب ګرځولې دې. بعض حضرات وائی که چرې هغه عمل موجب دَ جنابت کیدو سره موجب حدث هم وی نو بیا په غسل کښې اودس کول واجب دی.(٤)

دَامام احمد رحمه الله په یوروایت کښې دی چه په غسل کښې ضمنًا دَ اودس نیت به کافی نه وی بلکه دَ غسل نه وړاندې یا روستو په مستقل توګه اودس کول ضروری دی اودَ امام شافعی رحمه الله دَ دوو اقوالونه هم یوهم دغه شان دې. (٥)دَ داؤد ظاهری ابوثور امام احمد او امام شافعی رحمهم الله په یو روایت کښې دَ ابن بطال رحمه الله دَ نقل کړې شوې اجماع خلاف دې. په دې وجه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دا دَ استدلال په توګه باندې پیش کول صحیح نه دی. حالانکه حافظ صاحب رحمه الله «باب الوضوء قبل الغسل» لاندې پخپله دَ داؤد ظاهری او ابوثور دَ اختلاف دَ وجې نه دَ ابن بطال دعوی دَ اجماع مردود ګرځولې ده.(٦)

دَ امام بخاری رحمه الله رجحان: مضمضه او استنشاق فی الغسل دَ امام بخاری رحمه الله په نیز څه حیثیت دې؟ آیا هغه دې ته سنت وائی که واجب؟ دَ دې وضاحت کولوسره شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی:

---

١) عمدة القاری: ٣/٣٠٥|إرشادالساری: ١/٤٩٦.

٢) تقریربخاری: ٢/٨٣سراج القاری: ٢/١٩٧.

٣) عمدة القاری: ٣/٣٠٦حاشية السندی علی الصحیح: ١/٥٧.

٤) الکنزالمتواری: ٣/٢٠٢حاشية التوضیح: ٤/٥٦٨.

٥) المغنی لابن قدامة: ١/١٣٩الکنزالمتواری:٣/٢٠٢.

٦) فتح الباری: ٢/٤٧٦.

دَ امام بخاري رحمه الله صرف مضمضه او استنشاق دپاره دا ترجمه قائم كول دَهغوى په دې رحجان باندې دلالت كوى چه په غسل جنابت كښې دَ مضمضه او استنشاق كوم حيثيت دې هغه په اودس كښې نه دې. دَ امام بخاري رحمه الله دَدې رحجان ثبوت دَهغه دَ قائم كړې شوې تراجم نه ملاويږي. كتاب الغسل كښې دَ ټولو نه اول ئې دا ترجمه قائم كړه چه دَ غسل شروع دَ اودس نه كول پكار دي.

په دې ترجمه كښې حرم رسول صلى الله عليه وسلم حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها روايت بيان كړو چه كله به حضورپاك دَ جنابت غسل فرمائيلو نو په شروع كښې به ئې خپل دواړه لاسونه وينخل «ثم يتوضأ كما يتوضأ للصلاة» بيابه ئې اودس كولو لكه څنګه چه به ئې دَ مانځه دَ پاره اودس كولو او په اودس كښې مضمضه او استنشاق شامل كيدل ښكاره دى. اوس امام بخاري رحمه الله دَدې نه پس «باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة» خان له قائم كړو. كه چرې په غسل جنابت كښې هم دَ مضمضه اواستنشاق حيثيت دَهغوى په نيز هم هغه دې كوم چه په اودس كښې دې نودَ جدا ترجمه قائم كول ضرورى نه وو. په اودس كښې دَدې حيثيت دَ سنت او غسل كښې دا دواړه څيزونه واجب اومستقلاً مطلوب دى.[1]

الحديث الأول

۲۵۹ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنَا مَيْمُونَةُ قَالَتْ: «صَبَبْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُسْلًا، فَأَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى يَسَارِهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ الأَرْضَ فَمَسَحَهَا بِالتُّرَابِ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ، وَأَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، ثُمَّ أُتِيَ بِمِنْدِيلٍ فَلَمْ يَنْفُضْ بِهَا» [حديث باب ر: ۲۴۶][2]

---

[1] فضل الباري:۲/۴۳۴-۴۳۳.

[2] الحديث أخرجه البخاري أيضاً في نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ۲۴۹وفي باب الغسل مرة رقم الحديث:۲۵۷وفي باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ۲۵۳وفي باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى رقم الحديث: ۲۶۰ وفي باب تفريق الوضوء والغسل بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۶۵ وفي باب من توضأ في الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم الحديث ۲۷۴ وفي باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث؛ ۲۷۶ وفي باب التستر في الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۸۱ وأخرجه مسلم في صحيحه في كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ۷۲۲ وأبوداؤد في سننه في كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم الحديث: ۲۴۵والترمذي في سننه في كتاب الطهارة باب ماجاء في الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً وقال: هذا حديث حسن صحيح، رقم الحديث: ۱۰۳ والنسائي في سننه في كتاب الطهارة باب غسل الرجلين في غير المكان الذي يغتسل فيه رقم الحديث: ۲۵۲وأيضاً في كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۴۱۸ وأيضاً في باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحديث: ۴۱۹وأيضاً في باب الاستتار عند الغسل رقم الحديث: ۴۰۸وأخرجه ابن ماجه في سننه في كتاب الطهارة باب المنديل بعد الوضوء رقم الحديث: ۴۶۷راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱ وتحفة الأشراف: رقم: ۱۸۰۶۴.

ترجمه: موږ ته عمر بن حفص بن غياث بيان اوكړو، اووئيل موږ ته زما پلار، موږ ته اعمش وئيل ماته سالم بن ابي الجعد، هغه د كريب نه هغه د ابن عباس ﷺ نه نقل كړى هغه اووئيل چه موږ ته حضرت ميمونه ﷺ بيان كړو چه ما د حضور اكرم ﷺ دپاره دغسل اوبه (په يولوښې) كښې واچولې نو حضورپاك په خپل ښى لاس سره په گس لاس باندې اوبه واچولې او دواړه لاسونه ئې اووينځل. بيا حضورپاك خپل شرمگاه اووينځل بيا خپل لاس په زمكه باندې اووهلو او دائى په خاوره باندې اومږلو بيائى (اوبوسره) اووينځلو بيائى غرغرې اوكړې بيائى پوزه كښې اوبه واچولې بيائى خپل مخ مبارك اووينځلو او په سرباندې اوبه اوبهيولې. بيا حضورپاك دهغه ځائى نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئې اووينځلې. بيا دحضورپاك په خدمت كښې رومال راوړلې شو نوحضورپاك (په دې رومال سره د خپل اودس اندامونه) اوچ نه كړل.

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غياث:

نوم او د نسب سلسله: داعمر بن حفص بن غياث (د غين كسره سره) بن طلق ابن معاويه نخعى كوفي دې. ابوحفص د دوى كنيت دې.[1]

اساتذه حديث: هغوى دحديث روايت دخپل پلار حفص بن غياث، سُكَين بن مكبر عجلى، عبدالله بن ادريس، عبدالله بن خراش حوشبي، عَثّام بن على عامرى او ابوبكر بن عياش رحمهم الله نه كوى.[2] عمر بن حفص په عام توگه د خپل پلار حفص بن غياث نه روايت نقل كوى. ائمه حديث هم د ده نه هم د ده د پلار په واسطه روايات نقل كړى دى.[3]

تلامذه: امام بخارى ﷫ او امام مسلم ﷫ خوبغيرد څه واسطه د هغوى نه روايت نقل كوى. خوامام ابوداؤد ﷫ امام ترمذي ﷫ اوامام نسائى ﷫ په واسطه د محمدبن ابى الحسين سمنانى د عمر بن حفص نه روايت كوى.[4]

ددې نه علاوه د عمر بن حفص ﷫ د حديث روايت نقل كونكوكښې ابوشيبه ابراهيم بن ابى بكر ابن ابى شيبه، ابراهيم بن يعقوب جوزجانى، احمد بن ابراهيم دورقى، أحمدبن يوسف سلَمى، اسماعيل بن عبدالله اصبهانى، سليمان بن عبدالجبار بغدادى، عباس بن ابى طالب، ابواسامه عبدالله بن اسامه كلبى، عبدالله بن عبدالرحمن دارمى، ابوزرعه عبيدالله بن عبدالكريم رازى، ابوحاتم محمدبن ادريس رازى، محمدبن حسين مُتينى، محمد بن ابى الحسين سمنانى، محمد بن عثمان بن كرامه، محمدبن على بن ميمون رقى، محمدبن ابى غالب قُميسى، محمدبن يحيى بن فارس

---

[1] الطبقات الكبرى: ۴۱۳/۶التاريخ الكبير: ۱۵۰/۶رقم الترجمة: ۱۹۴۴الجرح والتعديل:۱۲۶/۶ رقم الترجمة: ۵۴۴الثقات لابن سعد: ۴۴۵/۸تهذيب الكمال:۳۰۵/۲۱-۳۰۴ رقم الترجمة: ۴۲۱۷سيرأعلام النبلاء: ۶۳۹/۱۰رقم الترجمة: ۲۲۳تاريخ الإسلام: ۱۰۶/۶ رقم الترجمة: ۶۳۴۹تهذيب التهذيب: ۴۳۵/۷رقم الترجمة:۷۱۳تقريب التهذيب: ۷۱۴/۱رقم الترجمة: ۴۸۹۶الكاشف: ۵۶/۲ رقم: ۴۰۳۸تحرير تقريب التهذيب: ۶۹/۳رقم الترجمة۴۸۸.

[2] تهذيب الكمال: ۳۰۵/۲۱تهذيب ا لتهذيب: ۴۳۵/۷تاريخ الإسلام: ۱۰۶/۶.

[3] سيرأعلام النبلاء: ۴۳۹/۱۰تاريخ الإسلام: ۱۰۶/۶.

[4] تهذيب التهذيب: ۴۳۵/۷ سيرأعلام النبلاء: ۶۳۹/۱تاريخ الإسلام:۱۰۶/۶.

ذُهلي، محمدبن يحيى بن كثير حراني، موسى بن سعيد دنداني، هارون بن عبدالله الحمال اويعقوب بن سفيان رحمهم الله شامل دي. (۱)

دَ ائمه جرح والتعديل توثيقي اقوال: امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "ثقة".(۲) امام عجلي رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله فرمائي "ثقة".(۳) ابن شاهين په كتاب الثقات كښې نقل كړې دي چه امام احمد رحمه الله فرمائي "صدوق".(٤) امام ابوداؤد رحمه الله فرمائي چه زه عُمر بن حفص رحمه الله (نه دَ روايت په غرض دَ هغه كورته لاړم) ليكن ماته دَهغه نه دَ روايت موقع ملاؤنه شوه.(۵) علامه ذهبي رحمه الله فرمائي "كان من العلماء الأثبات".(٦)

دَ ابن حبان رحمه الله مبهم جرح: ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات كښې تذكره كړې ده اومبهم جرح كولو سره ئې ليكلي دي «ربما أخطاء»(۷) حافظ ابن حجرعسقلاني رحمه الله تهذيب التهذيب (۸) كښې دَ ابن حبان رحمه الله «ربما أخطاء» بغيردَ تبصرې نه نقل كولونه پس دَ نورو علماؤ توثيقي اقوال نقل كړي دي خو په تقريب التهذيب كښې ليكلي دي «ثقة ربما وهم».(۹)

دَ ابن حبان رحمه الله او ابن حجر رحمه الله دَ قول حقيقت: دَحافظ ابن حجر رحمه الله دا كلام «ربما وهم» دَ ابن حبان رحمه الله قول «ربما أخطاء» نه ماخوذ دې. دَ ابن حبان رحمه الله اوحافظ صاحب رحمه الله دَدې مبهم جرح هيڅ اعتبار نشته دې. دَ شيخين امام بخاري او امام مسلم رحمهم الله دَهغه نه روايت كول پخپله دَهغوى توثيقي دليل دې. او امام ابوحاتم رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله غوندې ائمه متشددين دَهغوى مطلقًا توثيق كړې دې لهذا هم مطلقًا توثيق معتمد اومعتبردې نه چه دَابن حبان او حافظ صاحب مبهم جرح ځكه چې دَ انبياء كرام عليهم السلام نه علاوه كوم يو نفس بشر دې چه دَ خطا او وهم نه خالي دې.(۱۰)

وفات: ابن سعد رحمه الله ليكلي دي چه عمر بن حفص رحمه الله په كوفه كښې دَ ابواسحاق معتصم بالله دَ خلافت په زمانه كښې ربيع الاول ۲۲۲هجري كښې انتقال شوې.(۱۱) رحمه الله رحمةً واسعةً.

دَ امام بخاري رحمه الله ابن حبان رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله نه هم دَ وفات كال ۲۲۲هجري نقل دې.(۱)

---

۱) تهذيب الكمال: ۲۱/۳۰۶-۳۰۵تهذيب التهذيب: ۷/٤۳۵.
۲) الجرح والتعديل: ٦/۱۲٦سيرأعلام النبلاء: ۱۰/٦۳۹.
۳) تهذيب التهذيب: ۷/٤۳۵حاشيه تهذيب الكمال: ۲۱/۳۰٦.
٤) تهذيب التهذيب: ۷/٤۳۵ تعليقات تهذيب الكمال: ۲۱/۳۰٦.
۵) تاريخ الإسلام: ٦/۱۰٦تهذيب الكمال: ۲۱/۳۰٦.
٦) سيرأعلام النبلاء: ۱۰/٦۳۹.
۷) كتاب الثقات: ۸/٤٤۵.
۸) تهذيب التهذيب: ۷/٤۳۵.
۹) تقريب التهذيب: ۱/۷۱٤.
۱۰) تعليقات الكاشف: ۲/۵۷تحرير تقريب التهذيب: ۲/٦۹.
۱۱) الطبقات الكبرى: ٦/٤۱۳.

حدثنا ابي حفص بن غياث::

نوم اوڈ نسب سلسله: هغوی دَ امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله او امام ابویوسف رحمه الله خصوصی شاګرد او دامام بخاری رحمه الله معمتدترین استاذ حفص بن غیاث بن طلق بن معاویه بن مالك بن الحارث بن ثعلبه بن عامر بن ربیعه بن عامر بن جشم بن وهیل بن سعد بن مالك بن النخع نخعی کوفی رحمه الله دی.(۱) دهغوی کنیت ابوعمر دې.(۲) حفص بن غیاث دَ هشام بن عبدالملك دَ خلاقت په زمانه کښې ۱۱۷هجری کښې پیداشوې.(۳)

تحصیل علوم وشیوخ حدیث: هغوی چه دَ کومو محدثینو کرامو نه دَحدیث علم حاصل کړې په هغوی کښې اسماعیل بن ابی خالد، اسماعیل بن سُمَیع، اشعث بن سوار، اشعث حُدانی، اشعث حُمرانی، برد بن سنان شامی، ابوبرده یزید بن عبدالله اشعری، جعفر بن محمدبن علی الصادق، حجاج بن ارطاة، خالد الحذاء، سعد بن طارق اشجعی، سفیان ثوری، سلیمان الاعمش، سلیمان ابن جریج تَیمی، عاصم الاحول، ابوشیبه عبدالرحمن کوفي، عبدالعزیز بن عمر بن سعد بن کدام، عبدالعزیز بن عمر بن عبدالعزیز، عبیدالله بن عمر، ابوعمیس مسعودی، ابو عنبس نخعی، علاء بن خالد، علاء بن مسیب، مجاهدبن سعید، محمدبن ابی یحیی، موسی بن عمیر عنبری، میمون وراق، هشام بن عروه، یحیی بن سعید انصاری، مصعب بن سلیم، ابواسحاق شیبانی او ابو خالد دالاني رحمهم الله شامل دی.(۵)

تلامذه: دَ حفص بن غیاث رحمه الله نه دَ حدیث روایت کونکوکښې ابراهیم بن مهدی، احمدبن ابراهیم دورقی، احمدبن حنبل، اسحاق بن راهویه، ابومعمر اسماعیل هُذلی، ابوبکر اسماعیل اُبلی، امیه بن قاسم حسن عرفه، داؤد بن رُشید، ابوخَیثمه، سفیان، وکیع بن جراح، ابوسائب، سهل رازی، سهل عسکری، صدقه بن فضل مروزی، ابوسعید اشج، ابوبکر بن ابی شیبه، عفان بن مسلم، ابوالشعثاء، علی بن خشرم، علی بن مدینی، علی بن میمون، عمربن حفص بن غیاث، ابوداؤد حفری، عمران بن میسره، غنام بن حفص بن غیاث، ابونعیم فضل بن دکین، قتیبه بن سعید، محمد بن آدم، محمد بن صباح بزار، ابوکریب، محمد بن مثنی، ابویحیی ثقفی مروزی، ابوهشام رفاعی،

---

(۱) التاریخ الکبیر: ۱۵۰/۶الثقات: ۴۴۵/۸ الکاشف: ۵۷/۲تاریخ الإسلام: ۱۰۶/۶تهذیب التهذیب: ۴۳۵/۷ تقریب التهذیب: ۷۱۴/۱.

(۲) تهذیب الکمال: ۵۶/۷رقم الترجمة: ۱۴۱۵تهذیب التهذیب: ۵۱۵/۲ تاریخ بغداد: ۱۵۸/۸رقم الترجمة: ۴۳۱۳وفیات الأعیان:۱۹۷/۲رقم الترجمة: ۲۰۲ التاریخ الکبیر: ۳۷۰/۲رقم الترجمة: ۲۸۰۴الطبقات الکبری: ۳۸۹/۶الجرح والتعدیل: ۱۹۹/۳رقم الترجمة: ۸۰۴ کتاب الثقات: ۲۰۰/۶العلل الواردة فی الأحادیث النبویة للدارقطنی: ۲۸۸/۱الکالمل لابن الأثیر: ۳۷۰/۵تاریخ الإسلام: ۲۲۶/۵رقم الترجمة: ۴۹۱۱تذکرة الحفاظ: ۲۹۷/۱رقم الترجمة:۲۷۹الکاشف: ۳۴۳/۱رقم الترجمة: ۱۱۶۵ سیر أعلام النبلاء: ۲۲/۹ رقم الترجمة: ۶تقریب التهذیب: ۲۲۹/۳۱ رقم الترجمة: ۱۴۳۶تحریر تقریب التهذیب: ۳۰۵/۱ رقم الترجمة:۱۴۲۳مقدمة فتح الباری:۵۶۱/۱.

(۳) کتاب الثقات: ۲۰۰/۶الطبقات الکبری: ۳۹۰/۶التاریخ الکبیر: ۳۷۰/۶.

(۴) الطبقات الکبری:۳۹۰/۶وفیات الأعیان: ۲۰۱/۲ تاریخ بغداد:۱۹۶/۸.

(۵) تهذیب الکمال: ۵۸/۷-۵۶تهذیب التهذیب: ۴۱۵/۲ تاریخ بغداد: ۱۸۵/۸.

هناد بن سری، يحيى بن سعيد القطان، يحيى بن معين، يحيى بن يحيى نيسابوری او يعقوب بن ابراهيم دورقی رحمهم الله شامل دی.[1]

دَ ائمه جرح اوتعديل اقوال او دَ ژوند حالات: اسحاق بن منصور رحمه الله اواحمد بن سعد بن ابی مريم رحمه الله يحيى بن معين رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی «حفص بن غياث ثقة».[2]

ابومسلم صالح رحمه الله دَ خپل والد احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله نه نقل کړی دی هغه فرمائی «حفص بن غياث ثقة، مأمون فقيه» دَامام وکيع رحمه الله نه چه به کله دَ يوڅيزباره کښې تپوس کولې شو نوهغوی به فرمائيل چه لاړشئ زمونږ دَ قاضی صاحب نه معلوم کړئ. هغوی نور فرمائی «كان سخيا أو شيئا عفيفا مسلما».[3]

ابن ابی حاتم عبدالرحمن رحمه الله وائی چه ما دَخپل پلار نه دَ حفص بن غياث رحمه الله او ابوخالد الاحمر رحمه الله باره کښې پوښتنه اوکړه نوهغوی اوفرمائيل حفص دَ خالد په نسبت احفظ اواتقن دې.[4] ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې دَهغوی تذکره کړې ده.[5]

علی ابن مدينی رحمه الله وائی چه يحيیٰ بن معين رحمه الله فرمائی «حفص ثبت» ما ونيل هغه ته وهم کيږی. ابن معين رحمه الله اوفرمائيل دَهغه کتاب صحيح دې. کله چه زه کوفې ته راغلم نو حزام حفص او ابن أبی زائده غوندې مې څوك اونه ليدل. دا خلق اصحاب حديث وو. ابن مدينی رحمه الله اوونيل کله چه حفص رحمه الله خپل کتابونه رااوويستل نوهغه هم هغه شان وو لکه چه يحيیٰ رحمه الله فرمائيلی وو او په هغې کښې اخبار او الفاظ (حديث) وو څنګه چه يحيیٰ فرمائيلی وو.[6]

علی ابن مدينی رحمه الله وائی چه ما يحيیٰ بن سعيد القطان رحمه الله داسې فرمائيلوسره واؤريدو: حفص بن غياث دَ اعمش رحمه الله په شاګردانوکښې دَ ټولو نه زيات اوثق وو. ابن مدينی رحمه الله وائی چه مادَ يحيیٰ رحمه الله خبره اونه منله خوچه زه کله کوفې ته راغلم نوعمر بن حفص رحمه الله ماته دَخپل والد صاحب کتاب اوخودلو په کوم کښې چه دَاعمش رحمه الله روايات وو نوما يحيیٰ بن سعيد ته دَ رحمت دعا اوکړه. عمر ونيل کتاب زما دَ پلار ګورې او دعا يحيیٰ ته کوې؟ ابن مدينی رحمه الله وائی چه ما اوونيل چه ما دَ يحيیٰ بن سعيد نه اوريدلی وو چه حفص دَ اعمش په اصحاب کښې دَ ټولو نه زيات اوثق دې. ماته دَهغې يقين هغه وخت پورې نه وو شوې ترکومې چه ما دَهغه کتاب نه وو کتلې.[7]

يحيیٰ بن معين نه تپوس اوکړې شو چه ابن ادريس او حفص بن غياث کښې کوم يو ډير احفظ دې؟ نوهغه اوفرمائيل ادريس حافظ دې اوحفص بن غياث صاحب حديث دې هغه ته دَ حديث پيژندګلو ده.[8]

---

[1] تهذيب الكمال: ٧/٥٩-٥٨تهذيب التهذيب: ٦/١٦٤-٤١٥تاريخ الإسلام: ٥/٢٢٦.

[2] تاريخ بغداد: ٨/١٩٣الجرح والتعديل: ٣/٢٠٠تهذيب التهذيب: ٧/٦٠.

[3] تاريخ بغداد: ١٩٣، ٨/١٦٤ تهذيب الكمال: ٧/٦٠تهذيب التهذيب: ٢/٤١٦تاريخ الإسلام: ٥/٢٢٦.

[4] الجرح والتعديل: ٣/٢٠٠تهذيب الكمال:٧/٦١.

[5] كتاب الثقات: ٦/٢٠٠.

[6] تاريخ بغداد: ٨/١٩٣تهذيب الكمال:٧/٦٢-٦١.

[7] تاريخ بغداد: ٨/١٩٣تهذيب التهذيب: ٢/٤١٦ تهذيب الكمال: ٧/٦١-٦٠.

[8] تاريخ بغداد: ٨/١٩٤سيرأعلام النبلاء: ٩/٢٣.

ابن خراش رحمه الله فرمائی «هو أي: حفص أثبت من عبدالواحد بن زياد»[1] امام نسائی رحمه الله فرمائی «حفص بن غياث ثقة»[2] علامه ذهبی رحمه الله فرمائی «الإمام الحافظ العلامة القاضي أبوعمر الحنفي الكوفي قاضي الكوفة ومحدثها»[3] علامه عینی رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه عفيف حافظ»[4] خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی «كان حفص كثير الحديث، حافظاله، ثبتاً فيه وكان أيضاً مقدماً عند المشايخ الذين سمع منهم الحديث»[5]

یعقوب ابن شیبه رحمه الله فرمائی «حفص ثقة ثبت إذا حدث من كتابه ويتقى بعض حفظه»[6] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «ثقة فقيه، تغير حفظه قليلاً في الآخر»[7] ابن سعد رحمه الله فرمائی «كان ثقة مأموناً ثبتاً إلا أنه كان يدلس»[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ فتح الباري په مقدمه کښې فرمائي: «حفص بن غياث من الائمة الأثبات أجمعوا على توثيقه والاحتجاج به، إلا أنه في الآخر ساء حفظه، فمن سمع من كتابه أصح ممن سمع من حفظه..... اعتمد البخاري على حفص هذا في حديث الأعمش، لأنه كان يميز بين ما صرح به الأعمش بالسماع وبين ما دلسه، نبه على ذلك أبوالفضل بن طاهر وهو كما قال».[9]

یعنی حفص بن غیاث رحمه الله دَ ائمه اثبات نه دي. دَهغوی توثیق اودَ هغوی دَ روایت نه په احتجاج باندې دَ ائمه اجماع ده . البته په آخری عمر کښې په حافظه کښې څه فرق راغلې وو. دَهغوی دَحفظ په مقابله کښې دَ کتاب نه اوریدلې شوې روایت زیات صحیح دې. نور ئې اوفرمائیل امام بخاری رحمه الله دَ اعمش دَ حدیث په سلسله کښې په حفص باندې زیات اعتماد کولو. یعنې ترکومې چه دَهغه نه دَاعمش حدیث ملاویدلو نودَ نورو نه به ئې روایت نه کولو. دَ ابوالفضل بن طاهر مطابق حفص به دَ اعمش تدلیس کړې شوې روایات اودَ سماع دَ صراحت والا روایاتو کښې فرق ساتلو. حافظ صاحب فرمائی «وهو كما قال (أي: أبوالفضل بن طاهر)» بهرحال حفص بن غیاث رحمه الله دَ ائمه جرح وتعدیل دَ تصریحاتو مطابق دَ ثقات او اثبات نه دي. [10] اودَ ائمه جرح وتعدیل دَهغوی په توثیق باندې اتفاق دې. کمامر.

دَ امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله دَ شاګردئی شرف: حفص بن غیاث رحمه الله ته دَ امام صاحب رحمه الله نه شرف تلمذ حاصل دي. هغوی دَ امام اعظم رحمه الله په ممتاز کبار اصحاب اوشرکاء تدوین فقه کښې وو. دَ

[1]) تاريخ بغداد: ١٩٤/٨ تهذيب الكمال: ٦٢/٧ تاريخ الإسلام: ٢٢٦/٥.
[2]) تهذيب الكمامل: ٦٢/٧ سير أعلام النبلاء: ٢٥/٩ تهذيب التهذيب: ٤١٦/٢.
[3]) سير أعلام النبلاء: ٢٢/٩.
[4]) عمدة القاري: ٣٠٦/٣.
[5]) تاريخ بغداد: ١٩٠/٨ الجواهر المضية: ٢٢٣/١.
[6]) تاريخ بغداد: ١٩٤/٨ الكاشف: ٣٤٣/١ تهذيب الكمال: ٦٠/٧.
[7]) تقريب التهذيب: ٩٢٢/١.
[8]) الطبقات: ٣٩٠/٦.
[9]) مقدمه فتح الباري: ٥٦١/١ تحرير تقريب التهذيب: ٣٠٥/١.
[10]) تعليقات تهذيب الكمال: ٦٩/٧.

امام ابويوسف رحمه الله سره ورته هم دَ شاګردئى سعادت حاصل دى. امام ابوحنيفه رحمه الله چه كوم شاګردان وچه دَ سرور او دافع حزن اوغم فرمائيلي وو دَحفص بن غياث رحمه الله شمير هم په هغوى كښې كيدو.(١)

دَ قضاء عهده: هغوى په كوفه كښې ديارلس كاله او بغدادكښې دَ قضاء متولى اودَ قضاء په عهده باندې پاتې دى. احمدبن كامل رحمه الله وائى چه هارون الرشيد هغه په بغدادكښې دَ شرقيه قاضى مقرركړو بيا دَهغه خائى نه معزول كولوسره ئى دَ كوفې قاضى جوړكړو.(٢) عبيدبن صباح رحمه الله وائى چه حفص بن غياث رحمه الله ١٧٧ هجرى دَ شپيتوكالو په عمر كښې قاضى مقررشو. (٣)

حميد بن ربيع رحمه الله وائى هارون الرشيد دَ قضاء عهده حواله كولودَپاره عبدالله بن ادريس حفص بن غياث اووكيع بن الجراح دريواړه راؤغوښتل. ابن ادريس خو دربارته په رسيدو باندې دَ السلام عليكم نه پس خپل خان داسې راګذار كړو لكه چه هغه مفلوج وى. خليفه اووئيل دا ضعيف بوډا بوځئى داد كار نه دى. وكيع خپله ګوته په سترګه باندې كيخودو سره اووئيل (دَ توريه په توګه دا ګوته مراد اخستلو سره) اووئيل په الله تعالى قسم امير المؤمنين ما دَ يو كال نه په دې سره څه نه دى ليدلى. خليفه هغه معزور ګڼړلو سره واپس كړو اوحفص بن غياث رحمه الله څه عذر اونه كړې شو او قاضى جوړكړې شو.(٤)

دَ ابوبكر بن ابى شيبه رحمه الله په روايت كښې دى چه حفص بن غياث اوفرمائيل چه ما دَ قضاء عهده هغه وخته پورې اختيارنه كړه تركومې پورې چه زما دَ پاره مردار خوراك حلال نه شو. (٥)يوخل ئى اوفرمائيل چه كه دَ قرضونو بوج اودَبال بچ ذمه وارى نه وه نو دَقضاء عهده به مې نه وه قبوله كړې. (٦)

ابراهيم بن مهدى رحمه الله وائى چه كوم وخت حفص بن غياث دَ شرقيه بغداد قاضى وو نويوسړې چه دهغوى نه ئى دَ قضاء مسائلو پوښتنه كوله، حفص رحمه الله اوفرمائيل كيدې شى ته دَ قاضى جوړيدو خواهش مند ئى نو واؤره چه سړې دې په خپله سترګه كښې ګوته وركړې اودې باسى دادَ هغه دپاره ددې نه بهتر ده چه هغه قاضى جوړشى. (٧)

دَ ابن ابى ليلى فيصلو سره مشابهت: هغوى دَخپل استاذ امام ابويوسف رحمه الله دَ مشورې نه بغيردَ قضاء عهده قبوله كړې وه. چه هغوى ته معلومه شوه نودا خيال ئى اوكړو چه دادَ بوج كاردَهغوى دَپاره قابل تحمل نه وى اودهغه دَ قضاء عهده قبلول هم په هغوى باندې مشكل شى. چنانچه بشر ابن الوليد وائى چه امام ابويوسف رحمه الله ماته اوحسن بن زياد ته اوفرمائيل چه دَهغه دَ فيصلو تتبع كوئى. كله چه مونږ دَ هغې تفصيلات دَ امام ابويوسف رحمه الله مخې ته كيخودل نوهغوى په دې كښې نظر كولوسره اوفرمائيل داخودَ قاضى ابن ابى ليلى فيصلوسره ملاويږى بيائى اوفرمائيل دَ شروط او سجلات هم تتبع كوئى. مونږ هغه هم اوكړه نو په هغې باندې هم نظر اچولوسره اوفرمائيل حفص بن

---

(١) مناقب الإمام أبى حنيفة للذهبي: ص:٢٨، الجواهر المضية: ٢٢٢/١-٢٢١الفوائد البهية ص: ٦٨
(٢) تاريخ بغداد: ١٨٦، ١٨٩/٨، تهذيب الكمال: ٥٩، ٦٤/٧ سير أعلام النبلاء: ٣٠/٩.
(٣) تاريخ بغداد: ١٩٦/٨تهذيب الكمال: ٦٩/٧
(٤) تاريخ بغداد: ١٨٦/٨وفيات الأعيان: ١٩٨/٢الجواهر المضية: ٢٢٢/١.
(٥) تاريخ بغداد: ١٩٨/٦وفيات الأعيان: ٢٠٠/٢تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥.
(٦) تاريخ بغداد: ١٨٦/٨وفيات الأعيان:١٩٨/٦تهذيب الكمال: ٦٤/٧.
(٧) تاريخ بغداد: ١٨٦/٨تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥سير أعلام النبلاء:٢٦٣٩.

غياث رحمه الله دَهغه خلقو نه دې چانه چه دَ قيام ليل په برکت سره دَ الله تعالى حفاظت او خيال ساتل حاصل دى. (١)
خطيب بغدادي رحمه الله فرمائي چه کله حفص بن غياث رحمه الله قاضي جوړکړې شو نوامام ابويوسف رحمه الله خپلو ملګروته اووئيل چه راشئ دَ حفص نوادر راجمع کړئ. بيا چه کوم وخت دَ هغه فيصلې امام ابويوسف رحمه الله ته وړاندې کړې شوې نو اصحاب ابويوسف دهغوى نه د حفص دَ نوادر باره کښې تپوس اوکړو. نوهغوى اوفرمائيل تاسوته دې خير وى حفص خودَ الله تعالى دَ توفيق لاندې روان دې. يوروايت کښې دى امام ابويوسف رحمه الله اوفرمائيل الله تعالى دَ تهجد په برکت سره حفص ته خپل توفيق ورکړې دې. (٢)
دَ قضاء حق ئې اداکړو: هاشم رفاعي وائي حفص بن غياث رحمه الله يوخل په شرقيه کښې ناست وو دَ خلقو مسئلې حل کولې چه دَ خليفه پيغام راغلو نوهغوى قاصد ته اوفرمائيل چه دَدې خلقو دَ خصوماتو نه فارغ کيدو سره به دَ امير المؤمنين په خدمت کښې حاضرېږم ځکه چه زه هم دَ دوى دَ مسئلو دَ حل کولو اجرت او مزدورى اخلم اودَ هغه وخته پورې دَ خپل مجلس نه نه پاسيدو ترکومې چه دَ خصوم نه فارغ کيدو سره لاړنه شو. (٣)
غنام بن حفص وائي يو خل زما پلار بيمارشو او پنځلس ورځې په بيمارئى کښې تيرې شوې اوعدالت ته لاړ نه شو، دَ مياشتې په پوره کيدو باندې وظيفه ملاؤشوه نوماته ئې سل درهم راکړه وئې فرمائيل لاړشه ګورنر ته ئې ورکړه. داد هغه پنځلسو ورځو وظيفه ده په کوم کښې چه ماته دَ مسلمانانو په مينځ کښې دَ فيصلې کولوموقع ملاؤنه شوه او په دې زما هيڅ حق نشته. (٤)
عمر بن حفص وائي چه کله زما دَ پلار آخرى وخت رانيزدې شو او په هغه بې هوشى راغله نو زه دَهغه سر ته کيناستم او په ژړا شوم. هغه په هوش کښې راغلو نو تپوس ئې اوکړو چه ولې ژاړې؟
ما وئيل چه ستاسو دَ جدائيئ په خيال سره اوستاسو دَ قاضي جوړيدو په معامله سره نوهغوى اوفرمائيل مه ژاړه ځکه چه ما ټول عمر دَ ير پاك ژوند تير کړې دې (يعنى کله ما حرام نه دى خوړلى) هيڅ کله مى دَمدعى اومدعى عليه په مينځ کښې په عدل اوانصاف کولو کښې دَ مداهنت نه کار نه دې اخستې. (٥)
وکيع بن الجراح رحمه الله اوفرمائيل چه نن اهل کوفه په خير اوعافيت کښې دى دَهغوى امير داؤد بن عيسى او قاضي حفص بن غياث اومحتسب حفص الدورقي دې. (٦)ابوجعفر مسندى رحمه الله وائي چه حفص بن غياث رحمه الله دَ عربو په سخيانو خلقو کښې وو اوهغوى به فرمائيل څوك چه زمونږ پيش کړې شوې خوراك نه کوى مونږ هډو هغوى سره خبرې نه کوو. (٧)

---

(١) الجواهر المضية: ٢٢٢/١تاريخ بغداد: ١٨٩/٨.
(٢) تاريخ بغداد: ١٨٩/٨ الجواهر المضية: ٢٢٣/١سيرأعلام النبلاء: ٣٠/٩.
(٣) تاريخ بغداد: ١٨٧/٨وفيات الأعيان: ١٩٨/٢.
(٤) تاريخ بغداد: ١٨٧/٨وفيات الأعيان: ١٩٨/٢تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥.
(٥) تاريخ بغداد: ١٨٧/٨وفيات الأعيان: ١٩٨/٢تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥.
(٦) تاريخ بغداد: ١٩٠/٨سيرأعلام النبلاء: ٢٦/٩تهذيب الكمال: ٦٥/٧.
(٧) تاريخ بغداد:١٩٠/٨ تاريخ الإسلام: ٢٢٧/٥تهذيب الكمال: ٦٥/٧.

حفص بن غياث رحمه الله وائی کوم وخت چه مونږ بغداد ته راغلو نومونږ سره اصحاب حديث راغلل نوابن ادريس به هغوی ته وئيل چه تاسو شعر اوعربي لازمي اونيسئ. حفص وائی ما ابن ادريس ته اووئيل چه ته دالله تعالی نه نه ويريږې؟ دا خلق د رسول الله ﷺ د آثار او احاديثو طالبان دی اوته دوی ته د شعر اوعربی زده کولو وائی. که بيا دې داسې اووئيل نو زه به تاسره ډير خراب مخ شم.[1]

حفص بن غياث رحمه الله په قضاء کښې دعلم اوديانت هغه کردار پيش کړو چه امام ابويوسف رحمه الله غوندې قاضی القضاة په هغه باندې د اطمينان اظهاراوکړو (کما مر) او حفص د وفات نه پس په خپل خان باندې نهه سوه درهم قرضه پريخوده.[2] هغه واقعې د قضاء حق اداکړو هم دغه وجه ده چه په هغه وخت کښې به په عام توگه دا وئيلې کيدل چه حفص آخرې قاضی وو او په هغه باندې قضاء ختمه شوې ده. (يعنی اوس د هغوی په شان د عادلانه قضا توقع پاتې نه شوه).[3]

وفات: دهغوی د وفات د کال باره کښې درې اقوال دی. حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب کښې ۱۹۴ يا ۱۹۵ هجری نقل کړې دې.[4] او ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې ۱۰ ذی الحجه ۱۹۵ يا ۱۹۶هجری د وفات کال گرځولې دې.[5] ۱۹۵هجری د ابوسائب مسلم بن جناده قول دې.[6] او ۱۹۶ هجری د عمرو بن علي اومحمد بن مثنی وغيره قول دې.[7] احمدبن عبدالجبار عطاردی، ابن نمير، ابوسعيد اشج، خليفه بن خياط، ابن ابی الدنيا، عبيدبن صباح، ابوبشر او ابن خلکان وغيره وئيلی دی چه حفص بن غياث رحمه الله ۱۹۴ هجری کښې ددې دنيا نه تلې دې.[8] ابن سعد ليکلی دی د حفص بن غياث رحمه الله انتقال ۱۰ ذی الحجه ۱۹۴هجری باندې د محمد بن هارون په دور خلافت کښې شوې دې.[9] ابوبشر هارون رحمه الله وائی چه دابن ادريس د انتقال په وخت حفص بن غياث رحمه الله فالج کښې راگيرشو بيا ۱۹۴هجری پورې په کور کښې (بيمار) پاتې شو او ۱۰ يعنی ذی الحجه ۱۹۴هجری کښې وفات شو اوامير کوفه فضل بن عباس دهغوی جنازه اوکړه.[10] علامه مزی رحمه الله علامه ذهبی رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله ۱۹۴هجری د وفات قول صحيح گرځولې دې.[11] رحمه الله ورحمةً واسعةً.

---

[1]) تاريخ بغداد: ۱۶۸/۸تاريخ الإسلام:۲۲۷/۵.
[2]) وفيات الأعيان: ۲۰۰/۲ تهذيب الكمال: ٦٤/٧تهذيب التهذيب: ٤١٧/٢سير أعلام النبلاء: ۲٦/۹ تاريخ الإسلام: ۲۲۷/۵.
[3]) تهذيب الكمال: ٦٤/٧تاريخ الإسلام: ۲۲۷/۵تهذيب التهذيب: ٤١٧/٢سير أعلام النبلاء: ۲٦/۹.
[4]) تقريب التهذيب: ۲۲۹/۱.
[5]) كتاب الثقات:۲۰۰/٦.
[6]) تاريخ بغداد: ۱۹٦/۸تاريخ الإسلام: ۲۲۸/۵تهذيب الكمال: ٦۹/٧سير أعلام النبلاء: ۳٤/۹.
[7]) تاريخ بغداد: ۱۹٦/۸وفيات الأعيان: ۲۱۰۱/۲تهذيب الكمال: ٦۹/٧.
[8])تاريخ بغداد: ۱۹۵-۱۹٦/۸تاريخ الإسلام: ۲۲۸/۵تهذيب الكمال: ٦۹/٧سير أعلام النبلاء: ۳۳/۹ تهذيب التهذيب: ٤١٨/٢ وفيات الأعيان: ۲۰۰/۲تذكرة الحفاظ: ۲۹۸/۱.
[9]) الطبقات الكبرى: ۳۹۰/٦.
[10]) تاريخ بغداد:۱۹٦/۸تهذيب الكمال: ٦۹/٧سير أعلام النبلاء: ۳۳/۹.
[11]) تاريخ الإسلام: ۲۲۸/۵سير أعلام النبلاء: ۳٤/۹تهذيب ا لكمال: ٤١٧/٢تهذيب الكمال: ٦۹/٧.

باقي رواة حديث اعمش سالم كريب ابن عباس اوميمونه رضي الله عنهم تراجم وړاندې تير شوي دي.(١)

شرح حديث

قوله: : غُسْلاً: غُسْلاً په ضمه دَ غين دَغسل اوبوته وائي. (٢)دَ لفظ غسل لغوى تحقيق اودَ ائمه لغت مختلف اقوال كتاب الغسل په شروع كښې بيان كړې شوي دي.

قوله: : ثم قال بيده الأرض فمسحها بالتراب: بيا حضورپاك خپل لاس په زمكه باندې اووهلو او هغه ئې په خاوره پورې اومږلو. دَ ابن عساكر او ابوذر په روايت كښې على الأرض الفاظ دي يعنى دَ على اضافه ده.(٣) قال بيده الأرض يا على الأرض مطلب دادې چه هغوى عليه السلام خپل لاس په زمكه باندې اووهلو "قال" دلته دَ "ضرب" په معنى كښې دې لكه چه هم دَدې كتاب ١٨ نمبرباب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة كښې دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها هم دغه روايت دې او په دې كښې «نفض اليدين من الغسل عن الجنابة» كښې دَحضرت ميمونه رضي الله عنها هم دغه روايت دې او په هغې كښې «فضرب بيده الأرض» الفاظ دي. تفصيل په سابق باب كښې تيرشوې دې.

قوله: : ثم تمضمض واستنشق: بيا حضورپاك غرغرې اوكړې او پوزه كښې اوبه واچولې. دَ ابوذر اصيلى او ابن عساكر په روايت كښې تمضمض په ځائې مضمض الفاظ دي. (٤)دَ مضمضه اواستنشاق سره متعلق بحثونه په كتاب الوضوء كښې راغلي دي. دلته صرف په غسل كښې دَدې دواړو سره متعلق دَ ائمه كرامو مذاهب او مختصراً دَ حنفيه دليل جواب ذكر كول مقصود دي.

په غسل جنابت كښې مضمضه او استنشاق حيثيت: دَ احنافو په نيز په غسل جنابت كښې مضمضه او استنشاق يعنى خله او پوزه كښې اوبه اچول واجب دي. (٥)

دَ امام شافعي رحمه الله په نيز په اودس او غسل دواړو كښې غرغرې كول او پوزه كښې اوبه اچول سنت دي. هم دغه قول دَ حسن بصرى، امام زهرى، حكم بن عتبه، قتاده، ربيعه، يحيى بن سعيدانصارى، امام اوزاعى، ليث بن سعد رحمهم الله او په يو روايت كښې دَعطاء رحمه الله نه هم نقل دي (٦)، دَ امام مالك رحمه الله هم دغه مذهب دې.(١)

---

(١) دَ اعمش رحمه الله دَپاره اوګورئي: كشف البارى: ٢٥١/٢دَ سالم احوال صحيح البخارى كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئي. دَ كريب رحمه الله حالات كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء په ذيل كښې اوګورئي. دَ ابن عباس رضي الله عنهما حالاتودَپاره كشف البارى: ٤٣٥/١ ٢٠٥/٢ اودَ حضرت ميمونه رضي الله عنها دَ حالاتو دَپاره كشف البارى: ٤٢٠/٤.

(٢) شرح الكرمانى: ١٢٢/٣ التوضيح: ٥٦٩/٤ فتح البارى: ٤٩٠/٢عمدة القارى: ٣٠٦/٣إرشاد السارى: ٤٩٧/١الكوثر الجارى: ٤١٦/١التوشيح: ٢٤٦/١تحفة البارى: ٢٢٣/١.

(٣) إرشادالسارى: ٤٩٧/١تحفة البارى: ٢٢٣/١.

(٤) إرشاد السارى: ٤٩٧/١تحفة البارى: ٢٢٤/١-٢٢٣.

(٥) البحر الرائق: ٨٧/١-٨٦الهدايه: ٤٢/١-٤١البناية: ٣١٦/١، ٣١١بدائع الصنائع: ٢٦٧/١تبيين الحقائق مع حاشية الشلبى: ٦٠/١-٥٩.

(٦) المجموع شرح المهذب: ٣٦٣/١-٣٦٢، ١٩٧/٢شرح النووى: ١٠٢/٣البناية: ٣١١/١السعاية: ٢٧٥/١.

دَ امام احمد رحمه الله یو روایت دَ امام شافعي رحمه الله په شان دې یعنی په اودس اوغسل دواړو کښې سنت دې خودَ مشهور روایت مطابق مضمضه اواستنشاق په اودس اوغسل دواړو کښې واجب دي. هم دغه دَ ابن ابی لیلی حماد او امام اسحاق رحمهم الله مذهب دې. یو روایت دَ عطاء رحمه الله او ابن شهاب زهری رحمه الله نه هم دغه شان نقل دې. دَ امام احمد رحمه الله نه په یو دریم روایت کښې دانقل دی چه استنشاق په اودس او غسل دواړو کښې واجب دې نه چه مضمضه. دَ ابوثور، ابوعبید، داؤدظاهری او ابن منذر رحمهم الله هم دغه مذهب دې.([2])

دَ بدن دَاندامونوقسمونه: دَ احنافو په استدلال باندې دَ پوهیدلودَپاره داخبره په ذهن کښې اوساتئی چه دَ بدن دَاندامونو درې قسمونه دی: ① هغه اعضاء کوم چه من کل الوجوه دَ بدن داخل حصه دی. ② هغه اعضاء کوم چه من کل الوجوه دَ بدن خارج حصه دی. ③ بعض اعضاء هغه دی چه من وجه دَ بدن داخل حصه او من وجه ظاهر دَ بدن حصه دی. لکه پوزه او خله. لهذا دَ قسم اول نه په غسل کښې وینخل ضروری دی او نه په اودس کښې. دَ دویم قسم نه اعضاء ثلاثه په اودس کښې وینځل اودَ سر مسح کول ضروری دی او په غسل کښې دَ ټولو وینځل ضروری دی. دَ دریم قسم دوه حیثیتونه دی نودهریو په اعتبارسره احناف وائی چه په غسل کښې دَدې وینځل ضروری دی نه چه په اودس کښې.([3])

دَ احنافو مستدل: دَغسل باره کښې دَ احنافو یو استدلال خو دَ قرآن مجید آیت ﴿ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوْا ﴾ ([4])(یعنی که تاسو په حالت دَ جنابت کښې ئی نو ښه په مبالغه سره پاکی حاصله کړئی) نه دې. چنانچه ملك العلماء علامه کاسانی رحمه الله فرمائی چه په اودس کښې دَ قرآنی نص په رڼاکښې دَ مخ دَ وینځلو حکم ورکړې شوې دې. دَ کوم نه مراد چه ظاهری مخ دې. لهذا دَ خلې او پوزې دننه حصه په دې کښې داخل نه ده په خلاف دَ جنابت چه په دې کښې دَ قرآنی نص په رڼا کښې ښه په مبالغه سره دَ بدن پاکولو حکم ورکړې شوې دې اودَ بدن اطلاق په ظاهری اوباطنی دواړو حصو باندې کیږی. لهذا ترکومې پورې چه ممکن وی دَ بدن ظاهری اوباطنی حصې وینځل ضروری دی. هم دغه وجه ده چه مضمضه او استنشاق په غسل جنابت کښې واجب دی. ځکه چه دَ خلې او پوزې دننه حصې ته بغیرد څه حرج نه اوبه رسول ممکن دی.([5])

دَ مراتب تعیین: حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائې چه دَمضمضه اواستنشاق ثبوت خو دَحضورپاك په غسل کښې بلاریب دې البته دَمراتب تعیین دَ باب اجتهاد نه دې. زمونږ یعنی دَ احنافو په نظرکښې دواړه په غسل کښې واجب دی ځکه چه شارع عليه السلام په نسبت دَ وړې پلیتئی دَ جنابت باره کښې زیات تاکید فرمائیلې دې. جنبی ئی دَ قرآن دَ قراءت نه منع کړو بې اودسه ئی نه دې منع کړې، جنبی ئی دَ دخول اوقیام دَ جمات نه منع کړو بې اودس ئی نه دې منع کړې. دَدې نه معلومه شوه چه په نسبت دَ وړې پلیتئی دَ جنابت رسیدل باطنی بدن ته زیات دی لهذا مونږ مضمضه

---

[1]) حاشية الدسوقي: ۲۲٤/۱الاستذكار: ۱٦۲/۱-۱٦۱المنتقىٰ: ۱/۳۹۷.

[2]) المغنىٰلابن قدامة: ۸۳/۱الإنصاف للمرداوی: ۱۵۲/۱البناية: ۳۱۱/۱السعاية: ۲۷۵/۱.

[3]) السعاية: ۲۷۷/۱.

[4]) سورت المائدة: ٦

[5]) بدايع الصنائع: ۲٦۷/۱.

او استنشاق په غسل كښې فرض واجب اوګرځول. البته دَ فرض نه فرض ظني مراد دې او دَ خبر واحد نه ثابتيږي. فرض قطعي دَ قرآن نه ثابتيږي.[1]

دَ حديث پاك نه استدلال: دَ ابوداؤد ترمذي او ابن ماجه په روايت كښې دي چه حضورپاك فرمائي: «إن تحت كل شعرة جنابة، فاغسلوا الشعر وانقوا البشرة»[2] يعني بيشكه دَ هر وېښتنه نه لاندې جنابت وي نو تاسو وېښته وينځئ او څرمن پاكوئ.

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ حنفيه استدلال «تحت كل شعر جنابة» نه دې په پوزه كښې چونكه وېښته وي لهذا دَهغې وينځل ضروري دي او خله په ظاهري بدن كښې داخل ده لهذا دَ خطابي اعتراض په خائې نه دې چه دَ بشره نه دَ حنفيه استدلال صحيح نه دې.[3]

علامه عبدالحئ لكهنوي رحمه الله فرمائي چه كله په دې حديث سره دَ استنشاق وجوب ثابت شو نودَ مضمضه وجوب به هم ثابت شي ځكه چه په حنفيه او شوافع كښې څوك هم دَدې په مينځ كښې دَ فصل قائل نه دى.[4]

دَ فريق مخالف دَ دليل خلاصه: باقي پاتې شوه خبره دَ قائلين عدم وجوب دَ قول نودَحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په روايت كښې «عشر من الفطرة»[5] كښې استنشاق او مضمضه هم شمير كړې شوې ده. اودَ عمار بن ياسر رضي الله عنه په روايت كښې دي «من الفطرة المضمضة والاستنشاق والسواك»[6] اودَ فطرت نه مراد سنت دې لكه څنګه چه علامه خطابي رحمه الله دَ اكثرو علماؤ نه نقل كړې دي اوعلامه نووي رحمه الله دَدې تصويب كړې دې. لهذا مضمضه او استنشاق كول هم سنت دي نه چه واجب.[7]

دَ صاحب دَ هدايه جواب: يوجواب خودادې لكه چه صاحب دَهدايه وئيلي دا روايت دَ حدث اصغر په حالت باندې محمول دې. دَهغه احاديثو په رڼاكښې كوم چه دَ مضمضه او استنشاق په غسل جنابت كښې وجوب بيان كړې شوې دى.[8]

دَ صاحب دَ فتح القدير جواب: دويم جواب دادې چه مونږ دا نه منو چه دَ فطرت نه مراد سنت دې ځكه چه دَفطرت ډيرې معنې راځي. دين اسلام ته هم فطرت وئيلې شوې دې لكه دَ بخاري شريف

---

[1] فيض الباري: ۴۵۶/۱.

[2] الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه، كتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۸ وابن ماجه في سننه كتاب الطهارة باب تحت كل شعرة جنابة رقم: ۵۹۷.

[3] البناية شرح الهداية: ۳۱۵/۱.

[4] السعاية: ۲۷۷/۱.

[5] الحديث أخرجه مسلم في صحيحه، كتاب الطهارة، باب خصال الفطرة رقم: ۶۰۴ وأبوداؤد في سننه كتاب الطهارة، باب السواك من الفطرة رقم: ۵۳ والترمذي في سننه، أبواب الأدب، باب ماجاء في تقليم الأظفار رقم: ۲۷۵۷ وابن ماجه في سننه أبواب الطهارة باب الفطرة رقم: ۲۹۳.

[6] الحديث أخرجه أبوداؤد في سننه كتاب الطهارة باب السواك من الفطرة رقم: ۵۴ وابن ماجه في سننه أبواب الطهارة باب الفطرة رقم الحديث: ۲۹۴.

[7] السعاية: ۲۷۶/۱.

[8] الهداية كتاب الطهارات فصل في الغسل: ۴۴/۱.

روایت «کل مولود یولد علی الفطرة» [1] کښې دی. دغه شان اختراع ابداع او سنت ته هم فطرت وئیلې شي پس په حدیث کښې دَ سنت نه دین مراد دې لهذا په دې سره به دَ وجوب استنشاق اومضمضه نفې نه کیږي، ځکه چه دین اعم دې واجب او سنت دواړو ته شامل دې داد صاحب فتح القدیر جواب دې. [2]

دَسنت نه اصطلاحي سنت مرادنه دې: علامه عبدالحئ لکهنوی رحمه الله فرمائي که چرې مونږ دَعلامه خطابي او نووی خبره ومنو اوفطرت دَ سنت په معنی کښې واخلو نوبیاهم زمونږ په استدلال باندې په دې سره څه فرق نه پریوځي. ځکه چه دَدې نه اصطلاحي سنت مراد نه دې لکه ځنګه چه امام شافعي رحمه الله اراده کړې ده.بلکه دَدې نه دَانبیاء علیهم السلام سنت اودَهغوی طریقه مسلوکه مراد ده. [3]

دَ روایاتونه تائید: دَدې تائید دَحکیم ترمذی دَ نوادرالأصول روایت اودَ بزار دَ مرفوع روایت نه کیږي چه «خمس من سنن المرسلین الحیاء والحلم والحجامة والسواك والتعطر» [4] یعنی پنځه څیزونه دَ مرسلین دَ سنت نه دی: حیاء، حلم، حجامه، مسواك او خوشبوئي لګول.

دَترمذی په روایت کښې دی «أربع من سنن المرسلین الحیاء، والتعطر، والسواك والنکاح» [5] یعنی څلور څیزونه دَ رسولانودَ سنتو نه دی. حیاء، خوشبوئي لګول، مسواك او نکاح.

الزامي جواب: دغه شان دَامام شافعي رحمه الله په نیز ختان او استنجاء بالماء فرض دی. اودَدې په استدلال کښې پیش کړې شوی روایاتوکښې هغه څیزونه هم شمیرکړې شوی دی. کوم جواب چه دَدې دواړو دَ فرض کیدو باره کښې وی هم هغه جواب زمونږ هم مضمضه او استنشاق واجب کیدو باره کښې وی. [6]

قوله: : ثم تنحی فغسل قدمیه: بیا حضورپاك دَهغه ځائی نه اخوا شواوخپلې دواړه خپې اووینځلې. دَ تنحیٰ مطلب شراح دا بیان کړې دې چه بیا دَ حضورپاك دَ غسل والا دَ ځائی نه اخواکیدلو سره بل ځائی ته شو. [7] علامه کرمانی رحمه الله لیکلی دی چه خپې وینځل روستوکول دَ جواز دَ بیان دَ پاره وو. [8]

---

[1] کتاب الجنائز باب إذا أسلم الصبي فمات هل یصلی علیه؟ وهل یعرض علی الصبي الإسلام؟ رقم:۱۳۵۸ویتکرر أیضاً رقم: ۱۳۵۹، ۱۳۸۵، ٤۷۷۵، ٦۵۹۹.

[2] السعایة: ۱۷٦/۱فتح القدیر: ۵۱/۱.

[3] السعایة: ۲۷٦/۱.

[4] الأصل الخامس والستون والمائة فی سنن المرسلین: ۱۵٤/۲الأحاد والمثاني: ۲۷۳ جدملیح بن عبدالله الأنصاری رقم الحدیث: ۲۲۰۸ (۲۲۳/٤) کشف الأستار کتاب الصلوة باب السواك: ۲٤٤/۱رقم:۵۰۰.

[5] أطراف مسند الإمام أحمد بن حنبل مسند أبی أیوب الأنصاری: ۵۹/٦رقم: ۷۷۳۸وأخرجه الترمذی فی سننه أبواب النکاح باب ماجاء فی فضل التزویج والحث علیه رقم: ۱۰۸۰ مسندالشامیین مسند مکحول الشامی مکحول عن ابن خباب: ۳۷٤/٤رقم: ۳۵۹۰.

[6] البنایة: ۳۱۷/۱السعایة: ۲۷٤/۱چونکه دا مسئله په کتاب الوضوء کښې تیره شوې ده په دې وجه دَ اختصار نه ئې کار اخستې دې. دَنور تفصیل دَپاره اوګورئې اعلاء السنن: ۱۳۵/۱-۱۳۰ البنایة: ۳۱۱-۳۱٦/۱السعایة:: ۲۷۷/۱-۲۷٤.

[7] فتح الباري: ٤۹۰/۲عمدة القاري:۳۰٦/۳إرشادالساري: ۳۹۷/۱.

[8] شرح الکرماني: ۱۲۲/۳.

قوله:: ثم أتي بمنديل: بيا دَ حضورپاك په خدمت كښې يو روما راوړلې شو.

دَ لفظ منديل تحقيق: منديل (په كسره دَميم) په وزن دَ مِفْعِيل. نَدَلَ يَنْدُلُ نَدْلاً دَ باب سمع نه يا خو النّدْل (په معنى دَ الوسخ يعنى خيرى) نه ماخوذ دې ځكه چه په منديل سره اوساخ لرې كولې شى. يا لانّدْل په معنى تناول كولو نه ماخوذ دې چه منديل سره په بدن باندې موجود اوبه صفا او اوچې كړې شى.[١] رومبې معنى علامه كرمانى رحمه الله علامه عينى رحمه الله اودويمه ابن فارس رحمه الله علامه كورانى رحمه الله اختياركړې ده.[٢]

دَ ابن منظور افريقى رحمه الله رائې: ابن منظورافريقى رحمه الله فرمانى «المِنْدِيلُ والمَنْدِيلُ نادرٌ والمِنْدَلُ كله: الذي يُتَمَسَّحُ به» يعنى مَنْدِيل، مِنْدِيل او مِنْدَل دريواړه استعماليږى البته مَنْدِيل په فتح دَميم نادرالاستعمال دې. دَدې ټولو اطلاق دَ اوچولو څيز (توليه) باندې كيږى.[٣]

بعض حضرات وائى چه مِنْدِيل په وزن دَ فِعْلِيل هم مستعمل دې اوداد مندل نه ماخوذ دې. علامه زكريا انصارى رحمه الله هم دا اختياركړې دې.[٤] هم دَدې نه تندّل او تَمَنْدَل هم راځى يعنى په دې تقدير باندې دا رباعى دې خو امام كسائى رحمه الله دَدې ماده اشتقاق انكاركړې دې. كذاقال أبوعبيد.[٥]

علامه ابن منظور افريقى رحمه الله اوعلامه جوهرى رحمه الله ليكلى دى چه «تندّلتُ بالمِنْدِيل او تَمَنْدَلتُ أي: تمسحت به أثر الوضوء أوالطهور» دواړه شان مستعمل دې يعنى ما په رومال سره دَ اودس ياد پاكوالى اوبه اوچې كړې.[٦]

فلم ينفض بها: يعنى حضورپاك په دغه رومال سره خپل دَ اودس اندامونه اوچ نه كړل.

د ينفض وضاحت: نَفَضَ يَنْفُضُ (نصر ينصر) نَفْضاً، څنډل، اخوا كول ختمول او غورزولوته وائى. كپړې نچوړ كولوسره څنډل او ونه څوزولو سره ميوه اوپاڼې غورزولوته ونيلې شى. «نَفَضْتُ الثَّوبَ وَالشَّجَرَ وغيره أنفضه نَفْضاً: إذا حركته لينتفض»[٧] هم دَدې نه مِنْفَض په معنى دَ مِنْسَف (صافى اوجاړن) هم راځى.[٨]

علامه عينى رحمه الله په حواله دَ جوهرى النفض په معنى النشف يعنى اوچول نقل كړى دى.[٩] او علامه كرمانى رحمه الله په حواله دَ جوهرى المِنْفَض په معنى المِلْحَف توليه رومال يا كپړه كوم سره چه اوبه اوچې كړې شى په معنى كښې نقل كړې دې.[١]

---

[١] لسان العرب: ١٤/٩٣الصحاح ص: ١٠٣١المنهاج: ٣/٢٢٣-٢٢٢.
[٢] شرح الكرمانى: ٣/١٢٢ عمدة القارى: ٣/٣٠٦المنهاج: ٣/٢٢٤ الكوثرالجارى: ١/١٦٤.
[٣] لسان العرب: ١٤/٩٣.
[٤] تحفته البارى: ١/٢٢٤.
[٥] لسان العرب: ١٤/٩٣الصحاح ص:١٠٣١عمدة القارى: ٣/٣٠٦لسان العرب: ١٣/١٩٣.
[٦] لسان العرب: ١٤/٩٣الصحاح ص: ١٠٣١.
[٧] لسان العرب: ١٤/٢٣٩الصحاح ص: ١٠٥٩.
[٨] لسان العرب: ١٤/٢٣٩الصحاح ص: ١٠٥٩.
[٩] عمدة القارى: ٣/٣٠٧.

فلم ينفض بها كښې ضمير مؤنث راوړلو وجه: "فلم ينفض بها" كښې بها دَ مؤنث ضمير دَ دې دَپاره راوړلو چه منديل نه ((خرقة مخصوصة)) يعنى رومال يا كپړې هغه ټکړه په کوم سره چه بدن اوچولې شي، مراد دې اوهغه مؤنث دې. (۲)لکه څنګه چه دَعائشه رضي الله عنها روايت كښې دى: ((كان لرسول صلى الله عليه وسلم خرقة ينشف بها بعد الوضوء)) حضورپاك سره دَ كپړې يوه ټکړه وه په کوم سره چه حضورپاك دَ خپل دَ اودس اندامونه يا بدن اوچولو.(۳)

دكريمه په روايت كښې دى چه ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى: ((يعنى لم يتمسح)) (۴)فلم ينفض بها نه دَ راوى مراد دادې چه حضورپاك دَ رومال په ذريعه بدن اوچ نه کړو.

په توليه وغيره سره دَ طهارت اندامونه نه اوچولوحكمت: علامه قسطلانى رحمه الله ليكلى دى: ((لأنه أثر عبادة، فكان تركه أولى)) (۵)يعنى حضورپاك په رومال سره دَ اودس لوندوالې ځکه اوچ نه کړو چه دا دَ عبادت اثر دې نودَدې ترك كول اولى دى. دَشوافع نه ابوحامد يعنى امام غزالى رحمه الله هم دغه قول دې چه دادَ عبادت اثر دې دا به دَ اثر شهادت (وينې وغيره) په شان په ځانى ساتلې شى.(۶)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى ((وتركه صلى الله عليه وسلم للمنديل فإنه أراد إبقاء بركة الماء والتواضع)) (۷)يعنى حضورپاك دَ اوبوبركت باقى ساتلو دَپاره اودَ تواضع په توګه منديل ترك کړو. امام ترمذى رحمه الله فرمائى: ((ومن كرهه إنما كرهه من قبل أنه قيل: إن الوضوء يوزن)) (۸)چاهم چه دَ اودس نه پس رومال استعمالول ناخوښه کړه هغه ئى په دې وجه ناخوښه کړه چه دَاودس دَ اوبو (اعمال نامه كښې) وزن

---

۱) شرح الكرمانى: ۱۲۲/۳.

۲) فتح البارى: ۴۹۰/۲ عمدة القارى: ۳۰۷/۳ إرشاد السارى: ۳۹۷/۱.

۳) الحديث رواه الترمذى فى سننه، أبواب الطهارة باب ماجاء فى المنديل بعد الوضوء رقم: ۳۵ وقال: حديث عائشة ليس بالقائم، ولا يصح عن النبى صلى الله عليه وسلم فى هذا الباب شىء. وأبومعاذ يقولون هو "سليمان بن أرقم" وهو ضعيف عندأهل الحديث. انتهى ماقال. وقال محقق سنن الترمذى الشيخ أحمد محمدشاكر: إسناد المؤلف هذا فيه، سفيان بن وكيع بن ا لجراح، وهو فى نفسه ثقة صادق، إلا أن وراّقة أفسد عليه حديثه، فأدخل عليه ماليس منه ونصح بتغيره فلم يقبل، فضعف حديثه باختلاط بما ليس منه. ولكن لم ينفرد برواية هذا الحديث فقد رواه الحاكم فى المستدرك: ۱۵٤/۱ من طريق محمدبن عبدالله عبدالحكم عن ابن الوهب ورواه البيهقى: ۱۸۵/۱ عن الحاكم وغيره من طريق ابن عبدالحكم وقد ضعف الترمذى هذا الحديث من أجل سليمان بن أرقم، فإنه ضعيف ولكن الترمذى لم يجزم بأن أبا معاذ هو سليمان بن أرقم بل قال: "يقولون". والبيهقى تبع الترمذى فى ذلك غير أنه جزم بأنه سليمان" وأما الحاكم فقال: أبومعاذ هذا هوالفضيل بن ميسرة، بصرى، روى عنه يحيى بن سعيد وأثنى عليه، وأقره الذهبى على ذلك فلم يتعقبه فيه. وبذلك يكون إسناد الحديث صحيحاً. انتهى ماقال. (حاشية سنن الترمذى: ۷۵/۱).

۴) فتح البارى: ۴۹۰/۲ إرشادالسارى: ۳۹۷/۱ شرح الكرمانى: ۱۲۲/۳.

۵) إرشادالسارى: ۴۹۷/۱.

۶) شرح ابن العربى على سنن الترمذى: ۶۹/۱

۷) شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱.

۸) أبواب الطهارة باب ماجاء فى المنديل بعدالوضوء: ۷۷/۱ رقم: ۵٤.

کولې شي. ابن شهاب زهری رحمه الله فرمائي: «إنما أكره المنديل بعد الوضوء لأن الوضوء يوزن» [1] يعنې زه دَ اودس نه پس رومال په دې وجه ناخوښه کوم څکه چه دَ اودس «اوبه» وزن کولې شي. امام ترمذی رحمه الله اوفرمائیل چه دَ سعیدبن مسیب نه هم دغه شان مروی دی. [2]

دَ سعیدبن مسیب رحمه الله روایت: ابن عساکر رحمه الله تاریخ دمشق کښې دَحضرت سعیدبن مسیب روایت خپل سندسره مرفوعًا هم نقل کړې دې چنانچه هغوی فرمائي: «أخبرنا على الصواب أبوالحسن الفرضي، نا عبدالعزيز بن أحمد، أنا أبو محمد بن أبي نصر، أنا علي بن شعيب، أنا أبو عبدالملك أحمد بن إبراهيم القرشي، نا سليمان بن عبدالرحمن، نا ناشب بن عمرو الشيباني الدمشقي، نا مقاتل بن حيان، عن سعيد بن المسيب، عن أبي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "من توضأ فمسح بثوب نظيف فلا بأس به، ومن لم يفعل فهو أفضل، لأن الوضوء يوزن (وفي رواية: لوزن) يوم القيامة مع سائر الأعمال"». [3] يعنې چاچه اودس اوکړو او په پاکه کپړه باندې ئې هغه اوچ کړو نو په دې کښې هیڅ حرج نشته دې اوچاچه داسې اونه کړه نودا افضل دې څکه چه دَ قیامت په ورځ به نورو ټولو اعمالوسره د اودس وزن کولې شي.

تنبیه: لیکن داخبره دې واضح وی چه دَ ابن عساکر رحمه الله دواړه مرفوع روایتونه ناشب بن عمرو شیباني نه مروی دی او په ناشب بن عمرو باندې ائمه کلام کړې دې. چنانچه دارقطنی هغه ضعیف ګرځولو سره فرمائیلی دی «ناشب ضعيف» [4] امام بخاری رحمه الله فرمائي «ناشب بن عمرو الشيباني منكر الحديث» [5] غرض دَ ابن عساکر رحمه الله دَ رفع والا روایتونه دَناشب بن عمرو دَ وجې نه ضعف نه خالي نه دی.

دَ ابن العربی رحمه الله رائې: ابن العربی مالکی رحمه الله فرمائي چه په دوو وجوهاتو باندې دَ پاکئی اوبوته دَ عبادت اثر وئیل صحیح نه دی. اول وجه داده چه اودس پخپله عبادت دې دَ عبادت اثرنه دی. دویمه وجه داده چه اثر عبادت شهید کښې غسل نه ساقط کوی هغې ته په یوه اندازه باندې بقاء حاصل ده. دَ شهید غسل خو څکه ساقط کیږی چه کافرانو هغه په توره سره پاک کړې وی. نور فرمائي چه دَامام ترمذی رحمه الله دا وینا چه تمسح بالمنديل ناخوښه کولو وجه دَ اودس دَ اوبو وزن کیدل دی نودا یو ضعیف خبره ده څکه چه دَاودس دَ اوبو وزن کول دَهغې مسح نه منع کوی (هغه به بهرحال تللې شی که هغه په اندامونو باندې اوچې شوې وی یا په تولیه کښې جذب شوې وی). [6]

دَ بعض حضراتو توجیه: بعض حضراتو لیکلی چه دَ عبادت دَ اثر وزن خو به په آخرت کښې وی دَهغه خائي میزان اوتله خودَدنیا دَ تلې په شان نه ده اونه هغه په دنیاکښې محسوس کولې شي. بلکه هغه

---

[1] أبواب الطهارة باب ماجاء في المنديل بعدالوضوء: ۷۷/۱ رقم: ۵٤.

[2] حواله سابق.

[3] تاريخ مدينة دمشق، [ذكر من اسمه] ناشب بن عمرو، أبو عمرو الشيباني، الجزء الحادي والستون: ۳۸۰/٦۱ رقم الترجمة: ۷۸۱۲، جمع الجوامع، قسم الأقوال، حرف الميم: ۱۳۷/۷، رقم الحديث: ۲۱۷۱۲ كنزالعمال كتاب الطهارة قسم الأقوال، آداب متفرقة من الإكمال: ۱۳۰/۹ رقم الحديث: ۲٦۳٤.

[4] سنن الدارقطني مع التعليق المغني باب وجوب وضع الجبهة والأنف: ۳٤۸/۱ المغني في الضعفاء: ٤٤۹/۲ تراجم رجال الدارقطني في سننه الذين لم يترجم لهم في التقريب ولا في رجال الحاكم: ٤۵۹/۱ رقم الترجمة: ۱۱۹۰.

[5] ميزان الاعتدال: ۲۳۹/٤ رقم الترجمة: ۸۹۸٦ لسان الميزان: ۱۵۸/۷ رقم الترجمة: ۸۸/٤

[6] شرح ابن العربي على سنن الترمذي: ۷۰/۱.

خودَ هغه امور غيبيه نه دي لكه چه خودلي شوي دي. هسې په هغې باندې ايمان راوړل ضروري دي يعنى دا يقين ضروري دې چه وزن به كيږي.(١)

دَعلامه كرمانى وغيره توجيه: علامه كرمانى رحمه الله وغيره امام تيمى نه نقل كړي دي: «في الحديث دليل على أنه صلى الله عليه وسلم كان ينشفه ولولا ذلك لم يأته بالمنديل، وإنما رده لأنه يمكن أنه كان وسخاً أو نحوه» دَ امام بخارى رحمه الله حديث باب په دې خبره باندې دلالت كوى چه حضورپاك به دَ بدن اندامونه اوچول. كه چرې داسې نه وې نو دَ حضورپاك په خدمت كښې به منديل نه شو پيش كولې. باقى پاتې شوه خبره دَ رد كولو نو ممكن دى چه حضورپاك دَمنديل په خيرنوالى يا بل څه وجه سره رد كړې وي. (٢)قسطلانى رحمه الله هم دغه توجيه دَ ابن التين رحمه الله نه هم نقل كړې ده.(٣)

دَحضورپاک منديل رد كول: مسلم شريف كښې دَحضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې دي .. «ثم أتيته بالمنديل فرده»(٤) بيا مادَحضورپاك په خدمت كښې منديل پيش كړو نو هغوى ﷺ رد كړو.

دَمنديل ردكولووجه: شراح حديث دَدې مختلف وجوهات بيان كړي دي. قاضى عياض رحمه الله اوعلامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكلى دى چه حضورپاك ﷺ منديل ځكه رد كړو چه ترک كول ئې افضل دي (قاله العثماني) يا داچه حضورپاك ته دَ مونځ تادى وه يانې تواضعاً ترك كړو يا مترفين دَعيش پرست خلقو په مخالفت كښې ردكړو. يا داچه دَ گرمئى وخت وو او دَ اوبو لوندوالې پكار وو يا دَ اوبو بركت باقى ساتلو دَپاره ئې ردكړو. يا په هغه كپړه باندې حرير (ريښم) وغيره ليكلي وو يا دَدې ويرې نه ردكړه چه چرته عادت نه شى.(٥)

دَبعض حضراتوقول: بعض حضراتو ليكلى دى چه ترك تنشيف هغه وخت افضل دې كله چه دَ يخنئ كيدو يا نجاست سره دَ لگيدو ويره نه وى كنى دَدې پريخودل به مسنون نه وي. اذرعى وئيلي دي چه كله دَاودس كولونه پس په داسې ځائې تيريدل كيږي چرته چه دَ هوا لگيدلو دَ وجې نه په نجاست سره دَ گنده كيدو ويره وي يا دَ اوبو يخوالې ډير محسوس كيږي يا دَ بيمارئې زياتيدو ويره وي يا دَ زخم خرابيدو ويره وي وغيره نو بيابه تنشيف سنت اومتأكد شى.(٦)

دَحافظ عبدالغنى مقدسى رحمه الله عجيبه معمول: په علماء سلف كښې عبادت پرهيزگارى سنن او مستحبات اوآدابو رعايت به ئې بنه په اهتمام سره كولو. هم په دغه علماء سلف كښې حافظ عبدالغنى بن عبدالواحد مقدسى حنبلى رحمه الله به دَتهجدو ډير اهتمام كولو. دَ شپې په آخرى حصې كښې چه كله هوايخه شى او په موسم كښې يخوالې پيداشى نودَهغوى معمول ووچه هغوى به دَ تهجدو هر دوه ركعته په تازه اودس سره كول. هره شپه به ئې تقريباً اووه ځل يا اته ځل تازه اودس كولو اوفرمائيل به ئې چه ماته ترهغه وخته پورې په مانځه كښې خوند نه راځى تركومې چه اندامونه دَ اودس لامده نه وى. چنانچه علامه ابوالفرج عبدالرحمن بن شهاب الدين بغدادى حنبلى رحمه الله او علامه شمس الدين

---

١) إكمال إكمال المعلم: ٧٧/١حاشية الترمذي للشيخ أحمدمحمد شاكر: ٧٧/١.
٢) شرح الكرماني: ١٢٢/٣فتح الملهم: ٧٦/٣.
٣) إرشادالساري: ٤٩٧.
٤) كتاب الحيض باب صفة غسل الجنابة رقم: ٧٢٢.
٥) إكمال إكمال المعلم: ٩٢/٢فتح الملهم: ٧٦/٢البحر الرائق: ٩٧/١-٩٦.
٦) الموسوعة الفقهية: ٦٨/١٤

ذهبی رحمه الله دَ ابوالحسن على بن ابراهيم بن نجا رحمه الله نه دَ حافظ عبدالغنی رحمه الله دا عمل دَهغوی دَ نورو معمولاتو سره نقل کړې دې. ابن نجا رحمه الله فرمائی حافظ عبدالغنی رحمه الله به بغیرۀ فائدې خپل يو ساعت نه ضائع کولو. دَ سحر مونځ ادا کولوسره دَ قرآن کریم دور اوتلقين به ئى کولو اکثر وختونوکښې به ئی دَ احاديثو تلقين هم کولو. راوی وائی چه مونږ ديرزيات احاديث دَهغوی دَ تلقين دَ وجې نه حفظ کړې وو. بيا به هغوی اودس کولو اودَ ماسپښين نه څه لږ وړاندې پورې فاتحه او معوذتين سره به ئی درې سوه رکعته نفل اداکول. بيابه ئی قيلوله کوله او بيداريدو سره به ئی دَ ماسپښين مونځ اداکولو او ترمابنامه به دَ احاديثو اورولو يا ليکلوکښې مشغول وو. که چرې روژه به ئی وه نو(دَ مابنام نه پس) به ئی افطاری کولو اوکه چرې روژه به نه وو نوبيابه ئی دَمابنام نه واخله تر ماسخوتن پورې په نوافل کښې مشغول اوسيدو. دَماسخوتن مونځ کولونه پس تر نيمې شپې پورې يا دَهغې نه پس به اوده کيدو. بيا به بيدار شو اودس به ئی اوکړو اودَڅه وخته پورې به ئی دَ تهجدو مونځ کولو. بيابه ئی تازه اودس کولو او په تواضع او انکسارئی سره مونځ کولو. دَ سحر نه دَ لږشان وخت نه وړاندې پورې به دَهغوی دغه معمول وو. دَ شپې په تهجدو کښې اوه يا اته (يادَ دې نه زيات) ځل تازه اودس کولو اوفرمائيل به ئی «ماتطيب لى الصلاة إلا ما دامت أعضائى رطبة» يعنى ماته ترهغه وخته پورې په مونځ کښې خوند نه حاصليږی ترکومې چه زما اندامونه دَ اودس په اوبو سره لامده نه وی.دې نه پس به ئی دَ سحردَ مانځه پورې لږشان آرام کولو. دادَهغوی رحمه الله عام معمول وو.(١) دَتحديد بالنعمت په توګه ښايم چه ترکومې پورې صحت وو "الماء يوزن" دَ وجې نه مونږ هم مخ لاس نه اوچولو ليکن اوس ضعف دې اوبه نه شې برداشت کيدې په دې وجه په تنشيف باندې عمل دې.

تنشيف بعدالغسل باره کښې دَ فقهاؤ مذهب: تنشيف بعدالغسل باره کښې دَ حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم اوفقهاء کرامو اختلاف دې او مختلف اقوال روايت شوې دی. تنشيف په اودس او غسل دواړو کښې مباح دې. دادَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه او سفيان ثوری رحمه الله قول دې.(٢)

ابن منذر رحمه الله هم دغه قول دَحضرت عثمان بن عفان، حسين بن علی رضي الله عنهما او بشر بن ابی مسعود، حسن بصری، ابن سيرين، علقمه، مسروق، ضحاك او اسحاق رحمهم الله نه هم نقل کړی دی.(٣)

تنشيف په دواړو کښې مکروه دې. دادَ ابن عمر، ابن ابی ليلی، سعيدبن المسيب، ابراهيم نخعی، مجاهد او ابوالعاليه رحمهم الله قول دې.(٤)

حسن بن صالح او عبدالرحمن بن مهدی رحمهما اللهنه هم کراهت نقل دې.(٥) ابن عباس رضي الله عنهما نه په اودس کښې کراهت او غسل کښې عدم کراهت نقل دې.(٦) حضرت جابربن عبد الله رضي الله عنه دَ تنشيف نه منع کړې ده.(١)

---

(١) كتاب الذيل على طبقات الحنابلة لأبى الفرج عبدالرحمن الحنبلى: ١٢/٢تاريخ الإسلام تحت ترجمة عبدالغنى بن عبدالواحد بن على: ٥٣٩/١٢رقم الترجمة: ٢٢٧٩٧سيرأعلام النبلاء تحت ترجمة عبدالغنى: ٤٥٣/٢-٤٥٢ رقم الترجمة: ٢٣٥ تذكرة الحفاظ تحت ترجمة عبدالغنى: ١٣٧٦/٤ط: ١٧رقم الترجمة: ١١١٢.

(٢) شرح النووى: ٢٢٢/٣.

(٣) الموسوعة الفقهية: ٦٦/١٤المغنى لابن قدامة: ٩٥/١ فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٨٣/١المجموع: ٤٦٢/١.

(٤) شرح النووى: ٢٢٢/٣الموسوعة الفقهية: ٦٧/١٤

(٥) فتح البارى لابن رجب :١٨٣/١المغنى لابن قدامة: ٩٥/١.

(٦) شرح النووى: ٢٢٢/٣فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ١٨٣/١ الموسوعة الفقهية: ٦٦/١٤المجموع: ٤٦٢/١.

تنشیف سره متعلق دَ شوافع پنځه اقوال: امام نووی رحمه الله شرح مسلم کښې دَحضرت میمونه رضی الله عنها روایت «لم آلته عندیل فرده» په ذیل کښې تنشیف بعدالغسل باره کښې فرمائی چه په دې باره کښې زمونږ اصحاب شوافع کښې اختلاف دې اودَدوی نه پنځه اقوال نقل دی. ① دَ مشهور قول مطابق ترک تنشیف مستحب دې البته تنشیف ته مکروه نه وائی. ② تنشیف مکروه دې. ③ تنشیف مباح دې یعنی کول اونه کول دواړه برابردی. هم دا مونږ (شوافع) اختیارکړی دی ځکه چه منع دَتنشیف یا دَاستحباب قول دَ واضح دلیل محتاج دې. ④ تنشیف مستحب دې ځکه چه دادَ اوساخ نه دَ بچ کیدو سبب دې. ⑤ په ګرمئی کښې تنشیف مکروه دې او یخنئی کښې مباح دې.(۲)

دَ شوافع په نیز راجح قول: لیکن امام نووی رحمه الله المجموع کښې ړومبی قول ته ترجیح ورکولوسره لیکی چه جمهور اهل عراق قاضی حسین وغیره هم دا حتمی ګرځولی دی. او امام الحرمین دَائمه نه هم دا نقل کړی دی. خودَاقوالو په ترجیح باندې اختیار لرونکو متاخرینونه امام رافعی وغیره دې ته ترجیح ورکړې ده. اودَ دریم قول باره کښې فرمائی چه دا دَ ابوعلی طبری او قاضی ابوالطیب قول دې.(۳) امام نووی رحمه الله نور لیکی چه محاملی دَ عدم حرمت په تنشیف باندې اجماع نقل کړې ده البته خلاف په کراهت کښې دې.(۴)

دَ حنابله اقوال: دَامام احمدبن حنبل رحمه الله نه په دې باره کښې دوه اقوال نقل دی: ① دَ غسل اندامونه اوچولو کښې هیڅ حرج نشته یعنی مباح دی. ② مکروه دی.

خلال دَ کراهت والا روایت نه انکارکړې دې. ابن قدامه رحمه الله لیکلی دی چه ړومبی قول یعنی تنشیف مباح کیدل اصح دی ځکه چه اصل اباحت دې. دَحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت کښې دَ حضورپاک ترک مندیل په کراهت باندې دلالت نه کوی ځکه چه حضورپاک به کله مباح کارونه ترک کول لکه چه کله به ئی مباح کارکولو.(۵)

دَ حنابله په نیز راجح قول: علامه ابوالحسن مرداوی رحمه الله «الإنصاف فی معرفة الراجح من الخلاف علی مذهب الإمام المبجل أحمد بن حنبل» کښې دَ تنشیف مباح کیدلو باره کښې «الرعایة الکبری» په حواله سره «هوالمذهب» او «هي أصح» نقل کړې دې خو «تجرید العنایة» نه دَدې قول اظهر کیدل نقل کولو نه پس فرمائی چه صاحب دَ تجرید دَدې شارح ابن عبیدان اوصاحب مجمع البحرین دا صحیح ګرځولی دې او "الوجیز" "المنور" "المنتخب" کښې او ابن رزین وغیره هم دَدې جزم کړې دې.(۶)

دَ مالکیه مذهب: علامه عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله المدونة الکبری کښې دَ امام مالک رحمه الله دَتنشیف اباحت نقل کړې دې. ابن عبدالبر رحمه الله علامه دردیر مالکی رحمه الله اوعلامه دسوقی مالکی رحمه الله وغیره دَ امام مالک رحمه الله هم دَ اباحت مذهب نقل کړې دې.(۷)

---

(۱) المغنی لابن قدامة: ۹۵/۱الموسوعة الفقهية: ۶۸/۱٤

(۲) شرح النووی: ۲۲۲/۳.

(۳) المجموع شرح المهذب: ۴۶۲/۱-۴۶۱.

(۴) المجموع: ۴۶۲/۱.

(۵) المغنی لابن قدامة: ۹۵/۱فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۸۳/۱الموسوعة الفقهية: ۶۶/۱٤ المجموع: ۴۶۲/۱.

(۶) الإنصاف: ۱۶۶/۱.

(۷) المدونة الکبری: ۱۷/۱فتح المسالک: ۴۲۱/۱حاشیة الدسوقی: ۱۷۳/۱الموسوعة الفقهية: ۶۶/۱٤

تنشيف بعدالغسل باره كښې دَ احنافو اقوال: تنشيف بعدالغسل باره كښې حنفيه نه څلور اقوال نقل دى: ① استحباب ② اباحت ③ كراهت ④ دَ اودس نه پس مكروه او دَغسل نه پس جائز.

استحباب تنشيف: چنانچه صاحب دَ منيه ليكلى دى چه دَغسل نه پس بدن په توليه سره اوچول مستحب دى. دَ منيه شرح حلبيى كبيرى كښې دى (استحباب تنشيف) دَ حضرت عائشه صديقه ﷞ دَ روايت په بنياد باندې دى په كوم كښې چه هغوى اوفرمائيل چه نبى كريم ﷺ سره دَ كپړې يوه ټكړه وه په كومې سره چه به حضورپاك دَ اودس نه پس تنشيف كولو. روايت كړې دى دا ترمذى ﷫ اودا ضعيف دې خو په فضائل كښې په ضعيف حديث باندې عمل كول جائزدى.(١)

علامه خليل احمدسهارنپورى ﷫ بذل كښې هم دا اختيار كړى دى او ليكلى دى چه دَتعدد طرق دَ وجې نه دَ ترمذى روايت ته قوت حاصل دې.(٢) شيخ الحديث مولانازكريا ﷫ هم دَ صاحب بذل په حواله سره هم دَاستحباب قول نقل كړې دې.(٣)

اباحت تنشيف: صاحب فتاوىٰ تاتار خانيه ليكلى دى چه دَمتوضى اومغتسل دَپاره دَ بدن په توليه سره اوچولوكښې هيڅ حرج نشته دې يعنى مباح دى. بعضو دا مكروه ګڼړلى دى اوبعض صرف دادَ متوضى دَپاره مكروه ګڼړى نه چه دَ مغتسل دَپاره. صحيح خبره هم دغه ده كومه چه موږ كړې ده (يعنى اباحت) ليكن مناسب دادى چه په تنشيف كښې مبالغه او استقصىٰ اونه كړى دې دَپاره چه دَ اودس اثر په اندامونو باندې پاتې شي.(٤)

صاحب درمختار علامه حصكفى ﷫ دا په آدابوكښې شميركړى دى اوعلامه شامى ﷫ په دې باندې دَ صاحب منيه دَ استحباب والاقول نقل كولوسره ليكلى دى چه په حليه كښې دى چه صاحب دَ منيه نه علاوه چاهم دَ استحباب قول نه دې ذكر كړې. دې نه پس نې دَ تاتارخانيه والا قول نقل كولوسره خزانة الاكمل اوخلاصه په حواله سره دَتنشيف باره كښې "لاباس" يعنى اباحت نقل كړې دى.(٥) صاحب بحرابن نجيم ﷫ دَ سراج الدرايه په حواله سره "لاباس" يعنى اباحت نقل كولونه پس ليكلى دى چه صاحب دَ منيه نه علاوه چاهم دَاستحباب صراحت نه دې كړې.(٦) علامه عثمانى ﷫ فتح الملهم كښې دَمختلف اقوال نقل كولونه پس په آخره كښې صاحب بحر پورتنې ذكر كړې شوې قول نقل كړې دى.(٧) صاحب دَ سعايه علامه لكهنوى ﷫ هم دَ صاحب بحروالا قول نقل كړې دې.(٨)

علامه كشميرى ﷫ فيض البارى كښې تنشيف عدم سنت كيدل نقل كړى دى او العرف الشذى كښې دَهغوى نه دَ اباحت تنشيف معتمدعليه كيدل نقل دى.(٩)

---

(١) الحلبى الكبيرى: ص: ٤٥.

(٢) بذل المجهود: ٢٦٦/٢.

(٣) الكنزالمتوارى: ٢٠٣/٣.

(٤) الفتاوى التاتارخانية: ٢٢٩/١.

(٥) ردالمحتار مع الدرالمختار: ٩٧/١.

(٦) البحرالرائق: ٩٧/١.

(٧) فتح الملهم: ٧٦/٣.

(٨) السعاية: ٢٩٩/١.

(٩) فيض البارى: ٤٥٦/١العرف الشذى: ٩٧/١.

دَتنيشف اباحت معتمدعليه دې: علامه يوسف بنورى رحمه الله دَاباحت قول معتمد عليه ګرځولې دې.(۱)

علامه عينى رحمه الله باب الوضوء قبل الغسل په ذيل كښې دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها دَ روايت په حواله سره دَ تنشيف كراهت نقل كولونه پس بيا په جواز او اباحت تنشيف باندې دلالت كونكى متعدد (ضعيف) رواياتو استقصى كړې ده دكوم نه چه تنشيف بعد الغسل اباحت معلوميږى.(۲)

دَحضرت ګنګوهى رحمه الله رائې: مولانا يحيٰى كاندهلوى رحمه الله دَحضرت علامه ګنګوهى رحمه الله نه الكوكب الدري كښې نقل كړى دي چه زمونږ په نيز دكلام خلاصه داده چه دَ حضورپاك په توليه سره دَ بدن اوچول دَ جواز دَ بيانولو دَ پاره وو كه هغه په جدا كپړه سره وو يا په هغې سره كومه چه حضورپاك اغوستې وه.(۳)

په استحباب اومكروه تنزيهى كښې فرق: بيا دلته حضرت ګنګوهى رحمه الله دلته دَ يواهم امر وضاحت كړې دې چه دَ حضورپاك كوم يوعمل ته دَ مستحب درجه وركول پكاردى او كوم يو ته دَمكروه تنزيهى دكوم ترك كول چه اولى دى، چنانچه هغوى فرمائى:

((والتفصي عنه بأن الذي فعله النبي صلى الله عليه وسلم مرة أومرتين، إما أن يكون بعد العلم بكونه محظوراً، أوفعله لئلا يعد محظوراً، فهو على ترك الأولى وبيان الجواز، وإما أن يكون فعله تحصيلاً للمثوبة والحسنى، وإنما تركه شفقة على الأمة وخوفاً من أن تتأكد السنية، أوتصل إلى حد الوجوب فيشتقوا، فهو مستحب، فترك الفعل ههنا مع رغبته إليه بخلاف الأول، فإن الترك ثمة مرغوب فيه والفعل لعارض البيان، وهذا التميز موقوف على استقراء تام وتصفح وافر))

يعنى چه كوم فعل دَ حضورپاك نه يو خل يا دوه خل صادر شوې وى اودهغې كول دَ هغه فعل دَ محظور كيدودَ علم نه پس شوې وى يا په دې غرض حضورپاك هغه كار كړې وى چه خلق هغه شرعاً محظور اونه ګنړى نودَ حضور پاك دا فعل به جواز دَ بيانولودَپاره وى دَ كوم ترك كول چه اولى دى اوكه چرې هغه كار حضورپاك دَ ثواب دَ حاصلولودَپاره كړې دې اوبيا حضورپاك عليه السلام هغه كار دَدې ويرې نه ترك كړې دې چه هسې نه امت به مشقت او تكليف كښې پرينوځى. يائى به دې ويره ترك كړو چه دحضورپاك به بار بار كولو سره هغه كار سنت مؤكده يا دَ وجوب حد ته اونه رسى په كوم سره چه امت به مشقت كښې اخته شى نودَ حضورپاك دا عمل به مستحب وى. ځكه چه دلته ترك دَ فعل مرغوب وو اوعمل خو صرف دَ جواز دَ بيانولودَپاره وو. په دې دواړو قسمونوكښې فرق استقراء تام او تصفح وافر باندې موقوف دې.

دَ حنفيه په نيز راجح قول: دَ كلام خلاصه داده چه دَ حنفيه په نيز تنشيف مباح دې. استحباب صرف دَ صاحب منيه قول دې لكه چه ابن نجيم رحمه الله وغيره په حواله سره معلوم شو. علامه شامى رحمه الله ((كتاب الحظر والإباحة فصل في اللبس)) كښې ليكلى دى چه متاخرينو دَتعامل مسلمين دَ وجې نه تنشيف بعدالوضوء غير مكروه ګرځولې دې(۴) علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى چه دَ تنشيف بعد الغسل باره كښې دواړه قسم روايات دى. كله دَعدم ضرورت دَ اظهاردَپاره نه استعمالول او انكار هم

---

(۱) معارف السنن: ۲۰۳/۱.
(۲) عمدة القارى:۲۸۹/۳-۲۸۸.
(۳) الكوكب الدرى: ۷۶/۱.
(۴) حاشية ابن عابدين: ۲۵۲/۵.

دَ نبي كريم ﷺ نه ثابت دي اوكله دَ بيان جوازدَپاره دَ حضورپاك نه استعمال هم ثابت دي. چنانچه دي ته چا دَ تمندل متعلق مستحب وئيلي، چامكروه.محقق قول دادې چه نه مستحب دى نه مكروه مباح دى دَ كولو اونه كولو دواړو اختيار دې [١]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت ښكاره دې چه په ترجمه كښې دَمضمضه او استنشاق تذكره ده او په حديث كښې «ثم تمضمض واستنشق» نه دَدې ثبوت كيږي. [٢]

دَ حديث نه مستنبط شوى امور: دَ حديث باب نه دا لاندې ذكر شوى امور مستنبط كيږي:

① په غسل جنابت كښې دَ مضمضه او استنشاق تاكيد. (كما مر تحت ترجمة الباب)

② دَ ښځې دَ خاونددَپاره دَ غسل اوبه كيخودل اودَ ښځې نه خدمت اخستل (كما علم من قوله: صبت للنبي صلى الله عليه وسلم غسلاً) [٣]

③ دَغسل نه پس دَ غسل اندامونه توليه وغيره سره نه اوچول (دل عليه قوله: "فلم ينفض بها").

④ دَ تنشيف بعدالغسل جواز او اباحت (كما مر تحت مذاهب الفقهاء)

⑤ په فعل باندې دَ قول اطلاق كول (كما أطلق في قوله: "ثم قال بيده الأرض"). دَدې نه علاوه نور مستنبط شوى امور دَ سابقه ابواب په ذيل كښې تير شوى دى. والله أعلم بالصواب.

٨- باب: مَسْحِ الْيَدِ بِالتُّرَابِ لِيَكُونَ أَنْقَى

(د غسل جنابت نه وړاندې) په خاوره باندې لاس مږل دې دَپاره چه ښه صفاشي

دَترجمة الباب مقصد: علامه عينى رحمه الله ليكلي دى چه دَامام بخارى رحمه الله غرض دَ دې ترجمه نه دَ غسل جنابت كونكى دَ استنجاء نه پس په خاوره پورې لاس مږلوسره دَ ښه صفا كولو دَ حكم بيان كول دى. [٤]علامه ادريس كاندهلوى رحمه الله په الأبواب والتراجم كښې ليكى چه دَ استنجاء نه پس لاس په خاوره پورې مږل دى دَپاره چه ښه صفا شي دا مستحب امر دې. [٥]

دَحضرت گنگوهى رحمه الله تحقيق انيق: دَجنابت غسل كونكې دَ غسل نه وړاندې چه استنجاء كوى اودَ اودس نه فارغ شى نودَهغه دَ لاس نه تر څه وخته پورې بدبوئى راځى. دا چه دَ سرې په لاس باندې كومه بدبوئى پاتې كيږى په دې كښې اختلاف دې چه دا بدبوئى څه څيز دې؟ اودَدې حقيقت څه دې؟ آيا په دې سره لاس پاكيږى كه نه؟

چنانچه حضرت سهارنپورى رحمه الله دَحضرت مولانا يحيىٰ كاندهلوى رحمه الله په واسطه سره دَ حضرت رشيد احمد گنگوهى رحمه الله نه نقل كړى دى چه فقهاء حنفيه كثرالله تعالى جمعهم وشكر سعيهم اقوال

---

[١] فضل البارى: ٢/٤٣٤.

[٢] عمدة القارى: ٢٨٨/٣.

[٣] عمدة القارى: ٣٠٦/٣.

[٤] عمدة القارى: ٣٠٧/٣.

[٥] الأبواب والتراجم ص: ٢٦٢.

مختلف دی.بعض حضرات وائی که دَ نجاست ظاهری آثار ختم شوی وی نولاس به پاك وی سره دَدې چه دَ دې بدبوئی باقی پاتې وی. خو بعض نور حضرات وائی چه ترهغه وخته پورې به پاکوالې نه حاصلیږی ترکومې چه دَ دغه نجاست اثر مکمل ختم نه شی سوا دَهغه معمولی بوئی چه دَهغې ختمیدل گران دی.(۱)

په دې مسئله کښې دَ فقهاؤ اختلاف دَ دغه بدبوئی په حقیقت کښې په اختلاف باندې مبنی دې چه آیا دا بدبوئی دَهغه نجاست دَ اجزاء صغار ده دَ کوم پیوندگلو چه دَهغې دَ کموالی دَ وجې نه نه کیږی یا دَهغه هوا دَ وجې نه ده چه دَ هغه نجاست سره لگیدلې راغلې ده.؟

چنانچه بعض حضراتو وئیلی چه دا اجزاء لطیفه غیر مرئیه دی لهذا لاس په خاوره سره وینځل ضروری دی ځکه چه دا ازاله دَ نجاست دَ قبیل نه دې اودَدې ختمول ضروری دی. خو یوه ډله دا وائی چه دا بدبوئی هغه هوا ده چه لاس پورې دَ اوبو اودَ نجاست دَ اتصال په وخت لگیدلې وه اودَ نجاست په اتصال سره مکیف بکیفیة النجاسة شو نوهغه هوا اوبه جوړیدو سره لاس پورې اولگیده. هم دغه وجه ده چه دَ لاس په اوچیدوسره هغه بدبوئی ختم شی. لهذا دَدې حضراتو په نیز دَدې ازاله ضروری نه ده لاس بغیردَ ازاله هم پاك دې. باقی ترکومې چه خبره دَ اجزاء صغیره لطیفه غیر مرئیه ده نو شریعت دَدې هیڅ اعتبار نه دې کړې دَدې وجود هم دَ عدم په حکم کښې دې لکه چه دَ یو لوند پرتوگ والاهوا خارج شی یا دَ گندگئی دَ ځائی نه ککره کیدو سره راتلونکې هوا سره په اتفاق لمدې کپړې نه پلیتیږی. که فرض کړه دَ دغه اجزاء لطیفه غیر مرئیه په شریعت کښې څه اعتبار وې نو په لازمی توگه به هغه لمدې کپړې پلیتیدې (حالانکه دَ دې هیڅوك هم قائل نه دی) باقی پاتې شوه دَ هوا دَ خارج کیدو سره انتقاض طهارت نوهغه دَ پلیتئی اجزاء ته متضمن کیدو دَ وجې نه نه بلکه دَ تصریح نص دَ وجې نه دی.(۲)

دَ شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله دَحضرت گنگوهی رحمه الله دغه مذکوره تحقیق نقل کولونه پس لیکی چه امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه سره په مذکوره اختلاف باندې تنبیه فرمائی اودې خبرې له ئې ترجیح ورکړې ده چه دَ حضورپاك په خاوره باندې دَ لاس مږلو غرض تطهیر نه دې بلکه په غرض دَ تنظیف (صفائی) وو لکه چه په ترجمه کښې لفظ أنقیٰ دلالت کوي. لهذا امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې لفظ أنقی راوړلو سره دَهغه خلقو تائید کوی دَ چا په نیز چه دَ دغه بدبوئی ازاله واجب نه ده بلکه صرف اولی ده.(۳)

په خاوره پورې لاس مږل مورث فقر نه دې: بعض علماؤ لیکلی دی چه په عواموکښې مشهوره ده چه په خاوره باندې لاس مږل مورث فقر دې ممکن ده چه امام بخاری رحمه الله په دې خبره سره دَ هغه خلقو

---

(۱) قال العلامة الحصكفي: "ويشترط إزالة الرائحة عنها وعن المخرج" ونقل العلامه الشامي: "وقال بعضهم: لا يشترط بل يستعمل حتى يغلب على ظنه أنه قد طهر" (الدرالمختار مع ردالمحتار كتاب الطهارة باب الأنجاس. مطلب فى الفرق بين الاستبراء والاستنقاء والاستنجاء: ۲۵۳/۱).

(۲) بذل المجهود: ۳۱۲/۱-۳۱۱الكنزالمتوارى: ۲۰۴/۳-۲۰۳الأبواب والتراجم ص:۶۱تقرير بخارى: ۸۳/۱سراج القارى: ۱۹۹/۲.

(۳) الأبواب والتراجم ص: ۶۱الكنزالمتوارى: ۲۰۴/۳تقرير بخارى: ۸۳/۱سراج القارى:۱۹۹/۲.

ترديد فرماني چه دا يوه بې اصل خبره ده ځکه چه په حديث کښې د حضورپاك په خاوره باندې لاس مرل ثابت دي. (۱)

په خاوره باندې د لاس مرلوکښې هندوانو سره د تشبه هيڅ اعتبارنشته: د مولانا محمدحسن مکی رحمه الله په تقريرکښې دي چه (بعض خلقو ونيلي) خاورو سره لاس مرل خو ثابت دی ليکن په دې زمانه کښې هندوانوسره د مشابهت د وجې نه ترك اولی دې. حضرت ګنګوهی رحمه الله اوفرمائيل چه د دې تشبيه هيڅ اعتبارنشته (لهذا د دې کول به اولی وی). (۲)

امام بخاری رحمه الله دغه مذکوره ترجمه ولې قائم کړه؟ ترجمه مسح اليد بالتراب خود د باب سابق حديث ميمونه رضي الله عنها نه معلومه شوې وه. هم دغه وجه ده چه علامه بطال رحمه الله «باب المضمضة والاستنشاق من الجنابة» کښې د حضرت ميمونه رضي الله عنها روايت نقل کولونه پس ليکلی دی «وترجم له (أي: الإمام البخاري): باب مسح اليد بالتراب لیکون أنقى» اودوباره د دې باب عنوان لګولوسره ئی د دې وضاحت اونه کړو بلکه صرف "ترجم له" په جمله باندې ئی اکتفاء اوکړه. (۳)خودا ترجمه د سابقه باب د حديث نه معلومه شوه نوبيا د دې تکرار څه فائده؟

د علامه کرمانی رحمه الله وغيره جواب: علامه کرمانی، علامه قسطلانی او شيخ الاسلام زکريا انصاری رحمهم الله فرمانی چه د امام بخاری رحمه الله غرض د دې امورو يعنی تکرار ابواب حديث نه د شيوخ او استخراج او استنباط کښې د اختلاف طرف ته اشاره کول دی. مثلاً د امام بخاری رحمه الله شيخ عمر بن حفص رحمه الله حديث ميمونه رضي الله عنها په غسل جنابت کښې د مضمضه اواستنشاق په ذيل کښې روايت کړې دې. خود امام بخاری رحمه الله دويم شيخ محدث حميدی رحمه الله هم دغه حديث ميمونه رضي الله عنها د مسح اليد بالتراب لاندې ذکرکړې دې. چنانچه امام بخاری رحمه الله په تکرار ترجمه سره د دواړو رواياتو جدا جدا سياق او د شيوخ جدا جدا استنباط طرف ته هم اشاره اوکړه او دواړو روايتونوته ئی په يو بل سره تقويت اوتائيدهم حاصل کړو. (۴)

د علامه عينی رحمه الله جواب: علامه عينی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله مذکوره جواب نقل کولونه پس ليکی چه دلته د دې يوه بله فائده هم ده چه په رومبی باب کښې «دلك اليد على التراب» لاس په خاوره باندې وهلو او مږلو ذکر وو او په دې باب کښې «دلك اليد على الحائط» د لاس په ديوال باندې د مږلو بيان دې او په دې دواړو کښې فرق دې. (۵)

د علامه کورانی رحمه الله توجيه اوپه علامه کرمانی وغيره باندې رد: علامه کورانی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله وغيره توجيه نقل کولوسره په هغې باندې رد کولوسره فرمانی: «هذا كلامه وليس بشيء» يعنی د دې خلقو د دې توجيه هيڅ حيثيت نشته ځکه چه امام بخاری رحمه الله حديث «إنما الأعمال بالنيات» په خپل

---

(۱) حاشية البذل: ۳۱۱/۱ الدر المنضود: ۱۵۰/۱.
(۲) الكنز المتواري: ۲۰۳/۳ الأبواب والتراجم ص: ۶۱
(۳) شرح ابن بطال: ۳۸۶/۱.
(۴) شرح الكرماني: ۱۲۴/۳-۱۲۳ إرشاد الساري: ۴۹۸/۱ تحفة الباري: ۲۲۴/۱.
(۵) عمدة القاري: ۳۰۷/۳.

صحيح كښې په اووه مختلف مقاماتو كښې نقل كړې دې.(۱) دَدې باره كښې خودا توجيه ممكن نه ده چه دا اوونيلې شي چه امام بخاري رحمه الله دَاحديث په اووه مختلف ابواب كښې دَ شيوخ په اختلاف استخراج او استنباط طرف ته اشاره كولودَ پاره ذكر كړې دې. بلكه پخپله دَامام بخاري رحمه الله غرض استنباط احكام دى. په دې وجه ټول ابواب ئې دَ څه نه څه حكم بيانولودَپاره قائم كړې دې او بيا په هغې دَ حديث نه استدلال كوى اودَ امام بخاري رحمه الله دا عادت دې چه هغه په ادنى مناسبت سره هم استدلال كوى.چنانچه دلته ئې دَ مسح اليد بالتراب باب قائم كړو اوهغه حديث ئې راوړلو په كوم كښې چه په ديوال باندې دَ لاس وهلو اومږلو ذكر دې اودَدې نه وړاندې مضمضه او استنشاق باب قائم كړو او په هغې كښې هغه حديث راوړو په كوم كښې چه په خاوره باندې دَ لاس وهلو صراحت دې او په دواړو روايتونوكښې فرق دادې چه په حديث باب كښې دَ اودس تذكره ده خوسابقه باب روايت دَدې نه خالى دې.(۲)

د ترجمة الباب د الفاظو وضاحت:

مسح اليد: يعنى دَ جنابت غسل كونكى په خاوره باندې لاس مږل. (۳)

قوله: :**ليكون:** دَ ابن عساكر او اصيلى په روايت كښې لتكون الفاظ دى.(۴) أي:اليد.(۵) يعنى دَ يد مؤنث كيدو دَ وجې نه ئې تكون راوړلې.

قوله: :**أنقى:** أنقى نقاوة نه ماخوذ دې دَ كوم معنى چه نظافت ده. (۶)

أنقى صيغه اسم تفضيل ده په عام طور باندې درې قسمه استعماليږى. اضافت ، من او لام سره. شراح حديث ليكلې دى چه دلته دا من سره مستعمل دې اوهغه محذوف دې. يعنى أنقى من غير الممسوحة، غير ممسوحه نه دَ وړاندې مقابله كښې زيات ښه او صفا شى.(۷)

دَ لتكون والا روايت باندې اعتراض: دَابن عساكر او اصيلى په روايت كښې يكون په ځائى باندې تكون الفاظ راغلى دى نو په دې باندې دا اعتراض كيدې شى چه دَ دې په اسم اوخبركښې مطابقت

(۱) الحديث أخرجه البخاري في كتاب بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم..... رقم:۱، وكتاب الإيمان باب ماجاء: أن الأعمال بالنية والحسبة رقم:۵۴ وكتاب العتق باب الخطاء والنسيان في العتاقة والطلاق ونحوه، ولا عتاقة إلا لوجه الله تعالى رقم: ۲۵۲۹وفي كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه إلى المدينة رقم: ۳۸۹۸وفي كتاب النكاح باب من هاجر أو عمل خيراً لتزويج امرأة فله مانوى رقم: ۵۰۷۰وفي كتاب الأيمان والنذور باب النية في الأيمان رقم: ۶۶۸۹وفي كتاب الحيل باب في ترك الحيل وأن لكل امرئ مانوى في الأيمان وغيرها رقم: ۶۹۵۳

(۲) الكوثرالجاري: ۴۱۸/۱-۴۱۷.

(۳) إرشادالساري: ۴۹۸/۱عمدة القاري:۳۰۷/۳.

(۴) أرشادالساري: ۴۹۸/۱.

(۵) شرح الكرماني: ۱۲۳/۳.

(۶) لسان العرب: ۲۷۳/۱۴.

(۷) شرح الكرماني: ۱۲۳/۳عمدة القاري: ۳۰۷/۳إرشادالساري: ۴۹۸/۱فتح الباري: ۴۳۹۱/۲.

نشته. حالانكه په دې كښې مطابقت ضرورى دې ځكه چه په تكون كښې هى ضمير كوم چه لفظ يد طرف ته راجع دې هغه دَدې اسم دې او ألقى دَدې خبر دې او هغه مذكر دې.
جواب: دَدې اعتراض علامه كرمانى رحمه الله او علامه عينى رحمه الله دا جواب وركړې دې چه اسم تفضيل كله من سره راشى يعنى بغيردَ الف لام واضافت وى نو دَدې په ټولو احوالوكښې مفرد مذكر راوړل ضرورى دى.(۱) لهذا عدم مطابقت والاخبره غلطه ده.(۲)
دَعلامه برماوى په علامه كرمانى اوعينى باندې نقد: علامه برماوى رحمه الله دَعلامه كرمانى رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دَ كلام په تعاقب كولوسره فرمائيلى چه كه دَدې حضراتو په نيز دَ فعل ناقص اسم لفظ يد طرف ته راګرځيدونكې ضمير يعنى هى دې نوبيابه دَدې حضراتو خبره صحيح وى خوظاهر دادى چه فعل ناقص (يكون) اسم دلته لفظ مسح طرف راګرځيدونكې ضمير هو مذكردې نو په دواړو كښې مطابقت موندلې شى. (۳)
لكه چه علامه برماوى رحمه الله دَ ابن عساكر او اصيلى نه علاوه دَ باقى حضراتو روايت ته ترجيح وركړې ده په كوم كښې چه يكون راغلې دې. خو په بنيادى توګه دا اعتراض غلط دې ځكه چه اسم تفضيل كله من سره مستعمل وى نو بيا دَهغې مفرد مذكر راوړل واجب او ضرورى دى. كمامر.

الحديث الأول

۲۶۰- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ دَلَكَ بِهَا الْحَائِطَ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ» [حديث باب :ر: ۲۴۹](۴)

---

(۱) قال الشيخ مصطفى الغلايينى فى "جامع الدروس العربية": ۱۴۷/۱تحت "أحوال إسم التفضيل" مانصه: "إذا تجرد (إسم تفضيل) من "أل، و "الإضافة" فلا بد من إفراده وتذكيره فى جميع الأحوال، وأن تتصل به. "من" الجارة جارة للمفضل عليه. تقول: خالد أفضل من سعيد، وفاطمة أفضل من سعاد، وهذان أفضل من هذا، وهاتان أفضل من هاتين، والمجاهدون أفضل من القاعدين والمتعلمات أفضل من الجاهلات. وقد تكون من مقدرة، كقوله تعالى ﴿ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴾ [الأعلى:۱۷] أى خير من الحياة الدنيا وأبقى منها وقد اجتمع إثباتها وحذفها فى قوله سبحانه: ﴿أَنَا أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا﴾ [الكهف: ۳۴]أى: اعزمنك". انتهى.

(۲) شرح الكرمانى: ۱۲۳/۳عمدة القارى: ۳۰۷/۳إرشادالسارى: ۴۹۸/۱.

(۳) إرشادالسارى: ۴۹۸/۱.

(۴) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ۲۴۹وفى باب الغسل مرة رقم الحديث: ۲۵۷وفى باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ۲۵۳وفى باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة رقم الحديث ۲۶۵وفى باب من توضأفى الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد مواضع الوضوء منه مرة أخرى رقم الحديث ۲۷۴ وفى باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة رقم الحديث: ۲۷۶ وفى باب التستر فى الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحديث: ۲۸۱ وأخرجه مسلم فى صحيحه فى باب الحيض، باب صفة غسل الجنابة رقم الحديث: ۷۲۲وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة رقم الحديث: ۲۴۵ والترمذى فى

ترجمه: مونږ ته حميدى بيان اوکړو اووئيل مونږ ته سفيان بن عيينه، اووئيل مونږ ته سليمان بن مهران اعمش، هغه دَ سالم بن ابى الجعد نه، هغه دَ كريب نه هغه دَ ابن عباس ﷺ نه هغه وائى چه حضرت ميمونه ﷺ فرمائى چه نبئ اكرم ﷺ كله دَ جنابت دَغسل اراده اوکړه نودَ تولو نه اول ئى خپل (گس) لاس سره خپل شرمگاه اووينځل بيا ئى دغه لاس په ديوال باندې اومږلو بيا ئى دا (اوبوسره) اووينځلو بيا ئى اودس يعنى چاراندام اوکړو دَ مانځه والا اودس په شان بيا چه كله دَ غسل نه فارغ شو نوخپلې دواړه خپې ئى اووينځلې.

تراجم رجال

الحميدي: دادَ امام بخارى ﷺ استاذ دَامام شافعى ﷺ معاصر هم سبق اوشاگرد ابوبكر عبدالله بن الزبير بن عيسى بن عبيدالله بن اسامه بن عبدالله بن حميد بن الحارث بن اسد بن عبدالعزى قرشى، اسدى حُميدى مكى ﷺ دې. [1]دَدوى مختصر حالات بدء الوحى، باب كيف كان بدءالوحى إلى رسول الله صلى الله عليه دَ رومبى حديث په ذيل كښې [2]او تفصيلى احوال كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې بيان کړې شوى دى.[3]

سفيان: دا مشهور محدث ابو محمد سفيان بن عيينه ابن ابى عمران هلالى كوفى دې. دَدوى ډير مختصر حالات بدء الوحى باب كيف كان الوحى الرسول صلى الله عليه وسلم[4] او تفصيلى حالات كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا لاندې تير شوى دى. [5]باقى رجال حديث اعمش سالم بن ابى الجعد كريب ابن عباس ﷺ اوام المؤمنين حضرت ميمونه ﷺ احوال وړاندې بيان شوى دى. [6]

شرح حديث

قوله: : فغسل فرجه: نودَ تولو نه اول حضورپاك خپل شرمگاه اووينځلو.

سننه فى كتاب الطهارة باب ماجاء فى الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً، وقال: هذا حديث حسن صحيح رقم الحديث: ١٠٣والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب غسل الرجلين فى غير المكان الذى يغتسل فيه رقم الحديث: ٢٥٢ وأيضاً فى كتاب الغسل والتيمم باب إزالة الجنب الأذى عنه قبل إفاضة الماء عليه بنحوه مختصراً، رقم الحديث: ٤١٨وأيضاً فى باب مسح اليد بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحديث: ٤١٩وأيضاً فى باب الاستتار عندالغسل رقم الحديث: ٤٠٨وأخرجه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة باب المنديل بعدالوضوء رقم الحديث٤٦٧راجع جامع الأصول رقم: ٥٣٢١وتحفة الأشراف رقم: ١٨٠٦٤.

[1]) تهذيب الكمال: ٥١٢/١٤.

[2]) كشف البارى: ٢٣٨/١-٢٣٧.

[3]) كشف البارى: ١٠٢/٣-٩٩.

[4]) كشف البارى: ٢٣٨/١.

[5]) كشف البارى: ١٠٦/٣-١٠٢.

[6]) دَ اعمش دَ حالاتودَپاره اوگورئى كشف البارى: ٢٥١/٢ سالم بن ابى الجعد دَ احوال دَپاره كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال وعند الوقاع. ابن عباس ﷺ دَپاره اوگورئى كشف البارى: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢، حضرت ميمونه ﷺ دَ احوالو دَپاره اوگورئى كشف البارى: ٤٢٠/٤.

فاء دَتفصيل دَپاره ده كه دَتعقيب؟: علامه كرماني رحمه الله اوفرمائيل چه فغسل كښې فاء دَ پاره دَتعقيب نه ده چه دَ دلك يد، اودس او غسل دَ شرمگاه وينځلونه وړانديوالي لازم راشي بلكه دلته فاء دَ تفصيل دَپاره ده. «اغتسل من الجنابة» كښې چه كوم اجمال وو دَهغې تفصيل ئې بيان كړې دې اودَ اجمال نه پس تفصيل راوړلې شي.[1]

علامه قسطلاني رحمه الله، شيخ الاسلام زكريا انصاري رحمه الله او علامه كرماني رحمه الله هم فاء تفصيله گرځولې ده.[2]

فاء دَ تفسير دَپاره: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ فاء عدم تعقيب دَپاره كيدو باندې علامه كرماني رحمه الله سره متفق دې البته حافظ صاحب رحمه الله او علامه سيوطي رحمه الله فاء تفسيريه گرځولې ده.[3] حافظ صاحب رحمه الله نور ليكي چه په دې حديث كښې په ترتيب باندې دلالت كونكې حرف "ثم" راوړلې شوې دې چه دَ غسل جنابت په ترتيب باندې دلالت كوي.[4]

دَعلامه عيني رحمه الله په نيز فاء تعقيبيه عاطفه ده: علامه عيني رحمه الله په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقدكولوسره ليكلي دى چه بعض خلقو دلته فاء تفسيريه گرځولې ده نودا دَ علامه كرماني رحمه الله دَ كلام نه ماخوذ دې. بيا علامه عيني رحمه الله فاء تعقيبيه گرځولو سره اوفرمائيل چه كوم سړې دَ عربي اسرار نه واقف وي او په ژور نظر سره غور كوي نوهغه به وائي چه دلته فاء عاطفه ده چه دَترتيب دَپاره ده اودَ حديث معنى به داسې شي چه حضوراكرم دَخپل غسل ترتيب داسې بيان كړو چه اول ئې شرمگاه اووينځلو (بيائې لاس په خاوره باندې اومړلو او په اوبو سره ئې اووينځلو) اوبيائې اودس يعنې چاراندام اوكړو. دې نه پس علامه عيني رحمه الله اوفرمائيل چه دلته دَ فاء دَ ترتيب دَپاره كيدل دا دَعاطفه كيدو نه نه خارج كوي.[5] علامه قسطلاني رحمه الله دَعلامه عيني رحمه الله قول چه فاء عاطفه دَپاره دَترتيب ده مطلب دا بيان كړې دې چه فاء دَ عطف دَپاره ده. دَهغه ترتيب دَبيانولو دَپاره ده چه په ترتيب باندې دلالت كونكې حرف ثم نه مستفاد دې.[6]

واضحه او بې دوړو خبره: ليكن ډيره واضحه او بې غباره خبره هم هغه ده كومه چه علامه كرماني رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَ اكثر شراح حديث نه نقل ده. البته دَ علامه عيني رحمه الله توجيه دَ صفا كولو دَپاره داسې وئيلې كيدې شي «اغتسل من الجنابة» معنى «أراد الاغتسال» يا «شرع في الاغتسال» دَپاره لازمي لكه چه شراح حديث دَ حديث دَ نورو طرق «إذا اغتسل من الجنابة» نه هم دغه معنى مراد اخستې ده. اوس چه فاء دَ تعقيب دَپاره اومنلې شي نوبيابه خبره بالكل واضحه شي چه حضورپاك كله دَ غسل جنابت اراده اوفرمائيله يا غسل جنابت ئې شروع كړو نودَهغې ترتيب داسې وو چه دَ ټولو نه اول ئې شرمگاه اووينځل بيا ئې په خاوره باندې لاس اومړلو. والله اعلم بالصواب.

---

[1]) شرح الكرماني: ١٢٣/٣.

[2]) إرشاد الساري: ٤٩٨/١ تحفة الباري: ٢٢٤/١ الكوثر الجاري: ٤١٧/١.

[3]) فتح الباري: ٤٩١/٢ التوشيح: ٢٤٦/١.

[4]) فتح الباري: ٤٩١/٢.

[5]) عمدة القاري: ٣٠٨/٣-٣٠٧.

[6]) إرشاد الساري: ٤٩٨/١.

دَحدیث میمونه k نه دَمنی او فرج دَ رطوبت په ناپاکوالی باندې استدلال: ابن العربی مالکی رحمه الله دَ حضرت میمونه رضی الله عنها دَ روایت په ذیل کښې (۱۳) احکام ذکرکړی دی. په الرابعة کښې اولیکل چه دا دَ امام شافعی رحمه الله دَ منی پاکوالی اودَ ښځې دَ فرج دَ رطوبت دَ پاکوالی په قول باندې رد دې. ځکه که چرې دا پاك وې نو حضورپاك به دَ غسل شروع دَ وینځلو نه نه کوله یا به ئې دا دَ باقی ټول بدن په تطهیرکښې داخل کړې وې. (۱)

دَ حافظ صاحب په ابن العربی باندې رد: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن العربی دا استدلال بعید ګرځولو سره فرمائی چه غسلِ ازاله نجاست باندې مقصور نه دې یعنی دَ غسل دَپاره نجاست ضروری نه دې (اکثر وختونوکښې دَ نجاست دَازاله نه علاوه دَ نورو مقاصدو تنظیف، تنشیط او تبرید وغیره دَپاره هم غسل کولې شی). (۲)

دَ فرج رطوبت او دَمنی طهارت او نجاست: دَحنفیه نه دَ صاحبین رحمهما الله په نیزدَ فرج رطوبت نجس دې البته دَامام ابوحنیفه رحمه الله په نیز طاهر دې. (۳)اومنی دَ حنفیه په نیز په اتفاق سره نجس ده.

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن العربی مالکی قول بعید ګرځولو باندې نقد کولوسره فرمائیلی دی چه هغه دَ ابن العربی قول ته بعید ونیلی دې حالانکه دَ هغه دا وینا پخپله بعید ده ځکه چه منی او رطوبت فرج په نجاست باندې استدلال کونکو صرف دَحضرت میمونه رضی الله عنها په روایت باندې اکتفانه ده کړې، اول مونږ دا مسئله دَ استقصیٰ دلائل سره بیان کړې ده. (۴)

رطوبت فرج سره متعلق نور بحث هم دَ کتاب الغسل آخری باب: **غسل ما یصیب من رطوبة فرج المرأة** کښې راځی. خودَ منی اورطوبت فرج سره متعلق بحث **کتاب الوضوء باب غسل المنی وفرکه وغسل ما یصیب من المرأة** کښې تیر شوې دې.

تنبیه: دَ ابن العربی استدلال دَدې حدیث نه صحیح دې که نه؟ داخبره په واقع کښې دَ تامل قابل ده. ځکه چه دَ غسل دَپاره ناپاکی ضروری نه ده لیکن په عام توګه باندې په داسې مواقع کښې چه کوم غسل کیږی هغه هم دَ نجاست دَ وجې نه کیږی خودَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَمنی په ازاله باندې داسې اهتمام دَدې دَناپاکه کیدو طرف ته اشاره ده. بهر حال ابن العربی دَ منی په ناپاکوالی باندې استدلال کړې دې او امام بخاری رحمه الله په حدیث باب کښې "دلك" په نظافت باندې محمول کړې دې.

قوله: :ثم دلك بها الحائط: بیا حضورپاك خپل (ګس لاس) په دیوال پورې اومږلو. امام بخاری رحمه الله دَحضرت میمونه رضی الله عنها دا روایت په خپل صحیح کښې دَ الفاظو دَ اختلاف سره په نهه ځایونوکښې راوړلې دې. اودَ صحاح سته باقی ائمه حضراتو هم دَدې روایت تخریج کړې دې. دَحدیث باب نه علاوه امام بخاری وغیره صراحت کړې دې چه حضورپاك په خپل ښی لاس باندې په ګس لاس اوبه اوبهیولې او په ګس لاس باندې ئې خپل شرمګاه اووینځلو بعض روایتونو کښې دی چه بیا حضورپاك خپل ګس لاس په دیوال باندې اومږلو اوبعض روایتونوکښې په زمکه یا خاوره باندې دَ

---

(۱) شرح الترمذی لابن العربی: ۱/۱۵۶-۱۵۵.

(۲) فتح الباری: ۴۷۸/۲.

(۳) تعلیقات البذل: ۲۵۷/۲.

(۴) عمدة القاري: ۲۸۸/۳.

مرلو ذکر دي. دَ بخاري په يو روايت کښې دَ دوو يا دريو وارو مرلو ذکر دې خودَ امام مسلم رحمه الله او نسائي په روايت کښې «فدلکها دلکاً شديداً» الفاظ راغلي دی اودَ ابوداؤد اونسائي په روايت کښې په خاوره سره دَ مرلو نه پس په اوبو سره دَ وينځلو ذکر هم دې.(١) ابن رجب حنبلي رحمه الله فتح الباری کښې دَدې ټول طرق حديث تخريج کړې دې. (٢)

حضورپاک ﷺ په ديوال يا خاوره باندې لاس ولې اومږلو؟: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي «فمسحها بالتراب، يدل أنه كان فيها أذي، وإلا فلو لم يكن فيها أذي، لاكتفى بصب الماء وحده عليها، كما فعل غير مرة». (٣)

دَ نبی کريم ﷺ په خاوره پورې لاس راښکل او مرل په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَ «حضورپاك په لاس پورې څه نجاست لګيدلې وو ګنې حضورپاك به صرف په اوبو سره وينځلو باندې اکتفا کوله لکه چه څو واره ئې داسې کړی دی.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی چه په دې حديث سره دانه متعين کيږی چه حضورپاك عليه السلام دَ نجاست دَ ختمولودَپاره داسې کړی وی بلکه دَدې خبرې احتمال دې چه دا يوځل وينځل هم دَ تنظيف وی چه په عدم اکتفاء بمرة باندې دلالت کوی او په زمکه باندې لاس مرل دَ صفائی دَ مبالغه دَپاره وو لکه چه امام بخاری رحمه الله فرمائيلی دی. (٤)

دَ شيخ الحديث رحمه الله ابن بطال رحمه الله باندې نقد: حضرت شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله کلام نقل کولوسره په هغه باندې نقد کولوسره فرمائي: «وأنت خبير عما فيه» يعنی دَ ابن بطال کلام سره به دَ نبی کريم ﷺ فضلات مبارکه نجس کيدل لازم راشی چه دَ تحقيق خلاف دی. (٥)

دَ حضرت ګنګوهی رحمه الله تحقيق: حضرت ګنګوهی رحمه الله «دلك اليد بالحائط والأرض» باندې فرمائيلی چه لاس په خاوره باندې مرل او راښکلو سره وينځل په تنظيف کښې دَ مبالغه دَپاره وو. چه دَ ازاله عين نجاست نه پس که غوړوالې يا بوئی وغيره اثر پاتې شی نوهغه دې لرې کړې شی دې دَپاره چه په دغه لاس باندې دَ بدن نور اندامونه وينځل خاص کر مضمضه او استنشاق کښې کراهت او کرکه باقی پاتې نه شی. (٦)

دَعلامه سهارنپوری رحمه الله تحقيق: علامه سهارنپوری رحمه الله فرمائيلی چه زما په نيز دَحضورپاك دا فعل يعنې خاورې پورې لاس مرل اوپه اوبوباندې وينځل دَامت دَتعليم دَپاره وو چه يوامتی استنجاء اوکړی اودهغه لاس نجاست سره ککړشی يا دَ نجاست اثر په لاس باندې باقی پاتې شی نوهغه دې دغه شان دَاستنجاء نه پس په خاوره باندې مرلو سره لاس صفا کړی. په دې وجه دَ حضورپاك دَ فضلات باره کښې دَعلماؤ تحقيق دادې چه هغه طاهر اوپاك وو. نودا محال دی چه دَ حضورپاك په لاس مبارك

---

(١) قدمر تخريج هذه الطرق كلها في الباب السابق.
(٢) ١٥٦-١٥٧/١.
(٣) شرح ابن بطال: ٣٨٦/١.
(٤) فتح الباری: ٤٧٨/٢.
(٥) تعليقات البذل: ٢٦٣/٢.
(٦) الكوكب الدری: ١٤٠/١-١٣٩.

باندې دَ استنجاء نه پس دَ خرابې هوا څه اثر وی. بیشکه رسول الله ﷺ خو په دې دنیاکښې او دَدې خانې نه پرده کولو نه پس هم طیب او صفا ستره دې.[۱]

دَ حضور پاک دَ فضلات دَ پاکوالي مسئله: فضلات بول وبراز او وینې باره کښې دَ حضرت انبیاء کرام علیهم السلام او رسول الله ﷺ بدنونه مقدسه او اجسام مطهره دَ نورو عامو انسانانو په بدنونو او جسمونو باندې قیاس کول صحیح نه دی. ځکه چه الله تعالی په خپل ټول مخلوقات کښې بې شمیره داسې عجائبات پیدا کړی دی په کوم باندې پوهیدل چه زمونږ دپاره ډیر ګران دی. دَ الله تعالی قدرت کامله ته اوګورئی چه هغه دَ مچې فضلات دَ شاتو په شان قیمتی نعمت کښې بدلوی اودَ یوچینجی دَ لعاب نه ریښم تخلیق کوی اودَ غریز چیلی (هوسئی) وینه دَهغې په نوم کښې جمع کولوسره دَهغې نه ښکلې خوشبوئی پیداکوی. بالکل هم دغه شان دغه قدیر ذات انبیاء کرام علیهم السلام خاص کر دَرسول الله ﷺ بدن مبارک ته داخصوصیت ورکړې دې چه غذا وغیره دَهغوی په طیب بدنونوکښې ورګډیدو نه پس نجس نه کیږی بلکه دَ هغې نه چه کوم فضلات بول وبراز او وینه وغیره جوړیږی هغه هم پاک اوطاهر وی. دا دَ رسول الله ﷺ دَ امتیازی خصوصیاتو نه دی. علامه سیوطی رحمه الله الخصائص الکبری کښې دغه ټول امتیازی خصوصیات راجمع کړی دی او په هغې کښې ئې باقاعده یو عنوان "باب اختصاصه صلی الله علیه وسلم بطهارة دمه وبوله وغائطه" قائم کولوسره غطریف، طبرانی، ابونعیم، ابن حبان، دارقطنی، بزار، ابویعلی، ابن ابی خیثمه، بیهقی، حاکم اوامام بخاری رحمهم الله په حواله سره مختلف روایات نقل کړی دی کوم چه حضورپاک وینه او بول وبراز وغیره په طهارت باندې دلالت کوی.[۲]

دَ فضلات نبوی پاکوالي اومذاهب اربعه: علامه بنوری رحمه الله معارف السنن کښې لیکلی دی چه دَمذاهب اربعه علماؤ دَ فضلات انبیاء کرام علیهم السلام دَ پاکیدو تصریح کړې ده.[۳]

امام نووی رحمه الله المجموع شرح المهذب کښې په دې حواله سره دَ شوافع دوه قوله نقل کړی دی او فرمائی چه قاضی حسین رحمه الله ټول فضلات طاهر کیدل اصح ګرځولی دی.[۴]

علامه شامی رحمه الله لیکلی دی چه بعض ائمه شافعیه دَ حضورپاک بول او باقی ټولو فضلاتو دَ طهارت قول صحیح ګرځولی دې او امام ابوحنیفه رحمه الله هم دَدې قائل دې.[۵] ملاعلی قاری رحمه الله جمع الوسائل في شرح الشمائل باب ماجاء في تعطر رسول الله صلی الله علیه وسلم کښې دَټولو فضلاتو دَ طهارت قول نقل دې اودائی دَ حضورپاک دَ خصوصیاتو نه شمیر کړی دی.[۶]

---

[۱] بذل المجهود: ۳۱۱/۱.
[۲] الخصائص الکبری: ۲۵۳/۲-۲۵۲.
[۳] معارف السنن: ۹۸/۱.
[۴] المجموع: ۲۳٤/۱.
[۵] ردالمختار: ۲۳۳/۱.
[۶] جمع الوسائل: ۳۰۲/۲.

علامه عینی رحمه الله عمدة القاري کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان کښې د بعض شوافع د فضلات نبی کریم ﷺ د نجس کولو په قول باندې راګیرونه کولوسره فرمائي چه داد حضورپاك خصوصیت دې دا مسئله په عامو خلقو باندې قیاس کول د عقل نه لرې خبره ده.(۱)

د فضلات په پاکوالی باندې تکاثر ادله: حافظ ابن حجر رحمه الله فتح الباري کښې «کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان» لاندې فرمائي: «وقد تكاثرت الأدلة على طهارة فضلاته وعد الأئمة ذلك في خصائصه فلا يلتفت إلى ما وقع في كتب كثير من الشافعية مما يخالف ذلك، فقد استقر الأمر بين أئمتهم على القول بالطهارة» . (۲)

یعنی د حضورپاك د فضلاتو د پاکیدو دلائل د کثرت د حد پورې رسیدلی دی اوائمه کرامو دا د حضورپاك په خصوصیاتوکښې شمیرکړې دی. لهذا د ډیرو شوافع په کتابونوکښې کوم چه د دې خلاف (د نجاست قول) موندلې شی هغه قابل د التفات نه دې. تحقیق دادې چه دهغوی په ائمه کښې معامله د طهارت په قول باندې راغلې ولاړه ده. د حضورپاك د فضلات په پاکوالی باندې دلائل اوتفصیلی بحث کتاب الوضوء باب الماء الذي يغسل به شعر الإنسان لاندې اوګورئ.

قوله: ثم غسلها ثم توضأ وضوءه للصلاة: یعنی حضورپاك ګس لاس په دیوال باندې اومږلو بیانی دا اووینځلو بیانی د مونځ والا اودس په شان اودس اوکړو.

د حنابله په نیزمس فرج په غسل جنابت کښې غیرمؤثردې: امام احمد رحمه الله فرمائیلی چه د استنجاء نه پس به درې ځل د لاسونو وینځل کیږی لیکن دا دغسل جنابت نه علاوه د یویل غسل د اودس حکم دې ځکه چه په حدث اصغرسره کړې شوې اودس په مس فرج سره ماتیږي. په غسل جنابت کښې خو چه یوځل لاسونه درې ځل اووینځلې شی بیا شرمګاه اووینځی نو بیا د لاسونو دوباره د وینځلو ضرورت نشته دې. ځکه چه مس فرج په غسل جنابت کښې غیرمؤثردې یعنی ناقض وضوء نه دې. ځکه چه کله یو سړې د جنابت د غسل نیت اوکړو بسم الله ئې اووئیله او خپل دواړه لاسونه ئې درې ځل اووینځل نو یقیناً هغه د جنابت غسل شروع کړې دې. هم دغه وجه ده چه په غسل جنابت کښې د بدن وینځلوسره په دویم ځل شرمګاه وینځل ضروری نه دی بلکه د استنجاء کولو وخت کښې دې وینځلې وو نوهم هغه کافی دی. (۳)

جعفر بن محمد رحمه الله دامام احمد رحمه الله نه نقل کړی دی که چرې جنبی د اوده کیدو نه وړاندې اودس اوکړو بیاد خوب نه بیدارشو غسل ئې اوکړو دوباره ئې اودس اونه کړو نو د هغه غسل صحیح شو. ابن رجب رحمه الله فرمائي چه کیدې شی د امام احمد بن حنبل رحمه الله مراد دادې چه د اودس اندامونه یوځل وینځل کافی دی په غسل جنابت کښې به دا په دویم ځل نه شی وینځلې. یا دامام احمد رحمه الله دامراد کیدې شی چه غسل جنابت به بغیرد اودس نه هم صحیح شی (که چرې اول ئې استنجاء کړې وی نو) دې سره حدث اصغر او اکبر دواړه به زائل شی. (۴)

د جنابت په غسل کښې دحدث اصغر لاحق کیدو حکم: که چرې د جنابت په غسل کښې چاته حدث اصغر اولګی نوداابن سیرین رحمه الله او امام احمد رحمه الله په نیز په دویم ځل به اودس کوی اود نوی سر نه به

(۱) عمدة القاري: ۳/۵۲.

(۲) فتح الباري: ۲/۳۶۲-۳۶۱.

(۳) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۸.

(۴) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۹-۱۵۸.

غسل كوى دي دپاره چه دغسل سنت دَ كمال په درجه سره اداشي. دَ امام حسن رحمه الله او سفيان ثورى رحمه الله په نيز به دَدغه غسل تكميل كولې شي. البته كه دَ مونځ وغيره حاجت وى نو دوباره به اودس كولې شي.

ابن منذر رحمه الله عطاء رحمه الله او عمرو بن دينار رحمه الله هم دَدې په شان نقل كړى دى. (۱)

دَ امام شافعي رحمه الله قول: امام شافعى رحمه الله «كتاب الأم: كتاب الطهارة باب من لمس المضمضة والاستنشاق في غسل الجنابة» كښې فرمائى كه چرې جنبى اودس اوكړو بيائى غسل دَ جنابت شروع كړواو په دې دوران كښې هغه ته حدث لاحق شو نوهغه به دا غسل هم په دې حالت كښې پوره كوى البته روستو به دَ مانځه دپاره اودس كوى. (۲)

دَعلامه شامي رحمه الله رائې: علامه شامى رحمه الله اوفرمائيل چه دَغسل دوران كښې حدث لاحق شي نودَ اودس راګرځول بهتردى ليكن ضرورى نه دى. (۳)

دَمالكيه رائې: دَ مالكيه په نيزچه دوران غسل حدث لاحق شو يا غسل كونكى خپل شرمګاه ته لاس اولګولو نو دوباره دَنوى سر نه دَغسل كولوضرورت نشته بلكه هم دَدغه غسل پوره والې به كوى خكه چه دَمعتمدقول مطابق دَهراندام پليتى دَهغې وينځلوسره ختميږى. دَهراندام دَ پليتنې ختمولو دَپاره كمال طهارت ضرورى نه دې. كه چرې دَ دغه غسل نه پس دَ مونځ اراده وى نوبيا دَ اودس اندامونه دَ اودس په نيت سره به يويوځل دوباره وينځل به ضرورى وى. (۴)

دَ غسل جنابت دوران كښې حدث لاحق كيدو باندې دَغسل دوباره كولوحكم: ابن رجب الحنبلى رحمه الله فرمائى په دې مسئله كښې اختلاف مناسب نه دې خكه چه دَغسل دوران كښې حدث لاحق كيدو سره دَ غسل دوباره كولوچه چاهم حكم وركړې دې هغه استحباباً دې دې دپاره چه اودس دَغسل نه وړاندې واقع شى لكه چه امام احمدبن حنبل رحمه الله دَهغه حائضه باره كښې فرمائيلى دى كومې چه صرف په اوبوسره غسل اوكړو بيائى سدر اوموندلو نو هغې له پكاردى چه په اوبواوسدر سره دَ دغه غسل اعاده اوكړى دې دپاره چه هغه على وجه الكمال دَ غسل والاشى. (۵)

خروج من الخلاف مستحب دې: علامه ابن نجيم رحمه الله دَ حديث ميمونه رضي الله عنها لاندې ليكلى دى چه شرمګاه (كه روستو وى اوكه مخكښې وى)دَ غسل نه اول وينځل مستحب دى. لكه څنګه چه اودس په باقى غسل باندې مقدم كول مستحب دى كه هغه ته حديث لاحق وى اوكه نه وى خكه چه دَ شرمګاه وينځل مقدم كول دَهغه دَ نجاست والا كيدو كښې منحصرنه دى بلكه كله دَنجاست دَ وجې نه اوكله دَدې دپاره هم اول وينځل مستحب دى چه كه چرې اثناء غسل اووينځلې شي نو مس فرج سره دَ اودس دَ نقض دَ قائلينو په نيزبه طهارت منتقض شي. لكه چه قاضى عياض رحمه الله دَدې طرف ته اشاره فرمائيلې. او زمونږ په نيز خروج من الخلاف مستحب دې. لهذا دَ ائمه دَ دې اختلاف نه دَ بچ كيدو

---

۱) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۹-۱۵۸.
۲) كتاب الأم موسوعة الإمام الشافعي: ۱/۱۶۷.
۳) ردالمختار: ۱/۱۱۷.
۴) حاشية الدسوقي على الشرح الكبير: ۱/۲۳۰.
۵) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱/۱۵۹.

دپاره به د شرمګاه وينځل مقدم کول مستحب وی.[1] د خپو وينځلو روستو کول او وراندې کول وغيره متعلق باقی مباحث وراندې تير شوی دی.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت اومطابقت«ثم دلك بها الحائط» الفاظونه ثابتيږی چه په ترجمه کښې لاس په خاوره باندې مږلو تذکره ده دې دپاره چه ښه صفاشی او په حديث کښې د حضرت ميمونه ﷺ خودل چه حضورپاک شرمګاه وينځلونه پس خپل لاس په ديوال باندې اومږلو (په هغه زمانه کښې ديوال د خاورې کيدل ښکاره دی).[2]

دحديث باب نه مستنبط شوی امور: دحديث باب نه علماء کرامو دا لاندينی امور مستنبط کړی دی.

① د استنجاء نه پس په ديوال يا خاوره (اشنان يا صابون) سره لاس راخکل او مږل او بيا په اوبوسره وينځل مستحب دی.[3]

② که چرې اوبه په څه لوټه وغيره يا يولوښی کښې وی نو د شرمګاه وينځل د لاسونو په وينځلو باندې مقدم کول اولی دی. دې دپاره چه د اودس اندامونه وار په وار اووينځلې شی.[4]

③ د ضرورت په وخت دفرج (شرمګاه) تذکره کول جائز دی لکه چه د ضرورت په وخت د شرمګاه طرف ته کتل جائزدی. په وخت د ضرورت د فرج تذکره د فحش وينا کولونه مستثنٰی دی.[5]

دحديث نه مستنبط نور احکام او امور وراندې تير شوی دی.[6]

۹-باب: هَلْ يُدْخِلُ الْجُنُبُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَى يَدِهِ قَذَرٌ غَيْرُ الْجَنَابَةِ

ايا جنبی سړی خپل لاس دوينځلونه وړاندې په لوښی کښې داخلولې شی، کوم وخت چه دهغه په لاس باندې د جنابت نه علاوه نوره څه ګندګی نه وی لګيدلې؟

دترجمة الباب مقصد: په دې ترجمه کښې امام بخاری رحمه الله د جنابت او قذر الفاظ راوړلی دی. د قذر معنی د نجاست او ناپاکی اودا نجاست حسی او حقيقی دې. خو په جنابت کښې چه کوم نجاست دې هغه حکمی او معنوی دې. ددې تمهيدنه پس دا اوګنړئ چه دامام بخاری رحمه الله غرض اومقصد د ترجمې نه څه دې؟ په دې کښې مختلف اقوال دی چنانچه ابن بطال رحمه الله د مهلب رحمه الله نه نقل کړی دی چه دامام بخاری رحمه الله مقصد دترجمه نه دا خودل دی که د جنبی لاس نظيف وی نو دهغه دپاره جائز دی چه خپل لاس د وينځلونه وړاندې د اوبو په لوښی کښې وهلې شی. (په دې سره به هغه اوبه ناپاکه

[1] البحرالرائق: ۱/۹۴-۹۳.

[2] عمدة القاری:۳/۳۰۷.

[3] فتح الباری:۲/۴۷۸عمدة القاری:۳/۲۸۸شرح النووی: ۳/۲۲۱.

[4] فتح الباری: ۲/۴۷۹.

[5] شرح ابن العربی علی الترمذی: ۱/۱۵۵.

[6] عمدة القاری: ۳/۳۰۷.

كيږي نه، ځکه چه د جنبي كيدوسره دهغه اندامونه ناپاکه كيږي نه ،اودا ځکه چه جنابت نجاست حكمي اومعنوي دي حسي اوحقيقي نه دي، حضورپاك ﷺ فرمائيلي «المؤمن لاينجس» [1] يعني مؤمن ناپاك نه وي[2] دابن رجب حنبلي هم دغه رائې ده.[3]

علامه ابن ملقن رحمه الله علامه كرماني رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله هم دغه پورته ذكرشوې توجيه ذكركړې ده.[4]

دعلامه عيني رحمه الله په نيز دامام بخاري رحمه الله غرض ددې مسئله حكم بيانول دي.[5] دعلامه قسطلاني رحمه الله په نيز دامام بخاري رحمه الله مقصد ددې مسئلې جواز بيانول دي. [6] په متاخرينوكښې د مولانا ادريس كاندهلوي رحمه الله هم دغه رائې ده.[7]

دحضرت شاه ولي الله رحمه الله او حضرت گنگوهي رحمه الله رائې: حضرت شاه ولي الله رحمه الله فرمائي چه دامام بخاري رحمه الله غرض ددې باب نه د جنبي په لاس باندې چه د جنابت نه علاوه نور نجاست نه وي لگيدلې نويغيرد وينځلو په لوښي كښې د لاس وهلو جواز بيانول دي، سره ددې چه سنت دادي چه دوينځلونه پس دې په لوښي كښې لاس وهي. [8] حضرت گنگوهي رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله مقصد جواز بيانول دي سره ددې چه اولى هم دادې چه اول دې اووينځي.[9]

دعلامه كشميري رحمه الله توجيه: علامه انور شاه كشميري رحمه الله فرمائي امام بخاري په دې ترجمة الباب كښې دمنى د نجس كيدو صراحت كړې دې اودائې په قذر (نجاست) كښې شميركړې ده اوداخبره ئې اختياركړې ده چه ماء مستعمل طاهر يعني پاكې وي هم ددې طرف ته جمهور ائمه تلې دي البته امام مالك رحمه الله فرمائيلي چه ماء مستعمل طاهر كيدوسره مطهر هم وي.[10]

د شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله رائې: دحضرت شيخ الحديث رحمه الله نه ددې ترجمة الباب درې توجيهات نقل دي:

---

[1] الحديث أخرجه البخاري في كتاب الغسل باب عرق الجنب وأن المسلم لاينجس، رقم: ٢٨٣وباب الجنب يخرج ويمشي في السوق رقم: ٢٥٨ ومسلم في صحيحه كتاب الحيض باب الدليل على أن المسلم لاينجس رقم: ٣٧١وأبوداؤد في سننه كتاب الطهارة باب في الجنب يصافح رقم: ٢٣١ والترمذي في جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء في مصافحة الجنب رقم: ١٢١ والنسائي في سننه، كتاب الطهارة باب مماسة الجنب ومجالسته، رقم: ٢٦٩-٢٧٠ راجع جامع الأصول رقم: ٥٣٥٢.

[2] شرح ابن بطال: ٣٨٨/١.

[3] فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ١٥٩/١.

[4] التوضيح: ٥٧٢/٤ شرح الكرماني: ١٢٦/٣فتح الباري: ٤٩١/٢.

[5] عمدة القاري: ٣٠٨/٣.

[6] إرشادالساري: ٤٩٩/١.

[7] الأبواب والتراجم لمولانا إدريس الكاندهلوي ص: ٢٦٣.

[8] شرح تراجم أبواب البخاري ، ص١٨، الأبواب والتراجم ص:٦١الكنز المتواري: ٢٠٥/٣.

[9] الكنزالمتواري مع اللامع: ٢٠٤/٣الأبواب والتراجم ص:٦١.

[10] فيض الباري: ٤٦٠/١.

① رومبۍ توجيه: کومه چه شيخ الحديث رحمه الله اوجه گرځولې ده هغه دا ده: «أن غرض المصنف بيان جواز إدخال اليد ردًا على ما روي عن ابن عمر –رضي الله عنهما– أنه قال: من اغترف من ماء وهو جنب فما بقي فهو نجس و أخرجه ابن أبي شيبة»
امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې لاس د وينځلو نه بغير په لوښي کښې د وهلو جواز بيانولوسره مصنف ابن ابی شيبه کښې روايت کړې شوې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په اثر باندې ردکوی په کوم کښې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی چاچه د جنابت په حالت کښې د اوبو نه لپه ډك كړو نوپاتې پاتې اوبه ناپاکه دی.[1]
② دويمه توجيه: داده که د يو جنبی سړی په لاس باندې نجاست حقيقی (بول وبراز وغيره) لګيدلې وی او هغه په اوبو کښې لاس اووهی نودتولو په نيز هغه اوبه ناپاك كيږي اوكه چرې نجاست حقيقی نه وی لګيدلې اوصرف نجاست حکميه وی نوهغه اوبه به ناپاکه وی که نه؟ په دې کښې اختلاف دی. د ظاهريه په نيز ناپاکه کيږی اود جمهور په نيز نه ناپاکه کيږی. نو امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب کښې لفظ هل راوړلوسره د اختلاف طرف ته اشاره اوکړه. چونکه د امام بخاري رحمه الله ذکرکړې شوې روايات د عدم غسل يد باره کښې صريح نه دی په دې وجه د لفظ هل په ذريعه سره ئې په دې اختلاف باندې تنبيه اوکړه. په عام توګه شراح او مشائخ لفظ هل سره څه تعارض نه دې کړې.[2]
③ دريمه توجيه: داده چه د ترجمه نه د امام بخاري رحمه الله مقصد داخودل دی چه د لاس د داخلولو نه وړاندې د لاسونو وينځل ايجابی نه دی بلکه استحبابی دی.[3]
د ترجمة الباب د الفاظو وضاحت: باب: بابٌ تنوين سره مبتداء محذوف د هذا د پاره خبردې.[4]
هل: امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې لفظ هل کوم چه په تردد باندې دلالت کوی ولې ذکر کړې دې؟
د شيخ الحديث رحمه الله جواب: شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله فرمائيلی چه شراح او مشائخ لفظ هل باره کښې تعرض نه دې کړې. چونکه امام بخاري رحمه الله کوم آثار او روايات ذکر کړی دی هغه په عدم غسل يد باره کښې صريح نه دی بلکه محتمل دی نو په دې باندې تنبيه کولود پاره په ترجمه کښې لفظ هل ذکرکړو.[5]
د دې اعتراض درې جوابونه نور هم دی: ①رومبې جواب خودادې چه دا هل استفهاميه دې د تردد د پاره نه دې. د دې استفهام جواب په روايات الباب کښې معلوم شو چه او داخلولې شو ځکه چه په اکثرو رواياتوکښې د لاس وينځلو ذکر نشته دې. ② دويم جواب دادې چه امام بخاري رحمه الله په ترجمه کښې لفظ هل ځکه ذکرکړو چه په دې باب کښې څلور روايات راوړلی دی په هغې کښې صرف په دويم حديث کښې د غسل تصريح ده او د باقی نه په ظاهره باندې عدم غسل معلوميږی. نولکه چه په

---

[1]) الأبواب والتراجم ص:٦١الكنزالمتواري: ٢٠٤/٣.
[2]) الأبواب والتراجم ص:٦١ الكنزالمتواري: ٢٠٥/٣تقرير بخاري: ٨٤/٢سراج القاري: ٢٠١/٢–٢٠٠والأثر أخرجه أبي شيبة في مصنفه كتاب الطهارة باب في الرجل يدخل يده في الماء وهو جنب: ٥٠٥/١ رقم: ٧٩٧ولفظه: "من اغترف من ماء وهو جنب فما بقي منه نجس.
[3]) تقرير بخاريٌ: ٨٤/٢سراج القاري:٢٠١/٢.
[4]) إرشادالساري: ٤٩٩/١.
[5]) الكنزالمتواري: ٢٠٥/٣الأبواب والتراجم ص٦١

روایاتو کښې اختلاف اوشو په دې اختلاف باندې تنبیه کولو دپاره ئې لفظ هل ذکر کړو. ③ دریم جواب دادې چه لفظ هل نه امام بخاری رحمه الله دَدې مسئله باره کښې دَتفصیل طرف ته اشاره کړې ده چه که چرې لاس نظیف وی په هغې باندې څه ګندګی او نجاست نه وی یا دَ نجاست شك ئې وی نو بغیر وینځلو دې لاس په اوبو کښې نه وهی. لهذا حدیث ثانی به په نجاست یا شبه دَ نجاست باندې محمول کولې شی اوعدم تصریح غسل والا روایات به په نظافت ید یعنی دَ لاس په پاکوالی باندې محمول کولې شی. لیکن دا توجیه دَ تامل قابل ده ځکه چه امام بخاری رحمه الله پخپله په ترجمه کښې «إذا لم یکن علی یده قذر غیر الجنابة» قیدلګولې دې دکوم نه چه معلومیږی چه دَهغوی نظر په دې تفصیل باندې نه دې ګنی دا قید به ئې نه لګولو.

قوله: هل یدخل الجنب یده في الإناء: الإناء نه مراد هغه لوښې دې په کوم کښې چه دَغسل اوبه کیخودې وی. [1]

قوله: قبل أن یغسلها، أي: خارج الإناء: یعنی دَغسل کونکی اوبودَ لوښی نه بهروینځلو نه بغیر لاس په هغه لوښی کښې داخلول. [2]

قوله: إذا لم یکن علی یده قذر: قَذَرٌ په وزن دَ حَسَنٌ صیغه صفت مشبه دې دَ نظافت ضد خیرې ګندګی بول و براز او هرهغه څیز ته وائی کوم چه ناخوښه کړې شی او طبیعت چه دَ کوم نه کرکه خوری دَدې جمع أَقْذَارٌ راځی. [3]

په حدیث کښې دَ قَذَر نه څه مراد دې؟: اکثرشراح لیکلی دی چه دَ قَذَرٌ نه شيء مستکره من نجاسة وغیره مراددې. یعنی هرهغه څیز مراددې په کوم سره چه کرکه راشی اوکوم چه ناخوښه کړې شی که هغه پلیتی «بول وبراز اومنی وغیره» دَ قبیل نه وی یا دَغیر نجاست «خیری وغیره» دَ قبیل نه وی. [4] دلته دَدې نه مراد نجاست حقیقی او حسی یعنی بول وبراز وغیره دی ځکه چه دَجنابت په مقابله کښې استعمال شوې دې کوم چه نجاست معنوی اوحکمی دې. [5]

قوله: غیر الجنابة: په حدیث کښې دَ جنابت نه څه مراددې؟ په دې باره کښې دَ شراح حدیث په آراء کښې اختلاف دې.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ جنابت نه مراد حکم دَ جنابت دې ځکه چه دَدې په اثر کښې اختلاف دې اوهغه دَامام بخاری په قول قذر کښې داخل دې. [6]

---

[1] فتح الباري: ۴۹۱/۲، عمدة القاري: ۳۰۸/۳، إرشاد الساري: ۴۹۹/۱.
[2] فتح الباري: ۴۹۱/۲، إرشاد الساري: ۴۹۹/۱.
[3] لسان العرب: ۳۷/۱۱، الصحاح ص: ۸۴۳، النهاية: ۴۲۷/۲، شرح الکرماني: ۱۲۴/۳.
[4] فتح الباري: ۴۹۱/۲، عمدة القاري: ۳۰۸/۳، إرشاد الساري: ۴۹۹/۱، تحفة الباري: ۲۲۵/۱.
[5] الکوثر الجاري: ۱۸/۱، ۴ تقریر بخاري: ۸۴/۲.
[6] فتح الباري: ۴۹۱/۲.

دَعلامه عینی رحمه الله رائې: علامه عینی رحمه الله لیکلي دي چه دَامام بخاری رحمه الله دَ صنیع نه معلومیږی چه جنابت نجس دي حالانکه داسې نه ده ځکه چه هم دَبخاری دَ روایت نه ثابت دي چه مؤمن نجس نه وی.[1]

په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقد: دَدې نه پس په دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په توجیه باندې نقد کولوسره علامه عینی رحمه الله فرمائی چه جنابت په اصل کښې په قذر کښې داخل نه دې ځکه چه جنابت امر معنوی (نجاست معنوی اوحکمی) دې په حقیقت کښې دا په قذر سره نه شی تعبیرکولې (ځکه چه قذر خودَ نجاست حسی او حقیقی دَپاره استعمالولې شی) حافظ صاحب خودَ جنابت وضاحت "حکمًا" سره کړې دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی که چرې دَهغه مراد حکم دَ جنابت نه اغتسال دې نودَدې دَ زیر بحث مسئلې سره هیڅ تعلق نشته دې. که چرې دَدې نه نجاست مراد دې نوموږ خودلې دی چه مؤمن نجس نه وی اوکه دَدې نه مراد منی ده نوهغه خوددوی دَ گمان مطابق طاهر ده هغه په قذر کښې څنګه داخلیږی؟[2]

تعلیق: وَأَدْخَلَ ابْنُ عُمَرَ وَالْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ يَدَهُ فِي الطَّهُورِ وَلَمْ يَغْسِلْهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ. وَلَمْ يَرَ ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ بَأْسًا عَمَّا يَنْتَضِحُ مِنْ غُسْلِ الْجَنَابَةِ.

ترجمه: اوعبدالله بن عمر او براء بن عازب رضی الله عنهم دَلاس وینځلو نه بغیر (دَغسل) په اوبوکښې لاس اووهلو اوبیائی اودس اوکړو.

تراجم رجال تعلیق: ابن عمر رضی الله عنه: دادَ خلیفه ثانی حضرت امیرالمؤمنین عمرین خطاب رضی الله عنه جلیل القدر خوئی اودَ ام المؤمنین حضرت حفصه رضی الله عنها سکه رور عبدالله رضی الله عنه دې. دَهغوی دَ مور نوم زینب بن مظعون رضی الله عنها ده. دَهغوی رضی الله عنه حالات کتاب الایمان باب الایمان وقول النبی صلی الله علیه وسلم: (بنی الاسلام علی خمس) لاندې لیکلې شوی دی.[3]

البراء بن عازب رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرات براء بن عازب بن الحارث بن عدی انصاری حارثی اوسی رضی الله عنه دې. ابوعماره، ابوعمرو یا ابوالطفیل دَدوی کنیت دې. دَدوی احوال کتاب الایمان باب: الصلاة من الایمان لاندې بیان شوی دی.[4]

تخریج تعلیق: دَ اثر ابن عمر لتخریج: امام بخاری رحمه الله دَ حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه مذکوره اثر دَترجمة الباب دَپاره په توګه دَتعلیق ذکرکړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله[5] علامه عینی رحمه الله[1] او علامه

---

[1] الحدیث أخرجه البخاری فی کتاب الغسل باب عرق الجنب وأن المسلم لاینجس. رقم: ۲۸۳ وباب الجنب یخرج ویمشی فی السوق رقم: ۲۵۸ ومسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب الدلیل علی أن المسلم لاینجس رقم: ۳۷۱ وأبوداؤد فی سننه کتاب الطهارة باب فی الجنب یصافح رقم: ۲۳۱ والترمذی فی جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء فی مصافحة الجنب رقم: ۱۲۱ والنسائی فی سننه، کتاب الطهارة باب مماسة الجنب ومجالسته، رقم: ۲۶۹-۲۷۰ راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۵۲.

[2] عمدة القاری: ۳/۳۰۸.

[3] کشف الباری: ۱/۶۳۸-۶۳۷.

[4] کشف الباری: ۲/۳۴۶-۳۴۵.

[5] تغلیق التعلیق: ۲/۱۴۵ فتح الباری: ۲/۴۹۱.

قسطلانی رحمه الله [۲] فرمائیلی دی چه امام سعید بن منصور په خپل سنن کښې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د اثر د معنې په شان اثر موصولاً نقل کړې دې. [۳]

د دې په شان د معنی اثر ابن ابی شیبه رحمه الله هم په مصنف کښې موصولاً ذکر کړې دې. [۴]

د اثر براء بن عازب رضی الله عنه تخریج: امام بخاری رحمه الله د براء بن عازب رضی الله عنه اثر د ترجمة الباب د پاره په توګه د تعلیق نقل کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله فرمائیلی چه د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه اثر ابن ابی شیبه په مصنف کښې موصولاً نقل کړې دې. [۵]

غرض تعلیق: د امام بخاری رحمه الله غرض د دې تعلیق یعنی حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب رضی الله عنهم د اثر نه ترجمه مؤید کول دی. علامه عینی رحمه الله فرمائیلی په دې اثر اوترجمه کښې علی وجه الکمال مطابقت نه شی موندلې په داسې توګه چه ترجمه مقید ده چه په لاس باندې قذر نه وی ولې اثر مطلق دې په دې کښې دا قید ذکر نه دې. [۶]

د امام بخاری رحمه الله دقت نظر: د تراجم باره کښې د امام بخاری رحمه الله دقت نظر مشهور اومعروف دې. د ترجمه په منعقد کولو کښې د هغوی یومخصوص انداز دې. چنانچه کله ترجمه مقید راوړی او روایت مطلق وی اومقصد هغه طرف ته اشاره کول وی چه په روایت کښې د ترجمه قید ملحوظ دې د دې اطلاق مراد نه دې لکه څنګه چه شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله د امام بخاری رحمه الله دا عادت مقدمه لامع او الأبواب والتراجیم کښې بیان کړې دې. د کوم وضاحت چه کشف الباري مقدمة الکتاب کښې راغلی دې. غرض دا چه زیر بحث ترجمه هم د دغه قبیل نه ده مقصد دې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه په ترجمه کښې موجود «إذا لم یکن علی یده قذر» قید په اثر کښې ملحوظ دې.

شرح اثر: وأدخل ابن عمر والبراء بن عازب: علامه عینی رحمه الله لیکلی دی وأدخل کښې واؤ استفتاحیه یعنی ابتدائیه دې په کوم سره چه د کلام شروع کیږی. [۷]

---

[۱] عمدة القاري: ۳/۳۰۸.

[۲] إرشادالساري: ۱/۴۹۹.

[۳] قال الحافظ فی تغلیق التعلیق (۲/۱۵۴) "أما أثرابن عمر، فقال سعید بن منصور، حدثنا سفیان، ثنا إبراهیم بن میسرة، سمع طاوساً، یقول: رأیت ابن عمرو ابن عباس، إذا خرجا من الغائط، یلتقیان بتور فیه ماء، فیغسلان وجوههما، وأیدیهما".

[۴] الأثر أخرجه ابن أبی شیبة فی مصنفه، کتاب الطهارة باب فی الرجل یکون فی أرض الفلاة فیحدث: ۲/۴۳رقم: ۱۱۳۱ولفظه: "حدثنا ابن عیینة، عن إبراهیم بن میسرة، عن طاوس قال: کلاهما رأیت: ابن عمرو ابن عباس، إذا خرجا من الغائط تلقیا بتور، فیغسلان وجوههما وأیدیهما".

[۵] تغلیق التعلیق: ۲/۱۴۵فتح الباري: ۲/۴۹۱ عمدة القاري: ۳/۳۰۸ إرشادالساري: ۱/۴۹۹، الأثر وصله ابن أبی شیبة فی کتاب الطهارة باب فی الرجل یخرج من المخرج فیدخل یده فی الإناء: ۲/۲۹رقم الحدیث: ۱۰۶۵ولفظه: "حدثنا ابن نمیر، عن الأعمش، عن إسماعیل بن رجاء، عن أبیه عن البراء:أنه أدخل یده فی المطهرة قبل أن یغسلها"، وقال الأعمش: "هذا حرف أستحسنه". انتهی.

[۶] عمدة القاري: ۳/۳۰۸.

[۷] عمدة القاري: ۳/۳۰۸.

يدها: دَيده ضمير ابن عمر او براء بن عازب رضي الله عنهما دواړو طرف ته دې. په دې تاويل «أدخل كل واحد منهما يده» يعني دې دواړو حضراتوخپل لاس په اوبوكښې اووهلو. دَ ابوالوقت په روايت كښې "يديهما" الفاظ راغلى دى په دې كښې دَ تاويل حاجت نشته دې.(۱) علامه كرمانى رحمه الله اوعلامه برماوى رحمه الله فرمائى چه بعض نسخوكښې "يديهما"، "لم يغسلهما" او "توضأ" دريواړه تثنيه نقل دى.(۲)

الطهور: لفظ طهور په دوه شان سره لوستلې كيږى دَ طاء په ضمه اوفتحه دواړه شان سره لوستل صحيح دى الطُهور (په ضمه دَطاء) تطهريعنى پاكوالى په معنى كښې راځى اوالطَهور (په فتح دطاء) فَعُول په وزن باندې دمبالغه صيغه ده هرهغه صفا اوبوته وائى په كوم سره چه طهارت حاصل كړې شى.(۳)

حديث كښې الطَهور په فتح دَ طاء دې: علامه كرمانى رحمه الله اوشيخ الاسلام علامه زكريا انصارى رحمه الله وغيره فرمائى چه دلته الطَهور دَمشهور لغت مطابق دَ طاء فتحه سره دې. هغه اوبوته وائى په كوم سره چه تطهر يعنى پاكى حاصله كړې شي.(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلى چه مراد دَغسل دپاره تيارې كړې شوې اوبه دى.(۵) خوعلامه عينى رحمه الله فرمائيلى دى مراد هغه اوبه دى په كوم سره چه په اودس اوغسل كښې پاكى حاصله كړې شى.(۶)

قوله: ولم يغسلها ثم توضأ: يعنى دې دواړو حضراتو بغيردَ لاسونو وينځلو نه په اوبوكښې لاسونه اووهل بيائى اودس اوكړو.(۷) نولكه چه امام بخارى رحمه الله ضمنًا اودس او دَ حدث اصغرمسئله بيان كړې ده.

دَ ابن عمر نه دَروايت كړې شوى اثاروپه خپل مينځ كښې تعارض: دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما يواثرخو هغه دې كوم چه امام بخارى رحمه الله په توګه دَتعليق راوړلې دې چه ابن عمر رضي الله عنهما لاسونه بغيردَ وينځلو په اوبوكښې وهلى دى خوهم دَهغوى نه يواثر په ابن ابى شيبه كښې دَ محمدبن فضيل عن أبي سنان ضرار عن محارب په طريق باندې نقل كړې دې په كوم كښې چه حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائيلى دى «من اغترف من ماء وهو جنب، فما بقى منه نجس»(۸) يعنى چاچه دَجنابت په حالت كښې دَ څه اوبو نه يولپه ډك كړو نودَهغې باقى پاتې اوبه به نجس (ناپاك) وى.

هم دغه شان امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل مصنف كښې دَ نافع نه په واسطه ابن جريج دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دَغسل جنابت باره كښې نقل كړى دى چه هغوى به اول په خپلو دواړو لاسونو باندې اوبه

---

(۱) شرح الكرمانى:۱۲٤/۳فتح البارى: ٤۹۱/۲عمدة القارى: ۳۰۸/۳.
(۲) شرح الكرمانى: ۱۲٤/۳إرشادالسارى: ٤۹۹/۱.
(۳) لسان العرب: ۲۱۰/۸النهاية: ۱۳۰/۲الصحاح ص: ٦٥۰مجمع بحار الأنوار: ٤۷۳/۳.
(٤) شرح الكرمانى: ۱۲٤/۳تحفة البارى: ۲۲٥/۱إرشادالسارى: ٤۹۹/۱.
(٥) فتح البارى: ٤۹۱/۲.
(٦) عمدة القارى: ۳۰۸/۳.
(۷) إرشادالسارى: ٤۹۹/۱.
(۸) مصنف ابن أبى شيبه كتاب الطهارة باب فى الرجل يدخل يده فى الماء وهو جُنب: ۱۰٥/۱رقم: ۸۹۷

اړولې او وينځل به ئې بيا به ئې په خپل ښى لاس باندې لېه ډك كولوسره په خپل شرمگاه باندې اړولې بيابه ئې په خپل گس لاس باندې دا وينځلو...(۱).

دَدې آثارو په خپل مينځ كښې تعارض دې. دَامام بخارى رحمه الله والا په اثركښې دى چه ابن عمر رضي الله عنه لاس وينځلونه بغير په اوبوكښې لاس اووهلو خودَ مصنف عبدالرزاق دَ روايت نه معلومه شوه چه دَ لاس وينځلونه پس ئې په اوبو كښې وهلې وو اودَ مصنف ابن ابى شيبه په روايت كښې هغه دَ جنبى دَ لاس وهلو نه باقى پاتې اوبه دَ نجس كيدو صراحت كړې دې.

په اثارو كښې تطبيق: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله په دې خپل مينځ كښې متعارض آثاروكښې تطبيق كولوسره فرمائى:

«ولاتعارض بينهما عندي، لأن أثر ابن أبى شيبة نص فى الجنابة، وأثر البخاري ظاهر فى الحدث الأصغر» (۲)

يعنى زما په نيز په دې آثاروكښې هيڅ تعارض نشته ځكه چه دَ ابن ابى شيبه روايت كړې شوې اثر دَ جنابت باره كښې صريح دې خودَ امام بخارى رحمه الله نقل كړې شوې اثر دَ حدث اصغر باره كښې ظاهر دې.

ابن رجب الحنبلى رحمه الله دَ امام بخارى رحمه الله دَ اثر باره كښې «هذا فى الوضوء» وئيلو سره دې طرف ته اشاره كړې ده چه دا اثر دَ حدث اصغر سره متعلق دې اودَ ابن ابى شيبه والااثر دَ جنابت سره متعلق دې.(۳)

رفع دَ تعارض: كه چرې دَ اثر باب تعلق هم دَ حدث اكبرسره اومنلې شى او «ثم توضأ» نه مراد «ثم توضأ قبل الغسل» واخستلې شى لكه چه دَ مصنف عبدالرزاق دَ روايت نه معلومه شوه چه حضرت ابن عمر رضي الله عنه جنابت په غسل كښې دَ لاس وينځلونه پس به بيا په اوبوكښې وهلو نو په دې صورت كښې به بيا دَ رفع تعارض ضرورت پيښيږى.

دَ علامه ابن بطال، ابن ملقن او عينى توجيه: چنانچه ابن بطال رحمه الله ابن ملقن رحمه الله او علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَابن ابى شيبه نقل كړې شوې اثر «فما بقى منه نجس» به په هغه صورت باندې محمول وى چه كله په اوبوكښې دَ لاس داخلونكى په لاس باندې څه نجاست (منى بول وبراز) وغيره لگيدلې وى. (۴)

دَ حافظ صاحب توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَابن عمر رضي الله عنهما روايت شوې دا مختلف آثار په دوو مختلف حالتونوباندې محمول كوى اوداسې به وائى چه كوم وخت لاس نظيف وو اودَهغوى يقين وو چه په هغې باندې څه نجاست نه دې لگيدلې نوهغه ئې بغيردَ وينځلونه په اوبوكښې داخل كړو اوكله چه دا گمان او يقين وى چه په لاس باندې څه نجاست لگيدلې وى نوهغه ئې اووينځلو او په

(۱) كتاب الطهارة باب اغتسال الجنب: ۲۵۹/۱-۲۵۸رقم: ۹۹ولفظه "عبدالرزاق عن ابن جريج قال: أخبرني نافع عن اغتسال عبدالله بن عمر من الجنابة قال: كان يفرغ على يديه فيغسلهما، ثم يغرف بيده اليمنى فيصبعلى فرجه فيغسله بيده الشمال..... الخ"

(۲) الكنز المتوارى: ۲۰۶/۳-۲۰۵الأبواب والتراجم ص: ۶۱

(۳) فتح البارى لابن رجب الحنبلى: ۱۵۹/۱.

(۴) شرح ابن بطال: ۳۸۸/۱التوضيح: ۵۷۳/٤ عمدة القارى: ۳۰۸/۳.

اوبوکښې ورداخل کړو او بغیرد وینځلود لاس اچونکی باره کښې اوفرمائیل چه د هغه باقی پاتې اوبه ناپاك دی.[1]

فائده: که چرې د ابن عمر رضی الله عنهم دغه مقصد اومطلب وو کوم چه شراح حدیث بیان کړې دې نودې نه دا نتیجه راوځی چه حضرت ابن عمر رضی الله عنه به منی نجس ګنړلو.

د حافظ صاحب دویمه توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله یوه بله توجیه هم ذکر کړې ده هغه دا چه په اوبوکښې د لاس داخلولو نه وړاندې د لاس وینځل په ندب باندې محمول دی (لکه چه د مصنف عبدالرزاق په روایت کښې دی) اوچرته چه وینځل پریخودی دی هغه د جواز په بیان باندې محمول دی (لکه چه د امام بخاری رحمه الله په ذکرکړې شوی اثرکښې دی).[2]

د علامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب رحمه الله په دې توجیه باندې نقد کولوسره فرمائی چه په دې توجیه سره په دغه مختلف آثاروکښې توفیق حاصل نه شوځکه چه که چرې په لاس باندې نجاست (منی، بول وبراز وغیره) لګیدلی وی نوبیا د بیان جواز د پاره د ترك غسل څه معنی؟ اوکه چرې لاس نظیف وی او په هغې باندې څه نجاست نه وی لګیدلې نوبیاهیڅ حرج نشته (یعنی وینځل اونه وینځل برابر وی).[3]

د ماء مستعمل د طهارت اونجاست بحث: د جمهور ائمه اربعه مختار اومفتٰی به مسلك د استعمال شوو اوبو باره کښې دادې چه هغه پاکې دی لیکن غیر مطهر دی. البته امام مالك رحمه الله د ماء مستعمل مطهرکیدو هم قائل دې.[4] د فقهاء حنفیه سره د دې چه مفتٰی به قول اود صحیح روایت مطابق د ماء مستعمل باره کښې هم هغه مسلك دې کوم چه د جمهورو دې.[5] لیکن د بعض فقهاء نه د دې نجاست قول هم نقل دې.[6]

خود نجاست والا روایت هم بې بنیاد اوبې دلیل نه دې د نورو دلائلونه علاوه یودلیل د حضرت ابن عمر رضی الله عنه هغه اثردې کوم چه ابن ابی شیبه په قوی سندسره روایت کړې دې اود هغې په حواله سره علامه عینی رحمه الله هم نقل کړی دی چه کوم سړې په حالت د جنابت کښې د اوبونه لپه ډکوی نوباقی اوبه به پلیتیږی.[7]

د نجاست والا قول د حنفیه تفردنه دې: د احنافو د فقهاؤ نه کوم ائمه حضراتو چه نجاست ماء مستعمل قول اختیارکړې دې هغه په دې کښې تفردنه دې. حضرت علامه انور شاه کشمیری رحمه الله

---

[1] فتح الباری: ۴۹۱/۲.

[2] فتح الباری: ۴۹۱/۲.

[3] عمدة القاری: ۳۰۸/۳.

[4] المجموع شرح المهذب: ۱۵۱/۱الشرح الکبیر للقزوینی: ۱۱/۱-۱۰حاشیة الدسوقی: ۷۱/۱-۷۰بدایة المجتهد: ۴۵۹/۱ المنتقٰی: ۳۱۳/۱-۳۱۲المغنی لابن قدامة: ۲۹/۱-۲۸.

[5] ردالمحتار: ۱۴۸/۱-۱۴۷البحرالرائق: ۱۷/۱-۱۶۹فتح القدیر مع الهدایة: ۷۸/۱-۷۴ انظرلتفصیل المذاهب: الموسوعة الفقهیة، تحت مادة میاه: ۳۶۳/۳۹-۳۵۹.

[6] ردالمحتار: ۱۴۸/۱-۱۴۷ البحرالرائق: ۱۷۴/۱-۱۶۹فتح القدیر مع الهدایة: ۷۸-۷۴.

[7] مرتخریج الأثر آنفاً، عمدة القاری: ۳۰۸/۳.

فرمائی چه فتاوی ابن تیمیه رحمه الله کښې د امام احمدبن حنبل رحمه الله نه روایت نقل دې چه د جنبی په اوبو کښې لاس وهلو سره هغه اوبه نجس یعنی پلیتیږی.(١).

د نجاست والا د قول بنیاد: دَدې نه پس حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دا دواړه مسئلې (د ابن عمر رضي الله عنهما اثر اود امام احمد رحمه الله قول) د ماء مستعمل په نجاست باندې دلالت کوی لکه چه دا دواړه د نجاست ماء مستعمل دپاره (د نورو دلائلو نه علاوه)، د یوبنیاد حیثیت لری. (٢)

د حضرت گنگوهی رحمه الله رائې: لامع الدراری کښې حضرت گنگوهی رحمه الله نه نقل دی چه د امام بخاری رحمه الله غرض دَدې آثار او احادیثونه دلته ماء مستعمل طهارت او طهوریت دواړه بیانول دی اودا غرض خکه ثابتیدې نه شی چه د جمهورو په نیز دَاوبو استعمال هغه وخت منلې شی کله چه هغې سره د څه قربت ادائیگی شوې وی. یا یوحدث زائل کړې شوی وی اود امام بخاری رحمه الله استدلال دلته په دې دواړو صورتونوکښې په عدم فرق باندې مبنی دې چه یواستعمال په غسل کښې د پلیتنی د لرې کولودپاره کیږی او یو استعمال بغیرد ازاله حدث هم وی. دغه شان امام بخاری رحمه الله په طاهر اوطهور کښې هم د فرق خیال نه دې ساتلې.(٣)

دعلامه کشمیری رحمه الله رائې: علامه کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دامام بخاری رحمه الله غرض په دې احادیثوسره یوخو په اوبوکښې د لاس وهلونه وړاندې لاس وینځل ثابت کول دی اوداهم ثابتوی چه په وخت د ضرورت د لاس وینځلونه بغیرهم اوبوکښې لاس وهل او لپه ډکولې شی سره دَدې چه شرعاً دَدې نه بچ کیدل مطلوب دی او دې نه د امام بخاری رحمه الله غرض دماء مستعمل طهارت ثابتول دی.(٤)

د امام بخاری رحمه الله اوجمهور په رائې کښې توافق: په دې توجیه سره د امام بخاری رحمه الله او جمهور ائمه رائې یوکیږی اود امام بخاری رحمه الله رائې د ائمه احنافو د رائې موافق کیږی. په دې وجه مذکوره توجیه زیاته مناسب او بهترده ځکه چه په دې توجیه سره د امام بخاری رحمه الله په نیز هم د جمهورو په شان به ماء مستعمل طاهر گڼرلې کیږی. والله اعلم بالصواب.

دتعلیق بخاری رحمه الله نه مستفاد حکم: امام بخاری رحمه الله دتعلیق په توگه د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما او براء بن عازب رضي الله عنهما چه کوم اثر ذکرکړې دې دهغې نه شراح حدیث دَدې حکم استنباط کړې دې چه کله د یوجنبی په لاس باندې د نجاست حقیقی نه څه لگیدلې نه وی نوهغه خپل لاس د وینځلونه بغیر په اوبوکښې وهلې شی دادهغه دپاره جائزدی.(٥)امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله د معمر عن جابر په طریق سره او امام ابن ابی شیبه رحمه الله د سفیان ثوری عن جابر په طریق سره دحضرت عامر شعبی رحمه الله نه روایت کړې دې: ((کان أصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم یدخلون أیدیهم فی الإناء(٦) وهم جنب والنساء وهن

---

(١) فیض الباری: ١/٤٦٠الأبواب والتراجم ص: ٦١ وقد روی مثله ابن رجب الحنبلی فی فتح الباری: ١/١٦٠ وإن قال:"وهوقول شاذ

(٢) فیض الباری: ١/٤٦٠.

(٣) لامع الدراری مع الکنزالمتواری: ٣/٢٠٥.

(٤) فیض الباری: ١/٤٦٠.

(٥) عمدة القاری: ٣/٣٠٩إرشادالساری: ١/٤٩٩.

(٦) وفی مصنف عبدالرزاق لفظ "الماء" مکان "الإناء".

حيض، لايرون بذلك بأساً،)[1] يعني قبل أن يغسلوها» [2]حضرت عامر شعبي رحمه الله فرمائي چه دَ رسول الله ﷺ صحابه کرامو رضي الله عنهم به دَ جنابت په حالت کښې اوښځې (صحابيات) په حالت دَحيض کښې بغيردَ لاس وينځلونه په لوښي (اوبو) کښې لاس وهلو اوهغوی به په داسې کولوسره هيڅ حرج نه ګڼرلو. مصنف عبدالرزاق کښې دی چه په داسې کولوسره به هغه اوبه نه ناپاکه کيدې. حضرت عائشه بنت سعد رضي الله عنها فرمائي: «كان سعد يأمر جاريته فتناوله الطّهور من الجرّة، فتغمس يدها فيها، فيقال: إنها حائض! فيقول: إن حيضتها ليست في يدها»[3] يعني حضرت سعدبن ابی وقاص رضي الله عنه به خپلې وينځې ته حکم ورکولو نو هغې به په منګی کښې لاس ورکولوسره اوبه ورکولې، حضرت سعد رضي الله عنه ته اووئيلې شو چه هغه خوځائضه ده. هغوی اوفرمائيل دَ وينځې حيض دَهغې په لاس کښې نه دې. دَدې نه علاوه دَ سلف تابعينودَ يو جماعت نه دَدې جواز نقل دې. په کوموکښې چه ابن سيرين، عطاء، سالم، سعيدبن جبير او سعيد بن مسيب رحمهم الله وغيره شامل دی.[4]

چنانچه هشام دَ ابن سيرين رحمه الله باره کښې نقل کړی دی چه هغه به دَ بيت الخلاء نه راوتلو بيابه ئې دَخپل لاس وينځلونه وړاندې په لوښي کښې وهلو.[5]هم دغه خبره ابن سيرين رحمه الله دَ عبيده باره کښې نقل کړې ده.[6]

اعمش رحمه الله وائی چه ما ابراهيم (نخعي) اوليدلو چه هغوی متيازې اوکړې بيادَ لاس وينځلونه وړاندې په لوښي کښې داخل کړو.[7]حضرت شعبي رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی هغوی فرمائي: «فأدخلها في الماء وهو جنب قبل أن يغسلها، فلا بأس»[8]

که چرې سړې په حالت دَ جنابت کښې وی اوهغه دَ لاس وينځلونه اول په اوبوکښې اووهلو نو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې. سعيدبن مسيب رحمه الله فرمائي: «لابأس أن يغمس الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها» که جنبی دَ لاس وينځلونه وړاندې دا په اوبوکښې اووهلو نو په دې کښې هيڅ حرج نشته دې.

قوله: : ولم ير ابن عمر، وابن عباس بأساً بما ينتضح من غسل الجنابة:

يعني ابن عمر رضي الله عنهما او ابن عباس رضي الله عنهما هيڅ مضائقه اونه ګڼرله په هغه اوبوسره غسل کښې په کوم کښې چه دَ غسل جنابت څاڅکی پريوځي.

---

[1] وفيه: "لايُفسدذلک عليهم" "لايرون بذلک بأساً".

[2] مصنف عبدالرزاق كتاب الطهارة باب الماء يمسه الجنب أو يدخله: ۹۲/۱-۹۱رقم: ۳۱۰مصنف ابن أبي شيبة، كتاب الطهارة باب في الرجل يدخل يده في الماء وهو جنب: ۵۰۶/۱رقم: ۹۰۱.

[3] مصنف ابن أبي شيبة، كتاب الطهارة [باب] في الرجل يُدخل يده في الماء وهو جُنبٌ: ۵۰۶/۱رقم: ۹۰۰.

[4] التوضيح: ۵۷۳/٤عمدة القاري: ۳۰۹/۳شرح ابن بطال: ۳۸۹/۱-۳۸۸.

[5] مصنف ابن أبي شيبة كتاب الطهارة [باب] في الرجل يخرج المخرج فيدخل يده في الإناء: ۲۸/۲رقم: ۱۰۶۰.

[6] مصنف ابن أبي شيبة كتاب الطهارة [باب] في الرجل يخرج المخرج فيدخل يده في الإناء: ۲۸/۲رقم: ۱۰۵۹.

[7] مصنف ابن أبي شيبة كتاب الطهارة [باب] في الرجل يخرج المخرج فيدخل يده في الإناء: ۲۸/۲رقم: ۱۰۶۱ وأخرجه ابن أبي شيبة مثله عن سعيد بن جبير رقم: ۱۰۶۲وعن سالم رقم: ۱۰۶۳وعن ابراهيم رقم: ۱۰۶٤.

[8] مصنف عبدالرزاق كتاب الطهارة باب الماء يمسه الجنب أو يدخله: ۹۱/۱ رقم: ۳۰۹.

دَ تخريج تعليق: دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما وحضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر كوم چه امام بخاري دَ ترجمة الباب دَپاره په توګه دَتعليق راوړلې دې. په دې کښې دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنه اثر په شان اثر عبدالرزاق صنعاني په مصنف کښې په واسطه دَ ابن جريج دَحضرت نافع نه (۱)او په واسطه دَ عبدالله بن عمر دَ نافع نه (۲) موصولاً نقل کړې دې.(۳)خو ابن ابی شيبه په خپل مصنف کښې کښې دا په طريق عبدالله بن عمر، نافع نه موصولاً ذکر کړې دی.(۴)

دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اثر کوم چه امام بخاري رحمه الله دَ تعليق په توګه راوړلې دې هغه روايت بالمعنى دې. امام عبدالرزاق صنعاني رحمه الله په خپل مصنف کښې سفيان عن العلاء ابن المسيب عن رجل عن إبراهيم په طريق سره دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دې چه دَ هغوی نه تپوس اوکړې شو دَهغه سړی باره کښې چه په اوبو سره غسل يا اودس کوی او په هغه اوبو کښې څاڅکی پريوځی (نو دَې څه حکم دې؟) ابراهيم رحمه الله وائی چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په دې کښې هيڅ حرج اونه ګڼړلو. (۵)

امام ابن ابی شيبه هم دا روايت په خپل مصنف کښې حفص عن العلاء بن المسيب، عن حماد عن إبراهيم په طريق دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی او په هغې کښې حضرت ابن عباس فرمائيلی "لابأس به" يعنی په دې کښې هيڅ حرج نشته دی.(۶)

ابن ملقن رحمه الله او علامه عينی رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما مذکوره اثر منقطع ګرځولوسره فرمائی: ((وهو منقطع فيما بين إبراهيم وابن عباس رضی الله عنهما)).(۷) يعنی په دې اثرکښې دَ ابراهيم رحمه الله او ابن عباس رضي الله عنهما په مينځ کښې انقطاع ده.

شرح تعليق: بما ينتضح من غسل الجنابة: په لغت کښې ينتضح دَ اوبو څاڅيدو او دَ څاڅکو الوتو اوپريوتو ته وائی. (۸)

---

(۱) كتاب الطهارة باب مايستنضح فى الإناء من الوضوء والغسل: ۹۲/۱رقم: ۳۱٤ولفظه: "عن ابن جُريج قال: قلت لنافع: أين كان ابن عمر يجعل إناءه الذى يتوضأفيه؟ قال: إلى جنبه. انتهى"

(۲) كتاب الطهارة باب قطر البول، ونضح الفرج إذا وجدبللاً: ۱۵۱/۱رقم: ۵۸۸ولفظه: "كان ابن عمر إذا توضأ لايغسل أثر البول ولكنه كان ينضح" اھوأخرجه مثله عن الثورى عن الحسن بن عبيدالله عن أبى الضحىٰ رقم: ۵۸۹وكذلک عن ابن عيينه عن الحسن بن عبيد الله عن مسلم بن صبيح رقم: ۵۹۰

(۳) تغليق التعليق: ۱۵۵/۱فتح البارى: ۴۹۱/۲عمدة القارى: ۳۰۹/۳ إرشادالسارى: ۴۹۹/۱.

(۴) كتاب الطهارة [باب]من كان إذا توضأ نضح فرجه: ۲۰۲/۲رقم: ۱۷۸۶ولفظه: "كان ابن عمر إذا توضأ نضح فرجه، قال عبيدالله، وكان أبى يفعل ذلک" اھوعنه بمعناه عن وكيع عن ابن ابى ذئب عن مولى لابن أزهر. رقم: ۱۷۸۸.

(۵) كتاب الطهارة باب ما ينتضح فى الإناء من الوضوء والغسل :۹۱/۱رقم:۳۱۵ولفظه: "عن إبراهيم عن ابن عباس: انه سئل عن رجل يغتسل أو يتوضأمن الماء وينتضح فيه، قال: فلم يربه بأساً" اھ

(۶) كتاب الطهارة [باب] فى [الرجل] الجنب يغتسل وينضح من غُسله فى إنائه: ۴۸۲/۱رقم: ۷۸۹ انظر تغليق التعليق: ۱۵۵/۱فتح البارى: ۴۹۱/۲عمدة القارى: ۳۰۹/۳أرشادالسارى: ۴۹۹/۱.

(۷) التوضيح: ۵۷۴/۴عمدة القارى: ۳۰۹/۳والظاهر أن إبراهيم هوالنخعى، لأن حماد لم يرو إلا عنه، راجع: تهذيب الكمال: ۲۷۰/۷رقم الترجمة: ۱۴۷۳والرواية منقطع لأنه لم يثبت لإبراهيم رواية عن ابن عباس رضى الله عنهما ولا لقاء هما" انظر ترجمة ابن عباس رضي الله عنهما فى تهذيب الكمال: ۱۵۴/۱۵رقم: ۳۳۵۸وترجمة إبراهيم النخعى فيه: ۱۰۴/۲رقم: ۱۸۱.

(۸) لسان العرب تحت مادة: نضح: ۱۷۴/۱۴ النهاية: ۷۵۴/۲الصحاح ص: ۱۰۴۷شرح الكرمانى: ۱۲۴/۳.

مطلب دادې چه ابن عباس رضی الله عنهما او ابن عمر رضی الله عنهما دَ غسل جنابت كونكى دَ بدن څاڅكى اوڅتيدل او دَ غسل په اوبو كښې پريوتل خو په دې كښې هغوى هيڅ حرج نه ګنړلو څكه چه دَ دغه څاڅكو نه ځان ساتل ډير سخت او په مشقت كښې اچونكې كاردې.(١)

دَ تعليق غوض: دَدې اثرنه دَامام بخاري رحمه الله غرض دا ثابتول دى چه دَ غسل جنابت كونكى خپل تظيف دَلاس وينځلونه بغير دَغسل په اوبوكښې لاس واچولو نو په دې سره دَ اوبو په اثر كښې هيڅ اثر نه پريوځى. امام بخاري رحمه الله خپله مدعىٰ داسې ثابته كړه چه كله دَغسل جنابت كونكى دَ بدن نه اوڅتيدونكى څاڅكى په اوبو باندې هيڅ اثر نه شى غورزولې اودا نجس كولې نه شى. نودغه شان كه چرته مغتسل دَ لاس وينځلو نه وړاندې لاس په اوبو كښې واچوى نو په دې سره به هم اوبه ناپاكه او نجس كيږى نه. څكه چه دَغسل مكمل كيدونه وړاندې دَ سرى بدن جنب وى او جنابت نجاست حكميه وى كه چرې دَ مغتسل دَ بدن نه الوتونكى څاڅكو اوبه ناپاكه كولې نو په دغه اوبو سره به غسل كول منع كيدل خو چه په دې سره دغه حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم په غسل كولوكښې څه حرج اونه ګنړلو نوبيا كه مغتسل چرته پاك لاس بغيردَ وينځلونه په اوبو كښې وهى نو په دې سره به هم په اوبو باندې څه اثر نه كيږى يعنې نه به ناپاكه كيږى.(٢) علامه عينى رحمه الله دَ ترجمه او اثر په مينځ كښې دا تطبيق تعسف ګرځولې دې.(٣)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَدې دا توجيه هم ممكن ده چه ابن عمر رضی الله عنهما اوحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې كښې حرج څكه نه دې ګنړلې څكه چه دَدې نه بچ كيدل ډير زيات ګران اودَ مشقت والاكار دې نو په دې وجه سره لكه چه هغه شرعاً معفو دى لكه څنګه چه ابن ابى شيبه رحمه الله دَ حضرت بصرى رحمه الله نه نقل كړى دى هغه فرمائى: «ومن يملك انتشار الماء، إنا لنرجو من رحمة الله ما هو أوسع من هذا» يعنى دَ اوبو دَ (دغه) څاڅكو نه دَ بچ كيدو څوك طاقت لرلې شى مونږ خو دَالله تعالى دَ رحمت نه دَدې نه هم دَ زيات وسعت اميدلرو.(٤)

علامه ابن بطال رحمه الله علامه ابن ملقن رحمه الله علامه ابن حجر رحمه الله علامه عينى رحمه الله اودَوى نه نقل كولوسره محشى بخاري علامه سهارنپورى رحمه الله «إنا لنرجو من رحمة الله ما هو أوسع من هذا» دَ حسن بصرى رحمه الله مقوله شمير كړې ده.(٥) حالانكه دَدې قول نسبت حسن بصرى رحمه الله ته كول صحيح نه دى. څكه چه دَ مصنف ابن ابى شيبه هغه نسخه كومه چه شيخ عبدالفتاح ابوغده رحمه الله يو قابل شاګرد محقق او محدث عصرى شيخ محمدعوامه شامى رحمه الله تحقيق او تعليق سره چهاپ شوې ده په دې كښې په صراحت سره ذكر دى چه «ومن يملك انتشار الماء» دَ حسن بصرى رحمه الله قول دې او «إنا لنرجو من رحمة ربنا ما هو أوسع من هذا» دَ ابن سيرين رحمه الله قول دې.(٦)

---

(١) إرشادالساري: ٤٩٩/١ تحفة الباري: ٢٢٥/١.
(٢) فتح الباري: ٤٩١/٢ عمدة القاري: ٣٠٩/٣.
(٣) عمدة القاري: ٣٠٩/٣.
(٤) فتح الباري: ٤٩١/٢.
(٥) شرح ابن بطال: ٢٨٩/١ التوضيح: ٥٧٤/٤ فتح الباري: ٤٩١/٢ عمدة القاري: ٣٠٩/٣ صحيح البخاري ص: ٤٠.
(٦) كتاب الطهارة باب فى الجنب يغتسل وينضح من غسله فى إنائه: ٤٨٢/١ رقم: ٧٩٦ راجع حاشية التوضيح: ٥٧٤/٤.

دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما وحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په شان قول دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه ابن سيرين رحمه الله ابراهيم نخعي رحمه الله اوحسن بصری رحمه الله وغيره نه هم نقل دې لکه څنګه چه ابن التين رحمه الله وغيره ذکر کړې دې.(۱)

ابن ابی شيبه رحمه الله په مصنف کښې دَدې ټولو حضراتو دَ آثارو تخريج کړې دې.(۲) خو امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل مصنف کښې دَدوی نه علاوه عطاء بن ابی رباح رحمه الله او انس بن مالك رحمه الله نه دَ بخاری رحمه الله دَ تعليق په شان قول نقل کړې دې.(۳)

احتياطي اړخ: معمر دَ جعفر بن برقان نه نقل کړې دی چه ميمون بن مهران رحمه الله به غسل کولووخت کښې لوښې په اوچت ځائی باندې کيخودلو دې دَ پاره چه په دې کښې دَ بدن دَغسل دَ اوبوڅاڅکی پرينوځی.(۴). ښکاره خبره ده چه دَهغوی دا عمل په انتهائی درجه احتياط باندې مبنی وو.

دَامام ابويوسف رحمه الله قول: علامه عينی رحمه الله فرمائيلی دی چه دَ بخاری رحمه الله تعليق سره نيزدې دَ امام ابويوسف رحمه الله هغه قول هم دې په کوم کښې چه هغوی دَهغه مونځ ګذارباره کښې اوفرمائيل په چا باندې چه دَ يودرهم نه زيات دَ متيازو څاڅکی پريوتی وی نو په دې سره به مونځ نه فاسد کيږی. بلکه هغه له پکار دی چه هغه دې لاړشی اوهغه متاثره ځائی دې اووينځی او واپس دې راشی په خپل مونځ دې بنا اوکړی.(۵)

الحديث الأول

۲۸- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، أَخْبَرَنَا أَفْلَحُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، تَخْتَلِفُ أَيْدِينَا فِيهِ» [حديث باب](۱)

(۱) شرح ابن بطال: ۲۸۹/۱التوضيح: ۵۷٤/٤عمدة القاری: ۳۰۹/۳فتح الباری لابن رجب الحنبلی: ۱۶۲/۱.

(۲) مصنف ابن أبی شيبة کتاب الطهارة باب فی الجنب يغتسل وينضح من غسله فی إنائه: ۴۸۴/۱-۴۸۲رقم: ۷۸۹إلی ۷۹۶.

(۳) کتاب الطهارة باب ما ينتضح فی الإناء من الوضوء والغسل: ۹۳/۱-۹۲رقم: ۳۱۳-۳۱۲، ۳۱۶.

(۴) کتاب الطهارة باب ما ينتضح فی الإناء من الوضوء والغسل: ۹۳/۱-۹۲رقم: ۳۱۷.

(۵) عمدة القاری: ۳۰۹/۳.

(۱) الحديث أخرجه البخاری أيضاً فی کتاب الغسل باب غسل الرجل مع امرأته رقم الحديث: ۲۵۰وفی باب تخليل الشعر حتی إذا ظن أنه قدأروی بشرته أفاض عليه رقم: ۲۷۳وفی کتاب الحيض باب مباشرة الحائض رقم: ۲۹۹وفی کتاب اللباس باب ما وطئ من التصاوير رقم: ۵۹۵۶ وفی کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة باب ما ذکر النبی صلی الله عليه وسلم وحضّ علی اتفاق أهل العلم وما اجتمع عليه الحرمان: مکة والمدينة وما کان بهما من مشاهد النبی صلی الله عليه وسلم والمهاجرين والأنصار ومصلی النبی صلی الله عليه وسلم والمنبر والمقبر رقم: ۷۳۳۹وأخرجه مسلم فی صحيحه فی کتاب الحيض فی باب القدر المستحب من الماء فی غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فی إناء واحد فی حالة واحدة، وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم: ۳۱۹وأبوداؤد فی الطهارة فی باب مقدار الماء الذی يجزئ به

ترجمه: مونږ ته عبدالله بن مسلمه بیان اوکړو چه وئی وئیل مونږ ته افلح هغه دَ قاسم بن محمد نه هغوی دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړل چه حضرت عائشه رضی الله عنها اوفرمائیل چه ما اونبی اکرم صلی الله علیه وسلم «دواړو یوځائی» په یولوښی سره داسې غسل کولو چه زمونږ لاس به وار په وار په هغې کښې ورتللو.

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمه: دادَ موطاامام مالک رحمه الله راوی عبدالله بن مسلمه بن قعنب قعنبی، حارثی، بصری رحمه الله دي. دَ دوی کنیت ابوعبدالرحمن دې اودَدوی جلالت شان او توثیق باندې ټول ائمه متفق دی. دَدوی مختصر حالات کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن دَ ړومبی حدیث په ذیل کښې بیان کړې شوی دی.(۱)

قوله: أفلح: دا دَ صحیحین او سنن ابی داؤد او نسائی راوی افلح بن حمید بن نافع مدنی انصاری مجاری رحمه الله دې. (۲)ابوعبدالرحمن دَدوی کنیت دې هم دغه معروف دی.(۳)
خوعلامه عبدالغنی مقدسی رحمه الله ابومحمد کنیت نقل کړې دې.(۴)علامه مزی رحمه الله علامه عبدالغنی مقدسی باندې نقد کولوسره فرمائی چه ابومحمد خودَ دوی نه پس دَ کوم راوی ترجمه چه ذکر کړې شوې ده دَهغه کنیت دې اوهغه افلح بن سعید انصاری رحمه الله دې دَ هغوی کنیت هم ابوعبدالرحمن دې.(۵) دوی ته ابن صفیرا هم وئیلې شي دَ صفون بن اوس دَ موالی نه دې.(۶)
شیوخ حدیث: افلح بن حمید رحمه الله چه دکوم شیوخ او محدثین کرام نه احادیث مبارکه روایت کړی دی په هغوی کښې دَهغوی والد ماجد حمید بن نافع، سلیمان بن عبدالرحمن بن جندب انصاری، عبدالرحمن بن قاسم بن محمد، قاسم بن محمد بن ابوبکرصدیق او ابوبکر ابن محمد بن عمرو بن حزم رحمهم الله وغیره شامل دی.(۷)
تلامذه: دَهغوی رحمه الله نه حدیث مبارک نقل کونکوکښې اسحاق بن سلیمان رازی، حاتم بن اسماعیل، حماد بن خالد الخیاط، حماد بن زید، خالد بن عبدالله واسطی، سفیان ثوری، عبدالله بن نمیر،

الغسل رقم: ۲۳۸ والترمذی فی سننه فی کتاب اللباس ماجاء فی الجمة واتخاذ الشعر رقم: ۱۷۵۵، والنسائی فی الطهارة فی باب ذکر القدر الذی یکتفی به الرجل من الماء للغسل رقم: ۲۲۹ وأیضاً فیه، باب ذکر الدلالة علی أنه لاوقت فی ذلک رقم: ۲۳۲ وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة باب الرجل والمرأة یغتسلان من إناء واحد رقم: ۳۷۶وانظر جامع الأصول فی أحادیث الرسول رقم: ۵۳۳۳.

۱) کشف الباري: ۸۰/۲.

۲) الإصابة: ۱۱۰/۱الطبقات: ۸۶/۵ کتاب الثقات لابن حبان: ۸۳/۶ الجرح والتعدیل: ۲۵۰/۲، تهذیب الکمال: ۳۲۱/۲تاریخ الإسلام: ۳۹۷/۲ میزان الاعتدال: ۲۷٤/۱ التاریخ الکبیر: ۵۲/۲تهذیب التهذیب: ۳۶۷/۱.

۳) تهذیب الکمال: ۳۲۱/۳میزان الاعتدال: ۲۷٤/۱.

٤) تهذیب التهذیب: ۳۶۷/۱تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۲۱/۳.

۵) تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۲۱/۳.

۶) تهذیب الکمال: ۳۲۱/۳تهذیب التهذیب: ۳۶۷/۱.

۷) تهذیب الکمال: ۳۲۱/۳تهذیب التهذیب: ۳۶۷/۱الجرح والتعدیل: ۲۵۰/۲.

عبدالله بن وهب، عبدالکبیر بن عبدالحمید حنفي، عبدالملك بن عمرو عقدي، عثمان بن عمر بن فارس، عمر بن ایوب موصلي، ابونعیم فضل بن دکین، قاسم بن یزید جرمي، محمدبن اسماعیل بن ابوفدیك، محمدبن عمر واقدي، معافٰی بن عمران موصلي، وکیع بن الجراح، یحیی بن ازهر مصري، یحیی بن زکریا بن ابی زائده او ابوالقاسم بن ابوزناد رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱)

علامه مزي رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه عبدالله ابن مسلمه قعنبي رحمه الله دهغوی هغه شاګرد دي چاچه د تولونه په آخره کښې حدیث روایت کړی دی یعنی قعنبي رحمه الله دهغوی آخري شاګرد دی. (۲)

د ائمه جرح اوتعدیل توثیقي احوال: ابن حبان رحمه الله په ثقات کښې دهغوی تذکره فرمائیلې ده. (۳) او امام بخاري رحمه الله التاریخ الکبیر کښې د هغوی تذکره کړې ده. (۴)

عبدالله بن احمدبن حنبل رحمه الله وائي چه ما دخپل پلار امام احمدبن حنبل رحمه الله نه دافلح بن حمیدباره کښې پوښتنه اوکړه نوهغوی اوفرمائیل **صالح**. (۵)

ابن ابی حاتم رحمه الله وائي چه ما دخپل پلار امام ابوحاتم رحمه الله نه دافلح بن حمیدباره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل "**ثقة لابأس به**". (۶)

امام نسائي رحمه الله اوفرمائیل "**لیس به بأس**". (۷)

ابن سعد رحمه الله فرمائي "**کان ثقة قلیل الحدیث**". (۸)

ابواحمدبن عدي د یحیی بن محمدبن ساعد نه نقل کړی دی چه امام احمد رحمه الله د افلح بن حمید رحمه الله د روایت په دې الفاظو «**لأهل العراق ذات عرق**» سره منکر ګرخولو. (۹)

ابن عدي رحمه الله فرمائي چه دافلح بن حمید رحمه الله نه ثقه خلق روایت کوي هغه زما په نیز صالح الحدیث دی. زما امید دې چه دهغوی ټول احادیث مستقیم دی البته د مذکوره حدیث ، معافی بن عمران تفرددی. (۱۰)

ابن عدي رحمه الله نور فرمائي چه اما احمد رحمه الله د افلح بن حمید رحمه الله د مذکوره روایت صرف دا لفظ «**ولأهل العراق ذات عرق**» منکر ګرخولې دې خو د دې حدیث باقی متن او سندباندې هیڅ کلام نه دې کړې اونه ئې دا منکر ګرخولی دی. (۱۱)

---

(۱) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲-۳۲۱تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰.

(۲) تهذیب الکمال:: ۳/۳۲۱تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۳) کتاب الثقات: ۶/۸۳.

(۴) التاریخ الکبیر: ۲/۵۲.

(۵) الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲ تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۶) الجرح والتعدیل: ۲/۲۵۰تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲ تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۷) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۸) الطبقات الکبری: ۵/۸۶حافظ ابن حجر رحمه الله قلیل په ځائی کثیر الحدیث نقل کړې دې تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۹) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷میزان الاعتدال:۱/۲۷۴.

(۱۰) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۲تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷.

(۱۱) تهذیب الکمال: ۳/۳۲۳تهذیب التهذیب: ۱/۳۶۷. إلیک نص الحدیث: "وقّت رسول الله صلی الله علیه وسلم لأهل المدینة ذا الحلیفة، ولأهل الشام ومصر الجحفة ولأهل الیمن یلملم ولأهل العراق ذات عرق".

معافى بن عمران رحمه الله ثقه راوى دي لكه څنګه چه پخپله دامام احمد رحمه الله نه روايت دي.([1]) اومعروف قاعده ده چه دَ ثقه زياتوالي مقبول وى.([2]) په دې وجه دا الفاظ منکرګرځولو په ځائې دَ ثقه دَ زياتوالي په رنړاکښې به مقبول ګنړلې شي. چنانچه علامه ذهبى رحمه الله ميزان الاعتدال کښې دابن عدى رحمه الله دَمعافي بن عمران رحمه الله دَ تفرد والا قول نقل کولونه پس فرمائي: «هو صحيح غريب» يعني مذکوره روايت صحيح غريب دي ([3])امام ابوداؤد رحمه الله دَمعافى بن عمران په واسطه سره دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه دا زيادت نقل کړې دې.([4]) او امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح کښې «باب: ذات عرق لأهل العراق» په الفاظوسره ترجمه قائمه کړه، دَ حضرت عمر رضي الله عنه نه دَ اهل عراق دَ پاره ذات عرق ميقات مقررکول نقل کړى دى په کوم سره چه دَمعافى بن عمران دَدې زيادت تائيد کيږى. ([5])

وفات: ابن حبان رحمه الله فرمائيل چه افلح بن حميد رحمه الله نابينا شوې ووډَ ٨٠کالو په عمرکښې ١٤٠هجرى کښې وفات شوې وو.([6])

حافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَ ابن حبان طرف ته منسوب کولوسره دَ وفات کال ١٦٥هجرى نقل کړې دي([7])علامه واقدى رحمه الله فرمائي چه ٨٠کالو په عمرکښې ١٥٨هجرى کښې وفات شوې.([8]) اودَ ابن حبان رحمه الله والا ١٥٨هجرى قول ئې قيل سره نقل کړې دې. ([9])علامه مزى رحمه الله ١٥٦هجرى هم يوقول نقل کړې دې. ([10])

القاسم: دامشهور محدث وفقيه قاسم بن محمد بن ابوبکرصديق رحمه الله دې. دَدوى تفصيلى احوال باب من بدأ بالحلاب أو الطيب دَ رومبى حديث په ذيل کښې بيان شوى دى.([11])

عائشة رضي الله عنها: دا دَ حضورپاك دَ ټولو نه زياته محبوبه زوجه محترمه ام المؤمنين طيبه طاهره اوصديقه کائنات سيده عائشه صديقه بنت سيدناحضرت صديق اکبر رضي الله عنهما ده. دَهغوى مختصرحالات بدء الوحى دَ دويم حديث لاندې بيان کړې شوى دى.([12])

شرح حديث

---

[1]) تعليقات تهذيب الكمال: ٣٢٢/٣.

[2]) دَتفصيل دَپاره اوګورئې النكت على كتاب ابن الصلاح: ٧٠١/٢-٦٧٦.

[3]) ميزان الاعتدال: ١/ ٢٧٤.

[4]) وقدأخرج أبوداؤد فى سننه بسنده عن المعافىٰ بن عمران عن أفلح، يعنى ابن حميد، عن القاسم بن محمد، عن عائشة: "أن رسول الله صلى الله عليه وسلم وقّتَ لأهل العراق ذات عرق" (كتاب المناسك باب فى المواقيت رقم الحديث: ١٧٣٩.)

[5]) كتاب الحج باب ذات عرق لأهل العراق رقم الحديث: ١٥٣١.

[6]) كتاب الثقات: ٨٣/٦.

[7]) تهذيب التهذيب: ٣٦٧/١تعليقات تهذيب الكمال: ٣٢٣/٣.

[8]) تهذيب الكمال:٣٢٣/٣تهذيب التهذيب: ٣٦٧/١.

[9]) كتاب الثقات: ٨٣/٦.

[10]) تهذيب الكمال: ٣٢٣/٣.

[11]) اوګورئې ص: ٤٣٩.

[12]) كشف البارى: ٢٩١/١.

قوله: : كنت أغتسل أنا والنبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما او نبي كريم ﷺ به دواړو په يوځائي غسل كولو. لفظ النبي مرفوع او منصوب دواړه شان لوستلې كيدې شي.[1] دَمرفوع كيدو په صورت كښې به دَدې عطف دَكُنتُ په ضميرياندې مرفوع وى. دَ صحت عطف دَپاره أنا ضميرمنفصل راوړلې شوې دې. دَ نصب په صورت كښې به مفعول وى او واؤ به دَ پاره دَ مصاحبت وى.[2] معنى به داشى چه ما به دَ نبي كريم په مصاحبت كښې غسل كولو[3] من إناءواحد يعنى مونږ دواړو به هم دَ يولوښى نه لپې ډكول.[4]

قوله: : تختلف أيدينا فيه: يعنى زمونږ لاسونه به نمبر په نمبر په دغه لوښى كښې پريوتل. تختلف أيدينا فيه دا جمله محلاً منصوب ده ځكه چه دا "إناءواحد" نه حال واقعه كيږى. نحوى قاعده ده چه جمله معرفه نه پس واقع وى نو حال جوړيږى او نكره نه پس چه واقع شى نو صفت جوړيږى. خو لفظ إناء دلته موصوف كيدو دَ وجې نه معرفه دې په دې وجه دَ مابعد جمله به دَدې نه حال جوړيږى.[5]

دَ اختلاف ايدى نه مراد ادخال او اخراج دې يعنى كله به حضرت عائشه رضي الله عنها خپل لاس په لوښى كښې اچولودَ لپې ډكولودَپاره. كله چه به هغې خپل لاس بهر راويستلو نوحضورپاك به خپل لاس مبارك په لوښى كښې اچولو اوكله به دَدې برعكس كيدل.[6]

دَ حديث باب دَمختلف طرق وضاحت: دَحديث باب متن زهرى عن عروة عن عائشة رضي الله عنها په طريق سره «باب غسل الرجل مع امرأته» په رومبى حديث كښې تيرشوى دى البته دَدې په آخره كښې «من قدح يقال له الفرق» اضافه ده او «تختلف أيدينا فيه» په دې كښې نقل نه دې.[7]

امام مسلم رحمه الله كتاب الحيض كښې افلح بن حميدعن القاسم بن محمد عن عائشة رضي الله عنها په طريق سره داحديث نقل كړې دې اودَدې په آخره كښې «من الجنابة» الفاظو زيادت نقل دې.[8]

امام مسلم رحمه الله معاذة عن عائشة رضي الله عنها په طريق سره دا روايت نقل كړې دې دَدې په آخره كښې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي «فيبادرني حتى أقول: دع لي، دع لي» يعنى حضورپاك به په اوبواخستلوكښې زما نه مخكښې والې كولو نومابه هغوى ته وئيل اول ما اخستو ته پريږده.

---

[1] شرح الكرماني: ۱۲٤/۳.
[2] عمدة القاري: ۳۱۰/۳إرشادالساري: ٤۹۹/۱.
[3] إرشادالساري: ٤۹۹/۱.
[4] إرشادالساري: ٤۹۹/۱.
[5] عمدة القاري: ۳۱۰/۳إرشادالساري: ٤۹۹/۱.
[6] شرح الكرماني: ۱۲٤/۳فتح الباري: ٤۹۲/۲عمدة القاري: ۳۱۰/۳الكوثر الجاري: ٤۱۸/۱.
[7] رقم الحديث: ۲۵۰.
[8] باب القدر المستحب من الماء في غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة في إناء واحد في حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر، رقم الحديث: ۷۳۱.

دَ امام نسائى رحمه الله په روايت كښې دى: «يبادرني وأبادره حتى يقول: دعي لي» (١)
يعنى حضورپاك به زمانه رومبې كيدلوكوشش كولو اومابه دَهغوى نه دَ وړاندې كيدلو كوشش كولو نوحضورپاك به ماته فرمائيل چه اول ما پرېږده چه اوبه واخلم.

"تلتقي" دَ راوى ادراج دې: ابوعوانه او ابن حبان رحمهما الله حديث باب دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه «ابن وهب عن أفلح أنه سمع القاسم» په طريق سره نقل كړې دې په دې كښې «تختلف أيدينا فيه» نه پس "تلتقي" اضافه ده يعنى كله چه به مونږ نمبر په نمبر دَ اوبو اخستلودَپاره په لوښى كښې لاس وركولو نوكله به په كښې زمونږ لاسونه جنګيدل. (٣)

واضحه دې وى چه دَ تلتقي الفاظ دَحديث حصه نه ده بلكه دَ راوى دَطرف نه ادراج دې لكه چه راوى دَ وتلتقي نه دَ تختلف أيدينا فيه تفسير او وضاحت كړې دې. چنانچه امام اسماعيلي هم دغه روايت افلح نه دَ اسحاق بن سليمان په واسطه سره نقل كړې دې په دې كښې «وتختلف أيدينا فيه» نه پس يعنى ونيلوسره "حتى تلتقي" الفاظ راوړلى دى يعنى زمونږ لاسونه به په خپل مينځ كښې جنګيدل. (٤)

هم دغه شان امام بيهقى رحمه الله حديث باب په خپل سندسره نقل كولونه پس فرمائى «رواه ابن وهب عن أفلح وزاد في الحديث "وتلتقي" وقال إسحاق بن سليمان الرازي عن أفلح يعنى وتلتقي» (٥)

يعنى داحديث ابن وهب دَ افلح نه نقل كړې دې او په دې كښې ئې وتلتقي اضافه هم كړې ده. خو اسحاق بن سليمان رازى دَ افلح نه روايت كولوسره يعنى ونيلوسره وتلتقي الفاظ اضافه نقل كوى. حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله په دې طرق دَحديث باندې بحث كولوسره ليكلى دى چه دَدې نه معلوميږى چه وتلتقي دَ راوى دَ طرف نه ادراج دې. (٦)

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت په دې توګه دې چه په ترجمة الباب كښې راغلى دى چه دَ جنبى په لاس باندې تركومې پورې څه نجاست نه وى لګيدلې نوهغه دَ وينځلو نه اول دَ غسل دَاوبو په لوښى كښې وهلې شى. په دې باندې دَ حديث باب الفاظ «تختلف أيدينا فيه» دلالت كوى. ښكاره خبره ده چه اختلاف الأيدي خو په ادخال يعنى دَ لاسونو په لوښى كښې هم وهلوسره متحقق كيدې شى. دې نه معلوميږى چه دا عمل اوبه نه فاسد كوى. دادَ علامه

---

(١) باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر. رقم الحديث: ٧٣٢.
(٢) كتاب الطهارة باب الرخصة فى ذلك رقم: ٢٤٠ وكتاب الغسل والتيمم باب الرخصة فى ذلك، رقم: ٤١٤.
(٣) مسندأبى عوانة، كتاب الطهارة باب الإباحة للرجل أن يغتسل بفضل المرأة: ٣٢٩/١ رقم: ٨١٢ صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، باب نواقض الوضوء، ذكر خبرفيه كالدليل على أن الملامسة للرجل من امرأته لايوجب الوضوء عليها رقم: ١١١١.
(٤) فتح البارى: ٤٩٢/٢ عمدة القارى: ٣١٠/٣.
(٥) السنن الكبرى كتاب الطهارة باب الدليل على طهارة عرق الحائض والجنب رقم: ٨٨٥.
(٦) فتح البارى: ٤٩٢/٢ عمدة القارى: ٣١٠/٣.

عيني رحمه الله توجيه ده.(١) خو علامه قسطلاني رحمه الله بالكل هم دغه توجيه كولونه پس ليكى چه دَ اوبونه مفسد كيدل به هغه وخت وى كله چه دَغسل كونكى په لاس باندې په يقيني توگه څه پليتى نه وى لگيدلې.(٢)

دَعلامه كرماني رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: دا حضرات فرمائى چه كله دَ جنبى دَپاره دَ غسل دوران كښې دَ تماميت غسل په ذريعه دَ پليتئى دَ لرې كولونه وړاندې په لوښى كښې لاس داخلول اولپه دَكول جائز دى لكه چه دَ حديث باب نه معلومه شوه نودَ غسل جنابت په شروع كښې هم داسې كول جائز دى. باقي پاتې شوه خبره دَ هغه احاديثو په كوم كښې چه په لوښى كښې دَ لاس داخلولو نه وړاندې دَ وينځلو حكم وارد شوې دې نوهغه دَ جنابت دَ وجې نه نه بلكه په دې وجه دې چه كيدې شي چه طهارت حاصلونكى په لاس باندې دَ نجاست يقيني گمان وى.(٣)

يواعتراض: كه چرې څوك دا اووائى چه حديث باب مطلق دې خودَدې نه پس چه دَ هشام رحمه الله كوم روايت دې په هغې كښې خودَ غسل جنابت نه وړاندې دَلاس وينځل ذكر دى نو په دواړو روايتونو كښې به څنگه موافقت كيږى؟(٤)

دَعلامه كرماني رحمه الله وغيره جواب: دَدې اعتراض جواب وركولوسره علامه كرماني رحمه الله وغيره فرمائى چه دَ هشام حديث په ندب باندې محمول دې او حديث باب په جواز باندې، يا دا چه حديث باب مطلق دې او حديث هشام مقيد دې. مطلق په مقيد باندې محمول كولوسره دواړو خايونوكښې به حكم لگولې كيږى. رسول الله ﷺ به هميشه دَ غسل جنابت نه وړاندې لاسونه وينځل.(٥)

كه څوك دا اعتراض اوكړى چه په ترجمة الباب كښې خو «اذا لم يكن على يده قذر» سره مقيد دې اوحديث باب مطلق دې لهذا په دواړو كښې مطابقت پاتې نه شو.(٦)

دَعلامه عيني رحمه الله جواب: علامه عيني رحمه الله دَدې اعتراض جواب وركولوسره فرمائى چه په ترجمة الباب كښې كوم قيد ذكر دې په حديث باب كښې به هم دَهغې رعايت ساتلې شى. په حديث باب كښې دَ ترجمة الباب والا دَ قيد رعايت باندې قرينه داده چه چه دَ حضورپاك او سيده عائشه رضي الله عنها شان دَدې نه اوچت دې چه هغوى دې دَ وينځلونه وړاندې لاس په لوښى كښې داخل كړى اودَهغوى په لاس داسې يوشئ لگيدلې وى چه اوبه پليتې كړى. په دې باندې دَ ټولو نه زياته قوى قرينه دَحضرت هشام رحمه الله وړاندې راتلونكې روايت دې په كوم كښې چه په صراحت سره ذكر دى چه رسول الله ﷺ به دَ غسل جنابت نه وړاندې خپل لاس مبارك وينځل هم دغه په دې مقام باندې تحقيقى خبره ده خودَعلامه كرماني رحمه الله يو ندب اوبل جواز باندې محمول كول دَتحقيق نه لرې خبره ده.(٧)

---

(١) عمدة القاري: ٣٠٩/٣.

(٢) إرشادالساري: ٥٠٠/١.

(٣) شرح الكرماني: ١٢٦/٣-١٢٥فتح الباري: ٤٩٢/٢.

(٤) شرح الكرماني: ١٢٦/٣فتح الباري:٤٩٣/٢إرشادالساري: ٥٠٠/١.

(٥) شرح الكرماني: ١٢٦/٣.

(٦) عمدة القاري: ٣٠٩/٣.

(٧) عمدة القاري: ٣٠٩/٣.

دَحدیث باب نه مستنبط شوی امور: دَحدیث باب نه دا امور مستنبط کړې شوی دی: ① دَدې حدیث نه معلومه شوه چه جنبی دَ غُسل والالوبنی نه دَ اوبو لپه ډکولې شی او په باقی پاتې اوبو سره پاکوالې حاصلول جائزدی.[1]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله استنباط: حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه کله دَحدیث باب نه دا معلومه شوه چه دَ ماء قلیل نه لپه ډکولې شی او په دغه اوبو اوباقی پاتې اوبوسره پاکی حاصلول جائزدی. نوبیا داپه دې خبره باندې دلالت کوی چه دَ جنبی دَپاره په ماء دائم کښې غوپه لګولونهی دَ اوبودَ ګنده کیدونه دَ بچ کیدلودپاره دی. په دې وجه سره نه دی چه دَ جنبی په غوپه لګولوسره هغه اوبه پلیتیږی خکه چه دَ جنبی په بدن او لاس کښې هیڅ فرق نشته دې. کله چه صرف په لاس داخلولوسره اوبه نه پلیتیږی نو بیاپه غوپه لګولوسره به هم نه پلیتیږی.[2]

دَعلامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې نقد: علامه عینی رحمه الله دَحافظ صاحب په دغه پورتنئ توجیه باندې نقد کولوسره فرمائی چه دَ بعض خلقو داکلام علی الاطلاق صحیح نه دې خکه چه که جنب په ماء دائم کښې غوپه اولګوله نوهغه اوبه به دَ دوو حال نه خالی نه وی یا خوبه هغه ماء کثیر وی یا قلیل. که چرې کثیر وی نوپه داسې توګه به هغه داسې لوئی تالاب وی دکوم دَ یوطرف اوبو ته چه په حرکت ورکولوسره بل طرف ته حرکت نه کیدلو نودَجنبی په داسې ماء دائم کثیر کښې غوپه لګول مفسد نه دی البته که اوبه لږې وی اوهغه دَ غدیر عظیم مقدار ته نه رسیږی نوبیا دَ جنبی په داسې ماء دائم قلیل کښې غوپه لګول مفسد للماء دی. باقی دا چه په دې سره به جنبی ته پاکوالې حاصلیږی که نه په دې کښې اختلاف دی.[3]

الحدیث الثانی

۲۴۳ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَهُ» [حدیث باب [4]]

---

[1]) عمدة القاری: ۳۱۰/۳.

[2]) فتح الباری: ۴۹۲/۲.

[3]) عمدة القاری: ۳۱۰/۳.

[4]) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل رقم: ۲۴۸ وأیضاً فی باب تخلیل الشعر حتی إذا ظن أنه قد أروی بشره أفاض علیه رقم: ۲۷۲ ومسلم فی صحیحه کتاب الحیض باب صفة الغسل من الجنابة رقم: ۳۱۶ وأبوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم: ۲۴۲ وأخرجه الترمذی فی جامعه أبواب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة رقم: ۱۰۴ والنسائی فی سننه کتاب الطهارة ذکر وضوء

ترجمه: مونږ ته مسدد بيان اوکړو وئی وئيل چه اوونيل مونږ ته حماد هغه دَ هشام نه هغه دَخپل پلار عروه نه هغوى دَ حضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل کړی دی چه حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی رسول الله ﷺ چه به کله دَ جنابت غسل کولو نو (اول) به ئی خپل لاس وينځلو.

تراجم رجال

حدثنا مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدی دې. داهم وئيلی شي چه دَدوی نوم عبدالملك بن عبدالعزيز دې اومسدد ئی لقب دې. دَدوی مختصر حالات كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه او تفصيلی حالات كتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون قوم كراهية أن لا يفهموا په ذيل كښې تيرشوی دی. [1]

حدثنا حماد: داحماد بن زيد بن درهم ازدی بصری رحمه الله دې. په دې وجه امام بخاری رحمه الله دَ حماد بن سلمه نه روايت نه دې نقل کړې. [2] دَدوی حالات كتاب الإيمان باب ﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾ فسماهم المؤمنين لاندې بيان کړې شوی دی. [3]

عن هشام: دادَجليل القدر تابعی عروه بن زبير خوئی ابوالمنذر هشام بن عروه اسدی مدنی دې. دَدوی مختصر حالات بدء الوحی لاندې اوتفصيلی حالات كتاب الإيمان لاندې ليکلې شوی دی. [4]

عن أبيه: دادَ هشام پلار حضرت عروه بن الزبير بن العوام رحمه الله دې. دَدوی احوال بدء الوحی دَ دويم حديث لاندې مختصرا او كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله لاندې تفصيلا بيان شوی دی. [5]

عن عائشة: دا حرم نبوت ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه بنت صديق اکبر رضي الله عنهما ده. [6]

شرح حديث

قوله: كان رسول الله ﷺ إذا اغتسل من الجنابة غسل يده: رسول الله ﷺ چه به کله دَ جنابت غسل کولو نو (اول) به ئی خپل لاس وينځلو.

دَ سابقه حديث تفسير: علامه عينی رحمه الله ليکلی دی چه داحديث يعنی حديث هشام دَ سابقه حديث تفسير کوی. ځکه چه په وړاندې حديث کښې «اختلاف الأيدي في الإناء» تذکره وه چه دَ خپل ظاهر په اعتبار سره دوه شان احتمال لری. "أيديهما" کښې يد نه پاك لاس هم مراد اخستی شی اوهغه لاس هم په کوم چه دَ جنابت نه علاوه څه نجاست لګيدلې وی په کوم سره چه اوبه ناپاکه کيدې شی. خود هشام

الجنب قبل الغسل رقم: ۲۴۸راجع تحفة الأشراف مسند عائشة رقم: ۱۷۱۶۴ وكذلك جامع الأصول كيفية الغسل: ۵۳۱۹

[1]) كشف الباری: ۵۹۰/۴-۴۸۸.

[2]) عمدة القاری: ۳۱۱/۳.

[3]) كشف الباری: ۲۱۹/۲.

[4]) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲-۴۳۲.

[5]) كشف الباری: ۲۹۱/۱، ۴۳۶/۲.

[6]) دَهغوی رضي الله عنها حالات كشف الباری: ۲۹۵/۱-۲۹۱بدء الوحی دَدويم حديث لاندې بيان شوی دی.

ﷺ په حدیث کښې دا صراحت دي چه حضورپاك به کله د جنابت د غسل اراده کوله نواول به ئې لاسونه وینځل اوبیابه ئې په لوښی کښې خپل لاس مبارك وهلو. ښکاره خبره ده چه د لاس وینځلو نه پس صرف جنابت حکمی د وجې نه هغه په لوښی کښې وهل مفسدللماء نه دي. دا ټول تفصیل هغه وخت دې کله چه سابقه حدیث د نجاست ظاهری د نه لګیدو په یقین باندې محمول کړې شی اود حدیث هشام ظاهر ښائی چه حضورپاك په لوښی کښې د خپل لاس مبارك داخلولونه اول لاس مبارك وینځلې وو حضورپاك ته د هغې د طهارت تیقن نه وو. (١)

د امام مهلب توجیه: امام مهلب رحمه الله دواړو احادیثوکښې د ظاهری تعارض ختمولود پاره دواړه راجمع کړل اودا توجیه ئې بیان کړه: «حمل البخاري أحاديث الباب التي لم يذكر فيها غسل اليدين قبل إدخالهما على حال تيقن نظافة اليد، وحديث هشام — يعني هذا — على ما إذا خشي أن يكون علق بها شيء» (٢)

یعنی امام بخاری رحمه الله چه په کومواحادیثوکښې ادخال الید فی الاناء نه وړاندې چه د لاسونو د وینځلو تذکره نه ده کړې هغه ئې د لاس د نظافت په یقینی حالت باندې محمول کړې اوحدیث هشام رحمه الله یعنی حدیث باب ئې د نجاست وغیره څه شی لګیدو د ویرې په وینځلو باندې محمول کړی دی. علامه قسطلانی رحمه الله هم دا توجیه اختیارکړې ده. (٣)

په طرق حدیث باندې بحث: امام بخاری رحمه الله دا حدیث دلته مختصر ذکرکړې دې او امام ابوداؤد رحمه الله کتاب الطهارة باب في الغسل من الجنابة کښې مسدد او سلیمان بن حرب دواړو طریق سره د حمابن زید نه مفصلاً نقل کړې دې. د امام ابوداؤد رحمه الله د روایت الفاظ دادی:

«حدثنا سليمان بن حرب الواشحي، ح: وحدثنا مسدد قال: أخبرنا حماد عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا اغتسل من الجنابة — قال سليمان — يبدأ فيفرغ بيمينه، وقال مسدد: غسل يديه، يصب الإناء على يده اليمنى، ثم اتفقا: فيغسل فرجه وقال مسدد: يفرغ على شماله — وربما كنت عن الفرج — ثم يتوضأ وضوءه للصلاة ثم يدخل يديه في الإناء فيخلل شعره، حتى إذا رأى أنه قد أصاب البشرة أو أنقى البشرة، أفرغ على رأسه ثلاثاً، فإذا فضل فضلة صبها عليه» (٤)

یعنی حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه کله به رسول الله ﷺ د جنابت غسل کولو نو (په قول د سلیمان) په خپل ښی لاس باندې به ئې اوبه اچولې، مسدد وائی خپل دواړه لاسونه به ئې وینځل، د لوښی (نه به ئې اوبه) په خپل ګس لاس باندې بهیولې، بیا سلیمان اومسدد متفق کیدوسره نقل کوی چه حضورپاك به بیا خپل شرمګاه وینځلو، مسدد وائې چه په خپل ګس لاس باندې به ئې اوبه بهیولې، کیدې شی د دوی مراد داوی چه د شرمګاه وینځلوډپاره به ئې په ګس لاس باندې اوبه بهیولې. بیا به حضورپاك د مانځه والا اودس په شان اودس کولو. بیابه ئې دواړه لاسونه په لوښی کښې ورداخلول اود خپلو ویښتو خلال به ئې کولو ترهغې پورې چه ورته به یقین اوشو چه څرمن لمده شوې ده یا څرمن ئې

---

١) عمدة القاری: ٣١١/٣.

٢) فتح الباری: ٤٩٣/٢-٤٩٢.

٣) إرشادالساری: ٥٠٠/١.

٤) کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم: ٢٤٢.

پاكه كړې ده. نو په خپل سر مبارك باندې به ئې درې ځل اوبه بهيولې بيا كه به څه اوبه بچ شوې نوهغه به ئې په سرباندې بهيولې.

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلي دي چه د امام داؤد رحمه الله په شان اسماعيلي رحمه الله هم په طرق متعدد د حماد بن زيد نه دا روايت نقل كړې دې ليكن پخپله امام بخاري رحمه الله په طريق د هشام نه د نورو مختلفو وجوهاتو سره دا شان روايت باب تخليل الشعر كښې نقل كړې دى.(۱)

الحديث الثاني

۲۴۳- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ جَنَابَةٍ» وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ القَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ مِثْلَهُ [حديث باب](۲)

ترجمه: مونږ ته بيان اوكړو ابوالوليد ونئ ونيل مونږ ته بيان اوكړو شعبه هغوى د ابوبكر بن حفص نه هغوى د عروه نه او هغوى د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل كړې دى چه حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه ما او نبي كريم صلى الله عليه وسلم به (په يو خائې) په يولوښى د جنابت غسل كولو.

او عبدالرحمن بن قاسم د خپل پلار نه هغوى د حضرت عائشه رضي الله عنها نه هم داسې روايت بيان كړې دې.

تراجم رجال

حدثنا أبوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسى باهلى بصرى رحمه الله دې. د دوى مختصر احوال كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار لاندې او تفصيلى حالات كتاب العلم، باب إثم من كذب على النبي صلى الله عليه وسلم لاندې ليكلى شوى دى. (۳)

حدثنا شعبة: دا اميرالمؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج بن ورد عتكى بصرى رحمه الله دې. د دوى مختصر حالات كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده په ذيل كښې بيان كړې شوى دى (۴)

عن أبي بكر بن حفص: دا ابوبكر عبدالله بن حفص بن عمر بن سعد بن ابى وقاص قرشى زهرى مدنى رحمه الله دې. ( )

---

(۱) فتح البارى: ۴۹۲/۲.

(۲) الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الغسل باب الوضوء قبل الغسل رقم: ۲۴۸ وأيضاً فى باب تخليل الشعر حتى إذا ظن أنه قد أروى بشرته أفاض عليه رقم: ۲۷۲ ومسلم فى صحيحه كتاب الحيض باب صفة الغسل من الجنابة رقم: ۳۱۶ وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب فى الغسل من الجنابة، رقم: ۲۴۲ وأخرجه الترمذى فى جامعه، أبواب الطهارة باب ماجاء فى الغسل من الجنابة رقم: ۱۰۴ والنسائى فى سننه كتاب الطهارة ذكر وضوء الجنب قبل الغسل رقم: ۲۴۸ راجع تحفة الأشراف مسند عائشة رقم: ۱۷۱۶۴ وكذلك جامع الأصول كيفية الغسل رقم: ۵۳۱۹.

(۳) كشف البارى: ۳۸/۲، ۱۶۱/۴-۱۵۹.

(۴) كشف البارى: ۶۷۸/۱.

عروة عن عائشة: دَحضرت عروه رحمه الله او حضرت عائشه رضي الله عنها احوال هم وړاندې تيرشوى دى. (۲)

شرح حديث

دَ حديث دَ اكثر الفاظو شرح وړاندې تيره شوې ده.

قوله:: من جنابة: دكشميهنى په روايت كښې «من الجنابة» لفظ "الجنابة" الف لام سره معرفه وارد شوې دې. (۳) هم دغه دَ امام مسلم رحمه الله دَ روايت الفاظ دى چه هغوى دَ افلح بن حميد په سندسره روايت كړى دى. (۴)

دَ لفظ منْ سره متعلق بحث: په دې حديث كښې لفظ من دوه ځل راغلې دې يو «من إناء واحد» كښې او بل «من الجنابة» كښې، دَ اول والا دَپاره به متعلق محذوف راويستلې شى نوتقديرى عبارت به داسې شى «آخذين الماء من إناء واحد» يعنى دَ يولوښى نه اوبه اخستلوسره. يا ړومبې ظرف مستقر وى او دويم لغو وى اودواړه حروف جاره يوفعل يعنى دَ اغتسل متعلق هم كولې شى خو چه كله دواړه دَمختلف معنودَپاره راغلل نو بيا هم دَ يوفعل متعلق كول جائز دى. چنانچه دلته ړومبې من صرف دَ شروع دَ پاره دې اودويم په معنى دَ لام تعليل دې يعنى «لأجل الجنابة» چه ما اورسول الله ﷺ به هم په يولوښى سره دَ جنابت غسل كولو. (۵)

قوله:: عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة مثله: يعنى عبدالرحمن بن قاسم دَخپل پلار نه هغوى دَ عائشه صديقه رضي الله عنها نه هم دغه شان روايت بيان كړې دې.

تراجم رجال

---

۱) دَ دوى حالات كتاب الغسل باب الغسل بالصاع ونحوه دَ ړومبى حديث په ذيل كښې تيرشوى دى.

۲) دَحضرت عروه رحمه الله مختصر حالات بدء الوحى دَ دويم حديث لاندې كشف الباري: ۲۹۱/۱ اوتفصيلى حالات كتاب الإيمان باب أحب الذين إلى الله په ذيل كښې كشف الباري: ۴۳۲/۲كښې اوګورئى. دَحضرت عائشه رضي الله عنها احوال بدء الوحى دَ دويم حديث لاندې كشف الباري: ۲۹۵/۱-۲۹۱ كښې اوګورئى.

۳) فتح الباري: ۴۹۳/۲عمدة القارى: ۳۱۱/۳إرشادالسارى: ۵۰۰/۱.

۴) كتاب الحيض باب القدر المستحب من الماء فى غسل الجنابة وغسل الرجل والمرأة فى إناء واحد فى حالة واحدة وغسل أحدهما بفضل الآخر رقم الحديث: ۷۳۱.

۵) شرح الكرمانى:۱۲۵/۳عمدة القارى: ۳۱۱/۳.

عن عبدالرحمن بن القاسم: دا دَ خانواده صدیقي چشم وچراغ مشهور فقیه اومحدث عبدالرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکرصدیق قرشي تیمي بکري مدني رحمه الله دي.(۱) دَ هغوی کنیت ابو محمد دي (۲)

ابن حبان رحمه الله دَدوی دَ مور نوم قریبه بنت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق لیکلي دي.(۳) علامه مزی رحمه الله هم دَ ابن سعد او مصعب بن عبدالله زبیري په حواله سره هم دغه نوم نقل کړي دي.(۴) خو علامه نووي رحمه الله اسماء بنت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضي الله عنه لیکلي دي.(۵) هم دغه قول علامه مزی رحمه الله دَ خلیفه بن خیاط اوحاکم ابواحمد نه نقل کړي دي.(۶)

شیوخ حدیث: دَهغوی په شیوخ حدیث کښې دَهغوی پلار قاسم بن محمد، سالم بن عبدالله بن عمر، سعید بن مسیب، عبدالله بن عامر بن ربیعه، عبدالله بن عبدالله بن عمر، محمدبن جعفر بن زبیر، نافع مولی ابن عمر اواسلم مولی عمر بن خطاب رحمهم الله وغیره شامل دی. (۷)

دَهغوی نه روایت کونکي محدثین: دَهغوی نه حدیث نقل کونکو یولوئي شمیر دي. په هغوی کښې یو څو دادي: اسامه بن زیدلیثي، ایوب سختیاني، دَ علي بن مدیني نیکه جعفر بن نجیح، حجاج بن حجاج، حمیدالطویل، سفیان ثوري، سفیان بن عیینه، سماك بن حرب، شعبه بن حجاج، عبدالله بن عمر عمري، عبدالعزیز عبدالله ماجشون، عمرو بن حارث مصري، لیث بن سعد، مالك بن انس، محمدبن عجلان، ابن شهاب زهري، منصوربن زاذان، موسی بن عقبه، هشام بن عروه، یحیی بن سعید انصاري، یزید بن عبدالله بن الهادرحمهم الله اجمعین.(۸)

دَ ژوند حالات: حضرت عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَحضرت امیر معاویه رضي الله عنه په دورخلافت کښې دَ ام المؤمنین حضرت عائشه رضي الله عنها په ژوند مبارك کښې پیداشو. (۹)دَهغوی رحمه الله دَ حضرت جعفر صادق رحمه الله سره دَماما خورئي رشته ده. (۱۰)

دَحضرت عبدالرحمن شمیر دَخپلې زمانې دَاهل مدینه په ساداتو کښې کیدلو. چنانچه ابن حبان رحمه الله فرمائي چه هغوی فقه علم دیانت فضیلت اودحدیث په حفظ او اتقان کښې دَ اهل مدینه سادات (سردارانو) نه وو.(۱۱)

---

(۱) دَ تفصیل دَپاره اوګورئی: تهذیب الکمال: ۴۳۷/۱۷رقم الترجمة: ۳۹۳۱التاریخ الکبیر: ۳۳۹/۵رقم : ۱۰۸۶الجرح والتعدیل: ۳۳۹/۵رقم: ۱۳۲۴کتاب الثقات: ۶۲/۷تهذیب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱سیرأعلام النبلاء: ۵/۶تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶رقم: ۵۰۱.

(۲) تهذیب الکمال: ۳۴۸/۱۷تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱.

(۳) کتاب الثقات: ۶۲/۷.

(۴) تهذیب الکمال: ۳۴۹/۱۷.

(۵) تهذیب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.

(۶) تهذیب الکمال: ۳۵۰/۱۷.

(۷) تهذیب الکمال: ۳۴۸/۱۷تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶سیرأعلام النبلاء: ۵/۶الجرح والتعدیل: ۳۳۹/۵.

(۸) تهذیب الکمال: ۳۴۹/۱۷-۳۴۸سیرأعلام النبلاء: ۵/۶تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱.

(۹) سرأعلام النبلاء: ۵/۶تهذیب التهذیب الکمال: ۳۴۸/۱۷تهذیب التهذیب: ۲۵۴/۶.

(۱۰) سیرأعلام النبلاء: ۵/۶تذکرة الحفاظ: ۱۲۶/۱.

(۱۱) کتاب الثقات: ۶۲/۷.

مصعب بن زبير وائي چه هغوی رحمه الله دَ خپلې زمانې دَ بهترين اهل ايمان نه وو دَ اهل مشرق په نيزدَ هغوی لوئی مقام وو.(۱)
ابن ابي حاتم په خپل سند سره دَعلي بن مديني نه نقل کړی دی هغه فرمائي چه ما دَ هشام بن عروه رحمه الله نه اوريدلی دی يا دا خبره دَهغوی نه ماته رسيدلې ده چه هغوی دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه يوحديث نقل کړو کوم چه هغه دَ خپل پلار قاسم بن محمد رحمه الله نه اوريدلې وو نوعروه رحمه الله اوفرمائيل چه داحديث ما دَ داسې سړی نه اوريدلې دې چه دَ علم اوتقوی.نه ډك وو او هغه دَ داسې سړی نه روايت کوی چه دَعلم اوتقوی نه ډك دې. يعنی دَ عبدالرحمن نه چه دَخپل پلار قاسم نه روايت کوی.(۲)
ابن عيينه رحمه الله فرمائي چه مونږ ته حديث بيان کړو عبدالرحمن بن قاسم اوهغه دَ خپلې زمانې دَتولو نه غوره سړې وو يانې دا اوفرمائيل چه په هغه ورځ دَهغوې نه په فضيلت کښې په مدينه کښې څوك هم نه وو.(۳) يانې دا اوفرمائيل چه په مدينه منوره کښې دَعبدالرحمن بن قاسم نه زيات خوښ کړې شوې بل څوك نه وو.(۴)
دَامام بخاری رحمه الله دَ روايت عجيبه انداز: امام بخاری رحمه الله چه به کله دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه روايت کولو نودَ عام معمول نه به ئې اسلوب بدلولو سره داسې فرمائيل: «حدثنا عبدالرحمن بن القاسم، وكان أفضل أهل زمانه أنه سمع أباه، وكان أفضل أهل زمانه» (۵)
هارون بن موسی فروی دَخپل پلار نه نقل کړی دی هغه فرمائي چه مونږ به دَمالك بن انس رحمه الله په مجلس کښې کيناستو اودَهغوی خوئی يحيی به تلو راتلو مګر مونږ سره به نه کيناستو. امام مالك بن انس رحمه الله به زمونږ طرف ته متوجه کيدوسره داسې خبرې اترې کولې لکه چه دَهغوی دَ خوئی هيڅ مقام نه وی. بيا به هغوی فرمائيل چه علم اومسندعلم داسې څيزدې چه دا په ميراث کښې چاته نه ملاويږي هيڅوك دَخپل پلار دَعلمی مجلس خليف رشيدنه شی جوړيدې سوادَ عبدالرحمن بن قاسم.(۶)
دَائمه جرح اوتعديل توثيقي اقوال: ابوطالب وائي چه امام احمدبن حنبل رحمه الله اوفرمائيل چه عبدالرحمن ثقه دې ما تپوس اوکړو ثقه دې؟ نوهغوی په جواب کښې دوه ځل اوفرمائيل ثقة ثقة.(۷)
امام احمدبن عبدالله عجلی رحمه الله امام ابوحاتم رحمه الله اوامام نسائی رحمه الله دَعبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې فرمائي ثقة.(۸)

---

۱) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.
۲) الجرح والتعديل: ۵/۲٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.
۳) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.
۴) الجرح والتعديل: ۵/۲٤۰تهذيب الأسماء واللغات: ۱/۳۰۳.
۵) كتاب الحج باب الطيب بعد رمی الجمار والحق قبل الإفاقة وتمامه رقم: ۱۷۵٤ التاريخ الكبير: ۵/۳٤۰.
۶) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱.
۷) الجرح والتعديل: ۵/۲٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱.
۸) تهذيب الكمال: ۱۷/۳۵۱الجرح والتعديل: ۵/۲٤۰تهذيب التهذيب: ۶/۲۵٤.

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ واقدی رحمه الله نه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې نقل کړی دی «كان ورعاً، كثير الحديث» [1]

ابن طهمان رحمه الله دَ يحيي بن معين رحمه الله نه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله باره کښې نقل کړی دی چه هغوی فرمائی: «ثقة لا يسأل عنه» ابن شاهين رحمه الله هم مذکوره قول نقل کړې دې. [2]

حافظ ابن حجر رحمه الله تقريب التهذيب کښې فرمائی «ثقة جليل» [3]، علامه ذهبی رحمه الله سير أعلام النبلاء کښې فرمائی «كان إماماً، حجة، ورعاً، فقيه النفس، كبير الشأن» [4] او تذکرة الحفاظ کښې فرمائی «الفقيه الحجة» [5] اوالكاشف کښې فرمائی «الفقيه ابن الفقيه» [6]

په جلالت شان باندې دَ ائمه اتفاق: علامه نووی رحمه الله فرمائی «اتفقوا على جلالته وإمامته وفضيلته وصلاحه» يعنی ټول ائمه دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ جلالت شان امامت فضيلت اودَهغوی په بزرګئی باندې متفق دی. [7]

وفات: دَعبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ وفات کال اومقام وفات باره کښې اختلاف دې. دَ وفات باره کښې دوه اقوال دی: ① محمد بن سعد، ابوعبيد قاسم بن سلام خليفه بن خياط ابن حبان علامه ذهبی اوحافظ ابن حجررحمهم الله نه ۱۲۶هجری کښې انتقال کيدل نقل دی. [8]

② عمرو بن علی هيثم بن عدی ابن نافع او يوقول دَ خليفه بن خياط دې چه ۱۳۱هجری کښې انتقال شوې دې. [9] علامه مزی رحمه الله دا قول وهم ګرځولې دې. [10]

دَعمرو بن علی رحمه الله نه روايت دې چه دهغوی رحمه الله انتقال دَ بنواميه آخری حکمران مروان بن محمد په زمانه کښې شوې اوهغه څلورکاله اولس مياشتې حکومت کولونه پس ۱۳۱هجری کښې وفات شوې وو ليکن دا قول هم دَوهم په شان کوم طرف ته چه علامه مزی رحمه الله اشاره کړې ده. دَمشهور اومعروف قول مطابق مروان دَ بوصير په علاقه کښې پنځه کاله لس مياشتې اولس ورځې حکومت کولونه پس ذی الحجه په آخر کښې ۱۳۱هجری کښې قتل کړې شوې وو. [11]

---

[1] تهذيب التهذيب: ۲۵۵/۶.

[2] تعليقات تهذيب الكمال: ۳۵۲/۱۷.

[3] تقريب التهذيب: ۵۸۷/۱.

[4] سير أعلام النبلاء: ۵/۶

[5] تذكرة الحفاظ: ۱۲۶/۱.

[6] الكاشف: ۱۷۶/۲.

[7] تهذيب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.

[8] تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷الثقات: ۶۲/۷سير أعلام النبلاء: ۵/۶تذكرة الحفاظ: ۱۲۶/۱تقريب التهذيب: ۵۸۷/۱تهذيب التهذيب: ۲۵٤/۶تهذيب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.

[9] تهذيب التهذيب: ۲۵۵/۶تهذيب الكمال: ۳۵۰/۱۷تهذيب الأسماء واللغات: ۳۰۳/۱.

[10] تهذيب الكمال: ۳۵۱/۱۷.

[11] تهذيب الكمال وتعليقات: ۳۵۱/۱۷-۳۵۰.

مقام وفات: دَ وفات دَمقام باره كښې څلور اقوال نقل دي: ①علامه نووي رحمه الله دَ ابن سعد نه دَ مقام وفات بيت المقدس نقل كړې دې.[1] ② علامه مزي رحمه الله دَ خليفه بن خياط رحمه الله نه دَ انتقال ځائې مدينه منوره نقل كړې ده.[2] هم دا ابن حبان رحمه الله اختيار كړې دې. [3]③حافظ ابن حجر رحمه الله دَعلامه واقدي رحمه الله په حواله سره دَ ابوالزناد نه نقل كړې دي چه عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دَ وليد بن يزيد دَ ملاقات په غرض سره تللو چه دَ سفردوران كښې دَ شام په علاقه فدين كښې وفات شو. [4]④علامه ذهبي رحمه الله ليكلي دي چه وليد بن يزيد هغوى رحمه الله شام ته غوښتې وو نو يوې قافله سره دَ شام طرف ته په سفر كښې حوران په مقام باندې دَهغوى مرګ راغلو.[5]

قوله: عن أبيه: دادَحضرت عبدالرحمن پلار مشهور فقيه ومحدث حضرت قاسم بن محمدبن ابى بكرصديق تيمى مدني رحمه الله دې. دَدوى تفصيلي حالات«كتاب الغسل باب من بدأبالحلاب أو الطيب عندالغسل» رومبى حديث په ذيل كښې بيان شوى دي. [6]

قوله: عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة: مثله

دا مذكوره عبارت تعليق دې كه مسند روايت؟: دادَ امام بخاري دَ طرف نه تعليق دې كه مسند اومتصل روايت دې؟ علامه كرماني رحمه الله ليكلي دي سره دَدې چه دَتعليق احتمال لرى مګر داتعليق نه دې بلكه دا مسند او متصل روايت دې. دَدې عطف «دَدريم حديث په سندكښې ذكر» ابوبكر بن حفص باندې دې. نولكه چه ابوالوليد اووئيل چه مونږ ته حديث بيان كړو شعبه هغوى دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه نقل كړې دې. [7]

دَ جمهور شراح حديث رائې: په شراح حديث كښې حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عيني رحمه الله علامه قسطلاني رحمه الله دَدې خبرې وضاحت كولوسره اوفرمائيل چه سند تعليق ګڼړل وهم دې بلكه مسند اومتصل روايت دې. دَعن عبدالرحمن عطف په عن ابى بكربن حفص باندې دې. امام شعبه رحمه الله په دوو سندونوسره دا روايت دَحضرت عائشه رضي الله عنها نه نقل كړې دې. په يوسند كښې دَ هغوى شيخ ابوبكر بن حفص رحمه الله دې اوپه دويم سندكښې دَهغوى شيخ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله دې. ابونعيم رحمه الله او امام بيهقي رحمه الله دَ ابوالوليد په طريق سره دَدواړو سندونو موصولاً تخريج كولونه پس فرمائى «أخرجه

---

[1]) تهذيب الأسماء واللغات: ٣٠٣/١.

[2]) تهذيب الكمال: ٣٥١/١٧.

[3]) كتاب الثقات: ٦٢/٧.

[4]) تهذيب التهذيب: ٢٥٥/٦.

[5]) سيرأعلام النبلاء: ٦/٦-٥.

[6]) اوګورئ ص: ٤٣٩.

[7]) شرح الكرماني: ١٢٥/٣.

«رواه البخاري (في الصحيح) عن أبي الوليد بالإسنادين جميعاً»[1] يعنى امام بخارى رحمه الله دَ ابوالوليد په طريق سره دَدغه دواړوسندونو تخريج كړې دې.

ابومسعود وغيره په اطراف كښې هم دغه شان فرمائيلى دى.[2]

مثله: مثله مرفوع او منصوب دواړه شان لوستل جائز دى. مطلب دادې چه شعبه دَ ابوبكر بن حفص نه دَ روايت په شان دا روايت هم دې هغوى دَ عبدالرحمن بن قاسم رحمه الله نه نقل كړې دې.[3]

امام اصيلي بمثله ابتداء كښې دَ باء موحده زياتى سره نقل كړې دې.[4] دَ امام بيهقى رحمه الله روايت هم مثله په خائى بمثله راغلې دې.[5]

الحديث الرابع

۲۴۳ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمَرْأَةُ مِنْ نِسَائِهِ يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ» زَادَ مُسْلِمٌ، وَوَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ «مِنَ الْجَنَابَةِ»

ترجمه: مونږ ته ابوالوليدبيان اوكړو وئى وئيل چه اووئيل مونږ ته شعبه هغوى دَ عبدالله بن عبدالله بن جبر نه هغوى اووئيل چه ما دَ حضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه واؤريده هغوئى فرمائى چه رسول اكرم صلى الله عليه وسلم اودهغوى دَ بيبيانونه يوه بى بى دواړو به په يوخائى يولوښى سره غسل كولو.مسلم بن ابراهيم او وهب بن جرير دَ شعبه نه په روايت كښې "من الجنابة" اضافه نقل كړې ده.

دَحديث تخريج: علامه ابن ملقن رحمه الله علامه عينى رحمه الله علامه قسطلانى رحمه الله ليكلى دى چه دا حديث دَامام بخارى رحمه الله دَ افراد نه دې.[6] دَ امام بخارى رحمه الله نه علاوه نور ائمه حديث امام مسلم رحمه الله وغيره دَحضرت انس رضي الله عنه نه په دې باره كښې هيڅ يو روايت نه دې نقل كړې.[7]

تراجم رواة أبوالوليد، شعبة: دَدې دواړو حضراتو احوال اول بيان كړې شوى دى.[8]

---

[1] رواه البيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة باب فى فضل الجنب: ۲۸۹/۱رقم الحديث: ۸۹۲ولفظه: "وأخبرنا أبوعبدالله، نا أبوبكر أحمد بن إسحاق، أنا أبوالمثنى، ثنا الوليد، ثنا شعبة، عن عبدالرحمن بن القاسم عن أبيه عن عائشة: بمثله رواه البخارى فى الصحيح عن أبى الوليد بالإسنادين جميعا. فتح البارى ۴۹۳/۲إرشادالسارى: ۵۰۰/۱.

[2] التوضيح: ۵۷۶/٤فتح البارى: ۴۹۳/۲عمدة القارى: ۳۱۱/۳.

[3] عمدة القارى: ۳۱۱/۳إرشادالسارى: ۵۰۰/۱.

[4] عمدة القارى: ۳۱۱/۳إرشادالسارى: ۵۰۰/۱.

[5] وقدمر تخريجه آنفاً.

[6] التوضيح لشرح الجامع الصحيح: ۵۷۷/٤عمدة القارى: ۳۱۲/۳إرشادالسارى: ۵۰۱/۱.

[7] التوضيح: ۵۷۷/٤.

[8] دَابوالوليد حالات كشف البارى: ۳۸/۲كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار په ذيل كښې او كشف البارى: ۱۶۱/۴-۱۵۹كتاب العلم باب إثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم لاندې اوګورئى. دَ امام شعبه حالات كشف البارى: ۶۸۷/۱ كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده لاندې تير شوى دى.

عبدالله بن عبدالله بن جبر : دادَ صحيح بخاري مسلم ترمذي اونسائي راوي عبدالله بن عبدالله بن جبر يا جابر رحمه الله دي. (۱)

أنس بن مالك: داد رسول الله ﷺ خادم خاص اومشهور صحابي حضرت انس بن مالك بن نضر بن ضمضم بن زيد بن حرام بن جندب بن عامر خزرجي انصاري رضي الله عنه دي. (۲)

مسلم: داد امام بخاري رحمه الله شيخ مسلم بن ابراهيم القصاب ازدي فراهيدي بصري رحمه الله دي. شحام په نوم باندې هم مشهوردې. (۳)

وهب: دا وهب بن جرير بن حازم بن زيد بن عبدالله ابن شجاع ازدي بصري رحمه الله دي. دَدوي كنيت ابوالعباس دي. (۴)

دحديث شرح

قوله:: كان النبي ﷺ والمرأة من نساءه يغتسلان من إناء واحد: يعني حضورپاك اودهغوي دَ بيبيانو نه يوه بي بي په يوځائي يولوښي سره غسل كولو. والمرأة مرفوع اومنصوب دواړه شان لوستل صحيح دي. دمرفوع لوستلو په صورت كښې دماقبل لفظ النبي باندې عطف وي اومنصوب لوستلو په صورت كښې به مفعول معه جوړيږي. (۵)

قوله:: زاد مسلم ووهب بن جرير عن شعبة: من الجنابة: مسلم بن ابراهيم او وهب بن جرير دَامام شعبه نه "من الجنابة" اضافه نقل كړې ده.

دحديث باب تعليق: علامه كرماني رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه ښكاره خبره ده چه دادَ اما بخاري رحمه الله دَ طرف نه دَحديث باب تعليق دي خكه چه دَوهب بن جرير رحمه الله دَ انتقال په وخت دَ امام بخاري رحمه الله عمر دولس كاله وو اوداهم ممكن دي چه امام بخاري رحمه الله دا روايت دهغوي نه اوريدلي وي. وهب بن جرير مسلم بن ابراهيم سره يوځائي كول او راوړل دَدې تائيدكوي. په دې صورت كښې دَ امام شعبه شيخ په سابقه سند كښې ذكرشوې عبدالله بن عبدالله بن جبر رحمه الله وي. (۶)

---

۱) دَدوي مختصر حالات كشف الباري: ۳۹/۲كتاب الإيمان باب علامة الإيمان حب الأنصار رومبي حديث په ذيل كښې تيرشوي دي.

۲) دَهغوي رضي الله عنه حالات كشف الباري: ۲/۵-۴كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه رومبي حديث لاندې بيان شوي دي.

۳) ددوي حالات كشف الباري: ۴۵۶/۲-۴۵۵كتاب الإيمان باب زيادة الإيمان ونقصانه دَ رومبي روايت لاندې تيرشوي دي.

۴) تهذيب الكمال: ۱۲۱/۳دَدوي احوال كتاب الوضوء باب من لم يرالوضوء إلا من المخرجين القبل والدبر وقول الله تعالى ﴿ أَوْجَآءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَآئِطِ ﴾ پنځم حديث لاندې تيرشوي دي.

۵) فتح الباري: ۴۹۳/۲إرشادالس ۵) شرح الكرماني: ۱۲۵/۳إرشادالساري: ۵۰۱/۱. هم دا علامه عيني رحمه الله هم ذكر كړي دي.عمدة القاري: ۲۱۲/۳.
اري: ۵۰۱/۱.

۶) شرح الكرماني: ۱۲۵/۳إرشادالساري: ۵۰۱/۱. هم دا علامه عيني رحمه الله هم ذكر كړي دي.عمدة القاري: ۲۱۲/۳.

وهب: اصيلى او دَ ابوالوقت په روايت كښې دَوهب نه پس ابن جرير بن حازم اضافه ده ابونعيم وغيره هم دَدې جزم كړې دې. دَ ابوذر په روايت كښې دَ وهب په ځائې وهيب تصغيرسره راغلې دې.(۱)

دَحافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ ابوذر په روايت كښې چه كوم وهيب راغلې دې زما په خيال كښې هغه وهم دې. ځكه چه دَ تتبع كثير نه پس دَدې حديث وهب بن جرير نه كيدل موندلې شوى دى. «دَ لټون نه باوجود» مونږ دا وهيب بن خالد نه نه دې موندلې، دې نه علاوه وهيب بن جرير دَ امام شعبه نه روايت كونكونه دې خو وهيب دَ هغه اقران «دَ زمانې» نه دې.(۲)

دَعلامه عينى رحمه الله توجيه اوحافظ صاحب باندې نقد: علامه عينى رحمه الله وهيب دكاتب غلطى ګرځولې ده او په حافظ ابن حجر رحمه الله باندې نقد كولو فرمائى چه بعض خلقو دَ وهب په ځائې وهيب وهم ګرځولې دې اودَ دې په اثبات كښې ئې دا دليل وركړې دې چه وهب دَ شعبه نه روايت كوى او وهيب دَهغوى دَ زمانې دَ خلقو نه دې حالانكه دَ چا دَ زمانې دَ خلقو نه كيدل دَهغه نه په روايت كښې مانع نه دې. دا جدا خبره ده چه دلته روايت دَ وهب دې وهيب نه دې. (۳)علامه ابن ملقن رحمه الله ليكلى دى چه ابومسعود اوخلف په اطراف كښې مسلم بن ابراهيم دَ سند نه ساقط كولوسره صرف وهب باندې اتقصار كړې دې يعنى دا روايت ئې صرف دَ وهب نه نقل كړې دې.(۴)

دَ تعليق غرض: دَ امام بخارى رحمه الله غرض په دې تعليق سره په دې خبره باندې تنبيه كول دى چه څنګه ابوالوليد دَ امام شعبه نه په دې سندسره مذكوره روايت نقل كړې دې هم دغه شان مسلم بن ابراهيم او وهب بن جرير هم دَامام شعبه نه هم په دغه سندسره دا روايت نقل كړې دې اودَدې په آخره كښې من الجنابة الفاظو اضافه كړې ده.(۵)

دَمحدث اسماعيلى په روايت كښې من الجنابة اضافه نشته دې: محدث اسماعيلى رحمه الله دَ وهب بن جرير دَ روايت تخريج كړې دې ليكن په دې كښې دَ من الجنابة اضافه نشته دې. دَهغوى سند دادې «قال: أخبرني ابن ناجية، حدثنا زيد بن أحزم، حدثنا وهب بن جرير، حدثنا شعبة»(۶) امام اسماعيلى دَ ابن مهدى او بهز په طريق سره هم دا روايت من الجنابة دَ اضافه نه بغير تخريج كړې دې.(۷)

دَ احاديث باب ترجمه سره مناسبت: په دې حواله سره څه خبرې اترې دَ باب حديث اول اودويم لاندې تيرې شوى دى. اوس دلته نور پيش خدمت دى:

يواعتراض: كه چرته څوك دا اووائى چه سوا دَ حديث هشام نه باقى احاديث باب كښې په لوښى كښې دَ لاس داخلولونه وراندې دَ لاس دَ وينځلو څه ذكر نشته دې؟

دَابن بطال رحمه الله توجيه: علامه ابن بطال دَدې جواب وركولوسره فرمائى چه په حديث هشام او ترجمة الباب كښې مناسبت موجود دې او په دې سره دَترجمة الباب دَمعنى وضاحت هم كيږى. هغه داسې چه

---

(۱) فتح البارى: ۴۹۳/۲عمدة القارى: ۳۱۲/۳ارشادالسارى: ۵۰۱/۱.
(۲) فتح البارى: ۴۹۴/۲-۴۹۳.
(۳) عمدة القارى: ۳۱۲/۳.
(۴) التوضيح: ۵۷۷/۴.
(۵) فتح البارى: ۴۹۴/۲عمدة القارى: ۳۱۲/۳.
(۶) التوضيح: ۵۷۷/۴عمدة القارى: ۳۱۲/۳فتح البارى: ۴۹۴/۲.
(۷) التوضيح: ۵۷۷/۴عمدة القارى: ۳۱۲/۳.

امام بخاري حديث هشام په كوم كښې چه په لوښي كښې دَ لاس داخلولو نه وړاندې دَ لاس دَ وينځلو ذكر دې دائي په دې خبره باندې محمول كړې دی چه كله په لاس باندې دَمنې اونجاست دَ لګيدو ويره وي او نور روايات په كوم كښې چه دَلاس دَ وينځلو ذكر نشته دې هغه ئې دَ لاسونو په يقيني طهارت حالت باندې محمول كړي دي.(۱)

دَ امام مهلب رحمه الله توجيه: ابن بطال رحمه الله دَ امام مهلب نه نقل كړې دی چه امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب كښې اوفرمائيل «هل يدخل الجنب يده في الإناء قبل أن يغسلها إذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة» دې نه مراد دَهغه جنبي لاس دې چه دَمنې وغيره ټولو نجاساتو نه پاك وي نو بيا دَ دغه جنبي دَپاره خپل لاس دَ وينځلو نه وړاندې په لوښي كښې داخلول جائزدی. دَدې دَپاره چه صرف دَ جنابت حكمي دَ وجې نه دَ سړي يو اندام نجس كيږي نه ځكه چه نبي كريم صلى الله عليه وسلم فرمائي "مؤمن نجس نه وي".(۲)
هم دا توجيه علامه كرماني رحمه الله او ابن ملقن رحمه الله دَ ابن بطال رحمه الله په حواله سره نقل كړې ده.(۳)

دَابن منير اسكندراني توجيه: علامه ناصرالدين احمدبن محمد المعروف ابن المنير اسكندراني رحمه الله شارح بخاري ابن بطال رحمه الله توجيه بعيدګرځولې ده اودَ احاديث اوترجمة الباب په حواله سره ئې فرمائيلي چه دَ لاس وينځل به يا دَ حدث حكمي دَ وجې نه وي يادَ حدث عيني دَ وجې نه او په ترجمه كښې دا منلې شوې دی چه دلته خبرې اترې دَهغه سړي باره كښې دی دَ چا په لاس باندې چه دَ څه قسم قذر نجاست حقيقي نه وي لګيدلې نواوس دا احتمال باقي پاتې نه شوچه دَغسل كونكي په لاس باندې نجاست حكمي وي كوم چه په لوښي كښې دَ لاس داخلولو نه مانع وي ليكن داخبره مسلم ده چه نجاست حكمي مانع نه دې ځكه چه دَ نجاست حكمي اثر په اوبو كښې ښكاره شوې وې نو بيادَ جنبي دَپاره دَ تكميل غسل نه وړاندې به په لوښي كښې لاس داخلول جائزنه وو. ليكن اثناء غسل دخول يد جائز دې نومعلومه شوه چه په اوبو كښې لاس لګولو سره جنابت يعني نجاست حكمي اثر په دې كښې نه ظاهريږي لهذا دَغسل په شروع كښې هم لاس په لوښي كښې داخلولوسره څه مانع نه دی لكه چه په دوران غسل كښې داسې كولوسره څه څيز مانع نه دې. په دې سره داخبره ثابته شوه چه دَجنبي دَ بدن نه دَ اوبو څاڅكي پريوځي نوهغه پاك دی دَهغې دَغسل والا په لوښي كښې پريوتلوسره دَغسل اوبوته هيڅ نقصان نه رسيږي يعني هغه ناپاكه كيږي نه.(۴)

دَ ابن ملقن رحمه الله توجيه: ابن ملقن رحمه الله پنځه توجيهات ذكر كړي دي.

ړومبۍ اودويمه توجيه: يودَ ابن بطال رحمه الله او دويمه دَ ابن منير رحمه الله دغه دواړه تيرې شوې.

دريمه توجيه: ابن ملقن رحمه الله دريمه توجيه دا بيان كړې ده چه په حديث ثاني اوترجمه كښې مناسبت ښكاره دې باقي پاتې شوه خبره دَ حديث اول نوكه چرې حضورپاك اوحضرت عائشه رضي الله عنها اول لاسونه وينځلې وې نوحضرت عائشه رضي الله عنها به تختلف أيدينا فيه په ځائې باندې تختلف أيدينا منه فرمائيل يا دا چه

---

(۱) شرح ابن بطال: ۳۸۸/۱.

(۲) شرح ابن بطال: ۳۸۸/۱وقدمر تخريج الحديث.

(۳) شرح الكرماني: ۱۲۶/۳التوضيح: ۵۷۷/٤.

(۴) المتواري على تراجم أبواب البخاري ص: ۷۶.

هغوی چرته مختلف أيدينا فيه فرمائيلی وی اوکله ئی منه فرمائيلی اوباقی احاديث هم په دې باندې محمول دی.(١)

څلورمه توجيه: څلورمه توجيه ئی دا بيان کړې ده چه په دې کښې دا احتمال هم دې چه کله امام بخاری رحمه الله اکثر احاديث هغه ذکر کړی دی په کوم کښې چه دَ لاس وينځل ذکر نه دی نودَې نه معلومه شوه چه بغيردَ لاسونو وينځلو نه هم په لوښی کښې لاس داخلول په غسل جنابت کښې جائز دی. ځکه چه چرې داسې کول جائز نه وې نو بيا به په ټولو احاديثوکښې دَ وينځلو ذکر کولو.(٢)

پنځمه توجيه: پنځمه توجيه ئی داذکرکړې ده چه امام بخاری رحمه الله دَخپل عادت مطابق په بعض طرق کښې دَ لاس وينځل ذکر کړی دی او باقی کښې معنی مقصودې مستنبط کيدونکې لفظ ترک کړو دې دپاره چه قاری دَ نور طرق حديث په ذريعه دَ امام بخاری رحمه الله دَ مقصود استخراج اوکړې شی. چنانچه امام مسلم رحمه الله دَ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه نقل کړی دی چه رسول الله ﷺ به کله غسل شروع کولو نو په خپل ښی لاس باندې به ئی اوبه اچولوسره خپل دواړه لاسونه وينځل. دَدې روايت په آخره کښې حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی «كنت أغتسل أنا وهومن أناءواحد» نودَې نه معلومه شوه چه په کومو احاديثوکښې دَ لاس وينځل موجود نه دی هلته هم دَ لاسونو وينځل مراد دی لکه چه نورو طرق حديث نه معلوميږی.(٣)

١٠- باب: تَفْرِيقِ الْغُسْلِ وَالْوُضُوءِ

په غسل اواودس کښې فصل کول

دَ کشف الباری دَ متن دَپاره منتخب نسخه (٤)مصری نسخه شرح الکرمانی فتح الباری عمدة القاری فتح الباری لابن رجب الحنبلی ارشاد الساری الکوثر الجاری او التوشيح کښې «باب: تفريق الغسل والوضوء» مقدم کړې شوې دې اودَې وراندينې باب «باب من أفرغ بيمينه على شماله» روستوکړې شوې دې. خو په هندوستانی نسخه اصيلی او ابن عساکر روايت شرح ابن بطال التوضيح اوتحفة البای کښې دَدې برعکس باب کښې "أفرغ بيمينه على شماله" مقدم اومذکوره باب مؤخر کړې شوې دې. دلته په ترتيب کښې دَ کشف الباری دَ متن والانسخې رعايت ساتلې شوې دې.

ماقبل سره مناسبت: علامه عينی رحمه الله اوفرمائيل چه په دواړو ابوابوکښې مناسبت په دې حيثيت سره دې چه دواړه دَ يوفعل جائز په بيان باندې مشتمل دی. دې نه وراندې «هل يدخل الجنب يده في الإناء قبل أن يغسل إذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة» کښې چه کله لاس پاك وی نو بغيردَ وينځلو ئی دَ اوبو په لوښی کښې دَداخلولو جواز بيان کړې شوې وو خو په دې باب کښې په غسل او اودس کښې دَ تفريق جواز بيانولې شی.(٥)

---

(١) التوضيح: ٥٧٨/٤.
(٢) التوضيح لابن الملقن: ٥٧٩/٤.
(٣) التوضيح: ٥٧٩/٤.
(٤) دا نسخه دَ ډاکټر مصطفی ديب البغاء صاحب تحقيق او تخريج سره چهاپ شوې ده.
(٥) عمدة القاری:٣١٣/٣.

دَترجمة الباب مقصد:

دَ شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله رائې: شيخ الحديث مولانا زكريا رحمه الله اوفرمائيل چه دَامام بخاري رحمه الله غرض دَدې ترجمه نه وجوب موالات في الوضوء والغسل باندې رد كول دى دَ ټولو شراح حديث كلام هم په دې باندې مبنى دې. (۱)يعنى دَ امام بخارى رحمه الله مقصد ددې ترجمه نه دا ثابتول دى چه په اودس او غسل كښې وار په وار وينځل واجب نه دى بلكه دَ اول نه وينځلې شوې اندامونه دَ اوچيدونه پس هم باقى اندامونه اووينځلې شى او لامده كړې شى نو اودس اوغسل به صحيح شى. په دې تفريق سره به په اودس اوغسل باندې هيڅ فرق نه پريوځى.

دَعلامه كرمانى رحمه الله رائې: دَعلامه كرمانى رحمه الله رائې داده چه دَدې ترجمه په غرض كښې دوه احتمالات دى. يو دا چه عدم وجوب موالات بيانول دى اودويم دا چه په غسل كښې دَ اودس نه داخليدل بيانول دى. تردې پورې چه كه چاته دواړه حدث لاحق شى نودهغه دَ طهارت دپاره به صرف غسل نه كافى كيږى. (۲)

دَدې دواړو احتمالاتو دَ ذكركولونه پس علامه كرمانى رحمه الله رومبې احتمال ظاهر ګرځولې دې. (۳)

دا مشهوره اختلافى مسئله ده چه په اودس اوغسل كښې موالات واجب دى كه نه؟ دَغسل مسئله خو امام بخارى رحمه الله اصالتاً ذكركړې ده او اودس ئې تبعاً ذكر كړې دې.

موالات في الوضوء: چنانچه په اودس كښې موالات ضرورى دى كه نه؟ دې كښې اختلاف دې. امام ابوحنيفه رحمه الله (۴)امام شافعى رحمه الله دَ قول جديد مطابق (۵)او په يوروايت كښې امام مالك رحمه الله (۶)او امام احمد رحمه الله فرمائى چه په اودس كښې موالات واجب نه بلكه سنت دى. (۷)

امام مالك رحمه الله اوامام احمد رحمه الله دَخپل مشهورقول مطابق چه دَدوى نه ډيرو كسانو نقل كړې دې دَموالات دَ وجوب قائل دى. (۸) دَ امام شافعى رحمه الله قول قديم هم دَ وجوب موالات دې. (۹) هم دغه سيدنا حضرت عمر رضي الله عنه حضرت قتاده رحمه الله او امام اوزاعى رحمه الله هم قول دې. (۱۰)

دَ موالات وضاحت: په عاموحالاتوكښې كله چه مزاج او موسم معتدل وى نودَ يو اندام دَ اوچيدونه وړاندې دَ بل اندام وينځلو موالات وئيلى شى. چنانچه امام مالك رحمه الله فرمائى: «وإن كان ترك ذلك ناسياً بنى على وضوءه، وإن تطاول ذلك، قال: وإن كان ترك ذلك عامداً استأنف الوضوء» كه څوك په قصد سره موالات ترك كړى نودهغه په ذمه دَ اودس استيناف او راګرځول واجب دى. كه چرې عمداً ئې ترك نه كړى بلكه

---

(۱) الكنزالمتوارى: ۲۰۷/۳الأبواب والتراجم ص: ۶۱حاشية اللامع: ۲۲۱/۲.
(۲) شرح الكرمانى: ۱۲۷/۳.
(۳) شرح الكرمانى: ۱۲۷/۳.
(۴) ردالمحتار مع الدرالمختار: ۹۰/۱بدائع الصنائع: ۲۱۱/۱البحرالرائق: ۵۵/۱.
(۵) المجموع شرح المهذب: ۴۵۳/۱الشرح الكبير: ۱۳۱/۱السراج الوهاج ص:۱۹.
(۶) حاشية الدسوقى: ۱۵۴/۱.
(۷) الإنصاف: ۱۳۹/۱.
(۸) المدونة الكبرى: ۱۵/۱حاشية الدسوقى:۱۵۱/۱المغنى لابن قدامة:۹۲/۱الإنصاف: ۱۳۹/۱.
(۹) المجموع: ۴۵۳/۱السراج الوهاج ص:۱۹.
(۱۰) الأوسط لابن منذر:۴۲۰/۱.

هيرشي نو استيناف او راګرځول واجب نه دی صرف متروکه اندام به وينځی سره دَدې چه په دې کښې زيات وخت تيرشوې وی هم دغه قول دَ ليث بن سعد رحمه الله هم دې.(۱)
دَ امام مالك رحمه الله په يوروايت کښې دی چه که چرې فصل يسير وی نو هيڅ بديت نشته دې اوکه فصل کثيروی نو بيا په دغه صورت کښې به راګرځول واجب وی.(۲)
دَ فصل يسير اوکثير حکم: علامه نووی رحمه الله ليکلې دی چه شيخ ابوحامد او محاملی په دې خبره باندې دَمسلمانانو اجماع نقل کړې ده چه دَ اودس دَ اندامونو په وينځلوکښې تفريق يسير مضرنه دې.(۳)
دَتفريق کثيرباره کښې دَامام شافعی رحمه الله دوه اقوال دی. په دې کښې صحيح قول په کوم چه دَ ټول اصحاب شوافع اتفاق دې چه تفريق کثير هم مضرنه دې. هم په دې باندې امام شافعی رحمه الله په قول جديد کښې نص فرمائيلې دې.(۴) هم دغه قول دَ سيدنا عمر رضي الله عنه ابن عمر رضي الله عنهما سعيد بن مسيب عطاء طاؤس حسن بصری نخعی سفيان ثوری او ابن المنذر رحمهم الله او په يو روايت کښې دَ امام احمد رحمه الله هم قول دې.(۵)
فصل يسير اوفصل کثير څه څيزدې؟: دَ حنفيه او حنابله مذهب اودَ امام شافعی رحمه الله دَ قول صحيح او مشهور حاصل دادې چه دَزمان اومکان او متوضی په مزاج کښې اعتدال نه باوجود که چرې يوخانی اوچ شی نودا فصل طويل اوکثيردې اوکه چرې پخپله نه اوچيږی نودا فصل يسيردې.(۶)
که دَاودس کونکی دَمزاج ګرمی يا يخنی او په غيرمعتدل موسم کښې دَ خشك هوا چليدو دَ وجې نه يواندام اوچ شی نودَدې اعتبارنشته دې.(۷)
بعض شافعيه حضرات وائی چه دَتفريق کثير نه مراد طويل متفاحش دې.(۸)
دَ شوافع يو روايت داهم دې چه دَ يسير اوکثير دارومدار په عرف اوعادت باندې دې.(۹) هم دغه شان قول دَ ابن عقيل نه حنابله هم نقل کړې دې.(۱۰)
علامه رافعی رحمه الله نقل کړی دی که چرې دومره وخت تيرشي په کوم کښې چه دوباره پوره طهارت حاصليدې شی نودا فصل طويل دې ګنی يسير اوقليل دې.(۱۱)
دَ تفريق دَ مودې اعتبار دَ اودس دَ افعال نه دَ آخری فعل نه کولې شی تردې چه که چا مخ او لاسونه اووينځل بيا فصل واقع شی اودَ لاسونودَ اوچيدونه وړاندې دَ سرمسح اوکړه نودا فصل مضرنه دې

---

(۱) المدونة الكبرى: ۱۵/۱ حاشية الدسوقي: ۱۵۱/۱ الاوسط: ۴۲۰/۱.
(۲) حاشية الدسوقي: ۱۵۱/۱.
(۳) المجموع شرح المذهب: ۴۵۲/۱.
(۴) المجموع: ۴۵۲/۱.
(۵) المجموع: ۴۵۴/۱.
(۶) ردالمحتار مع الدرالمختار: ۹۰/۱ البحر الرائق: ۵۵/۱ بدائع الصنائع: ۲۱۱/۱ المغني: ۹۴/۱ الإنصاف: ۱۴۰/۱ المجموع: ۴۵۳/۱.
(۷) المجموع: ۴۵۳/۱ الشرح الكبير: ۱۳۲/۱.
(۸) المجموع: ۴۵۳/۱.
(۹) المجموع شرح المهذب: ۴۵۳/۱.
(۱۰) المغني لابن قدامة: ۹۴/۱ الإنصاف: ۱۴۰/۱.
(۱۱) الشرح الكبير: ۱۳۲/۱ المجموع: ۴۵۳/۱.

سره دَدې چه مخ اوچ شوې وی. که چرې اندامونه ئی درې ځل اووينځل نودَ آخری ځل وينځلو به اعتبار کيږی.(١)

د قائلين وجوب دلائل

رومبې دليل: قائلين وجوب موالات فی الوضوء يودليل دادې چه ﴿فَاغۡسِلُوا۟ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ﴾(٢) کښې دَ الله تعالى مطلق حکم دَ اودس دَ تعجيل او وار په وار دَ اودس تقاضا کوی. هم دغه امر دَ تعجيل دَ تفريق دَپاره مانع دې.(٣)

دويم دليل: دويم دليل رسول الله ﷺ وار په وار اودس کړې بيانی ارشاد اوفرمائيلو «هذا وضوء لايقبل الله الصلاة إلابه»(٤) يعنی الله تعالى دَ دغه وار په وار اودس کولونه بغير مونځ نه قبلوی.(٥)

دريم دليل: دريم دليل دَ حضرت انس رضی الله عنه نه روايت دې چه يوسړې دَ حضورپاك په خدمت کښې اودس کولوسره راغلو په داسې حالت کښې چه هغه په خپه کښې دَ يونوك برابر ځائی نه وو وينځلې. نوحضورپاك هغه سړی ته اوفرمائيل «ارجع فأحسن وضوءك»(٦) لاړه شه او اودس په ښه شان سره اوکړه. دَ ابوداؤد رحمه الله په روايت کښې دی حضورپاك يوسړې په مونځ کولوباندې اوليدلو اودَهغه دَخپې څه حصه په اندازه دَ يودرهم اوچه پاتې شوې وه نو حضورپاك دغه سړی ته دَ اودس اومونځ دواړو راګرځولو حکم اوکړو.(٧)

دَحضرت عمر رضی الله عنه اثر: دغه شان يواثردَحضرت عمر رضی الله عنه نه هم نقل دې. چنانچه ابوسفيان دَ جابر نه نقل کړی دی هغه وائی: «رأي عمربن الخطاب رضي الله عنه رجلاً يتوضأ فبقي في رجله لمعة فقال: أعد الوضوء»(٨) يعنی حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه يوسړې اوليدلو چه اودس ئی کولو (بيا چه کله هغه اودس اوکړو) نودَهغه دَ خپې څه حصه اوچه پاتې شوه اوهلته دَ اودس اوبه نه وې رسيدلې نوحضرت عمر رضی الله عنه دغه سړی ته اوفرمائيل چه اودس راؤګرځوه يعنی دَ نوی سر نه دوباره اودس اوکړه.

---

(١) الشرح الكبير: ١٣٢/١.

(٢) المائدة:٦

(٣) الحاوی الكبير:١٦٥/١.

(٤) الحديث رواه ابن ماجه فی سننه كتاب الطهارة باب ا لوضوء ثلاثا ثلاثاً رقم: ٤١٩ والبيهقی فی سننه كتاب الطهارة باب فضل التكرار فی الوضوء رقم: ٣٨٠-٣٧٩.

(٥) الحاوی الكبير: ١٦٥/١.

(٦) رواه مسلم فی صحيحه فی كتاب الطهارة باب وجوب استيعاب جميع أجزاء محل الطهارة رقم: ٢٤٣ وأبوداؤد فی سننه فی كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ١٧٣وقال أبوداؤد: هذا الحديث ليس بمعروف عن جرير بن حازم ولم يزوه إلا ابن وهب وحخده وقد روی عن معقل بن عبيدالله الجزری عن أبی الزبير عن عمر عن النبی صلی الله عليه وسلم نحوه قال: ارجع فأحسن وضوءك. انظر جامع الأصول رقم: ٥١٥٦-٥١٥٥.

(٧) الحديث رواه أبوداؤد فی سننه كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ١٧٤راجع جامع الأصول رقم: ٥١٥٧.

(٨) الأثر أخرجه البيهقی فی السنن الكبری فی كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ١٣٦/١رقم الحديث: ٣٩٥.

د قائلين عدم وجوب دلائل

رومبی دلیل: دَقائلین عدم وجوب موالات یودلیل هم هغه دَ سورت مائده آیت ﴿ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ﴾[1] دې چه الله تعالى په خپل كتاب كښې «مطلقًا» دَ اودس دَ اندامونو دَ وينځلو حكم وركړې دې. نوچاچه دغه اندامونه اووينځل هغه په مامور به باندې عمل اوكړو كه په وينځلوكښې تفريق اوكړى اوكه يو بل پسې اووينځى.[2]

دويم دليل: دويم دليل دَابن عمر رضي الله عنهما اثر دې كوم چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې نقل كړې دې چه هغه خپلې خپې دَ اودس دَ اوچيدو نه پس اووينځلې.

دريم دليل: هم دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما اثر دې امام مالك رحمه الله اوامام شافعى رحمه الله نقل كړې دې. «أن عبدالله بن عمر بال في السوق، ثم توضأ، فغسل وجهه، ويديه، ومسح رأسه، ثم دُعيَ لجنازة ليُصلي عليها حين دخل المسجد، فمسح على خُفّه، ثم صلى عليها» [3]

يعنى حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما بازاركښې (دَ قضاحاجت دَپاره جوړشوى يوخانى) متيازې اوكړې هغه اودس اوكړو په كوم كښې چه مخ او لاسونه اووينځل او په سرئى مسح اوكړه، بيا هغه دَ يوې جنازې كولودَپاره راؤغوښتلې شو نوهغوى رضي الله عنهما جمات ته تشريف راوړو او په موزو باندې ئى مسح اوكړه او جنازه ئى اوكړه.

امام بيهقى رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما هم دغه اثر نقل كړې دې او په دې كښې ئى دا صراحت كړې چه دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په موزو باندې مسح كولړدَ اودس دَ اوچيدو نه پس وو. چنانچه دَ بيهقى دَ روايت الفاظ دادى: «فمسح على خفيه بعد ماجف وضوءه، وصلى»[4] يعنى حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ اودس دَ اوچيدونه پس په موزو باندې مسح اوكړه او مونځ ئى وركړو. دَ روايت نقل كولونه پس امام بيهقى رحمه الله فرمائى چه «هذا صحيح عن ابن عمر ومشهور عن قتيبة بهذا اللفظ» [5]

دَامام نووى رحمه الله دا دليل حسن گرځول: امام نووى رحمه الله دَ مذكوره روايت نقل كولونه پس ليكلى دى «هذا دليل حسن» خكه چه ابن عمر رضي الله عنهما داعمل دَ جنازې دَپاره دَ راتلونكو په مخكښې اوكړو او چاهم په دې باندې نكير اونه كړو.[6]

عقلى دليل: امام طحاوى رحمه الله دَ موالات په عدم وجوب باندې عقلى دليل وركولوسره فرمائى: «جفاف الوضوء ليس بحدث فلا ينقضه، كما أن جفاف سائر الأعضاء لا يبطل الطهارة»[7] اودس اوچيدل داحدث نه دې چه په دې سره اودس مات شى لكه دَ ټولو اندامونو دَ اودس اوچيدل چه طهارت نه باطل كوى.

---

[1] المائدة:٦

[2] الأوسط في السنن والإجماع والختلاف: ٤٢١/١.

[3] أخرجه الإمام مالک في الموطأ كتاب الطهارة باب ماجاء في المسح على الخفين: ٣٧/١-٣٦ رقم الحديث: ٤٣ والإمام الشافعي في الأم، كتاب، الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته رقم: ٤٢٣.

[4] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ٣٩٧.

[5] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ٣٩٧.

[6] المجموع: ٤٥٥/١ الحاوي الكبير: ١٦٥/١ البحرالرائق: ٥٥/١.

[7] مختصر اختلاف العلماء: ١٥٣/١ عمدة القاري: ٣١٣/٣ فتح الباري: ٤٩٤/٢.

دَ قائلين وجوب دَ دلائلو جواب: دَ قائلين وجوب دَ دلائل جواب دَ رومبی دليل جواب دادې چه کله تفريق اوفصل فی الوضوء دَالله تعالی ارشاد ﴿ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ﴾ کښې ورکړې شو دَ امر په امتثال سر مانع نه دې نو دا ضروری دی چه بیادا آیت دَ عدم موالات دَ پاره هم مانع نه وی.[1]

دَ دويم دليل جواب: دويم دليل «هذا وضوء لا يقبل الله الصلاة إلا به» باره کښې امام نووی رحمه الله فرمائيلی چه دا روايت دَ ابی بن کعب او ابن عمر رضی الله عنهما نه په سند ضعيف سره نقل دې. امام ابوبکرحازمی رحمه الله اوفرمائيل چه داحديث دَ يونه زيات صحابه کرامو نه په متعدد طرق سره نقل دې اوهغه ټول طرق ضعيف دی.... خلاصه دا چه دا حديث ضعيف دې اوقابل دَ احتجاج او استدلال نه دې.[2]

په مواظبت سره وجوب نه ثابتيږي: دويمه خبره دا چه دَ رسول الله ﷺ په موالات باندې مواظبت اختيارول وجوب نه ثابتوی ځکه چه اکثر وختونو کښې دَ مواظبت بيان دَسنت دَپاره کيږی.[3]

دَحضرت انس رضی الله عنه دَ روايت جواب: دَحضرت انس رضی الله عنه دَ روايت جواب دادې چه «فأحسن وضوءك» نه په وجوب موالات باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه په دې کښې دَ استيناف حکم نه دې ورکړې شوې بلکه دَاتمام او احسان حکم دې. اوکه چرې دا اومنلې شی چه ددې نه اعاده او راګرځول مراد دی نو بياهم اتمام اواحسان خو دَهغه اوچ اندام په وينځلوسره حاصليږی. لهذا په دې حديث سره په وجوب اعاده باندې هيڅ دلالت نه کيږی البته دَاودس اندامونو وينځلوکښې دَتفريق جواز اوعدم وجوب موالات دَدې نه ثابتيږی.[4]

دې نه علاوه پخپله دَ امام أبوداؤد «باب في تفريق الوضوء» قائمول او دَدې په ذيل کښې داحديث راوړل دَ تفريق جواز او عدم موالات باره کښې زيات واضح دې.[5] لهذا په دې حديث کښې امر دَ وجوب دَپاره نه دې بلکه دا استحبابی امر دې. دغه شان دَ امام ابوداؤد رحمه الله دَ خالد بن معدان دَ روايت باره کښې امام نووی رحمه الله فرمائيلی چه هغه ضعيف الاسناد دې.[6] خو امام بيهقی رحمه الله او ابن قطان رحمه الله دا مرسل ګرځولې دې.[7]

بعض حضراتو دا روايت مرسل ګرځولو باندې رد هم کړې دې.[8] ليکن علامه سهارنپوری رحمه الله فرمائيلی چه دَبخاری دَ مذهب مطابق دَامام بيهقی رحمه الله او ابن قطان رحمه الله دَ خالد بن معدان روايت مرسل ګرځول صحيح دی. ځکه چه خالد بن معدان دَ بعض صحابه کرامو نه عنعنه سره روايت کوی اودَهغوی سره ئی لقاء هم ثابته نه ده. لهذا په يقينی توګه سره دا نه شی وئيلې چه دادَ خالد دَ هغه بعض صحابه نه بالمشافهه روايت دې. دَدې احتمال دَ وجې نه دا موصول نه شی ګرځولې کيدې البته

---

[1]) الحاوی الکبير: ۱۶۵/۱.

[2]) المجموع شرح المهذب: ۴۳۰، ۴۵۵/۱. دَ حديث په طرق باندې دَ تفصيلی کلام دَپاره اوګورئی تلخيص الحبير، کتاب الطهارة: ۲۶۸/۱-۲۶۶رقم: ۸۱وانظر: السعاية: ۱۵۹/۱.

[3]) المبسوط: ۱۷۱/۱.

[4]) بذل المجهود: ۲۶/۲.

[5]) بذل المجهود: ۲۶/۲.

[6]) المجموع شرح المهذب: ۴۵۵/۱.

[7]) السنن الکبری کتاب الطهارة باب تفريق الوضوء رقم: ۳۹۲ (۱۳۵/۱).

[8]) تلخيص الحبير: ۲۹۲/۱-۲۹۱.

که حدثني رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم نې ونيلې وې نو بيا به حديث موصول وې خوداًمام مسلم رحمه الله او جمهورو په نيزدا روايت متصل دې.[1]

په خبر واحد سره په كتاب الله باندې زياتې صحيح نه دې:[2]

علامه لكهنوى رحمه الله فرمائي چه دا روايت خبرواحد دې په دې سره په كتاب الله باندې زياتې جائز نه دې ځكه چه الله تعالى مطلقاً دَغسل اومسح حكم وركړې دې اودائى تفريق سره مقيد كړې نه دى. دَدې نه علاوه دَاعاده په حكم كښې دا احتمال هم دې چه هغه دَاكمال دپاره وى لكه چه بعض رواياتوكښې غيبت كونكوته دَ اودس اومونځ راګرځولو حكم وركړې شوې دې.[3]

داحديث دَ ضعف نه باوجود په استحباب باندې محمول كولې كيدې شى لكه څنګه چه امام بيهقى رحمه الله دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما قول په استحباب باندې محمول كړې دې. (سعاى) يا دَدې دا تاويل هم ممكن دې چه دَ راګرځولو حكم دَ يوناقض دَ اودس په موجود كيدو سره وو نه چه صرف دَ اوچ ځائى دَ وجې نه.[4]

دَ امام دارقطنى رحمه الله په روايت كښې دى چه يوسړى ته رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: «ارجع فأتم وضوءك ففعل»[5] يعنى لاړشه اوخپل اودس مكمل كړه راشه نوهغه داسې اوكړل.

په دې حديث كښې دا أتمم وضوءك په دې خبره باندې دلالت كوى چه حضورپاك دَاودس دَ استيناف حكم ورنه كړو[6] اونه ئې دَ تيرشوى وخت باره كښې پوښتنه اوكړه صرف دَهغه ځائى دَ وينځلو حكم ئې وركړو كوم چه اوچ پاتې شوې وو.

دَحضرت عمر رضي الله عنه دَ اثر جوابات: علماء كرامو دَحضرت عمر رضي الله عنه دَ اثر مختلف جوابونه وركړى دى:

دَ اعاده وضو حكم په تغليظ باندې محمول دې: دَحضرت عمر رضي الله عنه دَاثر جواب علامه لكهنوى رحمه الله صاحب كشاف نه دا نقل كړې دې چه «أنه محمول على التغليظ» يعنى دَحضرت عمر رضي الله عنه دَ اودس دَ اعاده حكم وركول په تغليظ باندې محمول دې.[7]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَحضرت عمر رضي الله عنه ارشاد «أعد الوضوء» دَ اطلاق الكل وارادة الجزء دَ قبيل نه دې مراد دې نه صرف دَخپې اوچه حصه وينځل دى.[8]

---

[1] بذل المجهود: ٣٢/٢.

[2] قال الإمام نظام الدين الشاشى رحمه الله: "وحكم الخاص من الكتاب وجوب العمل به لا محالة. فإن قابله خبر الواحد. أو القياس. فإن أمكن الجمع بينهما بدون تغيير فى حكم الخاص. يعمل بهما. وإلا يعمل بالكتاب ويترك ما يقابله". (فصل فى الخاص والعام ص:١١. وراجع للتفصيل والمزيد: مبادى علم الحديث وأصوله لمحقق العصر المحدث الشيخ شبير احمد العثمانى مع تعليقات الشيخ عبدالفتاح أبو غدة. ص: ١٩٣-١٦١).

[3] السعاية: ١٦١/١.

[4] بذل المجهود: ٣٢/٢.

[5] سنن الدارقطنى مع التعليق المغنى كتاب الطهارة باب فى فضل الوضوء واستيعاب جميع القدم فى الوضوء بالماء: ١٠٩/١ رقم:٦.

[6] تلخيص الحبير كتاب الطهارة: ٢٩١/١ رقم:١٠٢ التعليق المغنى على سنن الدارقطنى: ١٠٩/١.

[7] السعاية: ١٦١/١.

[8] السعاية: ١٦١/١.

دامام نووی رحمه الله توجیه: امام نووی رحمه الله فرمائی چه دحضرت عمر رضی الله عنه د اودس اعاده امر استحباب یا جواز باندې محمول دې. [1] واجب صرف د اوچې حصې وينځل دی ځکه چه عبيد بن عمر ليثی رحمه الله د حضرت عمر رضی الله عنه نه داشان واقعه نقل کړې ده په کوم کښې چه حضرت عمر رضی الله عنه صرف دخپو اوچه حصه وينځلو امر ورکولوسره فرمائيلی «أغسل ماترکت من قدمك» [2]

افضليت او سنيت موالات: دا ټول بحث خود وجوب اوعدم وجوب دې. په دې کښې موجود اختلاف سره د دلائلو بيان ګړې شوې دې. راجح دادی چه موالات فی الوضوء واجب نه دی ليکن دموالات سنت او افضل کيدو کښې هيڅ اختلاف نشته. چنانچه امام ماوردی شافعی رحمه الله فرمائی چه په اودس کښې د تعجل حکم او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د حکم په رڼاکښې موالات فی الوضوء او انداموته په کامل توګه سره وار په وار وينځل افضل دی. [3]

امام شافعی رحمه الله فرمائی: «أحب أن يتابع الوضوء، ولا يفرقه: لأن رسول الله صلى الله عليه وسلم جاء به متتابعاً» [4]

يعنی زه په اودس کښې متابعت اوعدم تفريق خوښوم ځکه چه رسول الله صلی الله علیه وسلم وار په وار اودس فرمائيلې دې. اوکه چرې متوضی داسې اونه کړی نو خوښ عمل دادې چه هغه دې اودس بيا اوکړی، په تفريق کونکی باندې د استيناف ضروری کيدل ماته واضح نه دی. [5]

موالات فی الغسل: په غسل کښې موالات واجب دی که نه په دې کښې هم اختلاف دې. ائمه ثلاثه امام اعظم امام ابوحنيفه رحمه الله [6] امام شافعی رحمه الله [7] اوامام احمدبن حنبل رحمه الله [8] فرمائی چه په غسل کښې موالات واجب نه سنت دی هم دغه دامام مالك رحمه الله هم يو قول دې. [9]

ابن حامد او ابوالخطاب نه يو روايت او امام احمد بن حنبل رحمه الله نه وجوب موالات فی الغسل هم نقل کړې دې ليکن علامه مرداوی رحمه الله فرمائی چه عدم موالات هم دامام احمد رحمه الله صحيح قول او مذهب دې او هم په دې د اکثر حنابله اتفاق دې. [10]

د امام مالك رحمه الله دويم قول دادې چه د اودس په شان په غسل کښې هم موالات ضروری دی. [11] امام ربيعه رحمه الله اوفرمائيل په غسل کښې تفريق د ناخوښه امورو نه دې او ترهغه وخته پورې دغه عمل ته غسل نه شی وئيلې کيدې ترکومې چه وار په وار د بدن انداموته اونه وينځلې شی. باقی پاتې شوه

---

[1] المجموع شرح المهذب: ۴۵۵/۱.
[2] السنن الكبرى كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ۱۳۶/۱رقم:۳۹۶.
[3] الحاوی الكبير: ۱۶۴/۱كتاب الأم:۱۲۵/۱رقم: ۴۱۶.
[4] كتاب الأم: ۱۲۵/۱رقم: ۴۱۶.
[5] التوضيح: ۵۸۱/۴عمدة القاری: ۳۱۳/۳.
[6] ردالمحتار: ۹۰/۱بدائع الصنائع: ۹۷/۱المبسوط: ۱۷۰/۱الأوسط فی السنن والإجماع والاختلاف: ۴۲۱/۱.
[7] المجموع: ۴۵۳/۱الحاوی الكبير: ۱۶۶/۱كتاب الأم: ۱۲۷/۱.
[8] المغنی لابن قدامة: ۱۴۰/۱الإنصاف للمرداوی: ۲۵۷/۱، ۱۴۱.
[9] المدونة الكبرى: ۱۵/۱شرح الكرمانی: ۱۲۷/۳.
[10] الإنصاف لمرداوی: ۲۵۷/۱.
[11] حاشية الدسوقی: ۲۱۹/۱.

خيره دهغه سرى چه د سحرنه ترماښامه پورې په مينځمې موده كښې قصداً عمداً په غسل كښې تفريق كوى يعنى د بدن څه حصه نى سحر اووينځله بياوقفه كولوسره نى څه ماښام اووينځله نودا غسل نه دې هم دغه دامام مالك رحمه الله او امام ليث رحمه الله هم قول دې.[١]

ابن قاسم وائى كه چرې تفريق دنسيان يعنى هيرې د وجې نه وى نوجائز دې. د امام مالك رحمه الله نه په يوقول كښې نقل دى چه په ممسوح كښې جواز دې نه چه په مغسول كښې. ابن ابى زيد وائى جواز د سر سره خاص دې. ابن مسلمه په مبسوط كښې وائى چه ممسوح كښې جواز دې ممسوح كه سر وى اوكه موزه.[٢]

دائمه اربعه نه علاوه امام نخعى، سعيدبن مسيب، طاؤس، امام حسن، سفيان بن سعيد ثورى اومحمد بن عبدالله بن حكم رحمهم الله وغيره هم د عدم وجوب موالات فى الغسل قائل دى.[٣]

دعدم وجوب موالات فى الغسل دلائل: قائلين عدم وجوب موالات فى الغسل يودليل خو د زير بحث باب حديث ميمونه رضي الله عنها دې د كوم نه چه امام بخارى رحمه الله تفريق فى الغسل باندې استدلال كړې دې. وجه د استدلال دحديث ترجمه سره مطابقت اومناسبت په ذيل كښې راځى.

دويم دليل: دويم دليل د امام طبرانى رحمه الله روايت دې كوم چه جابر بن سيلان د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل كړې دې: «أن رجلاً جاء إلى النبى صلى الله عليه وسلم، فسأله عن الرجل يغتسل من الجنابة فيخطئ بعض جسده الماء، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يغسل ذلك المكان، ثم يصلى».[٤]

يعنى يو سړې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضر شو اودهغه سړى باره كښې نى تپوس اوكړو چه غسل د جنابت اوكړى اودهغه د بدن څه حصه په اوبو سره لمده نه شى (بلكه اوچه پاتې شوې وى) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په جواب كښې ارشاد اوفرمائيلو "يغسل ذلك المكان ثم يصلى" يعنى دغه اوچ ځائى دې اووينځى بيا دې مونځ اوكړى.

ددې روايت ټول راويان ثقه دى. چنانچه حافظ نورالدين على بن ابى بكر هيثمى رحمه الله مجمع الزوائدكښې د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا روايت نقل كولونه پس فرمائيلى دى «رواه الطبرانى فى الكبير، ورجاله موثقون».[٥]

دريم دليل: ددې نه علاوه د علاء بن زياد په جيدسندسره مرسل روايت نقل كړې دې: «اغتسل رسول الله صلى الله عليه وسلم من جنابة، فخرج فأبصر لمعة عن منكبه لم يصبها الماء، فأخذ بجمته فبلها به».[٦]

---

[١] المدونة الكبرى: ١/١٥الأوسط: ١/٤٢٠.

[٢] عمدة القارى: ٣/٣١٣التوضيح: ٤/٥٨٢.

[٣] الأوسط: ١/٤٢١شرح ابن بطال: ١/٣٨٩عمدة القارى: ٣/٣١٣.

[٤] المعجم الكبير مسندعبدالله بن مسعود رضي الله عنه: ١٠/٢٣١رقم الحديث: ١٠٥٦١.

[٥] كتاب الطهارة باب فيمن نسى بعض جسده ولم يغسله: ١/٢٠٩رقم: ١٤٨.

[٦] الحديث أخرجه عبدالرزاق فى مصنفه عن هشام بن حسان عن العلاء بن زياد، كتاب الطهارة باب الرجل يترك شيئًا من جسده فى غسل الجنابة: ١/٢٦٥رقم: ١٠١٥وأخرجه ابن أبى شيبة فى مصنفه عن إسحاق بن سويد العدوى عنه، كتاب الطهارة [باب] فى الرجل يتوضأ أو يغتسل فينسى اللمعة من جسده: ١/٣٧٥-٣٧٤رقم: ٤٤٧.وقال الشيخ المحقق الفاضل العلامة محمد عوامه حفظه الله:"هذا مرسل بإسناد جيد. (تعليقات مصنف ابن ابى شيبه: ١/٢٧٤).

يعنى رسول الله ﷺ دَ جنابت غسل اوكړو دَغسل نه پس حضورپاك په خپل اوږه مباركه باندې څه حصه اوچه اوليدله نو په ويښتو باندې موجود اوبوسره ئې هغه لمده كړه.
دَعدم وجوب موالات باره كښې ابن رجب الحنبلى رحمه الله فتح البارى:(١) كښې علامه عبدالرزاق صنعانى رحمه الله مصنف: (٢)كښې او علامه ابن ابى شيبه رحمه الله مصنف: (٣)كښې مختلف روايات آثار صحابه اوتابعين نقل كړى دى چه په تفريق فى الغسل باندې صراحتاً دلالت كوى. چنانچه ابن وهب رحمه الله دَ يحيى بن ايوب نه هغوى دَ ابن حرمله نه نقل كړى دى چه يوسړى دَ سعيدبن مسيب رحمه الله په خدمت كښې راغلو اووئى وئيل: «إنى اغتسلت الجنابة ونسيت أن اغسل رأسى، قال: فأمر رجلاً من أهل المجلس أن يقوم معه إلى المطهرة، فيصب على رأسه دلواً من ماء»(٤)
دغه سړى اووئيل چه ماد جنابت غسل اوكړو اوسروينځل مې هيرشوى دى، سعيدبن مسيب رحمه الله دَ اهل مجلس نه يو سړى ته حكم اوكړو چه ده سره دَ اوبولوښى (كوهې تالاب وغيره) طرف ته لاړشه اودده په سر باندې يوه ډولچه اوبه اوبهيوه.اعمش رحمه الله دَ ابراهيم نخعى رحمه الله نه نقل كړى دى چه هغوى فرمائى «لابأس أن يفرق غسله من الجنابة» يعنى په دې كښې هيڅ حرج نشته دې چه سړى په غسل جنابت كښې تفريق اوكړى.(٥)
امام حسن رحمه الله او ابراهيم نخعى رحمه الله په دې خبره كښې هيڅ حرج نه ګنړلو چه جنبى خپل سر اووينځى اوبيا باقى بدن وينځل روستوكړى.(٦)امام ليث رحمه الله دَامام طاؤس رحمه الله نه نقل كړى دى چه كوم سړى دَ جنابت غسل كوى اودَهغه دَبدن څه حصه اوچه پاتې شى نوهغه له پكاردى چه صرف هغه اوچ ځائى لوند كړى.(٧)
دَموالات باره كښې دَ امام بخارى رحمه الله مسلك: دَامام بخارى رحمه الله رائې او مسلك په دې باره كښې دادې چه موالات نه په اودس كښې واجب دى اونه په غسل كښې. امام بخارى رحمه الله په دې مسئله كښې په مكمل توګه دَاحنافو اوشوافع هم خيال دې. هغوى رحمه الله په عدم موالات فى الوضوء باندې دَ ابن عمر رضى الله عنهما دَ اثرنه استدلال كړې دې او په عدم موالات فى الغسل باندې دَ حضرت ميمونه رضى الله عنها دَ روايت نه استدلال كړې دې.(٨)
تعليق: وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَ مَا جَفَّ وَضُوءُهُ.

---

(١) ١٦٤/١.
(٢) ٢٦٥/١-٢٦٤.
(٣) ٣٧٨/١-٣٧٤.
(٤) المدونة الكبرى: ١٥/١والقصة روى نحوها ابن أبى شيبة فى مصنفه، كتاب الطهارة باب فى الرجل يفرق غسله من الجنابة: ٤٧٩/١رقم: ٧٧٤.
(٥) مصنف ابى أبى شيبة كتاب الطهارة باب فى الرجل يفرق غسله من الجنابة: ٤٧٩/١-٤٧٨رقم: ٧٧٢.
(٦) الأوسط لابن المنذر: ٤٢١/١وقد مر تخريج أثر النخعى وأما أثر الحسن أخرجه ابن أبى شيبة فى مصنفه فى كتاب الطهارة باب فى الرجل يفرق غسله من الجنابة: ٤٧٩/١رقم: ٧٧٣ولفظه: "أنه لايرى بأساً أن يغسل الجنب رأسه قبل جسده، أو جسده قبل رأسه".
(٧) أخرجه عبدالرزاق فى مصنفه فى كتاب الطهارة باب الرجل يترك شيئاً من جسده فى غسل الجنابة: ٢٦٥/١رقم: ١٠١٦.
(٨) عمدة القارى: ٣١٢/٣.

ترجمه: اوۮ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه نقل دى چه هغوى خپلې دواړه خپې ۮ اودس اوبه ۮ اوچيدونه پس اووينځلې.

ۮ تعليق تخريج: امام بخارى رحمه الله ۮ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا اثر دلته په صيغه ۮ تمريض سره ذكركړې دې. دا امام مالك رحمه الله په مؤطا كښې ۮ حضرت نافع رحمه الله نه موصولاً نقل كړې دې. ۮ دې الفاظ دادى «أن عبدالله بن عمر بال فى السوق، ثم توضأ فغسل وجهه، ويديه، ومسح رأسه، ثم دُعي لجنازة ليُصلي عليها حين دخل المسجد فمسح على خفيه، ثم صلى عليها»(۱)

يعنى حضرت ابن عمر رضي الله عنهما (په بازاركښې وو) هلته ئې متيازې اوكړې بيائى اودس اوكړو داسې چه مخ او لاسونه ئې اووينځل اوۮ سر مسح ئې اوكړه، بياچه كله هغوى په مسجد نبوى كښې داخل شو نو يوې جنازې ۮ مونځ وركولوۮ پاره راوغوښتې شو (نوهغوى هلته) په خفين باندې مسح اوكړه اوۮ جنازې مونځ ئې وركړو.

علامه سراج الدين ابوحفص عمر بن على بن احمد شافعى المعروف بابن الملقن رحمه الله (المتوفى: ۸۰۴هجرى) «البدر المنير فى تخريج الأحاديث والآثار الواقعة فى الشرح الكبير» كښې دا اثر ۮ مؤطا امام مالك رحمه الله په حواله سره ۮ تخريج نه پس دا اصح الاسانيد گرځولوسره فرمائى: «وهذا الإسناد لايشتبه على أحد صحته، ويسمى هذا الإسناد: سلسلة الذهب، مالك عن نافع عن ابن عمر: بل هوأصح الأسانيد" مطلقاً على قول إمام هذا الفن —البخاري رحمه الله— هذا أصح الأسانيد"»(۲)

يعنى ۮ دې سند صحت په چاباندې هم مشتبه نه دې مالك عن نافع عن ابن عمر سند ته سلسله الذهب وئيلې شى بلكه دا سند خودۮ دې فن امام بخارى رحمه الله ۮ قول مطابق مطلقاً أصح الأسانيد نه دې.

امام شافعى رحمه الله هم په كتاب الأم كښې مالك عن نافع عن ابن عمر په سندسره دا اثر موصولاً نقل كړې دې البته هغوى «ثم دعى لجنازة ليصلي عليها حين دخل المسجد» الفاظو په ځائى «ثم دعى لجنازة، فدخل المسجد ليصلى عليها» الفاظ نقل كړى دى اوۮ دې په شروع كښې «بال فى السوق» تذكره هم نه ده كړې باقى الفاظ هم هغه دى. (۳)

امام بيهقى رحمه الله السنن الكبرى كښې دا اثر په خپل سندسره ۮ قتيبه بن سعيد په واسطه ۮ امام مالك رحمه الله نه موصولاً نقل كړې دې البته هغوى هم په شروع كښې «بال فى السوق» الفاظ نه دى نقل كړى خوۮ فغسل يديه ووجهه نه پس «فمسح على خفيه» نه پس «وذراعيه ثلاثاً» او «فمسح على خفيه» نه پس «بعدما جف وضوءه» زيادت هم نقل كړې دې اوۮ دې اثر نقل كولونه پس فرمائى «وهذا صحيح عن ابن عمر ومشهور عن قتيبة بهذا اللفظ»(۴)

---

(۱) كتاب الطهارة باب ماجاء فى المسح على الخفين: ۳۷/۱-۳۶رقم: ۴۳راجع جامع الأصول. رقم: ۵۲۷۱.

(۲) كتاب الطهارة باب الوضوء تحت الحديث: الثامن والخمسون: ۲۶۸/۲،ت:مصطفى أبوالغيط وعبدالله بن سليمان وياسر بن كمال، دارالهجرة للنشر والتوزيع، الرياض السعودية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۵هجرى – ۲۰۰۴م.

(۳) كتاب الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته: ۱۲۷/۱رقم: ۴۲۳انظر كذلک، مسندالشافعى، كتاب الوضوء: ۱۴/۱رقم: ۵۱دارالكتب العلمية.

(۴) كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ۱۳۶/۱رقم: ۳۹۷.)

حافظ ابن حجر رحمه الله تغليق التعليق كښې دامام بيهقى رحمه الله مذكوره روايت نقل كولوسره «فما يقال» الفاظوسره دَ قتيبه دَ امام مالك رحمه الله نه تفرد ګرځول ذكركړي او فرمائيلي دي چه دا بعد ما جف وضوءه دَقتيبه تفرد نه دې ځكه چه امام شافعى رحمه الله دَهغوى متابعت كړې دې او امام بيهقى رحمه الله معرفة السنن والآثار كښې دَدې تخريج كړې دى.[1]

دَ تغليق التعليق محقق فتح الباري او كتاب الأم كښې مذكور اثر نقل كولوسره دَ امام شافعى رحمه الله متابعت ګرځولو سره ليكلي دي «والى متابعة الشافعى هذه أشار الحافظ فى الفتح».[2]

واضحه دې وى چه امام شافعى رحمه الله دَ قتيبه ابن سعيد رحمه الله متابعت «بعد ما جف وضوءه» الفاظوكښې نه دې كړې يعنى دَهغوى په روايت كښې دا الفاظ «بعد ما جف وضوءه» نشته دې. لهذا دَ حافظ ابن حجر رحمه الله قول «قد تابعه الشافعى» مطلب به دا شى چه قتيبه بن سعيد رحمه الله اوامام شافعى رحمه الله دَ امام مالك رحمه الله نه نفس روايت نقل كولو كښې متفق دى. هم دې ته دَ اصول حديث په اصطلاح كښې متابعت وئيلي شى.[3] قطع نظر دَدې نه چه امام شافعى رحمه الله متابعت په پوره الفاظ دَحديث كښې دى يا بعض كښې. البته امام شافعى رحمه الله دَ قتيبه دَ دې تفرد تائيد دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما مذكوره اثر نقل كولونه پس په دې الفاظوسره كړې دې: «ولعله قد جف وضوءه وقد يجف فى مأأقل مما بين السوق والمسجد».[4] يعنى كيدې شى چه دَ ابن عمر رضي الله عنهما په خفين باندې مسح دَاودس دَ اوچوالى نه پس وى ځكه چه دَبازار نه دَ جمات پورې چه څومره فاصله ده دَهغې نه هم په كم وخت كښې دَ اودس اندامونه اوچيږى.

امام بيهقى معرفة السنن والآثار كښې دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا اثر په دې سند سره موصولاً نقل كړې دې: «أخبرنا أبوزكريا، وأبوسعيد، وأبوبكر، قالوا: حدثنا أبو العباس قال: أخبرنا الربيع، قال: أخبرنا الشافعى، قال: أخبرنا مالك عن نافع عن ابن عمر.........».[5]

علامه عينى رحمه الله هم عمدة القاري كښې دَ امام بيهقى رحمه الله معرفة السنن والآثار والا دَ روايت تخريج كړې دې.[6] حافظ ابن حجر رحمه الله هم په صحيح سند سره دَ ابوالعباس محمدبن اسحاق بن ابراهيم ثقفى رحمه الله په واسطه سره دَ قتيبه بن سعيد نه مذكوره اثر موصولاً روايت كيدل نقل كړې دى.[7]

دا اثر امام ابواحمد بن محمد بن اسحاق نيشاپورى، كرابيسى، المعروف بالحاكم الكبير (المتوفى ۳۷۸هجرى) دَ قتيبه بن سعيد په پورتنى طريق سره «بعد ما جف وضوءه» الفاظ سره نقل كړې دې.[8]

---

[1]) تغليق التعليق: ۱۵۷/۲.

[2]) تعليقات تغليق التعليق: ۱۵۷/۲.

[3]) معرفة أنواع علم الحديث ص: ۱۷۴-۱۷۳.

[4]) كتاب الأم كتاب الطهارة باب تقديم الوضوء ومتابعته: ۱۲۷/۱رقم: ۴۲۴.

[5]) كتاب الطهارة باب متابعة الوضوء: ۱۸۲/۱رقم: ۹۹.

[6]) عمدة القارى: ۳۱۳/۳.

[7]) تغليق التعليق: ۱۵۷/۲.

[8]) عوالى مالك رواية أبى أحمدالحاكم ضمن مجموعة من عوالى الإمام مالك: ۲۲۵/۱رقم:۲۴۸،ت: محمدالحاج الناصر، دارالعرب الإسلامى، الطبعة الثانية: ۱۹۹۸م.

تنبيه: ښکاره دي وي چه دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما دا اثرامام بخاري رحمه الله په يذكر صيغه مجهول سره دَ تعليق په توګه راوړلې دې. حالانكه دَتخريج تعليق نه داخبره معلومه شوه چه مذكوره اثر په صحيح سندسره موصولاً نقل دې. هم دغه وجه ده چه علامه كرماني رحمه الله [1] اوعلامه عيني رحمه الله [2] ليكلي دي چه كه امام بخاري رحمه الله په دې اثركښې دَحضرت ابن عمر رضي الله عنهما طرف ته دَمسح خفين په ځائې باندې دَغسل قدمين نسبت كړې دې. خو امام مالك رحمه الله امام شافعي رحمه الله اوامام بيهقي رحمه الله په موصول رواياتوكښې مسح خفين وارد شوې دې نه چه غسل قدمين. [3]

دَامام بخاري رحمه الله دَ صنيع توجيه: حافظ ابن حجر رحمه الله فتح الباري [4] او تغليق التعليق [5] كښې خوعلامه قسطلاني رحمه الله ارشادالساري [6] كښې دَ امام بخاري رحمه الله دَدې صنيع دا توجيه كړې ده چه هغوى دا اثر دَ روايت بالمعنى په توګه سره بيان كړې دې. په دې وجه په جزم سره ذكر نه دې بلكه په صيغه دَتمريض ئې راوړې دې. علامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله فتح الباري كښې دَ امام احمد رحمه الله په حواله سره فرمائي چه هغوى دَ ابن عمر رضي الله عنهما نه دا اثر نقل كړې دې په دې كښې غسل رجلين وارد شوې دې. چنانچه دَهغې الفاظ دادي: «عن ابن عمر: أنه توضأ ثم غسل رجليه فى مكان اخر» [7]

فائده: دلته خوبوه داخبره په ذهن كښې ساتئې چه امام بخاري رحمه الله په خپل كتاب الجامع الصحيح كښې دَ ټولو احاديثو راجمع كولو التزام نه دې كړې هم دغه وجه ده چه ډير زيات صحيح احاديث په بخاري شريف كښې نشته دې چه نورو كتب صحاح كښې په كثرت سره نقل دي. چنانچه هم پخپله امام بخاري رحمه الله دَدې خبرې صراحت كړې دې چه هغوى په ويره دَ طوالت ډير صحيح روايت هم ترك كړې دې او په خپل صحيح كښې نه دې ذكر كړې. [8] حافظ ابن حجر رحمه الله هم دَدې خبرې صراحت كړې دې چه امام بخاري رحمه الله ټول صحيح احاديث دَ ذكر كولو التزام نه دې كړې. [9]

صحيح بخاري ته دَ اصح الكتب وئيلو وجه: بله داخبره په ذهن كښې ساتل دي چه دَ امام بخاري رحمه الله كتاب ته أصح الكتب بعد كتاب الله وئيلې شوې دى هغه په دې كښې موجود روايات مرفوعه مسنده دَ مجموعي حالت په اعتبارسره دى په جزئي توګه دَ هر يوحديث متعلق نه دې لګولې شوې. دَدې نه علاوه تراجم ابواب او آثار اوتعليقات چونكه اصل مضمون او مقصود په كتاب كښې داخل نه دى په دې وجه دَ اصحيت دا اطلاق په دې باندې نه دې شوې خود امام بخاري مقصد دَدې تعليقاتونه صرف په يوه مسئله باندې استشهاد او استيناس كيږي. [10]

---

[1] شرح الكرماني: ۱۲۶/۳.

[2] عمدة القاري: ۳۱۳/۳.

[3] الكنزالمتواري: ۲۰۸/۳.

[4] ۴۹۴/۲.

[5] ۱۵۷/۲.

[6] ۵۰۱/۱.

[7] كتاب الطهارة باب تفريق الوضوء: ۱۶۴/۱ولم أجده فى مسندأحمد.

[8] علوم الحديث لابن الصلاح ص: ۲۴.

[9] اختصار علوم الحديث مع الباعث الحثيث ص: ۲۵.

[10] دَ نورو تفصيل دَپاره اوګورئې: معرفة أنواع علوم الحديث: ص: ۹۵،ت: الشيخ ماهر ياسين الفحل. دارالكتب العلمية، قواعد فى علوم الحديث للعلامة المحقق المحدث الشيخ ظفر أحمد العثماني، الفصل الثاني فى

په نقل اثار کښې دامام بخاری رحمه الله درجه: دَدې تصریحاتو نه پس داسې ونیلې کیدې شی چه د امام بخاری رحمه الله تثبت دصحابه کرامو آثار نقل کولو کښې دهغه درجې نه دی کوم چه په احادیث د صحیح بخاری نقل کولو کښې دی. چنانچه د ابن عمر رضی الله عنهما زیر بحث اثر سره د دې چه د یذکر صیغه تمریض سره ذکرکول یا د روایت بالمعنی د وجې نه دهغه ذمه واری کمه شوه خو که په ژور نظرسره اوکتلې شی نودا معمولي خبره نه ده اوددې په خلاف دامام اعظم رحمه الله اود تلامذه او شرکاء تدوین فقه احادیث سره سره د صحابه کرامو آثار په ډیر اهتمام سره تتبع کړې دی. د احنافو د کتابونو نه واقف یوطالب علم هم ددې حقیقت نه انکارنه شی کولې.

د تعلیق غرض: دامام بخاری رحمه الله غرض په دې تعلیق سره د تفریق فی الوضوء جواز دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما په فعل او عمل سره مؤید کول دی. (۱)

د تعلیق شرح: وضوءه: د واؤ فتح سره هغه اوبوته وانی په کوم سره چه اودس کړې شوې وی (مراد ترې نه په اندامونو باندې لګیدلې د اودس اوبه دی). (۲)

علامه قسطلانی رحمه الله د فرع الیونینیه په حواله سره د واؤ ضمه سره وُضوءه هم نقل کړې دې (دې نه به مراد د اودس عمل وی). (۳)تعلیق سره متعلق اکثر مباحث بیان شوی دی البته د تخریج تعلیق دوران کښې د موصول روایاتونه داخبره مخې ته راغلې ده چه حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خفین باندې مسح فرمائیلې وه. دې سره متعلق څه وضاحت پکار وو نو لاندې هغه بیانولې شی.

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په خفین باندې مسح مسجد نبوی کښې دننه کړې وه که بهر؟ که چرې بهرنې کړې وه نو په دې کښې څه د اشکال خبره نشته دې که چرې دننه ئې کړې وه نو د اوبو د نشت والی د وجې نه به ئې جائز ګڼړلو سره کړې وی. باقي پاتې شوه خبره په جمات کښې دننه د اودس نو علامه ابوالولید باجی رحمه الله په دې باره کښې د مالکیه اختلاف نقل کړې دی. د موسی بن معاویه د روایت مطابق ابن قاسم رحمه الله دا جائزګرځولې دی. خو امام سحنون رحمه الله د تلویث مسجد د وجې نه مکروه ګرځولې دی. (۴)ابن حبیب مالکی رحمه الله فرمائی چه په جمات کښې دننه اودس کول خو منع دی لیکن د جمات په صحن (چه دشرعی جمات نه بهر وی) اودروازې سره نیزدې په کوم سره چه دخلقو تګ راتګ نه متاثر کیږی اودس کول جائز دی. (۵)

په احنافو کښې صاحب د الدرالمختار په جمات کښې دننه اودس کول منهیات وضوء کښې شمیرلی دی. او په جمات کښې دننه څه لوښی کښې (په داسې توګه چه څاڅکی بهر لاړنه شی)، یا که داودس ځائې جوړشوې وی نو په هغې کښې اودس کول جائزدی. (۶)

بیان ما یتعلق بالتصحیح والتحسین من قواعد مهمة وأصول، ص: ۶۴-۶۳ هدی الساری للحافظ ابن حجر، ص: ۵۰۲-۵۰۱،ت: عبدالعزیز بن باز، قدیمی کتب خانه، تدریب الراوی: ۱۳۳/۱دارطیبه، توضیح الأفکار لمعانی تنقیح الأفکار: ۱۳۲/۱،ت: صلاح محمد بن عویضه، دارالکتب العلمیة، بیروت لبنان.

(۱) فتح الباری: ۴۹۴/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳شرح الکرمانی: ۳/۱۲۷.

(۲) شرح الکرمانی: ۱۲۶/۳فتح الباری: ۴۹۴/۲عمدة القاری: ۳۱۲/۳تحفة الباری: ۲۲۶/۱.

(۳) إرشادالساری: ۵۰۱/۱.

(۴) المنتقی شرح مؤطا مالک: ۳۶۳/۱أوجزالمسالک: ۴۴۸/۱.

(۵) المنتقی: ۳۶۴/۱.

(۶) الدرالمختار ص:۲۳ أوجزالمسالک: ۴۴۹/۱-۴۴۸.

شیخ الحدیث مولانا زکریا رحمه الله فرمانی په دې سره معلومه شوه چه په جمات کښې دتنه صرف په خفین باندې مسح کول په کراهت کښې داخل نه دی [1]

چونکه امام مالك رحمه الله د مشهور قول مطابق د وجوب موالات فی الوضوء قائل دې (کمامر) اود حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دا اثر ددې برعکس په جواز تفریق فی الوضوء باندې دلالت کوی. امام مالك رحمه الله دا په مؤطا کښې نقل کړی خو دی لیکن دا ئې د جواز تفریق فی الوضوء په سلسله کښې نه دې اخستې. چنانچه ابن قاسم رحمه الله وائی چه امام مالك رحمه الله د تاخیر مسح په باره کښې د ابن عمر رضی الله عنه اثر نه دې اخستې [2]

دا اثر چونکه په صحیح سند سره نقل دې په دې وجه مالکیه ددې مختلف تاویلات بیان کړی دی مگر هغه زیات قوی نه دی. شیخ الحدیث مولانازکریا دغه توجیهاتونقل کولونه پس لیکلی دی «وأنت خبیر بما فی هذه التوجیهات». [3]

الحدیث الأول

۲۶۵ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: «وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاءً يَغْتَسِلُ بِهِ، فَأَفْرَغَ [ص: ۶۳] عَلَى يَدَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ ثَلاَثًا، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى مِنْ مَقَامِهِ، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ» [حدیث باب ا] [4]

---

[1]) أوجز المسالک إلی مؤطا مالک: ۴۴۹/۲.

[2]) المنتقی: ۳۶۴/۱أوجز المسالک: ۴۴۹/۱.

[3]) أوجز المسالک إلی مؤطا مالک: ۴۴۹/۲.

[4]) الحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی نفس الکتاب باب الوضوء قبل الغسل. رقم الحدیث: ۲۴۹وفی باب الغسل مرة رقم الحدیث: ۲۵۷ وفی باب الغسل بالصاع ونحوه. رقم الحدیث: ۲۵۳وفی باب مسح الید بالتراب لتکون أنقی رقم الحدیث: ۲۶۰وفی باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة رقم الحدیث: ۲۵۹وفی باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم یعد مواضع الوضوء منه مرة أخری رقم الحدیث: ۲۷۴ وفی باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة رقم الحدیث: ۲۷۶وفی باب التستر فی الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحدیث: ۲۸۱وأخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الحیض باب صفة غسل الجنابة رقم الحدیث: ۷۲۲وابوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم الحدیث: ۲۴۵والترمذی فی سننه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة بنحوه مختصراًو وقال: هذا حدیث حسن صحیح رقم الحدیث: ۱۰۳والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة باب غسل الرجلین فی غیرمکانه الذی یغتسل فیه رقم الحدیث: ۲۵۲وأیضاً فی کتاب الغسل والتیمم، باب إزالة الجنب الأذی عنه قبل إفاضة الماء علیه بنحوه مختصراً رقم الحدیث: ۴۱۸وأیضاً فی باب مسح الید بالأرض بعد غسل الفرج رقم الحدیث: ۴۱۹وأیضاً فی باب الاستتار عندالغسل رقم الحدیث: ۴۰۸ وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة باب المندیل بعدالوضوء رقم الحدیث: ۴۶۷راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم: ۱۸۰۶۴.

ترجمه: مونږ ته موسی بن اسماعیل بیان اوکړو وئې وئیل چه اووئیل مونږ ته ابوعوانه، اووئیل مونږ ته اعمش، هغوی د سالم بن ابی الجعدنه هغوی د ابن عباس رضی الله عنهما د غلام کریب نه هغوی د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هغوی د میمونه بنت حارث رضی الله عنها نه، هغه فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ د (غسل د پاره) اوبه کیخودې دې د پاره چه رسول الله ﷺ په دې سره غسل اوکړی. حضورپاک (اول) په خپلو دوارو لاسونوباندې اوبه واچولې اوهغه ئې دوه ځل یا درې ځل اووینځل. بیا حضورپاک په خپل ښی لاس سره په ګس لاس اوبه واچولې او (په ګس لاس سره) ئې خپل شرمګاه اووینځلو، بیائې خپل لاس مبارک په زمکه باندې اومږلو بیا حضورپاک خله کښې اوبه واچولې او پوزه کښې اوبه واچولې. بیا مخ (مبارک) اووینځلو اوخپل دواړه لاسونه ئې اووینځل بیائې خپل سر مبارک درې ځل اووینځلو بیائې په خپل پوره بدن باندې اوبه اوبهیولې اوبیا دهغه ځائې نه اخوا شو اوخپلې دواړه خپې ئې اووینځلې.

تراجم رجال

حدثنا محمدبن محبوب: دامشهور محدث محمدبن محبوب، بنانی بصری رحمه الله دې.[1] علامه کرمانی رحمه الله اوعلامه عینی رحمه الله قیل سره نقل کړې دی چه محبوب ددوی لقب دې او نوم ئې حسن دې. حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلی دی چه بعض حضراتو ددوی ترجمه د محمد بن حسن شیبانی رحمه الله ترجمه سره ګډه وډه کړې ده د دې غلطئ سبب دادې چه د محمدبن حسن لقب محبوب دې او بعض روایاتوکښې حدثنا محمد بن الحسن راغلې دې نو دغه خلقو دمحمد بن حسن لقب ګمان کولو سره دمحمدبن محبوب ترجمه ئې د محمد بن حسن سره ګډه وډه کړې ده حالانکه صحیح خبره داده چه دواړه جدا جدا هستئې دی. محمد بن حسن، دمحمدبن محبوب نه زیات مشهور هم دې او په عمرکښې هم مشر دې.[2]

شیوخ حدیث: هغوی رحمه الله چه د کومو محدثینو حضراتو نه حدیث روایت کړې په هغوی کښې حرب بن میمون، حفص بن غیاث، حماد ابن زید، حماد بن سلمه، سرار بن مُجشر، سلام بن ابی مطیع، عبدالعزیز بن مسلم، عبدالواحد بن زیات، محمدبن دینار، ابوحفص الابار او ابوعوانه رحمهم الله شامل دی.[3]

تلامذه: دهغوی رحمه الله نه د حدیث پاك روایت کونکوکښې اصحاب کتب سته نه امام بخاری رحمه الله، امام ابوداؤد رحمه الله ابراهیم بن ابی الجُحَیم، احمد بن محمدمقدمی، احمد بن مهدی اصبهانی، احمدبن یوسف سلمی، احمد بن علی وراق، عباس بن عبدالعظیم عنبری، عبدالله بن احمد دورقی،

---

[1] التاريخ الكبير: ٢٤٥/١رقم الترجمة: ٧٧٥ كتاب الثقات: ٨٠/٩ الجرح والتعديل: ١١٨/٨رقم الترجمة ٤٤٠:،تهذيب الكمال: ٣٧٠/٢٦ رقم الترجمة: ٥٥٨٢تاريخ الإسلام: ١٣٩/٦رقم الترجمة: ٤٥٣ميزان الاعتدال: ٢٥/٤رقم الترجمة: ٨١١٩ الكاشف: ٧٥/٣رقم الترجمة: ٥١٩٨تهذيب التهذيب: ٤٢٩/٩رقم الترجمة: ٧٠٠تقريب التهذيب:١٢٩/٢أرقم الترجمة: ٦٢٨٦ ابوعبدالله ددوی کنیت دې حواله سابق إكمال تهذيب الكمال: ٣٣١/١.

[2] تهذيب التهذيب: ٤٦٩/٩رقم الترجمة: ٧٠٠حافظ ابن حجر رحمه الله د امام بخاری رحمه الله کتاب الاحکام کښې چه کله د محمد بن محبوب نه روایت نقل کوي نودمحمدپه ځائې محبوب بن الحسن وئیلې ١ﻫ. د لتون نه باوجود په کتاب الاحکام کښې ددې نوم راوی نه دې ملاؤشوې. ١٢ ع م.

[3] تهذيب الكمال: ٢٦/ ٣٧٠-٣٧١ تهذيب التهذيب: ٤٢٩/٩.

عمرو بن منصور نسائی، عیسی بن شاذان، محمد بن یحیی ذهلی، محمدبن یونس کدیمی، نصر بن داؤد خلنجی، یحیی بن مطرف اصبهانی، یعقوب بن سفیان او یعقوب بن شیبه رحمهم الله شامل دی. [1]

دَدوی نه علاوه صاحب سنن امام نسائی دَ محمدبن محبوب رحمه الله نه عمرو بن منصور رحمه الله په واسطه روایت نقل کړې دې. [2]

دَائمه جرح والتعدیل اقوال: امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چه ما یحیی بن معین رحمه الله دَ محمدبن محبوب رحمه الله تعریف کولوسره اوریدلې. ابن معین رحمه الله فرمائی «هوكيّس، صادق، كثير الحديث» [3]

یحیی بن معین رحمه الله فرمائی «كان محمدبن محبوب أكيس في الحديث من مسدد، ومسدد كان خيراً منه» [4] ابن محرز دَ یحیی بن معین نه نقل کړی دی چه هغوی فرمائیلي دی "ليس به بأس" [5] ابن حبان رحمه الله په الثقات کښې دَدوی تذکره کړې ده. [6] علامه ذهبی رحمه الله الکاشف [7] کښې اوحافظ ابن حجر رحمه الله تقریب التهذیب کښې فرمائی ثقة. [8]

وفات: دَمحمد بن محبوب رحمه الله دَ وفات دَ کال باره کښې دوه اقوال دی. ① بعض حضراتو ونیلی ۲۲۲هجری کښې وفات شوې. [9] ② ابن ابی عاصم، ابن قانع [10] علامه کرمانی رحمه الله [11] علامه قسطلانی رحمه الله [12] علامه عینی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله جزم سره فرمائیلی دی چه ۲۲۳هجری کښې انتقال شوې.

علامه مزی رحمه الله اوعلامه ذهبی رحمه الله هم دغه قول دَ امام بخاری رحمه الله نه هم نقل کړې دې. [13] حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه مغلطائی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَ ۲۲۳هجری جزم نه دې فرمائیلې بلکه داسې ونیلی دی چه ۲۲۳هجری سره نیزدې وفات شوې. [14]

قال: حدثنا عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دې. [1]

---

[1] تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/٦.

[2] تهذیب الکمال: ۳۷۲/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/٦.

[3] تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/٦.

[4] تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ میزان الاعتدال: ۲٥/٤.

[5] تعلیقات تهذیب الکمال: ۳۷۱/۲٦.

[6] کتاب الثقات: ۸۰/۹.

[7] ۷٥/۳.

[8] تقریب التهذیب: ۱۲۹/۲.

[9] تهذیب الکمال: ۳۷۲/۲٦ تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/٦.

[10] تهذیب الکمال: ٤۲۹/۹ إکمال تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱. علامه ذهبی الکاشف: ۷٥/۳ تاریخ إسلام: ۱۳۹/٦.

[11] إرشادالساري: ٥۰۲/۱.

[12] عمدة القاري: ۳۱٤/۳.

[13] تهذیب الکمال: ۳۷۲/۲٦ تاریخ الإسلام: ۱۳۹/٦.

[14] تهذیب التهذیب: ٤۲۹/۹ إکمال تهذیب الکمال: ۳۳۱/۱.

قال: حدثنا الأعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دي چه دَاعمش په لقب سره مشهوردي. (٢)

عن سالم بن أبي الجعد: دا مشهور محدث سالم بن ابى الجعد رافع اشجعى كوفى رحمه الله دي (٣)

عن كريب مولى ابن عباس: داكريب بن ابى مسلم قريشى، هاشمى، حجازى مولى ابن عباس رضي الله عنهما دي. ابورشدين ددوى كنيت دي. (٤)

عن ابن عباس: دا ترجمان القرآن صحابى جليل او دَ حضورپاك دَ تره خوئى عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف رضي الله عنهما دي. (٥) دَ هغوى رضي الله عنهما حالات بدء الوحى باب كيف كان بدء الوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم او كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر بعد كفر كښې تيرشوى دى (٦)

قالت: ميمونة رضي الله عنها: دا حرم نبوى زوجه رسول ام المؤمنين حضرت ميمونه بنت الحارث رضي الله عنها ده. (٧) دَ هغوى رضي الله عنها احوال كتاب العلم باب السمر فى العلم لاندې بيان كړې شوى دى (٨)

شرح حديث

دَحضرت ميمونه رضي الله عنها دا روايت امام بخارى رحمه الله كتاب الغسل كښې زير بحث باب نه علاوه په اووه نورو ابواب كښې دَمختلف شيوخ حديث نه اختصار او تفصيل اودَ الفاظو فرق سره نقل كړې دې (٩)

باب الغسل مرة واحدة كښې دَ موسى بن اسماعيل رحمه الله په طريق سره دَدې روايت پوره متن تير شوې دې البته په بعض الفاظوكښې اختلاف دې چه ډير زر به بيان كړې شى دَ باقى شرح حديث سره مباحث دَ سابقه ابواب په ذيل كښې بيان شوى دى. فليراجع.

---

(١) تهذيب الكمال: ١٨/٤٥٢-٤٥٠.دَ دوى حالات كشف البارى كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان: ٢/٣٠١ كښې تيرشوى دى.

(٢) تهذيب الكمال: ١٢/٩٢-٧٦ دَدوى احوال كشف البارى كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم: ٢/٢٥٣-٢٥١ كښې بيان شوى دى.

(٣) تهذيب الكمال: ١٠/١٣٣-١٣٠ دَ دوى دَ ژوند حالات صحيح البخارى كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئى.

(٤) تهذيب الكمال: ٢٤/١٧٤-١٧٢دَدوى حالات بخارى شريف كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء په ذيل كښې تيرشوى دى.

(٥) سير أعلام النبلاء: ٣/٣٥٩-٣٣١.

(٦) كشف البارى: ١/٤٣٧-٤٣٥. ٢/٢٠٥.

(٧) الإصابة: ٤/١٢-١١الطبقات الكبرى: ٨/١٣٢٣.

(٨) كشف البارى: ٤/٤٢٢-٤٢٠.

(٩) الحديث أخرجه الإمام البخارى رحمه الله عن محمد بن يوسف فى باب الوضوء قبل الغسل. وعن موسى بن إسماعيل فى باب الغسل مرة واحدة، وعن عمر بن حفص بن غياث فى باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة، وعن الحميدى فى باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى، وعن موسى بن إسماعيل فى باب من أفرغ بيمينه على شماله فى الغسل. وعن يوسف بن عيسى فى باب من توضأ فى الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء. منه مرة أخرى، وعن عبدان فى باب نفض اليدين من الغسل عن النجاسة وعنه فى باب التستر فى الغسل عندالناس.

د الفاظو اختلاف:

قوله:: وضعت لرسول الله صلی الله علیه وسلم ابوذر، اصیلی او ابن عساکر په نسخو کښې لرسول الله په ځائې للنبیﷺ الفاظ روایت دی. (۱)

قوله:: ماء یغتسل به "باب الغسل مرة واحدة" کښې دَموسی بن اسماعیل رحمه الله په روایت کښې دَ "ماء یغتسل به" په ځائې "ماء للغسل" الفاظ راغلی دی

قوله:: فأفرغ علی یدیه دا الفاظ دَ موسی بن اسماعیل رحمه الله په روایت کښې نشته دې

قوله:: فغسلهما مرتین مرتین دَ بغیر تکرار نه دې خودَ ابوذر اصیلی او ابن عساکر اودَ ابوالوقت په روایت کښې مرتین،مرتین تکرار سره راغلې دې. (۲)

دَ موسی بن اسماعیل رحمه الله په روایت کښې دَ هما ضمیر په ځائې دَ یدیه تصریح ده.

قوله:: أو ثلاثا دادَ راوی دَ طرف نه شك دې یعنی دوه ځل نی او وینځل که درې ځل نی او وینځل په دې کښې شك دې. (۳)

قوله:: ثم أفرغ بیمینه علی شماله دَ موسی بن اسماعیل رحمه الله په سابقه روایت کښې بیمینه الفاظ نشته دې.

قوله:: ثم دلك یده بالأرض دَ موسی بن اسماعیل په روایت کښې دلك په ځائې باندې مسح ذکر دې

قوله:: ثم مضمض واستنشق په سابقه روایت کښې مضمض په ځائې باندې تمضمض راغلې دې خودَ ابوذر ابوالوقت اصیلی اوابن عساکر په روایت کښې دلته هم دَ تمضمض الفاظ نقل دی (۴)

قوله:: ثم غسل وجهه ویدیه وغسل رأسه ثلاثا دَ ماقبل په روایت کښې ثم په ځائې باندې واؤ دې اودَ ابوذر اصیلی ابوالوقت او ابن عساکر په روایت کښې دلته هم وغسل ذکر دې (۵) او وغسل رأسه ثلاثا په ځائې باندې ثم أفاض علی جسده الفاظ دی

په ثلاثا کښې موجود احتمالات په ثلاثا کښې دوه احتمالات دی دَ ثلاثا قید چه دَ سابقه ټولو افعالو طرف ته راجع وې یعنې حضوراکرم ﷺ ټول اندامونه دَاودس درې درې ځل او وینځل هم دا شوافع اختیار کړی دی (۶)

---

(۱) إرشادالساري: ۵۰۲/۱ تحفة الباري: ۲۲۶/۱.

(۲) إرشادالساري: ۵۰۲/۱.

(۳) إرشادالساري: ۵۰۲/۱.

(۴) إرشادالساري: ۵۰۲/۱ تحفة الباري: ۲۲۶/۱.

(۵) إرشادالساري: ۱/۵۰۲.

(۶) إرشادالساري: ۵۰۲/۱ شرح الكرماني: ۱۲۶/۳ تحفة الباري: ۲۲۶/۱.

دويم احتمال دادې چه دثلاثاً قید صرف د آخرې فعل غسل راس طرف ته راجع وی هم دغه د احنافو قول دې ځکه چه دا اصول او قاعده ده «إن القيد المتعقب لجُمَلٍ يعود على الأخيرة»[1] يعنى د څو جملونه پس راتلونکې قيد د آخرى طرف ته راګرځى.

قوله:: ثم أفرغ على جسده: سابقه روايت کښې أفرغ په ځائې أفاض راغلې دې.

قوله .: ثم تنحى من مقامه: د موسى بن اسماعيل رحمه الله په روايت کښې ثم تحول من مكانه الفاظ ذکر دى.

د لفظ مقام وضاحت: د لفظ مقام ميم فتح سره مكان القيام يعنى د اودريدو اوحصاريدو ځائې ته وائى. که چرې څوك دا اووائى چه د دې نه خو دا مستفاد کيږى چه حضورپاك په ولاړه باندې غسل کړې وو. ([2])

علامه کرمانى رحمه الله او شيخ الاسلام زکريا انصارى رحمه الله فرمائى چه د لفظ مقام اصلى او حقيقى معنى په اعتبار سره په ولاړه باندې غسل کول معلوميږى ليکن د دې نه د حضورپاك په ولاړه باندې په غسل کولو باندې استدلال صحيح نه دې ځکه چه په عرف کښې د دې استعمال مطلق مکان (ځائې) د پاره مشهور دې که هغه د اودريدو ځائې وى او که د ناستې. ([3])

د حديث ترجمة الباب سره مطابقت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د حديث ترجمة الباب سره مطابقت په ترجمه کښې موجود تفريق فى الغسل نه په داسې توګه دې چه په حديث کښې راغلى دى چه حضورپاك به په بدن مبارك باندې د اوبو بهيولونه پس د خپل ځائى نه اخوا شو (بيائى خپې مبارکې اووينځلې نو د دې نه تفريق ثابت شو.) ([4])

د شيخ الحديث مولانا زکريا رحمه الله هم دغه رائې هغه فرمائى: «ثم تنحى من مقامه فغسل قدميه» دا عدم موالات فى الغسل شو خپې بهرراووستې و وينځلې نو موالات چرته باقى پاتې شو. ([5])

حضرت ګنګوهى رحمه الله هم د حديث ترجمه سره مطابقت په سلسله کښې «ثم تنحى من مقامه» نه استدلال اوکړو او وئى فرمائيل چه د يوڅيز مطلق تخلل د وجوب موالات منافى دې. که چرې موالات واجب وې نوحضورپاك به د غسل د ځائى نه اخوا کيدلو نه وراندې خپې وينځلې بيابه ئې د خاورې وغيره لرې کولو د پاره دوباره وينځلې يا به ئې په څه څيز باندې مږلې او صفاکولې به ئې. ([6])

يواعتراض: علامه عينى رحمه الله وغيره فرمائى چه که چرې څوك دا اووائى چه حديث ميمونه رضي الله عنها کښې د خپل ځائى نه اخواکيدل په تفريق فى الغسل باندې دلالت کوى نو په تفريق فى الوضوء باندې کوم يوڅيز دلالت کوى؟

---

[1]) إرشادالساري: ١/٥٠٢شرح الكرماني: ١٢٦/٣.

[2]) شرح الكرماني: ١٢٧/٣عمدة القاري:٣١٤/٣.

[3]) شرح الكرماني: ١٢٧/٣تحفة الباري: ٢٢٦/١عمدة القاري: ٣١٤/٣.

[4]) عمدة القاري: ٣١٣/٣.

[5]) تقرير بخاري:٨٥-٢/٨٤.

[6]) لامع الدراري: ٢٢٣/٢-٢٢٢الكنزالمتواري مع اللامع: ٢٠٩/٣.

د اعتراض جواب: ددې جواب دادې چه په حديث ميمونه رضي الله عنها كښې راغلى دى چه حضورپاك د خپو نه علاوه د اودس نور اندامونه وراندې وينځلې وو د خپو وينځلونه اول د غسل كافى وقفه پيښه شوه. داودس اندامونه سره ددې چه د غسل د وجې نه اوچ نه شو مگر تفريق ثابت شو او موالات باقى پاتې نه شو.پدې باندې په حديث كښې وارد لفظ ثم دلالت كوى په كوم سره چه مطلقاً تراخى معلومېږى. (١)

ايا حديث وضو او غسل په دواړو كښې په تفريق باندې دلالت كوى؟ بعض علماء وائى چه په ترجمه كښې خود اودس او غسل دواړو په مينځ كښې د فصل ذكر دې خوچه امام بخارى رحمه الله كوم حديث او اثر راوړلې دې په هغې سره خو صرف دومره ثابت دى چه په اودس كښې د موالات ضرورت نشته دې حالانكه د امام بخارى رحمه الله مقصود په دواړو كښې عدم موالات ثابت كول دى. (٢)

دحضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې: حضرت شاه ولى الله رحمه الله اوفرمائيل چه كله د حديث باب سره تفريق فى الوضوء ثابت شو نوغسل به په اودس باندې قياس كولې شى ځكه چه په فى الجمله په دواړو كښې د اركان او آداب په اعتبار سره هيڅ فرق نشته دې. دغه شان د ائمه نه هيڅوك هم په دواړو كښې د فصل قائل نه دى يعنى څوك چه موالات واجب گڼړى هغوى په اودس اوغسل دواړو كښې ددې قائل دى اوڅوك چه د عدم وجوب قائل دى هغوى هم په دواړو كښې د عدم وجوب قول كوى. هم دغه وجه ده چه امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې اودس اوغسل دواړه يوځائې بيان كړى دى. حالانكه د حديث نه خو صرف هم تفريق فى الوضوء ثابتيږى نولكه چه امام بخارى رحمه الله غسل په اودس باندې قياس كړې دې. (٣)

دا استدلال مخدوش دې: ليكن دحضرت شاه صاحب رحمه الله دا استدلال په دوو وجوهاتو سره مخدوش دې. يو خو په دې وجه چه ددې استدلال بنياد په قياس باندې دې او امام بخارى رحمه الله د قياس قائل دې. داخبره په خپله قابل غور او محل نظر دې. دويم په دې وجه سره چه قائلين فصل موجود دى. امام احمد رحمه الله او امام نخعى رحمه الله وغيره په اودس اوغسل كښې فرق كوى لكه چه د مذاهب په بيان كښې تيرشوى دى لهذا په دې وجه هم دا استدلال مخدوش دې.

صحيح جواب: ددې صحيح جواب دادې لكه چه ځنگه علامه عينى رحمه الله لفظ ثم سره په تفريق فى الوضوء باندې استدلال كړې دې نولفظ ثم په حديث كښې اودس اوغسل دواړو كښې موجود دې. لهذا په دې سره به په دواړو كښې تفريق ثابت شى. ددې خبرې طرف ته اشاره كولوسره مولانا محمدحسن مكى رحمه الله په خپل تقرير كښې فرمائيلى چه په حديث كښې مطلقاً ثم تنحى لفظ راغلې دې په دې كښې دا نه دى خودلې شوى چه حضورپاك خپې مباركې د جفاف نه وراندې وينځلې دى كه روستو. لهذا دا ممكن دى چه د حضورپاك دا وينځل د جفاف نه پس وى په دې توگه چه حضورپاك دخپو وينځل د غسل نه يوه يا دوه گهنټې روسته كړې وى غرض په دې تقرير سره ترجمه ثابتيږى. (٤)

دحديث او اثر نه مستنبط شوې امور ① په اودس كښې موالات واجب نه دى تفريق جائزدې ② په غسل كښې موالات واجب نه دى تفريق جائزدې ③روايت بالمعنى جائزدې.

---

(١) عمدة القارى: ٣/٣١٣فضل البارى: ٢/٤٣٨.

(٢) الكنزالمتوارى: ٣/٢٠٩-٢٠٨حاشية اللامع: ٢/٢٢٢فضل البارى: ٢/٤٣٨.

(٣) شرح تراجم الأبواب البخارى: ص:١٨الأبواب والتراجم ص: ٦١الكنزالمتوارى: ٢٠٩-٣/٢٠٨.

(٤) الكنزالمتوارى: ٣/٢٠٩حاشية اللامع: ٢/٢٢٣.

۱۱- باب: مَنْ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فِي الْغُسْلِ

په غسل كښې په ښى لاس سره په كس باندې اوبه بهيول

ماقبل سره ربط اومناسبت: دَ وړاندې باب لاندې دا اخبره راغلې وه چه زير بحث باب په بعض نسخوكښې مقدم او بعض كښې مؤخردې علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دَ ابن عساكر او اصيلى په روايت كښې دا باب دَ سابقه باب نه مقدم دې بهرحال په هرو دوو صورتونوكښې په دواړو كښې مناسبت ښكاره دې په دې توګه چه دَ دواړو تعلق اودس سره دې.(۱)

دَترجمة الباب مقصد: علامه زكريا انصارى رحمه الله اوفرمائيل چه دَ دې باب مقصد دَ نبى كريم ﷺ په غسل كښې دَ اوبو بهيولو كيفيت بيانول دى.(۲)

علامه ادريس كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه دا باب دَهغه سړى په بيان كښې دې چه څوك دَ غسل په وخت كښې په ښى لاس په كس لاس باندې اوبه واچوى چاچه داسې اوكړه هغه دَ سنت اتباع اوكړه.(۳)

دَ حضرت ګنګوهى رحمه الله رائې: حضرت مولانا يحيى كاندهلوى رحمه الله دَحضرت ګنګوهى رحمه الله نه نقل كړى دى چه هغه فرمائى ((ردبذلك ما اشتهر أن الإفراغ باليمين على الشمال من صنيع النساء))(۴)

يعنى دَ امام بخارى رحمه الله په دې خبره سره رد كول دى په هغه خبره چه مشهوره شوې ده چه دَ ښى لاس په كس باندې اوبه اچول دَښځو عادت دې

دحضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه زما په نيز اوجه خبره داده چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمه په ذريعه په يوه دقيق نكته باندې متنبه كول غواړى اوهغه دا چه په غسل كښې دوه څيزونه وى يو اوبه اوچول او بل اندامونه مږل بل داخبره هم معلومه ده چه افعال شريفه هم په ښى لاس سره پوره كولې شى نواوس امام بخارى رحمه الله فرمائى چه په دې كښې كوم افضل وى هغه به په ښى لاس سره كولې شى چونكه اوبه اچول دَ مږلو نه افضل دى په دې وجه دې په ښى لاس باندې اوبه واچولې شى او په كس لاس دې اندامونه اومږلې شى.(۵)

دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله دويمه توجيه: حضرت شيخ الحديث رحمه الله دويمه توجيه بيانولوسره فرمائى چه دا بعيد نه دى چه امام بخارى رحمه الله په دې ترجمة الباب سره ((ترجمه صب الماء باليمنى على اليسرى)) باندې تنبيه كړې وى څكه بعض روايات په ابوداؤد وغيره كښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روايت كښې ((يصب الإناء على يده اليمنى))(۶)

او دَ حضرت ميمونه رضي الله عنها په روايت كښې ((فأكفأ الإناء على يده اليمنى))(۷) يعنى لوښې په ښى لاس باندې راتيټول ذكر شوى دى

---

(۱) الأبواب والتراجم ص: ۲۶۳.

(۲) تحفة البارى: ۲۲۶/۱.

(۳) الأبواب والتراجم ص: ۲۶۳.

(۴) لامع الدرارى: ۲۲۱/۲-۲۲۰ الأبواب والتراجم لصحيح البخارى ص: ۶۱.

(۵) الأبواب والتراجم ص: ۶۱ الكنز المتوارى: ۲۰۹/۳ تعليقات اللامع: ۲۲۰/۲.

(۶) الحديث أخرجه أبوداؤد فى سننه. كتاب الطهارة باب مقدار الماء الذى يجزئ به الغسل رقم الحديث: ۲٤۲.

(۷) سنن أبى داؤد كتاب الطهارة باب مقدار الماء الذى يجزئ به الغسل رقم: ۲٥٤.

دعلامه عثماني رحمه الله رائې: د ترجمة الباب د مقصد باره کښې علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي چه په دې باب کښې د ښي لاس د شرافت رعايت خودلې شوې دې. اوبه اچول او نجاست ختمول دوه جدا جدا کارونه دي. د نجاست ختمول يو معمولي کار دې کوم چه ګس لاس سره متعلق دې او اوبه په ښي لاس باندې اچولې شي. په استنجاء وغيره کښې د ښي لاس استعمال د دې د شرافت خلاف خبره ده.[1]

د بعض حضراتو رائې: بعض حضراتو ليکلي دي چه په دې موقع باندې د تيامن والا خبره منځ ته راوړل په خائې ومحل نه دي اوکومو حضراتو چه د استنجاء او د ضرورت د صورت نه په اخوا دلته غلط او ګډوډ بحثونه کړي دي هغه ټول د بحث د موضوع نه لرې شوي دي اصل خبره داده چه د تيامن والا خبره د ترجمة الباب يا حديث الباب سره هيڅ تعلق نه لرى او پخپله امام بخاري رحمه الله هم پخپله مستقل ((باب التيمن في الوضوء والغسل)) راوړلې دې اودې نه وړاندې ((باب النهي عن الاستنجاء باليمين)) او ((باب لا يمسك ذكره بيمينه إذا بال)) هم قائم کړي دي. په کوم سره چه د استنجاء په وخت افراغ باليمين على الشمال والا خبره ضمناً متعين شوې وه. اوس چونکه احوال اوصفات د غسل نبوي لاندې هم ددې زياتي صراحت او وضاحت راخې نو دا مستقل باب قائم کولو سره ښائي او هميشه ګس لاس سره ښې لاس اول وينځلې شي اودغه شان د شرافت والا کارونه د ښي طرف نه شروع کول او هر خسيس کار د ګس طرف نه کول تولې خبرې خو د اول نه فيصله شوي دي د کوم وجه چه داده شريعت يمين له په يسار يعني ښي له په ګس باندې مطلقاً شرف او عزت ورکړې دې او هم په دې وجه نې ټول کارونه د خير اونيکنې مقدم کړل او په دنياوي اوخسيس امورو کښې يسار يعني ګس مقدم ساتلې دې.[2] بهرحال د امام بخاري رحمه الله په تراجم کښې د دقيق رسي په وجه د شارحين بيان کړې توجيهات د امکان نه لرې نه دي البته دحديثي ذوق په وجه يوه ترجيح اوجه ګرځولې کيدې شي لکه چه شيخ الحديث رحمه الله په والأوجه سره هم دا صنيع اختيار کړې دي.

الحديث الأول

۲۶۲- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الحَارِثِ، قَالَتْ: «وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُسْلًا وَسَتَرْتُهُ، فَصَبَّ عَلَى يَدِهِ، فَغَسَلَهَا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ» - قَالَ: سُلَيْمَانُ لاَ أَدْرِي، أَذَكَرَ الثَّالِثَةَ أَمْ لاَ؟ - ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ دَلَكَ يَدَهُ بِالأَرْضِ أَوْ بِالحَائِطِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ، ثُمَّ صَبَّ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَاوَلْتُهُ خِرْقَةً، فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا، وَلَمْ يُرِدْهَا" احديث باب[3]

---

[1] فضل الباري: ۴۳۹/۲.

[2] أنوار الباري: ۲۲۵/۹.

[3] الحديث أخرجه البخاري أيضاً في نفس الكتاب باب الوضوء قبل الغسل رقم الحديث: ۲۴۹ وفي باب الغسل مرة رقم الحديث: ۲۵۷ وفي باب الغسل بالصاع ونحوه رقم الحديث: ۲۵۳ وفي باب مسح اليد بالتراب لتكون أنقى

ترجمه: (ام المؤمنین) حضرت میمونه بنت الحارث رضی الله عنها فرمائی چه ما د رسول الله ﷺ دپاره دغسل اوبه کیخودې او (په یوه کپړه سره) د حضوریاك دپاره پرده اوکړه (یا دغه د اوبو لوښی نی پټ کړو) حضوریاك (اول) په خپل لاس باندې اوبه واچولې اوهغه نی یو یا دوه ځل اووینځلو. سلیمان اعمش اوونیل چه زه نه پوهیږم (یعنی ماته یاد نه دی) چه سالم بن ابی الجعد د لاس دریم ځل وینځل بیان کړل که نه، بیا حضوریاك په خپل ښی لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اوبهیولې او خپل شرمګاه نی اووینځلو بیا خپل لاس مبارك په دیوال یا په زمکه باندې رابنکلو بیانی خله کښې اوبه واچولې او په پوزه کښې اوبه واچولې اوبیائی خپل مخ او لاسونه اووینځل او خپل سر نی اووینځلو. بیائی په خپل (ټول) بدن باندې اوبه اوبهیولې، بیا یوطرف ته شو او خپلې دواړه خپې نی اووینځلې، نو ما حضوریاك ته د (اوچولو) دپاره یوه کپړه ورکړه نو حضوریاك په لاس سره اشاره اوکړه (اخواکړه زه نه اخلم) او هغه نی وانخستله.

تراجم رجال

حدثنا موسی بن اسماعیل: دا ابوموسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دی.[1] ددوی مختصر حالات بدءالوحی باب کیف کان بدء الوحی إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم د څلورم حدیث لاندې [2] او تفصیلی حالات کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس د رومبی حدیث لاندې تیرشوی دی.[3]

قال: حدثنا أبوعوانة: دا وضاح بن عبدالله یشکری، واسطی رحمه الله دی ابوعوانه ددوی کنیت دی (د نوم په نسبت په خپل کنیت باندې زیات مشهوردی).[4]

رقم الحدیث: ۲۶۰ وفی باب تفریق الوضوء والغسل بنحوه مختصراً رقم الحدیث: ۲۶۵ وفی باب من توضأ فی الجنابة ثم غسل سائر جسده ولم یعد مواضع الوضوء منه مرة أخری رقم الحدیث: ۲۷۴ وفی باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة رقم الحدیث: ۲۷۶ وفی باب التستر فی الغسل عندالناس بنحوه مختصراً رقم الحدیث: ۲۸۱ وأخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب الحیض باب صفة غسل الجنابة رقم الحدیث: ۷۲۲ وأبوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة باب فی الغسل من الجنابة رقم الحدیث: ۲۴۵ والترمذی فی سننه فی کتاب الطهارة باب ماجاء فی الغسل من الجنابة بنحوه مختصراً وقال هذا حدیث حسن صحیح رقم الحدیث: ۱۰۳ والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة باب غسل الرجلین فی غیر المکان الذی یغتسل فیه رقم الحدیث:۲۵۲وأیضاً فی کتاب الغسل والتیمم باب إزالة الجنب الأذیٰ عنه قبل إفاضة الماء علیه بنحوه مختصراً رقم الحدیث: ۴۱۸وأیضاً فی باب مسح الید الأرض بعد غسل الفرج رقم الحدیث: ۴۱۹ وأیضاً فی باب الاستتار عندالغسل رقم الحدیث: ۴۰۸وأخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الطهارة باب المندیل بعدالوضوء رقم الحدیث ۴۶۷راجع جامع الأصول رقم: ۵۳۲۱وتحفة الأشراف رقم: ۱۸۰۶۴.

[1] تهذیب الکمال: ۲۶/۲۹-۲۱ تقریب التهذیب:۲۸۳/۲.

[2] کشف الباری: ۴۳۴/۱-۴۳۳.

[3] کشف الباری:۴۷۹/۳-۴۷۷.

[4] دتفصیل دپاره اوګورئی :تهذیب الکمال: ۴۴۱/۳۰رقم الترجمة: ۶۶۸۸طبقات ابن سعد: ۲۸۷/۷الجرح والتعدیل: ۵۱/۹رقم الترجمة: ۱۷۳کتاب الثقات: ۵۶۲/۷سیرأعلام النبلاء: ۲۱۷/۸رقم الترجمة: ۳۹تذکرة الحفاظ: ۲۳۶/۱رقم الترجمة: ۲۲۳میزان الاعتدال: ۳۳۴/۴رقم الترجمة: ۹۳۵۰المغنی فی الضعفاء: ۴۹۳/۲رقم الترجمة:

دَ دوى مختصر حالات باب كيف كان بدء الوحى إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم په ذيل كښې تيرشوى دى. (۱)دلته دَهغوى مفصل تذكره وړاندې كيږى.

پيدائش: دَهغوى پيدائش لس كم سل يا سلمه هجرى په مينځ كښې خودلې شوې دې. (۲) ابن حبان رحمه الله ۱۲۲هجرى دَ پيدائش كال خودلې دې. (۳) په ظاهره دا قول صحيح نه دې ځكه چه دَ صحيح رواياتونه ثابته ده چه ابوعوانه ابن سيرين رحمه الله ليدلې دې خو دَ ابن سيرين رحمه الله دَ ۱۲۲هجرى نه كافى موده وړاندې انتقال شوې وو. (۴) بعض حضراتو ونيلى دى چه هغوى دَ جرجان نه قيدى جوړكړې شوې راوستلې شوې وو. (۵) هغوى دَ يزيد بن عطاء بن يزيد دَ موالى نه وو. (۶)بعض حضرات وائى چه دَ يزيد دَ پلار عطاء بن يزيد غلام وو. (۷) په دواړو اقوالوكښې تطبيق داسې دې چه عطاء بن يزيد دَ خپل خوئى يزيد دَپاره هغه اخستې وو. (۸) ابوعوانه رحمه الله دَحسن بصرى رحمه الله او محمد بن سيرين رحمه الله زيارت كړې اوهغوى ليدلې وو. (۹)

شيوخ حديث: دَهغوى رحمه الله په شيوخ حديث كښې ابراهيم بن محمدبن منتشر، ابراهيم ابن مهاجر بَجَلى، ابراهيم بن ميسره طائفى، اسماعيل بن عبدالرحمن سدى، اسود بن قيس، اشعث بن ابى الشعثاء، ايوب سختيانى، بكير بن اخنس، جابر بن يزيد جعفى، ابوعثمان بصرى، ابوبشر جعفر بن ابى وحشيه، حر بن مسكين، حصين بن عبدالرحمن، حكم بن عتيبه، خالد بن علقمه، داؤد بن عبدالله اودى، زياد بن علاقه، زيد بن جبير، سعيد بن مسروق ثورى، سليمان اعمش، سماك بن حرب، سهيل بن ابى صالح، عاصم بن سليمان الاحول، عاصم بن كليب، عبدالرحمن ابن الاصبهانى، عبدالعزيز بن صهيب، عبدالملك بن عمير، عثمان بن عبدالله بن موهب، عثمان بن مغيره ثقفى، عمر بن سلمه بن عبدالرحمن بن عوف، عمرو بن دينار، فراس بن يحيى همدانى، قتاده بن دعامه، محمدبن منكدر، مخول بن راشد، معاويه بن قره مزنى، مغيره بن مقسم ضَبى، منصور ابن زاذان، منصور بن معمر، موسى بن ابى عائشه، هلال الوزّان، يزيد بن ابى زياد، يعلى بن عطاء عامرى، ابواسحاق شيبانى، ابوجعفر رازى، ابوحصين اسدى، ابو حمزه القصاب، ابوزبيرمكى، ابومالك اشجعى او ابويعفور عبدى رحمهم الله شامل دى. (۱۰)

۶۸۳۹التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸رقم الترجمة: ۲۶۲۸تاريخ بغداد: ۴۶۴/۱۳رقم الترجمة: ۷۳۳۰تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴رقم الترجمة: ۴۰۲الكاشف: ۲۲۴/۳رقم الترجمة: ۶۱۳۰تقريب التهذيب: ۲۸۲/۲رقم الحديث: ۷۴۳۴.

(۱) كشف البارى: ۴۳۴/۱.

(۲) تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

(۳) الثقات: ۵۶۲/۷.

(۴) سير أعلام النبلاء: ۲۱۷/۸.

(۵) تاريخ بغداد: ۴۶۴/۱۳تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴تهذيب الكمال: ۴۴۲/۳۰.

(۶) التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸طبقات ابن سعد:۲۸۷/۷ الجرح والتعديل: ۵۱/۹.

(۷) تهذيب الكمال: ۴۴۲/۳۰.

(۸) تاريخ بغداد: ۴۶۵/۳.

(۹) التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸تاريخ بغداد: ۴۶۴/۱۳تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴.

(۱۰) تهذيب الكمال: ۳۰/۴۴۲-۴۴۴تهذيب التهذيب: ۱۱۶-۱۱۷/۱۱تاريخ بغداد: ۴۶۵/۱۳.

تلامذه: دهغوی رحمه الله نه دَ حدیث مبارك روایت کونکو کښې ابراهیم بن حجاج نیلی، احمد بن اسحاق حضرمی، اسماعیل بن عُلیه، بشر بن معاذ عقدی، حامد بن عمر بکراوی، حبان بن هلال، حجاج ابن منهال، سعید بن منصور، سهیل بن بکار، شعبه بن حجاج (ومات قبله) شیبان بن فروخ، صالح بن عبدالله ترمذی، ابوهمام صلت بن محمد خارکی، عبدالرحمن بن عمرو بجلی، عبدالرحن بن مبارك عیشی، عبدالرحمن بن مهدی، عبیدالله بن عمر قواریری، عفان بن مسلم، علی بن حکم مروزی، عمرو بن عون واسطی، ابو نعیم فضل بن دکین، فضل بن مساور، قتیبه بن سعید بلخی، محمدبن ابی بکر مقدمی، محمد بن عبدالمطلب بن ابی الشوارب، محمدبن فضل بن عارم، محمد بن محبوب بُنانی، مسدد بن مسرهد، معقل بن مالك باهلی، ابوسلمه موسی بن اسماعیل، هیثم بن سهل تسری (وهو آخر من روی عنه) وکیع بن جراح، یحیی بن حماد شیبانی، ابوداؤد طیالسی، ابوربیع زهرانی، ابوکامل جحدری، ابوهشام مخزومی او ابوالولید طیالسی رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱)

دَ ائمه جرح والتعدیل اقوال: هشام بن عبیدالله دَ عبدالله بن مبارك نه تپوس اوکړو ((**من أروي الناس وأحسن الناس رواية عن المغيرة، أجرير؟**)) یعنی آیا جریر دَمغیره نه زیات او احسن روایت کونکونه دې؟ نوهغوی اوفرمائیل چه ابوعوانه. (۲)

احمدبن سنان وائی چه ما عبدالرحمن بن مهدی داسې فرمائیلوسره اوریدلې دې: ((**كتاب أبي عوانة أثبت من حفظ هشيم**)) (۳)

دَ امام احمد بن حنبل رحمه الله نه تپوس اوکړې شو چه ابوعوانه أثبت دې که شریك؟ نوهغه اوفرمائیل چه که ابوعوانه رحمه الله دَخپل کتاب نه حدیث بیان کړی نوهغه أثبت دې البته که هغه دَ کتاب نه علاوه څه حدیث بیان کړی نوبعض وخت هغه ته وهم کیږی. (۴) مسدد وائی چه ما دَ یحیی بن سعیدالقطان نه دافرمائیلو سره اوریدلی دی چه دَ ابوعوانه حدیث دَ سفیان او شعبه دَ روایت سره ډیر زیات مشابه دې (۵) عفان فرمائی چه دَ ابوعوانه رحمه الله دَ کتاب والا روایت صحیح دې (په هغه باندې عجمیت غالب وو) هغه به دَ اعراب او نقطو په کثرت سره اهتمام کولو. نور فرمائی ((**كان ثبت وأبوعوانة أصح حديثاً عندنا من هشيم**)) (۶) یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ((**حديث أبي عوانة جائز...... ثبت أبوعوانة**)) (۷) یحیی بن معین رحمه الله نور فرمائی: ((**أبوعوانة قريب من حماد..... كتبه صحيحة ......وهو صدوق، ثقة، وهوأحب إلى من أبي الأحوص ومن جرير بن عبدالحميد، وهو(أي أبوعوانة) أحفظ من حماد**)) (۸)

---

(۱) تهذیب الکمال: ۴۴۴/۳۰ تهذیب التهذیب: ۱۱۷/۱۱ تاریخ بغداد: ۴۶۵/۱۳.
(۲) الجرح والتعدیل: ۵۲/۹ تاریخ بغداد: ۴۶۸/۱۳ تهذیب الکمال: ۴۴۵/۳۰.
(۳) تهذیب الکمال: ۴۴۶/۳۰ الجرح والتعدیل: ۵۲/۹ تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴
(۴) تهذیب الکمال: ۴۴۶/۳۰ تاریخ بغداد: ۴۶۸/۱۳ تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴ الجرح والتعدیل: ۵۲/۹.
(۵) الجرح والتعدیل: ۵۲/۹ تاریخ بغداد: ۴۶۶/۱۳ تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴ تهذیب الکمال: ۴۴۶/۳۰.
(۶) الجرح والتعدیل: ۵۲/۹ تاریخ بغداد: ۴۶۸/۱۳ تاریخ الإسلام: ۶۵۱/۴ بعض حضراتو هشیم په ځائی شعبه نقل کړې دې هم هشیم صحیح دې تهذیب الکمال وحاشیة: ۴۴۶/۳ حاشیته تهذیب التهذیب: ۱۱۷/۱۱.
(۷) تهذیب الکمال: ۴۴۷/۳۰ الجرح والتعدیل: ۵۳/۹-۵۲ تاریخ بغداد: ۴۶۹/۱۳.
(۸) الجرح والتعدیل: ۵۳/۹ تهذیب الکمال: ۴۴۷/۳۰ تهذیب التهذیب: ۱۱۸/۱۱.

ابوزرعه رحمه الله فرمائى «بصري ثقة إذا حدث من كتابه»[۱] امام احمد رحمه الله او يحيى بن معين رحمه الله فرمائى «كان أميناً ثقة»[۲] عباس بن محمد دورى وائى چه يحيى بن معين رحمه الله اوفرمائيل چه ابوعوانه امى وو (ليكلې نه پيژندل) په بل چا باندې به ئې ليكل كول او (دهغه ليكلى شوى) كتاب نه به ئې لوستل كول.[۳]

احمدبن بشر بن ايوب طيالسى وائى چه چادَ يحيى بن معين رحمه الله نه دَ زائده او ابوعوانه باره كښې پوښتنه اوكړه چه په دوى كښې كوم يو أثبت دې؟ نوهغوى اوفرمائيل: «كلاهما ثبت، صدوقين» سائل دوباره سوال اوكړو نوهغوى هم هغه جواب وركړو. راوى وائى چه بيا ما اوكتل چه لكه يحيى بن معين رحمه الله دَ ابوعوانه طرف ته مائل شوې وو.[۴] يحيى بن معين رحمه الله اوفرمائيل چه كله په ابوعوانه اوشريك كښې اختلاف پيداشى نودَ ابوعوانه قول معتبردې.[۵]

حجاج بن محمد رحمه الله وائى چه امام شعبه رحمه الله ماته اوفرمائيل «الزم أباعوانة»[۶] يعنى ته ابوعوانه لازم اونيسه. ابوسهل رحمه الله وائى چه ما امام شعبه رحمه الله داسې فرمائيلو سره واؤريده چه كله ابوعوانه تاسو ته دَ ابوهريره رضي الله عنه روايت بيان كړى نودَهغې تصديق كونى.[۷] احمدبن زهير رحمه الله وائى چه ما يحيى بن معين رحمه الله فرمائيلو سره واؤريدو «أبوعوانة الوضاح ثقة»[۸] جعفر ابن ابى عثمان رحمه الله وائى ما دَ يحيى بن معين رحمه الله نه داسې واؤريده چه فرمائيلې «كان أبوعوانة ثقة»[۹]

محمدبن احمدبن يعقوب بن شيبه رحمه الله وائى چه زما نيكه (يعقوب بن شيبه) فرمائى: «أبوعوانة ثبت صحيح الكتاب وحفظه صالح»[۱۰] عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى «أبوعوانة صدوق فى الحديث»[۱۱] ابوحاتم رحمه الله فرمائى «ثقة وكتبه صحيحة» البته كه دَخپل حفظ په بنياد باندې روايت بيان كړى نوغلطى كوى او ابوعوانه دَ حماد بن سلمه نه احفظ دې.[۱۲] امام عجلى رحمه الله فرمائى «أبوعوانة بصري ثقة»[۱۳]

---

[۱]) تهذيب الكمال: ۴۴۷/۳۰ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱ الجرح والتعديل: ۵۳/۹.

[۲]) تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

[۳]) الجرح والتعديل: ۵۳/۹ تاريخ بغداد: ۴۶۶/۱۳ سير أعلام النبلاء: ۲۲۰/۸ تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.

[۴]) تاريخ بغداد: ۴۶۷/۱۳.

[۵]) تاريخ بغداد: ۴۶۷/۱۳.

[۶]) تاريخ بغداد: ۴۶۸/۱۳ سير أعلام النبلاء: ۲۲۰/۸ تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.

[۷]) تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴ تاريخ بغداد: ۴۶۶/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

[۸]) تاريخ بغداد: ۴۶۸/۱۳.

[۹]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳.

[۱۰]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

[۱۱]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۲۰-۱۱۹/۱۱.

[۱۲]) تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.

[۱۳]) تاريخ بغداد: ۴۶۹/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۹/۱۱.

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی: «أجمعوا على أنه ثقة حجة فيما حدث من كتابه، وقال إذا حدث من حفظه ربما غلط» [1]. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ثقة ثبت. [2] علامه ذهبی رحمه الله ميزان الاعتدال کښې فرمائی: «مجمع على ثقته وكتابه متقن بالمرة» [3] علامه ذهبی رحمه الله په الكاشف کښې فرمائی «ثقة متقن لكتابه» [4]
علامه ذهبی رحمه الله المغني في الضعفاء کښې فرمائيلې دی: «ثقة حجة ولا سيما إذا حدث من كتابه» [5] علامه ذهبی رحمه الله سير أعلام النبلاء کښې فرمائی: «هو الإمام الحافظ الثبت محدث البصرة» [6] ابن سعد رحمه الله فرمائی «كان ثقة صدوقا» [7] ابن حبان رحمه الله په كتاب الثقات کښې دَهغوی تذکره کړې ده. [8]
علامه ذهبی رحمه الله تذكرة الحفاظ کښې فرمائی «الحافظ أحد الثقات» [9]
علامه ذهبی رحمه الله دَ ډیرو ائمه جرح والتعدیل اقوال نقل کولونه پس دَ ابوعوانه رحمه الله باره کښې دا فيصله کړې ده چه: «استقر الحال على أن أباعوانة ثقة» نورئی اوفرمائيل چه ابوعوانه دَحماد بن زيد په شان متقن دی. بلکه دَ محدثينو په نيز ابوعوانه دَ اسرائيل او حماد بن سلمه نه زيات خوښ کړې شوی دی اودَ فليح ابن سليمان نه اوثق دی. اودَ ابوعوانه رحمه الله بعض وهمونه هم دی دَ کوم دَ تخريج نه چه شيخين (امام بخاری رحمه الله او امام مسلم رحمه الله) ډډه کړې ده. [10]
تنبيه: ابن عدی رحمه الله الكامل في الضعفاء کښې دَ سلام بن ابی مطيع رحمه الله په حالاتوکښې ليکلی دی چه دَ سفيان ثوری رحمه الله په مجلس کښې دَ ابوعوانه رحمه الله تذکره اوشوه نوهغوی دَ ابوعوانه رحمه الله باره کښې دَ ذاك العبد الفاظ اووئيل. [11]
عبدالله بن احمد دَخپل پلار امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کړی دی چه هغوی اوفرمائيل ابوعوانه رحمه الله يو کتاب جوړ کړې وو په کوم کښې چه دَ رسول الله ﷺ دَ صحابه کرامو (مزعومه) عيبونه درج کړې وو. سلام بن ابی مطيع دَهغه نه دغه کتاب اخستلو سره سوزولې وو. [12]
بعض حضراتو دَ سفيان ثوری رحمه الله او امام احمدبن حنبل رحمه الله اقوال نقل کولونه پس ليکلی دی چه کيدې شی هم په دې وجه سفيان ثوری رحمه الله ابوعوانه نه خوښولو. او حيرانتيا په دې خبره باندې ده چه

[1] تهذيب التهذيب: ۱۲۰/۱۱.
[2] تقريب التهذيب: ۲۸۳/۲.
[3] ۳۳٤/٤.
[4] ۲۲٤/۳ رقم الترجمة: ۶۱۳۰
[5] ۴۹۳/۲.
[6] ۲۱۷/۸.
[7] الطبقات الكبرى: ۲۸۷/۷.
[8] ۵۶۲/۷.
[9] ۲۳۶/۱.
[10] سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸.
[11] الكامل فی ضعفاء الرجال: ۳۰۶/۳.
[12] كتاب العلل ومعرفة الرجال: ۳۵٤/۱.

علامه مزى رحمه الله علامه ذهبى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله وغيره دَهغه دَ عقيدې متعلق هيڅ بحث نه دې کړې.[1]

دَ سفيان ثورى رحمه الله او امام احمد رحمه الله وغيره دَ كلام حقيقت: دلته داخبره ياد ساتئى چه دَ سفيان ثورى رحمه الله ابوعوانه رحمه الله ته ذاك العبد وئيل دَ كلمات جرح نه نه دى اوكه چرې دا دَ جرح كلمه اومنلې هم شى نودا جرح مبهم ده. دَ كبار ائمه دَ توثيق په مقابله كښې دَدې هيڅ حيثيت نشته دې. باقى پاتې شوه خبره دَ امام احمد رحمه الله دا وينا وضع كتابا يعنى ابوعوانه رحمه الله يوكتاب وضع كړې وو. په دې باره كښې رومبې خبره داده چه كه چرې وضع نه مراد پخپله ليكل وى نودا دَحقيقت خلاف خبره ده ځكه چه ابوعوانه رحمه الله امې وو ليكلى نې نه شو كولې. (كمامر) اوكه دَدې نه مراد دَ بل چا ليكلې شوې كتاب وى نوصرف دَدې نوعيت دَ كتاب چا سره كيدل دَهغه عقيدې پورې مستلزم نه دې. بعض حضراتو وئيلى (كه چرې دَ دغه كتاب نسبت ابوعوانه رحمه الله طرف صحيح هم اومنلې شى نوبياهم) دَدې نه مراد مشاجرات صحابه دى (نه چه مطلقاً عيوب).[2]

بهرحال امام ابوعوانه رحمه الله ثقه راوى دې دَهغوى په ثقاهت باندې كبار ائمه جرح وتعديل اتفاق دې. پخپله هم دَ امام احمد رحمه الله نه دَ هغوى توثيق نقل دې. دَ دوى باره كښې هم هغه خبره فيصله كونكې ده كومه چه په تيرو كرښو كښې دَ علامه ذهبى رحمه الله نه نقل ده. والله اعلم بالصواب.

وفات: دَ ابوعوانه رحمه الله دَ وفات دَ كال باره كښې ائمه جرح وتعديل اومؤرخينونه دوه اقوال نقل دى:

① محمدبن عيسى، يعقوب بن سفيان، محمدبن محبوب، يحيى بن حماد، احمدبن حنبل، عبدالله بن ابوالاسود او علامه ذهبى رحمهم الله فرمائى چه دَ ابوعوانه رحمه الله په كال ۱۷۶هجرى كښې انتقال شوې.[3] امام بخارى رحمه الله دَ محمد بن محبوب نه دَ وفات ورځ اتوار مياشت ربيع الآخر نقل كړې دې.[4] خو علامه مزى رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله، محمدبن محبوب رحمه الله نه ربيع الاول مياشت نقل كړې ده.[5] ابن حبان رحمه الله هم دَ اتوار ورځ او ربيع الاول مياشت ذكر كړې ده.[6] هم دغه دَعلامه ذهبى رحمه الله هم قول دې.[7]

ابن حبان رحمه الله، محمد بن محبوب رحمه الله، يحيى بن حماد رحمه الله او علامه ذهبى رحمه الله فرمائى ابوعوانه په بصره كښې وفات شوې.[8] خو ابن سعد رحمه الله دَ يحيى بن حماد نه نه نقل كړى دى ابوعوانه دَ هارون الرشيد په زمانه كښې چه كوم وخت دَ بصره گورنر جعفر بن سليمان وو نو ۱۷۶هجرى كښې وفات شوې.[9]

---

[1]) الكاشف مع تعليقات الشيخ محمد عوامه: ۳۴۹/۲رقم: ۶۰۴۹.
[2]) تعليقات كتاب العلل ومعرفة الرجال: ۳۵۴/۱.
[3]) تاريخ بغداد: ۱۳/ ۴۷۰-۴۶۹التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸طبقات ابن سعد: ۲۸۸/۷تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰ تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴الكاشف: ۲۲۴/۳سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
[4]) التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸.
[5]) تهذيب الكمال: ۴۴۸/۳۰ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.
[6]) كتاب الثقات: ۵۶۳/۷.
[7]) تاريخ الأسلام: ۶۵۱/۴سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
[8]) كتاب الثقات: ۵۶۳/۷التاريخ الكبير: ۱۸۱/۸تاريخ الإسلام: ۶۵۱/۴سير أعلام النبلاء: ۲۲۱/۸تذكرة الحفاظ: ۲۳۷/۱.
[9]) الطبقات الكبرى: ۲۸۸/۷.

② احمدبن اسحاق بندار، ابوغالب علي بن محمد اوعلي بن مديني رحمهم الله وغيره فرمائي چه ابوعوانه رحمه الله ۱۷۵هجري كښې وفات شوې دې.[۱]
حافظ ابن حجر رحمه الله تقريب التهذيب كښې لفظ "أو" سره ۱۷۵هجري ۱۷۶هجري دواړه نقل كړې دي.[۲] چونكه اكثر ائمه جرح وتعديل او مؤرخينو ۱۷۶هجري نقل كړې دې په دې وجه هم دغه راجح معلومېږي. والله اعلم بالصواب.

قوله:: حدثنا الأعمش: داد امام اعمش په لقب سره مشهور ابومحمد سليمان بن مهران اسدي كوفي رحمه الله دې.[۳] دَدوي احوال كتاب العلم باب ظلم دون ظلم په ذيل كښې بيان كړې شوي دي.[۴]

قوله:: عن سالم بن أبي الجعد: دا سالم بن ابي الجعد رافع اشجعي كوفي رحمه الله دې.[۵] دَ دوي حالات صحيح البخاري كتاب الوضوء باب التسمية على كل حال وعند الوقاع لاندې اوګورئ.

قوله:: عن كريب مولى ابن عباس: داد حضرت ابن عباس رضي الله عنهما غلام ابو رشد ين كريب بن ابي مسلم قرشي هاشمي حجازي رحمه الله دې.[۶] دَ دوي دَ ژوند حالات صحيح البخاري كتاب الوضوء باب التخفيف في الوضوء كښې اوګورئ.

قوله:: عن ابن عباس رضي الله عنهما: دا دَ حضورپاك دَ تره خوئي عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف رضي الله عنهما دې.[۷] دَدوي حالات «كتاب بدء الوحي، باب كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم» په څلورم حديث كښې [۸] او «كتاب الإيمان باب كفران العشير، وكفر بعد كفر» دَ رومبي حديث لاندې تيرشوي دي.[۹]

قوله:: عن ميمونة بنت الحارث رضي الله عنها: دَ دوي رضي الله عنها احوال كتاب العلم باب السمر في العلم لاندې تيرشوي دي.[۱۰]

شرح حديث:

قوله:: وضعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم غسلاً: حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائي چه ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دپاره دَ غسل اوبه كيخودې.

---

[۱] تاريخ بغداد: ۴۷۰/۱۳ تهذيب التهذيب: ۱۱۸/۱۱.
[۲] ۲۸۳/۲.
[۳] تهذيب الكمال: ۱۲/۹۲-۷۶.
[۴] كشف الباري: ۲/۲۵۳-۲۵۱.
[۵] تهذيب الكمال: ۱۰/۱۳۳-۱۳۰.
[۶] تهذيب الكمال: ۲۴/۱۷۴-۱۷۲.
[۷] سير أعلام النبلاء: ۳/۳۵۹-۳۳۱.
[۸] كشف الباري: ۱/۴۳۷-۴۳۵.
[۹] كشف الباري: ۲/۲۰۶-۲۰۵.
[۱۰] كشف الباري: ۴/۴۲۲-۴۲۰.

دَلفظ غسلاً وضاحت: که لفظ غسل چرته دَغین په ضمه سره وی نودَ غسل اوبوته وئیلی شی اوکه چرې دَ غین فتحه سره وی نومصدر به وی غسل کولوته وائی. اوکه چرې دَغین کسره سره وی نومراد هغه جرړې بوټی (صابون اشنان او بیره وغیره) دی کوم چه په اوبوکښې واچولې شی یا په بدن باندې اومړلې شی غسل اوکړی.[۱]

سترته: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ "وسترته" واؤ حالیه ګرځولې دې.[۲] علامه عینی رحمه الله په حافظ صاحب باندې رد کولوسره لیکی چه واؤ حالیه ګرځول صحیح نه دی دلته واؤ حالیه نه دې بلکه عاطفه دې اودَدې عطف په وضعت باندې دې.[۳]

دَ بثوب اضافه: ابن فضیل دَاعمش نه دَ بثوب زیاتوالې او اضافه نقل کړې ده یعنی سترته بثوب.[۴] پخپله امام بخاری رحمه الله ((باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة)) کښې عبدان نه په واسطه دَ ابوحمزه عن الاعمش حضرت میمونه رضي الله عنها نه ((سترته بثوب)) صراحت نقل کړې دې.[۵]

دَ سترته ضمیر مرجع: دَ سترته ضمیر مفعول کښې دوه احتماله دی:

اومبې احتمال: یودا چه ضمیر مفعول غسلاً طرف ته راجع وی لکه چه ظاهر دی اوشراح حدیث هم دا احتمال اختستوسره دَ حدیث شرح کړې ده. یعنی حضرت میمونه رضي الله عنها فرمائي چه ما دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَپاره دَ غسل اوبه کیخودې او دَ دغه اوبو (لوښی) په یوه کپړه پټ کړو (دې دَپاره چه دَ دوړو اوخاورې وغیره نه محفوظ پاتې شي) بیا چه کله حضورپاک دَغسل اراده اوکړه نودَ دغه اوبودَ لوښی نه ئې کپړه اخواکړه اوبه ئې ترې واخستې.[۶]

دویم احتمال: دویم احتمال دادې چه سترته ضمیر مفعول رسول الله صلی الله علیه وسلم ته راجع وی یعنی ما په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې په یوه کپړه سره پرده اوکړه. دَدې تائید دَ امام بخاری رحمه الله ((باب التستر فی الغسل عندالناس)) کښې سفیان عن الاعمش په طریق سره دَحضرت میمونه رضي الله عنها دَ روایت نه کیږی په کوم کښې چه حضرت میمونه رضي الله عنها په صراحت سره فرمائیلی دی: ((سترت النبی صلی الله علیه وسلم وهو یغتسل من الجنابة))

قوله:: فصب علی یده: علامه کرمانی رحمه الله علامه زکریاانصاری رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله وغیره فرمائی چه دَ فصب عطف ((فأراد رسول الله صلی الله علیه وسلم الغسل فکشف رأسه فأخذه)) محذوف باندې دې یعنی حضرت میمونه رضي الله عنها فرمائی چه ما دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم دَپاره دَ غسل اوبه کیخودې اوهغه مې په یوه کپړه باندې پټې کړې نو حضورپاک دَ غسل په اراده سره تشریف راوړواودَ لوښی نه ئې کپړه اوچته کړه او اوبه ئې واخستې په خپل لاس باندې واچولې.[۷]

[۱] شرح ا لکرمانی: ۱۲۸/۳عمدة القاری: ۳۱۵/۳إرشاد الساری: ۵۰۳/۱.
[۲] فتح الباری: ٤۵۹/۲.
[۳] عمدة القاری:۳۱۵/۳.
[۴] فتح الباری: ٤۵۹/۲ عمدة القاری: ۳۱۵/۳.
[۵] إرشادالساری: ۵۰۳/۱.
[۶] شرح الکرمانی:۱۲۸/۳عمدة القاری: ۳۱۵/۳إرشاد الساری: ۵۰۳/۱تحفة ا لباری: ۲۲۶/۱.
[۷] شرح الکرمانی: ۱۲۸/۳ تحفة الباری: ۲۲۶/۱إرشاد الساری: ۵۰۳/۱.

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه كرمانى رحمه الله وغيره دا رائې په قيل سره ذكركولونه پس ليكى چه محذوف باندې هم عطف والااحتمال متعين نه دې بلكه په دې كښې دا احتمال هم دې چه فصب عطف وضعت باندې وى لكه څنګه چه د حديث د الفاظو نه هم ښكاره ده. يعنى ما د حضورپاك د پاره د غسل اوبه كيخودې نو حضورپاك غسل شروع كړو اودا ممكن دى چه كېږې هم اول لرې كړې وى. دحضرت ميمونه رضي الله عنها اوبه كيخودو سره نى غسل شروع كړې وى او داوبو اخستلو معنى فصب كښې بعينه موجود ده. ښكاره خبره ده چه اوبه اخستو سره هغه په لاسونو باندې وربهيول ممكن دى.(١)

دعلامه عينى رحمه الله په حافظ صاحب باندې رد: علامه عينى رحمه الله د علامه كرمانى رحمه الله توجيه اختيارولونه پس په حافظ صاحب باندې رد كولوسره ليكى چه دبعض خلقو د فصب عطف په وضعت باندې ګرځول لكه چه د دغه خلقو د تصرف په شان دى چه د معنى تراكيب هيڅ ذوق صحيح نه لرى. او صب ماء په وضع ماء باندې څنګه مرتب كولې شى كله چه په دې دواړو كښې نور افعال هم دى. بيا د صب تفسير شرع سره كول هم صحيح نه دى. (٢) ښكاره خبره ده چه دغسل شروع په لاسونو باندې اوبه بهيولوسره نه كيږى بلكه ددې نه وړاندې هم ډير مراحل دى لكه چه علامه عينى رحمه الله ددې طرف ته اشاره كړې ده.(٣)

قوله: يده: شراح حديث ليكلى دى چه په حديث كښې لفظ يد سره ددې چه مفرد دې مګر دې نه دواړه لاسونه مراد دى څكه چه په لفظ يد سره اسم جنس مراد دې لهذا ددواړو لاسونو مراد اخستل صحيح دى. (٤)

قوله: قال سليمان: دا د ابوعوانه رحمه الله وينا ده اود سليمان نه مراد په سند كښې ذكر د ابوعوانه شيخ سليمان بن مهران دې كوم چه د اعمش په لقب سره معروف دې.(٥)

قوله: لاأدري أذكر الثالثة أم لا: د أذكر فاعل سالم بن ابى الجعد دې. ددې قول مطلب دادې چه ابوعوانه اووئيل چه سليمان اعمش وائى چه ماته ياد نه دى چه زما شيخ سالم بن ابى الجعد «فغسلهما مرة أو مرتين» نه پس ثلاثاً لفظ ذكر كړو كه نه؟(٦)

د امام اعمش په رواياتوكښې تعارض: دلته دابوعوانه په روايت كښې امام اعمش «لاأدري أذكر الثالثة أم لا؟» وائى او باب الغسل مرة واحدة كښې دعبدالواحدپه روايت كښې هغه دخپل استاذ نه مرتين أوثلاثا شك سره نقل كړې دې. خو ابوعوانه اسفرائنى په خپل مستخرج كښې محمدبن فضيل عن الاعمش عن سالم بن ابى الجعد دا روايت نقل كړې دې. په دې كښې امام اعمش رحمه الله دخپل استاذ شيخ سالم بن ابى الجعدنه بغير د څه شك جزم سره «فصب على يديه ثلاثاً» الفاظ نقل كړى دى

---

(١) فتح البارى: ٤٥٩/٢.
(٢) عمدة القارى:٣١٥/٣.
(٣) عمدة القارى: ٣١٥/٣.
(٤) شرح الكرمانى: ١٢٨/٣ عمدة القارى: ٥١٣/٣|ارشادالسارى: ٥٠٣/١تحفة البارى:٢٢٦/١.
(٥) شرح الكرمانى: ١٢٨/٣فتح البارى: ٤٥٩/٢عمدة القارى: ٥١٣/٣|ارشادالسارى: ٥٠٣/١تحفة البارى: ٢٢٦/١.
(٦) شرح الكرمانى: ١٢٨/٣فتح البارى: ٤٥٩/٢عمدة القارى: ٥١٣/٣.

نولكه دَامام اعمش رحمه الله دا دواړه روايتونه خپل مينځ كښې متعارض دى په يوكښې ئې شك او بل كښې جزم فرمائيلې دې. (١)

دَاعمش په رواياتوكښې تطبيق: دَامام اعمش رحمه الله په دې دواړو روايتونوكښې جمع او تطبيق صورت دادې چه دَ امام اعمش رحمه الله اول په دې خبره كښې شك وو چه دَهغه شيخ ثلاثاً فرمائيلى دى كه نه. چنانچه هغوى شك سره روايت بيان كړو. عبدالواحد او ابوعوانه دَخپل شيخ امام اعمش نه دا روايت په شك سره نقل كړو روستو امام اعمش ته ياد شو چه دَهغه شيخ سالم بن ابى الجعد رحمه الله دَ ثلاثاً الفاظ ذكر كړى وو نودَهغه شك لرې شو اوهغوى دَدې جزم اوفرمائيلو. چونكه دَ ابن فضيل دَ امام اعمش نه سماع دَ عبدالواحد او ابوعوانه نه متاخر ده په دې وجه محمدبن فضيل دَامام اعمش نه جزم سره ((فصب على يديه ثلاثاً)) الفاظ نقل كړى دى.(٢)

قوله: ثم أفرغ بيمينه على شماله: بيا حضورپاك خپل ښى لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اوبهيولې (واچولې).

امام بخارى رحمه الله هم دغه روايت ((باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة)) كښې دَ ابوحمزه عن الاعمش په طريق سره نقل كړې دې. دَهغې الفاظ دادى: ((وصب على يديه فغسلهما، ثم صب بيمينه على شماله)) يعنى حضورپاك په دواړو لاسونو باندې اوبه واچولې اوهغه ئې اووينځل، بيا په خپل ښى لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اوبهيولې. حافظ ابن رجب حنبلى رحمه الله فرمائى چه په دې روايت سره واضحه شوه چه حضورپاك په لوښى كښې دَ ښى لاس داخلولونه وړاندې دواړه لاسونه وينځلې وو.(٣)

دغه شان ((باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة)) كښې امام بخارى رحمه الله حفص بن غياث عن أبيه عن الاعمش په طريق سره دَحضرت ميمونه رضي الله عنها نه نقل كړى دى: ((صببت للنبى صلى الله عليه وسلم غسلاً، فأفرغ بيمينه على يساره فغسلهما ثم غسل فرجه)) ابن رجب حنبلى رحمه الله اوليكل چه دَدې الفاظونه مراد دادې چه حضورپاك په ښى لاس باندې لوښې واخستلو او په خپل ګس لاس باندې اوبه واچولې او بيائى دواړه لاسونه اووينځل. (٤)

---

(١) إرشاد الساري: ٥٠٣/١.

(٢) فتح الباري: ٤٩٥/٢؛ عمدة القاري: ٥١٣/٣؛ إرشاد الساري: ٥٠٣/١؛ تحفة الباري: ٢٢٦/١؛ وأما رواية ابن فضيل عن الأعمش أخرجه أبوعوانة الإسفر لئيني في مسنده (٢٥٠/١) في كتاب الطهارة باب بيان دلك الشمال بالأرض بعد غسل الفرج وغسل الرجلين في الوضوء بعد غسل الجسد بعد أن تنحى مقامه، والدليل على أباحة القيام من مقعده بين وضوءه وقعوده في مكان اخر لإتمام وضوءه، والترغيب في ترك المسح بالمنديل بعد الغسل، وبيان الابتداء بغسل يمينه عليه بشماله: [٨٦٤] حدثنا أحمد بن عبدالجبار قال: ثنا محمد بن فضيل عن الأعمش، عن سالم بن أبي الجعد عن كريب، عن ابن عباس، عن ميمونة قالت: قربت لرسول الله صلى الله عليه وسلم غُسلاً من الجنابة وسترته بالثوب، قالت: فصب على يديه ثلاثاً من الإناء فغسل يديه، ثم صب بيمينه عى شماله فغسل فرجه، ثم مسح يديه بالأرض أو الحائط، ثم مضمض واستنشق وغسل وجهه وذراعيه، ثم أفاض الماء على رأسه وعلى سائر جسده، ثم تنحى فغسل قدميه، ثم ناولته المنديل ينشف وجعل ينفض عنه الماء، انتهى.

(٣) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ١٦٧/١.

(٤) فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ١٦٧/١.

دَعلامه ابن بطال رائې: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائي: «**هذا الحديث محمول عند البخاري على أنه كان في يده أو في فرجه جنابة أوأذي فلذلك دلك يده بالأرض وغسلها قبل إدخالها في وضوئه**»[1]

دَ امام بخارى رحمه الله په نيز حديث باب په دې خبره باندې محمول دې چه دَحضوراكرم په لاس يا شرمګاه باندې دَ جنابت څه ناپاكى لګيدلې وه هم په دې وجه باندې حضورپاك خپل لاس په زمكه باندې راښكلو اودَ اوبو په لوښى كښې دَ داخلولو نه وړاندې ئې اووينځلو. دَ امام قسطلانى رحمه الله هم دغه رائې ده.[2]

دَامام خطابى رحمه الله توجيه: امام خطابى رحمه الله «**أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري**» كښې ليكلى دى چه په استنجاء كښې خو په ښى لاس سره په ګس لاس باندې اوبه اچولوسره په ګس لاس باندې استنجاء كول هم دغه يوصورت دَ جواز دې. دَدې نه علاوه «بغيرضرورت» جائزنه دى. باقى پاتې شوه خبره دَ اطراف دَ وينځلو نو په دې صورت كښې به كتلې شى كه چرې لوښى دَ ارتې خلې والادې نوبيا به دا ښى طرف ته كيخودلوسره په ښى لاس باندې اوبه اخستلې شى اوبيابه دغه په ګس لاس باندې اچولې شي. خو كه چرې لوښى دَ تنګې خلې والاوى يعنى دَ لوټې په شان وى لكه دَ تنګې خلې والا بوتل يا منګې وغيره وى نوبيابه دا ګس طرف ته كيخودې شى او په ښى باندې به اوبه اچولې شى.[3]

دَ امام خطابى رحمه الله دا قول حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه عينى رحمه الله دواړو نقل كړې دې.[4] هم دغه خبره ابن رجب حنبلى رحمه الله دَبعض فقهاء حنابله او شوافع وغيره نه نقل كړې ده دَدې په دليل كښې دَ امام طبرانى رحمه الله دَ حضرت انس رضي الله عنه نه روايت ذكر كړې دې: «**أنه أراهم الوضوء، فأخذركوة فوضعها عن يساره وصب على يده اليمنى منها ثلاثاً — وذكر بقية الوضوء — ثم قال: هكذا رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ**»[5]

هغوى بعض خلقو ته په اودس كولوسره اوخودل چه په داسې توګه چه دَ يوتنګې خلې والا لوښى «وړوكې ډولچه يا دَاوبو څكلو دَ خرمنې ډونګا وغيره» اخستلوسره خپل ګس طرف ته كيخوده او په خپل ښى لاس باندې په دې سره درې ځل اوبه واچولې. دَ اودس مكمل كولوسره ئې اوفرمائيل چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې په اودس كولوسره ليدلې دې.

دَ شريعت يوه قاعده مستمره: علامه نووى رحمه الله "**باب التيمن في الطهور وغيره**" لاندې ليكلى دى چه په شريعت كښې دا قاعده مستمره ده چه كوم امور دَ باب تكريم او تشريف نه دى لكه كپړې پرتوګ اوموزه وغيره اچول، جمات ته داخليدل، مسواك كول، رانجه اچول، نوكونه پرې كول، بريت كټ كول، وينښته ګمنزكول، دَ ترخ وينښته ويستل، دَ سر وينښته خرول، دَ مانځه سلام ګرځول، اعضاء طهارت وينځل، دَ بيت الخلاء نه راوتل، خوراك څښاك كول، لاس ملاوول دَ حجر اسود استلام كول وغيره اودَدې په شان نور كارونه كوم چه دَباب تكريم اوتشريف نه دى په دې ټولو كښې تيامن مستحب دې. باقى كومې خبرې چه دَدې ضد دى لكه بيت الخلاء ته داخليدل، دَ جمات نه وتل، پوزه

[1] شرح ابن بطال: ۳۸۹/۱.

[2] إرشادالساري: ۵۰۳/۱.

[3] أعلام الحديث: ۳۰۴/۱-۳۰۳.

[4] فتح الباري: ۴۹۵/۲عمدة القاري: ۳۱۴/۳.س

[5] فتح الباري لابن رجب الحنبلي: ۱۶۸/۱.

صفاکول، استنجاء کول، کپړې موزې او څپلئی وغیره ویستل، په دې ټولو کارونوکښې تیاسر مستحب دې. دا ټول د نبی طرف ته شرافت او کرامت د وجې نه دی. (1)علامه عینی رحمه الله په عمدة القاري کښې د شیخ محی الدین رحمه الله په حواله سره هم دا قاعده نقل کړې ده.(2) اوهم دغه خبره علامه محمد بن اسماعیل کحلانی رحمه الله هم لیکلې ده.(3)

په مسلم شریف کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يحب التيمن في شأنه كله، في نعليه وترجله وطهوره» (4) یعنی حضورپاك قابل شرف اوتکریم امور لکه څپلئی اچول ګمنځ کول او پاکوالی حاصلولوکښې تیمن خوښولو. دحضرت عائشه رضی الله عنها په دې روایت کښې "في شأنه كله" په ظاهره عام دې لیکن د شراح حدیث د وضاحت نه معلومیږی چه په دې کښې هغه اعمال داخل دی کوم چه په یوځائی کول متعارف نه وی او هغه قابل تکریم کیدوسره مقصود هم وی. چنانچه علامه سندی رحمه الله د سنن ابن ماجه په حاشیه کښې فرمائی: «يحب التيمن، أي: الابتداء باليمين» أي فيما لم يعهد فيه المقارنة ويكون من باب التشريف» (5)

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه وسلم به په (اعمال) کښې د ښی طرف نه شروع کول خوښول یعنی په داسې اعمالوکښې کوم چه په یوځائی کول متعارف نه وی اوهغه قابل تکریم وی.

هغه اعمال چه پخپله مطلوب نه وی، بلکه د څه بنا په وجه دهغې اجازت ورکړې شوې وی نو په هغه اعمالوکښې تیامن نشته تیاسر مستحب وی. علامه عینی رحمه الله فرمائی: «وما يستحب فيه التياسر ليس من الأفعال المقصودة، بل هي إما تروك وإما غير مقصودة» (6) یعنی کوم اعمال چه د ګس طرف نه شروع کول مستحب دی هغه افعال پخپله مقصود نه وی بلکه هغه خو یا د تروك د قبیل نه دی یا هغه پخپله غیرمقصوددی.باقی پاتې شوه خبره په حدیث کښې د مذکوره تنعل ترجل او طهور نو علامه ابن امیر حاج مالکی رحمه الله (متوفی ۷۳۷هجری) په حدیث کښې ددې دریواړو ذکر علامتی ګرځولې دې هغه فرمائی چه د انسان جائز اعمال یاخو به واجب وی یا مستحب یا مباح، په حدیث کښې د طهور نه جنس واجبات طرف ته، ترجل نه جنس مندوبات طرف ته او تنعل نه جنس مباحات طرف ته اشاره ده یعنی واجبات مستحبات اومباحات ټولوکښې دښی طرف نه شروع کول دښی پاك په خوښواعمالوکښې داخل دی. (7)

د شارح بخاری ابومحمد اندلسی رحمه الله قول: شارح بخاری علامه ابومحمدعبدالله بن ابی حمزه اندلسی رحمه الله (المتوفي ۶۹۹هجری) د حضورپاك تیاسرفی الاعمال باره کښې فرمائی: «كان على ذلك

(1) شرح النووی: ۱۵۲/۳.

(2) ۴۶-۴۷/۳.

(3) سبل السلام: ۵۰-۵۱/۱.

(4) الحدیث أخرجه مسلم فی صحیحه واللفظ له فی کتاب الطهارة باب الیمین فی الطهور وغیره رقم الحدیث: ۶۱۷واالبخاری فی صحیحه کتاب الوضوء باب التیمن فی الوضوء والغسل رقم الحدیث: ۱۶۸.

(5) حاشیة الإمام السندی علی سنن ابن ماجه، کتاب الطهارة باب التیمن فی الوضوء ص: ۲۲۷تحت رقم الحدیث: ۴۰۱.

(6) عمدة القاری کتاب الوضوء باب التیمن فی الوضوء والغسل: ۴۷/۳.

(7) المدخل: ۲۸۰۹/۲.

الشأن في جميع المفروضات والمستحبات والمباحات))[1] يعني حضورپاك به په ټولو مفروضاتو مستحباتو او مباحاتوكښې تيامن خوښولو.غرض په اعمالوكښې دَ استحباب تيامن دپاره دا امور مونډلې كيدل ضروري دي. ① چه عمل قابل دَتكريم اوتشريف وي. ② چه عمل پخپله مطلوب وي يا دَعباداتو دَ قبيل نه وي. ③ چه هغه اعمال په يووخت دَ كس او بنى طرف نه پوره كول ممكن نه وي. [2]والله اعلم بالصواب.

قوله: : ثم دلك يده بالأرض أوالحائط: راوى ته شك دي چه حضورپاك عليه السلام په زمكه باندې لاس راښكلو يا په ديوال پورې. [3]بعض رواياتوكښې په زمكه باندې راښكل اوبعض كښې په ديوال پورې راښكل ذكر دى. (كمامر)

قوله: : ثم تمضمض: دادَ ابوذر ابوالوقت اصيلى اوابن عساكر رحمهم الله روايت دې. [4]خوهم دَاصيلى په يو روايت كښې مضمض بغير دَ تاء هم راغلې دې.

قوله: : استنشق وغسل وجهه ويده وغسل رأسه ثم صب على جسده ثم

قوله: : تنحى: يعني حضورپاك په پوزه كښې اوبه واچولې اومخ لاسونه او سر ئې اووينځلو بياخپل (پوره) بدن باندې اوبه اوبهيولې اودَ غسل دَ ځائى نه اخوا شو.[5]

قوله: : فغسل قدميه: دادَ اكثرو حضراتو روايت دې خودَ ابوذر په روايت كښې فاء په ځائى "وَغسل قدميه" راغلې دې. [6]

قوله: : فناولته خرقه فقال بيده: هكذا: حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائى چه مادَحضورپاك په خدمت كښې دكپړې ټكړه يعني توليه پيش كړه چه بدن مبارك اوچ كړى نو حضورپاك دَ لاس په اشاره سره منع اوكړه. دَدې خبرې تفصيل وړاندې تير شوې دې چه دَ قول اطلاق په فعل باندې كيږى. [7]

قوله: : ولم يُرِدْهَا: يردها دَ يا په ضمه سره دَ دال په سكون سره په اصل كښې أراد يريد إرادة نه "يُرِيْدُهَا" وو دَ لم دَ وجې نه په حالت جزمى كښې دَ ياء په حذف كيدو سره "يُرِدْهَا" شوې دې. [8]

بعض حضراتو ابن السكن وغيره دا دَ ياء په فتحه سره اودال په تشديد سره "يَرُدُّهَا" (ردكول) نقل كړى دى لكه څنګه چه صاحب دَ مطالع ذكركړى دى ليكن صاحب دَمطالع اونور شراح حديث فرمائيلى

---

[1] بهجة النفوس وتحليها بمعرفة مالها وما عليهاشرح مختصر صحيح البخارى، المسمى: جمع النهاية فى بدء الخير والغاية، الحكمة فى أن النبى صلى الله عليه وسلم يحب التيمن: ١٨٨/١.

[2] عمدة القارى: ٤٧/٣.

[3] إرشادالسارى: ٥٠٣/١.

[4] كمامر فى رواية الباب السابق، راجع: إرشادالسارى: ٥٠٢/١.

[5] فتح البارى: ٤٩٥/٢ إرشادالسارى: ٥٠٣/١ تحفة البارى: ٢٢٦/١.

[6] فتح البارى: ٤٩٥/٢ عمدة القارى: ٣١٥/٣ إرشادالسارى: ٥٠٣/١ تحفة البارى: ٢٢٦/١.

[7] شرح الكرمانى: ١٢٨/٣ فتح البارى: ٤٩٥/٢ عمدة القارى: ٣١٥/٣ إرشادالسارى: ٥٠٣/١.

[8] فتح البارى: ٤٩٥/٢ إرشادالسارى: ٥٠٣/١ شرح الكرمانى: ١٢٨/٣.

چه دا د اراده نه دي، رد نه نه دي. د رد والا روايت د ابن السكن وهم دي. ځکه چه په دې سره په معنى كښې فساد پيدا كيږي. "لم يردها" (اراده سره) صحيح دي. د دې تائيد د امام احمد بن حنبل رحمه الله د عفان عن ابى عوانة په طريق سره هم په دې سند سره نقل كړې روايت نه كيږي. دكوم په آخره كښې چه دا الفاظ دى: ((فقال هكذا وأشار بيده أن لا أريدها)) (١) د دې نور تائيد د امام بخارى رحمه الله ((باب نفض اليدين من الغسل عن الجنابة)) كښې د ابوحمزه عن الاعمش روايت نه هم كيږي په كوم كښې چه حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائى ((فناولته ثوبا فلم يأخذه، فانطلق وهو ينفض يديه)) (٢)

د دې نه علاوه ((باب من توضأ فى الجنابة، ثم غسل سائر جسده ولم يعد غسل مواضع الوضوء مرة أخرى)) كښې الفضل بن موسى عن الاعمش په طريق سره هم دغه روايت نقل دي په كوم كښې چه حضرت ميمونه رضي الله عنها فرمائى: ((فأتيته بخرقة فلم يردها، فجعل ينفض بيده)) ابوحمزه عن الاعمش او الفضل بن موسى عن الاعمش په روايت كښې ((فلم يأخذه او فلم يردها)) نه پس ((ينفض يديه او فجعل ينفض بيده)) ذكر كيدل هم د دې خبرې واضحه دليل دي چه مراد عدم اراده ده عدم رد نه دي. والله اعلم بالصواب.

د حديث ترجمة الباب سره مطابقت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د حديث ترجمة الباب سره مطابقت ښكاره دي. په داسې توګه چه په ترجمه كښې د غسل دروان كښې په ښى لاس سره په ګس لاس باندې د اوبو اچولو ذكر دي او په حديث باب كښې فأفرغ بيمينه على شماله صراحت راغلې دي. (٣)

يو اشكال: دلته په امام بخارى رحمه الله باندې دا اعتراض كيدې شى چه دعوىٰ يعنى ترجمة الباب اعم دي چه په دې كښې په غسل كښې په ښى لاس سره په ګس لاس باندې د اوبو اچولو ذكر دي او دليل يعنى حديث خاص دي چه په دې كښې استنجاء كولو سره په ګس لاس سره په ښى لاس باندې اوبه اچول نقل دى. (٤)

د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله د دې اعتراض دا جواب وركړې دي چه شرمګاه وينځلو وخت كښې ((إفراغ باليمين على الشمال)) خود حديث نه ثابت دي د دې نه علاوه په غسل وغيره كښې د حضورپاك د عام عادت شريفه نه ثابت دى چه حضورپاك به په هركاركښې تيامن خوښولو. كما تقدم. (٥)

د علامه عينى رحمه الله توجيه: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دلته مراد ((أفراغ الماء بيمينه على شماله فى الاستنجاء فى الغسل)) دي. (٦)

يعنى إفراغ باليمين على الشمال په مطلقًا استنجاء كښې نه دي بلكه په هغه استنجاء كښې دي چه غسل جنابت سره متصل اول كولې شى لكه چه دغه هم په غسل جنابت كښې داخل دى. كه چرې د علامه

---

(١) مسند أحمد بن حنبل، مسند ميمونة رضى الله عنها: ٤٢٨/٤٤-٤٢٧، رقم الحديث: ٢٦٨٥٦.
(٢) عمدة القارى: ٣١٥/٣، فتح البارى: ٤٩٦/٢، إرشاد السارى: ٥٠٣/١، التوشيح: ٢٤٨/١.
(٣) عمدة القارى: ٣١٥/٣.
(٤) فتح البارى: ٤٩٦/٢، الكوثر الجارى: ٤٢١/١.
(٥) فتح البارى: ٤٩٥/٢.
(٦) عمدة القارى: ٣١٤/٣.

عينى رحمه الله توجيه واخستلې شى نو بيابه دا اعتراض نه وارد كيدلو اونه به دَ هغه دَ جواب څه حاجت باقي پاتې كيدلو.

دَ بعض علماؤ جواب: بعض علماء حضراتو دَدې اعتراض دا جواب وركړې دې چه امام بخارى رحمه الله په غسل فرج كښې الافراغ باليمين على الشمال نصاً ثابت كړې دې او باقى اندامونوكښې قياساً يعنى باقى اعضاء به په غسل فرج باندې قياس كولې شى لكه څنګه چه په غسل فرج كښې افراغ باليمين على الشمال دې دغه شان په باقى اعضاء كښې افراغ باليمين على الشمال نه كار اخستلې شى.([1])

دَ بعض حضراتو په توجيه باندې يونظر: دَ بعض حضراتو دا جواب دَهغه خلقو دَ مسلك او رائې مطابق خو صحيح كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله په قائلين قياس كښې شميركوى. ليكن كوم حضرات چه امام بخارى رحمه الله په قائلين قياس كښې نه شميرى دَهغوى په نيز به دا نقرير كمزورې كيږى اوتحقيق هم دغه دې چه امام بخارى رحمه الله قياس حجت نه منى نوبيا دَ ترجمه دَ اثبات دَپاره دَ قياس آسره اخستل څه معنى لرى؟

دَ حضرت شيخ الحديث رحمه الله توجيه: حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله فرمائى چه زما په نيز اوجه داده چه امام بخارى رحمه الله دَ تشحيد اذهان په خاطر دَ روايت الباب دويم طريق طرف ته اشاره فرمائيلې ده. هم دغه روايت «باب المضمضة والاستنشاق فى الجنابة» كښې حفص بن غياث په طريق سره تير شوې دې. په هغې كښې «فأفرغ بيمينه على يساره فغسلهما ثم غسل فرجه» راغلې دې. دې نه معلوميږى چه لاس وينځلوسره هم حضورپاك په ښى لاس سره په ګس باندې اوبه اچولې وې نودَ غسل فرج نه تيريدو سره دَ لاس وينځلو طرف ته الافراغ باليمين على اليسار متعدى شو. دَ امام بخارى رحمه الله نظر چونكه په ټولو رواياتو باندې وى په دې وجه دَ تشحيد اذهان په خاطر دا په غير مظان كښې هم ذكركوى.([2])

دَحضرت ميمونه رضي الله عنها سابقه روايت طرف ته دَ اشاره والاجواب علامه كورانى رحمه الله هم وركړې دې اودَ امام بخارى رحمه الله دَ عادت مطابق نې دا استدلال بالخفى ګرځولې دې.([3])

فائده: علامه عينى رحمه الله ليكلى دى چه حديث باب كوم چه دَ موسى بن اسماعيل په طريق سره دې دې نه وراندې په باب الغسل مرة واحدة كښې تير شوې دې خو هلته دَموسى بن اسماعيل شيخ عبدالواحد وو اودلته ابو عوانه دې اودَ بعض الفاظو فرق دې. چنانچه دلته دَ وضعت لرسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوهلته وضعت للنبى صلى الله عليه وسلم سره وو. دلته غسلاً دې اوهلته ماءللغسل وو. دلته دَدې نه پس سترته فصب على يده لفسلهما مرة أومرتين دې. هلته فغسل يده مرتين أوثلاثاً وو. دلته دَدې نه پس قال سلمان: لا أدرى أذكر الثالثة أم لا ثم أفرغ بيمينه على شماله فغسل فرجه ثم دلك يده بالأرض أو بالحائط دې او هلته ثم أفرغ على شماله فغسل مذاكيره ثم مسح يده بالأرض وو. دلته مضمض دې اوهلته فمضمض وو. دلته

---

[1]) الكوثر الجارى: ٤٢١/١.

[2]) حاشية اللامع: ٢٢١/٣ الكنز المتوارى: ٢١٠/٣.

[3]) الكوثر الجارى: ٤٢٢/١.

ثم صب على جسده ثم تنحى فغسل قدميه دي او هلته ثم أفاض على جسده ثم تحول من مكانه فغسل قدميه وو. دلته فناولته خرقة فقال بيده هكذا، ولم يردها الفاظو اضافه ده. (١)

امور مستنبطه: دَحديث باب نه دا امور مستنبط كړې شوی دی: ① دَغسل كولوپه وخت محارم دَكوم كتل چه جائز دی دَهغې نه هم پرده كولوسره غسل كول مستحب دی. (٢) ② دَ ښځې دَ خاوند خدمت كول (٣). ③ دَغسل دَپاره كيخودلې شوې اوبه پټول. (٤) ④ دَلاس په زمكه يا ديوال باندې راښكل. (٥) ⑤ تقديم دَاستنجاء. (٦) ⑥ تقديم الوضوء على الغسل. (٧) ⑦ په لوښی كښې دَ لاس اچولو نه بغير په لاس باندې اوبه اچول (٨). ⑧ په ښی لاس باندې په گس اوبه اچول. ⑨ خپې وينځل روستوكول او په آخره كښې وينځل. ⑩ دَ غسل اندامونه په توليه وغيره سره نه اوچول. (٩) والله اعلم بالصواب.

<<<<<<<<<<<<<

(١) عمدة القاري: ٣/٣١٥-٣١٤.
(٢) الكوثرالجاري: ١/٤٢٢.
(٣) تحفة الباري: ١/٢٢٦ الكوثرالجاري: ١/٤٢١
(٤) تحفة الباري: ١/٢٢٦.
(٥) الكوثرالجاري: ١/٤٢١.
(٦) تحفة الباري: ١/٢٢٦.
(٧) الكوثرالجاري: ١/٤٢١.
(٨) تحفة الباري: ١/٢٢٦
(٩) تحفة الباري: ١/٢٢٦.

مصادر ومراجع

»القران الكريم
»احکام اسلام عقل کی نظر میں للشيخ حكيم الأمة مولانا أشرف علي تهانوي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٣٦٢ هجري، دار الاشاعت كراچي.
»الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار فيما تضمنه الموطأ من معاني الرأي والآثار وشرح كله بالإيجاز والاختصار، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر بن عاصم النمري القرطبي المالكي رحمه الله، المتوفى سنة ٤٦٣ هجري، تحقيق: عبدالبر المهدي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري-٢٠٠١م
»الاستيعاب في أسماء الأصحاب (بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري، دار الفكر، بيروت. ط: ١٤٠٩ هجري-١٩٨٩م
»الاحتجاج، لأبي منصور علي بن أبي طالب الطبرسي الشيعي، تحقيق: محمد باقر الخراساني، طبع في مطبع النعمان، النجف الأشرف، حسن إبراهيم الكبتي، ط: ١٣٨٦ هجري.
»الآحاد والمثاني، للإمام أبي بكر أحمد بن عمرو بن ضحاك الشيباني (ابن أبي عاصم) المتوفى: ٢٨٧ هجري، تحقيق: الدكتور باسم فيصل أحمد الجوابرة، دار الراية، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤١١ هجري-١٩٩١م
»الأبواب والتراجم لصحيح البخاري، للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله، المتوفى سنة ١٤٠٢ هجري الموافق سنة ١٩٨٢، ايج، ايم، سعيد، كمبني كراچي.
»الأبواب والتراجم اردو شرح بخاري شريف، شيخ الحديث مولانا محمد إدريس الكاندهلوي رحمه الله المتوفى ١٣٩٤ هجري، كتب خانه مجيدي، لاهور.
»الاجوبة الفاضلة للأسئلة العشرة الكاملة، للعلامة محمد عبدالحي اللكنوي، رحمه الله، المتوفى: ١٣٠٤ هجري تعليق: الشيخ عبدالفتاح أبوغدة، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة السادسة: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م
»الأدب المفرد للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل بن ابراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله، (١٩٤-٢٥٦ هجري) دار السلام، بيروت، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٠٩ هجري-١٩٨٩ الصدف ببلشرز، كراتشي.
»الأسماء المبهمة في الأنباء المحكمة، لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي رحمه الله، بتحقيق الدكتور عزالدين علي السيد، مكتبة الخانجي، القاهرة، الطبعة الثانية ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م

» الاعتبار في الناسخ والمنسوخ في الحديث، للإمام الحافظ أبي بكر محمد بن موسى الحازمي الهمداني، تحقيق: أحمد طنطاوي الجوهري، دار ابن حزم، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١م
» الأعلام، لخير الدين الزركلي، دار العلم للملايين، بيروت، الطبعة الثامنة: ١٩٨٩م
» الأنساب، للإمام أبي سعد عبد الكريم بن محمد ابن منصور التميمي السمعاني رحمه الله، المتوفى سنة ٥٦٢ هجري: تعليق: عبد الله عمر البارودي، ٥٦٢ هجري، دار الجنان، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت.
» الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، للإمام أبي بكر محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري رحمه الله، المتوفى سنة: ٣١٩ هجري، تحقيق: الدكتور أبو حماد صغير أحمد بن محمد حنيف، دار طيبة، الرياض، ط: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م
» إتحاف الخيرة المهرة بزوائد المسانيد العشرة للإمام احمد بن ابي بكر بن اسماعيل البوصيري رحمه الله المتوفى: ٨٤٠ هجري تحقيق: عادل بن سعد السيد محمود بن إسماعيل، مكتبة الرشيد، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري-١٩٩٨م
» إتحاف السادة المتقين بشرح إحياء علوم الدين، للعلامة السيد محمد بن محمد الحسيني، الشهير بمرتضى الزبيدي المتوفى: ١٢٠٥ هجري-١٩٩٨م
» إحياء علوم الدين للإمام أبي حامد محمد بن محمد الغزالي، المتوفى: ٥٠٥ هجري، تحقيق: أحمد عناية وأحمد زهوة، دار الكتاب العربي، بيروت.
» اختصار علوم الحديث مع الباعث الحثيث، للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٧٤ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله المتوفى ٩٢٣ هجري تحقيق: محمد عبد العزيز الخالدي، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الأولى: ١٤١٦ هجري-١٩٩٦م/ المطبعة الكبري الأميرية ببولاق مصر الطبعة السابعة: ١٣٢٣ هجري
» إعلام السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني رحمه الله المتوفى سنة ١٣٩٤ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية دار الفكر بيروت.
» إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري تحقيق: إسماعيل، دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع ط: ١٤١٩ هجري-١٩٩٨م/ دار الكتب العلمية بيروت
» إكمال تهذيب الكمال للعلامة علاء الدين مغلطاي ابن قليج بن عبد الله الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٦٨٩ هجري - ٧٦٢ هجري، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر القاهرة، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١م

» إكمال إكمال المعلم شرح صحيح مسلم للإمام أبي عبدالله محمد بن خلفة الوشتاني الأبي المالكي المتوفى سنة ٨٢٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت

» الباعث الحثيث شرح اختصار علوم الحديث، للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة ٧٧٤ هجري ألفه أحمد محمد شاكر، دار الكتب العلمية، بيروت.

» البحر الرائق شرح كنز الدقائق للإمام العلامة الشيخ زين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري الحنفي المتوفى سنة ٩٧٠ هجري دار الكتب العلمية ط: ١٤١٨ هجري–١٩٩٧ م

» البحر المحيط في أصول الفقه، للإمام بدر الدين محمد بن بهادر بن عبدالله الزركشي، المتوفى: ٧٩٤ هجري، حرره: عمر سليمان الأشقر، منشورات وزارة الأوقاف، الكويت، الطبعة الأولى: ١٤٠٩ هجري–١٩٨٨ م

» البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٧٤ هجري توثيق: على محمد معوض وعادل أحمد عبدالمعبود، الحواشي: للدكتور أحمد أبي ملحم والدكتور علي نجيب علوي والأستاذ فؤاد السيد والأستاذ مهدي ناصر الدين، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥ م/دار إحيا التراث العربي بيروت.

» البدر المنير في تخريج الأحاديث والآثار الواقعة في الشرح الكبير لابن الملقن، تحقيق: مصطفى أبو الغيط وعبدالله بن سليمان وياسر بن كمال، دار الهجرة، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري –٢٠٠٤ م

» البناية شرح الهداية للإمام المحدث الفقيه محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن الحسين، المعروف ببدر الدين العيني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري–١٩٩٩ م

» التاج والإكليل (في فقه الإمام مالك) للإمام العلامة أبي عبدالله محمد بن يوسف بن أبي القاسم العبدري رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٧ هجري دار الفكر بيروت

» التعليق الصبيح على مشكاة المصابيح للشيخ العلامة مولانا محمد إدريس الكاندهلوي رحمه الله المكتبة العثمانية لاهور باكستان.

» التعليق المغني على سنن الدارقطني، للمحدث العلامة أبي الطيب محمد شمس الحق العظيم آبادي، دار نشر الكتب الإسلامية (لاهور).

» التعليقات على سير أعلام النبلاء، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، إشراف وتحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٠٦ هجري–١٩٨٦ م

» التفسير الكبير/مفاتيح الغيب للإمام المفسر الكبير أبي عبدالله بن محمد بن عمر بن الحسن بن الحسين التيمي الرازي الملقب بفخر الدين الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٦۰٦ دار الكتب العلمية بيروت

» التقييد لمعرفة رواة السنن والمسانيد، للإمام الحافظ أبي بكر محمد بن عبدالغني البغدادي، المعروف بابن النقطة الحنبلي، المتوفى: ٦٢٩ هجري تحقيق كمال يوسف الحوت دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٨ هجري.

» التقييد والإيضاح لما أغلق من كتاب ابن الصلاح، للحافظ أبي الفضل زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي، تحقيق: أسامة بن عبدالله خياط، دار اللبشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري المكتبة السلفية، المدينة المنورة، تحقيق: عبدالرحمن محمد عثمان، الطبعة الأولى ١٤٨٩ هجري — ١٩٦٩ م

» التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، للإمام الحافظ عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر المالكي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري المكتبة التجارية، مكة المكرمة.

» التوشيح شرح الجامع الصحيح للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله المتوفى: ٩١١ هجري، تحقيق علاء إبراهيم الأزهري، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري- ٢٠٠٠ م

» التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٧٦٢ هجري – ٨٠٤ هجري دار الفلاح للبحث العلمي وتحقيق التراث، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر، دار النوادر، دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨ م

» الجامع لأحكام القرآن، للإمام العلامة أبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧١ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري- ٢٠٠٢ م

» الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التيمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت الطبعة الأولى ١٤٢٢ هجري - ٢٠٠١ م/مطبعة دائرة المعارف العثمانية بحيدرآباد دكن الهند.

» الجمع بين الصحيحين للإمام المحدث محمد بن فتوح الحميدي رحمه الله تحقيق: علي حسين البواب، دار ابن حزم، بيروت

» الجواهر المضية في طبقات الحنفية، للإمام العلامة المحدث أبي محمد عبدالقادر ابن أبي الوفاء محمد بن محمد الحنفي المصري المتوفى: ٦٩٦ هجري مير محمد كتب خانه كراتشي.

» الجوهر النقي على السنن الكبرى (للإمام البيهقي) للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان المارديني الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ هجري، مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند ببلدة حيدرآباد، الدكن، ط: ١٣٤٤ هجري.
» الحاوي الكبير (في فقه الإمام الشافعي) للإمام الفقيه أبي الحسن علي بن محمد بن حبيب الماوردي البصري رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٠ هجري ويليه بهجة الحاوي، لابن الوردي، تحقيق: الدكتور محمود مطرجي وجماعة، دار الفكر، بيروت، ط: ١٤١٤ هجري - ١٩٩٤ م.
» الخصائص الكبرى المسمى ب "كفاية الطالب اللبيب في خصائص الحبيب" للشيخ الإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن أبي بكر السيوطي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ٩١١ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.
» الخيرات الحسان، للإمام ابن حجر المكي الهيتمي المتوفى: ٩٧٤ هجري تعليق: للشيخ المحدث مولانا عاشق إلهي البرني، دار أرقم، بيروت.
» الدر المختار شرح تنوير الأبصار وجامع البحار، للإمام العلامة الفقيه علاء الدين محمد بن علي بن محمد الحصكفي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٨٨ هجري تحقيق: عبد المنعم خليل إبراهيم، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري - ٢٠٠٢ م دار عالم الكتب، الرياض.
» الدر المنضود على سنن أبي داود، للشيخ محمد عاقل، مكتبة الشيخ كراتشي، الطبعة الجديدة: ١٤٢٩ هجري.
» الدرة الفاخرة في الأمثال السائرة، لأبي عبد الله حمزة بن الحسن الأصفهاني، تحقيق: عبد المجيد قطامش، دار المعارف، الطبعة الثانية: ١٩٧٦ م.
» الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، المتوفى سنة: ٨٥٢ هجري تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري.
» الذريعة إلى تصانيف الشيعة، لآغا بزرك الطهراني، دار الأضواء، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري.
» السراج الوهاج على متن المنهاج، للشيخ محمد الزهري الغمراوي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الخامسة: ١٤٢٩ هجري - ٢٠٠٨ م.
» السعاية في شرح ما في شرح الوقاية، للعلامة الفقيه المحدث محمد عبد الحي اللكنوي رحمه الله، المتوفى: ١٣٠٤ هجري سهيل اكيدمي لاهور، الطبعة الأولى: ١٣٩٦ هجري - ١٩٧٦ م.
» السنن الكبرى للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي، وفي ذيله الجوهر النقي للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان المارديني الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ هجري دار الكتب العلمية بيروت/ تحقيق: محمد عبد القادر عطا، الطبعة الثانية:

١٤٢٣ هجري-٢٠٠٣م/مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، الكائنة في الهند ببلدة حيدر آباد، الدكن، الطبعة الأولى سنة: ١٣٤٤ هجري.
» السنن الكبرى للإمام أبي عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ هجري إدارة التاليفات الأشرفية ملتان
» السنة ومكانتها في التشريع، للشيخ الدكتور مصطفى أحمد السباعي، دار السلام، الرياض، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» السيرة الحلبية (إنسان العيون في سيرة الأمين المأمون) لأبي الفرج نور الدين علي بن إبراهيم بن أحمد الحلبي الشافعي رحمه الله المتوفى: ١٠٤٤ هجري الدار الكتب العلمية، بيروت، ط: ٢٠٠٨م
» السيرة النبوية للإمام أبي محمد عبدالملك بن هشام المعافري رحمه الله المتوفى سنة ٢١٣ هجري المكتبة العلمية بيروت لبنان
» الشرح الصغير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، دار المعارف، مصر، ١٣٩٢ هجري.
» الشرح الكبير على أقرب المسالك إلى مذهب الإمام مالك، للإمام العلامة أبي البركات أحمد بن محمد بن أحمد العدوي، الشهير بالدردير رحمه الله، المتوفى سنة: ١٢٠١ هجري دار المعارف، مصر، ط: ١٣٩٢ هجري.
الشرح الكبير مع حاشية الدسوقي للإمام أبي البركات أحمد بن محمد العدوي الشهير بالدردير رحمه الله المتوفى سنة ١٢٠١ هجري در الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م
» الشرح الميسر لصحيح البخاري (الدرر واللآلي بشرح صحيح الإمام البخاري) للشيخ العلامة محمد علي الصابوني الطبعة الأولى: ١٤٣٢ هجري الموفق ٢٠١١م، المكتبة العصرية لبنان مع دار الأفق.
» الشمائل المحمدية والخصائل المصطفوية للإمام المحدث أبي عيسى بن سورة الترمذي، المتوفى: ٢٧٩ هجري ضبطه وصححه: محمد عبدالعزيز الخالدي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» الضعفاء والمتروكون، للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر الدارقطني البغدادي، المتوفى سنة: ٣٨٥ هجري، تحقيق: موفق بن عبدالله بن عبدالقادر، مكتبة المعارف الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٠٤ هجري الموافق: ١٩٨٤م
» الضعفاء والمتروكون، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٥٩٧ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» الطبقات الكبرى للإمام محمد بن سعد بن منيع أبي عبدالله البصري الزهري رحمه الله المتوفى ٢٣٠ هجري دار صادر بيروت.
» العبر في خبر من غبر، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.

» العرف الشذي شرح سنن الترمذي، الفقيه المحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ۱۳۵۲هجري تحقيق: عمر وشوكت، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۲۸ هجري-۲۰۰۷م

» العزيز شرح الوجيز المعروف بشرح الكبير للإمام أبي القاسم عبد الكريم بن محمد بن عبد الكريم الرافعي القزويني الشافعي رحمه الله المتوفى ۶۲۳هجري تحقيق: علي محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية بيروت لبنان، الطبعة الأولى: ۱۴۱۷هجري-۱۹۹۷م

» العقد الفريد، للإمام أحمد بن محمد بن عبد ربه الأندلسي، المتوفى: ۳۲۸هجري تحقيق: الكتور مفيد محمد قميحة، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۰۴هجري-۱۹۸۳م

» العلل المتناهية، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة: ۵۹۷ هجري ضبط: الشيخ خليل الميس، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۰۳هجري-۱۹۸۳م،

» العلل الواردة في الأحاديث النبوية للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر ابن أحمد بن مهدي الدار قطني رحمه الله المتوفى: ۳۸۵هجري تحقيق: محمد بن صالح بن محمد الدباسي، دار طيبة، الرياض، الطبعة الثالثة: ۱۴۲۴هجري-۲۰۰۳م دار ابن الجوزية، الطبعة الأولى: ۱۴۱۴هجري-۱۹۹۴م

» العناية مع فتح القدير على هداية، للإمام العلامة محمد بن محمد البابرتي الحنفي، المتوفى: ۷۸۶ هجري تحقيق: الشيخ عبد الرازق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئتة.

» الفائق في غريب الحديث والأثر، للإمام اللغة العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى سنة ۵۳۸ هجري تحقيق: علي محمد البجاوي و محمد أبوالفضل إبراهيم، دار المعرفة بيروت/دار الفكر، بيروت.

» الفتاوي الهندية المعروفة بفتاوي العالمكيرية، للعلامة الهمام الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام دار الكتب العلمية بيروت.

» الفتاوي التاتارخانية، للشيخ فريد الدين عالم بن العلامة الإندريتي الدهلوي المتوفى: ۷۸۶ هجري تحقيق: الشيخ شبير أحمد القاسمي، مكتبة فاروقية، كوئتة، الطبعة الأولى: ۱۴۳۱هجري-۲۰۱۰م

» الفتح الرباني لترتيب مسند الإمام أحمد بن حنبل الشيباني ومعه كتاب بلوغ الأماني من أسرار الفتح الرباني، كلاهما للشيخ أحمد عبد الرحمن البنا، الشهير بالساعاتي، دار الحديث، القاهرة، ودار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية.

» الفروق اللغوية، للإمام الأريب اللغوي أبي هلال الحسن بن عبد الله بن سهل العسكري، المتوفى: ۴۰۰ هجري دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷هجري-۲۰۰۶م/دار العلم والثقافة، القاهرة.

» الفقه الإسلامي وأدلته للدكتور وهبة مصطفى الزهيلي دار الفكر بيروت إعادة الطبعة التاسعة ۱۴۲۷: هجري-۲۰۰۶م

» الفوائد البهية للشيخ المحقق المحدث أبي الحسنات محمد عبد الحي بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۰۴هجري قديمي كتب خانه كراتشي

» الفهرست لأبي جعفر محمد بن الحسن الطوسي الشيعي، تحقيق: جواد القيومي، مؤسسة نشر الفقاهة ومؤسسة النشر الإسلامي، الطبعة الأولى: ۱۴۱۷هجري

» القاموس الوحيد (الكامل)، لمولانا وحيد الزمان قاسمي كيرانوي رحمه الله، مراجعت مولانا عميد الزمان قاسمي كيرانوي، إدارة إسلاميات، لاهور اشاعت اول: ربيع الأول: ۱۴۲۲هجري

» الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸هجري توثيق ومقابلة: صدقي جميل العطار، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۸هجري-۱۹۹۷م/دار القبلة للثقافة الإسلامية جدة، تحقيق: الشيخ المحدث محمد عوامه، الطبعة الأولى: ۱۴۱۳هجري-۱۹۹۲م مؤسسة علوم القران جدة

» الكافي الشاف في تخريج أحاديث الكشاف، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله، المتوفى سنة: ۸۵۲هجري بهامش تفسير الكشاف، المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري، المتوفى سنة: ۵۳۸هجري تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷هجري-۲۰۰۶م/قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق: عبد الرزاق المهدي/نشر البلاغة، سوق القدس، قم إيران.

» الكافي (في فقه الإمام أحمد بن حنبل)، لموفق الدين أبي محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ۶۲۰هجري دار هجر للطباعة والنشر.

» الكامل في التاريخ للإمام العلامة عمدة المؤرخين أبي الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد الشيباني، المعروف بابن الأثير الجزري، الملقب بعز الدين رحمه الله المتوفى سنة: ۶۳۰هجري تحقيق: أبي الفداء عبد الله القاضي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷هجري-۲۰۰۶م

» الكامل في ضعفاء الرجال للإمام أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۵هجري تحقيق: الدكتور سهيل زكار ويحيى مختار غزاوي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثالثة: ۱۴۰۹هجري-۱۹۸۸م

» الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى سنة: ۵۳۸هجري مكتبة العبيكان.

» الكفاية على هامش فتح القدير، قيل هي للعلامة محمود بن عبيد الله ابن تاج الشريعة مؤلف الوقاية رحمه الله، ۶۷۲هجري تحقيق: الشيخ عبد الرزاق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية كوئتة.

» الكفاية في علم الرواية، للإمام أبي أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي، المتوفى ٤٦٣ هجري تحقيق: محمد الحافظ التيجاني، مطبعة السعادة، مصر.
» الكنز المتواري في معادن لامع الدراري وصحيح البخاري، للشيخ العلامة المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد، ط: ١٤٢٠ هجري.
» الكنى والأسماء، للإمام الحافظ أبي بشر محمد بن أحمد بن حماد الدولابي رحمه الله، المتوفى سنة: ٣١٠ هجري بتحقيق أبي قتيبة نظر محمد الفاريابي، دار ابن حزم.
» الكنى والألقاب، لعباس القمي الشيعي، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.
» الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٨٩٣ هجري تحقيق: أحمد عزو عناية، دار إحياء التراث العربي، بيروت، ط: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨م.
» الكوكب الدري للإمام المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري مع تعليقات المحدث محمد زكريا بن محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٤٠٣ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي، ط: ١٤٠٧ هجري - ١٩٨٧م/مطبعة ندوة العلماء لكنؤ.
» المبسوط لشيخ الإسلام أبي بكر محمد بن أحمد بن أبي سهل السرخسي الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٤٩٠ هجري تحقيق: أبي عبدالله محمد حسن محمد حسن الشافعي، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٤٢١ هجري-٢٠٠١م.
» المجموع شرح المهذب للإمام العلامة الفقية الحافظ أبي زكريا محيي الدين بن شرف بن مري النووي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦ هجري، ويليه فتح العزيز شرح الوجيز وهو الشرح الكبير للإمام أبي القاسم عبدالكريم بن محمد الرافعي، المتوفى: ٦٢٣ هجري تحقيق: محمد نجيب المطيعي، ادارة الطباعة المنيرية، دمشق/مكتبة الإرشاد، جدة المملكة العربية السعودية.
» المحكم والمحيط الأعظم للإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي المعروف بابن سيده رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت.
» المحلى بالآثار للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٦ هجري تحقيق: الدكتور عبدالغفار سليمان البنداري، دار الكتب العلمية بيروت لبنان ط: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م.
» المخصص لإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيده المرسي المعروف بابن سيده رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية بيروت.
» المدخل للإمام أبي عبدالله محمد بن محمد بن محمد العبدري الفاسي، المعروف بابن أمير الحاج المالكي، المتوفى: ٧٣٧ هجري دار الفكر، بيروت.

» المدونة الكبري، لإمام دار الهجرة مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله، المتوفى سنة: ١٧٩ هجري مطبعة السعادة، بجوار محافظة مصر/دار صادر، بيروت/دار الكتب العلمية، بيروت.
» المراجعات، لشرف الدين، تحقيق: حسين الراضي، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.
» المستدرك على الصحيحين، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة: ٤٠٥ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠٢م
» المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم، الحافظ أبي نعيم أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق الأصبهاني، المتوفى سنة: ٤٣٠ هجري تحقيق: محمدحسن إسماعيل الشافعي، دارالكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري الموفق ١٩٩٦م
» المصنف لابن أبي شيبة للامام أبي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة ٢٣٥ هجري، تحقيق: الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن.
» المصنف لعبد الرزاق للإمام المحدث أبي بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ٢١١ هجري تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي، دارالكتب العلمية بيروت/ المكتب الإسلامي بيروت، والمجلس العلمي، كراتشي، هند، الطبعة الأولى: ١٣٩٠ هجري - ١٩٧٠م
» المعجم الأوسط، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله، المتوفى سنة: ٣٦٠ هجري، دار الحرمين بالقاهرة.
» المعجم الكبير للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ٣٦٠ هجري تحقيق: حمدي عبدالمجيد السلفي دار إحياء التراث العربي، بيروت/مكتبة ابن تيمية قاهرة/ مكتبة العلوم والحكم.
» المغرب في ترتيب المعرب، للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين بن عبدالسيد أبي المكارم بن علي بن المطرز برهان الدين الخوارزمي الحنفي الشهير بالمطرزي، (٥٣٨-٦١٠ هجري) تحقيق: محمود فاخوري وعبد الحميد مختار، إدارة دعوة الإسلام المدرسة اليوسفية البنورية، كراتشي.
» المغني في الضعفاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أبي أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري تحقيق: أبي الزهراء حازم القاضي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري-١٩٩٧م
» المغني في الفقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني رحمه الله للإمام موفق الدين أبي محمد عبدالله بن احمد بن قدامة رحمه الله المتوفى: ٦٢٠ هجري دار الفكر بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م

» المقاصد النحوية في شرح شواهد شروح الألفية، لمحمود بن أحمد العيني، مطبوع مع خزانة الأدب، دار صادر.
» الملل والنحل، للشيخ محمد بن عبد الكريم الشهرستاني، تحقيق: أحمد فهمي محمد، الناشر: دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة السابعة: ٢٠٠٧م
» المنتقى شرح مؤطأ إمام مالك، للإمام القاضي أبي الوليد سليمان بن خلف بن سعد بن أيوب الباجي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٩٤ هجري تحقيق: محمد عبد القادر عطا، دار لكتب العلمية، بيروت لبنان، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري-١٩٩٩م
» المؤتلف والمختلف في أسماء نقلة الحديث وأسماء آباءهم وأجدادهم، للحافظ أبي محمد عبد الغني بن سعد الأزدي المصري، تحقيق: مثنى محمد حميد الشمري وقيس التميمي، دار الغرب الإسلامي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٨ هجري-١٩٨٠م
» الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف والشؤن الإسلامية، الكويت، الطبعة الرابعة: ١٤١٤ هجري-١٩٨٥م
» المؤطا للإمام مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله المتوفى سنة ١٧٩ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحيا التراث العربي بيروت ط: ١٤٠٦ هجري-١٩٨٥م
» الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، للشيخ عبد العزيز الفرهاروي، غراس، للنشر والتوزيع، بيروت.
» النكت على مقدمة ابن الصلاح، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، المتوفى سنة: ٨٥٢ هجري، تحقيق: الدكتور ربيع بن هادي عمير، دار الراية، الرياض، الطبعة الثانية: ١٤٠٨ هجري-١٩٨٨م
» النكت على مقدمة ابن الصلاح، للإمام بدر الدين محمد بن عبد الله بن هادر الزركشي رحمه الله المتوفى: ٧٩٤ هجري، تحقيق: محمد علي سمك، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م
» النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام أبي مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٦٠٦ هجري دار المعرفة بيروت الطبعة الثالثة ١٤٣٠ هجري - ٢٠٠٩م
» النهر الفائق شرح كنز الدقائق للإمام سراج الدين عمر بن إبراهيم ابن نجيم الحنفي المتوفى سنة ١٠٠٥ هجري تحقيق: أحمد عزو عناية، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠٢م

» الوليديه في آداب البحث والمناظرة مع الشرح السيد عبد الوهاب، للإمام محمد بن أبي بكر المرعشلي، المعروف بساجقلي زادة، المتوفى: ١١٥٠ هجري مصطفى البابي الحلبي، مصر، ط: ١٩٦١م

» الهداية شرح بداية المبتدي، للإمام أبي الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغيناني، رحمه الله (٥١١هجري - ٥٩٣ هجري) مكتبة البشري، كراتشي، الطبعة الثانية: ١٤٢٨ هجري - ٢٠٠٧م

» الهداية للإمام أبي الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر المرغناني، رحمه الله (٥١١هجري - ٥٩٣ هجري) مع فتح القدير، للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام الحنفي رحمه الله المتوفى سنة: ٦٨١ هجري تحقيق: الشيخ عبد الرزاق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئتة.

» الإتقان في علوم القرآن، لشيخ الإسلام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ٩١١ هجري سهيل اكيدمي لاهور، الطبعة الثانية: ١٤٠٠ هجري - ١٩٨٠م

» الإحسان بترتيب صحيح ابن حبان، للأمير ابن بلبان الفارسي، تحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٨م

» الإحكام في أصول الأحكام، للإمام علي بن أحمد بن حزم الأندلسي، دار الحديث، القاهرة، الطبعة الأولى: ١٤٠٤م

» الإعجاز العلمي في لفظ الجنابة وحكمها الشرعي، للدكتور عبد البديع حمزة زللي، أستاذ علم التلوث والبيئي، المشارك بجامعة طيبة بالمدينة المطورة.

» الإقتراح في بيان الاصطلاح وما أضيف إلى ذلك من الأحاديث المعدودة من الصحاح، للإمام تقي الدين محمد بن علي، الشهير بابن دقيق العيد، تحقيق: قحطان عبد الرحمن الدوري، دار العلوم، عمان، الأردن، الطبعة الأولى: ٢٠٠٦م

» الإكمال في رفع الارتياب عن المؤتلف والمختلف في الأسماء والكنى والأنساب، للإمام الحافظ أبو نصر سعد الملك علي بن هبة الله بن علي بن جعفر ابن علكان بن محمد المعروف بابن ماكولا، المتوفى: ٤٧٥ هجري الموافق ١٠٨٢م الناشر: محمد أمين دمج، بيروت.

» الإمام أبو حنيفة حياته وعصره، آراءه وفقهه، للإمام أبي زهرة محمد بن أحمد (١٨٩٨م - ١٩٧٤م)، دار الفكر العربي، بيروت، ط: ١٩٩١م

» الإنصاف في مسائل الخلاف بين النحويين البصريين والكوفيين، لعبد الرحمن محمد الأنباري، ومعه كتاب الانتصاف من الإنصاف، لمحمد محيى الدين عبد الحميد، دار الفكر.

» الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف على مذهب الإمام المبجل أحمد بن حنبل، للعلامة علاء الدين أبي الحسن علي بن سليمان المرداوي (٨١٧هجري - ٨٨٥ هجري) تحقيق: محمد حامد الفقي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٠ هجري - ١٩٨٠م

» آثار الحدیث، تالیف علامه خالد محمود (پی ایچ ڈی، لندن) دار المعارف، لاہور، اشاعت اول: ۱۹۸۸ء.
» آداب البحث والمناظرة، للشيخ محيي الدين عبد الحميد المصري، المتوفى: ۱۳۹۲ م
» أحكام القرآن، للشيخ مولانا أشرف علي التهانوي رحمه الله، المتوفى سنة: ۱۳۶۲ هجري، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي.
» أحكام القرآن، لأبي بكر محمد بن عبد الله المعروف بابن العربي رحمه الله، المتوفى سنة: ۵۴۳ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.
» أحكام القرآن، للإمام حجة الإسلام أبي بكر أحمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله، المتوفى سنة: ۳۷۰ هجري تحقيق: عبد السلام و محمد شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ۱۴۲۴ هجري - ۲۰۰۳ م
» أسد الغابة في معرفة الصحابة، للإمام عز الدين أبي الحسين علي بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله، المتوفى سنة: ۶۳۰ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.
» أسرار العربية، لعبد الرحمن بن محمد الأنباري، تحقيق: محمد بهجت البيطار، مطبوعات المجمع العلمي العربي، دمشق، الطبعة الأولى: ۱۹۷۵ م
» أشرف الوسائل إلى فهم الشمائل، للإمام الشيخ شهاب الدين الشيخ أحمد بن حجر الهيتمي، المتوفى: ۹۷۴ هجري، تحقيق: أبي الفوارس أحمد بن فريد المزيدي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۹ هجري - ۱۹۹۸ م
» أصول الشاشي للإمام العلامة نظام الدين الشاشي رحمه الله المتوفى: ۳۲۵ هجري مكتبة البشري كراتشي الطبعة الرابعة: ۱۴۳۳ هجري - ۲۰۱۲ م
» أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ۳۸۸ هجري مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
» أعلام الموقعين عن رب العالمين، للإمام ابن قيم الجوزية رحمه الله، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۹ م
» أماني الأحبار في شرح معاني الآثار، للفقيه المحدث الداعية الكبير مولانا محمد يوسف بن الشيخ مولانا محمد إلياس الكاندهلوي رحمهما الله، إدارة تاليفات أشرفية، ملتان.
» أنوار الباري (اردو شرح) صحيح البخاري، إفادات الشيخ الكشميري وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان، اشاعت: ۱۴۲۵ هجري.
» اوجز المسالك إلى مؤطا مالك، للإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي المدني رحمه الله المتوفى سنة ۱۴۰۲ هجري دار القلم دمشق، الطبعة الأولى: ۱۴۲۴ هجري - ۲۰۰۳ م
» أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، للإمام جمال الدين عبد الله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ۷۶۱ هجري ومعه عدة السالك إلى تحقيق أوضح المسالك

لمحيي الدين عبدالحميد، المكتبة العصرية، بيروت ط: ١٤٢٩ هجري – ٢٠٠٨ م، دارالجيل، بيروت الطبعة الخامسة: ١٩٧٩ م

» بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ٥٨٧ هجري تحقيق: على محمد معوض وعادل أحمد عبدالموجود، الطبعة الثانية (١٤٢٤ هجري–٢٠٠٣ م) دارالكتب العلمية بيروت.

» بداية المجتهد ونهاية المقتصد للإمام القاضي أبي الوليد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٩٥ هجري تحقيق: على محمد معوض وعادل أحمد عبدالموجود، دارالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية (١٤٢٤هجري–٢٠٠٣ م)

» بذل المجهود في حل سنن أبي داؤد للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد السهارنبوري رحمه الله المتوفى سنة ١٢٦٩ هجري – ١٣٤٦ م، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري – ٢٠٠٦ م

» بهجة النفوس وتحليها بمعرفة مالها وما عليها، شرح مختصر لصحيح البخاري للإمام المحدث الورع أبي محمد عبدالله بن أبي جمرة الأندلسي رحمه الله المتوفى سنة ٦٩٩ هجري مطبعة الصدق الخيرية بجوار الأزهر بمصر

» بيان القرآن للشيخ مولانا أشرف على التهانوي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٦٢ هجري إدارة التاليفات الاشرفية ملتان.

» تاريخ ابن خلدون المسمى ب كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصر هم من ذوي السلطان الأكبر (مقدمة ابن خلدون)، للعلامة عبدالرحمن بن خلدون ٧٣٢ هجري - ٨٠٨ هجري/١٣٣٢ م – ١٤٠٦ م، دارالكتب العلمية بيروت، سنة الطباعة: ٢٠٠٦ م

» تاريخ الطبري (تاريخ الأمم والملوك)، لأبي جعفر بن جرير الطبري ٢٢٤ - ٣١٠ هجري منشورات محمد على بيضوي، داركتب العلمية بيروت، الطبعة الثالثة: ٢٠٠٥ هجري الموفق: ١٤٢٦ هجري

» تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دارلكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٦ هجري–٢٠٠٥ م

» تاريخ بغداد، أو مدينة السلام، للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن على بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٦٣ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دارالكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري–٢٠٠٤ م

» تاريخ مدينة دمشق، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن ابن هبة الله بن عمر بن عزامة العمراوي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٨ عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٦ هجري-٢٠٠٥م
-١٩٩٨م

» تبصرة الحكام في أصول الأقضية ومناهج الأحكام للإمام برهان الدين أبي الوفاء إبراهيم بن أبي عبدالله محمد فرحون اليعمري المالكي، تحقيق: جمال المرعشلي، دار الكتب العلمية، بيروت.

» تبيين الحقائق، للإمام فخرالدين بن عثمان بن علي الزيلعي الحنفي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٣ هجري، تحقيق: أحمد عزو عناية، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري-٢٠٠٠م

» تحرير تقريب التهذيب، للدكتور بشار عواد معروف والشيخ شعيب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م

» تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي، للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبدالرحمن ابن عبدالرحيم المباركفوري، المتوفى سنة: ١٣٥٣ هجري، دار الفكر، بيروت.

» تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٢ هجري مع النكت الظراف على الأطراف، لابن حجر العسقلاني، تحقيق: عبدالصمد شرف الدين المكتبة الإسلامي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٣/١٩٨٣م

» تحفة الباري شرح صحيح البخاري المسمى بمنحة الباري، للإمام شيخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الأنصاري المصري الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٦ هجري دار الكتب العلمية بيروت تصحيح محمد أحمد عبدالعزيز سالم، الطبعة الأولى: ١٤٢٥-٢٠٠٤م دار ابن حزم، بيروت.

» تحفة الفقهاء، لعلاء الدين محمد بن أحمد بن أبي أحمد، أبي منصور السمرقندي، المتوفى سنة: ٥٣٩/٥٤٠ هجري، المكتبة المعروفية كوئتة، الطبعة الجديدة: ٢٠١١م الموافق: ١٤٣٢ هجري.

» تحفة الملوك (في فقه مذهب الإمام أبي حنيفة النعمان)، للشيخ زين الدين محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي، دار البشائر الإسلامية، الطبعة الثانية: ١٤٣٣ هجري الموافق ٢٠١١م

» تخليص الشواهد وتلخيص الفوائد، للإمام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ٧٦١ هجري تحقيق: عباس مصطفى الصالحي، المكتبة العربية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٦م

» تدريب الراوي في شرح تقريب النووي، للإمام عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، المتوفى: ٩١١ هجري تحقيق: عبدالوهاب عبداللطيف، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٩ هجري.

» تذكرة الحفاظ للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار إحياء التراث العربي بيروت.

» تراجم رجال الدارقطني في سننه الذين لم يترجم لهم في التقريب ولا في رجال الحاكم، لمقبل بن هادي بن مقبل بن قائدة الهمداني الوداعي، المتوفى: ۱۴۲۲ هجري دار الآثار، صنعاء الطبعة الأولى: ۱۴۲۰ هجري-۱۹۹۹ م

» ترجمة القرآن لشيخ الهند محمود حسن الديوبندي رحمه الله مع التفسير العثماني، مكتبة دار القرآن اردو بازار لاهور.

» تعليقات الدكتور بشار عواد معروف على تهذيب الكمال في أسماء الرجال، للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله، المتوفى سنة: ۷۴۲ هجري، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الخامسة: ۱۴۱۳ هجري-۲۰۰۳ م

» تعليقات الدكتور عبد المعطي أمين قلعجي على الضعفاء الكبير، دار الكتب العلمية، بيروت.

» تعليقات الشيخ العلامة نور البشر حفظه الله على خير الأصول في حديث الرسول، مكتبة معهد عثمان بن عفان، كراتشي، ط: ۱۴۳۴ هجري-۲۰۱۳ م

» تعليقات الشيخ المحدث: محمد عوامه على الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ۷۴۸ هجري، الطبعة الأولى: ۱۴۱۳ هجري-۱۹۹۲ م

» تعليقات الشيخ المحدث محمد عوامه على تقريب التهذيب، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، (۷۷۳ هجري- ۸۵۲ هجري) دار الرشيد ودار البشائر الإسلامية، سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ۱۴۰۶ هجري - ۱۹۸۶ م، هجري دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى ۱۴۱۳ هجري-۱۹۹۳ م

» تعليقات الشيخ المحقق المحدث محمد عوامه على المصنف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة: ۲۳۵ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي، الطبعة الأولى: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶ م/ شركة دار القبلة/ مؤسسة علوم القرآن.

» تعليقات الشيخ أحمد محمد شاكر والشيخ محمد فؤاد عبد الباقي على جامع الترمذي، الجامع المختصر من السنن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وما عليه العمل، للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله، ۲۰۰ هجري- ۲۷۹ هجري، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

» تعليقات الشيخ سعيد عبد الرحمن القزقي على تغليق التعليق على صحيح البخاري، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ۸۵۲ هجري، المكتبة الإسلامي دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان.

» تعليقات الإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ١٤٠٢ هجري على بذل المجهود في حل سنن أبي داؤد، للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد سهارنبوري رحمه الله (١٢٦٩ هجري - ١٣٤٦ هجري)، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م

» تعليقات الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ هجري لامع الدراري على جامع البخاري، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة: ١٣٢٣ هجري، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة، ط: ١٣٩٦ هجري-١٩٨٦م

» تعليقات علي محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود على بداية المجتهد ونهاية المقتصد، للإمام القاضي أبي الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد ابن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٥ هجري علي محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م

» تغليق التعليق على صحيح البخاري، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ تحقيق: سعيد عبد الرحمن القزقي، المكتبة الأسلامية دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان

» تفسير ابن كثير، المسمى بتفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل ابن كثير القرشي الدمشقي (٧٠١ هجري - ٧٧٤ هجري) تحقيق: عبد الرازق المهدي، وحيدي كتب خانه، بشاور.

» تفسير الكشاف المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨ الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م/قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق عبد الرازق المهدي.

» التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري بانى بتى رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري بلوجستان بك دبو باكستان

» التفسير ما في الصحيحين البخاري ومسلم، للإمام محمد بن أبي نصر فتوح بن عبد الله الأزدي الحميدي، تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة، القاهرة، مصر، ط: ١٤١٥ هجري - ١٩٩٥م

» تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة هجري ٨٥٢ هجري - ٧٧٣ هجري، تقديم ودراسة: الشيخ المحدث محمد عوامه، دار الرشيد ودار البشائر الإسلامية سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ هجري - ١٩٨٦م دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري-١٩٩٣م

» تعليقات الإمام المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله المتوفى: ۱۴۰۲ هجري على بذل المجهود في حل سنن أبي داؤد، للإمام المحدث الكبير الشيخ خليل أحمد سهارنبوري رحمه الله (۱۲۶۹ هجري - ۱۳۴۶ هجري)، تعليق: الدكتور تقي الدين الندوي، مركز الشيخ أبي الحسن الندوي للبحوث والدراسات الإسلامية، الهند، الطبعة الأولى: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶م

» تعليقات الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ۱۳۳۴ هجري لامع الدراري على جامع البخاري، للإمام الفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة: ۱۳۲۳ هجري، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة، ط: ۱۳۹۶ هجري-۱۹۸۶م

» تعليقات على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود على بداية المجتهد ونهاية المقتصد، للإمام القاضي أبي الوليد محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد ابن رشد المالكي القرطبي رحمه الله المتوفى سنة: ۵۹۵ هجري على محمد معوض وعادل أحمد عبد الموجود، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ۱۴۲۴ هجري-۲۰۰۳م

» تغليق التعليق على صحيح البخاري، للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۲ تحقيق: سعيد عبد الرحمن القزقي، المكتبة الأسلامية دار عمار، المكتبة الأثرية باكستان

» تفسير ابن كثير، المسمى بتفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل ابن كثير القرشي الدمشقي (۷۰۱ هجري - ۷۷۴ هجري) تحقيق: عبد الرازق المهدي، وحيدي كتب خانه، بشاور.

» تفسير الكشاف المسمى بالكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ۵۳۸ الطبعة الأولى: ۱۴۱۸ هجري، تحقيق: محمد عبد السلام شاهين، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الرابعة: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۶م/قديمي كتب خانه كراتشي، تحقيق عبد الرازق المهدي.

» التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري بأني بتي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۲۵ هجري بلوجستان بك دبو باكستان

» التفسير ما في الصحيحين البخاري ومسلم، للإمام محمد بن أبي نصر فتوح بن عبد الله الأزدي الحميدي، تحقيق: زبيدة محمد سعيد عبد العزيز، مكتبة السنة، القاهرة، مصر، ط: ۱۴۱۵ هجري - ۱۹۹۵م

» تقريب التهذيب للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة هجري ۸۵۲ هجري-۷۷۳ هجري، تقديم ودراسة: الشيخ المحدث محمد عوامه، دار الرشيد ودار البشائر الإسلامية سوريا، حلب، الطبعة الأولى: ۱۴۰۶ هجري - ۱۹۸۶م دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ۱۴۱۳ هجري-۱۹۹۳م

» تقرير بخاري إفادات العلامة المحدث الكبير، ريحانة الهند الشيخ مولانا محمد زكريا بن مولانا محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة ١٤٠٢، مكتبة الشيخ كراتشي

» تلخيص الحبير في تخريج الأحاديث الرافعي الكبير للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ هجري تحقيق: عادل أحمد عبد الموجود وعلى محمد معوض، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م

» تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأحاديث الشنيعة الموضوعة، للإمام أبي الحسن علي بن محمد عراق الكناني (٩٠٧ هجري-٩٦٣ هجري) تحقيق: عبد الوهاب عبد اللطيف وعبد الله محمد الصديق، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠١ هجري-١٩٨١م

» توضيح الأفكار لمعاني تنقيح الأفكار، للإمام أبي إبراهيم محمد بن إسماعيل بني صلاح، المعروف بالأمير الصنعاني، المتوفى ١١٨٢ هجري تحقيق: صلاح محمد عويضه، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٧ هجري-١٩٩٧م

» تهذيب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله، المتوفى سنة: ٦٧٦ هجري دار الكتب العلمية، بيروت.

» تهذيب التهذيب للحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٥٢ هجري دار صادر بيروت، دائرة المعارف النظامية الكائنة في حيدرآباد الهند، الطبعة الأولى: ١٣٢٥ هجري مؤسسة الرسالة.

» تهذيب الكمال في أسماء الرجال للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري تحقيق: الدكتور بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، ط: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢م

» تهذيب اللغة للأزهري، لإمام اللغة العلامة أبي منصور بن أحمد الأزهري رحمه الله، المتوفى سنة ٣٧٠ هجري المؤسسة المصرية العامة للتأليف والنشر.

» جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري - ٦٠٦ هجري، تحقيق: عبد القادر الأرناؤط، دار الفكر بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٣ هجري-١٩٨٣م

» جامع البيان عن تأويل القرآن المعروف بتفسير الطبري للإمام المفسر أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٣١٠ هجري، مكتبة ابن تيمية، القاهرة.

» جامع الترمذي، الجامع المختصر من السنن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعرفة الصحيح والمعلول وما عليه العمل، للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة ابن موسى الترمذي رحمه الله (٢٠٠ هجري - ٢٧٩ هجري) بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ١٤٢١ هجري-أبريل ٢٠٠٠م/دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: الشيخ أحمد محمد شاكر والشيخ محمد فؤاد عبد الباقي.

» جامع الدروس العربية ,للشيخ مصطفى الغلاييني رحمه الله، ۱۳۰۳ - ۱۳۶۴ هجري/ ۱۸۸۶ - ۱۹۴۴ م، تحقيق: الدكتور عبدالمنعم خليل إبراهيم، قديمي كتب خانه كراتشي.
» جامع بيان العلم وفضله وما ينبغي في روايته وحمله، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالبر القرطبي المتوفى: ٤٦٣ هجري دار الفكر، بيروت.
» جمع الجوامع، الجامع الكبير في الحديث، والجامع الصغير وزوائده، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي المتوفى: ۹۱۱ هجري تحقيق: خالد عبدالفتاح شبل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ۱٤۲۱ هجري-۲۰۰۰ م
» جمع الوسائل في شرح الشمائل، للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة: ۱۰۱٤ هجري، إدارة تاليفات أشرفيه، ملتان.
» جنة المرتاب بنقد المغني عن الحفظ والكتاب للشيخ أبي حفص عمر بن بدر الموصلي، تصنيف: أبو إسحاق الحويني، دار الكتاب العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤١٤ هجري-١٩٩٤ م
» جواهر الرشيد للشيخ المفتي رشيد أحمد اللدهيانوي، كتاب كهر كراتشي.
» جواهر الإكليل شرح مختصر العلامة الشيخ خليل في مذهب الإمام مالك إمام دار التنزيل، للعلامة صالح عبدالسميع الأبي الأزهري، دار الفكر، بيروت.
» حاشية الأنوار الباري (اردو شرح) صحيح البخاري، إفادات الشيخ الكشميري وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان، اشاعت: ١٤٢٥ هجري.
» حاشية تقرير بخاري، إفادات العلامة المحدث الكبير، ريحانة الهند الشيخ مولانا محمد زكريا بن مولانا محمد يحيى الكاندهلوي رحمه الله المتوفى سنة: ١٤٠٢ هجري، مكتبة الشيخ كراتشي.
؟؟» حاشية الدسوقي للإمام العلام الشيخ محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله المتوفى سنة ١٢٣٠ هجري على الشرح الكبير للشيخ أبي البركات أحمد بن محمد العدوي، الشهير بالدردير المالكي المتوفى: ١٢٠١ هجري تخريج: محمد عبدالله شاهين، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣ م
» حاشية السندي على سنن النسائي، للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبدالهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ دار المعرفة، بيروت، قديمي كتب خانه، كراتشي.
» حاشية السندي على صحيح البخاري للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبدالهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة ١١٣٨ دار المعرفة، بيروت، قديمي كتب خانه كراچي.
» حاشية الصاوي على الشرح الكبير، للعلامة أحمد بن محمد الصاوي المالكي، دار المعارف، مصر: ١٣٩٢ هجري.
» حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح شرح نور الإيضاح للإمام العلامة أحمد بن محمد بن إسماعيل الطحطاوي الحنفي رحمه ا الله المتوفى سنة ١٢٣١ هجري قديمي كتب خانه كراچي/دار الكتب العلمية بيروت.

» حاشية الإمام السندي على سنن ابن ماجه، للإمام أبي الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادي السندي رحمه الله المتوفى سنة: ١١٣٨ هجري دار المعرفة، بيروت.

» حاشية السعدي جلبي مع فتح القدير على الهداية، تحقيق: الشيخ عبد الرازق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية، كوئتة.

» حاشية كتاب التاريخ الكبير، للحافظ القادر شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن ابراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة: ٢٥٦ هجري المتوفق: ٨٦٩م هجري دار الكتب العلمية بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤٠٧ هجري-١٩٨٦م.

» حلية الأبرار، لهاشم البحراني، مكتبة يعسوب الدين، الإلكترونية.

» حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الأصفهاني رحمه الله، المتوفى سنة: ٤٣٠ هجري دار الفكر، بيروت، ط: ١٤١٢ هجري-١٩٩٢م/ دار الكتب العلمية بيروت.

» خزانة الأدب ولب لباب لسان العرب، لعبد القادر بن عمر البغدادي، تحقيق: عبد السلام محمد هارون، مكتبة الخانجي، القاهرة، الطبعة الثالثة: ١٩٨٩م.

» خصائل نبوی صلی اللہ علیہ وسلم مع اردو ترجمہ وشرح حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا مہاجر مدنی، رحمہ اللہ متوفی: ۱۴۰۲ ہجری مکتبہ البشری کراچی الطبعۃ الاولی: ۱۴۳۰ ہجری الموافق: ۲۰۰۸م.

» خلاصه الأقوال في معرفة الرجال، لأبي منصور الحسن بن يوسف المطهر الأسدي الشيعي، المتوفى سنة: ٧٢٦ هجري تحقيق: جواد القيومي، مؤسسة النشر الإسلامي، مؤسسة نشر الفقاهة، ط: ١٤١٧ هجري.

» خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٣ هجري مكتب المطبوعات الإسلامي بحلب، الطبعة الثانية: ١٣٩١ هجري-١٩٧١م دار إحياء التراث العربي /دائرة المعارف النظامية بهند.

» دلائل النبوة لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري تحقيق: الدكتور عبد المعطي قلعجي، دار الكتب العلمية بيروت/ المكتبة الأثرية لاهور/ دار الريان التراث.

» ديوان رؤية بن العجاج، تحقيق: وليم بن الورد، دار الآفاق الجديده، بيروت، الطبعة الثانية: ١٩٨٠م.

» ذيل الكاشف للإمام الحافظ أبي زرعة أحمد بن عبد الرحيم العراقي، المتوفى: ٨٢٦ هجري بهامش الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله، المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، توثيق ومقابلة: صدقي جميل العطار، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري - ١٩٩٧م/ دار القبلة للثقافة الإسلامية، جدة، تحقيق الشيخ المحدث محمد عوامه، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢م.

» رجال الخاقاني، لعلي الخاقاني، تحقيق: محمد صادق بحر العلوم، مكتبة الإعلام الإسلامي، الطبعة الثانية: ١٤٠٤ هجري.

» رجال السيد بحر العلوم، المعروف بالفوائد الرجالية، لمحمد المهدي الطباطبائي الشيعي، تحقيق: محمد صادق، مكتبة العلمين: الطوسي وبحر العلوم، النجف، مكتبة الصادق، طهران، الطبعة الأولى: ۱۳۶۳ هجري.

» رحماء بينهم، محقق العصر مولانا محمد نافع صاحب دامت بركاتهم، دار الكتاب، لاهور، اشاعت ستمبر: ۲۰۰۶م

» رد المحتار على الدر المختار، للفقيه العلامة خاتمة المحققين محمد أمين بن عمر، الشهير بابن عابدين رحمه الله المتوفى سنة: ۱۲۵۲ هجري تحقيق: الدكتور حسام الدين بن محمد صالح فرفور، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۰م / مكتبة رشيدية، كوئتة، الطبعة الأولى: ۱۴۱۲ هجري.

» رسالة شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري) للإمام المحدث العارف الرباني الشيخ أحمد بن عبد الرحيم المعروف بالشاه ولي الله رحمه الله المتوفى سنة: ۱۱۷۶ هجري، قديمي كتب خانه كراچي، الطبعة الثانية: ۱۳۸۱ هجري-۱۹۶۱م

» رصف المباني في شرح حروف المعاني، لأحمد بن عبد النور المالقي، تحقيق: أحمد محمد الخراط مطبوعات مجمع اللغة العربية، دمشق، الطبعة الأولى: ۱۹۷۵م

» روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، للإمام العلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسي البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۷۰ هجري ضبطه وصححه علي عبد الباري عطية، دار الكتب العلمية بيروت الطبعة الثانية: ۱۴۲۶ هجري-۲۰۰۵م

» زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ۷۵۱هجري مؤسسة الرسالة/ مكتبة المنار الإسلامية

» سبل السلام شرح بلوغ المرام من جمع أدلة الأحكام، للسيد الإمام محمد بن اسماعيل الكحلاني ثم الصنعاني المعروف بالأمير رحمه الله المتوفى: ۱۱۸۲ هجري ولية نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر، مكتبة إحياء التراث العربي بيروت لبنان، الطبعة الخامسة: ۱۳۹۱ هجري ۱۹۷۹م

» سر صناعة الإعراب، لأبي الفتح عثمان بن جني، تحقيق: حسن الهنداوي، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى: ۱۹۸۵م

» سراج القاري، للشيخ مولانا عبد الرحيم مد ظله، تحقيق: مولانا محمد سالم قاسمي هردوئي، الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا بهند، طبع اول: ۱۴۳۲ هجري-۲۰۱۱م

» سنن ابن ماجة للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجة القزويني رحمه الله المتوفى سنة ۲۷۳ه بإشراف ومراجعة، فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ۱۴۲۱ هجري أبريل ۲۰۰۰م

» سنن الدارقطني للإمام المحدث الحافظ الكبير علي بن عمر الدارقطني رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٥هجري دار نشر الكتب الإسلامية لاهور/مؤسسة الرسالة/دار المعرفة بيروت

» سنن الدارمي، للإمام الحافظ عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي السمرقندي رحمه الله، المتوفى سنة: ٢٥٥ هجري تحقيق: فؤاد أحمد زمرلي وخالد السبع العلمي، قديمي كتب خانه، كراچي.

» سنن النسائي الصغري، المجتبى من السنن للإمام الحافظ أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة ٣٠٣ بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم: ١٤٢١ هجري أبريل ٢٠٠٠م

» سنن أبي داؤد السنن للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأذدي السجستاني رحمه الله المتوفى سنة ٢٧٥هجري بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار الاسلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم: ١٤٢١ هجري أبريل ٢٠٠٠م

» سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبدالله بن محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨هجري إشراف وتحقيق: الشيخ شعيب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٠٦ هجري–١٩٨٦م

» سيرت حضرت امير معاويہ رضي الله عنه، مولانا محمد نافع صاحب دامت بركاتهم العالية، دار الكتاب، لاهور، اشاعت: جنوري ٢٠٠٧م

» شذرات الذهب في أخبار من ذهب، للإمام شهاب الدين أبي الفلاح عبدالحي بن أحمد بن محمد العسكري الحنبلي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ١٠٨٩ هجري دار ابن كثير.

» شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبدالملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله المتوفى سنة ٤٤٩ هجري تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، دار الكتب العلمية بيروت ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م/مكتبة الرشد رياض.

» شرح ابن عقيل على ألفية (الإمام جمال الدين) ابن مالك، للعلامة النحوي بهاء الدين عبدالله بن عقيل العقيلي المصري الهمداني رحمه الله المتوفى سنة: ٧٦٩ هجري ومعه كتاب منحة الجليل بتحقيق شرح ابن عقيل، لمحمد محي الدين عبدالحميد، قديمي كتب خانه كراچي، دار جروس، طرابلس (لبنان) تحقيق: أحمد سليم الحمصي ومحمد أحمد القاسم، الطبعة الأولى: ١٩٩٠م.

» شرح الأشموني على ألفية ابن مالك، لأبي الحسن نور الدين علي بن محمد بن عيسى المتوفى: ٩٠٠ هجري تحقيق: حسن حمد، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٤١٩ هجري–١٩٩٨م، ومكتبة النهضة المصرية، القاهرة، الطبعة الأولى: ١٩٥٥م.

» شرح التصريح على التوضيح، لخالد بن عبدالله الأزهري، مع تعليقات يأسين بن زين الدين، دار إحياء الكتب العربية (عيسى البابي الحلبي وشركاه) القهرة.

» شرح الرضي على الكافية، لرضي الدين محمد بن الحسن الأستراباذي، المتوفى: ٦٨٦ هجري، تحقيق: الدكتور إميل بديع يعقوب، مكتبة المنار، كوئتة.

» شرح الزرقاني على الموطأ للإمام العلامة محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني رحمه الله المتوفى سنة ١١٢٢ هجري، تحقيق: لجنة من العلماء، دار الفكر، بيروت

» شرح الشمائل للعلامة الشيخ عبدالرؤف المناوي المصري، المتوفى: ١٠٠٣ هجري بهامش جمع الوسائل في شرح الشمائل، للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله، المتوفى سنة: ١٠١٤ هجري، إدارة تاليفات أشرفيه، ملتان.

» شرح الطيبي على مشكاة المصابيح، المسمى ب الكاشف عن حقائق السنن للإمام الكبير شرف الدين حسين بن محمد بن عبدالله الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ هجري، تحقيق: المفتي عبدالغفار وجماعة من العلماء، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية، كراتشي، الطبعة الأولى: ١٤١٣ هجري.

» شرح الكرماني على صحيح البخاري، المسمى بالكوكب الدراري، للإمام العلامة المحدث شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٨٦ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠١ هجري- ١٩٨١ م

» شرح المفصل، لابن يعيش بن علي، عالم الكتب، بيروت، ومكتبة المتنبي، القاهرة.

» شرح النووي على صحيح الإمام مسلم المسمى بالمنهاج للإمام العلامة الفقية الحافظ أبي زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦ هجري دارالمعرفة بيروت، تحقيق: خليل مأمون شيخا/ الطبعة الثانية عشر: ١٤٢٧ هجري - ٢٠٠٦ م/ هجري قديمي كتب خانه كراچي، ١٣٤٧ المطبعة المصرية بالأزهر.

» شرح آداب البحث لسمرقندي، قطب الدين محمد الكيلاني، المتوفى: ١٩١٤ م، عكس مخطوط جامعة الملك سعود.

» شرح سنن ابي داؤد للإمام بدر الدين أبي محمد محمود بن أحمد بن موسى العيني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ هجري، تحقيق: أبوالمنذر خالد بن إبراهيم المصري، مكتبة الرشيد الرياض الطبعة الأولى: ١٤٢٠ هجري- ١٩٩٩ م

» شرح شذور الذهب، للإمام محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى سنة: ٧٦١ هجري تحقيق: عبدالغني الدقر، دار الكتب العلمية، بيروت، ط: ١٩٨٢ م

» شرح شواهد المغني، للإمام عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت.

» شرح قطر الندي، للإمام محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى سنة: ۷۶۱ هجري تحقيق: عبدالحميد، قديمي كتب خانه كراجي، مكتبة الطيبة، دار الخير.

» شرح مشكل الآثار، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي، رحمه الله المتوفى سنة: ۳۲۱ هجري مؤسسة الرسالة، بيروت.

» شرح معاني الآثار، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي، رحمه الله المتوفى سنة: ۳۲۱ هجري تحقيق: محمد زهري النجار، عالم الكتاب، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۴۱۴ هجري- ۱۹۹۴ م/ المكتبة الحقانية، ملتان.

» شعب الإيمان للحافظ أبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ۳۸۴ هجري- ۴۵۸ هجري تحقيق: أبوهاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول، دار الكتب العلمية بيروت لبنان

» صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان للأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي، المتوفى ۷۳۹ هجري تحقيق: الشيخ شعب الأرناؤط، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الثانية: ۱۴۱۴ هجري- ۱۹۹۳ م

» صحيح البخاري الجامع المسند الصحيح من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه، للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله المتوفى سنة ۱۹۴ هجري - ۲۵۶ هجري بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ۱۴۲۱ هجري - أبريل ۲۰۰۰ م/ دار الفكر، بيروت، تخريج وضبط وتنسيق الحواشي صدقي جميل العطار، الطبعة الأولى: ۱۴۲۵ هجري- ۱۴۲۶ هجري- ۲۰۰۵ م/ دار أرقم بيروت، تحقيق: محمد نزار تميم وهيثم نزار تميم.

» صحيح الإمام مسلم المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله المتوفى سنة ۲۰۶ هجري - ۲۰۶ هجري، بإشراف ومراجعة: فضيلة الشيخ صالح بن عبدالعزيز بن محمد بن إبراهيم آل الشيخ، دار السلام للنشر والتوزيع، الطبعة الثالثة: محرم ۱۴۲۱ هجري -أبريل ۲۰۰۰ م

» صفت الصفوة، للإمام العالم جمال الدين أبي الفرج ابن الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ۵۹۷ هجري دار المعرفة، بيروت.

» طرح التثريب في شرح التقريب، للشيخ زين الدين أبي الفضل عبدالرحيم بن الحسين العراقي: ۷۴۵-۸۰۶ هجري، تحقيق: حميدي الدمرداش محمد، الناشر: مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، الرياض، الطبعة الأولى: ۱۴۲۴ هجري-۲۰۰۳ م

» عارضة الأحوذي بشرح صحيح الترمذي، المعروف بشرح ابن العربي على صحيح الترمذي، للإمام أبي بكر محمد عبدالله المعروف بابن العربي المالكي رحمه الله المتوفى سنة: ۵۴۳ هجري،

بحواشي الشيخ جمال المرعشلي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري ـ ١٩٩٧م

» علل الحديث لابن أبي حاتم، للحافظ أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس الحنظلي الرازي رحمه الله، المتوفى سنة: ٣٢٧ هجري، مكتبة الملك فهد.

» علوم الحديث، للإمام أبي عمرو عثمان بن عبدالرحمن الشهرزوري، تحقيق: الدكتور نورالدين عتر، دارالفكر، دمشق، بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٢٥ هجري ـ ٢٠٠٤م

» عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقيه المحدث بدرالدين أبو محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٥ ضبطه: عبدالله محمود محمد عمر دارالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري ـ ٢٠٠١م / إدارة الطباعة المنيرية.

» عوالي الإمام مالك رواية أبي أحمد الحاكم، تحقيق: محمد الحاج الناصر، دارالغرب الإسلامي، الطبعة الثانية: ١٩٩٨م

» عهد اموي مين سياسي ومذهبي احزاب، از: ڈاکٹر پروفیسر علی محسن صدیقی، قرطاس، کراچی یونیورسٹی، ط: ١٤٢٧ ہجری ـ ٢٠٠٧م.

» غنية المستملي في شرح منية المصلي المشتهر بشرح الكبير، للشيخ إبراهيم الحلبي الحنفي، المتوفى سنة: ٩٥٦ هجري، الناشر: سهيل اكيدمي لاهور باكستان، الطبعة الأولى: ١٣٩٩ هجري ـ ١٩٧٩م

» فتاوي قاضي خان في مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان، للإمام فخر الدين أبي المحاسن الحسن بن منصور المعروف بقاضي خان الأوزجندي الفرغاني، المتوفى: ٥٩٢ هجري، قديمي كتب خانه، كراچي.

» فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام العلام زين الدين عبدالرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلي رحمه الله، المتوفى ٧٩٥ هجري، دارالكتب العلمية/مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة

» فتح الباري شرح صحيح البخاري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هجري دارالكتب العلمية بيروت، الطبعة الرابعة: ١٤٢٤ هجري ـ ٢٠٠٣م / دارالسلام، الرياض، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري ـ ٢٠٠٠م

» فتح الباري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامه زين الدين عبدالرحمن بن أحمد ابن رجب الحنبلي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٩٥ هجري، تحقيق: أحمد فتحي عبدالرحمن، دارالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري ـ ٢٠٠٦م / مكتبة الغرباء الأثرية، المدينة المنورة.

» فتح القدير على الهداية للشيخ الإمام كمال الدين محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الهمام الحنفي رحمه الله المتوفى ٨٦١ هجري، تحقيق: الشيخ عبدالرزاق غالب المهدي، المكتبة الرشيدية كوئته.

» فتح المغيث شرح ألفية الحديث، للإمام الحافظ شمس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوي، المتوفى: ٩٠٢ هجري، تحقيق: مجدي السيد ومصطفى شتات، المكتبة التوقيفية، القاهرة.
» فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة المحدث مولانا شبير أحمد العثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٢٧ هجري-٢٠٠٦م
» فضل الباري (شرح اردو) صحيح البخاري، لشيخ الإسلام العلام شبير أحمد العثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري، ترتيب ومراجعة قاضي عبد الرحمن، إدارة العلوم الشرعيه كراتشي، ط: ١٣٩٥ هجري-١٩٧٥م
» فقه السنة، للسيد سابق، دار الفاتح للإعلام العربي، ط: ١٤١٦ هجري-١٩٩٥م
» فقه اللغة وأسرار العربية، للإمام أبي منصور عبد الملك بن محمد بن إسماعيل الثعالبي، المتوفى: ٤٣٠ هجري، تحقيق: ياسين الأيوبي، المكتبة العصرية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٠ هجري-٢٠٠٠م/مكتبة الخانجي القاهرة، الطبعة الثانية: ١٤١٨ هجري-١٩٩٨م
» فوات الوفيات والذيل عليها، للإمام محمد شاكر الكبتي: ٧٦٤ هجري، تحقيق: الدكتور إحسان عباس، دار صادر بيروت.
» فهرست أسماء مصنفي الشيعة، المعروف برجال النجاشي، لأبي العباس أحمد بن على بن العباس النجاشي، تحقيق: موسى الشبيري، ومؤسسة النشر الإسلامي، قم.
» فيروز اللغات، مصنف الحاج مولوي فيروز الدين، فيروز سنز، لاهور، كراچي، دوسرا ايڈيشن، فيروز اللغات اردو جديد، اٹھائيسويں اشاعت: ٢٠١٢م.
» فيض الباري على صحيح البخاري للفقيه المحدث الشيخ محمد أنور الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ١٣٥٢ هجري مع حاشية البدر الساري إلى فيض الباري، للعلامة بدر عالم الميرتهي، دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيديه كوئته.
» قواعد في علوم الحديث (مقدمة إعلاء السنن) للعلامة المحقق الفقيه ظفر أحمد العثماني التهانوي رحمه الله المتوفى سنة: ١٣٩٤ هجري، تحقيق: الشيخ العلامة عبد الفتاح أبوغدة، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي.
» كتاب الأم، للإمام الفقيه المحدث محمد بن إدريس الشافعي رحمه الله (١٥٠ هجري-٢٠٤ هجري) بتحقيق: الدكتور أحمد بدر الدين حسون، دار قيبة، دمشق وبيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٤ هجري-٢٠٠٣م، دار الوفاء/بتحقيق: الدكتور رفعت فوزي عبد المطلب.
» كتاب التاريخ الكبير للحافظ النقاد شيخ الإسلام أبي عبد الله إسماعيل بن إبراهيم البخاري رحمه الله المتوفى سنة ٢٥٦ هجري الموافق: ٨٦٩م دار الكتب العلمية بيروت لبنان الطبعة الأولى: ١٤٠٧ هجري-١٩٨٦م
» كتاب التعريفات، للإمام أبي الحسن السيد الشريف على بن محمد بن على الحسيني الجرجاني، الحنفي (٧٤٠ هجري-٨١٦ هجري)، قديمي كتب خانه كراچي.

» كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد بن حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۵۴ هجري الموافق: ۹۶۵م تحت مراقبة: الدكتور محمد عبدالمعيد خان، دارالفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۳۹۳ هجري-۱۹۷۳م/ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، الهند، ط: ۱۴۰۰ هجري/دارالكتب العلمية، بيروت، مع حواشي إبراهيم شمس الدين وتركي فرحان المصطفى، الطبعة الأولى: ۱۴۱۹ هجري-۱۹۹۸م

» كتاب الذيل على طبقات الحنابلة لابن رجب الحنبلي، للإمام الحافظ زين الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن شهاب الدين أحمد البغدادي الحنبلي (۷۳۶ هجري-۷۹۵ هجري)، تصحيح: محمد حامد الفقي (۱۳۷۲ هجري-۱۹۵۳م) مكتبة السنة المحمدية، القاهرة، مصر.

» كتاب الزهد ويليه كتاب الرقائق للإمام شيخ الإسلام عبدالله بن المبارك المروزي المتوفى سنة: ۱۸۱ هجري، حققه وعلق عليه: الأستاذ المحدث المحقق الشيخ حبيب الرحمن الأعظمي، دارالكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ۱۴۲۵ هجري-۲۰۰۴م

» كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي المكي، تحقيق: الدكتور عبدالمعطي أمين قلعجي، دارالكتب العلمية بيروت.

» كتاب العلل ومعرفة الرجال، للإمام أبي عبدالرحمن عبدالله بن أحمد بن حنبل رحمه الله، تحقيق: أبوعبدالهادي محمد مجفان الجزائري، مكتبة دار ابن حزم، الطبعة الأولى: ۱۴۲۵ هجري الموافق: ۲۰۰۴م

» كتاب الفقيه والمتفقه، للإمام أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، المتوفى: ۴۶۲ هجري، تحقيق: أبوعبدالرحمن عادل بن يوسف الغرازي، دار ابن الجوزية، السعودية، ط: ۱۴۲۱ هجري.

» كتاب الفهرست لابن النديم، لأبي الفرج محمد بن أبي يعقوب إسحاق الوراق الشيعي، المعروف ابن النديم، المتوفى: ۳۸۰ هجري، تحقيق: رضا- تجدد الحائري، نور محمد كتب خانه كراچی.

» كتاب المجروحين من المحدثين، للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة: ۳۵۴ هجري، تحقيق: حمدي عبدالمجيد السلفي، دار الصميعي، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۰ هجري-۲۰۰۰م/دارالمعرفة، بيروت.

» كتاب الموضوعات، للإمام أبي الفرج عبدالرحمن بن علي بن الجوزي، المتوفى: ۵۹۷ هجري، تحقيق: توفيق حمدان، دارالكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ۱۴۲۷ هجري-۲۰۰۳م/ محمد سعيد اينڈ سنز، كراچی، تحقيق: عبدالرحمن محمد عثمان، الطبعة الأولى: ۱۳۸۸ هجري-۱۹۶۸م

» كتاب الإصابة في معرفة الصحابة، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، رحمه الله (۷۷۳ هجري-۸۵۲ هجري) دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ۱۳۹۸ هجري-۱۹۷۸م

» كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي (۲۰۶ هجري-۲۸۷ هجري)، تحقيق: الشيخ العلامة حبيب الرحمن الأعظمي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٠٤ هجري-١٩٨٤م

» كشف الأسرار عن أصول فخر الإسلام البزدوي، للإمام علاء الدين عبد العزيز أحمد البخاري، المتوفى: ٧٣٠ هجري مع حاشية عبد الله محمود محمد عمر، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٣٩٤ هجري-١٩٦٩م

» كشف الباري عما في صحيح البخاري، لشيخ الحديث مولانا سليم الله خان دامت بركاتهم، المكتبة الفاروقية كراتشي، ط: ١٤٢٩ هجري-٢٠٠٨م

» كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، للمؤرخ الشهير مصطفى بن عبد الله، المعروف بحاجي خليفة وبكاتب چلبي، تقديم، شهاب الدين النجفي، مكتبة المثنى، بغداد.

» كشف القناع عن متن الإقناع للشيخ العلامة فقيه الحنابلة منصور بن يونس بن إدريس البهوتي رحمه الله المتوفى سنة ١٠٥١ هجري عالم الكتب الطبعة الأولى سنة ١٤١٧ هجري.

» كشف المشكل من حديث الصحيحين، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة: ٥٩٧ هجري، تحقيق: الدكتور علي حسين البواب، دار النشر دار الوطن، الرياض، ط: ١٤١٨ هجري-١٩٩٧م

» كشف الغطاء عن وجه المؤطأ (حاشية مؤطأ الإمام مالك) للشيخ محمد إشفاق الرحمن كاندهلوي رحمه الله، قديمي كتب خانه.

» كفاية الأخيار في حل غاية الاختصار، تقي الدين أبي بكر بن محمد الحسيني الدمشقي، تحقيق: كامل محمد محمد عويضه، دار الكتب العلمية بيروت، ط: ١٤٢٢ هجري-٢٠٠١م

» كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله المتوفى: ٩٧٥ تحقيق: محمود عمر الدمياطي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٣ هجري-٢٠٠٤م

» لامع الدراري على جامع البخاري للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله المتوفى سنة ١٣٢٣ هجري، ضبط: الإمام المحدث محمد يحيى الكاندهلوي المتوفى: ١٣٣٤ هجري، المكتبة الإمدادية مكة مكرمة، ط: ١٣٩٦ هجري-١٩٧٦م

» لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي المصري المتوفى سنة ٧١١ هجري دار إحياء التراث العربي بيروت/ الطبعة الثالثة/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان.

» لسان الميزان للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ اعتنى به: الشيخ عبد الفتاح أبو غدة، مكتب المطبوعات الإسلامي، مكتبة دار البشائر الاسلامية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري-٢٠٠٢م/ دار إحياء التراث العربي، بيروت،

الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هجري – ٢٠٠١م/ هجري مجلس دائرة المعارف النظامية، بحيدآباد، الدكن، الهند/ دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: مكتبة التحقيق، بإشراف محمد عبدالرحمن المرعشلي، الطبعة الثانية: ١٤٢٣ هجري – ٢٠٠١م

» لغات كشوري (بڑا سائز) مؤلف سيد تصدق حسين رضوي، مير محمد كتب خانه كراچي.

» لغات القرآن مع فهرست الفاظ، مولانا عبدالرشيد النعماني، دار الإشاعت، كراچي، طباعت: ١٩٩٤م

» مبادي العلم الحديث وأصوله للإمام العلامة الشيخ شبير أحمد عثماني، المتوفى: ١٣٦٩ هجري المعتني به: الشيخ عبدالفتاح أبو غدة، مكتب المطبوعات الإسلامية، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الرابعة في لبنان بيروت: ١٤٣٢ هجري – ٢٠١١م

» مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن ابي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى: ٨٠٧ هجري بتحرير الحافظين الجليلين العراقي وابن حجر، دار الفكر بيروت الطبعة الأولى ١٤٠٨ هجري – ١٩٨٨م

» مجمع بحار الأنوار في غرائب التنزيل ولطائف الأخبار، للشيخ العلام اللغوي محمد طاهر الصديقي الهندي الججراتي المتوفى سنة ٩٨٦ هجري الموافق سنة ١٥٧٨ء طبع مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية بحيدرآباد الدكن الهند، ط: ١٣٩٣ هجري – ١٩٧٣م

» مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبدالقادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ٦٦٦ هجري دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٥ هجري – ١٩٩٤م

» مختصر اختلاف العلماء، للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى: ٣٢١ هجري، للإمام ابي بكر أحمد بن علي الجصاص الرازي المتوفى: ٣٧٠ هجري، تحقيق: الدكتور نذير أحمد، دار البشائر الإسلامية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٦ هجري – ١٩٩٥م

» مدرسة الكذابين في رواية التاريخ الإسلامي وتدوينه، للدكتور خالد كبير علال، دار البلاغ، الجزائر، الطبعة الأولى: ١٤١٦ هجري – ١٩٩٦م

» مرقاة المفاتيح شرح مشكوة المصابيح للعلامة الفقيه المحدث الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفى سنة ١٠١٤ هجري، تحقيق: الشيخ جمال عيتاني، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية: ١٤٢٥ هجري – ٢٠٠٧م

» مسند البزار، للحافظ الإمام أبي عمرو أحمد بن عمرو بن عبدالخالق البصري البزار رحمه الله المتوفى: ٢٩٢ هجري مكتبة العلوم والحكم، السعودية، الطبعة الأولى: ١٤٢٤ هجري.

» مسند الحميدي، للإمام المحدث أبي بكر عبدالله بن الزبير القرشي المعروف بالحميدي رحمه الله المتوفى سنة: ٢٠٩ هجري، تحقيق: الشيخ المحدث حبيب الرحمن الأعظمي دار الفكر، بيروت، ط: ١٣٨٠ هجري/ دار السقاء، دمشق.

» مسند الشاميين، للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب اللخمي الطبراني (٢٦٠ هجري - ٣٦٠ هجري)، تحقيق: حمدي بن عبد المجيد السلفي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٦ هجري - ١٩٩٦ م

» مسند الإمام الشافعي على ترتيب السندي، دار الكتب العلمية، بيروت.

» مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله، المتوفى سنة: ٢٤١ هجري، تحقيق: الشيخ شعيب الأرنؤط وجماعة، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢١ هجري - ٢٠٠١ م/ مؤسسة قرطبة، القاهرة/ عالم الكتب، دار الكتب العلمية، بيروت، مع تحقيق: محمد عبد الشافي، ط: ١٤١٣ هجري - ١٩٩٣ م

» مسند أبي عوانة، للإمام الجليل أبي عوانة، يعقوب بن إسحاق الأسفرائيني رحمه الله، المتوفى سنة: ٣١٦ هجري، تحقيق: أيمن بن عارف الدمشقي، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى: ١٤١٩ هجري - ١٩٩٨ م

» مسند أبي يعلى الموصلي، للإمام أبي يعلى أحمد بن علي بن المثنى الموصلي، المتوفى: ٣٠٧ هجري، تحقيق: حسين سليم أسد، مكتبة الرشد، الرياض، دار المأمون للتراث، دمشق، الطبعة الأولى: ١٤٣٠ هجري - ٢٠٠٩ م/ دار الكتب العلمية، بيروت، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، الطبعة الأولى: ١٤١٨ هجري - ١٩٩٨ م

» مسند أطراف الإمام أحمد بن حنبل، المسمى بإطراف المسند المعتلي بأطراف المسند الحنبلي، للإمام الحافظ ابن حجر العسقلاني، المتوفى: ٨٥٢ هجري، تحقيق: الدكتور زهير بن ناصر الناصر، دار ابن كثير، دمشق، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤١٤ هجري - ١٩٩٣ م

» مسند أبي داؤد الطيالسي، للإمام المحدث أبي داؤد سليمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله المتوفى سنة: ٢٠٤ هجري، تحقيق: محمد حسن محمد حسن إسماعيل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٥ هجري - ٢٠٠٤ م

» مشارق الأنوار على صحاح الآثار، للإمام الشهير الكبير القاضي أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي السبتي المالكي، المتوفى: ٥٤٤ هجري، دار التراث، القاهرة.

» معارف السنن شرح سنن الترمذي، للإمام المحدث الشيخ السيد محمد يوسف بن سيد محمد زكريا الحسيني البنوري رحمه الله المتوفى سنة ١٣٩٧، المكتبة البنورية كراچی/ ایچ، ایم، سعید کمپنی

» معالم السنن شرح سنن الإمام أبي داؤد رحمه الله للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن الخطابي البستي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري طبعه وصححه محمد راغب الطباخ في مطبعة العلمية بحلب.

» معجم الأدباء، للإمام العلامة الأديب المؤرخ شهاب الدين أبي عبد الله ياقوت بن عبد الله الرومي الحموي ٥٧٧-٦٢٦ هجري/ ١١٧٨-١٢٢٨ م، تحقيق: الدكتور عمر الفاروق، مؤسسة المعارف بيروت، الطبعة الثالثة: ١٤٢٨ هجري - ٢٠٠٧ م

» معجم الصحاح للإمام العلامة إسماعيل بن حماد الجوهري المتوفى سنة ٣٩٣ هجري دار المعرفة بيروت لبنان الطبعة الثالثة: ١٤٢٨ هجري-٢٠٠٧م

» معجم المؤلفين تراجم مصنفي الكتب العربية، لعمر رضا كحاله، دار إحياء التراث العربي، بيروت.

» معجم الرجال الحديث وتفصيل طبقات الرواة، لأبي القاسم الموسوي الخوئي، الطبعة الخامسة: ١٤١٣ هجري-١٩٩٢م، إيران.

» معجم مفردات القرآن، للعلامة أبي القاسم الحسين بن محمد بن المفضل، المعروف بالراغب الأصفهاني، المتوفى: ٥٠٣ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت، ط: ١٤٢٥ هجري-٢٠٠٤م

» معجم مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا القزويني الرازي رحمه الله المتوفى سنة: ٣٩٥ هجري، تحقيق: عبدالسلام محمد هارون، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى: ١٣٩٩ هجري-١٩٧٩م

» معرفة الثقات للإمام أحمد بن عبدالله بن صالح الكوفي الحسن العجلي رحمه الله المتوفى ٢٦١ هجري تحقيق: عبدالعليم عبدالعظيم البستوي، مكتبة الدار المدينة المنورة، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م

» معرفة الصحابة لأبي نعيم للإمام المحدث العلامة أحمد بن عبدالله بن أحمد بن إسحاق بن مهران المعروف بأبي نعيم الأصبهاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري، تحقيق: محمد حسن محمد حسن إسماعيل ومسعر عبدالحميد المغني، دار الكتب العلمية بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٢ هجري -٢٠٠٢م/دار الوطن للنشر.

» معرفة أنواع علم الحديث، للإمام أبي عمرو عثمان بن عبدالرحمن الشهرزوري، تحقيق: الدكتور عبداللطيف، ماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٢٣ هجري.

» مغني اللبيب عن كتب الأعاريب، للإمام محمد جمال الدين عبدالله بن يوسف بن أحمد ابن هشام الأنصاري رحمه الله المتوفى: ٧٦١ هجري، تحقيق: حسن حمد، قديمي كتب خانه كراچي /المكتبة العصرية، بيروت، لبنان، ط: ١٩٨٧م

» مغني المحتاج إلى ألفاظ المنهاج، للشيخ محمد الخطيب الشربيني، دار الفكر، بيروت/ مطبعة مصطفى البابي وأولاده، مصر.

» مفتاح السعادة ومصباح السيادة في موضوعات العلوم، للعلامة أحمد بن مصطفى الشهير بطاش كبري زاده، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هجري-١٩٨٥م

» مكمل إكمال الإكمال، للإمام أبي عبدالله محمد بن محمد بن يوسف السنوسي رحمه الله المتوفى: ٨٩٥ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت.

» مناقب الإمام أبي حنيفة وصاحبيه، للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة: ٧٤٨ هجري، مكتبة المطبوعات الإسلامية، حلب.

» مواهب الجليل لشرح مختصر الخليل، لأبي عبدالله محمد بن محمد بن عبدالرحمن المغربي المتوفى: ۹۵۴ هجري دار عالم الكتب.
» موسوعة الحديث الشريف للكتب الستة، دار السلام، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثالثة: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۰ م
» موسوعة كشاف اصطلاحات الفنون والعلوم، للباحث العلامة محمد على التهانوي، تحقيق: الدكتور على دحروج، مكتبة لبنان ناشرون، الطبعة الأولى: ۱۹۹۶ م
» ميزان الإعتدال في نقد الرجال للإمام شمس الدين أبي عبدالله محمد بن احمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى: ۷۴۸ هجري، تحقيق: على محمد البجاوي، دار إحياء الكتب العربية، عيسى البابي الحلبي وشركاءه، الطبعة الأولى: ۱۳۸۲ هجري-۱۹۶۳ م
» نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر لابن حجر العسقلاني، تحقيق: الدكتور نور الدين العتر، الرحيم اكيدمي كراتشي، مكتبة البشري، كراتشي.
» نقد الرجال، لمصطفى بن الحسين الحسيني التفرشي الشيعي، مؤسسة آل البيت لإحياء التراث، قم إيران، الطبعة الأولى: ۱۴۱۸ م
» نوادر الأصول في أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم، للإمام أبي عبدالله محمد بن علي الحسن الحكيم الترمذي، المتوفى: ۳۶۰ هجري، تحقيق: عبدالرحمن عميرة، دار الجيل، بيروت، ط: ۱۹۹۲ م
» نيل الأوطار من أحاديث سيد الأبرار شرح منتقى الأخبار، للشيخ الإمام محمد بن علي الشوكاني رحمه الله المتوفى: ۱۲۵۵ هجري، تحقيق: محمد سالم هاشم، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية: ۱۴۲۵ هجري-۲۰۰۴ م
» وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، لأبي العباس شمس الدين أحمد بن محمد بن أبي بكر بن خلكان ۶۰۸ هجري - ۶۸۱ هجري، تحقيق: الدكتور إحسان عباس، دار صادر، بيروت.
» هدي الساري مقدمة فتح الباري، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة: ۸۵۲ هجري، دار الكتب العلمية، بيروت، البعة الرابعة: ۱۴۲۴ هجري-۲۰۰۳ م، دار السلام الرياض، الطبعة الأولى: ۱۴۲۱ هجري-۲۰۰۰ م
» همع الهوامع شرح جمع الجوامع في علم العربية، للإمام عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي، المتوفى: ۹۱۱ هجري، مكتبة الكليات الأزهرية والقاهرة، الطبعة الأولى: ۱۳۲۷ م

تمت بالخير